STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09714

MAYNE ZIKHROYNES

Yekhezkel Kotik

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

כלל-פארלאג

יחזקאל קאָטיק

מיינע זכרונות

ערשטער טייל

כלל-פארלאג
בערלין, 1922-תרפ"ב

KLAL-VERLAG
BERLIN SW 68 / MARKGRAFEN-STRASSE 73

Copyright by Klal-Verlag, Berlin, 1922.
Gedruckt in der Klal-Druckerei, Berlin.

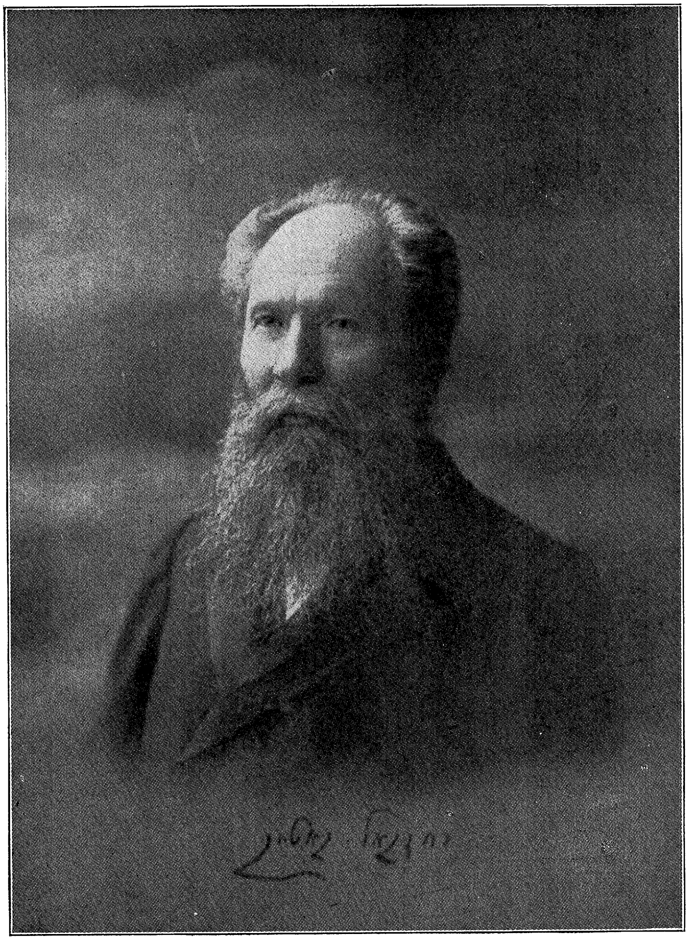

געווידמעט דעם אָנדייגקען פון מיין ליבער־
באָבען ביילע־ראָשע — די שטילע און האַרציגע
ערציהערין פון אונזער גרויסער און רוישנדיגער
משפחה..

במקום הקדמה

איך דערציייל, וואָס איך האָב געזעהן. איך ווייס אָבער נישט, ווי איך דערציייל. נאָר דאָס אַלטע, זאָגט מען, איז וויכטיג פאַרן נייעם, אַז כדי צו בויען דאָס נייע, מוז מען וויסן דאָס אַלטע. אויב דאָס איז אַזוי — וועט מיר דער לעזער מוחל זיין דעם „ווי" צוליב דעם „וואָס", און איך וועל מיך פילן באַפרידיגט: איך האָב אויפגעדעקט אַ ווינקעלע פון דעם גרויען, ווייטן, נאָר ליבן אַלטן...

מיין יוגנט האָב איך פאַרבראַכט אין אַ קליין כאַראַקטעריסטיש שטעטל, וואו אידן האָבן געלעבט אָרים, אָבער „רוהיג" און — אויב מען קאָן אַזוי זאָגן — מיט טעם... היינט איז שוין דאָס נישטאָ, און עס איז אויך נישטאָ די פּאָעזיע פון די אַמאָליגע שטעטלאַך. אַמעריקע האָט זיי שיטער געמאַכט, און דאָס שווערע לעבן פאַר אידן אין רוסלאַנד, וואָס איז אָנגעגאַנגען מיטן שוואַרצן בליי פון אַנטיסעמיטיזם, האָט זיי אינגאַנצן איינגעבראָכן. זיי, די חנעווודיגע אידישע שטעטלאַך, וואָס זיינען שוואַכער פאַר די אידישע שטעט, זיינען די ערשטע געבליבן טויט...

י. ק.

איך געפין ניט פאַר איבעריג צו פאַרעפנטליכן דאָ, אין דעם דאָזיגן טייל פון מיינע „זכרונות", שלום־עליכמס אַ בריף צו מיר, וואָס ער האָט מיר צוגעשיקט נאָך זיין דערהאַלטן מיין ערשטן באַנד „זכרונות".

איך טו עס ניט חלילה, כּדי צו באַווייזן זיך פאַרן לעזער מיט די שבחים, וואָס דער גרויסער שלום־עליכם האָט מיך באַשאָנקען, אַזש ביז אונטערשרייבן זיך מיט התפעלות: „אייער לעזער, אייער תּלמיד, אייער חבר".

איך ברייננ דאָ דעם בריף, נאָר כּדי צו כאַראַקטעריזירן דורך אים טאַקע — אים אַליין, שלום־עליכמען, דעם דאָזיגן האַרציגן אויסלאַכער און אָפּלאַכער פון אַלץ, וואָס האָט אָבער דערביי פאַרמאָגט אַזוי פיל אמתע עניוות. און זייענדיג אין דער שווייץ קראַנק און אָפּגעריסן פונם לעבן, אינטערעסירט ער זיך אַזוי וואַרעם מיט יעדן ניי־ערשינענעם אידישן בוך דאָרט אין דערהיים, און אַנטציקט זיך, ווי אַ קינד, מיט יענע בילדער פון אַן אומבאַקאַנטן שרייבער, וואָס לעבן אים צוריק אויף אין זכרון „זיין יוגנט, זיין משפחה, זיין חדר, זיינע ימים־טובים און זיינע חלומות"...

י. ק.

שלום-עליכמס בריף צו יחזקאל קאָטיק

לאָזאַנע (שווייץ)
10. 1. 13.

זעהר געעהרטער און ליירער אומבעקאַנטער קאָלעגע יחזקאל קאָטיק!

בעת כ׳האָב געשריבען צו אייך, האָב איך שוין אין איין קלאַפּ געשריבען אויך צו ניגערן, אַז מיר זאָלען זיך אָבבייטען מיט די ביכער, לאָזט זיך אויס, אַז צו ניגערן האָט איהר אַריינגעשיקט דעם עקז., וועלכער איז געווידמעט דעם דיכטער אברהם רייזין — און רייזין איז איצט נישט מעהר און נישט ווענינער ווי אין ניו־יאָרק, אין אַמעריקא! וואָלט דאָס געווען מיט עטליכע יאָהר פריהער, ווען שלום־עליכם איז נאָך געווען גרינג אויף די פיס, איז עס אַ געלעכטער, הויב איך מיך אויף און פאָהר זיך דורך קיין אַמעריקא, איצט אָבער איז עס אַביסעל שווערליך, וואָס זשע טהוט מען, אַז איך געה אויס לייענען אייערע „זכרונות״? האָב איך אַרויפגעלעגט די גאַנצע עבירה אויף אייך און האָב צעשניטען צעקאַרדאַשעט ניגערס בוך און כ׳האָב קיין חרטה נישט, איך האָב גענומען לייענען אייערע „זכרונות״, און וואָס זאָל איך זאָגען? איך געדענק שוין נישט דאָס יאָהר, וואָס איך זאָל אַזוי פיעל הנאה האָבען, אַזוי פיעל תענוג — אמת׳ער תענוג רוחני! — דאָס איז נישט קיין בוך — דאָס איז אנ׳אוצר, אַ גאָרטען, אַ גן־עדן פול מיט בלומען און מיט פויגעלגעזאַנג. עס האָט מיר דערמאָהנט מיין יוגענד, מיין משפחה, מיין חדר, מיינע ימים־טובים, מיינע חלומות, מיינע טיפּען, ניין! איך מיט מיין בינטעל טיפּען און בילדער, וואָס כ׳האָב אַ סך פון זיי געקענט און אַ סך אויסגעטראַכט, בין איך, זאָג איך אָהן שום חניפה אָדער פאַלשע עניוות — אַקעגען אייך אנ׳אָרים יונגעל, אַ קבצן! מיט אייערע איבערלעבונגען און אייער משפחה וואָלט איך ביז איצט די וועלט פערפלייצט! גוואַלד, וואו זענט איהר געווען ביז אַהער?

אַ מענש פערמאָגט אַזוי פיעל ברילִיאַנטען, רימענטען און פערעל און גאָרנישט! אַ איד געהט אַרום און „קלייבּט רענדלעך" (ווי זאָגען דאָרט אייערע פרומאַקעס) און זאָל עס אַפילו דערמאָגען עמיצען, אַז געפינט זיך בּיי איהם אַזאַ נ'אוצר! איך האָבּ גענומען לייענען און נישט געקאָנט שוין אָבּרייסען זיך, שיער נישט משוגע געוואָרען! ווער איז דער קאָטיק? איך האָבּ געהערט פון אייגעם, הייסט ער גאָר, ראַכט זיך, אַ. קאָטיק, און איז גאָר אַ יונגערמאַן, און איהר זענט דאָך גאָר אַ איד מיט אַ גרויער בּאָרד. וואָס מיך האָט פערכּשופט אין אייער בוך — איז דער הייליגער פשוט'ער אמת, גישט געקינצעלטע פראָסטקייט. הייגט די שפּראַך! נײן, איהר זענט נישט נאָר אַ גוטער עהרליכער, געטרייער שומר פון אַ רייכען, אונגעהויער רייכען אוצר — איהר זענט אַ טאַלאַנט פון גאָט געבּענשט מיט אַ נשמה פון אַ קינסטלער, וואָס קען זיך נישט, נישט ווינציג אירען זענען געווען אין אייער קאַמעניץ און אין דער זאַסטאַווע, נישט ווינציג קרובים אין אייער רוישענדינגער ווי איהר רופט זי משפּחה — פאַרוואָס האָט קיינער פון זיי נישט געזאַמעלט אַזעלכע זכרונות ווי איהר? פאַרוואָס האָט זיך קיינער פון זיי נישט בּעוויזען מיט עפּעס אַזאַ מין ווי איהר, וואָס זאָל געבּען אַ בּרען? עפּעס מאָלט זיך מיר אויס, הערט איהר, אַז אייער משפּחה — דאָס איז מיין משפּחה (און דאָס פיהלט מסתמא יעדער לעזער). איך קען אייער זיידען אהרן־לייזער, און אייער בּאָבּע בּיילע־ראַשע, און אייער טאַטען דעם חסיד משה, און אַלע אייערע פעטערס מיט די מומעס און אַפילו דעם איספּראַווניק מיט'ן אַסעסער מיט אַלע פּריצים, די גוטע און די שלעכטע, און די מלמדים, און די חסידים, און די מתנגדים, און די רופאים, און דעם רב, און יענעם אפּיקורס דעם שרייבּער פון בּריסק, וואָס אַ קערבּעל איז אַ ממזר, און בּיידע ישראל'ס, און אהרן־לייבּעלע, און חאַצקעל, און מאָשקע, און בּערעל־בּענדעט דעם אופּראַוולִיאַישטשע און אַלע און אַלע! אַלע לעבּען זיי, אַלע קען איך, מיט אַלע פרעה איך זיך און מיט אַלע טרויער איך. מע דאַרף דאָך האָבּען אַ כּח מע זאָל מיך נישט נאָר מאַכען לאַכען (פאַרהאַן בּיי אייך ערטער, וואו כ'האָבּ מיך געהאַלטען בּיי די זייטען לאַכענדיג), נאָר אויך ציהען בּיי מיר טרעהרען, איך שווער אייך בּהן שלי, אַז איך האָבּ געוויינט גלייך מיט אייך אַלע, בּעת אייער זיידע האָט אייך אַלעמען געבּענשט ערב יום־כּפור און בּעת אייער בּאָבּע די צריקות איז געלעגען אויף דער ערד, און דער זיידע האָט 100 מאָל געחלשט. זאָלען מיר אַזוי פרעהען זיך אין ניכען אויף ישועות ישראל, ווי איך האָבּ געגאָסען מיט טרעהרען, און נישט ווייל אַ מענש איז געשטאָרבּען — רבּ"שע! וויפיעל מענשען שטאַרבּען בּכל יום ובכל עת ובכל שעה! נאָר ווייל אייער בּאָבּע און אייער זיידע — דאָס זענען מיינע,

מיינע, מיינע! און ווייל דאָס זענען לעבעדיגע און טייערע גאָלדענע מענשען, און ווייל איהר האָט זיי אויסגעוואַרעמט אַלע אין אייער נשמה און האָט אַריינגעלעגט אַהין אייער גאַנצען פייערינגען אמת, איך בין באמת גדול׳ריג ביי זיך, וואָס מיר פערמאָגען אַזאַ מענשען, אַזאַ אידען ווי איהר, וואָס אַ דאַנק אייך וועלען נישט פערלאָרען געהן יענע „רענרלעך", וואָס האָבען זיך געוואַלגערט (נאָך מיין מיינונג וואַלגערן זיך נאָך איצט) אין אונזער פאָלק. איך בין באמת גרויס ביי זיך, וואָס אונזער נאָך יונגע אידישע פאָלקס־ליטעראַטור איז בעריייכט געוואָרען מיט אַזאַ בוך ווי אייערע „זכרונות", וועט איהר אייערע „זכרונות" שרייבען ווייטער? וועלען זיי זיין אויך אַזוי פעט און געראָטען, ווי דאָס ערשטע בוך? געראָטען — בין איך זיכער, פעט — ווייס איך נישט, איך האָב מורא, אַז דאָס וועט שוין זיין מאָגערער, שיטערער. ניטאָ יענע אידען! דאָס הייסט, דאָ זענען זיי, אָבער מע זעהט זיי נישט אַזוי בולט, זיי ווערען בטל בששים, ובפרט אין דער גרויסער שטאָדט.

11. 1. 13.

היינט האָב איך מיך צופעליג בעגעגענט מיט איינעם אַ שרייבער איזביצקי (מיכאַלעוויטש) אויף אַ באַרג 1500 מעטער הויך אויף לאזאנע (עס הייסט „לעזען"), האָב איך איהם דערצעהלט, וואָס פאַר אַ התפעלות עס האָט אַרויסגערופען ביי מיר עפּעס אַ בוך פון עפּעס אַ אידען אַ בעל־הבית, וואָס הייסט י. קאָטיק, און וואָס ער האָט מיך געבראַכט דערצו, אַז איך זאָל וויינען מיט טרעהרען — לאָזט זיך אויס אַ מעשה, אַז דער איזביצקי קען אייך זעהר גוט און אַז איהר זענט דאָס דער פאָטער פון א. קאָטיק, און אַז איהר זענט דער בעל הקאַוויאַרניע אויף די נאַלעווקעס און אַז אַלע ווייסען שוין פון לאַנג, אַז איהר האָט עפּעס „זכרונות". פרעגט זיך: וואו זענען זיי געווען, די בהמות? וואָס האָבען זיי געשוויגען, אַז זיי האָבען געוואוסט? און וואו בין איך, בהמה, געווען? איך בין דאָך אויך געווען אויף די נאַלעווקעס און דאַכט מיר, מיט ספּעקטאָר׳ן געטרונקען קאַווע. פאַרוואָס האָב איך נישט געוואוסט, וואו איך בין געווען און ביי וועמען איך האָב געטרונקען קאַווע? פאַרוואָס ווערט פערפּלייצט אונזער ביכער־מאַרק מיט שמאָטעס שבשמאָטעס, אין דער צייט, ווען „אוצרות" אַזעלכע ווי אייערע וואַלגערן זיך ערגיץ אין אַ קאַסטען, אָדער אין אַ שיפלאָד, אָדער אונטער אַ מאַטראַץ? עס זירט אין מיר די רציחה אויף אונזערע קריטיקער אין דער מינוט, אַז איך דערמאָהן זיך, ווי זיי הויבען אויף דרוקעס יעדען סמאַרקאָטש, וואָס דראַקעט אָן אַ פּאַסקודסטוואָ געלקח׳נט ביי די גוים, וואָס

סע שלאָגט די גאַל, אַז מע לייענט דאָס געקייטע און אויסגעשפּיגענע, אויסגעמייקענטע נבול־פּה פון אַרציבאַשעוו און כּרומה אַזעלכע פּאַסקוד־סטוואָ, וואָס מאַכען דעם גוטען הומאָריסט, ווי זיי רופען מיך, בייז און נעהמען ביי מיר אָפּ דעם אַפּעטיט צום שרייבען, און איך ווער אַ גזלן — מאָלט אייך נישט אויף לאַנג, ווי דער „אידישער גזלן״. הכּלל איך האָב מיך פערפלאָפּעלט נאָר פון זיך. ענטפערט מיר, איך בעט אייך, אויב איהר האָט צייט, אויף דעם, וואָס איך פרעג אייך, צי שרייבט איהר נאָך ווייטער אייערע „זכרונות״ און וועלכע עפּאָכע, וועלכע קרייזען בעריהרט איהר, און צי עס געהט אַזוי גלאַט, ווי ביז אַהער, און צי בעריהרט איהר אויך די משפּחה? פאַרהאַן דאָרט פאַרשווינען, טיפען, וואָס איהר מוזט אויך ווייטער וועגען זיי דערצעהלען און דערצעהלען. לעבט, זייט געזונד און מונטער און שרייבט!

אייער דאַנקבאַרער לעזער, חבר און תלמיד...

שלום עליכם

קאַפּיטל I

מיין שטעטל. — דער סלופּ. — די אַמאָליגע „סקאַזקע“. — וויסאָקע. — אַמאָליגע מסחרים. — אידן און פּריצים. — דער רוסישער און פּוילישער קלויסטער. — דער רוסישער און פּוילישער גלח. — אָסערעווסקי. — אָסערעווסקיס יורש. — דער אַסעסער. — אין וואָס פלעגט בײַ אידן אוועק דער טאָג. — די קאָרגע גבירים. — די בכבודע פאַמיליעס פון שטעטל. — שעבּסל דער קלעזמער. — מרדכי ליבּ. — ר׳ שמחה לייזער. — שבּת אין שטעטל. — שטעטילשע אינטריגאַנטן. — אַמאָליגע מחלוקתן. — איטשע שייטעס דער מסור. — זאַסטאַוויע. — מלמדים. — אַמאָליג לערנען. — די גוים. — דער דאָקטאָר. — רופאים. — די תּלמוד־תּורה. — די באָד. — די מקוה. — דער טייך. — קאַמעניצער שווימער. — דער הקדש. — דער רבֿ. — מגידים. — דער בּית־עולם. — חבֿרה קדישא.

קאַמעניץ, דאָס שטעטל, וואו איך בין געבּוירן געוואָרן, איז בּאַוואוסט מיט איר אַלטן היסטאָרישן סלופּ. פון וואַנען האָט ער זיך גענומען, ווייסט מען נישט. אַפּנים, אַז דאָס איז אַ זכר פון אַן אַמאָליגער פעסטונג. דער ראָזינער סלופּ איז אַ געמויערטער, אַ דיקער און אַ הויכער, מיט לעכער אויף צו שיסן פון האַרמאַטן און פון בּיקסן. מען האָט נאָך אין מיין ייִדנס צייטן געפונען קוילן ווי אַ צען־פונטיגער די גרייס — אַ סימן, אַז דורך די לעכער האָט מען אַמאָל יאָ געשאָסן. די ציגל פון דעם ראָזינגן סלופּ זיינען אַזוי פעסט, אַז עס איז אוממעגליך אָפּצוּבּרעכן אַ שטיקל. אין קאַמעניץ זאָגט מען, אַז מען האָט אים געמויערט מיט „וויסלען“ פון אייער — און דעריבּער איז ער אַזוי שטאַרק... ווען דער קייזער אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט צוזאַמען מיט אייראָפּייאישע פּרינצן געמאַכט אַ יאַגד אין וואַלד „בעלאָוועזש“, זיבּן מייל ווייט פון קאַמעניץ, זיינען אַלע מיניסטאָרן און גענעראַלן געקומען אין שטעטל זעהן דעם ראָזינגן היסטאָרישן סלופּ.

איך האָבּ אומישנע גענומען דעם סלופּ צום ערשטן, וואָרום קוים דערמאָן איך מיר אָן מיין שטעטל, אַזוי שווימט ער מיר אַרויס פון מיין זכּרון, ווי עפּעס אַ צייכן, אַ סימבּאָל, וואָס האָט עפּעס אַן אומ־

פאַרשטענדליכע באַדייטונג. און איצט קאָן איך אַריבערגיין צו מיין שטעטל גופא. צוריק מיט אַ יאָר זעכציג, די צייט, פון וועלכע איך וועל אָנהויבן מיינע זכרונות, איז קאַמעניץ באַשטאַנען פון אַ צוויי הונדערט פופציג הייזער, אַלטע, שוואַרצע און קליינע, צוגערעקטע מיט שינדל־דעכער, און מענשן, „נפשות“, הייסט עס, פאַרשריבענע אין דער „סקאַזקע“, דער רייסטער פון דער רעגירונג, זיינען געווען באַ אַ פיר הונדערט פופציג. דאָ קומט אַרויף אַ לאָגישע פראַגע אויפן זינען: צוויי הונדערט מיט פופציג הייזער — און נפשות פיר הונדערט מיט פופציג? ווי שיקט זיך עס? דערויף איז דאָ זעהר אַ פשוטע תשובה. איידער עס איז איינגעפירט געוואָרן דאָס נייע רעקרוטן־סיסטעם, פאַרן 1874־טן יאָר, זיינען אידן כמעט צוויי דריטל נישט געווען צוגעשריבן. די רעגירונג האָט איינגנטליך געוואוסט דערפון און עס אַזוי, ווי שווייגנדיג, דורכגעלאָזט. פאַרשריבן האָבן זיך ערשט אָט די אַלע נעלמים (נישט־פאַרשריבענע) אין 1874־טן יאָר, בעת עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון קייזער אַ מאַניפעסט, אַז די נישט־פאַרשריבענע וועלן קיין שטראָף נישט באַקומען, ווען זיי זאָלן זיך איצט פאַרשרייבן אין „סקאַזקע“, און איבער אַלע שטעט און דערפלאַך זיינען אַרומגעפאָרן קאָמיסיעס און פאַרשריבן די נעלמים.

נאָר עס איז זעהר אינטערעסאַנט, ווי אַזוי עס האָבן אַמאָליגע יאָרן נענעבן רעקרוטן פון זיך די פאַרשריבענע פיר־הונדערט־און־פופציג נפשות פון מיין שטעטל.

פיר מייל פון קאַמעניץ איז דאָ אַ שטעטעלע וויסאָקע, האָט זיך איר „סקאַזקע“ גערעכנט באַ אַ פינף־הונדערט־און־פופציג נפשות. וויסאָקע און קאַמעניץ האָבן געגעבן רעקרוטן אַלע יאָר צוזאַמען, נאָר אַזוי ווי מען נעמט דאָך סאָלדאַטן לויט אַ געוויסן פראָצענט, לאָמיר זאָגן, איינעם פון טויזנט, און אַזוי ווי וויסאָקע מיט קאַמעניץ האָבן אויסגעמאַכט צוזאַמען, לאָמיר זאָגן, אַ טויזנט, איז פאַר ניקאָלאַי דעם ערשטן געגעבן געוואָרן פון ביידע שטעטלאַך טאַקע בלויז איין זעלנער. נאָר אויף קאַמעניץ קומט דאָך אויס קנאַפער פון אַ האַלבן זעלנער און אויף וויסאָקע עפּעס מער פון אַ האַלבן — וויסאָקע איז דאָך גרעסער — איז פאַר די פּני געווען אַ שטיק אַרבעט, ביז מען פלעגט דורכקומען. און דורכקומען פלעגט מען אַזוי: אַ יאָר האָט נעגעבן קאַמעניץ דעם זעלנער, און אַ יאָר וויסאָקע. און איין מאָל אין צען יאָר האָט קאַמעניץ גאָרנישט באַדאַרפט געבן: די רעכענונג איז אַ פשוטע: פופציג מענשן יעדעס יאָר ווייניגער. פאַר צען יאָר קומט אויס — פינף הונדערט מענשן ווייניגער, הייסט עס, דאַרף מען גאָרנישט געבן. אָט אַזוי האָט מען געגעבן רעקרוטן אַמאָליגע יאָרן: מען איז דורכגעקומען צווישן זיך...

ווי די מאָדע איז, זיינען אין מיטן שטאָט געשטאַנען צוויי ציילן קראָמען מיט די פאָדערשטע טירן אינעווייניג. צווישן דיביידע ציילן האָט זיך געצויגן אַ שמאָל געסעלע און דאָרט האָט זיך קוים געקאָנט דורכשפּאַרן אַ פור. אַ דריי, פיר קראָמען האָבן געמסחרט מיט מאַנופאַקטור פון העכערן גראַד: פאַר אידן און פּריצים פון אַרום שטאָט; אין אַ דריי, פיר — האָט מען פאַרקויפט פאַרטוכער, טיכער, טיכלאַך און רעסגלייכן. אין די איבעריגע האָט מען געמסחרט מיט צעלניק, מיט סמאָלע און מיט רוזנעכץ א. אַז. וו.

געמסחרט אין די קראָמען האָבן בלויז די פרויען — אַלטע, יונגע, מיידן און מיידעלאַך. און אָט די אַלע ווייבער זיינען געזעסן איינע קעגן די אַנדערע, צעקאָכטע און אויפגערעגטע. רערביי האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געפעלט קיין העלפּערקעס — אַ מיידל צי אַ ווייבל, וואָס האָבן געשלעפּט, געצויגן און גערופן צו זיך דעם קונה: אַממערסטן פּויערים און פּויערטעס. אָבער דער העכערער גראַד קונים, די אידן און די פּריצים, האָבן זיך יעדערער געהאַט איין קרעמער און אַזאַ מין קונה האָט שוין קיינער נישט געהאַט די העזה צו שלעפּן, ווי אַ העריגג, צו זיך אין קראָם אַריין. אין דערשטיל האָט מען אים אפשר שטילערהייט באַגלייט מיט אַ קללה צוזאַמען מיט דער קרעמערקע, וואָס לייזט פון אים.

לייזונג אויסער זונטאָג איז אייגנטליך געווען וויניג. וואָרום אויסער זונטאָג איז דער פּויער כּמעט אין שטעטל נישט געקומען. איז מען טאַקע געזעסן פאַר די קראָמען און נישט געהאַט וואָס צו טון. זונטאָג אָבער פלעגן זיך שטעלן גרויסע מערק, עס פלעגן זיך צונויפקומען מאַסן פּויערים און אַרום די טירן פון די קראָמען פלעגט זיין אַזאַ געשטייסעניש און שטופּעניש, פּונקט ווי פליגן אויף אַ פענסטער, וואו עס איז אָנגעשאָטן מעל־צוקער.

צו די גרעסערע געשעפטן אין שטאָט האָבן אויך געהערט די שיינקען. זיי זיינען געווען אין אַ היפּשער צאָל. און פּויערים האָבן דאָרט געפונען צובייסונגג אויך: קעז, העריגג, אוגערקעס. נאָר זיסע בראָנפנס האָבן אויך נישט אויסגעפעלט, און דאָס האָט זיך שוין פאַרגינען אַ שליאַכטיטש, צי אַ קליין פּריצל, וואָס האָט צוגעביסן נאָכן שנאַפּס נישט מיט קעז צי מיט העריגג, ווי דער פּויער, נאָר מיט אַ געגנזל אָדער מיט פיש. די ראָזינע שיינקען זיינען אויך געפירט געוואָרן פון די ווייבער, פּונקט ווי די קראָמען. זונטאָג אָבער, דער טאָג פון גרויסן פּריון, האָט שוין דער מאַנסבל אויך צוגעהאָלפן.

מיט וואָס־זשע פאָרט האָבן זיך באַשעפטיגט די מאַנען? זיי זיינען אויך נישט געשטאַנען ליידיג. אַרום קאַמעניץ האָט זיך געפונען באַ אַ פּאָר

הונדערט פּריצים, בײַ יערן פּריץ איז געװען אַ פּאָר הונדערט לײַב־קנעכט (קרעפּאָסטניקעס) צי מער, האָבן די דאָזיגע לײַב־קנעכט געטאָן עבודת פּרך, נישט געהאַט ניט קײן טאָג און ניט קײן נאַכט, און די פּריצים, פֿאַרשטײט זיך, האָבן באַדאַרפֿט לעבן אַ גוטן טאָג — האָט זיך יעדער פּריץ געהאַט אַ אידן אָדער אַ פּאָר אידן אין שטעטל, מיט װעלכע ער האָט זיך געשאַפֿט און װעלכע האָבן דערפֿון מער אָדער װײניגער פֿאַרדינט.

אויב אַרום פּריץ האָבן זיך געדרײט צװײ אידן, האָט אײן איד באַדאַרפֿט זײן אַ שײנער איד און אַ בכבודער סוחר און דער צװײטער שוין אַ „קלענערער איד", סײ אין שײנקײט און סײ אין סוחרות. בײדע אידן זײנען געװען באַם פּריץ די גאַנצע כל ולך׳ס. דער שענערער איד האָט אים געדינט מער צו עצות, דער צװײטער — צו פֿאַרשײדענע אַרבעטן און שפּיצלאַך. נאָר בײדע אידן זײנען געשטאַנען פֿאַר אים אין גרויס אימה, און כאָטש זײ האָבן טײלװײז געלעבט פֿון אים און ער איז באַ זײ געװען אַ גרויסער „צר" אין ענין נאַטשאַלסטװאָ, פֿונדעסטװעגן דאַרף מען צען מאָל אַ טאָג לויבן גאָט, װאָס דער ענין איד־פּריץ איז אַראָפּ פֿון דער סצענע.

האָט זיך דעם פּריץ פֿאַרװאָלט, האָט ער אָפּגעשמיסן זײן אידן און אים דערנאָך געזאָגט:

— װעסטו מאַכן אַ שװײג, בלײַבסטו באַ מיר װײטער, און אַז ניט, נעם איך אַן אַנדער אידן און דו װעסט מיט מיר סײ־װי גאָרנישט אויספּירן, װאָרום דער אַסעסער איז מײנער און דער איספּראַװניק איז מײנער.

דער איד האָט געשװיגן און פֿאַר זיך געטראַכט: מילא, אָפּגעשמיסן. דערויף איז ער דאָך אַ פּריץ, אָבער דערפֿאַר פֿאַרדין איך דאָך אַ שטיקל ברויט פֿון אים. און װידער, אַז איך װעל צו מאַכן מיט אַן אויג, װעט האָבן מײנס אַ קינד באַ אים פּרנסה.

און דאָס איז אַפּילו ריכטיג געװען. איז געשטאָרבן באַם פּריץ דער איד, האָט דער פּריץ אויף זײן אָרט גענומען דעם אידנס אַ זון אָדער אַן אײדעם, װי װער עס איז אים געװען געפֿעלן, װי מען טוט אַ שידוך. און דער איד האָט דערװײל גע׳ירשנט דעם פּריץ. דער פּריץ איז געװען אַ מין ירושה.

דאָ איז אפשר אויך כדאי צו דערמאָנען, אַז דער פּריץ האָט אויך געהאַט זײן בעל־מלאכה אין שטעטל, װאָס נאָר אים האָט ער געגעבן זײן אַרבעט. בעלי־מלאכות אין שטעטל זײנען געװען אַ סך — שוסטער, שנײדער, בלעכער א. אַ. װ. פֿאַרשטײט זיך, אַז זײ האָבן זיך מפרנס געװען אַ סך שװערער װי דער קרעמער, און כאָטש דירה־געלט האָט מען געצאָלט זעהר װײניג — אַ װאָסערע צען, צװעלף רובל אַ יאָר פֿאַר אַ װאױנונג, פֿונ־דעסטװעגן זײנען זײ נישט בכוח געװען צו באַװאױנען אַלײן אַ דירה און אין אײן הײזל האָבן געװאױנט אַ צװײ — דרײ פֿאַמיליעס.

אין יענע צייטן זיינען געווען דער אַסעסער און דער איספּראַווניק די גאַנצע מושלים. אַז צוויי אידן האָבן זיך צעקריגט אין שטעטל, איז מען באַלד געלאָפן צום אַסעסער מיט די ווייבער און קינדער, מיט די באַהעלפערס און גוטע פריינט און קרובים — און דער אַסעסער האָט געמשפּט גוט פאַר דעם, ווער עס האָט געגעבן אַ גרעסערע מטבע, אָדער ווער עס האָט גלאַט נושא חן געווען באַ אים. און טאָמער איז איינער געווען אַ תּקיף און אַ גרויסער יאַבעדניק, האָט זיך נישט באַנוגנט מיטן אַסעסערס משפּט און איז געלאָפן אין בריסק צום איספּראַווניק מיט אַ זשאַלאָבע אויפן אַסעסער, האָט עס זעלטן געהאָלפן, און אַזאַ כוואַטס לעבן איז שוין נישט ווערט געווען קיין האַלבן גראַשן, וואָרום דער אַסעסער האָט אים געגראָבן און גערודפט מיט וואָס ער האָט געקאָנט, ביז קלעפּ אַפילו און ביז פאַראַרעסטירן. ווידער האָט דער איספּראַווניק שטענדיג געהאַלטן מיטן אַסעסער.

דער איספּראַווניק איז דעמאָלט געווען די גאַנצע קראַפט אין דער סביבה און פון אַ גובערנאַטאָר האָט מען דעמאָלט געהאַט אַ מאָרנע השגה. אַ גובערנאַטאָר איז אין יענע צייטן פאַררעכנט געווען ווי אַ קייזער און צוניצן אים צו אידישע ענינים איז נאָר אויפן זינען נישט געקומען.

דער פריץ האָט געהאַט אַ פאַקטער אַ איד, וואָס האָט געוואוינט באַ אים אין הויף. ווידער האָט ער געהאַט אַן אַרענדאַר, דאָס רוב אויך אַ איד, און ווען באַם פריץ זיינען געווען עטליכע הויפן און עטליכע דערפער, זיינען אויך דאָרטן געזעסן אידן — אַ פאַקטער און אַן אַרענדאַר. אַזוינע אידן האָבן, פאַרשטייט זיך, פאַרן פריץ געציטערט.

דעמאָלט, ווען באַם פריץ איז געווען אַ קליינינקייט צו שמייסן פויערים מיט פויערטעס, אַלטע און יונגע, טאָ וואָס פאַר אַ ראָליע האָט געשפּילט אַזאַ אידעלע באַם פריץ? מען קאָן זיך פאָרשטעלן, ווי ווייט דער פאַקטער מיט דעם אַרענדאַר און זייערע קינדער זיינען געווען אין טויט־שרעק פאַר דעם פריץ. האָט דער פאַקטער און דער אַרענדאַר געהאַט, חלילה, שיינע מיידלאַך, איז דאָס געווען אַ שרעקליכע אַנשיקעניש. מען האָט באַדאַרפט ציטערן, אַז די טעכטער זאָלן נישט געפעלן ווערן דעם פריץ, וואָס האָט מיט זיין מאַכט געקאָנט אויספירן, וואָס נאָר אים וואָלט זיך פאַרוואָלט.

זיינען די שיינע מיידלאַך באַ די ישובניקעס געווען שטענדיג פאַרשמוצט, נישט אַרומגעוואַשן, פאַרסמאַליעט, פאַרחושכט, כּדי זייער שיינקייט זאָל זיך נישט אַרויסזעהן. נאָר ווען זיי זיינען געפאָרן אין שטאָט און האָבן זיך גוט אַרומגעוואַשן מיט זייף, האָט מען געוואוסט, אַז דעם ישובניקס טאָכטער איז אַ שיין מיידל.

דער פּריץ האָט אַלץ, וואָס ער האָט באַדאַרפט, געשאַפן דאָס רוב דורך זיינע אידן, וואָרום דער פּריץ האָט געהאַלטן, אַז אַ איד איז אַ קלוג באַשעפעניש, ער איז כיטרע און דאָך ערליך (יעדער פּריץ האָט געהאַלטן, אַז נאָר זיינע אידעלאַך זיינען ערליך, אָבער די איבעריגע — שווינדלערס, גנבים).

זיי האָט ער געשיקט אין שליחות צו די אַנדערע פּריצים, זיינע קאָלעגעס. און כאָטש ער האָט געהאַט אַן עקאָנאָם, וועלכער איז געווען דער גאַנצער בעל־הבית אין זיין הויף און דער בעל־הבית איבער די פּויערים, פונדעסטוועגן האָט ער ליבער געהאַט צו שאַפן זיך מיט די אידן. אַ איד קאָן געשיקטער עפּעס אויפטון, האָט ער געהאַלטן, און אָהן „מאָשקען" אָדער „שמוליקן" האָט ער זיך נישט גערירט פון אָרט.

קאַמעניצער פּריצים זיינען געווען דאָס רוב נישט זעהר רייך, די קאַמעניצער ערד איז זאַמדיג און נישט פּרוכטבאַר: פון אַ מאָרג ערד שניידט זיך אויס נישט מער, ווי ביז פיר שאָק סנאָפּעס, יעדער שאָק גיט אַרויס פינף־זעקס פוד קאָרן. ווייץ וואַקסט ווייניג אויף קאַמעניצער ערד. נאָר וואו־ניט־וואו פאַרוואַרפט זיך דאָך אַ שטיקל גוטע ערד אויף אַ שטח פון אַ פּאָר קוואַדראַטנע וויאָרסט און עס קאָן אַרויסגעבן אַ צוועלף־פופצען שאָק פון מאָרג.

ווידער האָבן די פּריצים, וואָס זיינען געזעסן איינער נעבן דעם אַנדערן אַ דריי־פיר וויאָרסט וייט, אָפטער געוויינליך געמאַכט בעלער, אַמאָל דער פּריץ, אַמאָל יענער, און די בעלער זיינען געווען גרויסאַרטיגע, רייכע מיט די בעסטע וויינען. און אַט די בעלער האָבן נישט ווייניג פּריצים אַריינגעבראַכט אין דחקות, און זיי זיינען שטענדיג געווען געאיינגט אין געלט.

תבואות, בראָנפן, וואָל און פּי האָבן איינגעקויפט באַ זיי די אידן. געצאָלט האָבן די אידן מיט גרויס געלט, פאָראויס, און אָפטמאָל מער ווי די קניה האָט באַטראָפן.

עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין אויסרינגער, וואָס פלעגן פאַרלויפן צום פּריץ און אויסרינגען פון זיין שטענדיגן סוחר.

דערפאַר אָבער דאָס, וואָס דער פּריץ האָט באַדאַרפט קויפן פאַר זיך, האָט ער שוין געהאַט זיינע „חזקה"־אידלאַך, וועלכע מען האָט נישט געקאָנט אויסקאָנקורירן.

ווי די מאָדע איז, האָבן די פּריצים ליב געהאַט הינט. יעדער פּריץ האָט געהאַט פאַרשיידענע סאָרטן הינט. געווען יאַגד־הינט און הינט אַזעלכע, וואָס פלעגן אָנפאַלן אויף אַ פרעמדן אָהן אַ שום בילן און כמעט אים צערייסן. געווען אַ דריטער סאָרט הינט, וואָס פלעגן נאָר בילן און נישט בייסן, און אויך אַזאַ סאָרט, וואָס האָבן אי געבילן אי געביסן — אַזוינע

הינט־מדרגות האָט יעדער פּריץ געהאַט בײַ זיך אין הויף, און די יסורים, וואָס אידן זײַנען אויסגעשטאַנען פון די דאָזיגע הינט, בעת זיי זײַנען געגאַנגען צום פּריץ, קאָנען אויספילן אַ פיין בלעטל גלות־געשיכטע.

איז אַ איד געפאָרן צום פּריץ, האָט ער צוערשט אָפּגעשטעלט זײַן פור פאַרן טויער פון הויף און האָט געוואַרט, טאָמער וועט ער דערזעהן אַ פּויער צי אַ פּויערטע. דער פּויער צי די פּויערטע האָבן אים אָפּגעפירט צום פאַקטער ערגעץ אין אַ ווינקל, און ערשט פון דאָרטן האָט שוין עמיצער אים באַגלייט צום פּריץ. צוריק האָט שוין דער פּריץ אָפּגעשיקט מיט אַ מענטשן דעם אידן פון פּאַראַד־אַרײַנגאַנג. איז דער איד ווערט געווען אַרויסצוגיין דורך דער פּאַראַד־טיר, האָט אים דער פּריץ דורכגעלאָזט דורכן הויף מיט אַ דינער, ווען דער איד האָט אָבער די דאָזיגע זכיה נישט געהאַט, האָט ער געמוזט אין טויט־שרעק עמיגרירן פון פּאַלאַץ צום פאַקטער, אַז יענער זאָל אים שוין אַרויסבאַגלייטן צום טויער.

אָבער דער איד, ביז ער איז נישט געקומען צום טויער, איז דאָך אַלץ נישט זיכער געווען פון די בייזע הינט. האָט חלילה דער פּריץ אויף אים געהאַט אַ מינדסטן אומחן, איז שוין זײַן לעבן נישט ווערט געווען אַ האַלבן גראָשן. דעמאָלט האָט ער געהייסן גיין דעם אידן צום טויער אָהן אַ באַגלייטער. און דאָ איז דורכגעגאַנגען אַ גאַנצע סיסטעם פון חווק מאַכן און פּייניגן. פון אָנהויב פלעגט דער פּריץ אַרויסשיקן עטליכע הינט, וועלכע בילן נאָר און בייסן נישט. באַלד נאָך זיי — הינט פון אַן אַנדער מדרגה און דערנאָך די אמתע בייסער. איז מען באַפאַלן דעם אידן פון אַלע זייטן און אים נישט געלאָזן גיין נישט אַהין, נישט צוריק, און אַגב האָט ער שוין געכאַפּט אַ רעכטע פּאָרציע ביסן.

זײַנע געשרייען זײַנען געווען אין הימל אַרײַן, זײַן שרעק איז געווען טויט־שרעק, און דער פּריץ איז זיך געשטאַנען מיט זײַן גאַנצער פאַמיליע אויפן גאַניק און געלאַכט.

אָדער אַמאָל פלעגט דער פּריץ בײַ אַ מינדסטן פאַרדראָס אויף אַ אידן, אַפילו אַ יחסן, שיקן אַ שליח אים אַרויספירן פון טויער און אָנווינקען דעם שליח, אַז ער זאָל דעם אידן לאָזן אין מיטן הויף און נישט דערפירן. דעמאָלט האָט דער איד, דער יחסן, געהאַט די אייגענע חתונה, ווי דער געוויינליכער איד (מען קאָן נישט זאָגן אין כלל, אַז אַלע פּריצים האָבן זיך אַזוי שלעכט אויפגעפירט מיט אידן, געווען אויך אַזעלכע פּריצים סאָלידערע, וועלכע האָבן זיך אַנדערש באַצויגן צו אידן).

קומען אַהיים פלעגט מען, פאַרשטייט זיך, נישט טויט, נישט לעבעדיג, און אַ סך פלעגן קראַנק ווערן פון שרעק. דאָס ווײַב און, איבערהויפּט, די קינדער, דערזעהענדיג דעם טאַטן, וואָס איז אַזוי צעטרייסלט און בלאַס,

האָבן זיך אַלע צעוויינט און אַ ווײַלע איז אין שטוב געווען אַ מין יום־כּפּור. נאָר אין עטליכע טעג אַרום, פּלעגט טרעפן, האָט שוין דער פּריץ ווײַטער געשיקט נאָך רעמזועלבן אידן, ער זאָל וואָס גיכער קומען צו אים, וואָרום ער, דער פּריץ, דאַרף אים נויטיג האָבן. און דער איד איז, אַוודאַי, ווײַטער געלאָפן הענדום־פּענדום, וואָרום וואָס טוט נישט אַ איד צוליב פּרנסה.

דער איד פלעגט שטענדיג טרייסטן זיין ווײַב, אַז דער פּריץ איז אין גרונד גאָר נישט קיין שלעכטער און מען קאָן בײַ אים פּאַרדינען, נאָר אַז עס קומט אים אָן די בייזע שעה, די קליפּה, דעמאָלט איז שלעכט.

— נאָר מסתּמא איז דאָך אַלץ פון גאָט. קיין זאַך טוט זיך נישט אָהן גאָטס ווילן. אַז גאָט האָט געוואָלט מיך שטראָפן, האָט ער אַרײַנגעשיקט דעם פּריץ אין קאָפּ אַ משוגעת, אַ קאַפּריז, זאָל איך שוין מיט דעם אָפּקומען מײַנע צרות, און גאָט זאָל מיך ווײַטער אָפּהיטן פון די בייזע הינט.

די פּריצים, וואָס אַרום קאמעניץ, פלעגן קומען צופאָרן אין קלויסטער כּמעט אַלע זונטאָג. אין אַ גרויסער חגא פלעגן קומען צופאָרן אַלע פּריצים. יעדערער האָט זיך געסטאַרעט, אַז זיין קאַרעטע מיט די פערד און שפּאַן זאָל איבערשטײַגן דעם צווייטנס, און די רײַכקייט פון די דאָזיגע קאַרעטעס מיט די פערד לאָזט זיך ווירקליך נישט באַשרייבן. אָנהויבן צו פאָרן פלעגט מען פון אַלע זייטן שטאָט, און די קאַרעטעס פלעגן זיין אויסגעשטעלט איבער דער גאַנצער לייגג פון די גאַסן.

איינער איז געפאָרן אין אַ טייערער קאַרעטע מיט פיר טײַערע פערד אין דער ברייט, און די פערד מיט דעם גאַנצן שפּאַן זיינען געווען באַדעקט מיט זילבער און גאָלד; דער קוטשער מיט דעם לאָקיי זיינען אויך געווען באַפּוצט מיט גאָלד און זילבער.

אַ צווייטער פּריץ איז געפאָרן מיט פיר פערד „גאַשפּיץ”, צו צוויי פערד אין דער לייגג, נאָך שענער אויסגעפּוצט, און בײַ אַ דריטן איז דער שפּאַן באַשטאַנען פון זעקס פערד: פיר בײַ דער קאַרעטע און צוויי פאָראויס.

כּדי די באַפּוצונגען זאָלן זיין נאָך גרעסער, האָבן אַנדערע לאָקייען געהאַלטן אַ שיינעם זילבערנעם טרומייט און בײַם אַרײַנפאָרן אין שטעטל האָט מען געטרומייטערט, און די קוטשערס האָבן געקנאַקט מיט די לאַנגע בייטשן — דאָס אַלץ האָט אָנגעוואָרפן אַ מורא אויף אַלעמען.

שליאַכטעס, וואָס האָבן פאַרמאָגט צו מאַיאָנטיקלאַך מיט עטליכע צענדליג לייב־פּויערים, פלעגן אויך נישט זשאַלעווען קיין געלט אויף אַ קאַרעטע מיט אַ פּאָר פערד.

אַרויסגעגאַנגען פון קלויסטער, פלעגט מען זיך אָנהויבן פונאַנדער־צופאָרן. אַנדערע פּריצים זיינען פאַרפאָרן צו חייטשע טרינקאָווסקי, מיט־צונעמען פון דאָרטן די גוטע פלעשער וויין מיט דעם גוטן טיי. נאָך די

קאַרעטעס פלעגן נאָכלויפן די הויכע לאַנגפיסיגע יאַגר־הינט, אָנגעטאָן אין טייערע זילבערנע האַלזבענדער.

אין קאַמעניץ זיינען געווען צוויי קלויסטערס. איינער אַ פוילישער קלויסטער פאַר די פריצים. די קאַטוילישע פויערים פלעגן גיין אין די דאָרפישע קלויסטערס, אָבער נישט, חלילה, אין פריצישן. מען האָט נאָר־נישט געטאָרט אָנזעהן אַ פויער אין דער גאַנצער גאַס פון קלויסטער.

דער פוילישער גלח מיט זיינע צוויי געהילפן האָבן געוואוינט אין אַ גרויסן הויף נישט ווייט פון קלויסטער. אין הויף איז געווען זעהר אַ שיינער פרוכט־גאָרטן און אַ בלומען־גאָרטן מיט די שענסטע און שמעקעדינגסטע בלומען. פאַרבייגייענדיג פאַר דעם גלחס הויף, האָט אַזוי פאַרשמעקט, אַז די אידישע נאָז פלעגט עס נישט קאָנען פאַרטראָגן, און עס פלעגט כאַפּן דרייען דער קאָפּ פון די ריחות.

דער גלח האָט געוואוינט פירשטליך מיט זילבערנע און גאָלדענע געשיר — ער האָט ממש געלעבט ווי אַ קייזער.

די גרויסע פריצים פלעגן אַריינפאָרן זונטאָג פון קלויסטער צום גלח אויף פרישטאָג.

בײַ אים זיינען געווען פאַרשיידענע קאַרעטעס — צוגעמאַכטע און אָפענע, טייערע גרויסאַרטיגע פערד צום פאָרן. און פאָרן פלעגט ער „נאַשפּיץ״ צו צוויי פערד אין דער לייננ.

געהאַט האָט ער אויך פיל פעלדער און לאַנקעס, און פויערים, די פריצישע לייב־קנעכט, פלעגן אים באַאַרבעטן די ערד. פון אַ פריץ פלעגט ער אָפטער באַקומען אַ מתנה אַ פּאָר פויערים. די ראָזינע מתנה איז געווען אויף ווי לאַנג ער וועט לעבן.

ווידער האָט ער געהאַט אַ סך בהמות און פאַרשיידענע עופות, און אין הויף איז בײַ אים געווען אַ געקינסטלט טייכל מיט אַ סך פיש. צו דעם אַלעם האָט דער גלח געהאַט שיינע רינסטן, פויערטעס, געשיינקטע פון די פריצים, פאָקאָיאָוועס, אומגעהויער שיינע.

אין מיינע צייטן, ווען איך בין געווען אַ אינגל, האָבן מיר געוואוינט אַנטקעגן דעם גלחס הויף, טאַקע אין זיין קרעטשמע. דאָס איז געווען אַ שיין הויז, וואָס דער גלח האָט אויסגעבויט אויף הכנסה. אַזוי ווי דער גלח איז פריי פון אַלע אָפּצאָלן, וואָס קומען דעם פריץ פון שטאָט, ווי למשל, פון בראָנפן, ביר, זאַלץ, ליכט, טאַבאַק און נאָך און נאָך, און אַזוי ווי מיר האָבן געהאַלטן די אַרענדע אין שטאָט, האָבן מיר געמוזט אָפּ־רינגען בײַם גלח אויך זיין קרעטשמע, וואָרום אַז נישט וועט זיין אַ פרייער קאָנקורענט. פלעגן מיר צאָלן דעם גלח דריי הונדערט רובל אַ יאָר פאַר דער קרעטשמע, וואו מיר האָבן געוואוינט. געדיינק איך, אַז דער גלח האָט

געהאַט פיר שװעסטער הױכע, שלאַנקע, אומגעװײנליך שײנע, און געגאַנגען זײנען זײ רײך געקלײדט און אַזױ געפּוצט און געצאַצקעט, װאָס אַזױ אָנגעטאָן פלעגט נאָר זײן זעהר אַ רײכע גוט־באַזיצערין.

פלעגט באַם גלח זײן סײ טאָג און סײ נאַכט פול די שטוב מיט געסט, װאָס האָבן אַרומגעטאַנצט אַרום די װאונדער־שײנע שװעסטער. טאָג און נאַכט איז געװען באַם גלח הילולה וחינגא. און מיט זײער שפּילן אויף פאַרשײדענע מוזיקאַלישע אינסטרומענטן, און מיט דעם קנאַקן פון די בײטשן פון די קוטשערס, און מיט דעם טרומײטערן פון די טרומײטערס פלעגט מען נישט לאָזן שלאָפן גאַנצע נעכט.

נאָר דער אָרימער רוסישער גלח, װעלכער פלעגט פּלאַצן פאַר קנאה פון דעם רײכן לוקסוס־לעבן פון דעם קאַטױלישן גלח, האָט פאַר זײנע פּױערים, די פּריצישע לײב־קנעכט, און די אידן געשװאױרן, אַז די שײנע פרײלינס זײנען גאָרנישט זײנע שװעסטער, זײ זײנען אים װילד־פרעמדע, „קאָכאַנקעס" זײנען זײ אים, נאָר אַזױ װי אַ קאַטױלישער גלח טאָר דאָך קײן װײב נישט האָבן, האָט ער אַרױסגעלאָזן אַ שם, אַז זײ זײנען זײנע שװעסטער. מען מוז מודה זײן, אַז דער אָרימער פּראַװאָסלאַװנער גלח האָט געהאַט רעכט: זײ זײנען װירקליך געװען „קאָכאַנקעס" און נישט זײנע שװעסטער.

דער צװײטער קלױסטער, אַ רוסישער און אַן אָרימער, איז געשטאַנען אין שטאָט אויף אַ באַרג (אין קאַמעניץ זײנען געװען פיר בערג אין מיטן שטאָט: דער סלופּ־באַרג, דער קלױסטער־באַרג, אַראָלענער־באַרג און דער פּאַלאַץ־באַרג, װאו דער קאָמיסאַר פון פּריץ האָט געװאױנט. די אַלע בערג זײנען געװען הױכע). אין דעם קלױסטער פלעגן קומען דאַװנען די רוסישע פּראַװאָסלאַװנע לײב־קנעכט. עס פאַרשטײט זיך, אַז קײן פּראַװאָסלאַװנע פּריצים אָדער שליאַכטעס זײנען בכלל גאָרנישט געװען, קאָן מען שױן פאַרשטײן, װי רײך האָט געלעבט אָט דער רוסישער גלח מיט װײב און קינד.

געװאױנט האָט ער אין עפּעס אַן אָרים הײזל און געגאַנגען איז ער שטענדיג צו־פוס. דערצו איז ער געװען אַ גרױסער שלים־מזל: האָט ער עפּעס יאָ אַמאָל געקויפט אַ פערדל מיט אַ בריטשקע פאַר אַ דרײסיג רובל, איז באַ אים דאָס פערדל אַװעקגעפּגרט, און ער איז װײטער געגאַנגען צו־פוס, אָנגעטאָן אין אָפּגעבליאַקירטע, אַלטע, פאַרלאַטעטע בגדים, מיט אַ פּראָסטן שטעקן אין האַנט, װאָס אַ פּױער האָט אים געבראַכט אַ מתנה, אױסגעשניטן פון דעם פּריצס װאַלד.

מען זאָגט, אַז דער פּריץ, געװאָר װערנדיג פון דעם געשײנקטן שטעקן, האָט געשיקט דעם אַסעסער צום גלח, אַז יענער זאָל אָפּגעבן דעם שטעקן

און דערבײַ זאָל דער גלח אויסזאָגן, װעלכער פּויער האָט עס אים דעם שטעקן געגעבן. נאָר אַזױ װי דער אַסעסער איז אַ פּראַװאָסלאַװנער, האָט ער, פֿאַרשטײט זיך, די חרפּה דעם גלח נישט געקאָנט טון. דעם שטעקן האָט דער אַסעסער נישט אָפּגענומען, נאָר דעם פּויער האָט דער גלח דאָך געמוזט אַרויסגעבן. און פֿאַר זײַן אומשולדיקע מתּנה האָט ער געקראָגן אַ זעכציק שמיץ פֿון פֿריץ. און טאַקע מיט ריזעלבע ריטער פֿון דעם־זעלבן בוים.

דער גלח האָט געהאַט אַ שטיקל פֿעלד, אויף װעלכן ער פֿלעגט זײען תּבואה. די תּבואה פֿלעגט ער פֿאַרקויפֿן. נאָר ער איז געװען אַזױ אָרים, אַז אידן פֿלעגן אים געבן געלט, נאָך אײדער די תּבואה פֿלעגט אויסװאַקסן.

קאַמעניץ האָט געהערט צו אַ פּריץ, אָסערעװסקי האָט מען אים גערופֿן. געװען איז ער אַן אַלטער בחור און אַ געװעזענער פּױלישער פּאָלקאָװניק פֿון פֿאַרן ערשטן אויפֿשטאַנד. לײבּ־קנעכט זײַנען בײַ אים געװען ביז פֿינף טויזנט. אַרום קאַמעניץ האָט ער געהאַט זעהר פֿיל גיטער און די שטאָט קאַמעניץ גופֿא. אויך האָט ער געהאַט פֿערצען מיליאָן גילדן אין באַנק.

מען האָט געזאָגט, אַז דאָס גאַנצע פֿאַרמעגן זײַנס האָט ער אָנגעקליבן פֿון קאָרטן־שפּילן. דאָס האָט געמוזט זײַן אַן אמת, װאָרום ער איז געװען אַ גרויסער קאָרטן־שפּילער און דערבײַ אַ זעלטענער מצליח. שטענדיג פֿלעגט ער זיצן אין װאַרשע און שפּילן מיט די רײַכסטע פּריצים אין קאָרטן. מען האָט אויך געזאָגט, אַז ער איז געװען אַ כּשוף־מאַכער און זײַן געלט האָט ער געװאונען דורך כּשוף.

אײן מאָל אין יאָר פֿלעגט ער אַראָפּפֿאָרן אין זײַן שײנעם גוט פּרוסקע, אַכט װיאָרסט פֿון קאַמעניץ.

געװען אַ פּריץ, מאָציעװסקי, דוכט זיך, האָט ער געהײסן, האָט ער זיך אײנמאָל אין אַ נאַכט פֿונאַנדערגעשפּילט אין קאָרטן מיט אָסערעװסקין. די שפּיל איז געגאַנגען אויף לעבן און טויט. האָט אָט דער מאָציעװסקי פֿריהער פֿאַרשפּילט דרײַסיג טויזנט רובל מזומנים. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבן צו שטעלן אין קאָן קאַרעטעס מיט פֿערד, דעם גרויסן מאַיאָנטעק מיט זעקס הונדערט לײבּ־קנעכט. ער האָט דאָס אַלץ פֿאַרשפּילט און דערנאָך געחתמעט אויף אַ פּאַפּיר מיט זײַן פֿולן נאָמען און פֿאַמיליע.

פֿונדעסטװעגן האָבן אַזױנע פּאַפּירן דאָך קײן װערט נישט, מחמת עס האָט געפֿעלט די באַשטעטיגונג פֿון נאָטאַריוס. אָבער אָסערעװסקי, װאָס איז געװען אַ גוטער ברודער מיטן װאַרשעװער נאַמיעסטניק, און דער װילנער גענעראַל־גובערנאַטאָר איז אויך געװען פֿון זײַנע גרויסע פֿרײַנט, איז געװען זיכער מיט די פּאַפּירן. אויף אַזאַ אופֿן זײַנען די אַלע פּאַפּירן, װאָס דער פּריץ האָט אונטערגעשריבן, אײַזן־שטאַרק געװען. דערמיט האָט

עס זיך אָבער נישט געענדערט. דערנאָך, אַז מאָציעוווסקי האָט פון גרויס היץ אַלץ פאַרשפּילט און מער שוין נישט געהאַט וואָס איינצושטעלן אין קאָן, האָט ער געשטעלט אין קאָן זיין ווייב אויף אַ סומע פון פינף־און־צוואַנציג טויזנט רובל און האָט זי אויך פאַרשפּילט. דעמאָלט האָט ער געזאָגט אָסערעווסקין:

— אַז איך וועל זיך שיסן, וועסטו גיין צו מיין לויה?

האָט אים אָסערעווסקי, אַ טיפּישער פּוילישער פּריץ, מיט רחמנות און געוואַלדיגער אַכזריות צוזאַמען געענטפערט:

— איך האָב אויף דיר רחמנות, נאָר מיר קאָנען מאַכן געשעפט, פאַר איין קליינינקייט קער איך דיר צוריק אַלץ. אָט וואָס: זאָלסט מיר געבן אַ קוש אין...

מאָציעווסקי איז איינגעגאַנגען. נאָר אָסערעווסקי האָט צוגעגעבן:

— אָבער דו מוזט דאָס טון פאַר אַלע פּריצים אין די אויגן, און אויך פאַר דיין ווייב אין די אויגן. זי מוז זיין דערביי, וואָרום דו האָסט זי פאַרקויפט אָהן איר וויסן.

דאָס האָט שוין מאָציעווסקין נישט געשמעקט.

— איך וועל זיך בעסער שיסן — האָט ער געזאָגט.

— וועל איך דיך נישט דערלאָזן — האָט אָסערעווסקי געסטראַשעט און באַלד טאַקע געהייסן, מען זאָל אים אַריינפירן אין אַ באַזונדער צימער און פאַרשליסן. צוויי דינער זאָלן זיין מיט אים און היטן אים.

אויף מאָרגן האָט ער פאַררופן אַלע פּריצים און געמאַכט אַ באַל. אויפן באַל האָט מען אַרויסגעפירט דעם פאַרשפּילטן פּריץ, און דערביי איז געווען זיין פרוי אויך. בײַם טיש האָט אָסערעווסקי דערציילט פון זיין אומגעוויינליכן געווינס און דערביי געזאָגט, אַז ער דאַרף דאָס נישט. ער וויל נאָר, אַז ער זאָל אים אַ קוש טון אין יענעם אָרט, וואָס ס'איז נישט שיין אָנצורופן, און אויב נישט אים, איז אַפילו רעכט אַן אַלטן פויער.

עס פאַרשטייט זיך, אַז די צעווילדעוועטע פּריצים איז געפעלן געוואָרן די מעשה. האָט מען אַריינגעבראַכט אַן אַלטן פויער, און דער פאַרשפּילטער פּריץ האָט געבעבעך געמוזט קושן דריי מאָל... זיין ווייב האָט מען פונ־דעסטוועגן בעת מעשה אַרויסגעפירט, זי זאָל נישט זעהן די שרעקליכע סצענע מיטן קושן. נאָך דער עקזעקוציע האָט אים אָסערעווסקי אומגעקערט צוריק דאָס געלט מיט די אַלע פּאַפּירן.

נאָר אַהיים האָט שוין דאָס ווייב נישט געוואָלט פאָרן צוזאַמען מיטן מאַן, איז ער אַליין אַוועקגעפאָרן און האָט זיך אויף מאָרגן דערשאָסן.

ס'ווייזט אויס, אַז אָסערעווסקין קושן וואָלט ער שוין באַשטאַנען, אָבער קושן אַ לייב־קנעכט — דאָס האָט ער שוין נישט געקאָנט איבערטראָגן.

אויף דער לויה איז נישט געווען נישט אָסערעוווסקי און נישט דעם דערשאָסענעמס ווייב. זיי זיינען ביידע גיך אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע. פון חרפּה איז זי שוין קיינמאָל קיין קאַמעניץ נישט געקומען, כאָטש זי האָט דאָרט געהאַט פאָטער און מוטער, גרויסע פּריצים, און אַ גאַנצע פאַמיליע.

אָסערעוווסקי האָט געהאַט אין אַלע זיינע פּופּצען גיטער אַרום קאַמעניץ פּופּצען באַזונדערע קאָמיסאַרן, וואָס זיינען געווען די גאַנצע פּירערס. ווידער איז געווען אַן עקאָנאָם און אַ וואָיט. דער וואָיט פלעגט אויספּילן די שטראָף, וואָס דער קאָמיסאַר אָדער דער עקאָנאָם האָט אַרויסגעגעבן. די שטראָף איז געווען שמיץ. דער וואָיט האָט מקים־פּסק געווען, און קיין חסרון האָט ער נישט געטאָרט מאַכן, דאָס הייסט, חלילה נישט צו מינערן. מער אָבער, אַז ער האָט געגעבן, האָט קיינעם נישט געאַרט. ווידער האָט מען גאָרנישט געטאָרט זיך קלאָגן אויף מער. וואָרום פאַר יעדער מינדסטע אָנקלאַגע האָט ער ווייטער באַקומען פרישע שמיץ.

דער הויפּט־קאָמיסאַר איבער אַלע מאַיאָנטקעס האָט געוואוינט אין מיטן שטאָט, אויפן באַרג, אין אַ גרויסאַרטיגן פּאַלאַץ.

אין קאַמעניץ האָט יערליך יעדערער געצאָלט צינזן דעם פּריץ פאַרן פּלאַץ פון זיין הויז, אויך האָט קיינער נישט געטאָרט קויפן קיין ביר און בראָנפן, אויסער באַם פּריץ. דערצו זיינען נאָך געווען פאַרשיידענע אָפּצאָלונגען: אָפּצאָלן פון זאַלץ, פעל — מיט איין וואָרט, אויף אַלץ, וואָס מען דאַרף האָבן צום מענשנס געברויך, איז געלעגן אַן אָפּצאָל. און דער קלוגער אָסערעוווסקי האָט אַ דאַנק זיין קאָנטראַקט אַזוי פיל געצויגן פון די איינוואוינער, אַז אין דעם פּרט איז אפשר קאַמעניץ געווען די איינציגע שטאָט.

איבעריגנס, האָט ער זיך אָפּטמאָל גאָר פאַרגעסן אָן די אָפּצאָלונגען איבער זיין מוראדיגער רייכקייט. נו, וואָס האָט באַ אים געהאַט פאַר אַ באַטרעף דאָס שטעטל־געלט פון די אידלאַך, בעת ער איז געווען פאַרגאָסן מיט גאָלד?

באַ אַלע דריי עקן פון שטאָט (אין איין זייט איז געלעגן דער טייך) איז געווען אַ „טאַרגאָוויע", וואָס זונטאָג און אויך אין די ירידים־טעג איז גענומען געוואָרן צו פינף קאָפּ. פון דעם אַריינגעפאָרענעם פערד. אויך איז געווען צווישן קאַמעניץ און זאַסטאַוויע אַ לאַנגע הרעבליע מיט דריי בריקן און דריי וואַסער־מילן. דאָס האָט אויך געהערט צום פּריץ, וועלכער האָט דאָס אַלץ פאַרדונגען מיין זיידן, אהרן־לייזער קאָטיק. דאָס האָט געהייסן „די אַרענדע", און דער זיידע מיטן ברודער און אַלע קינדער האָבן געלעבט דערפון.

אָסערעוווסקי האָט אין די עלטערע יאָרן אויפגעהערט קומען קיין קאַמעניץ.

ער האָט נישט געהאַט מיט וועמען צו פאַרברייננגען די צייט. פלעגט ער זיצן אין וואַרשע. איין מאָל אין דריי יאָר פלעגט ער דאָך קומען אין שטעטל אויף אַ מאָנאַט צייט. געלעבט האָט ער פינף־און־אַכציג יאָר און איז געווען דאָס גאַנצע לעבן זיינס אַ בחור, און אַז ער פלעגט קומען קיין קאַמעניץ, פלעגט ער מיטפירן מיט זיך אין אַ באַזונדער גרויסער קאַרעטע זיין קיך־געשיר. פיר פערד האָבן קוים געשלעפּט די קיך־קאַרעטע, און אין די גרויסע בלעטעס האָט מען געמוזט איינשפּאַנען זעקס פערד.

אַז אָסערעוווסקי איז געווען קרוב צו אַכציג יאָר, האָט ער אָנגעשריבן אַ צוואה, אין וועלכער עס איז געווען געזאָגט, אַז ער צעטיילט זיין גרויס פאַרמעגן צווישן אַ דרייסיג נפשות פון זיינע באַקאַנטע פּריצים. עס פאַרשטייט זיך, אַז צווישן די ראָזינע נפשות זיינען געווען אַ סך, וואָס האָבן זיך גאָרנישט גענויטיגט אין דער ירושה, נאָר פאַר זיין משפחה האָט ער אַ קאָפּיקע נישט איבערגעלאָזט. אַפילו זיינע לייבליכע שוועסטער, וואָס האָבן זיך אפשר גראָד גענויטיגט אין זיין מאַטעריעלער הילף, האָט ער גאָרנישט איבערגעלאָזט.

דאָס געלט האָט ער אָפּגעשריבן פאַר פאַרשיידענע פּריצים, נאָר פאַר זיינע מאַיאָנטקעס, די פינף טויזנט לייבקנעכט מיט דער שטאָט קאַמעניץ, האָט ער אויסגעוויילט אַ יורש פון די יחסנישע געפאַלענע פּריצים. דער אויסגעוויילטער יורש איז געווען אַ יתום פון אַ יאָר זיבעצן, און כּדי צו זעהן זיין אויפפירונג, האָט ער אים גענומען אויף אַ פּראָבע. ער האָט אים אַריינגעשיקט אין פּרוסקע מיט אַ בריף צו זיין הויפּט־קאָמיסאַר. אין בריף איז אָנגעזאָגט געוואָרן, אַז ער, דער קאָמיסאַר, זאָל לאָזן דעם יונגען פּריץ פירן די מאַיאָנטקעס אונטער זיין השגחה. ווייטער זאָל ער אים לערנען, ווי צו זיין אַ רעכטער בעל־הבית, וואָרום דאָס אינגל איז דער קינפטיגער איינגנטימער פון די ראָזינע מאַיאָנטקעס א. אַ. וו.

דערביי אָבער באַמערקט אָסערעוווסקי דעם קאָמיסאַר, אַז ער זאָל גוט אַכטונג געבן אויף דעם יורשס אויפפירונג און יעדן מאָנאַט זאָל ער אים צושיקן אַ ספּעציעלן באַריכט פון זיין כאַראַקטער און אויפפירונג. האַלטן זאָל ער דעם יורש, געוויינטליך, אַזוי ווי דעם פּריצס אַן איינן קינד, און אַזוי ווי מען דאַרף דאָך האָבן באַ זיך עפּעס געלט אין קעשענע, זאָל ער, דער קאָמיסאַר, אַרויסגעבן דעם יורש יעדן מאָנאַט צוויי הונדערט רובל, דערביי אָבער זאָל ער זיך גוט צוקוקן אויף וואָס, צום ביישפּיל, וועט ער אויסברייננגען די ראָזינע סומע.

דער יורש איז געקומען צופאָרן אין פּרוסקע און האָט זיך באַלד געגומען באַקענען מיט די אַרומיגע פּריצים, און אין עטליכע מאָנאַטן אַרום איז ער שוין געווען באַקאַנט מיט אַלע יונגע לעב־קינדער און איז

שוין געפֿאָרן אויף אַלע בעלער פֿון די אַרומיגע פּריצים. איין חסרון נאָר: צו זיך אויף בעלער האָט ער די פּריצים נישט געקאָנט פֿאַרבעטן, ווייל אָסערעװסקי האָט אים אָנגעזאָגט, אַז די גוואַלדיגע ירושה וועט ער באַקומען ערשט דעמאָלט, ווען אָסערעװסקי וועט איינזעהן, אַז ער פֿירט זיך אויף שטיל, סאָליד און באַשיידן, און, איבערהויפּט, ווען ער וועט זיך איבערגעבן צו דער ווירטשאַפֿט.

אָבער אַז ער האָט זיך צונויפֿגעפּאָרט מיט די לעב־קינדער, איז אים שוין געווען ווייניג צוויי הונדערט רובל אַ מאָנאַט. אַלץ איינס ווי אַ טראָפּן אין ים. מען דאַרף שפּילן אין קאָרטן, מען דאַרף אויסגעבן געלט אויף נאָך פֿאַרשיידענע זאַכן, מען דאַרף פֿונדרעווען, און די חברים זיינע, וואָס האָבן געוואוסט זיין געלט־מאַנגל, האָבן אים געראָטן, ער זאָל אָנהויבן אַריינפֿאָרן אין קאָמעניץ און זיך באַקענען מיט די אידן, בײַ וועמען ער וועט זיכער קריגן געלט, וויפֿיל ער וועט באַדאַרפֿן.

דער יורש האָט טאַקע אַזוי געטאָן. קיין קאָמעניץ איז ער אַרייַנגעפֿאָרן אין אַ טייערער קאַרעטע מיט פֿיר פֿערד „נאַשפּיץ", מיט אַ שיינעם לאָקיי און פֿאַרפֿאָרן איז ער צו חייטשע טרינקאָװסקי — אַ קענטיג אָרט אין שטעטל. חייטשע טרינקאָװסקי האָט דער יורש פֿאַרטרויט, אַז ער וואָלט וועלן מאַכן אַן הלוואה אויף געוויסע פּראָצענטן, און אַז זי זאָל אים געבן דעם נויטיגן מענשן דערצו. יענע האָט גלייך גענעבן צו וויסן איינינע קאָמעניצער אידן, וואָס האָבן לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן אויף זיך. פֿאַר די דאָזיגע אידן האָט דער יורש געזאָגט, אַז ער איז דער קינפֿטיגער בעל־הבית איבער אָסערעװסקים מאַיאָנטקעס מיט דער שטאָט, נאָר די ערשטע צייט האָט ער נאָך נישט, פֿאַרשטייט זיך, די גאַנצע פֿולמאַכטן, וואָס איז אייגנטליך גאָרנישט, וואָרום אָסערעװסקי איז שוין אַ זקן פֿון אַכציג יאָר... וויפֿיל לעבט אַ מענש?... בכן וויל ער, דער יורש, מאַכן אַן הלוואה אויף גוטע צינזן, וואָס דאָס איז אייגנטליך נאָר אַ גליק פֿאַר דעם פֿאַרלייער.

די אידן, וואָס האָבן גאָרנישט געוואוסט פֿון דער גאַנצער מעשה, אַז אָסערעװסקי האָט דעם יורש גענומען אויף אַ פּראָבע, האָבן געוויינליך אים געגעבן געלט, וויפֿיל דאָס צעלאָזענע אינגל האָט געבעטן, און אַז ער האָט אין אַ קורצער צייט דאָס געלט פֿאַרהוליעט מיט די יונגע פּריצים און פּאַנעס און האָט זיך שוין אין קאָמעניץ אַזוי פֿיל אָנגעבאָרגט, אַז ער האָט מער נישט געקאָנט קריגן, איז ער צוגעטראָטן צו בריסק, וואָס איז אויך, גאָט צו דאַנקען, אַ שטאָט, וואו ער האָט אָנגעכאַפּט ביז פֿופֿציג־טויזנט רובל.

פֿון אָנפֿאַנג האָט ער זיך געהיט פֿאַרן קאָמיסאַר. אָבער אין אַ קורצער צייט איז דער קאָמיסאַר געוואָר געוואָרן, אַז דער יורש שאַרלאַטאַנעװעט

נאָר אויפֿן העכסטן אופֿן, אַז ער כאַפּט גרויסע סומעס געלט, וואו ער קאָן, און אַז מיט אים איז פֿול די גאַנצע אומגעגנט.

דעמאָלט האָט דער קאָמיסאַר געשריבן צו אָסערעווסקין וועגן דעם יורשס אויפֿפֿירעכטס. דערויף האָט אים אָסערעווסקי געענטפֿערט, אַז ער זאָל מוריע זיין אַלע קרעדיטאָרן, וואָס האָבן וועקסלען אויפֿן יורש, אַז זיי וועט איינגעצאָלט ווערן, אָבער אַ צווייטן מאָל, אויב זיי וועלן דעם יורש לייען געלט, וועלן זיי נישט קריגן באַצאָלט — אַזוי זאָל זיי דער קאָמיסאַר מעלדן, און אַזוי איז געווען.

דער קאָמיסאַר האָט אָפּגעשיקט דעם רייסטער פֿון אַלע וועקסל־נעמער, און אָסערעווסקי האָט פֿאַראָרדנט דעם קאָמיסאַר אָפּצוצאָלן דאָס געליענע געלט, און דערנאָך איין קלייניקייט: דעם יורש זאָל ער דערפֿאַר געבן פֿופֿציק שמיץ. נאָך די שמיץ זאָל ער תּיכּף ומיד אָפּגעשיקט ווערן אַהיים, אין קאַלישער גובערניע.

אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט אָסערעווסקי אַריינגעשיקט אַן אַנדערן יורש, שוין אַ יונגערמאַן פֿון אַ יאָר צוויי־און־צוואַנציק. צוזאַמען מיטן יורש האָט דער קאָמיסאַר באַקומען אַ בריוו, אין וועלכן עס איז געווען געזאָגט דאָסזעלבע, וואָס אינם ערשטן בריוו בײַ דעם ערשטן יורש.

דער צווייטער יורש איז אָבער געווען נאָך אַ גרעסערער שאַרלאַטאַן, ווי דער ערשטער, און אויך אַ סך אַ קלינגערער פֿאַר יענעם. דער האָט איינגעזעהן, אַז אָהן דעם קאָמיסאַר קאָן מען גאָרנישט אויפֿטון, אַז מען קאָן האָבן אַזאַ ווײַסטן סוף, ווי דער ערשטער, און ער האָט באַשלאָסן צו צוציהען דעם קאָמיסאַר צו זיינע צוועקן און אַזוי אַרום וועט ער קאָנען טון, וואָס ער וועט וועלן.

ער האָט אָנגעהויבן אַריינצוקומען צום קאָמיסאַר אין הויז, האָט זיך כּלומרשט געהאַלטן מעשה עניו און פֿלעגט אַ סך צייט אָפּזיצן צוזאַמען מיט דעם קאָמיסאַרס פֿאַמיליע. מיט דעם קאָמיסאַרס ווייב, שוין אַן עלטערע, נאָר אַ קלוגע פֿרוי, פֿלעגט ער אומישנע וואָס מער פֿאַרברייננגען און זיך געסטאַרעט דערווייזן איר, אַז איר מאַן איז באַגאַנגען אַן עולה קעגן דעם ערשטן יורש. אַזוינע זאַכן טאָר מען נישט. איר מאַן האָט יענעם יורש, אַ קינד פֿון אַזוינע יחסנישע עלטערן, אומגליקליך געמאַכט; וויזונדיג אָסערעווסקין זיין געטריישאַפֿט, האָט ער, דער קאָמיסאַר, גאָרנישט געזעהן, וואָס ער טוט.

— איך האָב טאַקע געזאָגט מיין מאַן, — האָט זי צוגעשטימט, — אַז ער זאָל זיך מאַכן נישט וויסנדיג דערפֿון. וואָרום ער דאַרף דען פֿאַרזאָרגן דעם אַלטן בחור, וואָס פֿאַרמאָגט אַזוי פֿיל מיליאָנען? און מיין מאַן האָט

מיר טאַקע מורה געווען, אַז נאָכן שמייסן דעם יורש, האָט ער עפּעס חרטה געקראָגן אויף דעם גאַנצן עסק.

און פון אַזוינע שמועסן האָט ער דעם קאָמיסאַרס ווייב איבערגעצויגן אויף זיין צד. זי האָט פאַרשטאַנען זיינע כּוונות און האָט צוגעגרייט דעם מאַן. ער האָט איר געוויזן אַ פּשוטן חשבּון. ער, דער יורש, מיט איר מאַן וועלן קאָנען קריגן הונדערטער טויזנטער רובל געלט צו לייען, יעדערער וועט לייען, און מען וועט ווי ס'גיט איז איבערקומען, ביז דער אַלטער וועט צומאַכן די אויגן. עס פאַרשטייט זיך, אַז פון אַ גרויסער סומע געליענעם געלט וועט איר מאַן קאָנען נעמען פאַר זיך אַ היפּשע סומע און נאָך אַסערעוווסקים טויט וועט איר מאַן זיין גאָר גליקליך. ער, דער יורש, וועט אים אָפּשרייבן און שיינקען און געבן און טיילן. מיט איין וואָרט, דאָס איז אַ גליק פאַר אים.

מען האָט געשלאָסן „בלאַט“ און צוזאַמענגעשטעלט אַ פּלאַן, ווי אַזוי צו באַקומען געלט.

עס איז געבליבן באַ זיי, אַז דער יורש זאָל אָנהויבן אָפּטערער פאָרן קיין קאַמעניץ און באַקענען זיך דאָרט מיט איינעם משהלע ק., אַ איד אַ פאַרדינער, אַ געראָטענער און אַ געשיקטער, וואָס קאָן דעם יורש אין אַ סך פּרטים מיטהעלפן, באַזונדערס אין געלט לייען.

דער יורש האָט זיך באַקאַנט מיט משהלען און האָט אים געבראַכט צו זיך קיין פּרוסקע. אויפן וועג האָט ער אים מסתּמא איבערגעגעבן, אויף וואָס ער דאַרף אים, און אין פּרוסקע האָט ער גלייך פאַררופן צו זיך דעם קאָמיסאַר, אום צו באַראָטן זיך זאַלבעדריט, אויף וואָס פאַר אַן אופן מען קאָן איצט קריגן געלט.

משהלע האָט אויפגעגעבן, אַז מען זאָל לייען געלט און בפירוש זאָגן, אַז דאָס געלט וועט ערשט אָפּגעצאָלט ווערן, ווען אָסערעוווסקי וועט שטאַרבן. לאַנג וועט סיי־ווי־סיי נישט אויסקומען צו וואַרטן; ער איז שוין איבער אַכציג יאָר, איז קראַנק און שוואַך, מען קאָן זיך ריכטן יעדן טאָג אויף זיין טויט, לכן וועט ער, דער יורש, צאָלן ציגזן יעדעם יאָר, פאַרשטייט זיך, נישט קיין קליינע, וואָס באַ אים דאַרף קיין ראָליע נישט שפּילן. דערצו האָט נאָך אַ גרויסע באַדייטונג דאָס, וואָס דער קאָמיסאַר איז אויף זיין זייט. מען קאָן קריגן געלט און זיך דורכדרייען ביז זיין טויט: מען קאָן אָפּגעבן און ווייטער נעמען, אָפּגעבן און ווייטער נעמען. אַזוי אָהן אַ סוף. דער פּלאַן איז געפעלן געוואָרן, און משה האָט געגעבן אַן עצה, אַז דער קאָמיסאַר זאָל אויסקלויבן פאַרן יורש דורכגעטריבענע לאָקייען, מיט וועמען מען זאָל זיך קאָנען שאַפן, וואָס זאָלן קאָנען אויספירן גוט אַ שליחות, איבערהויפּט, באַ געלט לייען, און דער יורש זאָל קאָנען זיין רוהיג.

און מען האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אויף אַלע כּלים. משהלע אַליין האָט אויפגעזוכט אַזעלכע אידן, וואָס האָבן געלט און וואָס ווייסן נישט, וואָס צו טון מיטן געלט. די דאָזיקע אידן האָבן איינגעשטימט און פאַרן יונגען פּריץ האָט זיך אויפגעעפנט אַ נייע וועלט.

איינמאָל איז אָסערעווסקין איינגעפאַלן קומען פּלוצלינג, אומגעריכט קיין פּרוסקע. אַזוי איז געווען איינגעפירט, אַז מיט דריי חדשים פריהער האָט מען אין פּרוסקע שוין געוואוסט פון זיין קומען, מען האָט זיך געגרייט דערצו, און אָסערעווסקי פלעגט אַלץ געפינען אין דער בעסטער אָרדענונג.

נאָר איצט האָט אָסערעווסקי געוואָלט פּלוצלינג קאָנטראָלירן די אויפפירונג פון יורש, פאַר וועמען ער לאָזט איבער אַזאַ געוואַלטיג פאַרמעגן. מיטן ערשטן יורש האָט ער זיך געגאַרט און ער האָט נויטיג באַראַפּט ווייסן דעם כאַראַקטער פון דעם נייעם.

אַז אָסערעווסקי איז אַריינגעפאָרן אין הויף, האָט ער געטראָפן אין פּאַלאַץ דעם „פּאַניטש" מיטן קאָמיסאַר, דעם איר משהלע ק. מיט נאָך איינינגע אידן און פּריצים. זיין פּלעצליכער קומען האָט אַלעמען איבערגעשראָקן. אַ קוק טוענדיג אויף זייערע פּנימער, האָט ער באַלד פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז עפּעס נישט גאָר קיין גלאַטע זאַך, און ער האָט גלייך גענומען דעם יונגען „פּאַניטש" אויפן צימבל אין אַ באַזונדער חדר.

— וואָס פאַר אַ געשעפטן האָסטו דאָ מיט די אידן און מיט די איבעריגע, — האָט ער אים שטרייננג, ווי זיין שטייגער איז געווען, אַ פרעג געטאָן.

דער יורש האָט זיך פאַרלאָרן און האָט נישט גאָר דרייטליך געענטפערט, אַז די אידן האַנדלען מיטן קאָמיסאַר, אַז זיי האָבן געשעפט מיט אים און זיינען זיך איצט צוליב דעם צונויפגעקומען. דעמאָלט האָט אָסערעווסקי אַריינגערופן די לאָקייען איינציגווייז און יעדערן געפרעגט, וואָס ער ווייס פון דעם „פּאַניטשס" אויפפירונג. און דער לאָקיי, וואָס איז שטענדיג אומגעפאָרן מיטן „פּאַניטש" און געוואוסט פון אַלע סודות מכח דעם פאַרליענעם געלט און נאָך זאַכן, האָט אויספירליך פון אַלץ דערציילט אָסערעווסקין.

באַלד נאָכדעם האָט אָסערעווסקי אַריינגערופן צו זיך דעם קאָמיסאַר און האָט אים געזאָגט, אַז ער ווייס פון אַלץ, אַז ער האָט געמאַכט מיטן „פּאַניטש" אַ יר־אחת צו הוליען און צו באַגנבענען אים. נאָר זאָל ער, דער קאָמיסאַר, זיך מודה זיין, וועט ער אים שיינקען דאָס לעבן, אַניט וועט ער אים הייסן פאַרשמייסן אויף טויט.

דער קאָמיסאַר איז געפאַלן צו די פיס און האָט זיך פריהער פונאַנדערגעוויינט און דערנאָך מודה געווען זיך, אַז דאָס אַלץ איז אמת, אַז ער

איז שולדיג, איז באַ אים, באַ אָסערעװסקין אין האַנט און בעט איצט רחמים. אָסערעװסקי האָט געשיקט רופן דעם „פּאַניטש“ און אויך דעם לאָקיי סטעפּאַן. דער „פּאַניטש“ האָט נעבעך אויך געמוזט זיך מודה זיין אויף אַלץ, װאָס סטעפּאַן מיטן קאָמיסאַר האָבן דערציילט. דעם קאָמיסאַר האָט אָסערעװסקי מוחל געװען און אַרויסגעשיקט, און דעם „פּאַניטש“ אָבער האָט ער געהייסן געבן אַזוי פיל שמיץ, װיפיל יאָר יענער איז אַלט: צװיי־און־צװאַנציג שמיץ. נאָכדעם האָט נאָך אָסערעװסקי אַלץ געזוכט עפּעס אַ יורש, װאָס זאָל זיך פּאַסן פאַר אַזאַ גרויסע ירושה, װעלכע אָסערעװסקי װעט אים אָפּשרייבן.

צום לעצט האָט ער יאָ עפּעס געקראָגן אַ יורש, אַפילו שוין נישט אַזאַ יונגער. דער איז אַלט געװען אַ יאָר אַכט־און־צװאַנציג. אָסערעװסקי האָט אים אַריינגעשיקט קיין פּרוסקע און אין אַ האַלב יאָר אַרום איז אָסערעװסקי געשטאָרבן.

דער יורש איז געבליבן פּריץ, און די לייב־קנעכט זיינען בטל געװאָרן. דעמאָלט האָט ער פאַרקויפט די מאַיאָנטקעס מיט דער שטאָט קאָמעניץ עפּעס אַ רוס. אָבער דער דאָזיגער רוס איז געװען אַ גרויסער שכּור, װאָס איז באַלד אַריינגעקראָכן אין גרויסע חובות און גיך אַװעקגעשטאָרבן. די מאַיאָנטקעס זיינען דערנאָך פאַרקויפט געװאָרן אייניצינװייז. אירן האָבן געקויפט אויף קריסטליכע נעמען.

דער אַסעסער האָט פון די אירן געהאַט גאַנץ שיין פּרנסה, אויסער דעם געהאַלט. אַזוי װי עס זיינען געװען מער פון הונדערט קראָמען, און פּאַטענטן אין די קראָמען האָבן אפשר גענומען אַ פיר, פינף קרעמער, האָט דער אַסעסער גענומען דריי רובל אַ יאָר פון יעדן קרעמער — און יוצא. און אַזוי איז אויך געװען מיט די שיינקען: מען האָט געצאָלט דעם אַסעסער צען רובל אַ יאָר און פאַרטיג. האָט באַדאַרפט קומען דער רעװיזאָר איין מאָל אין יאָר אויף פּאַטענטן, האָט שוין געװאוסט דער אַסעסער מיט אַ פּאָר טעג פריהער. דעמאָלט האָט ער אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל אויף דער צייט האַלטן אינגאַנצן צוגעמאַכט די קראָמען. פאַרפאָרן פאַרפאָרט שטענדיג דער רעװיזאָר צום אַסעסער, באַ דער רעװיזיע גייען זיי ביידע צוזאַמען מיטן קליוטש־װאָיט און מיט אַכצען דיעסיאַטניקעס, כּדין וכדת, און אַז מען קומט אַריין אין געסל מיט די צוגעמאַכטע קראָמען, זאָגט דער אַסעסער דעם רעװיזאָר, אַז דאָס זיינען שטעלכלאַך, און זיי שטייען שוין אַזוי אַ צייט מיט יאָרן. דערװייל פאַרפירט ער אים אין די עטליכע קראָמען, װאָס האָבן יאָ פּאַטענטן, און יענער שרייבט שוין אונטער: כּשר! אַגב נעמט דער רעװיזאָר אַ פּופציגער. דאָס איז שוין אַ טאַקסע מדי שנה בשנה. דער אַסעסער הייסט אויפקלייבן דאָס געלט נאָך איידער דער

רעוויזאָר קומט, און דערנאָך קומט שוין אַ איר און זאָגט, אַז ער איז אַ פאָרשטייער פון שטאָט, און רוקט אים אין יד אַריין דאָס געלט.

אויך האָט דער אַסעסער געהאַט הכנסה פון דעם, וואָס ער איז געווען שטענדיג דער בעל־פשרן צווישן צוויי אידן, ווען זיי זיינען געווען אין קריג. פשרה־געלט האָט ער גענומען לויט דער „ריעלע". עס פלעגט זיך אָנהויבן פון אַ דרייערל און פלעגט גיין ביז העכער פון צען.

געוואוינט האָט דער אַסעסער, ווי אַ פּירשט, אין אַ גרויס הויז מיט אַ גרויסאַרטיגן גאָרטן, מיט אַלע באַקוועמליכקייטן. דערפאַר האָט ער געצאָלט פופציג רובל אַ יאָר עפּעס אַ פּריצטע, וואָס באַ איר אין הויז האָבן געוואוינט אַלע אַסעסערס. האַלט ער אַ פאָר קי אויף מילך, אַ פאָר פערד מיט אַ קאָליאַסקע, מיט אַ פורמאַן, וואָס האָט אים אַ גראָשן נישט געקאָסט.

די קאָמעניצער פּריצים פלעגן אַריינשיקן דעם אַסעסער היי און האָבער און פון אַלעם גוטן, וואָס זיי האָבן געהאַט באַ זיך אין די הויפן. קיין רינער פלעגן אים אויך נישט פעלן. די ריעסיאַטניקעס פלעגן באַרינגען.

די פּריצים האָבן אויך געוואוסט, וואָס זיי טוען. וואָרום דער אַסעסער פלעגט זיי פאַר די מתּנות פאַרבאָרגן אַלע זייערע פאַרברעכנס, האָבן זיי שוין געמענט פאַרשמייסן אַ פויער צו אַ פויערטע אויף טויט, צעפּראַשקן אַ אידן, וויפיל עס איז אין אים אַריין, קיינער האָט נישט געטאָרט קלאָגן און מאָנען. אַזוי אַרום האָט דער אַסעסער געהאַט פון כל־טוב.

צו די פּריצים פלעגט ער זיך אַלע מאָל פאָרן אין געסט און דאָרט פלעגט ער נאָך פון קאָרטן מאַכן אַ קערבל. וואָרום פאַרשפּילן פלעגט ער קיינמאָל נישט — דער פּריץ פלעגט זיך עקסטרע סטאַרען, אַז דער אַסעסער זאָל אַוועקפאָרן מיט אַ פאָר רובל אין קעשענע. גלאַט געבן געלט אויף אַזאַ אָוונט פאַסט דאָך נישט, אָט פלעגט ער כלומרשט פאַרשפּילן באַ אים.

אין מיינע צייטן, געדיינק איך, איז געווען אַן אַסעסער שירינסקי. דאָס איז געווען אַ כיטרער גוי, וואָס האָט געוואוסט ווי צו מאַכן געלט סיי באַ די אידן, סיי באַ די פּריצים. ער האָט געהאַט ממש פעסלאַך, אָנגעשטאָפּטע מיט רענדלאַך. אפשר אַ דרייסיג טויזנט רענדלאַך, האָט מען געזאָגט. ווער עס האָט באַדאַרפט האָבן רענדלאַך, צי אידן, צי פּריצים, פלעגט שוין קריגן באַ שירינסקין, און יענער פלעגט נעמען פאַר אַ רענדל מיט אַ רובל מער.

דערנאָך האָט ער זיך געלאָזט קאָסטן אַ סך געלט און איז געוואָרן אַ איספּראַווניק אין סאָקאָלקע, גראָדנער גובערניע.

דער טאָג באַ אַ מאַנסבל האָט זיך אָנגעהויבן, פאַרשטייט זיך, מיט דאַווענען. געדאַווענט האָט יעדערער אין זיין בית־המדרש. בתּי־מדרשים זיינען געווען צוויי: איינער אַ גרויסער, דער אַלטער בית־המדרש האָט מען אים גערופן, און דער נייער בית־המדרש, אַ קלענערער. דערנאָך איז געווען אַ קליין בית־המדרשל, ר׳ הירשלס האָט מען עס גערופן, און אַ שול און אַ פּאָר שטיבלאַך. זיי אַלע זיינען געשטאַנען אויף איין הויף, און פאַרן שול־הויף האָט זיך געצויגן באַם וועג אַ גרויסער גראָבן — אַ טיפער, עטליכע מאַן די טיף. דער ראָזינער גראָבן האָט זיך געצויגן ביזן טייך. אין גרויסע רעגנס האָט דאָס וואַסער אַראָפּגעשווענקט די ברעגעס פון גראָבן אַזוי, אַז אין גאַס איז געווען שווער און געפערליך דורכצופאָרן אַ פור. קיין פאַרצוימונג צום גראָבן האָט מען נישט געמאַכט. און נאָך אַ בית־המדרש איז געווען שוין אין אַ ווייטערדיגער גאַס, אַראָלינע, וואָס אין איין זייט גאַס שטייט זעהר אַ הויכער באַרג.

אין דעם ראָזינער בית־המדרש האָט מען שוין געשמועסט פון פּאָליטיק און נאָכן דאַווענען האָבן טייל געלערנט גמרא, טייל האָבן געלערנט משניות. פּאַר אַ באַזונדער טיש האָבן אידן צוגעהערט, ווי איינער האָט פאַר זיי געלערנט עין־יעקב. די איבעריגע האָבן גערעדט פון שטאָט־זאַכן, פון צדיקים און גאונים. פּאָליטיקער איז געווען נאָר אַ באַזונדער קופּקע אידן, וואָס פלעגן אַלע טאָג, אויבן אָן באַם טיש, פאַרן און נאָכן דאַווענען דערציילן פון מלחמות, און פון שלומס, און פון וועלט־נייעס, און פון פּאָליטיק. די ראָזינע פּאָליטיקער פלעגן פאָרן צוויי מאָל אין וואָך קיין בריסק נעשעפטליך, האָט מען שוין פון דאָרטן געשעפּט גאָר די נייעס.

און איין טיש איז געווען, וואָס פאַר אים זיינען געזעסן גאָר אַלטע אידן מיט ווייסע בערד און דערציילט מעשות פון די פאַרצייטישע קיסרים און קיסרינעס, פון יעקאַטערינע און פעטער, און פון פּאַוולען, און פון דער מלחמה מיט רוסלאַנד, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט געפירט אין צוועלפטן יאָר.

און נאָך אַ טיש איז געווען. דאָ זיינען געזעסן פרומע אידן און פּרושים, אַזוינע וואָס וואַרפן אַוועק ווייבער מיט קינדער, קומען לערנען אין אַן אַנדער שטאָט, עסן טעג און ווערן אויסגעהאַלטן פונדעסטוועגן בכבוד גדול. זיי דערציילן מעשות פון יענער וועלט, פון גן־עדן מיטן גיהנם, און נאָך אַזעלכע מעשות, שטילע און אומעטיגע.

אַרום די טישן דרייען זיך אַרום יונגע לייטלאַך, וועלכע עסן קעסט, בעל־הבתּישע זין און איידעמס, און שמועסן פון די שווערן און שוויגערס און פון גוטע מאכלים, זיי האָבן נישט לאַנג געעפנט גמרות און מכין געווען זיך צו לערנען, נאָר ריידן איז געשמאַקער, לאָזט מען די גמרות אָפן.

אַזיינער צען גייט מען אַהיים עסן. עסט מען אָפּ, און אויב עס איז נישט זונטאָג, האָט מען נישט וואָס צו טון, גייט מען צוריק אין בית־המדרש, זעצט מען זיך ווידער אַרום די טישן, האָט מען כּלומרשט ברעה צו לערנען, עפּנט מען פונאַנדער די גמרות, נאָר בּיסלעכווייז פאַררעדט מען זיך ווידער. און אַז עס נעמען זיך אויס נאָך די רייד, רעדט מען פון חטאים אין שטאָט, פון טרפה־ביכלאַך, אַפּיקורסות א. אַ. וו.

אין מיינע צייטן זיינען אין קאַמעניץ געווען דריי גבירים, קאַרגע אידן, וואָס האָבּן זיך געפירט ווי קבצנים. איינער מ. ג. האָט פאַרמאָגט אַ הונדערט טויזנט רובּל, האָט ער געוואוינט אין אַ קליין נידעריג הייזל, מיט אַ שטרויענעם דאַך, אַנשטאָט אַ ליכט האָט מען געבּרענט בּאַ אים אייל, און געגעסן האָט מען שוואַרץ בּרויט מיט נישט־געשיילטע קאַרטאָפלעס, און געגאַנגען איז ער אין אַ צעריסענער קאַפּאָטע; און אַז ער האָט בּאַדאַרפט צו די פּריצים קויפן סחורה, איז ער געגאַנגען צו־פוס. ער איז געווען דער גרעסטער סוחר פון ווייץ און בּראָנפן.

מען זאָגט, אַז ער איז געוואָרן אַ גביר פון ריסטיטשער פּריץ בּוכעוועצקי, נעבּן קאַמעניץ, פאַר וועמען ער פלעגט אַלץ איינקויפן, און די רעכענונגען פלעגט ער אים מאַכן מיט אַ שטעקעלע אויפן זאַמד. דאָס שטעקעלע איז געווען אויסגעשניטן פונם פּריצ׳ס אַ בּוימל, און מ. האָט אים צוגעשריבּן און געמעקט איבּערן זאַמד. אַזוי אַרום האָט ער אין אַ צייט פון עטליכע יאָר אָנגעקליבּן דעם קאַפּיטאַל.

דער צווייטער קאַרגער גביר ש. ס. איז בּאַוואוסט געוואָרן פאַר אַ גביר פּלוצלינג, אויף אַ בּרית בּאַ אַ גוטן פריינט. פריהער איז ער געווען אַ מילנער אין דעם פּריצ׳ס מילן פאַר צען גילדן אַ וואָך, דערנאָך האָט ער געמאַכט אַן אָליווגע צו מאַכן אייל, מיט אַ רעפּטאַק און מיט פערד. נאָר קיינער האָט נישט געוואוסט, פון וואַנען עס האָט זיך צו אים גענומען אַזוי פיל געלט, אפשר פופצען הונדערט רובּל, וואָס די ראָזינע אָליווגע האָט אַן ערך געקאָסט. דערנאָך איז זי אין איין נאַכט אָפּגעבּרענט געוואָרן. האָט ער אָנגעהויבּן פאָרן מיט דעם סוחר א. ט. אין זיין בּריטשקע. ש. ס. פלעגט טרייבּן דאָס פערד, און א. ט., וואָס האָט געהאַט אפשר אַ טויזנט רובּל, איז פּלוצלינג געוואָרן אַ גרויסער סוחר פון תּבואה און בּראָנפן. ער איז געזעסן אויבּן אָן אין בּריטשקע, איז אַרומגעפאָרן צו אַלע פּריצים און האָט געמאַכט געשעפטן אויף צענדלינגער טויזנטער רובּל. דאָ האָט אויך קיינער נישט געוואוסט, פון וואַנען האָט זיך גענומען צו א. ט. אַזוי פיל געלט, און אַזוי זיינען אַוועק איינינע יאָר.

איינמאָל איז געווען ש. ס. מיט א. ט. אויף אַ ברית. מען האָט געבראַכט עטליכע פלאַש שטאַרקן ספּירט, געמאַכט אַ פּאָנש, טיי מיט ספּירט, ביז מען האָט זיך גוט אָנגעשכּורט.

האָט מען גענומען טאַנצן אַ רעדל. אַזוי טאַנצנדיג, איז ש. ס. געוואָרן בגלופנדיג, און ער האָט געזאָגט:

— ניט אומזיסט טאַנצט א. ט., וואָרום דאָס, וואָס ער האַנדלט אויף אַזוי פיל צענדליגער טויזנטער רובל, איז פאַר מיין געלט.

איז געוואָרן אַ מהומה, און באַלד אויף מאָרגן איז מען געגאַנגען צו אַ דין־תּורה צעטיילן זיך מיט דעם געלט. עס איז געווען אַ סכסוך אין פינף טויזנט רובל, האָט א. ט. געשוואוירן באַ אַ ספר־תּורה, און ש. ס. איז שוין געבליבן אַליין דער סוחר און דער גביר. און באַ אים האָט מען שוין אָנגעהויבן עסן אַרבעס אָנשטאָט קאַרטאָפלעס מיט שאָלעכץ.

דער דריטער קאַרגער גביר איז געווען ד. ב., אַן אויפגעקומענער גביר, וואָס האָט זיך געמאַכט אַ פאַרמעגן פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס יאַגד.

וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ יאַגד, איז גאָר זיך שווער פאָרצושטעלן. אַזוינס איז נישט געווען זינט די וועלט שטייט. אַ גאַנץ יאָר איז אַהין געפאָרן מיליטער, מען האָט אויסגעמויערט אַ פּאַרקאַן אויף אַ קוואַדראַטנעם ווייאַרסט אין אַלע פיר זייטן, און אין מיטן איז געווען אַ טיר־גאָרטן, וואוהין עס זיינען געבראַכט געוואָרן טויזנטער פאַרשיידענע חיות פון דער גאַנצער וועלט, און דער קיסר מיט אַלע אייראָפּייאישע פּרינצן זיינען געשטאַנען אין דער הייך אויפן פּאַרקאַן און געשאָסן אין די חיות, וואָס האָבן געהאַט געגנוג פּלאַץ צו אַנטלויפן.

האָט ד. ב. געהאַט אַ קרעטשמע נעבן ביעלאָוועזש, אַקוראַט וואו דער גאַנצער אָנגעפאָרענער עולם האָט זיך געפונען און וואו עס האָט אויך קוואַרטירט דאָס מיליטער.

אין דער צייט פון יאַגד האָט ער געלייזט פאַר אַ גלעזל שנאַפּס דרייסיג קאָפּ. און אַ רובל פאַר אַ בעסערן שנאַפּס. פאַר אַ בולקע האָט ער גענומען דרייסיג קאָפּ., פאַר אַ בוינן פּאַפּיר אויף אַ פּראָשעניע שרייבן צום קיסר — אַ רובל. ער האָט גענומען, וויפיל ער האָט אַליין געוואָלט, און קיינער האָט אים כמעט נישט געשטערט. און אַזוי האָט ער אָנגעקליבן צוויי־הונדערט־טויזנט רובל, און זיין פרוי, וואָס האָט אויך געמסחרט בעת־מעשה באַזונדער, האָט געמאַכט באַ אַ זעכציג טויזנט זילבערנע רובלס.

האָט שוין ד. ב. געקויפט אַ מאַיאָנטעק באַ אַ טייך, צוויי מייל פון קאַמעניץ, און האָט אויפגעשטעלט אויפן טייך אַ צילינדער־מיל און פאַר־דונגען זיינעם אַ קרוב פאַר זעכצען הונדערט רובל אַ יאָר. נאָר דערזעהענדיג,

אַז דער קרוב האָט פּרנסה, האָט ער די מיל אָפּגענומען, און די זין זיינע האָבן געטראָגן די זעקלאַך אין מיל.

מיט די פיש פון טייך האָט ער אויך געמאַכט אַ תּכלית. ער האָט אָנגעדונגען פּויערים אויף צו פאַנגען די פיש. די געפאַנגענע פיש האָט ער געהאַלטן אין טייך אין גרויסע קאַסטנס מיט קליינע לעכלאַך, און יערן דאָנערשטאָג זיינען פון קאַמעניץ געקומען די פיש־סוחרים קויפן בּאַ אים פיש. דער פּרייז איז געווען אַם־העכסטן צוועלף גראָשן אַ פונט.

פאַר פיש האָט ער זיך אָנגעלייזט געגוג, נאָר עסן פיש האָט ער זיך נישט פאַרגינען, אויסער שבת, ווען די בעל־הביתטע פלעגט אויסטיילן צו פיצלאַך פיש.

זיין קאַרגקייט איז שוין אַזוי אין אַלץ געווען. אַפילו די פוטער פון זיינע דרייסיג בהמות האָט ער זיך אויך נישט פאַרגינען צו פאַרזוכן, גישט נאָר צו עסן.

געווען איז ער אָבער אַ גאַנץ קלוגער איד און אַפילו אַ משכיל. נאָך דעמאָלט האָט ער שוין געלעזן אַ רוסישע צייטונג. גראָד דאָס האָט ער זיך פאַרגינען צו קויפן און האָט גאָרנישט שלעכט פאַרשטאַנען אַ בּלאַט גמרא.

אַז ער איז געפאָרן קיין וואַרשע קויפן אַ פּאָר שטיינער צום מיל פאַר דריי הונדערט רובל אין פּראַגע בּאַ סאָרקינען, איז ער איינגעשטאַנען אין אַ גאָרקיך אין פּראַגע, דאָרט געשלאָפן און געגעסן פאַר פופצען קאָפּ. אַ מיטאָג. און קיין וואַרשע האָט ער ניט געוואָלט אַריינפאָרן אָדער גיין צו־פוס: טאָמער וועט זיך פלוצלינג עפּעס פאַרוועלן קויפן. איז ער אַוועקגעפאָרן פון פּראַגע, און וואַרשע האָט ער נישט געזעהן.

פון די רייכע פאַמיליעס, וואָס האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָליע אין שטאָט, איז די ערשטע געווען ר׳ יאָניע טרינקאָווסקי. ער האָט געהאַט אַ ווייז־שיינק פאַר פּריצים, דאָס הויז איז געווען מעבּלירט אויפן העכסטן אָרט. זיין ווייב, חייטשע, איז געווען די עקרת־הבית, אַן אשת־חיל, אַ געראָטענע און אַ קלוגע פרוי. דעם ווייז־שיינק האָט זי געפירט. בּאַ איר זיינען שטענדיג געווען פּריצים. זיי פלעגן קומען אין די טייערע פערה, מיט די אויסגעפּוצטע קוטשערס, גאַשפּיץ, צו צוויי פּאָר פערד אין דער לייגג, מיט אַ לאָקיי. אַנדערע פלעגן נאָך קומען מיט אַ טרומייט.

בּאַ חייטשען האָט מען געקאָנט קריגן טייערע ווייגען, די בעסטע ציגאַרן און גוטע געריכטן, און פאַרדינט פון די פּריצים האָט זי איבּער געגוג, דערצו נאָך איז איר מאַן ר׳ יאָניע געווען אַ משולח פון ביאַליסטאָקער פאַבּריקאַנטן. ער פלעגט אויפקויפן וואָל אין רוסלאַנד.

ער פלעגט פאַרדינען באַ אַמאָליגע יאָרן, בעת אַ קאָפּיקע איז געווען ווי איצט אַ רובל — דריי טויזנט רובל אַ יאָר. אָבער זיי האָבן געפירט אַן אומגעהויער רייך לעבן און די אַלע געלדער האָט מען פאַרלעבט.

איז יאָניע געקומען פון וועג, האָט ער געשיקט רופן דעם בערער און אים געגעבן דריי רובל אויף צוויי פורלאַך האָלץ — צו באַהייצן פאַר אים די באָד, און דער בערער איז געגאַנגען איבער די גאַסן און גערופן אויפן קול אין באָד אַריין; און אַזוי ווי דאָס פלעגט דאָס רוב טרעפן אין מיטן וואָך, האָט שוין דער עולם געוואוסט, אַז ר' יאָניע איז געקומען צופאָרן, און כאָטש דער בערער פלעגט רופן אין באָד אַריין, פונדעסטוועגן פלעגן די בעלי־בתים קומען בעטן באַ ר' יאָניען, ער זאָל זיי ערלויבן גיין אין זיין באָד אַריין. ר' יאָניע, וואָס איז בטבע געווען אַ גרויסער בעל־גאוה, האָט דערפון זעהר הנאה געהאַט.

באַ זיך אין שטעטל האָט ער געשפּילט אַ מין ראָטשילד־ראָליע און אַזוי זיינען שוין אויך געווען זיינע זין, טעכטער, איידעמס און שניר. און גאַנץ שיינע נגידישע יונגעלייט האָבן געהאַט אַ זכיה, אַז זיי האָבן גערעדט מיט ר' יאָניעס קינדער, און ווען ר' יאָניע אָדער די קינדער האָבן מיט עמיצן גערעדט, האָט עס אויסגעוויזן, ווי ער טוט יענעם אַ טובה, וואָס איז ניט אָפּצושאַצן.

ר' יאָניען האָט מען קיינמאָל נישט געזעהן גייענדיג אין גאַס, ער האָט זיך געהאַט זיין בית־המדרש, אויף אַן אויבער־שטיבל באַ זיך אין הויף.

אין שטוב איז געווען זילבערנע טיש־געשיר, לייכטער און שבתניקעס פאַר אַ פּאָר טויזנט רובל, אָבער אַ טויזנט רובל מזומן האָט ער מסתּמא זיכער נישט געהאַט.

אַ צווייטע פאַמיליע פון דעם שניט איז געווען ר' יאָניעס איידעם דוד־יצחק. ער האָט אויך געהאַט אַ ווייַן־שיינק, און האָט אויך געשפּילט אַזאַ ראָליע ווי זיין שווער.

באַ אים אין הויז איז נאָך געווען דער „פּרעס" בעסער, ווי באַ חייטשען, דהיינו: מען האָט אינדערוואָכן געגעסן קאָטלעטן, געפּרעגלט אין שמאַלץ, און גענז, און הינער,און ענדיקעס.

דוד־יצחק האָט אויך געהאַט אין טיקטין אַ רייכן טאַטן, ר' ישעיה־חיים. יענער האָט אויך געהאַט אַ גרויסן ווייַן־שיינק און אַ זעכציג טויזנט רובל מזומן. אויף אים האָט מען געזאָגט, אַז זילבערנע כּלים אין שטוב האָט ער אפשר ביז צען פור. ער האָט נאָכגעטאָן דעם גרויסן ביאַליסטאָקער נגיד ר' איצעלע זאַבלודאָווסקי, וואָס האָט געשפּילט באַ אידן אין רוסלאַנד אַ ראָליע פון אַ ראָטשילד.

מיט די גראָדנער גובערנאַטאָרן, וואָס האָבן זיך אין זיין צייט געביטן, האָט ער געלעבט ווי מיט ברידער, און אַז דער ביאַליסטאָקער פּאָליצמייסטער האָט ניט נושא חן געווען באַ די אידישע פּני־העיר, איז מען געקומען צו ר' איצעלען בעטן אַן אַנדערן פּאָליצמייסטער. האָט ער דערויף געזאָגט:

— איבער אַכטטאָג אין דער צייט וועט איר האָבן אַן אַנדער פּאָליצמייסטער, אידעלאַך.

און ער האָט געשיקט אַ בריוו צום גראָדנער גובערנאַטאָר, אַז דער פּאָליצמייסטער טויג נישט. דער גובערנאַטאָר האָט באַלד משלח געווען דעם פּאָליצמייסטער, אַוועקגעשיקט אים אין אַן אַנדער שטאָט, און ביאַלי־סטאָקער אידן האָבן געקראָגן אַ נייעם פּאָליצמייסטער.

דוד־יצחקס פאָטער, ר' ישעיה־חיים, האָט געלעבט מיט ר' איצעלען זעהר גוט און נאָכגעטאָן יענעם אין דער פירונג. דעם זון האָט ער פיל געשטיצט.

אַז דוד־יצחק האָט באַדאַרפט חתונה מאַכן אַ קינד, איז שוין ניט געווען זיין דאגה. דער פאָטער האָט געגעבן טויזנט רובל נדן. דאָס איז דעמאָלט געווען פון די גרעסטע נדנען, און דערביי האָט ער געגעבן אויף די גאַנצע חתונה־הוצאות מיט מלבושים, כּיד הגבירים.

אַז דוד־יצחק האָט חתונה געמאַכט אַ טאָכטער, האָט דער פאָטער אַריינגעשיקט אַ פורגאָן זילבערנע געשיר, לייכטער, שבתניקעס, און אויף דער חתונה זיינען געשטאַנען זילבערנע שבתניקעס אויף דער ערד, וואָס האָבן דערגרייכט ביז איבערן טיש, און אין אַלע פענסטער האָבן געגלאַנצט זילבערנע לייכטער און אַנדערע זילבערנע געשיר.

און אויב אַזאַ חתונה איז אויסגעפאַלן פאַר פסח, בעת עס טרעפן גרויסע בלאָטעס, האָט מען אויסגעלעגט אויפן גאַס ברעטער פון דוד־יצחקס הויז ביז דער שול.

און כּלי־זמר פלעגן זיך צונויפפאָרן פון די צוויי אויעזדנע שטעט: בריסק און קאָברין. עס האָט געקערט די שטאָט.

דערהויפּט האָבן זיך אין יענע צייטן אויסגעצייכנט די כּלי־זמר פון קאָברין מיט ר' שעבסלען אין דער שפּיץ, וועלכער האָט גאָר קיין נאָטן ניט געקענט. נאָר ער האָט מיט זיין שפּילן געקאָנט מאַכן, אַז דער גאַנצער עולם זאָל זיך צעוויינען.

די זיסקייט פון זיין שפּילן איז אין לשער.

דער שעבסל איז געוואָרן אַזאַ מפורסם, אַז עס האָט דערגרייכט זיין נאָמען ביז פּאַסקעוויטשן, דעם פּוילישן נאַמעסטניק. יענער האָט געשיקט נאָך אים, און שעבסל האָט געשפּילט אַליין מיט זיין פידל.

פּאַסקעוויטש איז איבערראַשט געוואָרן און האָט אים פאָרגעלעגט זיך טויפן. און באַלד האָט ער אים געפרעגט, צי קאָן ער שפּילן אויף נאָטן. שעבסל האָט אומשולדיג געענטפערט:

— איך קאָן נישט.

— ניטשעוואָ — האָט אים פּאַסקעוויטש אָנגעפּאַטשט אין פּלייצע, איך וועל דיך אויסלערנען נאָטן, נאָר דו זאָלסט זיך טויפן.

רעמאָלט האָט שוין ר׳ שעבסלען פאַרדראָסן, און ער האָט געזאָגט, אַז ווען מען זאָל אים מאַכן פאַר אַ פירשט, וואָלט ער עס אויך נישט געוואָלט.

פּאַסקעוויטש האָט אים דאָך אָפּגעהאַלטן בײַ זיך דריי טעג.

אַלע אָוונט פלעגט ער פאַרבעטן צו זיך די פאָרנעמסטע געסט, און שעבסל האָט געשפּילט צום מיטאָג בײַם טיש אַ צוויי, דריי שעה.

קיין ווײַן, קיין שנאַפּס האָט שעבסל נישט געוואָלט בײַ אים פאַרזוכן, עסן האָט פּאַסקעוויטש געהייסן ברענגען פאַר אים פון אַ אידישן רעסטאָראַן.

אַז פּאַסקעוויטש האָט דערזעהן, אַז ער קאָן מיט אים גאָרנישט מאַכן, האָט ער אים געגעבן טויזנט רובל מיט אַ דיפּלאָם, וואו ער האָט געשריבן, אַז שעבסל האָט אַ געטליכן מוזיקאַלישן טאַלענט, נאָר ער איז נישט געלערנט.

בײַם געזעגענען האָט ער אים געזאָגט, אַז ער וואָלט אים פאָרגעשטעלט דעם קיסר און שעבסל מיט זײַן פאַמיליע וואָלטן געווען גליקליך, און אפשר דאָס גאַנצע פאָלק ישראל. נאָר שעבסל האָט זיך אַרויסגעמאַכט און איז בשלום אַוועקגעפאָרן.

פון די טויזנט רובל האָט שעבסל געקויפט אַ שטוב און איז ווייטער געפאָרן אויף אַלע גבירישע חתונות אין גאַנץ גראָדנער גובערניע. ס׳איז נישט געווען קיין איין גבירישע חתונה, וואו שעבסל זאָל נישט שפּילן. ער האָט גענומען אַ קאַפּעליע ביז אַכט פּערזאָן.

אויך האָט ער געהאַט אַ בדכן, איינער אַ טודרוס. דאָס איז אויך געווען אַן אויסגעבאַקענע זאַך, זעהר אַ גראָטענער, און אויף יעדער חתונה פלעגט ער באַלד פאַרפאַסן נייע קופּלעטן, וואו עס זײַנען געווען אָנגעוויזן די אַלע מחותנים, מיט זייערע נעמען און פאַמיליעס.

בײַם באַדעקן חתן־כּלה פלעגט ער אַזוי רירנדיג ריידן, וואָס אַז מען וואָלט געווען געקנאָטן פון אײַזן, וואָלט מען אויך געמוזט צעגיין פון געוויין, און דערבײַ נאָך שעבסלס צושפּילן!

בײַ יעדער גבירישער חתונה פלעגן בײַם באַדעקן חתן־כּלה די געוויינען מיט די יאָמערייען כאַפּן עד לשמים, די ווייבער פלעגן פראָסט צעגיין פון געוויינען, ביז מען האָט געבעטן טודרוסן און ר׳ שעבסלען, זיי זאָלן מאַכן אַן עק, וואָרום די ווייבער האָבן שוין נישט קיין כח צו וויינען.

אין דער קאַפּעליע האָט אויך נישט אויסגעפעלט קיין וויצלער, ראובעלע, שוין אַן עלטערער איד אַפילו, נאָר באַ זיינע וויצן, באַם טיש, באַ דער סעודה, פלעגט מען ווידער צעגיין לאַכנדיג.

די ווייבער פלעגן זיך אַזוי פונאַנדערלאַכן, אַז זיי פלעגן בלייבן אָהן כחות. האָט מען ווידער געמוזט בעטן, אַז עס זאָל שוין זיין נענוג, וואָרום די ווייבער האָבן שוין מער קיין כח נישט צו לאַכן.

איינמאָל, געדיינק איך, אויף אַ חתונה באַ אונזער פאַמיליע, איך בין נאָך געווען אַ אינגל, האָט ראובעלע געזאָגט פאַרן עולם באַ דער וועטשערע:

— איך וועל אייך פרעגן אַ רעטעניש, — האָט ער געזאָגט — און ווער עס וועט נישט טרעפן די רעטעניש, זאָל געבן צען קאָפּיקעס.

מען האָט געשטעלט אַ טעלער, און ראובן האָט געפרעגט:

— רבותי! ווי קאָן דאָס אויסקומען, אַז פיר מענשן זאָלן זיך צעטיילן מיט דריי עפּל, און יעדערער זאָל באַקומען אַ גאַנצן עפּל?

געוויינטליך, האָט קיינער נישט געוואוסט. האָט מען געוואָרפן צען קאָפּ. אין טעלער, און אַז עס האָט זיך צונויפגעקליבן אַכצען קערבלאַך, נייט ראובן און נעמט זיך גאַנץ געלאַסן דעם טעלער מיטן געלט און שיט אַריין צו זיך אין קעשענע. דערנאָך שטעלט ער צוריק דעם ליידיגן טעלער אויפן טיש און זאָגט:

— רבותי! איך ווייס אויך נישט, נאַט אייך צוואַנציג גראָשן, ווי מיר האָבן אָפּגעערדט.

געוויינטליך, איז געוואָרן אַ גרויס געלעכטער און ראובעלע האָט מיט דעם וויץ פאַרדינט אַזוי פיל, וויפיל ער פאַרדינט קוים אויף דריי חתונות.

אַז דוד־יצחקס ווייב, חייטשעס טאָכטער, די גרויסע בריה, איז געשטאָרבן, האָט ער גענומען אַ צווייטע ווייב. אין אַ קורצע צייט — אַ דריטע, און האָט אָנגעהויבן פאַלן אין מעמד און שוין אויפגעהערט שפּילן אַזאַ גרויסע ראָליע.

נאָר ישעיה־חיים האָט געשטיצט זיין זון און האָט אים אויפגעהאַלטן אויף די פיס. אָבער ער האָט שוין נישט געשפּילט אין שטאָט די פריהערדיגע ראָליע, ווי ווען זיין פרוי, ר' יאָניעס טאָכטער, האָט געלעבט. זי איז געווען אַ גרויסע בריה אין געשעפט און אַ חכמה; צו איר פלעגן אויך פאַרפאָרן פיל פריצים, אָבער נאָך איר טויט, בעת דוד־יצחק האָט גענומען טוישן די ווייבער, זיינען כמעט אַלע פריצים אַוועק צו ר' יאָניען, באַ וועמען עס איז געווען דער ערשטער וויין־שיינק ביזן אויפשטאַנד אין דריי־און־זעכציגסטן יאָר.

נאָך זיין ווייבס טויט האָבן געפירט דאָס געשעפט אַ שנור מיט אַ טאָכטער.

די דריטע פֿאַמיליע איז געווען מיין זיידע ר׳ אהרן־לייזער און זיין ברודער מרדכי־ליב קאַטיק. זיי האָבן זיך אויך ברייט געפֿירט, נאָר בײַ זיי אין די גרויסע שטובן זיינען געווען פּראָסטע, גרויסע טישן און בייניק, און די גאַנצע הנהגה איז געווען מער אַ פֿאָלקסטימליכערע. באַשעפּטיגט האָבן זיי זיך אויך מיט שיינקען פֿון אַ פּראָסטערן שניט, נאָר געלעבט האָט מען ברייט, רייך, גרויס, אַז עס מעג זיך אַפילו נאָך היינט שעמען אַ וואַרשעווער גביר אַנטקעגן זייער לעבן.

זיין ברודער מרדכי־ליב קאַטיק איז געווען אַ לערנער, און ווי אַ לערנער, האָט ער, פֿאַרשטייט זיך, אין דער יוגנט צום לעבן קנאַפּ וואָס געטויגט. אַז זייער פֿאָטער איז געשטאָרבן, איז געבליבן אַ גרויס הויז אין מיטן מאַרק, מיט אַ שיינק און דריי טויזנט רובל געלט. האָט ער, דער זיידע, דאָס הויז אַוועקגעגעבן דעם ברודער, מרדכי־ליב, און דאָס געלט האָט ער צעטיילט פֿאַר די שוואָגערס, גרויסע לומדים, און פֿאַר דער פֿאַמיליע. ער האָט געזאָגט, אַז ער דאַרף קיין געלט נישט, וואָרום ער קאָן פֿאַרדינען צום לעבן און זיי קאָנען נישט.

דער ברודער, מרדכי־ליב, האָט שטענדיג געהאַט פּרנסה בשפע, און אַזוי ווי די פּרנסה איז געווען נאָר אין די זונטאָגן און אין די ירידים, האָט ער די גאַנצע וואָך געלעבט זעהר רוהיג. ער האָט געמאַכט בײַ זיך אַ מנין די גאַנצע וואָך און שבת; געדאַוונט האָבן בײַ אים אַממיינסטן פֿון המון. ער אַליין איז געווען בעל־קריאה און בעל־תפילה און שופר־בלאָזער; שבת האָט ער געלערנט פֿאַרן עולם חומש.

אינדערוואָכן האָט ער אַלע טאָג געלערנט פֿאַר זיך אַ בלאַט גמרא און מדרש. דאָס איז געווען פֿאַרן דאַוונען, גאַנץ פֿריה און בײַנאַכט, און דעם גאַנצן טאָג זיינען בײַ אים געווען שטענדיג פֿולע שטובן מיט מענשן, בעלי־בתים, און דאָרט פֿלעגט גערעדט ווערן פֿון אַלע נייעס, און פֿון ראָטשילדן, און פֿון וואָס דער קיסר עסט און טרינקט, און דערנאָך פֿלעגט ער, מרדכי־ליב, שפּילן אין „ראַמקעס" מיט זיינע בעלי־בתים.

בײַ דעם גרויסן טיש האָט מען זיך פֿאָרטגעזעצט די מעשות פֿון מלכים און פֿירשטן און מכח די נסים ונפלאות פֿון אונזערע גאונים, און מרדכי־ליב, שפּילנדיג אין „ראַמקעס", פֿלעגט זיך אַגב צוהערן צו די מעשות.

ער איז געווען זעהר אַן ערליכער און אַ וואָרהאַפטיגער, און בעת ער פֿלעגט גיין אַ גאַנג מיט אַ פּעשקע, פֿלעגט ער אגב אונטערכאַפּן, ווי עמיצער זאָלט איבער די מעשה, אָדער דערציילט גוזמאות, און ער פֿלעגט זיך בעטן:

— מען זאָל נישט רייַרן קיין שקרים, גוזמאות, מאוס!

געווען איז ער דער ערשטער מוהל אין שטאָט. כמעט אַלע טאָג, פון אַכט אין דערפריה ביז צוועלף אַזייגער מיטאָג־צייט, פלעגט ער זיין אין שטאָט און אַרום אין די דערפער אויף בריתן, און דאָרטן פלעגט ער נישט פאַרזוכן פון געגרייטן טיש, וואָס אַ האָר איז ווערט. טרינקען אוראי נישט. נאָר מיטנעמען מיט זיך אַ שטיקעלע לעקעך — דאָס יאָ. דאָס שטיקעלע לעקעך פלעגט ער ברייגנגען אַהיים פאַר דעם ווייב און קינדער. זאָלן זיי עסן כאָטש צו פיצלאַך לעקעך פון אַ ברית.

— דאָס איז אַ מצוה! — פלעגט ער זאָגן.

אויף די שמחות אין דער אייגענער משפחה איז שוין זיין עובדה געווען סאַרוועריי. און האָט זיך געמאַכט אַ חתונה צי אַ ברית, פלעגט ער שוין אַרומפליהען אַ פאַרשמייעטער, אַ פאַרשוויצטער, דערלאַנגען צום טיש, אויס־שטעלן די טעלער, און יונגע־לייט, בחורים און מיידלאַך, פלעגן אים באַהילפיג זיין. איז געקומען צום בענטשן, האָט ער ערשט געמאַכט צו אַלעמען לחיים מיט אַ גלעזל זיסן שנאַפּס און פאַרביסן מיט האַרטן קעז, וואָס איז בײַ אים שטענדיג געווען גרייט צו אַזאַ פאַל.

בײַ אים איז געווען איינגעפירט אַ מין לייַ־קאַסע פאַר די מאַרק־קרעמער און פאַרלייען פלעגט ער ביז אַ פינף־און־צוואַנציגער. קיין געלט האָט ער אַליין קיינמאָל נישט געהאַט, וויל זיין אויסגעגעבענער זון, אַ בן יחיד, האָט זעהר ברייט געלעבט. פלעגט מרדכי־ליב שיקן לייען בײַ אַנדערע און פאַרלייען די קרעמער. אָט אַזוי האָט ער זיך געפירט דאָס גאַנצע לעבן זיינס ביז עטליכע און זיבעציג יאָר.

עס איז שווער צו זאָגן, צי האָט מרדכי־ליב פאַר זיין גאַנץ לעבן אויפגעגעסן ווען אַ פרעמדן מיטאָג, אַפילו פאַר געלט אויך נישט.

אַז ער פלעגט דאַרפן פאָרן קיין בריסק, פינף מייל פון קאַמעניץ, פלעגט ער נעמען אַ ביטקע, ר. ה. אַ וועגל אויף צוויי רעדלאַך מיט אַ גוטן פערד און געפאָרן איז ער אַליין. ער האָט ליב געהאַט גיך צו פאָרן, און אין פינף שעה צייט איז ער געקומען קיין בריסק. אין בריסק האָט ער העכסטנס פאַרבראַכט אַ שעה צען.

אין ביטקע האָט ער מיט זיך געהאַט אַ פלעשעלע זיסן בראָנפן מיט מאָגערן קעז, אַ פאָר קיכלאַך — האָט ער אויפן וועג געגעסן. אין בריסק האָט ער שוין נישט באַדאַרפט עסן. און מער קיין נסעות האָט ער נישט געמאַכט, כדי ער זאָל נישט דאַרפן עסן פרעמדס, אַפילו פאַר געלט.

זיין ווייב, חיה־גיטל, איז געווען אַ בריה און אַ גרויסע בעל־צדקה. זי פלעגט געבן גרויסע נדבות און אַ סך, און שטענדיג האָט זי געטראָגן אַ לערערנע קעשענע, פון וואַנען זי האָט געשעפּט און געטיילט, נישט

געציילט, איינעם — אַ קלענערן הויפן געלט, אַ צווייטן — אַ גרעסערן הויפן קופּער.

בײַ איר פלעגן עסן אַ זעקס תּלמוד־תּורה־אינגלאַך. אַלע טאָג האָט זי זיי געגעבן פון דעם בעסטן און זעהר פריינטליך; אויך זיינען געווען עלטערע, געמיינע אידן, וואָס פלעגן עסן בײַ איר. ווייטער האָבן נישט אויסגעפעלט בײַם טיש קיין מגידים און דרשנים, און חזנים, און רבנים, וואָס פלעגן אָפטער קומען צופאָרן קיין קאַמעניץ.

און באַזונדער האָט שטענדיג געגעסן אַ פּרוש, וואָס האָט עטליכע און פערציג יאָר געלערנט אין קאַמעניץ אין נייעם בית־המדרש. דער „פּאַנטשאָשניק״ האָט מען אים גערופן. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ מקובל, און אין בית־המדרש האָט ער געהאַט אַ גרויסן זאַק מיט קבלה־ספרים און פלעגט לערנען אַלע טאָג מיט אַ ניגון.

בײַ אים איז געווען אַ ריין דין קול, וואָס פלעגט אַלעמען צוציהען.

שבת פלעגט ער לערנען בײַ מרדכי־ליבן אין שטוב פּרק און מדרש. האָט ער דערציילט פון גן־עדן און דאָס איז געווען עפּעס אַזוינס, וואָס מען געפינט עס נישט אין קיין אידישן ספר. פון גיהנם האָט ער קיינמאָל נישט דערמאָנט.

אין גן־עדן האָט זיך געפונען פון אַלע בעסטע, פיינסטע און געשמאַקסטע זאַכן, וואָס אַ מויל קאָן נאָר אַרויסריידן, און זאָגן פלעגט ער פאַרן עולם מיט אַזאַ שיינעם ניגון, מיט אַזאַ זיס קול, אַז עס פלעגט זיך דוכטן, אַז ער אַליין איז דערבײַ געווען.

אַז עס איז געקומען אַמאָל דער קעלעמער מגיד אין קאַמעניץ זאָגן מוסר, האָט אים מרדכי־ליב אָפּגעהאַלטן אַ חודש צייט בײַ זיך. מען האָט אים געגעבן עסן און טרינקען כּיד המלך, און אַז ער איז אַוועקגעפאָרן פון קאַמעניץ, האָט ער אויסגעזעהן דיק, ווי נאָך אַ ראַטשע.

אין מרדכי־ליבס גליקליך לעבן איז דאָך געווען איין פעלער: ער האָט נישט גוט געלעבט מיט זיין ווייב, חיה־גיטל. שטענדיג פלעגט ער זיין בּרוגז מיט איר און אָפטון פלעגט ער איר דערמיט, וואָס ער האָט גיט געגעסן.

אייגנטליך האָט ער שוין אַזאַ טבע געהאַט צו פירן בּרוגזן. דאָ איז ער געווען בּרוגז מיטן זון און דאָ מיט די אייניקלאַך. דאָס האָט אים אָפטער געשטערט דאָס לעבן. אָבער אויסער אָט די געוויינהייט זיינע איז ער, אפשר, געווען דער גליקליכסטער אין דער וועלט. דערצו איז ער געווען אויסערליך זעהר שיין: אַ בּרייטער, מיט אַ פריש פּנים, בּלוט און מילך, מיט אַ גרויסער שוואַרצער באָרד — אַ פּאַרשוין!

נאָך אַ פינפטע פאַמיליע איז געווען: הייטשעס אַ שוואָגער, ר׳ שמחה־לייזער. דאָס איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ פרומער און אַ חכם, אַ

גרויסער בעל־מרה, אַ זעלטענער איר. האָט אים נאָך אָבער געשפּילט דאָס גליק, און איינמאָל האָט ער געוואונען אויף דער זאַקסישער לאָטעריי, מיט אַ יאָר אַכציג צוריק — פינף־און־צוואַנציג־טויזנט רובל ריין געלט. האָט ער באַלד געמאַכט אַ סך הכל מיט דעם געלט אויף אַזאַ אופן: פינף טויזנט רובל האָט ער אַוועקגעגעבן צדקה. לויט דעם דין פון תלמוד טאָר מען מער ווי אַ פינפטל צדקה נישט געבן. דריי טויזנט רובל האָט ער געגעבן גרן זיין טאָכטער און האָט גענומען אַ גרויסן עלוי פון ביאַליסטאָק. דער איידעם איז אין אַ קורצער צייט אַרום קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. האָט ער אים אָפּגעקאָפט זעקס טויזנט רובל און פאַר דעם רעשט געלט האָט ער אין בריסק געקויפט צוויי קראָמען געמויערטע. פון זיי האָט ער געהאַט הכנסה פינף הונדערט רובל אַ יאָר.

האָט ער נאָך דערצו געקויפט אין קאָמעניץ פעלדער, אַ קליין מאַיאָנטיקל, מיט זעהר פרוכטבאַרער ערד, אַזוי אַז אירן האָבן עס גערופן „עפרות זהב״, גאָלדענע ערד, און האָט שוין געהאַט זיין פרנסה. דאָס ווייב זיינס, לייקע, האָט געפירט דאָס געשעפט פון די פעלדער, און ער איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט. איך געדיינק, ווי ער פלעגט זיצן אין אַלטן בית־המדרש נאָכן דאַוונען און לערנען ביז עלף אַזייגער. איך האָב אים זעהר ליב געהאַט.

די גרויסע לומדים פלעגן קומען צו אים ריידן פון תורה, וואָס איז זיי געווען צומאָל האַרב פאַרן מוח. דערנאָך איז ער געגאַנגען אַהיים, זעהר ווייט, אפשר מער ווי אַ וויאָרסט וועג, האָט אָפּגעגעסן פרישטיג און ווייטער געלערנט. ספרים האָט ער געהאַט פאַר אַ פינף טויזנט רובל. פון פריהער האָט ער אויך געהאַט אַ סך ספרים און נאָכן געווינס האָט ער צוגעקויפט. די ספרים זיינען געווען זעהר שיין געבונדן.

געווען איז ער בטבע זעהר אַ גוטער און אַן עניו. צו אַלע מענשן האָט ער זיך באַצויגן גלייך, און קליינע קינדער האָבן אים ליב געהאַט, ווי שמואל הנביא, און טאָמער האָט ער גערעדט, איז עס געווען שטיל, בנחת, און קיין כעס, חלילה, האָט זיך באַ אים נישט געפונען, אַזוי ווי עס איז נישטאָ אין וואַסער קיין פייער.

אַלע זומער פלעגט ער רופן די לומדים פון שטאָט צו מאַכן שמורה: ווי באַוואוסט, איז דאָס ווייצענע תבואה, נישט קיין איבערגעוואַקסענע, און דערויף טאָר נישט אַרויפקומען קיין וואַסער. אָבער די ווייץ, געוויינטליך, האָבן גוים געשניטן, גוים געדראָשן און גוים געמאָלן — און דאָס איז שוין איינגנטליך אַ שטיקל פּגימה געווען פאַר אונזער ר׳ שמחה־לייזערן.

האָט ער שוין אַליין איינגעקויפט קליינע, שאַרפע סערפּלאַך אויף שניידן תבואה, און פאַררופנדיג אַ פאַר מנינים לומדים, פרושים, יונגע־לייט,

װעלכע זיצן און לערנען, איז ער מיט זײ נעגאַנגען אין פעלד, האָט זײ געלערנט װי צו שנײדן און אָפּגעשניטן...

די אָפּגעשניטענע װײץ האָט ער סנאָפּעסװײז אַרײַנגעלעגט צום טריקענען אין אַ שאָפּע. אַז די װײץ האָט אויסגעטריקנט, האָט ר׳ שמחה־לײזער און די לומדים גדראָשן מיט שטעקנס, װאָס זײַנען געמאַכט געװען צום דרעשן, און נאָכן דרעשן האָט ער שוין געהאַט באַ זיך אין שטוב אַ טיש־מיל, װאָס ער האָט זי אָפּגעקויפט פאַר אַ פּאָר הונדערט רובל, מיט שטײנער, מיט אַ קאָלבע, און די לומדים האָבן געדרײט די קאָלבע און אַ טײל האָט אויפגעקליבן אין שײנע בעקנס די מעל און אַרײַנגעשאָטן אין די שיפלאָדן פון אַ גרויסער שאַנק מיט לעכעלאַך. די מעל האָט געװאָרט ביז נאָך פּורים. דעמאָלט האָט ער פאַררופן דיװעלבע לומדים, און מען האָט געבאַקן די שמורה; דערויף האָט ער געמאַכט גלעזערנע װעלגער־האָלצן, און באַ די אַלע אַרבעטן האָט מען זיך געפרײט.

אײדער מען איז נעגאַנגען אַרבעטן, האָט מען געגעסן כּיד הגבירים און דערבײ גערעדט תּורה. און נאָך דער אַרבעט האָט מען װײטער געגעסן און גערעדט תּורה.

װער עס האָט נישט געזעהן זײער שמחה באַם שנײדן, טריקענען און מאָלן די תּבואה און דערנאָך דאָס באַקן, יענער האָט נישט געזעהן קײן שמחה אין זײַן לעבן.

אַז די שמורה איז שוין אַרויסגעקומען פון אויװן, האָט ער דערפון אויסגעטײלט צװישן די לומדים־אַנטײלנעמער חלקים אויף גאַנץ פּסח. און אַזוי װי די חלקים פלעגן זײַן נישט גאָר קײן קלײנע, פלעגן די לומדים פאַרקויפן שמורה־מצות און לײזן שטענדיג שײנע עטליכע רובל אויף יום־טוב.

אַזוי איז געװען אַלע יאָר. און אַזוי האָט געלעבט אַ שײנער איד אַמאָלינע יאָרן: זײַן צדקה איז געװען גרויס, זײַנע מצות זײַנען געװען גרויס און זײַן שײנקײט איז געװען גרויס.

געשטאָרבן איז ר׳ שמחה־לײזער נישט קײן אַלטער: צו אַ יאָר זעכציג.

אָט די פינף פאַמיליעס זײַנען געװען די פּערל אין שטאָט. דערצו זײַנען זײ נאָך אויך געװען רײַך. אָבער דאָס שטעטל גופא איז געװען אָרים, און מען האָט זיך געמאַטערט אויף דעם אָרימען שטיקל ברויט. אַ גאַנצע װאָך האָט קײנער נישט פאַרזוכט קײן פלײש. אפילו זעמל און פריש געבעקס האָט מען נאָר געגעסן אין נעצײלטע הײזער. אַ גאַנצע װאָך האָט מען געגעסן שװאַרץ ברויט, װאָס יעדערער פלעגט באַקן פאַר זיך אײן מאָל אין װאָך, אָדער אײן מאָל אין צװײ װאָכן, װײל מען האָט געהאַלטן, אַז װאָס דאָס ברויט איז עלטער, אַלץ װײניגער װעט מען עס עסן. אין דערפריה האָט מען געגעסן קרופּניק, גריץ מיט קאַרטאָפל, אָדער מען האָט אַרײַנגעטאָן אין אַ גרויסן

טאָפּ קרופּניק פּאַר אַ פאַמיליע פון אַ זעקס פּערזאָן אפשר צוויי לויט פּוטער, אָדער אַ האַלבע קוואָרט מילך, אָדער אַמהעכסטן אַ גאַנצע קוואָרט מילך, וואָס האָט געקאָסט אַ קאָפּיקע.

מיטאָג האָט מען געגעסן באָרשט מיט ברויט און פאַרפּיסן מיט אַ שטיקל הערינג צי אַ שטיקעלע פּוטער. אויף וועטשערע האָט מען געקאָכט פאַרפל צי לאָקשן מיט דערזועלבער פּאָרציע מילך. די געמיינערע האָבן געמאַכט לאָקשן פון קאָרענער מעל.

שבת האָבן אַלע אידן, אַפילו די אָרימסטע, געגעסן פיש, נגידים האָבן געקויפט די גרויסע פיש, און די אָרימע — די קלייניטשקע פישלאַך, וועלכע מען האָט צעהאַקט מיט ציבעלעס און געמאַכט דערפון אַזוינע קוילן. פיש האָט מען געהאַט פון אייגענעם טייך. אַ האַלבער גילדן אַ פונט איז שוין געווען טייער, און אַז עס האָט אַמאָל געכאַפּט צוואַנציג גראָשן אַ פונט פיש, איז געוואָרן אין שטאָט אַ מהומה און אַ געפּילדער אויף דער גרויסער רציחה, וואָס די פישער קויפן אויס די פיש, פירן אַרויס קיין בריסק און דאַדורך האָט די שטאָט נישט צו עסן שבת קיין פיש; האָט מען געסטראַשעט די פישער מיט קלעפּ און אויך דערמיט, אַז קיינמאָל וועלן זיי נישט אויפגערופן ווערן צו דער תּורה, ווען זיי וועלן ווייטער אַרויספירן די פיש פון קאַמעניץ און מאַכן אַ יקרות.

פלייש איז געווען קעלבערנעס, שעפּסנס און רינדערנעס, אָבער מאָגערעס. די קצבים פלעגן אויסקויפן די מאָגערסטע בהמות, וואָס האָבן שוין נישט קיין כּח געהאַט צו האַלטן זיך אויף די פיס. אַ בהמה האָט מען געקאָנט קויפן פאַר זעקס אָדער אַכט רובל; צען רובל איז שוין געווען דער העכסטער פּרייז. די נגידים האָבן, פאַרשטייט זיך, געקויפט רינדערן פלייש און די אָרימע קאַלבנס, און די גאַנץ אָרימע ווידער, למשל, מלמדים און בעלי־מלאכות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פּריצים, האָבן געקויפט שעפּסן־פלייש.

קוגלען זיינען געווען פאַרשיידענע, גאָר פעטע און געשמאַקע, אַפילו בּאַ אָרימע לייט. שבת האָבן אַלע אידן אָפּגעלעבט. אַנטקעגן דעם, ווי מען האָט געגעסן אינדערוואָכן, איז דער שבתדיגער מאָלצייט געווען אַ פירשטליכער.

אין יערער שטוב האָט מען געבאַקן חלה און געשטעלט טשאָלנט.

פרייטאָג פאַרנאַכט איז דער שול־רופער געגאַנגען איבער די גאַסן און אויסגערופן:

— בענטשט ליכט!

זיינען אַלע אידן געגאַנגען דאַווענען אין די בתּי־מדרשים, איינגעוואַשענע און אויסגעצוואָגענע, און דערנאָך האָט מען געגעסן די גרויסע סעודה.

מען האָט געזונגען זמירות בײַם עסן, חלבנע ליכט האָט בײַ יעדערן געבּרענט אין שטײענדיגע לײַכטער און הײנגלײַכטער — און מען האָט זיך געפרײט מיטן טײערן און ליבן שבת.

די מרה־שחורה מיט דער נענזיע פון דער גאַנצער װאָך האָט מען אַװעק־געװאָרפן, דעם גאַנצן שבתדיגן טאָג איז מען געװען פרײליך, פון אַלע װינקעלאַך האָט געװײט מיט שבת, מיט הײליגקײט, פון געשעפט האָט זיך קײנער נישט ערלױבט צו רײדן, דאָס איז פאַררעכנט געװען פאַר אַ גרױסן חטא.

אין דעם טאָג האָט מען בעסער אַ סך געלערנט און אַ סך געשלאָפן. אין די װינטער־טעג און אין די זומער־טעג האָט מען געלערנט נאָכן שלאָפן און אַלץ קאָמפּאַניעסװײז. בײַ אײן טיש האָט מען אין בית־המדרש געלערנט גמרא צוזאַמען מיט אַ רבי, בײַ אַ צװײטן טיש האָט מען געלערנט משניות, בײַ אַ דריטן — מדרש, בײַם פערטן — שולחן ערוך, און אַלץ מיט רביים. אַרום די איבעריגע טישן זײנען געזעסן פּראָסטע אידן פון המון, װאָס האָבן גאָרנישט געקאָנט לערנען. דערפאַר האָבן זײ אָבער געקאָנט זאָגן תּהילים מיט אַ שײנעם ניגון, מיט התלהבות, מיט אַ געשמאַק, אַ פּסוק נאָך אַ פּסוק, כּסדר, אַז עס פלעגט רירן בײַם האַרצן. דערנאָך האָט מען געדאַװנט מנחה און נאָכדעם געגאַנגען עסן שלש־סעודות, אַ שטיקעלע פיש פאַרן בעל־הבית, און די איבעריגע האָבן געגעסן הערינג מיט חלה, װאָס איז שױן אױך געװען קאַרג.

דערנאָך איז מען געגאַנגען דאַװנען מעריב, און פאַר מעריב האָט מען געזאָגט דאָס גרױסע קאַפּיטל תּהלים „אשרי תמימי דרך" מיט יענעם טרױעריגן פאַרקימערטן ניגון, װאָס זאָגט אָן, אַז עס גײט שױן די װאָך מיט אירע זאָרגן און צרות: עס הױבט אָן אַרױסצוקריכן די װאָכעדיגע מרה־שחורה.

שבת־צו־נאַכט האָט מען אין די גרעסערע הײזער געטרונקען טײ, אױפ־געקאָכט אין אַ קריגל און צוגעביסן מיט אַ האַרט שטיקל צוקער. מיט אײן שטיקל צוקער האָט מען געקאָנט אױסטרינקען אַ צװײ, דרײ גלאָז טײ. אױב מען האָט זיך נישט געפױלט, האָט מען נאָך אַמאָל אױפגעקאָכט אַ קרוג װאַסער און װידער געזופּט.

אָפּגעפּטרט די טײ, האָט מען זיך גענומען צו די װאָכעדיגע חשבונות, די מאַנען די קרעמער האָבן שױן צונױפגעשטעלט מיט די װײבער אַ צעטל, װאָס פאַר אַ סחורה מען דאַרף ברײנגען אױף אַ גאַנצע װאָך צום לײזן, די שײנקערס — מכּח בראָנפן, און די אידן, װאָס האָבן געהאַנדלט מיט פּריצים, האָבן מסדר געװען, װאָס מען האָט צו טון בײַם פּריץ, װי דאַרף מען זיך בײַגײן מיט אים און װי אַזױ לױנט עס איצט מיט אים

צו ריידן. האָט מען שבת־צו־נאַכט אָפּגערעדט מיט די ווייבער און זונטאָג פריה האָט זיך שוין אָנגעהויבן די געוויינטליכע וואָכעדיגע אַרבעט.

קאַמעניץ איז געווען מפורסם פאַר אַ שטאָט פון לומדים, און די רבנים זיינען געווען שטענדיג פון די גדולים מפורסמים, כאָטש זי האָט מער נישט געגעבן קיין שכירות ווי דריי, פיר רובל אַ וואָך.

האָט באַדאַרפט קומען אַ רב, האָבן זיך שוין די קאַמעניצער לומדים, עלטערע און יונגערע, צוגעגרייט מיט גרויסע קשיות און שאלות, אויסצופרובן דעם רב, און אַז עס האָט געהאַלטן באַם אָנגענומען ווערן, איז אים באַם זאָגן די ערשטע דרשה שיער נישט אַרויסגעפאַלן דאָס האַרץ פאַר פחד, מחמת די קאַמעניצער לומדים. די ערשטע דרשה איז געווען אַ מין פּראָבע. די ערשטע דרשה האָט באַדאַרפט באַשטיין פון חריפות, פון טיפע פּשטלאַך, און אַז די לומדים זיינען געבליבן צופרידן מיט איר, האָט ער שוין געוואוסט, אַז ער איז פעסט געבליבן רב.

אין יענע צייטן פלעגן יונגעלייט, האָבנדיג ווייבער מיט קינדער, אַוועקוואַרפן זייער הויז און פאָרן לערנען אין אַנדערע שטעט. ווייל אין דערהיים קאָן מען נישט רוהיג לערנען, זיינען זיי אַוועקגעפאָרן אין פרעמדע שטעט און געזעסן יומם ולילה און געלערנט. פאַרן עסן האָט מען נישט באַדאַרפט דאגהן. יעדער פּרוש האָט שוין געקראָגן צו עסן טעג, לויט זיין קענטעניש אין גמרא. דער בעסערער האָט געקראָגן אין נגידישע הייזער צו עסן, און דער קלענערער אין אָרימערע הייזער. און יעדער מינדסטער בעל־הבית האָט געגעבן וויינינגסטנס אַ טאָג אָדער צוויי אין וואָך צו עסן אַ פּרוש, פּונקט ווי דער אָרימסטער בעל־הבית האָט געגעבן אַ תּלמוד־תּורה־אינגל עסן. געוויינטליך, איז אַ פּרוש בעסער אויסגעהאַלטן געוואָרן, איידער אַ תּלמוד־תּורה־אינגל.

אויסער זיין לערנען האָט אַ פּרוש געהאַט נאָך אַ רעכענונג. דעמאָלט, ווי באַוואוסט, האָבן די פּני־העיר געגעבן רעקרוטן, ווען זיי האָבן געוואָלט און צו דעם ציל האָבן זיי געהאַט כאַפּערס, מיט וועלכע מען האָט געכאַפּט די יונגעלייט, וואָס די פּני האָבן געוואָלט נעמען. אום צו כאַפּן די ראָזיגע יונגעלייט, האָבן זיך די כאַפּערס נישט באַנוגנט מיט דער אייגענער שטאָט. מען איז געפאָרן זיי זוכן אויך אין אַנדערע שטעט, אויב זיי האָבן זיך באַהאַלטן, און כאָטש אין דער „סקאַזקע" זיינען די יונגעלייט נישט געווען אַיינגעשריבן, האָט עס דאָך נישט אויסגעמאַכט; באַם פּרנס חודש זיינען זיי יאָ געווען פאַרשריבן, און אַז מען האָט אָפּגעגעבן אַזאַ נישט־פאַרשריבענעם נפש, האָט מען שוין אים געגעבן אַ נאָמען פון די גרויסע בעלי־בתּישע יונגעלייט, וועלכע זיינען יאָ געווען איינגעשריבן אין דער „סקאַזקע". דער נפש איז

געוואָרן דעם בעל־הבית זון און איז נעבעך אַוועקגעגאַנגען רינען. אַזוי איז דער בעל־הבית פּטור געוואָרן פון צו געבן זעלנער אַפילו, ווען ער האָט געהאַט זעקס זין, נאָר דערפאַר האָט ער געגעבן אויף דער שטאָט געלט — אַ הונדערטער איז געווען געגנוג...

אין יענער צייט האָט מען אָפּגעגעבן יונגע־לייט אפילו אין עלטער פון דרייסיג יאָר, וואָס האָבן שוין געהאַט אַ פינף, זעקס קינדערלאַך. אַ דרייסיג־יאָריגן בחור איז בכלל שווער געווען צו קריגן. אַ בחור פון זיבצען יאָר האָט שוין געהייסן אַן אַלטער בחור און דאָס איז שוין געווען אַ גרויסע חרפּה. די אָנגענומענע אין סאָלדאַטן זיינען דערי בער געווען טאַטעס, טיילמאָל פון פיל קינדער.

פאַרשטייט זיך, אַז אַ פּרוש האָט מען דעמאָלט געשאַנעוועט און פאַר קיין זעלנער נישט אָפּגעגעבן. אין זיין אייגענער שטאָט האָט ער אָבער דאָך מורא געהאַט צו זיצן. אַ קשיא אויף אַ מעשה, אַמאָל איז איינער פון די פּני־העיר אין כּעס אויף זיין פאָטער אָדער אויף זיין שווער, און יענער קאָן נאָך אים אָפּגעבן פאַר אַ זעלנער. אַזוינס האָט געטראָפן און קיין זאַך האָט נישט געהאָלפן.

אין קאַמעניץ זיינען געווען פיל פּרושים, וואָס פלעגן זיצן און לערנען. מיינע זיידעס, וועלכע זיינען געווען פריהער פּרנסי־חדשים און דערנאָך איסבאַרשטשיקעס, האָבן קיינמאָל נישט אָפּגעגעבן קיין איין יונגענמאַן, וואָס זאָל אַפילו פיל ווייניג קענען לערנען. קוים איז ער נאָר געזעסן אין בית־המדרש און האָט עטוואָס געקענט לערנען, איז ער שוין געווען זיכער, אַז ער איז פריי פון רינען.

אין קאַמעניץ זיינען געווען די בעסטע פּרושים, די גרעסטע לערנערס. אין גרויסן בית־המדרש זיינען געווען איבער זעכציג ש״ס׳ן, אַפילו אַלטע און ערטערווייז אויסגעריסן. נאָר מען האָט זיך אַן עצה געגעבן. דער, וואָס האָט געהאַלטן בּאַ דעם צעריסענעם אָרט, האָט געליען בּאַ אַ צווייטן אויף אַ ווילע די גמרא, און אַזוי האָבן זיי זיך געטוישט. איז טאַקע אין גרויסן בית־המדרש געווען אַ הדרת־הקדש: די גרעסטע לומדים האָבן דאָרט געלערנט, די גרעסטע בעלי־בּתּים האָבן דאָרט געדאַוונט און די עלטסטע לייט זיינען דאָרט געזעסן בּאַם גרויסן טיש נעבן גרויסן אויוון און דערציילט מעשיות.

בדרך כּלל איז קאַמעניץ געווען די איידלסטע שטאָט אין גאַנץ גראָדנער גובערניע. דאָרט זיינען געווען חקרנים און פילאָזאָפן, וועלכע האָבן געפירט שטענדיג חקירות אין פילאָזאָפיע און אויך פלעגט מען זיך שטענדיג מפלפל זיין בּאַ דער גמרא און חנרלען זיך אין חריפות. אַז מען איז אַריינגעקומען אין בית־המדרש, האָט מען שטענדיג געטראָפן בּאַ אַלע טישן אידן, וואָס

האָבן זיך מתוכּח געווען אָדער באַ אַ גמרא, אָדער באַ אַ תּוספות, אָדער באַ אַ מהרש״א. עס זיינען געווען באַזונדערס אויסגעצייכנטע יונגעלייט אין מהרש״א, וואָס מען האָט זיי גערופן — מהרש״א־קעפּלאַך. די פלעגן גאַנצע טעג און נעכט זיך קלינגן אין די „ורוק״ס און אין די „ויש לישב׳ס״ פון מהרש״א.

דער נייער בית־המדרש, וואָס האָט זיך מתקנא געווען אין אַלטן, האָט, אַ דאַנק זיין גבאי, זעהר אַן ענערגישער איד, אָפּגעצויגן די פּרושים און די לומדים צו זיך. זיינען שוין דאָרט געווען די פיינערע בעלי־בתּישע יונגעלייט. די עלטערע לומדים אָבער און סתּם אַלטע לייט האָבן דעם אַלטן בית־המדרש נישט אַוועקגעוואָרפן, און אַזוי זיינען געוואָרן צוויי בתּי־מדרשים, וואָס זיינען פול געווען מיט תּורה.

פריהער איז געזאָגט, אַז קאַמעניץ איז געווען די איידלסטע שטאָט אין גראָדנער גובערניע. פונדעסטוועגן האָבן קיין מחלקותן נישט געפעלט. צוליב אַ שטאָטישער זאַך פלעגט דאָס שטעטל באַלד פונאַנדערפאַלן אויף צוויי לאַגערן, און חול־המועד, בעת קיין גרויסע אַרבעטן טאָר מען נישט טון, פלעגט מען זיך אויפקלייבן אויפן מאַרק־פּלאַץ אין מיטן שטאָט, באַ די קראָמען, גרופּעסווייז, און מען האָט אָנגעהויבן עפּעס אויסצוקלערן ווי אַזוי צו פירן די מחלקותן. עס זיינען געווען, פאַרשטייט זיך, אייניגע אינטריגאַנטן, ד. ה. זיי האָבן געקאָנט געבן מיטן קולאַק אין זייט אַריין, אַזוי אַז יענער זאָל קראַנק ווערן, האָבן געהאַט געשליפענע צינגער, זיינען געווען באַוואוסטע עזות־פּנימער, און אַז עס איז געווען אַן אספה אין שטאָט, וואָס דאָס אָרט אירער איז געווען דער אַלטער בית־המדרש, זיינען זיי אַרויס מיט זייערע קולאַקעס און געשרייען און צעשלאָגן די גאַנצע אספה. געווען איינער אַ מולער, איז ער שטענדיג געווען דער שטאָט־שייגעץ, און שטענדיג האָט ער זיך אָנגענומען פאַר די אָרימעלייט, וועלכע ער האָט נישט געמיינט. געמיינט האָט ער נאָר צו אינטריגירן; און געוואוסט האָט ער, אַז מיט זיין שרייען וועט ער גאָרנישט פּועלן, נאָר ער דאַרף שרייען, און דער עולם האָט געזאָגט, אַז ער איז גערעכט.

אויך זיינען געווען שטילע אינטריגאַנטן, וואָס האָבן נישט געקאָנט אַ מויל עפענען אויף אַן אספה, נאָר צווישן זיך, אויפן מאַרק האָבן זיי געקערט וועלטן, אויפגעהעצט איינע קעגן די אַנדערע, און עס איז כּמעט נישט אַוועקגעגאַנגען אַ חול־המועד אָהן אַ מחלוקת. מען האָט שוין געפונען, פאַרוואָס זיך צו קריגן.

אין קאַמעניץ זיינען געווען נישט ווייניג בעלי־מלאכות, אָבער זעהר אָרימע. די פּריצים פלעגן דאָס רוב אָפּגעבן צו בעלי־מלאכות אין בריסק.

אַמאָליגע יאָרן איז גאָרנישט געווען אַ שטעטל אָהן אַ מסור, און קאַמעניץ האָט, פאַרשטייט זיך, אויך געהאַט אַזוינעם, איטשע שייטעס האָט מען אים גערופן. ער איז געווען אַ שניידער אַ לאַטוטניק און האָט זיך ווייניג פאַרנומען מיט זיין מלאכה. די רעכטע אַרבעט זיינע איז געווען צו מסרן. אָבער ער האָט זיך נישט באַנוגנט בלויז מיט מסרן איינצעלנע מענשן. ער פלעגט מסרן גאַנצע שטעט. צופוס פלעגט ער גיין קיין גראָדנע און מסרן אַ גאַנצע שטאָט, איבערהויפּט מכּח דער „סקאַזקע״. פלעגט שוין קומען פון גובערנאַטאָר אַ רעוויזיאָנע קאָמיסיע אויף דער „סקאַזקע״, און די שטאָט פלעגט בּרלות ווערן. די טשינאָווניקעס פון דער קאָמיסיע פלעגן נעמען אין האַנט אַריין, און מען האָט באַדאַרפט גוט באַצאָלן. לסוף האָט מען געמוזט זיך אויסקויפן פון דעם דאָזיגן איטשע שייטעס, און זאָל ער שוין אַמאָל אויפהערן צו מסרן. ער האָט פראָסט אומגליקליך געמאַכט כּמעט גאַנץ גראָדנער גובערניע. מען האָט פון אים געהאַט יגון ואנחה, נאָר זיין שטאָט קאַמעניץ האָט ער פונדעסטוועגן געשאַנעוועט, און אַלע האָבן דערפאַר געהאַט פאַר אים אַפּשיי. חניפהלאַך האָט מען אים נישט געקאַרגט, און יעדערער האָט געדאַנקט גאָט אין האַרצן, וואָס דער מסור לאָזט קאַמעניץ צו־רוה.

ראש־השנה און יום־כּפור פלעגט ער שטיין באַם דאַוונען אין שול אויף דער בּימה און פלעגט וויינען דעם גאַנצן דאַוונען מיט אַזאַ יאָמערדיגן קול, אַזוי הויך און מיט אַזאַ קוויטש, אַז אַפילו יענער, וואָס האָט נישט געקאָנט וויינען אין דאַוונען, פלעגט מוזן וויינען פון איטשע שייטעס געוויינען און יאָמערייען. מיט זיינע געוויינען פלעגט ער מאַכן אויפציטערן אַלע ביינער פון די דאַוונער. ער האָט געוויינט ווי אַ מענש, וועלכן מען האַלט אין שלאָגן און מען טוט אים אָן גרויסע יסורים. איך געדיינק, אַז איך בין אַלט געווען אַ יאָר ניין, האָב איך, צוליב אָט דעם איטשע שייטעס געוויינען, זיך אַזוי צעגאָסן מיט טרערן ערב יום־כּפור צו מנחה, אַז איך בין זיך פאַרגאַנגען, און מען האָט מיך געמוזט נעמען אַהיים אין מיטן מנחה. נאָר באַלד נאָך יום־כּפור איז ער אַוועקגעגאַנגען צו־פוס קיין גראָדנע מסרן אַ שטאָט.

קאַמעניץ האָט געהאַט אַ פאַרשטאָט, „זאַסטאַוויע״ האָט זי געהייסן, זי האָט זיך אָנגעהויבן נעבן טייך, אויף וועלכן עס זיינען געשטאַנען דריי בריקן און דריי וואַסער־מילן. אויף דעם דאָזיגן טייך האָט מען געפירט די גרויסע קלעצער פון ביעלאָוועזשער וואַלד. פון דעם דאָזיגן וואַלד זיינען געליפערט געוואָרן פאַר אייראָפּע פאַרשיידענע געהילצן, אַפילו ביז זעגל־בוימער צו שיפן. די הויכע בוימער זיינען אָבער פאַרווערט געווען צו האַקן, האָבן די סוחרים פון ביעלאָוועזשער וואַלד, פריהער ר׳ יצחק זאַבלוראָווסקי פון ביאַליסטאָק, וואָס איז געוואָרן אַ מיליאָנער פון דעם וואַלד, געגנבעט

די הויכע בוימער און געגעבן כאַבאַר די וואַלד־שומרים. זאַבלאָצקין האָט מען געמסרט, אַז ער גנבעט זעגל־בוימער, איז געקומען אַ קאָמיסיע פֿון פעטערבורג און זאַבלאָצקי האָט די קאָמיסיע־מיטגלידער אָפּגעקויפט מיט געלט. אַזוי אַרום האָט ער זיך אַרויסגעדרייט פֿון פּלאָנטער, וואָס האָט געשמעקט מיט קאַטאָרגע.

נאָך אים האָט אַ דײַטש געקויפט וואַלד צו האַקן, זיגמונד האָט ער געהייסן. האָט ער נאָך מער גענגבעט. ער האָט אַזוי ברייט געלעבט, אַז אין שטעטל האָט מען דערציילט, אַז דער פּרייסישער קייזער האָט געלאָזט מאָלן זיין פּאַלאַץ, לויט דעם מוסטער פֿון זיגמונדס פּאַלאַץ.

ער איז געווען פֿון די ערשטע לעב־קינדער אין פּרייסן און האָט אַזוי פיל גענגבעט די מאַסטן, אַז ער פלעגט פאַרדינען אַ מיליאָן רובל אַ יאָר, פאַרשטייט זיך, פאַרלעבנדיג זיי דערנאָך. אַז קאַזנאַ האָט אויפגעהערט צו פאַרקויפן וואַלד אין ביעלאָוועזש, האָט זיגמונד געקויפט אַ מאַיאָנטעק אין סעלץ, גראָדנער גובערניע, פאַר אַ האַלבן מיליאָן רובל און האָט זיך איבערגעצויגן פֿון בערלין. פאַר בערלין איז אים געווען צו ווייניג געלט. איינינע יאָר האָט ער געוואוינט אין זיין מאַיאָנטעק און דערנאָך, אַ ראַנק זיינע גרויסאַרטיגע בעלער, וואָס ער פלעגט מאַכן, האָט ער דאָס אויך פאַרהוליעט. געשטאָרבן איז ער אַן אָרימאַן.

די אַלע ביעלאָוועזשער קלעצער, וועלכע זיינען געגאַנגען קיין ראַנציג, זיינען דורכגעשוואומען דורך קאַמעניץ. פֿון זיגמונדן מיט די דייטשן האָט די שטאָט געהאַט פיל פּרנסה. אין דער צייט, וואָס דאָס האָלץ איז געגאַנגען איבער קאַמעניצער וואַסער, איז זיגמונדס סטאַנציע געווען באַ ר׳ דוד־יצחקן, וועלכער האָט דעמאָלט נישט ווייניג פאַרדינט.

זאַסטאַוויע איז געאָגראַפיש ווייניג וואָס אָפּגעטיילט געווען פֿון קאַמעניץ. האָט זי אָבער אַ כאַראַקטער געהאַט כּרחוק מזרח למערב. כאָטש זאַסטאַוויע האָט נישט געהאַט קיין באַזונדער רב, און קיין דין, און קיין שוחט און קיין בית־עולם, אַפילו סחורה האָט אויך זאַסטאַוויע געקויפט אין קאַמעניץ, פונדעסטוועגן האָבן די זאַסטאַווייער געהאַט גאָר אַנדערע זיטן. באַ זיי זיינען געווען גערטענער, און אַלע האָבן כּמעט געלעבט פֿון די ראָזינע גערטענער. די ווייבער מיט די מיידלאַך פלעגן זיצן דעם גאַנצן זומער אין גאָרטן און פּילעווען אים. אין גאָרטן האָט מען מיטגענומען ראָזעווע ברויט און געגעסן דאָרט מיט אוגערקעס און מיט רעטעך. אַלע זיינען געווען קאַרגע מענשן און אַלע האָבן געהאַט פּרנסה. נאָר אַ פּאָר פאַמיליעס זיינען דאָרט געווען גרויסע בעלי־בתּים, מיוחסים, וואָס פלעגן האָבן אַ דעה אין שטאָט און האָבן געהאַט שיינע קינדער. נאָר זיי האָבן שטענדיג אינטריגירט אין שטאָט און אין אַלע מחלוקתן זיינען זיי געווען די

ערשטע קריגער. אַנהייבנער האָבן זיי געהאַט מאַסן, און האָבן זיי אָנגעהויבן צו פירן אַ מחלוקת, האָט דאָס געקאָנט זיך אַוועקציהען פיל יאָרן. נאָר שטענדיג האָבן זיי געפירט מחלוקת מיט מיין זיידן, וואָס איז געשטאַנען אין דער שטאָט־אָנפירונג בראש; נאָר אַזוי ווי פאַר אים האָבן זיי יאָ מורא געהאַט, האָט מען אים געגראָבן פאַרבאָרגן, אַזוי אַז זיי האָט מען קיינמאָל נישט אַרויסגעזעהן.

קינדער־ערציהער זיינען, געוויינטליך, געווען די מלמדים. דער ערשטער פון זיי איז געווען יעקב־בער דער מלמד, וואָס כמעט די גאַנצע שטאָט קינדער האָט זיך צום ערשטן געלערנט באַ אים. אַ קינד פון דריי יאָר אָדער נאָך וויינינער האָט שוין באַ אים אָנגעהויבן לערנען אלף־בית, געלערנט באַ אים ביז עס האָט שוין גוט און גיך געדאַוונט. דאָס האָט געדויערט אַן ערך פון אַ צוויי יאָר צייט. דערנאָך האָבן די קינדער איבערגענומען די מלמדים פון חומש און אויך אָנפאַנג גמרא: אויסגעקליבענע גרינגע משנות פאַר קינדער, וואָס הייסט לקח־טוב. פון אַזוינע מלמדים איז מען אַריבערגעגאַנגען צו גרעסערע און נאָך גרעסערע, ביז מען איז אָנגעקומען צו די גרויסע לומדים מופלגים, באַ וועלכע עס האָבן געלערנט דערוואַקסענע בחורים און בעלי־ביתלאַך. אָבער די גרויסע מופלגים זיינען געווען גרויסע כעסנים.

פון די גרויסע מלמדים זיינען געווען צוויי אין שטאָט, וואָס פלעגן שלאָגן די קינדער מכות־רצח און שמייסן און שטעלן אין פעקל. דאָס איז געווען די ערגסטע שטראָף. דער מלמד פלעגט דעם אינגל אַראָפּלאָזן די הייזלאַך און פאַרקאַטשן דאָס העמד מיט דעם קאַפּטל אַרויף, מאַכנדיג דערפון אַ פעקל. בעת מעשה האָט דער רבי געהאַלטן אַ גוטע רוט אין האַנט אָדער אַ גוטן קאַנטשיק, און אַזוי האָט דאָס אינגל גענומען לערנען דעם שיעור גמרא, און ווען ער האָט נישט געוואוסט אַ וואָרט, האָט דער רבי געגעבן אַ שמיץ מיט כח, אַזוי אַז דאָס לייב איז באַלד פאַרלאָפן מיט אַ בלויען צייכן. אַזוי האָט ער געלערנט אַ שעה נאָכאַנאַנד. דאָס איז געווען שטענדיג אום דאָנערשטאָג: דעמאָלט האָבן די אינגלאַך געמוזט אָליין זאָגן די גמרא, וואָס דער רבי האָט מיט זיי געלערנט די גאַנצע וואָך, ווארום שבת פלעגט דער מלמד מוזן קומען מיט יעדן אינגל צו זיין פאָטער פאַרהערן אים די גמרא. דער פאָטער, וואָס האָט נישט געקאָנט לערנען, האָט שוין אָנגעבעטן איינעם אַ למדן, אָדער אַ פרוש, יענער זאָל פאַרהערן, און ווען דאָס אינגל האָט נישט געקענט, האָט דער פאָטער נישט געקוקט און האָט באַשולדיגט דעם מלמד. געוויינטליך האָט דאָס נישט געשמעקט

דעם מלמד, האָט ער אויסגעלאָזן דעם גאַנצן כּעס צו יענעם אָרט בּאַם אינגל, וואָס ווערט נישט אָנגערופן אין ליטעראַטור.

פון די דערמאָנטע צווי כּעסנים־לומדים איז געווען ר׳ דוד מיט די קאַל־טענעס. ער האָט געהאַט אַ פולן קאָפּ מיט קאַלטענעס. אַ כּעסן איז ער געווען אַ מוראדיגער, און די אינגלאַך האָט ער פּראָסט געממיתט. בּאַ אים איז רעכט געווען אויפהויבן אַ אינגל אין דער הייך און מיט כּעס אַראָפּלאָזן אויף דער ערד, אַזוי אַז יענער זאָל פאַלן טויט; געווען טאַקע אַזאַ פאַל. נאָך דער לויה פון דעם דערהרגעטן אינגל האָט דער פאָטער און מוטער פונם קינד אַפילו נישט געוואַגט צו זאָגן ר׳ דורן, פאַרוואָס האָט ער געהרגעט זייער קינד. אַזוי האָט מסתּמא גאָט געוואָלט, אַז דער רבּי האָט אים געהרגעט, אַזוי האָט מסתּמא בּאַדאַרפט זיין, און קיינעם אין שטאָט איז נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן, אַז דוד מיט די קאַלטענעס האָט געטאָן אַ רציחה. אַפילו מ. ס. זין, וועלכע האָבּן אויסגעזוכט אַלע חטאים אין שטאָט צו מאַכן אינטריגעס און מחלוקת, האָבּן דאָ אויך געשוויגן, און ר׳ דוד מיט די קאַלטענעס איז געבּליבּן דער איינענער מלמד. בּאַ אים האָבּן געלערנט גרויסע בּחורים און בּעלי־בּיתלאַך, און אַלע זיינען אַרויס פון אים קאַליקעס.

דער צווייטער מלמד, אַ גרעסערער למדן פאַר ר׳ דורן, איז געווען דוד דער בּלינדער. אויף איין אויג האָט ער נאָר געזעהן, ער איז געווען אַ גרויסער למדן, און אַ סך קינדער זיינען פון אים אַרויסגעקומען לומדים. אָבּער ער איז געווען אַן אומגעהויערער כּעסן און האָט שטענדיג געשלאָגן און געשמיסן דאָס קינד אָהן רחמנות. בּאַ אָט דעם מלמד האָבּ איך אויך געלערנט, נאָר וועגן דעם שפּעטער.

ווי געזאָגט, האָט מען חתונה געהאַט זעהר פריה, סיי די אינגלאַך און סיי די מיידלאַך, דהיינו: אין עלטער פון דרייצען בּיז זיבּעצען יאָר. די אינגלאַך האָבּן גענומען נדן נאָך זייער לערנען נאָך, פון צווי הונדערט בּיז טויזנט רובּל, און דער שווער האָט געגעבּן קעסט. אין די תּנאים האָט מען געשריבּן, אַז דער שווער אָדער דער פאָטער דאַרף האַלטן פאַרן בּעל־הבּיתל אַ מלמד, און אַז דאָס אינגל האָט חתונה געהאַט און געבּליבּן עסן קעסט בּאַם פאָטער, האָט ער ווייטער געלערנט בּאַ דעמזעלבּיגן מלמד, וואו ער האָט געלערנט פאַר דער חתונה, און דער רבּי האָט געשמיסן דאָס בּעל־הבּיתל שוין נאָך דער חתונה, ווי פאַר דער חתונה.

אין מיינע צייטן איז שוין אַפילו געווען אַרויס פון דער מאָדע, אַז נאָך דער חתונה זאָל מען גיין לערנען אין חדר, און מיין רבּי, ר׳ דוד דער בּלינדער, האָט טאַקע געקלאָגט און געבּיינקט נאָך אַמאָליגע גוטע צייטן, ווען ער פלעגט שמייסן בּעלי־הבּיתלאַך. ער פלעגט דערציילן, בּאַ וואָסערע

אומשטענדן ער פלעגט אַמאָל שמייסן אַ בעל־הביתל, אַזוי, למשל, פלעגט דעם תלמידס מוטער קומען אין חדר אַריין אָפּגעבן דעם זון מזל־טוב פון זיין אָקאָרשט געבוירענעם זון, בעת מעשה איז אָבער געווען די טיר פון חדר פאַרשפאַרט, און בעת — דערציילט דער רבי — זי איז צוגעגאַנגען צום פענסטער אָנקלאַפּן אין די שויבן און אָפּגעבן מזל־טוב, האָב איך אים מיט די ריטער אָפּגעגעבן מזל־טוב. באַ יערן שמיץ האָב איך געזאָגט:

— מזל־טוב דיר מיט אַ אינגל! שיינעץ איינער! מזל־טוב דיר מיט אַ אינגעלע!

קיין שרייבער איז אין גאַנץ קאַמעניץ נישט געווען. שרייבן אידיש האָבן געלערנט דיזעלבע מלמדים.

דאָס איינציגע לערנען איז געווען נאָר גמרא מיט די מפרשים. חומש האָט מען געלערנט, אָבער אויך נישט די גאַנצע סדרה, נאָר אַ האַלבע. און עשרים־וארבעה האָט נאָר איין מלמד געלערנט, מאַטקע מלמד. ער האָט געלערנט מיט מיטעלע אינגלאַך, נייך־ און צען־יאָריגע, גמרא מיט אַ שטיקל תוספות, האָט ער אַ שעה אין טאָג געלערנט עשרים־וארבעה און אַ שעה אין טאָג האָט ער דערציילט נסים ונפלאות פון גאונים און האָט פאַרגעשטעלט, אַזוי ווי לעבעדיג, דעם גיהנם (פון גן־עדן האָט ער אַ קנאַפּע ידיעה געהאַט). ער האָט זאָגאַר אויסגעמאָלט אויף אַ פּאַפּיר די תמונה פון גיהנם, וויפיל מאָס ער האַלט און אין וועלכער זייט עס געפינט זיך אפילו די טיר. אָבער די מאָס פון גן־עדן, און אין וועלכער זייט עס געפינט זיך די טיר, האָט ער, נעבעך, נישט געוואוסט. און פון די עשרים־וארבעה האָט ער אויך מער נישט געלערנט ווי נביאים ראשונים: יהושע, שופטים, שמואל א׳ וב׳, מלאכים א׳ וב׳. און מער נישט. אָבער די איבעריגע מלמדים, וועלכע האָבן געלערנט מיט די גרויסע בחורים גמרא מיט תוספות און כל המפרשים האָבן קיין תנ״ך מיט זיי גאָרנישט געלערנט. תנ״ך לערנען איז געווען אַפּיקורסות.

שכר־למוד איז געווען פון זעכציג רובל אַ זמן ביז הונדערט. יענער מלמד, וואָס האָט געהאַט קנאַפּע פיר רובל אַ וואָך, האָט זיך שוין גערעכנט פאַר אַ רייכן מלמד.

די מלמדים, וואָס האָבן אָנגעהויבן לערנען מיט די קינדער אלף־בית, האָבן געהאַט פון זעכציג ביז אַכציג דריי־יאָריגע אינגלאַך פאַר אלף־בית לערנען. פאַר אַזעלכע אינגלאַך האָט מען געצאָלט שכר־למוד אַ רובל אַ זמן. נגידים האָבן געצאָלט צען גילדן אַ זמן. אַז אַ אינגל איז אַלט געווען פינף יאָר, האָט מען אים אָפּגעגעבן צו אַ חומש־מלמד, וועלכער האָט געהאַט פון צוואַנציג ביז דרייסיג אינגלאַך. געצאָלט האָט מען אים אַ דריי רובל פון אַ אינגל.

אַז מען האָט אָנגעהויבן לערנען מיט דעם אינגל חומש, האָבן די טאַטעס געמאַכט אַ סעודה פאַרן מלמד מיט די אַלע אינגלאַך פון חדר און אויך איז געווען די פאַמיליע דערביי. יעדער בעל־הבית האָט געמאַכט די חומש־סעודה נאָך זיין פאַרמעגליכקייט.

מיין זיידע, אהרן־לייזער, פלעגט צו אַזאַ סעודה פון אַ קינד, אָדער אַן אייניקל, לאָזן קוילען אַ קליין עקסל, און באַ טרינקאָווסקין זיינען געווען ווייַנען מיט טייערע פּאַטראָוועס.

האָבן די אינגלאַך געלערנט אַ יאָר אָדער צוויי חומש, ד. ה. די ערשטע פּרשה אָדער אַמהעכסטן דריי פּרשות פון דער סדרה, און דערנאָך האָט מען זיי אַוועקגעגעבן צו די אָנפאַנגער, גמרא־מלמדים, וועלכע האָבן געהאַט פון פופצען ביז צוואַנציג אינגלאַך. געצאָלט האָט מען פאַר אַזאַ אינגל שכר־למוד פיר רובל, די נגידים פינף רובל אַ זמן.

געווען אַזעלכע מלמדים, וואָס האָבן געלערנט אי חומש, אי מיט אָנפאַנגער גמרא. זיי פלעגן שוין אָנהויבן מיט די בעסערע חומש־אינגלאַך צו לערנען לקח־טוב.

האָט דאָס אינגל אָפּגעלערנט אַ צוויי־דריי זמנים באַם אָנפאַנגער גמרא־מלמד, האָט אים דער פאָטער אַוועקגעגעבן צו אַ גרעסערן מלמד, וואָס לערנט שוין מיט די אינגלאַך דעם ערשטן זמן אַן עמוד גמרא און דעם צווייטן זמן אַ בלאַט גמרא. אַזאַ מלמד האָט שוין געהאַט אַ צוועלף אינגלאַך, פאַר יעדעס אינגל שכר־למוד זעקס־זיבן רובל אַ זמן. אָפּלערנענדיג אַ דריי זמנים, האָט דער פאָטער אָפּגעגעבן דאָס קינד צו אַ העכערן מלמד, וועלכער לערנט גמרא מיט תּוספות. אזא מלמד האָט געהאַט אַ צען אינגלאַך צו אַכט רובל אַ זמן א. אַז. וו. יעדער מלמד האָט געלערנט מיט די אינגלאַך אַן אַנדער מסכתּא, נישט פרעגנדיג באַ די תּלמידים, וואָס פאַר אַ מסכתּא זיי האָבן פריהער געלערנט באַ יענעם מלמד. עס פאַרשטייט זיך, אַז דעריבער איז אין לערנען קיין אָרדענונג נישט געווען, און דאָס בייטן די מסכתּות באַ יעדן מלמד אַלע יאָר צי מער, האָט אינגאַנצן צעבראָכן דאָס סיסטעם פון לערנען.

פּראָסטע קעפּ פלעגן בלייבן זיצן לאַנג אין איין חדר. אָבער פּראָסטע קינדער פון די גרעסערע בעלי־בתּים זיינען אַריבער צו העכערע מלמדים, גלייך ווי די גוטע אינגלאַך, און די פאָטערס האָבן געבעטן דעם גרעסערן מלמד, ער זאָל מיט זיין אינגל לערנען דאָס, וואָס יענער קאָן באַגרייפן און נישט דאָס, וואָס מען לערנט מיט די בעסערע אינגלאַך. דערפאַר גיט ער אים מיט דריי רובל מער אויפן זמן. די בעלי־בתּים האָבן זיך געשעמט, אַז זייער זון, דער גרויסער בחור, זאָל לערנען באַם קליינעם מלמד. זיינען געווען אין יעדן חדר אינגלאַך פּראָסטע, גראָבע, וואָס פלעגן לערנען

צוזאַמען מיט די גוטע אינגלאַך. פונדעסטוועגן האָט מען זיי נישט פאַר־שעמט. ווייל דאָס רוב גוטע אינגלאַך זיינען געווען פון די אָרימערע קלאַסן מענשן, האָט זיך דעריבער אויסגעגלייכט בײַ די אינגלאַך דער יחוס. די גוטע אינגלאַך האָבן זיך נישט געגרויסט קענן יענע מיט זייער לערנען און די מיוחסים האָבן זיך נישט געגרויסט מיט זייער יחוס, אָדער פאַרקערט, און עס איז אַלץ געווען גלייך.

געלערנט האָבן די אינגלאַך פון נײַן אַזייגער אין דערפריה ביז צוויי אַזייגער בײַטאָג. דעמאָלט איז מען געגאַנגען מיטאָג עסן אויף אַ שעה צייט. פונקט דריי אַזייגער האָט מען געמוזט קומען ווידער אין חדר, אַניט האָט מען געקראָגן מוראדיגע קלעפּ, פעטש אָדער גאָר שמיץ.

פון דריי אַזייגער האָט מען געלערנט: זומער ביז זון־פאַרגיין, ווען די מלמדים האָבן באַדאַרפט גיין מנחה דאַווענען אין בית־המדרש, ווינטער האָט מען געלערנט מיט די קלענערע אינגלאַך ביז אַכט אַזייגער און מיט די גרעסערע ביז נײַן. מנחה און מעריב האָט מען שוין ווינטער געדאַוונט אין חדר צוזאַמען מיט די אינגלאַך. אַזוי האָט זיך געפירט די גאַנצע וואָך, אויסער פרייטאָג. פרייטאָג האָבן די אינגלאַך געלערנט: ווינטער ביז צוויי אַזייגער, און זומער ביז דריי־פיר אַזייגער בײַטאָג. נאָר שבת האָבן די אינגלאַך אויך נישט געהאַט קיין מנוחה. ערשטנס, איז יעדעס אינגל פאַר־הערט געוואָרן פון מלמד פאַרן פאָטער אין די אויגן אָדער פאַר אַ זייטיגן אַ מבין, דערבײַ האָט דאָס אינגל געמוזט איבערזאָגן דאָס, וואָס ער האָט געלערנט אַ גאַנצע וואָך. און דערנאָך האָט ער באַדאַרפט גיין אין חדר לערנען מיטן מלמד פרק אָדער מדרש.

די אינגלאַך האָבן קיינמאָל נישט געהאַט קיין פרייע צייט, אויסער יום־טוב: פורים, פסח, שבועות, ראש־השנה, יום־כפור און סוכות. צוזאַמען, הייסט עס, זעקס־און־צוואַנציג טעג אין יאָר.

די גוים, וואָס האָבן געוואוינט אין שטאָט צוזאַמען מיט די אידן, זיינען נישט געווען קיין לייב־קנעכט. זיי זיינען באַשטאַנען אַן ערך אַ פערט־חלק פון די אידישע איינוואוינער. געוואוינט האָבן זיי אין צוויי זייטן שטאָט, און די דעכער פון זייערע הייזלאַך זיינען געווען באַדעקט מיט שטרוי. אַממייסטן זיינען זיי געווען קאַטוליקן. פּראַוואָסלאַווע איז אפשר געווען אַ פּאָר צענדליג.

יעדער גוי האָט געהאַט אייגענע פעלדער מיט אַ הויז, מיט שייערן און שטאַלן, אָקסן, בהמות און עופות — און זיי זיינען אַלע געווען נגידים. עס האָט זיי קיין זאַך נישט געפעלט.

צווישן זיי זיינען אַפילו געווען אייניגע גבירים, וואָס האָבן פאַרמאָגט צו עטליכע טויזנט רובל און די קינדער האָבן זיי געשיקט לערנען קיין

בריסק. געווען באַ זיי איינער אַ יערמאָלאָוויטש, האָט קיינער נישט געוואוסט, וויפיל ער פאַרמאָגט. געזאָגט האָט מען, אַז ער האַנדלט מיט שרים, און זיי, די שרים, ברייננגען אים פיל געלט.

אין יענער צייט, אַז איינער האָט געהאַט אַ סך געלט און מען האָט נישט געוואוסט, פון וואַנען דאָס געלט האָט זיך צו אים גענומען, האָט מען געזאָגט, אַז ער האַנדלט מיט שרים. האָט מען טאַקע מורא געהאַט אַזאַ איינעם צו דעררגזנען, טאָמער וועלן זיך איינשטעלן פאַר אים זיינע שרים.

פאַר יערמאָלאָוויטשן האָבן אַלע מורא געהאַט, און יעדערער האָט אים אָפּגעגעבן כבוד, צוליב זיינע שרים; דאָס איז שוין געווען באַוואוסט אין קאַמעניץ באַ גרויסע און קליינע, אַז יערמאָלאָוויטש האַנדלט מיט שרים. האָט מען פאַרבײַ זיין הויז מורא געהאַט צו גיין, אַזוי ווי מען האָט מורא צו גיין אין וואַלד, וואָס איז פול מיט חיות רעות.

ער האָט זיך אָבער געלעבט מיט אַ חשבון. אַ זון האָט ער אַוועקגעשיקט אין ווילנע אין אַ גימנאַזיע. דאָס איז געווען יאַש, אַ ווילד צעלאָזן אינגל, וואָס אינגלאַך און שקצים האָבן פאַר אים מורא געהאַט. די גימנאַזיע האָט ער געענדיגט מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל, און אַ דאַנק זיינע גרויסע פּראָטעקציעס איז ער געוואָרן אַן אַסעסער אין אַ שטעטל, גראָדנער גובערניע.

לויט די דעמאָלדיגע פּירונגען, האָט אַן אַסעסער באַדאַרפט האָבן אַכצען ריעסיאַטניקעס מיט אַ קלוטש־וואָיט בראש. די ריעסיאַטניקעס זיינען אַלע געווען פון קאַטויליקן גענומען, ווייל אַזוי האָבן געוואָלט די פּריצים, וואָס דער איספּראַווניק האָט, פאַרשטייט זיך, געפאָלגט. דאָס ביסל פּראַוואָסלאַווניע האָט געקוקט דערויף אָהן פּרעטענזיעס, וואָרום זיי האָבן זיך סיי ווי געהאַלטן נידעריגער פון די קאַטויליקן און זיינען טאַקע געווען אָרימער אויך.

אַ דאָקטאָר האָט קאַמעניץ געהאַט גראַדע אַ גוטן. געווען איז ער, אייגנטליך, אַ באַרימטער ווילנער דאָקטאָר. לאַסאָווסקי האָט ער געהייסן. נאָר באַזעצט האָט ער זיך אין קאַמעניץ צוליב זיין פרוי, וועלכע האָט געהאַט אַ קליין פּאָלוואַרק נעבן דער מעשטשאַנסקער גאַס און האָט פאַרמאָגט אַ דרייסיג־טויזנט רובל געלט. האָט ער געוואוינט אַ לאַנגע צייט אין קאַמעניץ. אַ רעצעפּט האָט מען באַדאַרפט ברייננגען פון בריסק. און אַז דער דאָקטאָר האָט געהייסן באַ אַ קראַנקען, אַז מען זאָל עקסטרע שיקן קיין בריסק נאָכן רעצעפּט, האָט מען עקסטרע געשיקט אַ בעל־עגלה קיין בריסק — פינף מייל. עס האָט געטראָפן פיל מאָל, אַז פירנדיג די רפואה, האָט זיך דאָס פלעשעלע צעבראָכן, איז מען געפאָרן נאָך אַמאָל, און אין דער צייט איז אָדער דער קראַנקער געזונט געוואָרן, אָדער ער איז געשטאָרבן.

דער פּרייז פון דעם דאָקטאָרס וויזיט איז געווען פופצן קאָפּיקעס, פלעגט ער קומען צופאָרן אין אַ קאָליאַסקע מיט אַ פּאָר גוטע פערד.

רופאים אין שטאָט זיינען געווען עטליכע. דער בעסטער פון זיי — יאָשקע דער רופא איז געווען אַ מפורסם. ער איז געווען באַם דאָקטאָר לאַסאָווסקי.

אַבינדור, חצקל און דוד, די פּראָסטערע רופאים, פלעגן קומען פרייטאָג אין באָד אַריין און פלעגן שטעלן געהאַקטע באַנקעס, ווער עס האָט באַדאַרפט. צענדלינגער אידן, בעלי־בתים, געזונטע מענשן, פלעגן זיך שטעלן פרייטאָג אין באָד געהאַקטע באַנקעס. צי עס האָט עמיצן וויי געטאָן אַ האַנט, צי אַ פוס, צי דער מאָגן, צי דער קאָפּ, די איינציגע רפואה איז געווען — געהאַקטע באַנקעס, און וואָס מער, און בלוט פלעגט רינען איבער די פּלייצעס, פּונקט ווי מען וואָלט געקוילעט אַ מענשן.

אָבער די גרויסע בעלי־בתים, ווי מיין זיידע אָדער יאָניע טרינקאָווסקי, פלעגן שוין רופן דעם רופא צו זיך אַהיים. מיין זיידע האָט זיך עטליכע מאָל אין יאָר געשטעלט געהאַקטע באַנקעס. האָט אים נאָר עפּעס אָנגעהויבן וויי טון, האָט מען באַלד גערופן דוד דעם רופא צו האַקן באַנקעס.

אין זונטאָגן פלעגן די רופאים און אויך די רופאטעס, זייערע ווייבער, שטעלן פּאָקן אָדער לאָזן די אָדערן די פויערים און פויערטעס.

דוד און אַבינדור האָבן געוואוינט אין אונזער גאַס, בריסקער גאַס, און דורך איר פלעגן אַממערסטן אָנקומען די פויערים. געדיינק איך, ווי באַ די רופאים אין די שטובן פלעגט זיין פול געפּאַקט מיט פויערים און פויערטעס. זומער, די פענסטער זיינען אָפן, פלעגט מען קאָנען זעהן. אויפן גאַניק זיינען זיי אויך געווען פול געפּאַקט. די רופאים האָבן געהאַלטן גרויסע שיסלען בלוט אונטער די הענט פון די פויערים און פויערטעס, וואָס האָבן אַפילו פון געהאַקטע באַנקעס ווייניג געהאַלטן. געהאַקטע באַנקעס, לויט זייער מיינונג, נעמען אַרויס ווייניג בלוט, בעת מען דאַרף מער!.. געהאַלטן האָבן זיי נאָר פון לאָזן דעם אָדער. יעדער פויער און פויערטע, האָט זיי נאָר עפּעס וויי געטאָן, פלעגן זיי באַלד לאָזן דעם אָדער, פון וועלכן עס פלעגט אַרויסגיין כמעט אַ האַלבער טאָפּ בלוט.

די רופאטעס האָבן אפשר נישט געקאָנט שטעלן קיין באַנקעס און מאַכן קליסטירן, אָבער אָדערן לאָזן האָבן זיי יאָ געקאָנט, האָבן זיי געהאַקט אויף וואָס די וועלט שטייט.

יאָשקע דער רופא אָבער איז געווען אַ גאַנצער דאָקטאָר. ער האָט שוין אַליין די אָפּעראַציעס נישט געמאַכט. דערויף האָט ער געהאַט אַ

בחור, וואָס האָט זיך געלערנט פאַר אַ רופא, און אָט דער בחור פלעגט שוין האַקן די אָרערן.

אַז דער דאָקטאָר איז געשטאָרבן, איז געוואָרן יאָשקע דער רופא דער גאַנצער דאָקטאָר אין קאַמעניץ. ער האָט שוין געקאָנט מאַכן אַלע מאַסטן, וועלכע ער האָט זיך אויסגעלערנט באַם דאָקטאָר לאַסאָווסקי.

די תלמוד־תורה אונזערע האָט פאַרמאָגט אַ צוואַנציג גמרא־אינגלאַך מיט אַ צוויי מלמדים. די אינגלאַך האָבן געגעסן טעג. אויף דער תלמוד־תורה זיינען געווען באַזונדערע דריי גבאים, וועלכע פלעגן שאַפן געלט. אַממייסטן פלעגן זיי אויפקלייבן געלט אויף די דערפער, באַ די ישובים. חנוכה־צייט האָבן די דריי גבאים גענומען צו זיך נאָך דריי בעלי־בתים חשובים צו פאָרן אינאיינעם איבער די דערפער קלייבן געלט אויף דער תלמוד־תורה. האָבן זיי נישט אויסגעמידן קיין איין דאָרף אַרום קאַמעניץ און געבעטן געלט. די ישובים האָבן אויסגעהאַלטן די תלמוד־תורה, וואָס איז אייגנטליך געפירט געוואָרן אין אָרדענונג.

די תלמוד־תורה האָט זיך געפונען אין אַ גאַנץ שיין הויז און די אינגלאַך זיינען אויך געגאַנגען גאַנץ אָנגעטאָן, כמעט גלייך מיט די בעל־הביתישע אינגלאַך, און צו עסן האָבן זיי אויך געהאַט.

צוויי גוטע מלמדים האָבן געלערנט מיט די אינגלאַך. איינער, אַ קלענערער, האָט געלערנט מיט אָנפאַנגער גמרא און דער צווייטער, אַ גרעסערער, האָט גוט געלערנט אַ בלאַט גמרא מיט תוספות.

שבת פלעגן שוין די גבאים ברייגנען לומדים צו פאַרהערן די אינגלאַך.

אָט די תלמוד־תורה פון פאַר זעכציג־זיבעציג יאָר צוריק מעג זיכער פאַרשעמען די היינטיגע תלמוד־תורות, אַפילו אין די גרויסע שטעט.

נאָך דער תלמוד־תורה קומט שטענדיג נישט ווילנדיג אויפן זינען די באָד. די קאַמעניצער באָד איז געשטאַנען הינטערן שול־הויף, אַראָפּ, נעבן טייך. די שוויץ־באָד איז אַפילו געווען נישט שלעכט. באַם אַריינגאַנג איז אין איין זייט געלעגן אַ באַרג הייסע שטיינער, וואָס זיינען אונטערגעברענט געוואָרן פון דעם אויוון, וועלכער איז געווען אונטער די שטיינער. יעדער, ווער עס האָט נאָר געוואָלט, האָט אַ גאָס געגעבן אַ שעפל וואַסער, און אַ צווייטס, און אַ דריטס — איז געוואָרן „פאַרע" זיך אָפּצובראָטן. אין דעם באָד־צימער איז געווען אַ מקוה, אַ קאַלטע. אין פאָדער־צימער איז געווען אייגעמויערט אַן אייזערנער קעסל, וואָס האָט זיך דעם גאַנצן טאָג, פרייטאָג, געקאָכט. דאָרט האָבן אַלע אָנגעשעפּט הייס וואַסער אין די שעפלאַך. דער בעדער האָט אַלע מאָל דערגאָסן מיט אַ קלוטש, וואָס איז געשטאַנען אין אַ ברונען, אין צווייטן עק פאָדער־הויז.

אין דעם גרויסן פּאָדער־צימער זיינען אַרום געשטאַנען ברייטע בײנק. דאָרט האָבן זיך אַלע אויסגעטאָן. די ווענט פון דעם פּאָדער־צימער זיינען געווען אַלטע, מיט גרויסע לעכער און שפּאַרעס, און דער ווינט האָט שטאַרק געבלאָזן פון אַלע זייטן. פלעגן אַלע ציטערן באַם אָנטון זיך, אַרויס־גייענדיג פון דער הייסער באָד. און יעדן פרייטאָג האָבן זיך פיל פאַרקילט, און עס איז קיינעם נישט איינגעפאַלן צו זאָגן, אַז מען דאַרף די ווענט פאַרריכטן, אַז עס זאָל אַזוי נישט בלאָזן.

ווידער זיינען די שטיגלאַך פון דעם קאַלטן ברונען, וואָס אין פּאָדער־צימער, געווען געפרוירן, גראָב אייז, איז מען אום ווינטער געגאַנגען מיט נאַקעטע פיס אויף די אַכט שטיגלאַך אייז נאָך וואַסער. פאַרשטייט זיך, אַז מען פלעגט גיין צו עטליכע מאָל און עס איז ממש אַ וואונדער, וואָס מען איז נישט אויסגעשטאָרבן.

דער בעדער האָט געהאַלטן די באָד אין אַרענדע פון שטאָט. געצאָלט האָט ער הונדערט רובל אַ יאָר. דאָס איז געווען צושטייער אויפן רבס שכירות. באָד־געלט איז געווען אַ פרייז פון אַ דרייער ביז דריי קאָפּיקעס.

דאָס וואַסער פון טייך, געבן באָד, איז געווען פלאַך און זעהר שמוציג, קויטיג, גרין און פאַרשימלט. פאַרשטייט זיך, אַז היינטיגע צייטן, בעת די היגיענע איז געוואָרן אַ וויכטיגע לעבנס־פראַגע, און יעדערער פאַרשטייט איר באַדייטונג, וואָלט מען געזאָגט, אַז פון דעם שטיק לוזשע, וואָס איז דעמאָלט געווען אין קאַמעניץ, קומען אַלע עפּידעמיעס אין שטאָט. עפּידעמיעס אויף קליינע קינדער זיינען טאַקע יעדעס יאָר געווען, און אין קיין שטאָט זיינען נישט געשטאָרבן אַזוי פיל קינדער, ווי אין קאַמעניץ. עס זיינען אומגעגאַנגען מאָזלען, פּאָקן, שקאַרלאַטינע, און נאָך פאַרשיידענע קינדערשע קראַנקהייטן.

נאָר ווער האָט דאָס אין יענער צייט עפּעס געקלערט וועגן אַזאַ זאַך, וואָס פון איר זאָל קאָנען אַרויסקומען אַ קראַנקהייט. אַ קראַנקהייט, האָט מען געוואוסט, קומט פון גאָט און די פאַרשימלטע לוזשע איז געבליבן לוזשע.

ווייטער אַביסל פון דער לוזשע איז שוין געגאַנגען דער טייך, וואָס דורך אים האָט מען איבערגעפירט פון ביעלאָוועזש קיין דאַנציג די גרעסטע ועגל־בוימער. נישט ווייט פון שול־הויף און אַנטקעגן דעם גרויסן בית־המדרש איז געווען אין טייך אַ ריין אָרט מיט אַ זאַמדיגן גרונט. האָבן זיך דאָרט מאַנסבלען געבאָדן. אויסגעטאָן האָט מען זיך אונטערן פרייען הימל. די זאַכן האָט מען געלעגט אויף די ברעטער, וואָס די האָלצהענדלער האָבן דאָרט געהאַט, און וועגן גנבענען זאַכן אָדער זיינערלאַך האָט מען גאָר קיין באַגריף נישט געהאַט.

מען האָט זיך אויסגעטאָן, איינגעפּאַקט די זאַכן אין קאַפּאָטע, אָדער גאָרנישט איינגעפּאַקט און אַזוי געבאָדן זיך, שעהן־ווייז. דערנאָך איז זיך יעדער געקומען צו זיינע זאַכן.

די ווייבער האָבן זיך געבאָדן ווייט פון די מאַנסבלען, אָבער דאָרט איז געווען דאָס וואַסער כמעט ווי נעבן באָד: פלאַך, קויטיג און פאַרשימלט. ווייטער, אַרויף־וואַסער, איז געווען ריינער. דאָרט האָט דאָס האָלץ געשוואומען. אָבער אַהין איז געווען ווייט צו גיין און ווידער איז שוין דאָרט געווען ערטערווייז טיף דאָס וואַסער.

אייגנטליך, נאָך מיין איצטיגן שכל, האָבן די מענער זיך באַדאַרפט טוישן מיט די ווייבער. די מאַנסבלען האָבן זיך באַדאַרפט באָדן דאָרט, וואו די ווייבער, וואָרום זיי וואָלטן זיך נישט געפוילט און וואָלטן אַוועק צו דעם ריינעם וואַסער, וואָס איז פאַר די ווייבער געווען צו־ווייט און צו־טיף, און די ווייבער וואָלטן זיך נישט באַדאַרפט באָדן אין אַזאַ קויט און שרעקליכן שמוץ. דעמאָלט זיינען נאָך אָבער די מאַנסבלען נישט געווען אַזוי ריטעריש געשטימט, אַז זיי זאָלן גיין פאַרזאָרגן די ווייבער מיט ריין וואַסער צום באָדן זיך.

קאַמעניצער זיינען געווען באַרימטע שווימערס. דער טייך האָט אין איין זייט געהאַט אַ שמאָל, טיף, שטיל וואַסער, וואו די אינגלאַך האָבן זיך געקאָנט שווימען אַ וויאָרסט אָדער צוויי ווייט, און אַז איינער איז מיד געוואָרן שווימענדיג, פלעגט ער זיך גלייך אַראָפּגיין אויף דער לאָנקע, וואָס באַביידע זייטן טייך, האָט זיך אָפּגערוהט און ווייטער געשוואומען.

נעבן דער באָד איז געשטאַנען דער הקדש. דאָס איז נישט, חלילה, פאַר קראַנקע, נאָר פאַר די אורחים, פאַר די אָרימע לייט, וואָס פלעגן דורכפאָרן די שטאָט, האָבן זיי זיך דאָרט אויפגעהאַלטן. דאָרט האָבן זיך שטענדיג געפונען אַ דריי־פיר פאַמיליעס אָרימעלייט.

די מראה פון הקדש איז געווען אַן אימהדיגע. עפּעס אַן אַלטע חורבה מיט אַ צעבראָכענעם דאַך, מיט אויסגעבראָכענע שויבן, פאַרשטאָפּט מיט שוואַרצע שמוציגע שמאַטעס און מיט אַ צעבראָכענער טיר. דאָרט האָט מען פיל מאָל געוואוינט מיט קליינע עופהלאַך. עס איז אומבאַשרייבליך, און איך קאָן מיך נאָך איצט נישט דערמאָנען אָהן אַ שווידער אָן דער פאַרקומערטקייט, אָן דעם אומעט, אָן דעם שרעקליכן דלות פון די גרויסע נפשות מיט די קליינע נפשותלאַך, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען און קיינער פון די „פני" און די בעלי־בתים, די גרויסע דעות־זאָגער אין שטאָט, האָבן זיך נישט אומגעקוקט אויף דעם הקדש, פונקט ווי ער וואָלט אַזוי באַדאַרפט זיין.

דער רב איז געווען אַ גרויסער בקי אין ש״ס און פּוסקים, אויך אַ גרויסער יחסן — דעם יסוד־שורש־העבֿודהס אַן אײדעם. זײַן פֿאָטער איז געווען ר׳ יחזקאל, דעם ווילנער גאונס אַן אײדעם און ר׳ שמואל מינסקער גליל רבֿס אַ זון. האָט ר׳ יחזקאל מיט זײַן ווײַב, דעם גאונס טאָכטער, אָפּ־געריכט גלות. זיי פֿלעגן גיין צו־פֿוס איבער די דערפֿער, ווינטער אין זומער־קליידער און זומער אין פּעלצן, געגעסן ברויט מיט וואַסער און געשלאָפֿן אויף דער ערד.

איז ר׳ יחזקאלס ווײַב פֿון אַזאַ אָפּקומעניש געשטאָרבן. האָט ר׳ יחזקאל גענומען ר׳ שמחהס, דעם גראָדנער רבֿס טאָכטער. דער ר׳ שמחה האָט געמאָנט באַם פֿירשט ראַדזיוויל הונדערט־טויזנט דוקאַטן, וואָס יענער האָט בײַ אים געליען. פֿאַרן מאָנען האָט אים ראַדזיוויל געוואָלט פֿאַראַרעסטירן. איז ר׳ שמחה אַנטלאָפֿן און געוואָרן גראָדנער רבֿ. ר׳ יחזקאל האָט געהאַט פֿיר זין, אַלע זײַנען געווען גאונים, רבנים אין אַנדערע שטעט, און איינער פֿון זיי איז געווען קאַמעניצער רבֿ.

שכירות האָט ער גענומען דריי רובל אַ וואָך און איז געזעסן ימים ולילה און געלערנט. קינדער האָט ער געהאַט פֿינף זין און איין טאָכטער, וואָס האָבן געלעבט אין גרויס דחקות. די רביצין איז צוגעשטאַנען צום מאַן, אַז ער זאָל בעטן אַ הוספֿה כאָטש נאָך אַ רובל אַ וואָך, אָבער ער האָט אַלץ נישט געוואָלט בעטן. דערנאָך, אַז זי האָט אים שוין פֿיל דאָקוטשעט, האָט ער אָנגעהויבן צו ריידן מכּח דעם, אַז מען זאָל אים געבן אַ הוספֿה אַ רובל אַ וואָך.

ער האָט געדאַרפֿט לאַנג ריידן און בעטן. לסוף האָט מען געמאַכט אַן אסיפֿה גדולה אין אַלטן בית־המדרש. און עס איז געבליבן, אַז יעדער בעל־הבית פֿון די רײַכערע זאָל געבן פֿון ליכט־בענשן אַ קאָפּיקע פֿאַרן רבֿס ווענן. פֿלעגט אַ שמש גיין אַלע פֿרײַטאָג און קלייבן די קאָפּיקעס, פֿון וועלכע מען האָט מיט צרות צונויפֿגעשלאָגן דעם רובל, וואָס איז לסוף שוואַכער געוואָרן. אַזוי האָט דער רב געלעבט דאָס גאַנצע לעבן אין דחקות.

אַז ער האָט באַדאַרפֿט חתונה מאַכן אַ קינד, פֿלעגט ער פֿאָרן צו זײַן רײַכער פֿאַמיליע. דאָרט האָט מען אים געגעבן אויף חתונה־הוצאות.

קאַמעניץ האָט ליב געהאַט מגידים און חזנים. אַלע מגידים, וואָס פֿלעגן אַמאָל אַרומפֿאָרן איבער דער מדינה זאָגן מוסר פֿאַרן עולם, האָבן קאַמעניץ נישט אויסגעמידן. און אַזוי אויך די חזנים, וואָס פֿלעגן אַרומפֿאָרן מיט די משוררים איבער די שטעט און שטעטלאַך פֿאַרדינען געלט, זײַנען געקומען אויך אין קאַמעניץ.

פלעגט קומען אַ מגיד אין שטאָט, האָט ער זיך צום ערשטן געמאָלדן צום רב און אויפגעגעבן, אַז ער וויל, למשל, מאַכן אַ הספד אויף דעם און דעם רב, אָדער צוויי, דריי רבנים, וואָס זיינען, צום ביישפּיל, אין דעם יאָר געשטאָרבן. געוויינטליך, האָט דער רב געוואָלט, מען זאָל מספּיד זיין, און האָט געשיקט צום גבאי פון גרויסן בית־המדרש אָנזאָגן, אַז עס איז דאָ אַ מגיד. דער שמש האָט שוין אויסגערופן אין בית־המדרש, אַז אין דעם טאָג וועט צווישן מנחה און מעריב זאָגן אַ מגיד.

איז שוין דער בית־המדרש געווען געפּאַקט מיט מענשן און אין דער ווייבער־שול איז אויך געווען קאָפּ אויף קאָפּ. דאָס רוב פלעגט אַזאַ מגיד אויפהויבן מיט זיין הספד אַ גרויסע יללה מיט אַ געוויין, און אַליין פלעגט ער זיך ממש צעגיסן: „דער רב איז געשטאָרבן, רבותי, דאָס איז שוין דער לעצטער קרבן. ווער וועט שוין איצט אויסקויפן אונזערע גרויסע זינד" (ער האָט זיך פאַרגעסן, אַז עס קאָנען שטאַרבן נאָך צוואַנציג רבנים). האָט דער עולם געטאָן און געוויינט.

און אַז דער מגיד האָט געקאָנט „מאַכן" אַזוי פיל מענשן צו וויינען, איז ער דאָך אַ גוטער מגיד, האָט מען אים געבעטן אויף מאָרגן ווידער. און אַזוי־ערנאָך האָט מען ווידער געוויינט. נאָך יעדן מאָל זאָגן, פלעגט מען אויפזאַמלען געלט פאַרן מגיד, און אַז ער איז אַוועקגעפאָרן, איז אין דריי טעג אַרום געקומען אַ נייער מגיד מיט אַ נייעם הספד. שטעלט זיך אַרויס, אַז דער צווייטער מגיד האָט נאָך אַ בעסערן מענה־לשון, וואָס קאָן מאַכן ווייניגער, לכן האָט די שטאָט דאָס גאַנצע יאָר כסדר געוויינט.

איינמאָל, געדיינק איך, האָט אַ מגיד געמאַכט אַ הספד איבער דריי רבנים מיט אַמאָל. ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן כח־הדיבור, מיט עפּעס אַ קוויטשיג קול, און ער האָט געשריען, אַז דער צדיק שטאַרבט נישט פאַר זיינע זינד, נאָר ער גייט אַוועק אַלס קרבן פאַר די זינד פון כלל־ישראל, און אַזוי ווי די דריי גאונים און צדקים זיינען שוין צוגענומען געוואָרן פאַר אונזערע זינד, זיינען שוין ערשט גאָרנישט געבליבן אַזעלכע גרויסע צדיקים, וואָס זאָלן קאָנען גענומען ווערן פאַר אַ קרבן פאַר אונזערע חטאים, וועט שוין ערשט דער רבונו־של־עולם צונעמען די קליינע קינדער־לאַך אויך פון דער מוטערס שויס. דאָס אַלץ האָט ער אויסגעלאָזן מיט אַ שרעקליכן קוויטש. האָבן זיך אַלע צעוויינט אויפן קול. מען וועט שוין צונעמען די קליינע קינדערלאַך אויך!... און די ווייבער האָבן שיער נישט געחלשט, וויינענדיג.

איך האָב אויך געהאַט אַ קליין שוועסטערל, פייגעלע האָט זי געהייסן, אַ קינד פון אַ יאָר, מיט שיינע הערעלאַך. איך האָב זי זעהר האָלט געהאַט. און אַז איך האָב דערהערט, אַז גאָט וועט שוין צונעמען די

קלײניטשקע קינדערלאַך, איז דאָך מײן ליב שװעסטערל אויך... האָב איך זיך אַזױ פונאַנדערגעװײנט, אַז איך בין אַוש געפאַלן אויף דער ערד און געבליבן אָהן כּחות.

דער מגיד איז אַװעקגעפאָרן און גאָט האָט געהאָלפן, עס איז אַװעק אַן עפּידעמיע פון מאָזלען, און אַ סך קלײנע קינדער זײנען געשטאָרבן, און טאַקע בתּוכם מײן שװעסטערל אויך. די שטאָט איז געװאָרן בײז אויף דעם מגיד, מען האָט געזאָגט, אַז ער האָט זי פאַרשאָלטן. האָט מען אים געװאָלט יאָגן און ברײנגען קײן קאַמעניץ זיך אָפּרעכענען מיט אים, נאָר דאָס האָט נישט געלונגען, און אָט אַזױ האָבן, נעבעך, אונזערע קאַמעניצער אירן שטענדיג געװײנט.

עטליכע מאָל אין יאָר פלעגט קומען אויף אַ שבת אַ גרױסער חזן מיט משוררים. פון זײ פלעגט שױן זײן פרײליך אין שטעטל. דורכגעפאָרן זײנען אַזױנע חזנים, װי ר׳ ישראל שקודער, ר׳ ברוך קאַרלינער, יאָשע פּינסקער און נאָך, און נאָך. אַזאַ חזן פלעגט נעמען פינף־און־צװאַנציג רובל פאַר אַ שבת.

דעם חזן פלעגט שױן שטענדיג דער זײדע בעטן צו זיך אויף שבת, און די משוררים האָבן געגעסן באַ אַנדערע גרױסע בעלי־בתּים. שבת־צו־נאַכט פלעגט שױן דער זײדע מאַכן אַ מין זמירות, פאַררופן די גרעסטע בעלי־בתּים פון שטאָט, מען האָט געטרונקען טײ, געגעסן מלוה־מלכּה, און דער חזן מיט די משוררים האָבן געזונגען ביז אין טאָג אַרײן. אויפן צװײטן אָװנט איז דאָס אײגענע געװען באַ טרינקאָװסקין. אַ דריטן אָװנט באַ דוד־יצחקן א. ז. װ. יעדער בעל־הבית פלעגט דערװײל אַרײנרוקן דעם חזן אַ זילבערנע מטבע, און אַזױ פלעגט אַ חזן אַװעקפאָרן פון קאַמעניץ אי זאַט, אי מיט געלט.

געװען אַ מנהג אין שטאָט, אַז דער בחור, װאָס האָט חתונה און פאָרט אַרױס אין אַן אַנדער שטאָט אויף קעסט, באַדאַרף זיך געזעגענען פאַר דער חתונה מיט אַלע חשובע בעלי־בתּים. דער שמש פון גרױסן בית־המדרש פלעגט גײן מיט דעם חתן אין אַלע הײזער זיך געזעגענען.

אַ חופּה פלעגט מען שטעלן נעבן גרױסן בית־המדרש. און דער רב, װאָס האָט געװאױנט דערבײ, פלעגט קומען מסדר קדושין זײן. יעדער חתן האָט געמוזט זאָגן אַ דרשה באַם קבלת־פּנים, באַם באַדעקנס. האָבן זיך שױן די חתנים מיט אַ פּאָר חדשים פריהער געלערנט די דרשות. געװײנטליך, האָבן זיך די בעסערע אינגלאַך צוגעגרײט מיט גרױסע דרשות און מיט פּלפּול. אפילו די פּראָסטערע בחורים־חתנים האָט מען אויך אױסגעלערנט עפּעס אַ דרשה צו זאָגן. זאָל זײן אַ קלײנע דרשה, אַ גרינגע דרשה, אַבי אַ דרשה.

מען זאָל קיין דרשה־געשאַנק ניט וואַרפן אומזיסט. דאָס איז טאַקע געווען אַן אמתער דרשה־געשאַנק.

דער בית־עולם איז געווען געגנוג גרויס, לויט דער „סקאַזקע". אָבער אַזוי ווי די נישט־איינגעשריבענע אין דער „סקאַזקע" זיינען אויך געשטאָרבן, האָט מען טאַקע באַדאַרפט אַ גרעסערן בית־עולם.

ער איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ פּאַרקאַן, געוויינטליך, אַ הילצערנעם און מצבות זיינען געווען אַלע כּמעט פון איין פאָרם: פּראָסטע שטיינער, נישט קיין גרויסע, מיט אַן אויסגעקריצטן טיטול.

פאַר פסח, אין די גרויסע געוויסערן, האָבן גרויסע וואַסערן דורכ־געפלייצט דעם בית־עולם, דורכגעריסן די מצבות און דורכגעשווייקט די קברים, דווקא פון די מיוחסים. ווייטער אַביסל איז געווען דער פּלאַץ העכער, דאָס וואַסער האָט נישט געקאָנט אַהין קומען, האָבן אָבער די קאַמעניצער געהאַלטן דאָס אָרט פאַר פּחיתות הכּבוד, און דווקא דאָרט, וואו דאָס וואַסער האָט שטענדיג דורכגעשווייקט, האָט מען מקבר געווען די אַלע יחסנים. דערויף האָט מען עפּעס נישט געקוקט. זיי איז געווען געפעלן באַגראָבן צו ווערן אין דערנידער. פאַרוואָס, ווייס איך עד־היום נישט.

קיין חברות, ווי היינט, זיינען נישט געווען, אויסער איין חברה קדישא. זיי פלעגן נעמען געלט פון די נגידים, און עס האָט זיי נישט געפעלט קיין ברויט מיט באָרשט. דער מקח פאַר נגידים איז געווען פון דריי ביז צען רובל. איך געדיינק, אַז עס איז געשטאָרבן אַ באַוואוסטן קמצנס ווייב, אַזוי אַרום ערב ראש־השנה, האָט די שטאָט געוואָלט באַ אים נעמען פינף הונדערט רובל, אָבער ער האָט געשטעלט אַ פּרייז צען. איז דער מת אָפּ־געלעגן דריי טעג, און דער קמצן איז געקומען צו מיין זיידן, דעם ראש־הקהל, און געשריען:

— זאָלצט זי איין... איך וועל אייך אַזוי פיל נישט געבן.

נאָר הונדערט און פופציג רובל האָט ער דאָך געגעבן. אַזאַ סומע געלט איז נאָך זינט קאַמעניץ שטייט נישט געווען.

אַלע חול־המועד־פּסח פלעגט די חברה מאַכן אַ פאָנש. איך געדיינק, מען פלעגט טרינקען הייסן מעד. עס איז געווען נישט שלעכט, און איין מאָל אין דריי יאָר פלעגט מען מאַכן חנוכּה־צייט אַ סעודה גדולה. אויף דער ראָזינער סעודה פלעגן זיך צונויפקומען מאַסן מענשן. געגעסן האָט מען גרויסע פאָרציעס פיש און גענזענס. איינער פון די גבאים פון חברה־קדישא האָט געהאַט אַ גרויסן בויך און איז געווען אַ גרויסער עסער, האָט ער געוואוסט, אַז דאָ איז אַן אָרט, וואָס מען קאָן עסן, וויפיל מען וויל. אָבער וואָס טוט מען, אַז עס גייט נישט מער? איז ער אין מיטן דער סעודה

אַרויס פון שטוב, האָט אַריינגעשטעקט דעם פינגער טיף אין האַלז און גלייך אויסגעבראָכן דאָס געגעסענע. דערנאָך איז ער אַריינגעקומען און געגעסן אויף דאָס ניי נאָך אַ האַלבע גאַנז.

די דאָזיגע סעודה האָט אָפּגעקאָסט אַ שלל מיט געלט.

די אָבערגלויבערײַ אין שטאָט איז געווען זעהר גרויס. מען האָט געגלויבט אין שדים, אין טייוואָלים, אין אַלע רוחות רעות. די מלמדים פלעגן אַריינקלאַפּן אין די קעפּ פון זייערע תּלמידים פאַרשיידענע מעשׂות פון שדים. און אויך האָבן אַלע געוואוסט, וואָס עס טוט זיך אויף יענער וועלט מיט דעם מענשן פון דעם טאָג אָן, וואָס ער שטאַרבט, ווי אַזוי עס פירט זיך מיט אים באַלד, ווי ער קומט אויפן הימל, פּונקט ווי יעדערער וואָלט עס אַליין געזעהן מיט די אויגן.

ווען דער מענש שטאַרבט, לייגט מען דאָך אים אויף דער פּאָדלאָגע, נישט אויף דער בלויזער פּאָדלאָגע, נאָר אויף שטרוי. איז יעדער שטרוי שטעכט אים ווי שפּילקעס, און באַלד קומען אַרום אים רוחות רעות און זיי גייען מיט נאָך אים אויף דער לויה, און אַז מען לייגט אים שוין אַריין אין קבר, קומט דער מלאך הרומה און פרעגט אים:

— מה שמך?

פאַרגעסט ער אָבער צום שלים־מזל. צעשפּאַלט אים דער מלאך הרומה דעם בויך און נעמט אַרויס די קישקעלאַך און וואַרפט אים אין פּנים. דערנאָך קערט ער אים איבער און שלאָגט אים מיט אייזערנע און געברענטע שטעקנס, מזיקט, פּייניגט און צערייסט אים אויף פּיץ־פּיצלאַך א. אַז. וו. יעדערער איז געווען אין דעם אַלעם זיכער, ווי יעדערער איז, למשל, זיכער אין דעם, אַז ער לעבט אויף דער וועלט.

באַ אונז האָט מען געטראָגן דעם מת ביזן בית־עולם. געוויינטליך, האָט מען זיך געביטן באַם טראָגן און, געוויינטליך, אַזאַ שטאָט, האָבן אַלע באַלד געוואוסט, און אַזוי ווי עס איז אַ מצוה צו באַגלייטן אַ מת, איז די גאַנצע שטאָט געגאַנגען צו דער לויה. פאָראויס איז געגאַנגען דער קברות־מאַן מיט דער גרויסער בלעכענער פּושקע און געקלאַפּט מיט די גרויסע ניקאָלאַיעווסקע דרייערס און פּירערס, וואָס דער עולם וואַרפט, און האָט געשריען מיט אַ יאָמערדיג קול:

— צדקה תּציל ממות!

אַ שרעק, געדיינק איך, האָט דורכגענומען די ביינער. יעדערער האָט מורא פאַר די מלאכי־חבלה, וואָס דרייען זיך דאָ אַרום דעם מת, און יעדערער האָט באַרעכנט די שרעקליכע לאַנגע פון דעם געשטאָרבענעם, און דערבײַ האָט מען זיך דערמאָנט, אַז דער אייגענער סוף וועט אויך אַזוי זיין.

קאַפּיטל II

דער עלטער־זיידע ר׳ וועלוול. — מיין זיידע אהרן־לייזער. — ר׳ יודל. — אהרן־לייזערס יוגנט. — די חתונה. — די באָבע ביילע־ראַשע. — אהרן־לייזערס פּאַר־ענדערונג. — דעם עלטער־זיידנס טויט. — דער איספּראַווניק. — זיינע באַציהונגען צום זיידן. — דער זיידע אלס פּרנס־חודש. — דער באָבעס עצות. — דער זיידע אַ איסבאָרשטשיק. — דער שרייבער. — די מחלוקת צוליב דעם שרייבער. — דעם זיידנס השפּעה. — דער זיידע מיט די פּריצים. — דער רעוויזאָר. — אַ נייער איס־באָרשטשיק. — מחלוקת אין שטאָט. — דער נייער איספּראַווניק. — מיין זיידע ווידער איסבאָרשטשיק.

מיין זיידע, ר׳ אהרן־לייזער, איז געווען אַ קלוגער און אַ געראָטענער איד. ער האָט געהאַט אַן אומגעהויערע גרויסע השפּעה אויפן שטעטל. געבוירן איז ער געוואָרן אין יאָר תּק״ס, 1798־טן יאָר. זיין פאָטער, ר׳ וועלוול־אהרנס, איז געווען פּרנס־חודש אין קאַמעניץ. איין מאָל אין דריי יאָר איז אין יענע צייטן בּאַ אידן אין יעדער שטאָט געווען אויסגעוויילט אַ פירער, וואָס פלעגט באַשטעטיגט ווערן פריהער דורכן איספּראַווניק, און דערנאָך פון גובערנאַטאָר.

דער פּרנס־חודש איז געווען דער גאַנצער בעל־הבּית אין שטאָט, הן אין די אידישע אינטערעסן צווישן זיך, הן אין אַלע אינטערעסן, וואָס די שטאָט האָט געהאַט מיט דער נאַטשאַלסטווע.

דער פּרנס־חודש האָט באַראַפט אויפקלייבן און צושטעלן אַלע שטייערן און אָפּצאָלונגען, וואָס זיינען געלעגן אויף דער קהלה, און בּאַ אים האָט דער איספּראַווניק אַלץ אויפגעמאָנט. מען קאָן דעריבער שוין פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ גרויסע ראָליע האָט געשפּילט אַ פּרנס־חודש אין שטאָט.

וואָס אָנבּאַלאַנגט זיין מאַכט, איז גענוג צו זאָגן, אַז ער האָט געהאַט רעכט בּיז דריי טעג אַרעסטירן, און אויף מער אַרעסט האָט ער באַראַפט שיקן צום איספּראַווניק קיין בּריסק, און דערבּיי שרייבן, אַז דעם מענשן קומט, לויט זיין מיינונג, אַ חודש אַרעסט. האָט דער איספּראַווניק ממלא

געווען דעם פּרנס־חודשס משפּט. דער פּרנס־חודש האָט אַפילו געמעגט שמייסן אויך אַ אידן, פאַרשטייט זיך, כאָטש קיין אָפיציעלע רעכט האָט ער געווים נישט געהאַט דערצו, נאָר יעדער איספּראַווניק איז געווען אין יענע צייטן באַ זיך אין אויעזד גרעסער ווי היינט אַ גובערנאַטאָר, און ער האָט שטענדיג געגעבן דעם פּרנס־חודש אַ גרויסע ממשלה. וואָס דער פּרנס־חודש האָט געטאָן, האָט אַלץ דער איספּראַווניק באַשטעטיגט.

איז געווען אַ געשיכטע אין ווילנער גובערניע, אַז אַ פּרנס־חודש, אַ מתנגד, האָט געשמיסן אַ חסידישן רבי, וועלכער איז געקומען אַהין צו די חסידים, און עס האָט נישט געהאָלפן דאָס חסידישע וויינען און בעטן.

כאָטש דאָס געזעץ האָט געזאָגט, אַז אַ פּרנס־חודש דאַרף אויסגעוויילט ווערן איין מאָל אין דריי יאָר, דאָך האָט דער איספּראַווניק נישט געקוקט דערויף און האָט דאָס ערשטע מאָל געהייסן ווילן דעם, וואָס איז אים געפעלן, און אַזוי איז יענער שוין פאַרבליבן אויף ווייטער, ווי לאַנג ער האָט געהאַט חן באַם איספּראַווניק.

דער עלטער־זיידע ר׳ וועלוול איז געווען דאָס גאַנצע לעבן פּרנס־חודש אין שטאָט און איז געווען אַ איד אַ נגיד: זיין פאַרמעגן האָט מען געשאַצט אין דריי טויזנט רובל. נאָר געלעבט האָט ער נאָר אויפן ברייטן אופן. ער האָט געהאַט אַן אייגענעם ברייזל צו מאַכן בראָנפן, קיין אַקציז איז נאָך דעמאָלט נישט געווען, פלעגט ער ליין צוועלף גראָשן אַ טאָפּ בראָנפן. אין די שפּעטערדיגע יאָרן איז געוואָרן ביז אַכצען גראָשן אַ טאָפּ. געוויינטליך, צום ברויז האָט מען באַדאַרפט האָבן בהמות, עס איז דאָך געווען בראַגע פון ברויז. האָט ער געהאַט אַ צען־צוועלף קי, וואָס האָבן געגעסן בראַגע, און יעדע בהמה האָט געגעבן אַ פיר טעפּ מילך אַ טאָג. פון דער מילך און דעם קעז און דער פּוטער האָט מען זיך ממש נישט געהאַט וואו אַהין צוטון, אויך האָט ער געהאַנדלט מיט וואַלד, פלעגן די לעסניטשעס ברייגגען האָניג פון די בינשטאָקן. ער האָט אויך געהאַלטן די קאַראַבקע אין שטאָט, און באַ אים האָט זיך פאַרפּאַסט געגאָסן פון חלב ודבש, און בשר אויך. באַ אים אין הויז איז געווען אַזאַ „פּ ר ע ס אַ ר נ י ע", וואָס מען קריגט עס זעלטן.

דער עלטער־זיידע איז אין נאַטור געווען אַ סך אַ ווייכערער, איידער דער זיידע, און צו די אָרימע קלאַסן מענשן, ווי בעלי־מלאכות, מלמדים האָט ער זיך באַצויגן מיט רחמנות. די גאַנצע שטייערן און אַלע אָפּצאָלונגען האָט ער אָנגעוואָרפן אויף די בעלי־בתים חשובים, און גראַדע נאָר אויף די תקיפים פון שטאָט האָט ער אָנגעלעגט אַממיינסטן די צאָלונגען.

זיין ממשלה האָט דערגרייכט אומעטום. ווען מען האָט נישט געוואָלט גיין צו אַ דין־תורה, האָט ער יענעם געשיקט רופן און אָנגעזאָגט דערביי:

— איך גיב דיר צייט דריי טעג צו האָבן מיט דיין בעל־דבר אַ דין־תּורה. און יענער האָט שוין געמוזט גיין.

געווען אַ פּאַקט מיט איינעם אַ ר. מ., אַ גביר און אויך אַ גרויסער למדן, נאָר זעהר אַ שלעכטער מענש, וואָס האָט זיך נישט גאָר אָרנטליך באַגאַנגען מיט די, וואָס האָבן מיט אים געהאַנדלט. ער האָט מיט קיינעם נישט געוואָלט גיין צום דין־תּורה, האָט מען אים אָפּטער אָנגעקלאָגט פאַרן פּרנס־חודש, מיין עלטער־זיידן, האָט ער געשיקט רופן די אָנקלאָגערס און זיי געזאָגט:

— איר זאָלט אים אַלע רופן צום דין־תּורה, און נישט בלויז פאַר דאָס יאָר. די סכסוכים, וואָס איר האָט נאָך אַמאָל געהאַט מיט אים, און ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון אַ דין־תּורה, קאָנט איר איצט אויסגלייכן. מיט איין וואָרט, איצט קאָנט איר באַ אים מאָנען, און ער וועט שוין באַ מיר גיין צום דין־תּורה.

דער עלטער־זיידע האָט אים באַלד געשיקט רופן, נאָר יענער האָט זיך געמאַכט נישט וויסנדיג. האָט ער געשיקט זיינע דיעסיאַטניקעס, דריי אידן, חצקל, מאָשקע און אהרן־ליב, און מען האָט אים געבונדן מיט שטריק די הענט מיט די פיס באַ אים אין שטוב, און קיינער האָט נישט געהאַט קיין העזה צו שטעלן זיך אַקעגן. וואָרום מען האָט געוואוסט, אַז אויב מען וועט זיך ווערן, וועט באַלד זיין גאַנץ פּאָליציי אין שטוב. דעם געבונדענעם ר. מ. האָט דער פּרנס־חודש אָפּגעשיקט צום איספּראַווניק מיט אַ בריף, אַז יענער זאָל אים אַריינזעצן און לאָזן זיצן אַזוי לאַנג, ביז ער וועט זיך בעטן אין אַ בריף צום זיידן, אַז מען זאָל אים אַרויסלאָזן.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן, אַז אַזאַ שיינעם אידן, אַ גביר און אַ למדן, און אַ יחסן האָט מען געבונדערהייט געפירט פון זאַסטאַוויע דורכן שטאָט אין דער בריסקער גאַס אַריין. עס איז געוואָרן אַ מהומה, אַ מישמאַש. די גאַנצע פאַמיליע זיינע האָט זיך צונויפגעזאַמלט, און דער טומל איז געווען גרויס. נאַטירליך, איז דאָס געווען אַ גראָב שטיקל אַרבעט, הגם פאַר אַמאָליגע צייטן איז עס געווען כאַראַקטעריסטיש. דער שטאָט האָט, פאַרשטייט זיך, פאַרדראָסן די מעשה, עס האָט גערוישט און גערעשט, נאָר פונדעסטוועגן באַפרייען אים מיט געוואַלד האָט קיינער די העזה נישט געהאַט. און מען האָט אים אָפּגעפירט קיין בריסק, וואו ער איז פעסט אַריינגעזעצט געוואָרן.

האָבן זיך אויפגעהויבן גאַנץ זאַסטאַוויער אידן און אָנגעשריבן אַ פּאַפּיר צום איספּראַווניק אויפן פּרנס־חודש, אַז ער טוט אין שטאָט, וואָס ער וויל, און מען קאָן פון אים נישט לעבן. נאָר מיט אַ פּאַפּיר אַליין האָט מען זיך נישט באַנוגנט. פינף פאַרשוין מיט געשלייפענע צינגער זיינען

אַוועקגעפֿאָרן צום איספּראַווניק. דער איספּראַווניק האָט זיי אויפֿגענומען קאַלט און געזאָגט:

— עס וועט אייך גאָרנישט העלפֿן, און אַז איר וועט אפֿילו אָנגעבן צום גובערנאַטאָר, וועט ער דאָך אויך אָנפֿרעגן בײַ מיר, וועל איך אים זאָגן, אַז דער פּרנס־חודש איז אַ בראַווער איד. און, זעהט איר, פֿאַר דער העזה, וואָס איר זענט זיך געקומען קלאָגן, וועל איך אײַך אָנלערנען, — און האָט פֿאַר זיי אין די אויגן צעריסן דאָס פּאַפּיר.

ר. מ. איז אַזוי אָפּגעזעסן צוויי וואָכן, ביז ער האָט געבעטן דעם איספּראַוו־ניק, ער זאָל אים ערלויבן אָנשרייבן אַ בריף צום פּרנס־חודש און אים איבער־בעטן. האָט ער געשריבן, אַז ער וועט מיט אַלעמען גיין צו דין־תּורה אַפֿילו פֿאַר די אַמאָליגע סכסוכים. און בכלל וועט ער פֿון הײַנט אָן מיט אַלעמען גיין צו דין־תּורה. דעמאָלט האָט דער פּרנס־חודש געשיקט אַ בריף צום איספּראַווניק, ער זאָל דעם ר. מ. פֿרײַ לאָזן. דער באַפֿרײַטער איז געקומען גלײַך פֿון בריסק צום זיידן און אים געגעבן אַ תּקיעת־כּף פֿאַר צען מענטשן, אַז ער וועט מקיים זײַן, וואָס ער האָט געשריבן אין בריף.

מיט די פֿינף זאַסטאַוויער עזות־פּנימער האָט ער זיך אויך אָפּגערעכנט. ער האָט געשטעלט יעדערן צו צאָלן פֿינף־און־זיבעציק רובל פֿאַראַטקעס, אָנשטאָט אַ רובל אָדער צוויי. אַזאַ גרויסע סומע געלט אין יענער צײַט האָט מען נישט געקאָנט באַלד אַרײַנטראָגן. אַגב ווילט זיך דאָך אויך נישט.

און אין איין שעה צײַט זײַנען שוין אַלע בעבעכעס מיט אַלע כּלי־בית געווען אין קהל־שטוב. נאָך פֿיל געוויינען און בעטן האָבן זיי געגעבן יעדערער צו פֿינף־און־צוואַנציג רובל, און דאָס געלט האָט ער אַוועקגעגעבן אויף קויפֿן ש״ס׳ן אין גרויסן בית־המדרש.

אין אַלע סכסוכים צווישן מאַן און ווײַב, פֿאָטער מיט קינדער, ברידער מיט שוועסטער, איז מען געקומען צו אים. אין אַזוינע פֿאַלן האָט ער שטענדיג פֿאַררופֿן קלוגע בעלי־בתּים און מיט זיי זיך מישב געווען. און אַמאָל, ווען עס איז געווען אַ שווערער סכסוך, האָט ער גערופֿן צו זיך דעם רב. און זײַן פּסק איז געווען גלײַך ווי פֿון גובערנאַטאָר.

מיט יתומים פֿלעגט ער זיך שטאַרק אינטערעסירן. ער האָט נאָכגעקוקט, אַז זיי זאָלן נישט ווערן באַליידיגט פֿון די שטיף־מוטערס, און האָט ער געפֿונען אַ רשעת פֿון זיי, האָט ער זי אַרײַנגעזעצט און געהייסן דערנאָך, נאָכן באַפֿרײַען, אַז מען זאָל זי אין בית־המדרש אויך נישט אַרײַנלאָזן. דאָס האָט גענומען, און זי פֿלעגט קומען מיט געוויינען און צוזאָגן, אַז זי וועט שוין זײַן בעסער צו די יתומים, וועלכע זי האָט איבערגעבעטן — און געוואָרן שלום.

ער איז געווען אַ למדן און האָט אַלע טאָג געלערנט אין דערהיים אַ בלאַט גמרא. אין מדרש איז ער געווען קלאָר אויסוויינינג, און אַלע ערב ראש־חודש פלעגט ער פאַסטן און אָפּריכטן חצות.

ער האָט אויך אָפּגעהיט אַלע אידן פון די פּריצים, אַז קיינער זאָל נישט באַליידיגט ווערן. ווען אַ איד האָט געהאַט אַן עולה פון אַ פּריץ, איז ער געגאַנגען צום פּרנס־חודש, און דער פּרנס־חודש האָט די פּרעטענזיע באַלד איבערגעגעבן צום איספּראַווניק, און מען האָט זיך געסטאַרעט, פיל עס איז אויפצוטון דעריין, פאַרשטייט זיך, אויף וויפיל מען קאָן אויפטון באַ אַ פּריץ. צוליב דעם, וואָס דער עלטער־זיידע איז געווען באַליבט באַ „נאַטשאַלסטוואָ", האָט ער געהאַט לפי ערך אַ געוויסע מאַכט באַ די פּריצים.

אַליין האָט ער מיט די פּריצים וויניג מגע ומשא געהאַט, קיין באַזונדערע געשעפטן מיט זיי האָט ער נישט געפירט, נאָר ווען ער האָט באַדאַרפט בעטן פאַר אַ אידן באַם פּריץ, פלעגט ער פאָרן צו אים און דאָס רוב פּועלן.

באַ אים אין שטוב פלעגט רוישן פון מענשן, דאָס זיינען אַלץ געווען אָרימע, אביונים. אַז בראָנפן האָט געקאָסט אַכצען גראָשן אַ טאָפּ, און געבראָטענע קעלבערנע פרייגיקלאַך פלייש צו פאַרבייסן נאָכן שנאַפּס זיינען געהאַנגען שטענדיג אויפן בוידעם, האָט געלוינט באַ אים צו זיצן, און זיי אַלע זיינען אים טאַקע געווען איבערגעגעבן ביז גאָר.

אָבער די גרעסערע בעלי־בתים זיינען אים געווען דם־שונאים פאַר זיינע תקיפות און פאַר זיין רייסן געלט באַ זיי, וויפיל ער האָט געוואָלט.

דער רב פון שטעטל איז געווען אַ איד אַ גאון, און דער עלטער־זיידע האָט אים שוין געגעבן געגוג צום לעבן. עצות פלעגט ער זיך האַלטן נאָר מיטן רב, ווֹעלכער פלעגט שטענדיג קומען צו אים אויף טיי. לפי ערך איז אין זיין צייט געווען אין קאַמעניץ אַן אָרדענונג, און אידן האָבן מער אָדער ווייניגער געלעבט בשלום. אַלס פּרנס־חודש איז אפשר ר' וועלוול־אהרנס געווען דער בעסטער און דער אָרנטליכסטער.

קינדער האָט ר' וועלוול געהאַט צוויי זין און צוויי טעכטער. דער עלטערער זון, אהרן־לייזער, מיין זיידע, וואָס איז איינגנטליך די צענטראַלע פיגור פון מיינע זכרונות, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ זעהר געראָטן אינגל. לערנען האָט ער אַפילו נישט געוואָלט און האָט געמעגט נישט וועלן, ווייל דער פאָטער האָט אים זעהר געפּיעשטשעט און די מלמדים האָבן מורא געהאַט פאַר אים אימת־המלכות, און אַז ער האָט נישט געוואָלט לערנען, איז אויך נישט געווען זייער דאגה.

דערום איז דער זיידע אהרן־לייזער אַרויסגעקומען נישט קיין למדן, כאָטש ער האָט געהאַט דעם טייערן גוטן קאָפּ. ער האָט אַפילו נישט געקענט

קיין גמרא. אַזוי ווייט האָט ער נישט געוואָלט לערנען און אַזוי ווייט האָט מען אים נאָכגעגעבן און צעלאָזן. ער האָט ליב געהאַט צו לערנען עשרים־וארבעה, נישט קוקנדיג אויף דעם, וואָס לערנען תנ״ך איז דעמאָלט געווען אַפּיקורסות. אַמאָל פלעגט ער אַריינקוקן אין אַ פּרק משניות און עין־יעקב.

אַז ער איז אַלט געווען עלף יאָר, האָט ער חתונה געהאַט מיט ר׳ יודלס טאָכטער פון סעמיאַטיטש, גראָדנער גוב.

ר׳ יודל איז געווען אַ גרויסער למדן און האָט קלאָר אויף אויסווייניג געוואוסט אַ פּאָר הונדערט בלאַט גמרא נזיקין, דערצו איז ער אויך געווען אַ חקרן און האָט געלערנט פיל אַסטראָנאָמיע פאַר יענער צייט. לויט זיין פּראָפעסיע איז ער געווען אַ לייפּציגער סוחר און צוויי מאָל אין יאָר פלעגט ער פאָרן קיין לייפּציג אין אַן אייגענער בויד מיט דריי פערד און אַ קוטשער. מיט זיך פלעגט ער פירן אַ גרויסן קאַסטן מיט זילבער־געלט און אַ קליין קעסטל מיט רענדלאַך און דערצו פאַרשיידענע גמרות מיט פאַרשיידענע חקירה־ספרים און אויפן וועג פלעגט ער לערנען. ער האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו דעם אינסטרומענט, וואָס הייסט קלאַרנעט, אויף וועלכן ער האָט מאָדנע ליב געהאַט צו שפּילן.

דערנאָך האָט ער אויפגעהערט צו האַנדלען מיט לייפּציג און איז געוואָרן אַ מיליטער־פּאָדריאַטשיק. דעמאָלט פלעגט ער אָפט זיין אין פּעטערבורג, פלעגט ער שטענדיג דערציילן מעשיות פון דאָרטן און פון קיסר מיט זיין פאַמיליע. נאָך זיין טויט בין איך אַלט געווען צוועלף יאָר. געדיינק איך, אַז זוכנדיג באַ אים אין די שופלאָדן, האָבן מיר געפונען בריף פון פּאָדריאַטשיקעס פון גאַנץ ווילנער אָקרוג. אין אַנדערע בריף איז געווען געשריבן, אַז זיי, די פּאָדריאַטשיקעס, געבן אים איבער זייערע פּרעטענזיעס, וואָס זיי מאָגנען באַ קאַזנאַ, און ער זאָל פאָרן קיין פּעטערבורג דאָס אויפ־מאָנען. עס זיינען אויך געווען בריף פון פאַרשיידענע שטעט, אין וועלכע ער איז געבעטן געוואָרן אַריבערצוציהען זיך צו זיי אין די שטעט, וואו זיי וועלן אים אָפּגעבן גרויס כבוד. ער איז שוין דעמאָלט געווען אויף דער עלטער.

דאָס יונגע פּאָר־פאָלק, ר. ה. מיין זיידע מיט דער באָבען, זיינען געווען אין עלטער פון עלף און צוועלף יאָר, און קעסט האָבן זיי געגעסן באַם עלטער־זיידן אין קאָמעניץ.

דער זיידע אהרן־לייזער, זייענדיג אַ גרויסער שטיפער, פלעגט ער זיך הוידען אין די הייזער, וועלכע מען האָט געהאַלטן אין אויפבויען. נאָר די באָבע, וואָס האָט אים געהיט און מורא געהאַט פאַר זיין הוידען זיך, פלעגט אים נישט לאָזן. פלעגט ער זיך באַהאַלטן פון איר און גיין ערגעץ

ווייטער, אַז זי זאָל אים נישט געפינען. איינמאָל, האָט זי דערציילט, האָט זי אים לאַנג געזוכט און קוים מיט צרות ערגעץ געפונען. ער איז דעמאָלט געזעסן אויף אַ הויכער ברעט און געהוידעט זיך, און אַז ער האָט זי דערזען, האָט ער זיך דערשראָקן און האָט אַ שפּרונג געטאָן. פון דעם שפּרונג איז ער געפאַלן און האָט זיך גוט צעשלאָגן. האָט דאָס „ווייב" אָנגעהויבן וויינען, און ער האָט איר דעמאָלט געשוואוירן, אַז ער וועט זיך שוין מער נישט הוידען. צו צוועלף־דרייצען יאָר איז ער געווען זעהר אַ צעלאָזן און ווילד איינגל. די באָבע איז אָבער געווען זעהר אַ קלוגע, נישט נאָך אירע יאָרן נאָך, האָט זי אים פאַרזיכטיג און פּאַמעליך אָפּגעוויינט פון אַ סך שטיפעריייען און צעלאָזנקייט. אַז זיי זיינען געוואָרן נאָך דער חתונה פאָטער און מוטער, האָט זי אים געזאָגט, אַז איצט דאַרף ער שוין אָנהויבן פירן אַ שטאַט, ווי עס פּאַסט פאַר אַ פאָטער פון קינדער, און אַזוי ווי צום טאַטן קומען דאָך אַזוי פיל מענשן, וואָס צווישן זיי געפינען זיך אַנדערע גאָר געהויבענע, און עס ווערט גערעדט אין שטוב פון אַזוי פיל שטאָטישע ענינים, טאָ דאַרף ער זיך אָנהויבן אַריינצומישן אין דעם טאַטנס געשעפטן, מעשה מענש. האָט ער זי געפאָלגט. און אי ר צו פ אַ ר ד אַ נ ק ע ן, איז ער געוואָרן אַ מענש, האָט זיך אָנגעהויבן מישן אין דעם פאָטערס ענינים און אין שטאָטישע ענינים, און האָט לפי ערך נושא־חן געווען באַם עולם.

דער פאָטער ווידער איז געווען זעהר צופרידן, וואָס זיין זון אהרן־לייזער האָט אָנגעהויבן פירן אַ שטאַט, און ער האָט שוין מיט וועמען צו ריידן און אויסצופירן אַמאָל אַ שטאָטישן ענין, וואָס פאַרנעמט דאָס רוב זעהר פיל צייט. ער האָט נאָך נעהאַט אייגענע געשעפטן אויך. האָט ער אָנגעהויבן ביסלעכווייז איבערצוגעבן דעם זון אַלע שטאָטישע עסקים. ער האָט געזעהן, אַז דער זון ווערט מער לייט און אַז פאַר דעם יונגען בעל־הביתל הויבט מען אָן צו קריגן דרך־ארץ. איינמאָל האָט ער אַפילו פאַר אַ גרויסן עולם זיך אַרויסגעזאָגט:

— איך זעה, אַז איך האָב אויף וועמען איבערצוגעבן די שטאָט (פּונקט ווי די שטאָט מיט די מענשן וואָלטן געווען זיין אייגנטום).

אַזוי האָט זיך דער זיידע אהרן־לייזער אָנגעהויבן מישן אין אַלע שטאָט־ענינים, איז געוואָרן אַ שטאָט־מענש, וואָס איז געווען דער פונדאַמענט פון זיין שפּעטערדיגער קאַריערע.

די באָבע ביילע־ראַשע איז געווען, ווי מען האָט אַמאָל געזאָגט — קלוג, גוט און איידל. זי, דאָס יונגע ווייבל, האָט זיך אַלץ צוגעקוקט, ווי איר מאַן פירט זיך, און פאַר מענשן אין די אויגן האָט זי זיך גאָרנישט געמאַכט ווּיסן, אַז זי פאַרשטייט עפּעס. זי האָט אים נישט אָנגעוויזן, ווען ער האָט

געהאַלטן באַם טון די גרעסטע נאַרישקייט, ווי אַ אינגל. נאָר באַ זיך אין צימער האָט זי אים אויפגעוויזן אַלע פעלערן, וואָס ער האָט פאַרן טאָג אָפּגעטאָן. נאָר פריהער פאַרן אויפווייזן, האָט זי אים איבערגעבעטן און דערביי צוגעוואָרפן, אַז ער זאָל נישט נעמען פאַר אומגוט, וואָס זי, אַ אידענע, לערנט אים, אַ מאַנסביל, ווי צו טון און ווי צו באַגיין זיך.

— אָבער דו ביסט דאָך נישט מער, ווי אַ מענש, — האָט זי מיט אים שטיל איינגעטענעט, און דערצו נאָך יונג. יעדער מענש קאָן טון אַ נאַרישקייט. לכן איז גוט, אַז איך קוק זיך צו אויף דיין פירונג מיט אויגן פול ליבע און וויל דיר מער נישט אָנווייזן, וואָס דו האָסט געטאָן גוט און וואָס שלעכט.

און אַזוי כסדר, און ווייטער, רוהיג און שטיל האָט זי מיט אים איינגעטענעט.

אירע גוטע קלוגע רייד פלעגן דעם יונגען בעל־הביתל אַזוי צענעמען, אַז ער פלעגט אָפּט מאָל אָנהויבן וויינען. דעמאָלט פלעגט די באָבע זאָגן:

— נו, שאַ, וויין נישט, מיין טייערער מאַן, איך האָף, אַז דו וועסט קאָנען טון פיל גוטס. נאָר ריידן ווי אַ גוט, אַ געטריי ווייב דאַרף איך דאָך מיט דיר.

פון דעם אַלעם איז אַרויסגעקומען, אַז דער זיידע פלעגט זיך שוין קיינמאָל צו קיין זאַך נישט נעמען, אַוואו ער פלעגט זיך פריהער נישט מישב זיין מיטן ווייב.

אַלעמען פלעגט ער מודיע זיין, אַז ער וועט זיך מישב זיין ביז מאָרגן. באַנאַכט פלעגט ער מיט ביילע־ראַשן אַלץ איבערריידן, און ווי עס פלעגט בלייבן באַשלאָסן, אַזוי פלעגט ער טון.

שטאָט האָט שוין אָבער געוואוסט, אַז דאָס פירט ער אַ ישוב־הדעת מיט זיין קלוגער ביילע־ראַשען, און דאָס איז אים פאַררעכנט געוואָרן פאַר אַ מעלה: אַ מאַן דאַרף לעבן אין הסכם מיטן ווייב.

מיט דער צייט, אַז אהרן־לייזער איז געוואָרן עלטער און האָט שוין געהאַט אַ פאָר קינדערלאַך, האָט ער אָנגעהויבן צו קלערן פאַר זיך עפּעס אַ פּרנסה. פּרנסה פון שטאָט־זאַכן איז אייגנטליך שווער געווען צו ציהען באַ די אַמאָליגע גראָשנדיגע בעלי־בתּים. אגב, האָט ער די שטאָט־ענינים, וואָס האָבן זיך אים אָנגעהויבן צו צועסן, נישט געוואָלט מאַכן פאַר אַ פּרנסה. ווידער דעם פאָטערס געשעפטן מיט וואַלד, וואָס זיינען געווען אין קליינעם מאָסשטאַב, זיינען אים אויך נישט געווען געפעלן און דאָס ברייזל מיט די בהמות האָט ער גאָר פיינט געהאַט.

זעהענדיג דאָס ברייטע פּריצישע לעבן, וואָס אַרום שטעטל, האָט ער זיך אַ טראַכט געטאָן, פאַרוואָס זאָל מען מיט אַזוינע לייט נישט מאַכן

קיין געשעפט. די פּריצים קאָנען דאָך דעם פּרנסה־חודש זון, מען קאָן אים אומעטום צוגעמען בכבוד, אפשר וועט דערפון עפּעס רעכטס אַרויס־שפּרינגען. זיינען דאָך פאַראַן אַזוי פיל אידן, וואָס לעבן פון פּריצים און זיינען רייך, פאַרוואָס זאָל ער זיין ערגער פון זיי? אין שטאָט האָט מען געזאָגט, אַז דאָס איז אויך זיין ווייבס ביילע־ראַשעס קאָפּ.

קורץ, דער יונגערמאַן האָט געבעטן באַם פאָטער אַ דריי הונדערט קערבלאַך און האָט אָנגעהויבן אַרויסצופאָרן צו די פּריצים, געוויינטליך, פריהער צו יענע, וועלכע זיינען געווען מער באַקאַנט און די נעהענטערע פּריצים פון שטאָט. אויפגענומען דעם יונגענמאַן האָבן זיי גאַנץ העפליך, ער האָט אַפילו באַ זיי נושא־חן געווען, און ביסלעכווייז, אין אַ קורצער צייט אַרום, האָט ער אָנגעהויבן מאַכן מיט זיי געשעפטן. נאָר פאַרדינט האָט ער ווייניג — ער איז באַ זיך געווען זעהר גרולדיג און האָט נישט געוואָלט, אַז דער פּריץ זאָל, חלילה, זאָגן אויף אים, אַז ער האָט אים אָפּגענאַרט. אַן אַנדערער אויף זיין אָרט וואָלט געגאַנגען אין גאָלד, האָט מען געזאָגט. אַמאָל האָט ער דערויף געענטפערט:

— אַן אַנדערן אויף מיין אָרט וואָלטן די פּריצים אויפן שוועל נישט אַרויפגעלאָזט. נישקשה, איך וועל זיך ביסלעכווייז באַקענען מיט זיי, וועט נאָך זיין געגוג אָרט, וואו צו פאַרדינען געלט. דערווייל דאַרף איך נאָך נישט קיין סך.

אַזוי איז ער זיך ביסלעכווייז געוואָרן פּאָפּולער באַ די פּריצים. ער האָט זיך געהאַלטן מיט זיי טאַקטיש, רוהיג און ערנסט.

דער זיידע, אהרן־לייזער, האָט געהאַט נאָך איין ברודער, יונגער פון אים מיט אַ יאָר זעקס. נאָך יענעם האָט מען געהאַלטן פאַר אַ שלימזלניק, אין שטאָטישע ענינים האָט ער זיך בכלל גאָרנישט געמישט, באַם פאָטער איז ער געזעסן און געגעסן קעסט און טיילמאָל צוגעהאָלפן דעם פאָטער. דער עלטער־זיידע האָט אים נישט ליב געהאַט, נאָר איין אהרן־לייזער איז באַ אים געווען דאָס לעבן, ער האָט אויך ליב געהאַט די שנור, אהרן־לייזערס ווייב, און זי שטענדיג גערופן די צדקת.

צוויי טעכטער האָט ער געהאַט, און פאַר זיי האָט ער גענומען מאַנען גרויסע לומדים. די דאָזיגע לומדים האָבן אים אָפּגעקאָסט פיל געלט. נאָך פאַרצייטן האָט ער זיך ערלויבט צו געבן אַ טאָכטער טויזנט רובל נדן און גענומען איידעמס עלוים, וועלכע ער האָט אויך געגעבן קעסט, און זיי זיינען געזעסן יומם ולילה און געלערנט.

דער זיידע אהרן־לייזער האָט שוין דערנאָך נישט געוואָלט זיין באַם פאָטער און עסן מיט אַלע שוועסטער, איידעמס קעסט. איז ער אַוועק פאַר זיך, איבערגעבנדיג זיך איינגאַנצן צו די געשעפטן מיט די פּריצים.

געווען איז דער ייִדע פֿון דער נאַטור זעהר אַ ברייטער מענש, און זיין איינציגער פֿאַרלאַנג איז געווען, אַז פֿון זיינע קעשענעס זאָל זיך שיטן געלט און אַלע זאָלן קלייבן.

ער האָט שוין געהאַט עטליכע קינדער און אין שטאָט האָט מען געוואָלט, אַז ער זאָל זיך מישן אין די שטאָטישע ענינים; דער ייִדע מיט זיין אויסזעהן, מיט זיין ברייטקייט האָט זיך זעהר געפּאַסט פֿאַר אַ שטאָט־מענש.

דער עלטער־ייִדע ר׳ וועלוול איז געשטאָרבן צו זעכציג יאָר. אַז ער איז קראַנק געוואָרן, האָט זיך דערוואוסט דער איספּראַווניק און איז שוין נישט אָפּגעפּאָרן פֿון שטאָט. ער האָט זעהר געזשאַלעוועט דעם חולה, וואָס איז געווען געפֿערליך. פֿאַרן טויט האָט ר׳ וועלוול געשיקט רופֿן דעם איספּראַווניק צו זיך און געבעטן, אַז ער זאָל נעמען אַ פּרנס־חודש אויף זיין אָרט אַ קלוגן און אָרנטליכן מענשן, וואָס זאָל קאָנען פֿירן די שטאָט, דערביי האָט ער אים אָנגעוויזן אויף אַ פּאָר קלוגע בעלי־בתּים. דער איספּראַווניק, וואָס האָט וואַרשיינליך געהאַט אַ קוק אויפֿן ייִדן, האָט געזאָגט:

— מיר איז געפֿעלן צו מאַכן דיין זון אהרן־לייזערן פֿאַר אַ פּרנס־חודש, כאָטש ער איז אַפּילו זעהר יונג. אָבער ער איז מיר געפֿעלן.

ר׳ וועלוול האָט אָנגעהויבן צו וויינען און געזאָגט:

— לאָז צו־רוה מיין ליבן זון. די שטעלע איז אַ שווערע. ווי מען זאָל נישט זיין גוט, איז מען אַלץ נישט יוצא. מען איז אַרומגערינגלט דורך פֿון שונאים.

דער איספּראַווניק האָט זיך אָפּגעזעגנט און איז אַוועקגעפּאָרן. אין אַ פּאָר טעג אַרום איז דער פּרנס־חודש געשטאָרבן. דעמאָלט האָט דער אַסעסער אַוועקגעשיקט אַ שטאַפֿעט צום איספּראַווניק, אַז דער פּרנס־חודש איז געשטאָרבן. איז ער געקומען מיטן סטראַפּטשע און ביידע האָבן אים באַגלייט צוזאַמען מיטן אַסעסער ביזן בית־עולם.

אויף מאָרגן האָט דער איספּראַווניק געשיקט רופֿן דעם ייִדן, אהרן־לייזערן, וועלכער איז צו דער צייט אַלט געווען אַ יאָר אַכט־און־צוואַנציג, און האָט אים פֿאָרגעלעגט דעם פֿאָטערס אָרט. דער ייִדע האָט זיך איינגאַנצן אָפּגעזאָגט דערפֿון, ערקלערנדיג דעם איספּראַווניק, אַז ער איז נאָך צו־יונג פֿאַר אַזאַ פֿאַראַנטוואָרטליכע שטעלע.

— איך האָב מיר מיינע געשעפֿטן, — האָט ער גערעדט צום איספּראַווניק — איך שלאָף רוהיג, עס רוהיג, און דאָס איז פֿאַר מיר אַ צו גרויסע אַרבעט.

דער איספּראַווניק האָט זיך אָבער געהאַלטן באַ זיינס.

— הער־זשע, — האָט ער ערקלערט דעם ייִדן — איך האָב נישט קיין אַנדערן אויסער ם., וועלכער איז אייך אַ דם־שונא. ווערט ער זיין פּרנס־חודש, וועט דיין משפּחה געווים דערפֿון ליידן. — דער איספּראַווניק האָט

געוואוסט ווי צו ריידן מיט אַ אידן. — און אַזוי ווי איך האָב ליב דיין טאַטן, — האָט ער גערעדט, — און ווייס, אַז דו ביסט אַ בראַווער יונגערמאַן און אַ כוואַט, דאַרפסטו זיך נישט אָפּזאָגן. וועט ווערן מ. פּרנס־חודש, וועסטו זיכער ליידן, — האָט ער חברליך געסטראַשעט.

דאָס האָט דעם זיידן שוין גאָרנישט געשמעקט. מ. איז געווען אַ שרעקליכער שונא דעם עלטער־זיידן און דער גאַנצער משפחה. דאָס איז געווען דער־זעלבער מ., וועלכן ר' וועלוול האָט אַרעסטירט פאַר נישט וועלן גיין צו אַ דין־תּורה. דעם זיידן האָט עס אינגאַנצן מוטלאָז געמאַכט, און ער האָט צוגעזאָגט דעם איספּראַווניק נאָך היינט צו געבן אַ תּשובה.

ער האָט זיך לאַנג מישב געווען מיט זיין ביילע־ראַשען. עס איז געווען נישט אַהין, נישט אַהער. נעמען די שטעלע איז געווען ביטער, ווי דער טויט, נישט נעמען איז ווייטער שלעכט. טראַכטנדיק און קלערנדיק, רעכענענ־דיק און איבערלייגנדיק, איז דאָך לסוף געבליבן, אַז מען מוז אָננעמען די שטעלע. עס פאַרשטייט זיך, אַז ווען מ. וואָלט נישט געווען קיין קאַנדידאַט, וואָלט דער זיידע זיכער זיך אָפּגעזאָגט. דערביי איז געבליבן, אַז דער זיידע, אָננעמענדיק די שטעלע, זאָל זיך זעהן האַלטן בנוגע צו דער שטאָט רוהיק, געלאַסן, אָרנטליך און פאָרזיכטיק.

דעמאָלט האָט אהרן־לייזער מודיע געווען דעם איספּראַווניק, אַז ער נעמט אָן די שטעלע. דער איספּראַווניק האָט אים מיט אַמאָליגער אָפנהערציגקייט אַ קוש געגעבן אין קאָפּ און צוגעוואונשן אַלדאָס גוטס אויף דער נייער שטעלע. ער האָט באַלד געהייסן מאַכן אַן אספה אין שטאָט און... אויסוויילן דעם אַלטן פּרנס־חודשס זון, אהרן־לייזערן.

שטאָט האָט אים „אויסגעוויילט״, זאָגאַר מיט גרויסער צופרידנקייט. ער איז געווען נעפעלן פאַר זיין שכל און געשיקטקייט.

דער איספּראַווניק האָט גענומען אהרן־לייזערן, דעם נייעם פּרנס־חודש, אין זיין קאַרעטע און איז אַוועקגעפאָרן מיט אים קיין בריסק, אָפּגעהאַלטן אים דאָרט באַ זיך עטליכע טעג, איבערגעגעבן אַלע אַרבעט בנוגע צו דער שטאָט. דערביי האָבן אים ממש אַנטציקט די מיינונגען פון דעם יונגענמאַן.

אהרן־לייזער איז געקומען קיין קאָמעניץ און האָט אָנגעהויבן פירן די שטאָט, ווי דער פאָטער. ער איז אָבער געווען קליגער פון פאָטער און ענערגישער, און די פּני־העיר, וואָס פלעגן גאַנצע אָוונטן פּטרן אויף די אספות מכּח קהלשע געשעפטן, האָבן זיך איצט אַליין נעפונען פאַר איבעריק. די אַרבעט פון שטאָט האָט אהרן־לייזער אויסגעפילט גרויסאַרטיק. עס איז אַוועק אַזוי גוט, אַז עס איז לחלוטין איבעריק געווען יעדע אספה, וואָס איז אַזוי נויטיק געווען באַ יעדן פּרנס־חודש.

אָט אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז אהרן־לייזער אָפּגעוויינט פון די פּני־העיר און פלעגט זיי שוין גאָרנישט רופן, אַפילו אויף אַ ישוב־הדעת. סיידן אַז עס פלעגט זיך מאַכן זעהר אַ פאַרפּלאָנטערטער ענין. דעמאָלט פלעגט ער שוין זיין געצוואונגען זיי צו רופן.

— אפשר האָט איר בעסערע עצות? — פלעגט ער זיי פרעגן — מיין עצה איז אַזוי און אַזוי...

אָבער דער גרעסטער בעל־יועץ איז בײַ אים געווען זיין ווייב ביילע־ראַשע. אין די אָוונטן פלעגט ער מיט איר איבערשמועסן אויג אויף אויג, און אַ מאָרגנע זאַך — ער איז געווען אַן אַנטשלאָסענער מענש, אַ מעכטיגער און אַ גרויסער דעספּאָט, דאָך האָט ער וואונדערליך געהערט דאָס ווייב, און דאָס גאַנצע לעבן איז בײַ אים געווען הייליג דאָס, וואָס דאָס ווייב האָט געזאָגט אָדער גערעדט. זיין פּרנס־חודשעריי האָט געדויערט צוויי יאָר מיט אַ האַלבס, ביז עס איז בטל געוואָרן אָט די אומבאַגרענצטע ממשלה. דער פּרנס־חודש איז שוין מער נישט געווען די פאַראַנטוואָרטליכע פּערזאָן פאַר דער גאַנצער שטאָט און האָט נעקראָגן אַ נייעם נאָמען „איסבאָרשטשיק", וואָס האָט נאָר באַדאַרפט אויפקלייבן אַלע נאַלאָגן פאַר קאַזנאַ, און דאָס איז ער אויך נישט געווען פאַראַנטוואָרטליך, נאָר די שטאָט.

אהרן־לייזער האָט נישט געוואָלט זיין קיין איסבאָרשטשיק. דער איספּראַווניק האָט אים ווידער שטאַרק געבעטן און אַפילו אים צוגעזאָגט, אַז זיין ממשלה וועט אויף ווייטער בלייבן ריזעלבע ווי פריהער. פאַר דער שטאָט איז אַזאַ שטעלע געווען נאָר אומבאַקאַנט, זי האָט נישט געוואוסט, וואָס מען טוט מיט איר און ווי עס דאַרף זיך איצט, למשל, אַזאַ איסבאָרשטשיק פירן, און די שטאָט־לייט האָבן אים אויסגעוויילט ברצון הטוב.

איז אהרן־לייזער געבליבן איסבאָרשטשיק, אָבער געפירט האָט ער אַלץ, ווי פריהער, אַ האָר נישט ווייניגער, און איך ווייס נישט, צי האָט נאָך אַ איסבאָרשטשיק אין דער ליטע געהאַט אַזאַ מאַכט, ווי ער. אַנדערע בעלי־בתּים האָבן אָנגעהויבן קוקן אויף אים בייז. זיי האָבן געוואוסט, אַז די רעכט, וועלכע אהרן־לייזער נעמט זיך, האָט נאָך קיין איסבאָרשטשיק נישט. דערפון האָט ער אָנגעהויבן צו קריגן שונאים.

אהרן־לייזער האָט זיך דערויף נישט אומגעקוקט. בײַ אים האָבן זיי קיין ראָליע נישט געשפּילט. ער האָט דעם איספּראַווניק — און גענוג! נאָר פונדעסטוועגן האָט זיך עס אים צוגעגעסן, און עפּעס איינעם, ווען ער זאָל קאָנען איבערגעבן די שטעלע, האָט ער נישט געפונען. אגב וואָלט פון אַזאַ אַרבעט נישט געווען צופרידן דער איספּראַווניק. דער ראָזינער איספּראַווניק האָט אויך געוואוסט, אַז אהרן־לייזער איז אַ כוואַט אויף

אויפצומאָנען די שטייערן, וואָס אַן אַנדערער אויף זיין אָרט וואָלט עס אפשר נישט געקאָנט, און דאָס איז פאַר אים געווען באַזונדערס וויכטיג.

באַ אהרן־לייזערן איז פאַרבליבן, ער זאָל נעמען אַן ענערגישן שרייבער, און יענער זאָל פירן די שטאָט־ענינים. דעמאָלט וועט ער אַליין, אהרן־לייזער, זיין אַ פרייער און וועט זיך רוהיג קאָנען פירן זיינע געשעפטן מיט די פריצים. מען דאַרף דאָך האָבן עפּעס אַ זייטיגע פרנסה אויך. אַ בעל־הוצאה איז מען אַ גרויסער.

ער איז געפאָרן קיין בריסק צום איספראַווניק, דערציילט אים פון זיין פּלאַן, אַז ער זוכט אַן ענערגישן, קלוגן מענטשן. אפשר האָט ער עמיצן אין בריסק? דער איספראַווניק האָט אים געגעבן איינעם אַ יונגענמאַן: י. ח. פּ., וואָס האָט געשריבן פּראָשעניעס און געפירט דיעלעס, אַ פּריוואַטער אַדוואָקאַט. ער איז געפעלן געוואָרן דעם זיידן און ער האָט אים געבראַכט קיין קאַמעניץ. דעם פריהעררדיגן שרייבער, וואָס איז געווען אַ פשוטער איד און האָט געקאָנט שרייבן רוסיש מיט זיבן גרייזן, האָט ער אָפּגעזאָגט, געקויפט אים אַ הויז פאַר צוויי־הונדערט רובל, געמאַכט אים אַ שיינק און געזאָגט:

— אַ פּאַטענט דאַרפסטו נישט, וועסטו האָבן מער פרנסה, ווי פריהער.

דער נייער שרייבער איז געקומען קיין קאַמעניץ מעשה־אַריסטאָקראַט: קורץ געקליידט, מיט אַ רינג אויפן פינגער, און אין קהל־שטיבל איז ער געזעסן אָהן אַ היטל. דאָס האָט אויפגעבראַכט די שטאָט. דער כּעס, פאַרשטייט זיך, איז געפאַלן אויפן זיידן. דער כּעס איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַנדערע האָבן איינגעפונען, אַז מען מעג אהרן־לייזערן הרגענען אין רעכטן יום־כּפּור. נאָר וואָס טוט מען אָבער מיטן איספראַווניק?

ווי די מאָדע איז, האָט דער זיידע זיך גאָרנישט וויסנדיג געמאַכט און איבערגעגעבן די קאָמאַנדע דעם דאָזינגן י. ח. פּ. דער לעצטער איז געווען אַ קלוגער יונגערמאַן, אַ וואויל־לערנער, האָט רעכט פאַרשטאַנען אַ בלאַט גמרא, נאָר ער האָט זיך גענומען צו קענטעניש, און ווערנדיג „אַן אַדוואָקאַט", איז ער געוואָרן „אַן אַפּיקורס".

דער שרייבער האָט געפירט, און דער זיידע האָט זיך גענומען צוריק האַנדלען מיט די פּריצים. אַ דריי טעג אין וואָך פלעגט ער אַרומפאָרן אַרום די פּריצים, און די איבעריגע צייט האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיטן שרייבער. פאַר די שונאים זיינע האָט ער געהייסן דעם שרייבער שטעלן שטייער צען מאָל אַזוי פיל, וויפיל זיי האָבן ביז אַהער געצאָלט. דאָס איז געווען אַ מין נקמה, און ערשט דעמאָלט איז געוואָרן די רעכטע מהומה. דאָס פייער פון מחלוקת האָט זיך צעשפּרייט איבער דער גאַנצער שטאָט און געשריען האָט מען גאָר:

— ס׳טייטש, אהרן־לייזער האָט גענומען אַ גוי פֿאַר אַ שרייבער!

ביילע־ראַשע, דעם זיידנס ווייב, האָט זיך גענומען צום האַרצן. זי האָט בשום אופן נישט געקאָנט הערן די ראָזינע טענות מיט די געשרייען, מיטן שעלטן, און ווײנענדיג פֿאַרן זיידן, האָט זי פֿאַרלאַנגט, אַז ער זאָל זיך אָפּזאָגן פֿון איסבאָרשטשיקעריי.

— די שטאָט איז נישט ריינע, — האָט זי געוויינט — און די אידן פֿון שטאָט זיינען אויך נישט ריינע. דו זיי נישט זייער פֿאַרזאָרגער און זאָלן זיי זיך אַליין פֿירן, ווי זיי ווילן. איך קאָן דאָך נישט צוזעהן, ווי דו זעהסט אוים! וואָס איז דאָס פֿאַר אַן אומגליק!

דעמאָלט איז אהרן־לייזער אַוועקגעפֿאָרן צום איספּראַווניק און איבער־געגעבן אים, ווי די זאַך איז. דערביי האָט אים דער זיידע דייטליך אָנ־געזאָגט, אַז ער וויל זיך באַפֿרייען. שטאָט איז נישט צופֿרידן, און דאָס ווייב וויינט — ער קאָן מער נישט. זיי קאָנען אים נישט מוחל זיין דעם שרייבער. דער איספּראַווניק האָט מסכים געווען.

— גאָר, — זאָגט ער, — זעה אָקאָרשט, דו זאָלסט ווידער בײַ מיר נישט ווערן קיין איסבאָרשטשיק. נישטאָ, נישטאָ קיין אַנדערער אויף דיין אָרט.

דער איספּראַווניק איז ווירקליך אַראָפּגעקומען קיין קאַמעניץ און געשיקט רופֿן די פּני־העיר. די פּני־העיר האָט ער געהייסן אויף מאָרגן אויסוויילן אַן אַנדערער איסבאָרשטשיק אויף אהרן־לייזערס אָרט. דער שרייבער אָבער זאָל בלייבן דער אייגענער. דאָס איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען אַ שפּיצל.

— וואָס הייסט? — האָט זיך שטאָט אָנגעצונדן, — אָט דעם שרייבער ווילן מיר נישט! מיר געבן אים צוויי־הונדערט רובל — און זאָל ער גיין!

דער איספּראַווניק האָט געשיקט רופֿן דעם שרייבער און אים קאַלט־בלוטיג געפֿרעגט, צי וויל ער בלייבן שרייבער אָדער נעמען די צוויי־הונדערט רובל און אַוועקגיין. דער שרייבער האָט דערויף געגעבן גאָר אַן אומ־געריכטן ענטפֿער:

— אַפֿילו אַז מען זאָל מיר גאָר קיין געלט נישט געבן, וויל איך אויך נישט זיין קיין שרייבער בײַ אַזעלכע בהמות!

ער איז געווען אַן אַפּיקורס...

אין שטאָט איז געוואָרן ששון ושמחה: אַן אַנדערער איסבאָרשטשיק, אַן אַנדערער שרייבער, און קאַמעניץ האָט זיך באַרוהיגט.

דער זיידע האָט אָנגעהויבן מער פֿאָרן צו די פּריצים, מאַכן מיט זיי געשעפֿטן און וואָס ווייטער, איז ער אַלץ מער מפֿורסם געוואָרן בײַ זיי אַזוי, אַז טיילמאָל פֿלעגן זיי אים אַליין צווואַרפֿן אַ פֿאַרדינסטל און ראָטן איינער דעם צווייטן צו שליסן נאָר מיט אים געשעפֿט.

מיט דער צייט איז ער בײַ די פּריצים פון דריי אויעזדן געוואָרן דער גאַנצער רבי. ער האָט זיי געגעבן עצות, געהאָלפן דרייען מיטן קאָפּ (פּריצים דרייען אַמאָל אויך מיטן קאָפּ). און עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, ווען איך וועל זאָגן, אַז מאַנכע פון זיי, געפּאַלענע, וואָס האָבן זיך מסתּמא אין קאָרטן פאַרשפּילט, האָט ער צוריק אויף די פיס געשטעלט. אָט דאָס, וואָס בײַ זיי אין די הויפן האָבן זיך גענומען באַווייזן ברייזער פון בראָנפן און פון ביר, און אָליוונעס, און טאַרטאַקן, און וואַסער־מילן מיט צילינדערס — אין דעם אַלעם האָט געווים געשטעקט זיין קאָפּ.

געווען באַם ויידן אָט דער אומפאַרשטענדליכער פעלער: פאַר זיך האָט ער גאָרנישט געקוקט, פּונקט ווי אים וואָלט נאָר געלעגן אין זינען צו מאַכן פון די פּריצים לייט. מאָטיווירט האָט ער עס אויך ווילד און אומפאַרשטענדליך: באשר די פּריצים וועלן זיין רייך, וועלן די אידן אויך האָבן פּרנסה... וואָרום וואו וועט אַוועקגיין זייער געלט? אַלץ צו אידן! און איצט איז פאַרשטענדליך, אַז ווען צוויי פּריצים האָבן געהאַט אַ מחלוקת, האָבן זיי אויסגעוויילט אהרן־לייזערן פאַר אַ שליש אינם ערג־געריכט. און אַז אַ פּריץ האָט זיך צעקריגט מיטן ווייב, איז ער, דער ויידע, געווען דער שלום־מאַכער.

איצט האָט ער, אייגנטליך, גאַנץ היפּש פאַרדינט, נאָר פאַרלעבט האָט ער אויך אַ סך, אָבער ער מיט ביילע־ראַשען זיינען געווען זעהר צופרידן, וואָס זיי זיינען פּטור געוואָרן פון די שטאָט־ענינים. אַ סוף! איצט איז שוין נישט זיין דאגה, וועד עס גייט צום דין־תּורה און ווער נישט, און צי די נגידים צאָלן פּאָראַטקעס צי נישט. אַזוי איז אַוועק אַ יאָר דריי.

בײַ די פּריצים פלעגט ער זיין אַלע טאָג. קומען צו זיי פלעגט ער אויף אַ בריטשקע מיט אַ פּאָר פערד, מיט אַ איד אַ פורמאַן. דאָס רוב פלעגט ער קומען נעכטיגן אַהיים, פלעגט מען טרינקען טיי און פאַרברייענגען. בײַ אים אין שטוב זיינען נאָך אַלץ געווען אַ סך מענשן, וואָס פלעגן קומען ריידן, פרעגן אַן עצה און כאַפּן עפּעס אין מויל אַריין. און ביסלעכווייז האָט מען זיך ווידער צוגעבונדן צו אים אין שטאָט. האָט אַ איד געהאַט עפּעס אַ קריוודע מיט אַ פּריץ, האָט מען אָהן אהרן־לייזערן נישט געקאָנט אויס־קומען. ווידער איז געווען איין זאַך, וואָס קיינער אין שטאָט, אויסער אים, האָט דאָס נישט געקאָנט אויספירן. דאָס איז געווען דער רעוויזאָר, וואָס פלעגט קומען רעווידירן די „סקאַזקע״, צי קאַמעניץ האָט טאַקע נישט מער ווי פיר־הונדערט־פופציג נפשות איינגעשריבענע אין דער „סקאַזקע״. „ריידן״ מיטן רעוויזאָר איז שוין געווען דער ויידע אַ מייסטער, ווי קיינער נישט. אַזאַ „ריידן״ האָט זיך שטענדיג געענדיגט מיט צוויי־הונדערט רובל, וואָס דער רעוויזאָר פלעגט געשווינד פאַרשלינגען אין קעשענע. אין דעם

רעוויזיע־טאָג פלעגן צוגעמאַכט ווערן פיל הייזער, דער עולם איז זיך אַרויסגענאַנגען פון שטאָט, יעדערער וואו די אויגן האָבן געטראָגן, און די שטאָט האָט אויסגעזעהן טויט, ווי אויף אַ בית־עולם. מען האָט נישט אָנגעזעהן כמעט קיין לעבעדיגן נפש אין גאַס, דער רעוויזאָר איז געגאַנגען מיט דער גאַנצער שטאָטישער פּאָליציי און געציילט די נפשות. געפונען האָט מען שטענדיג אַן ערך פיר־הונדערט. פופציג האָבן געפעלט. און אויף זיי האָט מען געזאָגט, אַז זיי זיינען אַוועקגעפאָרן געשעפטליך. אַזוי פלעגט זיך דער רעוויזאָר אַלע יאָר אַוועקפאָרן, אָנשרייבנדיג אין פּראָטאָקאָל, אַז אַלץ איז אין אָרדענונג.

און אָט דאָס טראַדיציאָנעלע „רייזן" מיטן רעוויזאָר האָט אָנגעהערט, ווי געזאָגט, דעם זיידן, אַפילו בעת עס איז געווען אַן אַנדער איסבאַרשטשיק. געווען אַפילו צייטן, ווען ער פלעגט זיך אָפּזאָגן פון דעם שטיקל אַרבעט, אויס כעס אויף דער שטאָט, אָבער סוף כל סוף פלעגט ער נאָכגעבן. מען האָט דאָך נישט געקאָנט לאָזן אַ שטאָט אין מיטן וואַסער.

דער נייער איסבאַרשטשיק מיטן נייעם שרייבער האָבן צוגענומען אַלע ביכער מיט די פּאַפּירן מיטן זיגל צו זיך און אָנגעהויבן אַרבעטן. דער איסבאַרשטשיק האָט פאַררופן די רעפּוטאַטן, דאָס הייסט, די פּני, וועלכע זיינען אויסגעוויילט געוואָרן צו פירן די שטאָטישע ענינים, — און געמאַכט אַן אספה. האָט מען זיך צום ערשטן גענומען איבערקוקן דעם רייסטער פון די שטייערן נאָר פאַר די נגידים. פון דעם המון האָט ער גאָרנישט גענומען. איז פאַרבליבן, אַז מען זאָל אָנהויבן נעמען פון די מיטעלע און אָרימערע קלאַסן, און די בעלי־בתים־חשובים זאָל מען פאַרגרינגערן.

און מען האָט אָנגעהויבן שיקן מאָנען שטייערן פון די אָרימערע, פון בעלי־מלאכות. קיין איין אָרימאַן האָט מען נישט דורכגעלאָזט. איז ווייטער געוואָרן אַ מהומה אין שטאָט. האָט יעדערער גענומען לויפן טאָג־טעגליך אין קהל־שטוב אַריין און געשריען, און געפילדערט, און ווייבער זיינען געקומען מיט געוויינען און מיט קללות: ס'טייטש, זיי האָבן קיין ברויט נישט, און ווייניג נגידים זיינען דאָ, וואָס זיי קאָנען צאָלן! עס האָט געקאָכט!

עס האָט אָבער נישט געהאָלפן, פאַרקערט, מען האָט אָנגעהויבן שלעפּן משכנות פון די אָרימע־לייט: פאַנען, לייכטער, געשיר און נאָך אַזעלכע שטוב־זאַכן, און די געשרייען האָבן דערגרייכט ביז אין הימל אַריין. ביז דער אַסעסער האָט געמוזט קומען אין קהל־שטוב און אַרעסטירן די קבצנים (באַם אַסעסער זיינען געווען צוויי שטאַלן, איינער אַ קלענערער פאַר פערד און דער צווייטער איז געווען אַ מין אַרעסט־הויז). דעמאָלט איז געוואָרן רוהיגער. דער אָרימער עולם האָט געקרעכצט, געקריצט מיט די ציין און

געצאָלט. עס פאַרשטייט זיך, אַז די נגידים און די בעלי־בתּים זײַנען געווען צופרידן מיטן נײַעם איספּאַרשטשיק.

אָבער דאָס גוט־לעבן פון די נגידים מיטן איספּאַרשטשיק האָט לאַנג נישט געדויערט. די פּני־העיר האָבן אינגאַנצן געוואָלט פאַרשטעקן דעם איספּאַרשטשיק. זיי זײַנען געווען נגידים און יחסנים, טאָ פאַרוואָס זאָל ער נישט זײַן בלויז באַ זיי אַ געציַיג אין די הענט, און זײַן דעה, אַלס איספּאַרשטשיק, זאָל אויך געהערן צו זיי? דער איספּאַרשטשיק האָט געווײנטליך נישט געוואָלט אינגאַנצן אײַנגעשלונגען ווערן, ווי שוואַך ער איז נישט געווען. און עס איז נישט אַוועקגעגאַנגען קיין איין אספּה, וואָס מען זאָל זיך נישט קרינגן. האָט מען זיך שטענדיג אַרומ־געקריגט און אַרומגעריסן. און דער אַסעסער, וואָס האָט דאָס אַלץ געוואוסט, האָט געשריבן דעם איספּראַווניק, אַז מען טוט כסדר און מען קריגט זיך.

דער סוף איז געווען, אַז די פּני האָבן זיך צעטיילט אויף צוויי לאַגערן: די האָבן געזאָגט, אַז מען דאַרף נישט נעמען באַ די אַרימעלײַט, און די האָבן געזאָגט, אַז מען דאַרף יאָ נעמען. יעדערער פון די פּני האָט זיך גענומען צו הילף זײַן צד, און דערפון איז אַרויסגעקומען אַ גראַנדיעזע שטאָט־מחלוקת, אַ מין מלחמה.

און די דאָזיגע מחלוקת איז געוואַקסן אַלץ גרעסער און גרעסער, און דעמאָלט ערשט איז געקומען דער איספּראַווניק. האָט מען אַרעס־טירט אַ דרײַ פון די פּני און אַ פינף פון המון, אַוועקגעשיקט זיי קיין בריסק און דאָרט זײַנען זיי אָפּגעזעסן אַ חודש. דעמאָלט איז געוואָרן רוהיגער אין שטאָט, אויב נישט אינערליך, איז לכל הפּחות, אויסערליך.

דער איספּראַווניק האָט זיך געביטן, ער איז אַוועק אין סלאָנימער אויעזד, און יענער איז געקומען קיין בריסק. געווײנטליך, האָט אײנער דעם צווייטן איבערגעגעבן דעם כאַראַקטער פון די שטעטישע אידן, ווי אויך פון די פּריצים. דער בריסקער איספּראַווניק האָט זיך, אַפּנים, אָפּ־גערופן שלעכט וועגן די קאַמעניצער אידן און האָט געמוזט אָנווײַזן אויף אהרן־לייזערן ווי אויף אַ איד, וואָס פאַרשטייט אַן עסק, וואָרום אַז דער נײַער איספּראַווניק איז געקומען צום ערשטן מאָל קיין קאַמעניץ, האָט ער געשיקט רופן פריהער דעם איספּאַרשטשיק מיט די פּני, זיי אויסגעמוסרט און האָט זיי געזאָגט, אַז יענער איספּראַווניק האָט זיך שלעכט אויס־גערריקט וועגן זיי, און דערנאָך האָט ער געשיקט בעטן אהרן־לייזערן, ער זאָל קומען צו אים. דעם זיידן האָט ער פאָרגעלעגט די שטעלע פון איספּאַרשטשיק. דער זיידע האָט זיך פאַרעקשנט אָפּגעזאָגט. דעמאָלט האָט אים דער איספּראַווניק באַמערקט:

— אַז דו װעסט זײַן אין בריסק, זאָלסטו אַרײַנגײן צו מיר.

אין דערזעלבער צײַט האָבן באַראַפּט זײַן נײַע װאַלן אויף אַ נײַעם איספּראַרשטשיק מיט דעפּוטאַטן. אויסגעװײלט האָט מען אײנעם אַ ב.

דער נײַער איספּראַרשטשיק, אַ מער ענערגישער מענטש, האָט אָנגעהויבן פירן מיט די פּני פון אָנפאַנג בשלום. עס איז אָבער נישט אַװעק אַ האַלב יאָר, װי מען האָט זיך אָנגעהויבן אַרומצורײסן. װידער דאָסזעלבע לידל. און אַז עס איז געקומען צום נאַבאָר, בעת מען האָט באַראַפּט נעבן אַ זעלנער, האָט זיך דערפון אָנגעהויבן אַ גאַנץ פײַער. מען האָט צוגענומען אײנעם אַ שנײַדער, װאָס האָט געהאַט דרײַ קינדערלאַך, און פּאַרציטישער דינסט איז געװען פינף־און־צװאַנציק יאָר. פאַרשטײט מען, װאָס פאַר אַן אומגליק דאָס איז געװען פאַר אַ מענטשן, װאָס איז געװען אַ פאָטער פון קינדער. האָט מען געמאַכט גרויסע געװאַלדן, מען האָט אויסגעשלאָגן אַלע שויבן פון קהל־שטוב און גענומען פּאַטשן דעם איספּראַרשטשיק מיט די פּני. עס איז אַװעק אַ שרעקליכער געשלעג, דער אַסעסער האָט באַלד אַװעקגעשיקט אַ שטאַפעט צום איספּראַװניק, ער זאָל װאָס גיכער קומען. ער איז געקומען און האָט אָנגעשריבן אַ פּראָטאָקאָל אויף דרײסיק פּערזאָן, די סאַמע רעכטע פּני פון שטאָט, און אַרעסטירט. האָט ער זײ אַלעמען געװאָלט אָפּשיקן קײן בריסק, דערבײַ איז זײ אָנגעזאָגט געװאָרן, אַז אויב זײ װעלן נישט אויפנעמען אהרן־לײזערן פאַר אַ איספּראַרשטשיק, װעט ער איבערגעבן דעם אַסעסער מיט זײַן געהילף, אַז זײ זאָלן פירן די שטאָט.

האָט מען געבעטן דעם איספּראַװניק, ער זאָל װאַרטן אַ טאָג. מען װעט מאַכן אַן אספּה רבה, װעט מען זעהן. נאָך לאַנגע געשרײען האָט מען זיך אויף דער אספּה אַרומגעזעהן, אַז זינט אהרן־לײזער איז אַװעק פון דער שטעלע, איז די שטאָט געבליבן, װי אַ שיף אָהן אַ רודער, און אין שטאָט איז קײן ברעקל טאָלק נישטאָ. די בתּי־מדרשים און, להבדיל, די באָר זײַנען אָפּגעלאָזן. מען טוט און מען לעבט אין קריג, אהרן־לײזער איז אָבער אַ גוטער בעל־הבית, פאַר אים זײַנען נישטאָ קײן באַזונדערע צדדים, װאָס זאָלן זיך כּסדר אַרומרײסן, און אַגב איז ער גוט מיטן איספּראַװניק, װאָס איז געװיס װיכטיג.

דער איספּראַװניק האָט געקראָגן אַן ענטפער, אַז זײ װילן אהרן־לײזערן.

— טאָ גײט אים בעטן — האָט זײ דער איספּראַװניק געהײסן, — װאָרום ער װיל נישט.

די פּני העיר, די בעלי־בתּים־חשובים מיטן רב בראש זײַנען געקומען בעטן אהרן־לײזערן, אַז ער זאָל נעמען צוריק די לײצעס אין האַנט. אָבער ער האָט נישט געװאָלט. נאָר נאָכדעם, װי דער איספּראַװניק האָט אים

געסטראַשעט, אַז ער וועט איבערגעבן די פירונג צום אַסעסער און וועט צונעמען איינעם פון דעם ווירנס משפחה פאַר אַ זעלנער, האָט ער זיך ווידער געמוזט אונטערגעבן. נאָך די נאַכט האָט ער זיך מישב געווען מיט זיין ביילע־ראשען, און עס איז באַ זיי פאַרבליבן, אַז ער מוז אָננעמען צוריק דאָס איסבאָרשטשיקעריי.

— נאָר איך זעה איין — האָט זי געקלאָגט, — אַז דאָס איז אַן אומגליק פון גאָט.

ער האָט געהייסן וואַרפן גאַלקעס און איז איינשטימיג אויסגעקליבן געוואָרן. אַזוי איז ער צוריק געוואָרן איסבאָרשטשיק.

האָט ער באַלד געשיקט נאָך יענעם שרייבער קיין בריסק, וואָס האָט זיך דאָרט פאַרנומען מיט פּריוואַטער אַדוואָקאַטעריי. זיין ווייב און קינדער האָבן געוואוינט אין קאַמעניץ. דער ‎׳ירע האָט אָנגעהויבן אויף דאָס ניי צו פירן די שטאָט ביד רמה, ווי פריהער, און עס איז אַוועק כּשורה. קאַמעניץ האָט אָפּגערוהט.

זיינענדיג געוויינט צו געוועלטיגן, האָט ער ווייטער געפירט ווי אַמאָל, ווען ער איז נאָך געווען פרנס־חודש, וואָס די שטאָט האָט עס שוין לאַנג פאַרגעסן. נאָר לפנים ווען פלעגט ער אַמאָל איינלאַדן די פני אויף אַן אספה. אויף דער אספה פלעגט מען זיצן און שווייגן, מען האָט מורא געהאַט אַ מויל אויפצועפענען און זאָגן עפּעס דאַגעגן. מען האָט פשוט מורא געהאַט פאַר זיין שכל, פאַר זיין מאַכט, און דערביי האָבן אַלע געוואוסט, אַז ער נעמט פון דער שטאָט קיין געלט נישט, אַז ער פאַרדינט פון זיינע געשעפטן גענוג און אַז בכלל שפּילט באַ אים געלט קיין ראָליע נישט. און ווייטער קאָן מען זיך גלאַט אויף אים פאַרלאָזן. זאָגט ער עפּעס, וועט ער עס געוויס אויספירן.

דער זיידע האָט שוין געהאַט אַזעלכע מענשן, וואָס פלעגן אים קומען דערציילן אַלץ, וואָס מען רעדט אויף אים אין שטאָט, און טאָמער האָט איינער געזאָגט אַ שלעכטע מיינונג אויף אים, האָט מען אים שוין געשטעלט אין אַזאַ מין „שוואַרצן צעטל". יענער זאָל צאָלן צען מאָל אַזוי פיל, ווי ער צאָלט, און די מענשן, וואָס זיינען אים געווען איבערגעגעבן, דאָס הייסט, זיינע אמתע גוטע פריינט, זיינען כמעט געווען פריי פון אַלע אָפּ־צאָלונגען אין שטאָט און אויך פריי פון מיליטער־דינסט.

די געשעפטן מיט די פּריצים האָט ער נישט אַוועקגעוואָרפן, און די שטאָט־ענינים האָט געפירט דער שרייבער. דאַסמאָל איז אַוועקגעגאַנגען אַ צאָל יאָרן כמעט אָהן קריגעריי.

איך האָב שוין געזאָגט, אַז אהרן־לייזער האָט געפירט אַ ברייט לעבן, ער האָט געהאַט אַ חלק אין דער קאָראָבקע און פלייש האָט אים קיין

געלט נישט געקאָסט. אַז ער האָט באַראַפט חתונה מאַכן אַ טאָכטער, האָט ער פאַר דער חתונה געשיקט אין אַלע שטעט אַרום אויסרופן אין די בתי־מדרשים, אַז אַלע אָרימעלייט זאָלן קומען קיין קאַמעניץ צו אים אויף אַ סעודה, לכבוד דער טאָכטערס חתונה, און דריי טעג האָט מען געפּראַוועט סעודות. ער האָט געקוילעט אָקסן, און אָרימעלייט האָבן געגעסן פלייש גאַנצע בערג.

אויף צוויי בערג — אויפן סלופּ־באַרג און אויפן אָראָליענער־באַרג — האָט מען געקאָכט קעסלען, ווי פאַר סאָלדאַטן, פאַר די אָרימעלייט, און עס איז געווען געפּאַקט פון זיי. די שטאָט האָט אויסגעזעהן, ווי אַ לאַגער פון קבצנים.

אויף דער חתונה זיינען געווען קאָברינער כלי־זמר און צו די מאָלצייטן פון גאַנץ שבעת ימי המשתה האָט קיין איינער פון די שטאָט־בעלי־בתים נישט געטאָרט פעלן.

קאַפּיטל III

די „בהלה״. — אייזיקל דער קצב.

איין טאָכטער האָט ער חתונה געמאַכט אין דער „בהלה״. פּלוצלינג איז אַרויס אַ קלאַנג װעגן אַ נייעם אוקאַז, אַז מיידלאַך און אינגלאַך טאָרן נישט חתונה האָבן פאַר צוואַנציג יאָר. און אָט דער אוקאַז, וואָס איז אַרויס אין יאָר תּקצ״ב, 1842, האָט אַרויסגערופן די באַרימטע בהלה אין גאַנץ ליטע און וואָלין. ווער עס האָט געהאַט אַ טאָכטער אָדער אַ זון, באַ אַכט יאָר אַלט, האָט חתונה געמאַכט, און כּדי פּאָליציי זאָל זיך נישט דערוויסן, האָט מען די חתונות געמאַכט שטילערהייט, פאַר־באָרגן, אָהן קיינע צערעמאָניעס.

עס זיינען זיך צונויפגעקומען מחותּנים און מען האָט געבראַכט דאָס אינגעלע מיט דעם מיידעלע אין הויז פון איינעם פון די מחותּנים, געשטעלט אַ חופּה אין שטוב מיט אַ מנין אידן און פאַרטרונקען מיט בראָנפן, צוגעביסן מיט אַ שטיקל לעקעך—און גענוג. נאָכדעם האָט דער פאָטער צוגענומען דאָס אינגל צו זיך, געקויפט אים אַ טלית, און ער האָט שוין אויף מאָרגן געדאַוונט אין אַ טלית אָהן תּפילין. דער פאָטער, ווידער, פון דער כּלה האָט צוגענומען צו זיך דאָס „ווייבל״, אָפּגעגאָלט איר די האָר פון קאָפּ און איר אָנגעטאָן אַ האָרבאַנד מיט אַ טשעפּיקל, און דאָס „ווייבל״ מיטן „מאַנדל״ האָבן נישט געוואוסט, אַז זיי זיינען מאַן און ווייב.

די מחותּנים פלעגן אָפּט צוזאַמען ברייננען די קינדער, ד. ה. דעם „מאַן״ מיט דעם „ווייב״, אַז זיי זאָלן מער באַקאַנט ווערן איינע מיט די אַנדערע. דאָס פּאָר־פאָלק פלעגט צווישן זיך, פאַרשטייט זיך, שפּילן ווי קינדער און שטיפן, און יענץ פּאָר־פאָלק, וואָס איז געווען שכנים פון פריהער, האָבן זיך אַוודאי ווייטער געשפּילט צוזאַמען, ווי אַמאָל.

און אָפטמאָל פלעגט אין אַ געשלעג דאָס „מאַנדל״ אָפּרייסן דעם טשעפּיק און דעם האָרבאַנד פון דעם „ווייבל״, און לאַכן פון איר, וואָס

זי גייט מיט אַן אָפּגעגאָלטן קאָפּ, שרייענדיק, אַז זי האָט אַ פּאַרך. זי פּלעגט קומען אַהיים מיט אַ געוויין, און מען פּלעגט איר אָנזאָגן, אַז זי טאָר נישט גיין מיט דעם בלויזן קאָפּ, און צוריק אָנגעטאָן איר דעם האָרבאָנד מיטן טשעפּיק, דערביי איז איר אָנגעזאָגט געוואָרן, אַז אויב זי וועט נאָך אַמאָל קומען מיט אַ בלויזן קאָפּ אַהיים, וועט זי קריגן געשמיסן. אַז דאָס פאָר־פאָלק איז אַלט געוואָרן אַ צוועלף יאָר, האָט מען זיי אויסגעזאָגט, אַז זיי זיינען מאַן און ווייב, אָנגעזאָגט זיי, אַז עס זאָל פון זיי אַרויסקומען אַ גוטער דור. דאָס ווייבל האָט מען אויסגעלערנט אַלע ווייבערשע דינים, דערביי האָט מען זיי מיוחד געווען און אויסגעלערנט דעם יחוד.

אין דעם יאָר פון דער בהלה, האָבן אין קאַמעניץ חתונה געהאַט אַלע קליינע קינדער. עס פלעגן זיך צונויפקומען אַ פּאָר בעלי־בתּים אין אַן אָוונט און אָפּגערעדט צו ווערן מחותנים נאָך היינטיגע נאַכט. און באַנאַכט, צען אַזייגער, האָט מען שוין אויפגעוועקט די יונגע קינדער פון שלאָף:

— שטיי אויף און גיי צו דער חופּה, — האָט מען צו די שלאָפעריגע קינדער גערעדט.

אייזיק דער קצב האָט דערציילט, — איך געדיינק עס — ווי אַזוי ער האָט חתונה געהאַט:

— איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר אַכט און בין געלעגן אויפן בעט און געשלאָפן אין אָנטון. האָט מיך די מאַמע אויפגעוועקט:

— אייזיקל, אייזיקל, שטיי אויף און גיי צו דער חופּה.

ווייס איך נישט, וואָס חופּה, ווען חופּה, און וויל נישט אויפשטיין. האָט די מאַמע גערופן דעם טאַטן, ער זאָל מיך וועקן. שרייט ער שוין, ווי אַ טאַטע:

— שטיי אויף, אייזיק, וועסטו גיין צו דער חופּה.

זאָג איך:

— איך וויל אין ערגעץ נישט גיין. איך וויל שלאָפן.

זאָגט דער טאַטע:

— שטיי אויף, זאָג איך דיר.

זאָג איך:

— איך וויל נישט.

האָט דער טאַטע מיר געגעבן אַ קניפּ מיט כּעס און אַ זאָג:

— שטיי אויף!

האָב איך אָנגעהויבן וויינען, נעמט דער טאַטע דעם קאַנטשיק און שמייסט מיך אָפּ. בין איך שוין, פאַרשטייט זיך, וואַך און שטיי שוין מיט פאַרוויינטע און פאַרשלאָפענע אויגן. פרעג איך:

— וואוהין גיין?

זאָגט דער טאַטע:

— צו דער חופּה.

— וואו חופּה? — פרעג איך.

זאָגט דער טאַטע:

— מען וועט גיין צום מחותּן, דאָרט וועט זיין חופּה.

פאַרשטיי איך נאָך אַלץ נישט, וואָס דער טאַטע רעדט מיט מיר, „מחותּנים", „חופּה", זאָג איך נאָך אַמאָל:

— איך וועל נישט גיין.

האָט אָבער דער טאַטע גענומען נאָך אַמאָל דעם קאַנטשיק אין דער האַנט און איך בין אַנטשוויגן געוואָרן.

די מאַמע האָט מיך איינגעוואַשן, אָנגעטאָן דאָס קאַפּטל, פאַרשפּילעט די הייזלאַך און הייסט מיר אָנטון דאָס היטל. מיין היטל איז נישט געווען, איך האָב עס ערגעץ פאַרלוירן שטיפנדיג, איידער איך בין געגאַנגען שלאָפן. איז אַוועק אַ סדרה מיט דעם היטל, און דער טאַטע זאָגט:

— ווען דו וואָלסט נישט דאַרפן ערשט גיין צו דער חופּה, וואָלט איך דיך פאַרן היטל רעכט אָפּגעשמיסן.

דערווייל זיינען שוין געקומען שליחים פון מחותּן, פאַרוואָס נעדויערט דאָס אַזוי לאַנג. האָבן אַלע אָנגעהויבן צו זוכן דאָס היטל און אַלץ נישט געפונען, איז געוואָרן אַ מהומה. וואָס טוט מען? דאָ איז שוין געוואָרן אַרום צוועלף אַזייגער. און דער טאַטע מיט דער מאַמען האָבן שטאַרק מורא, טאָמער וועט דערווייל דער מחותּן חרטה קריגן, איז זיי געוואָרן שלעכט אויפן האַרצן.

הויבט מען אָן צו קלערן: וועמען גייט מען אויפוועקן און באָרגן אַ אינגלס אַ היטל, ביז אין דער פריה. האָט מען געקלערט, געקלערט און נישט געוואוסט צו וועמען. אגב איז געווען שפּעט.

בכן איז שלעכט, נישטאָ קיין היטל. דער טאַטע מיט דער מאַמען האָבן נישט געקאָנט איבערטראָגן דעם ענגמת־נפש. עס העלפט אָבער נישט. אָהן אַ היטל קאָן מען נישט גיין צו דער חופּה. איז דער טאַטע אַוועקגעגאַנגען צום מחותּן און געבעטן אָפּלייגן די חתונה אויף מאָרגן, ווייל זיין ווייב איז נישט געזונט.

דער טאַטע האָט זיך דאָרט פאַרזאַמט, און די מאַמע האָט נישט געקאָנט איינזיצן. גאָט צו דאַנקען, דער טאַטע איז געקומען און געזאָגט, אַז די חופּה וועט זיין מאָרגן צען אַזייגער באַנאַכט.

אויף מאָרגן האָט מען מיר געקויפט אַ היטל. אין דערפריה בין איך געגאַנגען אין חדר אין דעם טאַטנס יאַרמאָלקע און האָב דערציילט די אינגלאַך אין חדר, אַז דער טאַטע האָט מיך געוואָלט נעמען צו דער

חופּה, נאָר איך האָב נישט געהאַט קיין היטל, בין איך נישט געגאַנגען. היינט וועט מיר דער טאַטע קויפן אַ היטל, וועל איך היינט גיין צו דער חופּה.

זאָגט בײניש דעם בלעכערס אינגל, אַז ער איז געווען נעכטן באַ דער חופּה. ער איז געשטאַנען אונטער דער חופּה מיט דבורהן, ברוך דעם סטאָלערס מיידעלע. אַרום זיי האָט מען זיך געדרייט און מען האָט עפּעס געזאָגט, און מען האָט געגעבן אַ פינגערל, און ער האָט אָנגעטאָן אויף דבורהס פינגער; און דער טאַטע האָט געמאַכט מיט אים אַ ברכה, און דערנאָך האָט מען געטאַנצט, און מען האָט געגעסן לעקעך און קיכל מיט הערינג, און עס איז געווען זעהר געשמאַק.

אַז איך בין געקומען פון חדר, האָט מיר שוין די מאַמע אָנגעטאָן דאָס נייע היטעלע מיט אַ פּרענזעלע.

האָב איך געפרעגט דער מאַמען:

— ווען וועל איך שוין גיין צו דער חופּה!

זאָגט די מאַמע:

— זאָלסט נאָר היינט נישט אַזוי איינשלאָפן, ווי נעכטן, מען האָט דיך נישט געקאָנט אויפוועקן.

זאָג איך:

— איך וועל שוין היינט נישט גיין שלאָפן פאַר דער חופּה.

אָבער ניין אַזייגער בין איך ווידער איינגעשלאָפן, און מען האָט מיך קוים אויפגעריסן פון שלאָף. בין איך געגאַנגען מיט דעם טאַטן און מאַמען צו דער חופּה. קום איך אַריין, זעה איך זיסלען, אַ מיידעלע, וואָס מיט איר האָב איך זיך פאַראַכטאָגן שבת צעשלאָגן באַ איר פעטער אין שטוב. זי איז אַ שלעכטע, בין איך געווען מיט איר ברוגז.

דערנאָך האָט מען אויפגעשטעלט די חופּה. מען פירט מיך אונטער, און אין אַ ווײלע אַרום ברײנגט מען זיסלען אונטער דער חופּה און מען שטעלט זי נעבן מיר. לויף איך אַוועק און זאָג:

— איך וויל נישט שטיין מיט זיסלען אונטער דער חופּה, איך בין ברוגז מיט איר.

זאָגט די מאַמע:

— אײזיקל, דאָס איז דאָך דיין כּלה.

זאָג איך:

— איך וויל נישט זיסלען פאַר אַ כּלה, גיב מיר אַן אַנדער כּלה.

און איך האָב נישט געוואָלט שטיין מיט זיסלען אונטער דער חופּה.

האָט שוין דער טאַטע אָנגעהויבן אויף זיין שטייגער צו ריידן מיט מיר מיט כּעס, אָבער איך האָב נישט געוואָלט, זאָגט דער טאַטע:

— איך וועל שיקן ברייננגען פון דערהיים דעם קאַנטשיק און וועל דיר גוט אַריינליינגן, אויב דו וועסט נישט שטיין אונטער דער חופּה, אָדער גיט מיר אַהער אַ פּאָר ריטער, וועל איך אים באַלד, דעם חתן, מקיים־פּסק זיין.

זאָגט זיסל:

— גוט, גוט, דאָס איז דערפאַר, וואָס ער האָט מיך געריסן שבת פאַר די האָר, און איך וויל מיט אים נישט שטיין אונטער דער חופּה.

איז געווען די אייגענע געשיכטע מיט דער כּלה. פריהער האָט די מאַמע געבעטן, דערנאָך האָט דער טאַטע געסטראַשעט מיטן קאַנטשיק.

קורץ, עס איז אַוועקגעגאַנגען אַ פּאָר שעה צייט און די „חתן־כּלה" ווילן נישט שטיין אונטער דער חופּה. די גערופענע געסט צום מנין ווילן שוין אַוועקגיין. האָט מען אַריינגענומען אַ בעזים און מען האָט אָנגעהויבן אויסצורייסן ריטער פאַר מיר מיט זיסלען. האָבן מיר זיך פונאַנדערגעוויינט און וויינענדיגע ביידע געשטעלט זיך אונטער דער חופּה.

האָט מען געהייסן נעמען איר פינגער און אָנטון דאָס פינגערל. האָב איך נישט געוואָלט נעמען איר פינגער. האָט מיר דער טאַטע געגעבן אַ פּאַטש און ווייטער געסטראַשעט מיט ריטער, האָב איך שוין גענומען איר פינגער און בין געוואָרן בייז, פאַרוואָס מען נויט מיך אָנצונעמען איר פינגער. האָב איך איר געגעבן אַ קניפּ. האָט זי אָנגעהויבן צו וויינען. האָט זיסלעס טאַטע איר געגעבן צוויי גילדן, און מיין טאַטע האָט מיר געגעבן צוויי גילדן, אַז מען זאָל ווערן שלום. האָב איך שוין גענומען איר פינגער און געמאַכט די ברכה מיטן זיידן, געזאָגט מזל־טוב און אָנגעהויבן טאַנצן. דערנאָך האָט מען מיך געזעצט באַם טיש מיט זיסלען און מען האָט געגעסן לעקעך און אייגנעמאַכץ. האָט זיסל פּלוצלינג אָנגעהויבן צו וויינען. זאָגט די מוטער:

— וואָס וויינסטו זיסעלע?

זאָגט זי:

— איך וויל פּ...

האָט מען זי אַרויסגעפירט.

זאָג איך:

— איך וויל אויך.

האָט מען מיך אויך אַרויסגעפירט און דערנאָך געזעצט אונז אייגעם נעבן דער אַנדערער. דערנאָך זיינען מיר איינגעשלאָפן, האָט מיין שוועסטער חיה מיך אַוועקגעפירט אַהיים און זיסלען האָט מען אויך געלענט שלאָפן.

אויב איך האָב געהאַט אַ שטיקל שמחה, איז עס געווען דאָס, וואָס איך בין אין דער וואָך נישט געגאַנגען אין חדר פון דינסטאָג ביז זונטאָג.

אויף מאָרגן איז געקומען צו אונז אויף מיטאָג דער מחותּן, די מחותּנתטע און זיסל מיט אַן אָפּגעגאָלטן קאָפּ און מיט אַ טשעפּיקל ביז די אויגן. די מאַמע האָט געקאָכט אַ הון אויף מיטאָג. אַ הון, ווייל אַ גאַנצע וואָך איז קיין פליישׁ נישטאָ, סיידן, אַז עס מאַכט זיך אַ שמחה. גיט דער בעל־שמחה דעם קצב געלט אויף אַ קו, אָדער אַ קאַלב און ווערט מיט אים מושוה, ווי טייער ער וועט אים רעכענען אַ פונט פלייש. פאַראַן איין קצב, וואָס קוילעט פאַר דער גאַנצער וואָך איין קיעלע. דאָס איז באַשטעלט פלייש פאַר די פריצים, ווי דער אַסעסער, דער שרייבער, אַ פּאָר רייכע מעשטשאַנעס. און טאָמער בלייבט אויס פון דעם ראָזוינגן באַשטעלטן קיעלע, פאַרקויפט ער דאָס איבערגעבליבענע די עקאָנאָמעס פון די פריצים.

נאָכן עסן איז איבערגעבליבן זיסעלע בּאַ אונז. זי איז מיר אָבער מיט איר טשעפּיק נישט געפעלן געוואָרן. אַז מיר האָבן זיך גענומען שפּילן, האָב איך דאָס ערשטע אַראָפּגעריסן בּאַ איר דאָס טשעפּיקל און איך טו אַ קוק — אַ ווייסער אָפּגעגאָלטער קאָפּ. האָב איך אָנגעהויבן שרייען:

— פע, אַ פּאַרך, אַ פּאַרך.

האָט זי זיך פאַרשעמט און אָנגעהויבן צו וויינען. איז דער טאַטע געוואָרן בייז אויף מיר און האָט מיך אָפּגעשמיסן פאַר זיסלען אין די אויגן (דער טאַטע פלעגט מיך אָפט שמייסן). בעת שמייסן האָט ער מיר אויסגערעכנט מיינע עבֿרות:

— אַ אינגעלע, אַ אינגעלע וועט ווייטער נישט אָפּרייסן דעם טשעפּיק זיסלען און נישט רופן זי פאַרך...

שריי איך וויינענדיג אונטער די שמיץ:

— ניין, טאַטעלע, איך וועל שוין ווייטער דאָס נישט טון.

און זיסל האָט פון גרויס געוויין אָנגעהויבן צו לאַכן, בשעת מען האָט מיך געשמיסן. דערנאָך האָט מען זי אַוועקגעפירט אַהיים, און מיר זיינען ווייטער געוואָרן ברוגז: זי פאַר דער חרפּה, וואָס איך האָב איר אָנגעטאָן, און איך פאַר די שמיץ, וואָס איך האָב צוליב איר געקראָגן.

אויף מאָרגן איז דער טאַטע מיט דער מאַמען געגאַנגען צום מחותּן אויף אַ מיטאָג, און איך האָב נישט געוואָלט גיין. האָבן זיך נאָר די מחותּנים אַליין געפרייט, אָבער איך מיט זיסלען זיינען זיך נישט צונויפ־געקומען. שבת האָט דער מחותּן געמאַכט בּאַ זיך אַ מנין און דער טאַטע האָט מיך גענומען צום דאַוונען. מען האָט מיך אויפגערופן ששי, ווי עס קומט אַ חתן נאָך דער חתונה. נעבן טיש, וואו מען לייענט, האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ בּיינקעלע, און דער טאַטע האָט געמאַכט מיט מיר די ברכה. אַ טליתל פאַר מיר האָט שוין דער טאַטע באַשטעלט דורך דוד

דעם בעל־עגלה, ער זאָל מיר ברייננגען פון בריסק, און נאָכן דאַוונען געגעבן לעקעך און בראָנפן. מען האָט מיך געזעצט בּאַם טיש, אָבער זיסל האָט נישט געוואָלט זיצן בּאַם טיש מיט מיר.

אַזוי איז אַוועק אַ פּאָר חדשים, מיר זיינען געווען ברוגז. עס איז געקומען פּסח, האָט די מאַמע געבעטן זיסלען צו זיך אויף פּסח. מען האָט געוואָלט, אַז מיר זאָלן שוין שלום ווערן. די מאַמע האָט אונז געגעבן ניס, און די שווינער האָט אונז אויך געגעבן ניס צום שפּילן זיך. איך בין געווען אַ בן־יחיד און האָב געפרעגט די פיר קשיות. איז זיסלען, ווי ס׳הייזט אויס, געפעלן געווען מיינע קשיות פרעגן, און דערנאָך האָבן מיר זיך ביידע געשפּילט אין ניס, ביידע טעג יום־טוב. אויף די אַנדערע טעג פּסח האָט מיך פּאַר־בעטן דער שווער. האָט מיך די מאַמע אַוועקגעפירט. דעם גאַנצן טאָג בין איך געווען בּאַם שווער, געשפּילט מיט זיסלען, און אין אָוונט איז געקומען די מאַמע מיך אָפּפירן אַהיים שלאָפן און אין דערפריה האָט זי מיך ווייטער געבראַכט צום שווער.

דעם לעצטן טאָג פּסח האָב איך פאַרשפּילט די גאַנצע ניס בּאַ זיסלען. זי איז געווען אַ קלוגע, און האָט כּמעט בעסער געשפּילט פאַר מיר, בּין איך געוואָרן בייז, און ווייטער איר אַראָפּגעריסן דעם טשעפּיק און נישט ווילנדיג אַ געשריי געגעבן:

— פּאַרך!...

דאָ האָב איך זיך געקויפט אַ מפטיר. זיסל איז צוגעלאָפן צו דער מוטער מיט אַ גרויס געוויין. האָט די מוטער מיר געגעבן אַ פּאַטש פון גרויס כּעס.

דער פאָטער האָט געזאָגט, אַז ער וועט מיר שוין צושטעלן אַ געשמיסעכטס בּאַם רבּין, בּין איך אַנטלאָפן אַהיים, און דער שווער איז באַלד געקומען צום טאַטן מיט אַ „ספּראַווע״ אויף מיר:

— ס׳טייטש, אַזאַ צעלאָזן אינגל, מען מוז אים איין מאָל פאַר אַלע מאָל אָנשמייסן, אַז ער זאָל האָבן צו געדיינקען.

האָט מען שוין איבערגעגעבן דעם רבּין, אַז ער זאָל מיך גוט אָפּשמייסן פאַר מיין רייסן זיסלען דעם טשעפּיק און רופן פּאַרך. דער רבי האָט מקיים־פּסק געווען נאָך ביתר־שאת, און פון דעמאָלט אָן האָב איך שוין קיינמאָל איר נישט געריסן דעם טשעפּיק און נישט גערופן זי מיטן מיאוסן נאָמען. און מיר זיינען געווען ברוגז אַ גאַנץ יאָר בּיז איבעראַיאָר פּסח.

האָט די שווינער ווידער געבראַכט זיסלען צו אונז אויף פּסח און ביידע מאַמעס האָבן זיך אַריינגעלעגט צו מאַכן צווישן דעם „פּאָר־פאָלק״ אַ שלום. מיר זיינען שלום געוואָרן און האָבן זיך שוין מער נישט געקריגט. די האָר זיינען בּאַ איר דערווייל אונטערגעוואַקסן, האָט זי שוין אַלע מאָל

אויסגעטאָן דעם טשעפּיק, און מיר האָבן אין דעם געשפּילט אין נים. פריהער פלעגן מיר שפּילן אין מיין יאַרמאָלקע.

אַז מיר זיינען אַלט געוואָרן אַ יאָר צוועלף, האָט מיין טאַטע מיר אויס־געזאָגט דעם סוד, אַז מיר זיינען מאַן און ווייב. דאָסזעלבע האָט זיסלען געזאָגט איר מאַמע, און מען האָט אונז צונויפגעבראַכט.

די מאַמע האָט זיסלען אויסגעלערנט, ווי זי דאַרף זיך באַגיין מיטן מאַן, און מיך האָט דער טאַטע אויסגעלערנט, ווי איך זאָל מיך באַגיין. זיינען מיר געבליבן מאַן און ווייב און אַזוי לעבן מיר ביז אויף היינטיגן טאָג, געלויבט דער אויבערשטער. זי גיט מיר אַפילו קללות צייטנווייז, נאָר איך בין שוין צוגעוווינט. איך ענטפער איר נישט, און איצט, געלויבט דער אויבערשטער, מאַכן מיר חתונה אַ טאָכטער, זאָל זיין מיט מזל.

אָט די אמתע מעשה, וואָס איך האָב אומישנע אויספירליך געבראַכט, איז העכסט כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער צייט.

אַזוי האָבן זיך אַלע פאָר־פאָלק געפירט. דאָס אינגעלע האָבן זיינע עלטערן צוגענומען און דאָס מיידעלע — אירע עלטערן. און מען פלעגט זיי שטענדיג צוזאַמענברייינגען, אַז זיי זאָלן זיך שפּילן, און אַז זיי זיינען געווען שכנים, האָבן זיי זיך ווייטער געשפּילט, ווי פריהער. זיי פלעגן זיך צעשלאָגן פיל מאָל, און ער פלעגט אָפּרייסן דעם טשעפּיק און די טאַטעס פלעגן זיי באַשטראָפן מיט ריטער, ווי פאַרצייטנס.

שמייסן קינדער איז געווען אַ געוויינטליכע זאַך. פאַר אַ מינדסטער קלייניגקייט פלעגט מען באַלד שמייסן. מען פלעגט שמייסן אינגלאַך, בעלי־הביתלאַך, הייסט עס, פון פערצען־פופצען יאָר, וואָס האָבן שוין אַליין קינדער, און שמייסן מאַמעס פון קינדער.

מען מוז אָבער אָנערקענען, ווי דאָס איז נישט מאָדנע, אַז דאָס רוב פון די דאָזיגע חתונה־געהאַטע האָט זיך דערנאָך, אויסוואַקסנדיג, גאַנץ גוט איינגעלעבט. מאַן און ווייב האָבן איינע די אַנדערע געשעצט און זיך האָלט געהאַט, נאָר אַ מעוט האָט זיך דערנאָך אַרומגעריסן פאַר די נעזער און האָט זיך געמוזט גטן.

די בהלה האָט, ווי געזאָגט, מער נישט געדויערט, ווי איין יאָר.

אַז דער קלאַנג וועגן אוקאַז איז געקומען אין קאַמעניץ, זיינען שוין די פּני געקומען פרעגן דעם זיידן וועגן דעם. מחמת די זאַך איז געווען זעהר אַ וויכטיגע פאַר יענער צייט, איז אהרן־לייזער געפאָרן קיין בריסק און אָנגעפרעגט דעם איספּראַווניק. דער לעצטער האָט געענטפערט, אַז עפּעס אַזוינס איז יאָ אָנגעקומען פון מיניסטער. למשל, עס איז געקומען פון פּעטערבורג אַ פּאַפּיר צו די גובערנאַטאָרן, אין וועלכן עס ווערט געבעטן מעלדן דער רעגירונג, צו וויפיל יאָר האָט מען באַ אירן חתונה, וייל

מען האָט זיך דערוואוסט, אַז די אידישע זעלנער זיינען כמעט אַממייסטן פּאַטערס פון עטליכע קינדער, און לויט דעם איספּראַװניקס השערות, וועט דער מיניסטער אַוראַי אַרויסגעבן אַן אוקאַז, אַז פּאַר צוואַנציג יאָר זאָלן אינגלאַך נישט חתונה האָבן, און אַזוי אויך, פאַרשטייט זיך, מיידלאַך. און אַז אהרן־לייזער איז געקומען קיין קאַמעניץ, האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די בהלה.

אין בריסק האָט זיך די בהלה אָנגעהויבן פריהער, און די קאַמעניצער האָבן גאָרנישט פאַרגענומען. זיי האָבן געקוקט אויף אהרן־לייזערן. ער האָט אָבער נישט געוואָלט אָפּשטיין פון אַלע אידן און האָט חתונה געמאַכט זיין טאָכטער צו עלף יאָר.

קאַפּיטל IV

מײַן פֿאָטער משה. — זײַן נײַגונג צו חסידות. — דער שידוך. — ר׳ לײזער דער גראָדנער רב. — מײַן מוטער. — מײַן פֿאָטער אַלס הײסער חסיד. — זײַן אַנטלױפֿן צום רבין. — זײַן קאַמף מיטן זײדן. — די אַרענדע. — דער רעװיזאָר. — קאַמעניצער חסידים.

אהרן־לײזער האָט געהאַט אַ זון משה, װאָס איז געװען אַ געראָטן אינגל. צו צװעלף יאָר האָט שױן דער זײדע אָנגעהױבן צו צולאָזן שדכנים, װעמען ער האָט געזאָגט, אַז ער װיל פֿאַר זײַן זון משהן נעמען אַ רבס אַ טאָכטער, און דווקא אַ גרױסן רבס.

דער שדכן, ר׳ בערל־מיכל, האָט אים מודיע געװען, אַז דער היגער רב האָט אַ ברודער, גראָדנער מורה־הוראה, ר׳ לײזער, װאָס איז ר׳ היללס אַן אײדעם. ר׳ הילל אַלײן איז ר׳ חיים װאָלאָזשינערס אַן אײדעם. אַלזאָ, איז דאָס גאָלע יחוס. דער ראָזינגער ר׳ לײזער האָט אַ טאָכטער, אַ מײדל, װאָס שטײט אין שדוכים. װײס ער אָבער נישט, דער שדכן, צי יענער װעט זיך לאָזן רײדן אַ שידוך מיט אַ איסבאַרשטשיקס אַ זון.

— איר װאָלט דאָס געקאָנט אפשר אױספּירן, — האָט דער שדכן גענעבן צו פֿאַרשטײן, — מיט אונזער רב, אַז ער זאָל װעלן, קאָן אפשר זײַן דער שידוך.

אהרן־לײזערן איז דאָס געפֿעלן געװאָרן, האָט ער געשיקט דעם שדכן צום רב. דער רב האָט דעם שדכן אַרױסגעטריבן.

— אַ העזה אַביסל — האָט דער רב געכעסט, — צו רײדן מײַן ברודער, דעם גאון, אַ שידוך מיט אַ קאַמעניצער איסבאַרשטשיק.

אהרן־לײזער האָט קײן סך נישט געקלערט, איז אַלײן אַװעק צום רב און האָט אים געזאָגט בזה הלשון:

— איר װײסט, רבי, אַז איך האָב זעהר אַ גוט אינגל פֿון צװעלף יאָר... איר האָט אַוודאי פֿון אים געהערט...

דער רב האָט גוטמוטיג געענטפערט:

— איך האָב געהערט, אַז אייער אינגל האָט אַ גוט קעפּל.

— איך האָב אָבער געהערט, — רעדט ווייטער אהרן־לייזער, — אַז אייער ברודער, ר׳ לייזער, דער גראָדנער רב, האָט אַ מיידל, וואָס שטייט אין שידוכים, וויל איך זיך מיט אים מתחתן זיין. געלט, וויפיל מען וועט מיר הייסן, וועל איך געבן. בעט איך אייך טאַקע, אַז איר זאָלט זיין דער שדכן פון דעם שידוך. וואָרום איך וויס, אַז ווען איר וועט ראָטן אייער ברודער, וועט ער אייך פאָלגן. דער שדכן בערל־מיכל האָט מיר אַפילו איבערגעגעבן, אַז איר האָט זיך שטאַרק „אָנגעבייזערט" אויף אים, — האָט זיך דער ייִדע ווייטער געררעדט, — ווי קומט ער ריידן זיין ברודער דעם גאון מיט אַ איסבאָרשטשיק? זאָג איך אייך אָבער, רבי, קורץ: איך גיב אייך צוויי ברירות, אָדער איר זאָלט זעהן אויספירן דעם שידוך, אָדער איר זאָלט זיך זוכן אַן אַנדער שטאָט. איך גיב אייך צייט ביז איבער שבת. אויב איר וועט מיר אָפּזאָגן דעם שידוך, זאָלט איר גלייך אין דעם־זעלבן טאָג אַרויספאָרן פון קאַמעניץ.

אין דעם פאַל האָט זיך, פאַרשטייט זיך, אַרויסגעוויזן דער ייִדע מיט זיין גאַנצן דעספּאָטיזם און ווילדקייט.

דער רב איז געבליבן טויט, ווי די וואַנט. ער האָט געוואוסט, אַז קוים האָט אהרן־לייזער אַרויסגעזאָגט, וועט ער זיך שוין האַלטן אָן דעם, וואָרום באַ אים איז געזאָגט — געטאָן, און ווער קאָן זיך דאָס קעגן אים שטעלן?

האָט דער רב געבעטן, אַז אהרן־לייזער זאָל אים וואַרטן צוויי וואָכן צייט, וועט ער זאָגן אַ תשובה. דערמיט איז אהרן־לייזער מסכים געוואָרן.

דער רב האָט געשיקט רופן אַ פּאָר בעלי־בתים חשובים, האָט זיי פאַרטרויט די גאַנצע געשיכטע און האָט זיך מיט זיי געהאַלטן אַן עצה. די בעלי־בתים האָבן באַוואונדערט דעם ייִדנס אַכזריות, אַז עס איז אַ רציחהדיגע זאַך צו נויטן אַזאַ גאון, וואָס איז אויסגעקנאָטן דורך און דורך מיט די גרעסטע גאונים: דער גרויסער גאון ר׳ ליב־איטשע איז דער רביצנס אַ ברודער, ר׳ הילל — אירער אַ פֿאָטער, ר׳ חיים וואָלאָזשינער — אַ ייִדע, ר׳ איצעלע וואָלאָזשינער — אַ פעטער, דער גרויסער גאון ר׳ יחזקאל, וועלכער איז געווען פריהער דעם ווילנער גאונס אַן איידעם, איז ר׳ לייזערס אַ פֿאָטער, ר׳ שמואל מינסקער גליל־רב איז זיינער אַ ייִדע, ר׳ שמחה, גראָדנער געוועזענער רב, אויך אַ ייִדע און נאָך אַ דריי ברידער זיינען גאונים און רבנים אין די גרעסטע שטעט — זאָל טון אַ שידוך מיט אַ איסבאָרשטשיק. נאָר פאַרפאַלן. אהרן־לייזער זאָגט, וועט ער אויספירן זיינס, וואָרום וואָס פירט ער דען נישט אויס? און זיי האָבן אים קיין עצה נישט געקאָנט געבן.

דאָך איז געבליבן, אַז ער זאָל שרייבן דעם ברודער, ר׳ לייזערן, קיין גראָדנע מכח דעם, און ווי יענער וועט זאָגן, אַזוי וועט ער טון. ער האָט געשיקט אַ בריף און באַקומען נאָר אַן אומגעריכטע תשובה, אומגעפער מיט אַזאַ אינהאַלט:

„איך זעה, ברודער, אַז דאָס איז באַשערט פון גאָט. מסתמא וויל אַזוי גאָט. דאַרפן מיר זיין צופרידן מיט זיין משפט. איז דער חתן כאָטש אַ גוט אינגל? אויב עס קאָן פון אים אַרויסקומען אַ רעכטער למדן, קאָן מען דעם שידוך טון".

דער רב האָט אָפּגעטראָגן דעם בריף צו אהרן־לייזערן און געוויזן אים. אהרן־לייזער איז געווים געוואָרן מלא שמחה.

— איצט, קריגט איר באַ מיר, רבי, נאָך אַ רובל אַ וואָך שכירות — האָט ער געריבן די הענט מיט התפעלות, — איך וועל פאָרן קיין גראָדנע זעהן דאָס מיידל. טאָמער איז דאָס מיידל, חלילה, אַ קאַליקע אָדער זעהר אַ העסליכע? איך האָב מיין משהן זעהר ליב, וויל איך אים געבן אַ רעכט ווייב, אויסער דעם יחוס.

קיין גראָדנע איז ער געפאָרן צוזאַמען מיטן רב, און דאָס מיידל איז אים געפעלן געוואָרן. מען האָט געשריבן תנאים און צוגעזאָגט טויזנט רובל נדן. דריי יאָר קעסט דאַרף ער זיי געבן באַ זיך אין קאַמעניץ און האַלטן דעם זון אַ מלמד, און דערנאָך זאָל ער זיי אָפּשיקן קיין גראָדנע, אַז דער איידעם זאָל לערנען באַם שווער, און ער וועט שיקן געלט פאַר די קעסט.

דער חתן משה איז אַלט געווען צו די תנאים דרייצען יאָר, און די כלה שרה אַכצען אָדער ניינצען יאָר. נישט אומזיסט האָט איר פאָטער אַזוי גיך איינגעשטימט.

צו דער חתונה זיינען אַראָפּגעפאָרן רבנים פון דער גאַנצער פאַמיליע, און די חתונה איז געווען אַזוי גרויס, אַז די גאַנצע אַכט טאָג האָט שטאָט געטאָן און געהוליעט. בראָנפן איז געווען גאַנצע פעסער. דער עולם האָט געטרונקען אויף וואָס די וועלט שטייט.

די מחותנים מיט די רבנים זיינען אַוועקגעפאָרן צופרידן, זיי האָבן נאָך קיינמאָל נישט געזעהן אַזאַברייטע חתונה און האָבן נאָך קיינמאָל נישט געזעהן, אַז אַ גאַנצע שטאָט זאָל הוליען אויף אַ שמחה. אָבער זיי האָבן נישט געוואוסט, אַז כמעט אַלע, וואָס זיינען געקומען צו די מאָלצייטן, האָבן דאָס נאָר געטאָן פון אימה און נישט פון אהבה.

פאַר משהן האָט אהרן־לייזער געזוכט עפּעס אַ גרויסן למדן פאַר אַ מלמד. ער האָט געוואָלט, אַז זיין זון זאָל אויך ווערן אַ רב. עפּעס אַ קליינינקייט, ער פאַלט איצט אַריין צו אַזאַ חברה רבנים און גאונים.

האָט ער אַראָפּגעבראַכט פון בריסק איינעם אַ ר׳ אָרעלע, אַ זעלטענער למדן, האָט צוגעקליבן צום זון נאָך אַ דריי נגידישע און גוטע אינגלאַך, און מען האָט געגעבן ר׳ אָרעלען הונדערט רובל אַ זמן, ער זאָל לערנען מיט די פיר אינגלאַך, וועלכע זיינען שוין געווען חתנים. און אין יענער צייט איז פינף־און־צוואַנציג רובל פאַר אַ זמן געווען אַ שלל מיט געלט.

אָבער אהרן־לייזער האָט זיך איינגאַנצן אָפּגענאַרט. ער האָט נישט געוואוסט, אַז ר׳ אָרעלע איז אַ גרויסער חסיד, און ער וועט גאָר מאַכן זיינע תּלמידים פאַר חסידים און נישט פאַר רבנים. ר׳ אָרעלע האָט איינגעפּלאַנצט אין זיינע תּלמידים חסידות און האָט זיי געמאַכט פאַר הייסע חסידים, און אַז זיי וועלן חתונה האָבן, וועלן זיי גאָר באַלד מאַכן אַ היירא צום רבין, ר׳ משהלע קאָברינער, וואָס איז געווען ר׳ אָרעלעס רבי.

אהרן־לייזער איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ גרויסער מתנגד, און דער רב נאָך אַ גרעסערער אַזוי, אַז צו אים איז געקומען אַ אידענע פון זאַסטאַוויע און געקלאָגט זיך פאַר אים, אַז דער זון אירער איז געוואָרן אַ חסיד, האָט דער רב געהייסן דער מוטער רייסן קריעה און זיצן שבעה. און דער ברודער, ר׳ לייזערקע, דער גראָדנער רב, איז אַוראַי געווען אַ פאַרקאָכטער מתנגד, דאָס איז דאָך עפּעס פון ר׳ חיים וואָלאָזשינערס קינדער!

און טאַקע באַלד נאָך דער חתונה, האָט זיך דער זון משה אַרויס־געגנבעט פון דערהיים און אַוועקגעפאָרן קיין קאָברין צום רבין. משה האָט געוואוסט, וואָס פאַר אַ מלחמה ער וועט דאָ האָבן מיט זיין פאָטער, ער האָט אים גוט געקענט.

ער האָט אויך געוואוסט, אַז ער מאַכט אָן אַ חורבן באַם שווערס פאַמיליע, די מתנגדישע גאונים, אַז ער גיט ממש אַ קלאַפּ דערמיט זיין שווער דעם צדיק, וואָס וויל, אַז זיין איידעם זאָל זיין אַ רב, וואָס איז גאָר אוממעגליך פאַר אַ חסיד. פונדעסטוועגן אָבער האָט ער אויף קיין זאַך נישט געקוקט און האָט געטאָן זיינס. ער איז נישט געווען ענליך אין פאָטער. ער איז אפשר געווען דער היפך, ער איז געווען אַן אידעאַלעס קינד, אַ שטילס און זעהר אַ רעליגיעזעס, און אַז ווען ער וואָלט עמיצן פאַרשאַפט נאָך אַ גרעסערן עגמת־נפש דערמיט, וואָס ער האָט זיך איבערגעגעבן צו חסידות, וואָלט ער אויך דערויף נישט געקוקט. אַזוי האָט אים געטריבן דאָס האַרץ, און ער האָט געמוזט.

עס איז איבעריג צו זאָגן, וואָס פאַר אַ קלאַפּ דאָס איז געווען פאַר אהרן־לייזערן. דער זון האָט אים דאָ איבערגעדרייט אַלע זיינע פּלענער. יענער האָט מיט אַזאַ ענערגיע אויסגעאַרבעט צו האָבן מחותּנים גאונים און אַ זון אַ רב — דאַרף מען דען בעסער? און פּלוצלינג — נאַ דיר!

ער האָט גלאַט קיינמאָל נישט משער געווען, אַז מיט זיין זון זאָל זיך דאָס טרעפן, דאָס איז פאַר אים געווען שרעקליך אומערוואַרטעט. ר׳ אָרעלע, דער רבי, האָט געוואוסט, אַז קוים וועט משהלע אַוועקפאָרן צום רבין, וועט אים אהרן־לייזער אויסרייסן דערפאַר, און ער האָט טאַקע די רגע געמאַכט פּליטה.

פון דער פּליטה האָט אהרן־לייזער נישט געוואוסט, האָט ער געשיקט צוויי ריעסיאַטניקעס צו ר׳ אָרעלען ברייננגען אים. אָבער אַז מען האָט אים געזאָגט, אַז ר׳ אָרעלע איז אַנטלאָפן, האָט ער באַלד געשיקט צום אַסעסער, ער זאָל אים געבן זעקס ריעסיאַטניקעס און דערביי זאָל ער זיי אָנזאָגן, אַז וואָס אהרן־לייזער וועט זיי הייסן, זאָלן זיי טון. אַזאַ זאַך טאָר דער אַסעסער נישט טון. אָבער געמענדיג אין אַכט, אַז דער זיידע האָט אַזוי גוט געלעבט מיטן איספּראַווניק, האָט דער אַסעסער ערפילט די בקשה.

האָט אהרן־לייזער געשיקט די רעסיאַטניקעס אַראָפּנעמען דעם דאַך פון ר׳ אָרעלעס הויז, וואָס ער האָט געקויפט באַלד, ווי ער איז געקומען קיין קאַמעניץ. נאָר אהרן־לייזערס ברודער, מרדכי־ליב, האָט עס נישט דערלאָזט. מען טאָר דאָס נישט טון. עס איז נישט אידישליך. עס פאַר־שטייט זיך, ווען מרדכי־ליב פאַרשפּעטיגט איין שעה צייט, וואָלט שוין אָרעלעס הויז געווען צענומען.

דעמאָלט האָט אהרן־לייזער אַוועקגעשיקט אַ שליח, איינעם אַן אָנגעזעהענעם בעל־הבית קיין קאָברין, אָנזאָגן דעם רבין, אַז אויב ער וויל זיצן אין קאָברין רוהיג און פירן דאָרטן זיינע רביייען, טאָ זאָל ער אים שיקן, די מינוט, אָפּשיקן דעם זון און שווערן אַז ער וועט אים שוין מער קיינמאָל נישט פאַרנאַרן צו זיך.

אָבער דער רבי האָט, נעבעך, דאָ גאָרנישט געקאָנט העלפן. דער יונגער פערצען־יאָריגער משה איז געוואָרן אַ פאַרברענטער חסיד און האָט מיט גרויס מסירת־נפש געזאָגט:

— רבי, נפשי קשורה בנפשך, איך וועל נישט אָפּטרעטן פון אייך, סיידן מיטן טויט.

דער שליח האָט דעמאָלט קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט, ווי אָנזאָגן משהן אין נאָמען פון פאָטער, אַז אויב ער וועט נישט קומען גלייך אַהיים און וועט נישט שווערן, אַז ער וועט מער קיין חסיד נישט זיין, טאָ זאָל זיין פוס מער נישט איבערטרעטן דעם טאַטנס שוועל.

אָפּגעווען אַ פּאָר וואָכן באַם רבין, איז משה געוואָרן נאָך פאַרברענטער אין חסידות. אַז אַהיים קאָן ער נישט קומען, האָט ער געוואוסט. פלעגט ער שרייבן צום פאָטערס מחותן ר׳ זעליג אַנדראַרקעס און פרעגן, צי קאָן

ער קומען צו זיי און צי נעמט ער זיך אונטער אָפּצוהיטן אים פון פּאַטערס צאָרן. זעליג האָט געשריבן, אַז ער נעמט אים אויף זיינע פּלייצעס, ער מעג קומען קיין קאַמעניץ און גלייך פאַרפאָרן צו אים. אַזוי איז משה אָפּגעווען עטליכע חדשים בײַ זעליגן און בײַם רבין אין קאָברין.

דער שווער זיינער, ר׳ לייזער דער גראָדנער מורה־הוראה, האָט פון דעם נישט געוואוסט. מען האָט נישט געוואָלט אים מצער זיין.

דערווייל האָט שרה, משהס ווייב, געהאַט אַ אינגל, און מען האָט געגעבן צו וויסן ר׳ לייזערן. איז ער געקומען אויפן ברית קיין קאַמעניץ און פאַרפאָרן צום ברודער, צום רב. דאָ איז ער געוואָר געוואָרן פון דער גאַנצער מעשה און עס האָט אים געקאָסט אַ סך געזונט. מאָרגנס איז ער אַריינגעפאַלן מיט דער טאָכטער: אַ מחותן אַ איסבאָרשטשיק, און אַ חסיד אַן איידעם, וואָס איז ערגער פון אַלץ אין דער וועלט. עס איז דאָך קלאָר, ווי דער טאָג, אַז קוים ווערט איינער אַ חסיד, ווען דאָך זיינע קינדער, זיינע אייניקלאַך א. אַז. וו. אויך זיין חסידים. און אַזוי וועלן דורות אַוועקגיין מיט חסידים. און בײַ אים איז באַשלאָסן געוואָרן אָפּגטן די טאָכטער מיטן מאַן, אויב זי וועט וועלן. אַז ער איז געקומען צו אהרן־לייזערן זעהן זיך מיט דער טאָכטער, האָט אים אהרן־לייזער צוגענומען מיט גרויס פאַראַד, און דער גראָדנער רב האָט געפּרובט אַ רעד טון מיט דער טאָכטער, זעהן וואָס פאַר אַן איינדרוק דאָס וועט מאַכן אויף איר. נאָך אַלע רייד האָט ער אָבער איינגעזעהן, אַז די טאָכטער שרה האָט שרעקליך ליב דעם מאַן, אַז זי קלאָגט נאָר דערויף, וואָס ער וואַלגערט זיך אין דער פרעמד, און דער שווער לאָזט אים אויפן שוועל נישט אַרויף, און איצט, אויפן ברית, ווייל אים דער שווער אויך נישט צולאָזן.

דאָ האָט ר׳ לייזער דייטליך געזעהן, אַז דאָס איז פאַרפאַלן, און אָנגעמענדיג זידער, אַז דאָס איז אַ שטראָף פון גאָט, און אַז ווי גאָט טוט, אַזוי דאַרף זיין, האָט ער, דער גרויסער מתנגד, זיך גענומען מאַכן אַ שלום צווישן מחותן מיט זיין זון. נאָך גרויס מאַטערניש און מיה האָט זיך אים קוים איינגעגעבן מפּצה זיין דעם מחותן, אַז ער זאָל זיך לאָזן איבערבעטן פון זון.

און אַז דער רב מיט ר׳ לייזערן מיט משהן זיינען געקומען צו אהרן־לייזערן, איז משה צוגעפאַלן צום פאָטער מיט אַ געוויין, ווי פאַרצייטן, און געבעטן, ער זאָל אים זיין אַ פאָטער ווי געווען. מכח די חסידות איז שוין פאַרפאַלן, דאָס איז אַזאַ זאַך, וואָס מען קאָן נישט אַרויסרייסן, נישט איבערמאַכן אַפילו מיטן טויט. דעמאָלט האָט דער פאָטער זיך געלאָזט איבערבעטן, און עס איז געוואָרן שלום.

אהרן־לייזער האָט, פאַרשטייט זיך, געמאַכט אַ ברית אַן אויסגעצייכנטן, כּיר־המלך, נאָר אַז עס איז געקומען צו אַ נאָמען געבן דעם אינגעלע, האָט

ר׳ לייזער געוואָלט, מען זאָל עס רופן נאָך זיין פאָטער ר׳ יחזקאל, דעם ווילנער גאונס איידעם, און אהרן־לייזער האָט געוואָלט, אַז מען זאָל אים אַ נאָמען געבן נאָך זיין טאַטן דעם פּרנס־חודש, ר׳ וועלוול. איז מען ענדליך דורכגעקומען אויף צוויי נעמען: יחזקאל זאב. דאָס אינגעלע, פאַר וועלכן מען האָט זיך געקריגט, בין א י ך געווען, און מיין פאָטער איז עלטער געווען פאַר מיר מיט פערצען און אַ האַלב יאָר.

דער זיידע האָט דעם טאַטן צ ו ר י ק ליב געקריגן, און דער טאַטע האָט שוין פראַנק און פריי געפירט זיין חסידות. ער איז געגאַנגען אַלע טאָג ווינטער־צייט אין דעם קאַלטן ברונעם, וואָס אין באָד, זיך טובלען אויף די אַכט שטינגלאַך, וועלכע זיינען געווען גראָב געפרוירן מיט אייז, מיט די שפּאַרעס און גרויסע לעכער אין די ווענט. ער איז אַפילו געפאָרן צום רבין קיין קאָברין בעטן אים, אַז ער זאָל עקסטרע פאָרן צום פאָטער אין קאַמעניץ, אום יענער זאָל ערלויבן ר׳ אָרעלען זיך אומקערן צוריק אין שטאָט אַריין לערנען מיט קינדער.

ר׳ משהלע, דער רבי, האָט אַזוי געטאָן. ער איז אַרויסגעפאָרן קיין קאַמעניץ און פאַרפאָרן גלייך צו אהרן־לייזערן צוזאַמען מיטן זון. דעם רבין האָט מען פיין אויפגענומען און אַפילו אָנגענומען זיין בקשה. דער קאָברינער רבי, ר׳ משהלע, האָט געשפּילט זעהר אַ גרויסע ראָליע צווישן די רביים. מען האָט געשריבן ר׳ אָרעלען, אַז ער מעג קומען, און יענער האָט זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטן. ער איז געקומען און פון דאָס ניי אָנגעהויבן לערנען מיט בעלי־הביתלאַך, פון וועמען ער האָט זיך אַזוי פּאַמעליך און פאָרזיכטיג „געמאַכט" אַ צוועלף חסידים, צווישן זיי אויך דעם קאַמע־ניצער רבס זון, יחזקאל, וואָס איז געווען אַן עילוי, זעהר אַ געראָטענער, ממש אַ גאונישער קאָפּ.

דעמאָלט האָבן זיך די פריש־אויסגעבאַקענע יונגעלייט־חסידים גע־דונגען אַ באַזונדער שטיבל צום דאַוונען. דער טאַטע האָט געפּועלט באַם פאָטער, אַז ער זאָל ערלויבן די חסידים דאַוונען אין אַ באַזונדער שטיבל. דער טאַטע האָט שוין אַוועקגעוואָרפן לערנען גמרא. ער האָט זיך בעסער גענומען צום זוהר און דעם מדרש און געפּראַוועט חסידות מיט מקוואות און מיט זינגערייַ. אָט אַזוי האָט ער שוין פאַרבראַכט די גאַנצע טעג און נעכט — און פון אַ רב ווערן האָט גאָר קיין רייד נישט געקאָנט זיין.

דער זיידע האָט אים געוואָלט אָנהויבן פירן מיט זיך צו די פּריצים. דער זון האָט אָבער נישט געוואָלט ריידן מיט די פּריצים — און מיט די פּריצעס אַוודאי און אַוודאי נישט. פאַר איין ברירה האָט שוין דער זיידע אָנגעהויבן קלערן פאַר משהס ווענן עפּעס אַ געשעפטל.

דערװײל האָט דער זײדע חתונה געמאַכט אַ צװײטן זון יאָסל. דאָ האָט ער זיך שױן אױסגעקליבן אַ מחותּן אַן אַריסטאָקראַט פֿון ביאַליסטאָק. גערופֿן האָט מען אים ר׳ שמעון „דײַטש“, װײַל ער האָט שױן דעמאָלט געפֿירט אַן אַריסטאָקראַטיש לעבן. ער האָט געהאַט שײנע טעכטער. זײַן עלטסטע טאָכטער יוכבד איז געװען אַ באַרימטע שײנהײט, און װײַל מײַן זײדנס ערשטע שנור, די בּת הרב, ׳איז נישט געװען קײן שײנע, װעלכע ער האָט נישט ליב געהאַט, האָט אים שױן געצױגן צו טון אַ שידוך נאָר מיט אַן אַנדער אַרט משפּחה, װאו מען האָט געטראָגן בריליאַנטן אױף די הענט און אַ גוטן שנור פּערל אױפֿן האַלז.

יאָסל איז אױך געװען אַ חסיד, האָט מען פֿאַר בײדע באַדאַרפֿט עפּעס אָנזוכן אַ געשעפֿט. דעמאָלט איז דעם זײדן אַרױפֿגעקומען אױפֿן זינען אַ גאַנצער פּלאַן.

קײנער האָט אין קאַמעניץ ערגעץ נישט געטאָרט קױפֿן קײן בראָנפֿן, ביר, אױסער בײַ אָסערעװסקין, דעם פּריץ פֿון שטאָט. אױך איז ׳אים געקומען, װי עס איז פֿריִער געשריבן, דער אָפּצאָל פֿון זאַלץ, פֿון טאַבּאַק, פֿון ליכט א. ד. גל. און אַזױ אױך די פֿינף קאָפּיקעס פֿון פֿערד, װאָס זײַנען אַרײַנגעפֿאָרן אין שטאָט זונטאָג יריד־צײַט, און אױך די דרײַ װאַסערמילן. דאָס אַלץ האָט געהערט צו אָסערעװסקין, און איבער דעם אַלעם איז געװען געשטעלט אַ פֿאַרװאַלטער. אָבער דער פֿאַרװאַלטער האָט מיט דעם אַלעם אַזױ פֿאַרװאַלטעט, אַז דעם פּריץ איז כּמעט גאָרנישט אַרײַנגעקומען. דער פֿאַרװאַלטער האָט עס בעסער צו זיך אין קעשענע אַראָפּגעלאָזט, און אָסערעװסקין האָט ער, װי די מאָדע איז, אױסגענאַרט.

אײנמאָל, בעת אָסערעװסקי איז געקומען אין זײַן גוט „פּרוסקע“, איז דער זײדע אַװעק צו אים און פֿאָרגעלעגט, ער זאָל אים איבערגעבן די אַרענדע אױף אָט די אַלע זאַכן. פֿאַר דער אַרענדע גיט ער אים צװעלף הונדערט רובל אַ יאָר, בעת איצט האָט ער פֿון איר אַ קרחת. אָסערעװסקין איז עס געפֿעלן געװאָרן, און מען האָט געמאַכט אַ קאָנטראַקט אױף דרײַ יאָר.

דער זײדע האָט איבערגענומען די אַרענדע, װאָס איז פֿאַר דעם שטעטל געװען אינגאַנצן אַ נײַעס. דערבײַ האָבן אַלע באַװאונדערט זײַן מוט. װאָרום װער קאָן זיך דאָס אײַנרײַסן מיט אַ גאַנצער שטאָט? און װי איז, אַז מען װעט יאָ גנבענען בראָנפֿן און אַז מען װעט נישט װעלן צאָלן? װער האָט דאָס כּח צו אַזאַ שװערע אונטערנעמונג — אײנהיטן אַ גאַנצע שטאָט, אַז מען זאָל צאָלן פּינקטליך און אַז מען זאָל נישט גנבענען, װי מען האָט שטענדיג געגנבעט.

באַקומען דעם קאָנטראַקט, האָט דער זיידע געהייסן אויסרופן דעם שמש אין אַלטן בית־המדרש, אַז רינסטאָג אָוונט זאָלן אַלע קומען אויף אַן אספה. געוויינטליך, איז געקומען די גאַנצע שטאָט. אַז אהרן־לייזער מאַכט אַן אספה, מוז מען קומען, אַנישט וועט מען צאָלן מער שטייערן.

האָט ער געשיקט דעם שרייבער י. ח. אויסרופן אויף דער בימה, אַז פון היינט אָן טאָר קיינער אין ערגעץ אַנדערש נישט קויפן קיין בראָנפן, אויסער באַ ר׳ אהרן־לייזערן, און עס קאָסט אָפּצאָל־געלט פון יעדן טאָפּ: זיבן־און־צוואַנציג גראָשן פאַר די שיינקערס און אַכצען גראָשן פאַר אַזוי מענשן. אַזוי אויך פון ביר און פון אַלץ, ווי עס איז געצאָלט געוואָרן ביז אַהער דעם פריצ׳ס פאַרוואַלטער. איצט גייט איבער די אַרענדע צו אים. און דערביי גיט ער אויף צדקה פאַר דער שטאָט דריי הונדערט רובל, אַ סומע, וואָס ער איז גרייט צו געבן אַלע יאָר.

עס איז געוואָרן אַ מהומה. נאָר שטאַרק שפּרינגען אין ׳די אויגן האָט מען מורא געהאַט. איז מען זיך ביסלעכווייז צעגאַנגען.

דערנאָך האָט ער געשיקט רופן צו זיך אַלע שיינקערס און אָנגעזאָגט זיי, אַז דעם האַנדל מיט בראָנפן דאַרף מען אַנדערש אַוועקשטעלן, וואָרום ביז איצט האָבן אַלע, ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ הויז, געהאַלטן בראָנפן צו פאַרקויפן פאַר די פויערים. דערפון איז געפאַלן דאָס געשעפט, פאַר אַ גלעזל האָט מען גענומען אַ וואָסערע פיר גראָשן. איצט אָבער, אַז ער נעמט איבער די אַרענדע, וועט מען בראָנפן נעמען באַ אים, און ער וועט צורעכענען אַ וואָסערע זיבן־און־צוואַנציג גראָשן אויפן טאָפּ. זיי זאָלן אָבער היטן, אַז מען זאָל נישט אַריינפירן קיין געגנבעטן בראָנפן, וועלן זיך די דאָזיגע זיבן־און־צוואַנציג גראָשן זעהר לייכט זיי אומקערן.

און דערנאָך האָט ער זיי שוין מתרה געווען:

— פריהער, אַז דער רוסישע פּאָטשאָשע האָט אייך געכאַפּט, האָט איר געקריגן געשלאָגן. איך וועל אייך, חלילה, נישט הייסן שלאָגן, נאָר דער וועט זיין אויס שיינקער, וואָס וועט אַריינגנבענען בראָנפן. און לויט זאָלט איר צו דריי קאָפּיקעס אַ גלעזל. איך האָב געבראַכט פאַר אייך גלעזעלאַך פון בריסק, וואָס זעהען אויס גרויסע. אָבער אין אַ גלעזל גייט אַריין גאַנץ ווייניג. איר זאָלט אַלע האַלטן נאָר די גלעזלאַך און נישט קיין אַנדערע. אַלע גלייכע גלעזלאַך, וועט איר האָבן פּרנסה. איבערהויפּט דאַרף מען וואָס ווייניגער קאָנקורירן איינע מיט די אַנדערע, וועט זיין פּרנסה.

די שיינקערס האָבן זיך באַם זיידן אויפגעקליבן און באַשטימט זייער צאָל אויף גאַנצע דריי יאָר צייט, מער טאָרן נישט זיין. יעדער שיינקער דאַרף נעמען אַ פּאַטענט, כדי מען זאָל קאָנען פאַרקויפן פראַנק און פריי. דערביי

האָט זיך דער ויירע מתחיב געווען אויסלייען געלט יענע שיינקערס, וואָס וועלן נישט האָבן קיין געלט אויף אַ פּאַטענט. דער ויירע האָט געוואוסט ווי אַוועקצושטעלן אַן עסק.

אַז אַלץ איז איינגעאָרדענט געוואָרן, האָט דער ויירע איבערגעגעבן דעם טאַטן, ער זאָל פירן די אַרענדע, און צוגענומען אין שותפות דעם ברודער, מרדכי־ליב. עס איז אָפּגעמאַכט געוואָרן מיטן פּריץ, אַז יענער דאַרף אים צושטעלן בראָנפן, וויפיל ער וועט פאָדערן.

מיטן אַקציז פון בראָנפן איז דעמאָלט געווען איינגעפירט אַזוי: באַם איינגנטימער פון בראַוז איז געזעסן אַן אויפזועהער פון אַקציז (סמאָטריטעל), וואָס האָט באַראַפט אויפקוקן, וויפיל בראָנפן עס ווערט פאַרקויפט. אַז מען איז געקומען קויפן בראָנפן מיט אַ פעסל, האָט דער אויפזועהער אויס־געמאָסטן דאָס פעסל, וויפיל עמער עס האַלט און האָט פאַרזיגלט מיטן אַקציז־זיגל און אַרויסגעגעבן אַ מין שיין דעם אייגנטימער, אַז זיין פעסל האַלט אַזוי פיל און אַזוי פיל עמער. דערנאָך האָט ער פאַרצייכנט, אַז עס איז פאַרקויפט געוואָרן אַזוי פיל עמער. דעם אַקציז־אָפּצאָל פלעגט דער בראַוז־אייגנטימער אַריינטראָגן אַלע חודש אין בריסק אין אַקציזנע פּאַלאַטע.

אין שטאָט ווידער איז אויך געווען אַזאַ אויפזועהער, וואָס האָט באַראַפט אויפקוקן, צי די שיינקערס פאַרקויפן ריכטיג דעם בראָנפן פון דעם פאַר־זיגלטן פעסל. און אַז ער האָט געטראָפן אַ פעסל משקה אָהן דעם אַקציזנעם זיגל, האָט דאָס געהייסן געגנבעטער בראָנפן.

דער ויירע האָט געעפנט אַ שיינק אין קאַמעניץ, און מען פלעגט ברענגען גרויסע קויפן בראָנפן — צו פופציג עמער אַ קויף, ד. ה. צוויי הונדערט טעפּ. נאָר אַזוי ווי ער איז געווען אַ ג ר ו י ס ע ר אָפּנעמער, האָט דער פּריץ נישט געוואָלט נעמען אויף זיך די אַקציז־רעכענונג, האָט עס דער ויירע גענומען אויף זיך. פלעגט ער אַריינשיקן קיין בריסק יעדן חודש דאָס אַקציז־געלט און אין שפּייכלער פלעגן שטיין גרויסע זעק מיט קופּער־און זילבער־געלט צום אָפּפירן מיט אַ פאָר פערד.

פרייטאָג פלעגט קומען די גאַנצע שטאָט קויפן בראָנפן אויף שבת. דעם טאָג האָט געהאָלפן לייזן די גאַנצע פאַמיליע. גאַנצע באַליעס מיט בראָנפן פלעגן שטיין, און פון דאָרטן פלעגט מען שעפן צום מעסטן אין די פלעשער אַריין.

איצט, אַז דער ויירע האָט זיך איבערגענומען צו פירן די אַקציז־רעכענונג, איז שוין דער אויפזועהער באַ אונז געזעסן און האָט פאַרזיגלט די קויפן מיט די קראַנען מיטן אַקציז־זיגל. און אַז די שיינקערס פלעגן קומען,

יעדערער מיט זיין פעסל, האָט דער סמאַטריטעל פאַרזיגלט די פעסער און אַכטונג געגעבן, אַז די שיינקערס זאָלן נישט גנבענען קיין אַקציז. און דער טאַטע ווידער האָט פאַרזיגלט די פעסער מיט זיין זיגל, אַז דער שיינקער זאָל נישט גנבענען ערגעץ אַנדערש בראָנפן אָהן אַרענדע; און אַזוי האָט יעדעס פעסל געהאַט צוויי זיגלען מיט אַ לאַנג שטעקל, וואָס מיט דעם האָט מען אויסגעמאָסטן, וויפיל עמער דאָס פעסל האַלט.

און דער טאַטע מיטן אויפזעהער פלעגן איין מאָל אָדער צוויי מאָל אין וואָך, ווי עס האָט זיך פאַרגלוסט, מאַכן אַ רעוויזיע איבערן שטאָט. פלעגט מען באַ די שיינקערס אויפרייסן די זיגלען פון שטאָפּעק און אָפּמעסטן מיט די שטעקלאַך צו זעהן, וויפיל בראָנפן איז נאָך געבליבן אין פעסל.

אַזוי האָט זיך שטענדיג געפירט. אַמאָל פלעגט זיך פאַרוועלן מאַכן אַ פּלוצ־לינגע רעוויזיע, פלעגט גיין דער „מענש" חצקל מיט אַ פּאָר גוים, וואָס דער רואַנצע האָט געגעבן, פיל מען האָט באַדאַרפט. אין ריעסיאַטניקעס האָט מען זיך קיינמאָל נישט גענויטיגט. דורכן איספּראַווניק האָט דער זיידע געגומען באָם אַסעסער, וויפיל דיעסיאַטניקעס ער האָט געוואָלט, מען האָט אים קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט. אָבער די שיינקערס האָבן זיך גוט געהיט, דאָס איז איינס. צווייטנס, פלעגן זיי שטענדיג זיצן באַ אונז אין קאָנטאָר און האָבן זיך געסטאַרעט אויסצוגעבן זיך פאַר אייגענע מענשן, גוטע פריינט, וואָס דאָס איז געווים געווען אַ מניעה צו רעוויזיעס.

אַז די שיינקערס זיצן באַ אונז אין קאָנטאָר און בראָנפן איז פאַראַן — האָט מען געשיקט נאָך געבראָטענע געגולאַך, און ס'איז שטענדיג געווען ליהודים. מען מוז דערביי באַמערקן, אַז די אַלע שיינקערס איז פאַרן זיידן ווירקליך אַוועק זעהר גוט, און אַנדערע שיינקערס זיינען געוואָרן נגידים.

אויף די איבעריגע אָפּצאָלונגען, ווי למשל, זאַלץ, ליכט, טאַבאַק און אַנדערע זאַכן — דאָס איז אים ווייניג אָנגעגאַנגען. אַזוי איז זיך אָבער אַלץ געגאַנגען אין אָרדענונג.

איינמאָל איז דער זיידע געווען אין בריסק באָם איספּראַווניק. האָט אים דער איספּראַווניק דערציילט, אַז עס ווערט אַראָפּגעשיקט פון גובערנאַטאָר אַ באַזונדער רעוויזאָר מיט באַזונדערע גרויסע פולמאַכטן צו קאָנטראָלירן די סקאַזקע פון דער גאַנצער גובערניע. וואָרום עס זיינען דערהאַלטן געוואָרן אַ סך מסירות, אַז מער ווי צוויי דריטל מענשן זיינען אומישנע נישט צוגעשריבן. לכן, האָט ער, דער איספּראַווניק, מורא, אַז באַ אים אין אויעזד וועט דער רעוויזאָר געפינען גרויסע גנבות אין דעם פּרט, און ער קאָן נאָך אַמאָל צוליב אַזאַ מעשה פאַרלירן די שטעלע.

פרעגט אים דער זיידע, צי קען ער דעם רעוויזאָר, און וואָס פאַר אַ מענש איז ער. דער איספּראַווניק האָט געענטפערט, אַז ער קען אים גוט. דאָס איז אַ גרויסער בעל־גאוה, נישט קיין קלוגער, באַליידיגט זיך באַלד פאַר יעדע האָר, נאָר אַן אָרנטליכער און אַן אָנשטענדיגער.

— נו, אויב אַזוי — האָט דער זיידע געזאָגט, — דאַרפסטו זעהן, אַז די ערשטע רעוויזיע אין בריסקער אויעזד זאָל ער מאַכן אין קאַמעניץ. עס וועט זיין גוט.

ויהי היום, און דער רעוויזאָר האָט אָנגעהויבן פאָרן איבער דער גובער־ניע, און מען האָט שוין געהערט, אַז ער האָט אין פיל שטעט געפּאַקט פאַלשע „סקאַזקעס" און עס שטייט פאַר, אַז די פּני פון די שטעט זאָלן אַוועק־געשיקט ווערן קיין סיביר... עס פאַרשטייט זיך, אַז עס איז געפאַלן אַן אימה מיט אַ פּחד אויף דער גאַנצער גובערניע. מען האָט גערעדט, אַז דער רעוויזאָר האָט פּראָסט אָנגעמאַכט אַ חורבן.

דער איספּראַווניק, וואָס האָט אַפילו געלעגט האָפענונגען אויפן זיידן, האָט זיך דאָך שטאַרק דערשראָקן פאַר דעם רעוויזאָר. אַ קלייניגקייט, ער קאָן אים מאַכן פאַר אוים איספּראַווניק, ווען די סקאַזקע וועט זיך אַרויסשטעלן פאַר פאַלש. האָט ער אַריינגעשריבן צום קאַמעניצער אַסע־סער, אַז ווען דער רעוויזאָר וועט קומען קיין קאַמעניץ, זאָל ער, דער אַסעסער, אים צוגרייטן אַ וואוינונג באַ יאַנגע טרינקאָווסקין און נישט באַ זיך, ווי עס פירט זיך אַלע מאָל. דער אַסעסער זאָל אויך זיך האַלטן נאָר אין דער זייט פון אים, און דיעסיאַטניקעס, וואָס זאָלן שטיין באַ זיין טיר, זאָל ער אים אויך נישט געבן. מיט איין וואָרט, ער זאָל זיך מאַכן נאַרנישט וויסנדיג, דאָס אַלץ איז געווען לויט דעם זיידנס עצה.

ענדליך איז דער רעוויזאָר טאַקע געקומען. דער אַסעסער איז אים באַלד אַנטקעגן געפאָרן און האָט אים געבראַכט צו טרינקאָווסקין אויף סטאַנציע. דאָרט זיינען געווען פיינע מעבלירטע צימערן מיט זילבערנע געשיר פאַר פּריצים.

פון זיין קומען האָט דער זיידע שוין געוואוסט נאָך מיט צוויי טעג פריהער. דעמאָלט האָט ער פאַררופן די פּני העיר, וועמען ער האָט פאָר־געלעגט זיין עצה, אַז אַלע נישט קיין צוגעשריבענע זאָלן שוין טאַקע מיט אַ טאָג פריהער פאַרלאָזן די שטאָט, אַפילו מאַמעס מיט קליינע קינדער. ער טאָר נישט געפינען קיין איין מענשן נישט קיין צוגעשריבענעם, און אַזוי ווי מען גיט שטענדיג אַ רעוויזאָר צוויי הונדערט רובל, וועט ער, דער זיידע, אים דאָס מאָל געבן דריי הונדערט רובל און ער פאַרהאָפט, אַז עס וועט זיך ענדיגן גוט.

די עצה איז אָנגענומען געוואָרן, און די פּני זיינען אַוועק אַרויסשיקן פון שטאָט די אַלע נעלמים. געקומען איז דער רעוויזאָר אין אַן איינענער קאַרעטע מיט דריי פערד אַזיינער צען אין דערפריה. אַזיינער צוועלף האָט שוין דער זיידע אַריינגעשיקט דעם לאָקיי, אַ איד, צום רעוויזאָר אין צימער אַריין מעלדן, אַז דער איסבאָרשטשיק איז געקומען און וויל מיט אים עפּעס ריידן. דער רעוויזאָר האָט געהייסן אַריינגיין.

דער זיידע, וואָס האָט נאָך פריהער אָנגעזאָגט טרינקאָווסקין, דעם בעל־הבית פון גאַסט־הויז, אַז יענער זאָל אַכטונג געבן, אַז קיינער זאָל זיך נישט געפינען אין די אַרומיגע צימערן, בעת ער וועט ריידן מיטן רעוויזאָר, איז ער אַריינגעגאַנגען און האָט צוגעמאַכט די טיר הינטער זיך.

אָנגעהויבן האָט דער זיידע זעהר דרייסט און זעהר אָריגינעל, ווי זיין שטייגער איז:

— פריצל, די סקאַזקע איז טאַקע באַ אידן אַ פאַלשע און עס ווייס אַפּילו דער קיסר אויך פון דעם, וואָס דאָס איז די בעסטע ראיה, אַז מען קאָן דערצו נישט העלפן. אַזוי פירט זיך עס שוין פון שטענדיג אָן. נאָר די אַלע רעוויזאָרן, וואָס קומען קאָנטראָלירן אַלע יאָר די סקאַזקע, נעמען צוויי הונדערט רובל און חתמענען זיך אונטער, אַז זיי האָבן געפונען אַלץ אין אָרדענונג און פאָרן בשלום אַוועק, און דו ביסט עפּעס אַן עקשן. גיב איך דיר דריי הונדערט און לאָז אונז געמאַך, וואָרום, ווי דו זעהסט מיך אַ אידן, דו וועסט דאָ גאָרנישט אויספירן. און אויב דו ווילסט, וועט עס טאַקע זיין אַן עולה, אויב דו וועסט דאָ אָנמאַכן אַ חורבן און ברייננען עמיצן צו טורמע.

דער רעוויזאָר איז אויפגעקאָכט געוואָרן:

— איך וועל אייך אַלעמען, מאַשעניקעס, פאַרשיקן קיין סיביר, — האָט ער געשריען, — און דיך דעם ערשטן!

האָט דער זיידע נישט לאַנג געטראַכט און האָט אים אַראָפּגעלאָזט צוויי הייסע פעטש און דערביי, פון דער זייט, גיפטיג און שטיל באַמערקט:

— זאָלסט וויסן, אַז באַם טיר שטייען גרייט מיינע מענשן, מען וועט דיך אין לייִלעכער אַוועקטראָגן, ממש דיין סוף איז געקומען... נאָר אויב דו ווילסט זיך ראַטעווען, פאַרלאַנג איך פון דיר איין זאַך: דו זאָלסט מיר שווערן, אַז דו פאָרסט באַלד אַוועק און זאָלסט זיך אינגאַנצן אָפּזאָגן פון אַזאַ מין גולנישער שטעלע.

און כּדי נאָך מער אים צו דערשרעקן, האָט דער זיידע אָנגעהויבן שרייען:

— קיווקע, חצקל, מאָשקע, בערקע — סקאָריי!

דער רעוויזאָר, וואָס איז געווען אײנגאַנצן צעטרײסלט פון די פּעטש, איז געשטאַנען אויף ציטערנדיגע פיס, און אַ טויטער, אַן אײנגעהויקערטער, האָט ער געגעבן זײַן ערנוואָרט דעם זיידן, אַז ער פאָרט שוין אַוועק.

ברײנגענדיג זיך עטוואָס אין אָרדענונג, איז ער גלײַך אַרויס מיטן זיידן פון צימער און געהייסן שפּאַנען די פערד. אין אַ האַלבער שעה אַרום איז ער שוין נישט געווען אין קאַמעניץ.

און דערנאָך, אין אַ פּאָר טעג אַרום, האָט דער איספּראַווניק אַרײַנגעשיקט דעם זיידן אַ בריף מיט אַ דאַנק, מיט אַ סך קאָמפּלימענטן און האָט פאַרבעטן אים קומען קיין בריסק.

אין בריסק האָט ער אים דערציילט, אַז דער רעוויזאָר איז געקומען צו אים, צום איספּראַווניק, און איבערגעגעבן זײַנע אײַנדריקן פון דער רייזע. פון די פּעטש האָט ער נישט דערציילט. זײַן מיינונג איז געווען, אַז די סקאַזקע איז אומעטום אַ פאַלשע און אַז כדי זי צו ברײנגען אין אָרדענונג, מוזן אַנגענומען ווערן גאָר אַנדערע מיטלען. עס דאַרף אין גרונט איבערגעאַנדערשט ווערן דער אַרט פאַרשרייבן זיך. פאַרן איין מאָל אין יאָר קאָנטראָלירן האָט קיין ממשות נישט. אַפילו איינער אַ איד, דער איספּראַווניק פון קאַמעניץ, האָט אים רייטליך געזאָגט, אַז די סקאַזקע איז פון אייביג אָן אַ פאַלשע...

דאָ האָט אים שוין דער זיידע דערציילט די גאַנצע מעשה מיט די פּעטש און סטראַשונקעס, פון וואָס דער איספּראַווניק איז אַרײַן אין אַזאַ התפּעלות, אַז ער האָט דעם זיידן עטליכע מאָל נאָכאַנאַנד אַ קוש געטאָן אין קאָפּ, טרייסלענדיג זיך פון געלעכטער.

— ביסט קלוג ווי די וועלט! — האָט ער נישט געקאָנט זיך אָפּלויבן פון זיידן, — קיין גלייכן האָסטו נישט! אָבער זאָג מיר נאָר פונדעסט־וועגן, ווי אַזוי האָסטו זיך געקאָנט אײַנשטעלן און טון אַזאַ געפערליכע זאַך?

דערויף האָט אים דער זיידע געענטפערט, אַז ער האָט אײגנטליך געבויט אויף דעם איספּראַווניקס רייד. דער איספּראַווניק האָט געזאָגט, אַז ער איז נישט איבעריג קלוג, אַ בעל־גאווה, און אַזאַ בחור איז שטענדיג גוט אָנצופּאַטשן און דערשרעקן. דאָס לײַכסטע איז, אײגנטליך, געבן פּעטש, אויג אויף אויג, וואָרום ער וועט זיך דאָך שעמען אויסצוזאָגן. דער איספּראַווניק איז געווען אַנטציקט.

אין אַ פּאָר מאָנאַטן אַרום איז געקומען אַן אַנדער רעוויזאָר. דער זיידע האָט אים געגעבן צוויי הונדערט רובל און יענער איז אַוועקגעפאָרן בשלום.

דער זיידע האָט פאַרפעסטיגט די אַרענדע אויפן בראָנפן. די איבעריגע פאַרדינסטן פון די אָפּצאָלונגען מיט די מילן און נאָך אַזוינע זאַכן

האָט ער פֿאַרדונגען פֿאַר ניין הונדערט רובל אַ יאָר. אַזוי איז אים געבליבן ווי גאַנצע אַרענדע אין דריי הונדערט רובל.

דער זיידע אַליין האָט געהאַלטן אַ שיינק, און זיין ברודער אַ שיינק, און ביידע האָבן קיין פּאַטענטן נישט געהאַלטן... מען האָט געלייזט פּראַנק און פריי. פֿאַר אָט דער פֿרייהייט און פֿאַר געבן הילף, ווען מען דאַרף, האָט דער זיידע געצאָלט דעם אַסעסער פינף רובל אַ מאָנאַט.

קויפֿן אין אַ גרויסער מאָס בראָנפֿן — דאַרף מען אויך אַריינטראָגן אַקציז־געלט אַ גרויסע סומע, און אָפּטמאָל איז עס געווען שווער. פֿלעגט דער זיידע קויפֿן מאַסן בראָנפֿן אין פּוילן, וואָס דאָרט איז קיין אַקציז נישט געווען, און פֿלעגט די משקה באַנאַכט אַריינגיסן אין די קויפֿן, און דעם זיגל פֿלעגט מען נעמען באַם אויפֿזעהער מיט דעם אויסרייד, אַז מען וויל אים דאָ פֿאַרשפּאָרן אַ טרחה. דערווייל פֿלעגט מען אָנגרייטן אַ סך זיגלען אויף אַזוינע בלעטלאַך טריוואַקס, וועלכע מען פֿלעגט אָנקלעפּן אויף די שפּונטן. אויף אַזאַ אופֿן זיינען שטענדיג געווען פֿאַרזיגלט די קויפֿן מיטן אַקציז־זיגל. נאָר אַמאָל פֿלעגט דער סמאָטריטעל גלאָט איבערלאָזן פֿאָרן אַהיים־ניין, באַנאַכט, דעם זיגל. צו וואָס זאָל ער אים איינגנטליך שלעפּן מיט זיך, אַז ער באַקומט פּופּצען רובל אַ חודש פֿון זיידן, אויסער זיין געוויינליכע פּענסיע...

אַזוי־ערנאָך האָט מען געבראַכט פֿון פּוילן שפּירט, וואָס פֿלעגט פֿאַרקויפֿט ווערן צוזאַמען מיטן בראָנפֿן, פֿאַר וועלכן מען האָט געצאָלט אַקציז.

דער פּוילישער בראָנפֿן האָט געהאַט אַ בעסערן ריח. דאָס איז אַפֿילו אַ חסרון, דאָס קאָן אַרויסגעבן. האָט מען עס באַוואָרנט דערמיט, וואָס מען האָט אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז אינם שפּירט ווערט אַריינגעלאָזט אַזאַ שמעקנדיגער טראָפּן, און דעם עולם האָט זיך געוואָלט נאָך מער טרינקען.

אַלע צוויי וואָכן פֿלעגט קומען אַן אַנדער בראָנפֿן־רעוויזאָר אויף אַ רעוויזיע. זיי זיינען אָבער געווען גרויסע שוחד־נעמער, און באַקומענדיג אין יד אַריין, פֿלעגן זיי אונטערשרייבן, אַז אַלץ איז אין אָרדענונג.

צו דער אַרענדע האָט דער זיידע צוגענומען אַלע קינדער. מען האָט אמת גוט געלעבט. דער גאַנצער פֿירער פֿון געשעפֿט און בוכהאַלטער איז געווען מיין טאַטע משה. דער זיידע פֿלעגט זיך מישן מער אין היטן דאָס געשעפֿט, איידער אין פֿירן.

אין דער צייט האָט זיך דער זיידע איבערגעגעבן מער דער שטאָט. אַפֿילו די געשעפֿטן מיט די פּריצים האָט ער אויך פֿאַרוואָרפֿן. געווען איינציגע פּריצים, וואָס האָבן זיך געהאַלטן נאָר מיט אים.

די אָוונטן פלעגט ער איצט פאַרברייננגען אין דערהיים. עס פלעגט זיין פול די שטוב מיט מענשן, וואָס פלעגן קומען נאָך פאַרשיידענע עצות. דער האָט באַדאַרפט אַ פּערזענליכע זאַך, יענער אַ שטאָט־זאַך, אַ דריטער איז געקומען מיט אַ כעס, אַ פערטער האָט באַדאַרפט האָבן אַן עצה, און אַזוי איז געשטאַנען אין שטוב אַ הו־האַ, און עס האָט געראַוישט פון מענשן.

דער טאַטע האָט געשפּילט גאָר אַן אַנדער ראָליע אין שטאָט. ער איז געווען אַ שטילער און אַ גוטער מענטש און אַ זעלטענער ערליכער מאַן. רײדן פלעגט ער גאַנץ ווייניק, ממש געציילטע ווערטער, אָבער דאָס, וואָס ער האָט געזאָגט, איז שטענדיק ווערט געווען צו הערן. עפּעס אַ טיפע בוררות — האָט מען שטענדיק דעם טאַטן גענומען פאַר אַ שליש. מיט זיין געלאַסנקייט, אויסגערעכנטקייט און מיט זיינע ווייכע רייד איז ער שטענדיק דערגאַנגען, ווער דער שולדיגער איז, און האָט שטענדיק געקאָנט מאַכן, אַז ביידע זאָלן בלייבן צופרידן: אי דער שולדיגער, אי דער באַשולדיגער. אין דעם פּרט איז ער שוין געווען אַזוי מפורסם, אַז מען פלעגט קומען צו אים אויף בוררות פון בריסק און זאַגאַר פון ביאַליסטאָק, דרייצן מייל ווייט פון קאַמעניץ.

אויפן טאַטנס פּנים איז שטענדיק געווען עפּעס אַ ליבער שמייכל, און נישט ווילנדיק האָבן אים אַלע ליב געהאַט. האָט ער עפּעס געזאָגט, האָבן זיך אַלע צוגעהערט און מען האָט געוואוסט זיין וואָרט...

זיין פירונג אין שטוב איז געווען אַ חסידישע. געראַוונט האָט ער אין חסידיש שטיבל, און פרייטאָג צו נאַכטס פלעגן שוין קומען צו אים צום טיש אַ פּאָר מנינים מענשן — אַלע חסידים. האָט מען געזונגען און געגעסן און געטאַנצט ביז נאָך האַלבער נאַכט. שבת צו מיטאָג איז מען ווידער געקומען, געגעסן פאַרשיידענע קוגלען, געטרונקען בראָנפן און געזונגען און געטאַנצט ביז פאַרנאַכט. דעמאָלט איז מען געגאַנגען אין שטיבל דאַווענען מנחה, און נאָך מנחה האָט מען שוין אין שטיבל געגעסן שלוש־סעודות. פון טאַטן האָט מען געבראַכט אַ גרויסע חלה מיט הערינג, מיט עטליכע פלאַש בראָנפן און דערנאָך האָט מען אָפּגעזונגען אין שטיבל ביז מעריב. אַ שעה נאָך מעריב זיינען שוין אַלע חסידים געווען ווידער באַם טאַטן, מען האָט געקאָכט אַ קרופּניק מיט פלייש, משקה איז געווען צו באָרן זיך, האָט מען פון דאָס ניי אָפּגעזונגען און אָפּגעטאַנצט די גאַנצע נאַכט, און פאַרטאָג, אַז די חסידים זיינען געגאַנגען אַהיים, האָבן זיי אויפן וועג אויפגעוועקט אַלע בעלי־בתים פון שלאָף.

איך געדיינק, אַז אינגלווייז פלעג איך נאָכלויפן נאָך זיי. מיר איז זעהר געווען געפעלן, וואָס מען וועקט אַלעמען אויף פון שלאָף אויף

אַזאַ אופן: מען האָט געוואוסט, וועלכער פריץ עס האַנדלט מיט וועלכן בעל־הבית, פלעגט מען אויפּוועקן, אַשטייגער, ר׳ לייזער פּרוסקער, אַ שיינער איד און אַ נגיד:

— ר׳ לייזער, — פלעגט מען אים אָנקלאַפּן אין די לאָדן — דימאַנסקי דאַרף אייך האָבן.

עס פאַרשטייט זיך, אַז ר׳ לייזער פלעגט באַלד אויפשטיין, נישט טויט נישט לעבעדיג, און עפענען די טיר. דעמאָלט פלעגט ער באַגעגענען אַ גרויס געלעכטער פון די חסידים, וואָס פלעגן אים הייסן טון אַזאַ זאַך, וואָס עס איז נישט שיין אָנצורופן באַם נאָמען...

אַזוי פלעגט מען אויפוועקן די גרעסטע בעלי־בתּים און קיינער פלעגט זיך דאָס רוב נישט באַליידיגן. עס איז געווען פריילעך, פלעגן די אויפגעוועקטע בעלי־בתּים אויך לאַכן.

באַם טאַטן האָט פרייטאָג צו נאַכטס געבּרענט אַ מאַסע ליכט און די שמחה, די הלולי וחינגא, וואָס עס איז געווען באַם טאַטן אַ גאַנץ שבתדיגן טאָג, איז אין לשער ולספּר. איך ווייס נישט, צי עס איז ערגעץ געווען נאָך אַזאַ פריילעכקייט, ווי באַ אונז שבּת.

קיין קאָמעניץ פלעגן קומען חסידים — געסט פון די מפורסמים, אַ זעקס, אַכט אַ יאָר, און אַלע זיינען, פאַרשטייט זיך, איינגעשטאַנען באַם טאַטן. יעדערער האָט זיך פאַרבראַכט אַ וואָך צייט, און אין שטוב פלעגט דעמאָלט זיין אַ מין יום־טוב.

דער איז אַוועקגעפאָרן, און אין עטליכע וואָכן אַרום איז שוין ווידער דאָ אַ צווייטער גאַסט. ווידער ראָסועלבע. און איין מאָל אין יאָר פלעגט קומען דער רבי אַליין. צו זיין קומען פלעגט מען זיך גרייטן גאַנצע דריי וואָכן צייט, וואָרום עס פלעגן אָנפאָרן חסידים פון בריסק און פון אַלע שטעטלאַך אַרום. און אַז ער פלעגט קומען, פלעגט דער פּחד זיין אַזוי גרויס, פּונקט ווי פאַר אַ קיסר. אַ פּאָר הונדערט מענשן זיינען געלאָפן אַנטקעגן דער בויד, אין וועלכער דער רבי איז געפאָרן, און אין שטאָט פלעגט מען אים אַריינפירן מיט אַ געוואַלדיגן פאַראַר. איך האָב שוין געזאָגט, אַז יעדער חסיד האָט געציטערט פאַרן רבין אימת המלכות. פאַרפאָרן פלעגט ער צום טאַטן. אַזאַ מעשה פלעגט קאָסטן דעם טאַטן עטליכע הונדערט רובל. מען פלעגט אָנקוילען אָקסן, גענז און ענדיקעס און עס פלעגט זיין סעודות פאַר גאַנצע דריי הונדערט פּערזאָן. מען האָט געגעסן, געבּאַפּט שיריים און געזונגען.

אין די עטליכע טעג, וואָס דער רבי פלעגט פאַרברענגען, האָט קיין איין חסיד נישט געטראַכט פון זיין געשעפט. דער אויסגעהאַלטענער טאַטע פלעגט דאָס מאָל זיין פאַרהיצט מיטן אורח הגון, און עס איז מיר לחלוטין

שווער איבערצוגעבן די שמחה מיט דער באַגייסטערונג פון די חסידים. יעדן חסיד האָט זיך געווים געדאַכט, אַז אַרום רבין דרייען זיך מלאכים און שרפים. עס האָט זיי געציטערט די הענט און פיס פון ליבשאַפט צו אים, און געקוקט האָט מען אויף אים, ווי אויף אַ גאָט.

און אַז דער רבי פלעגט אַוועקפאָרן, פלעגן מיט אים מיטפאָרן אַלע חסידים, און דער טאַטע פלעגט אַנידערפאַלן טויט־מיד, אַ קלייניגקייט, ער האָט אָפּגעהאָרעוועט אַכט טאָג צייט, סיי טאָג און סיי נאַכט.

חסידים האָבן זיך אין קאַמעניץ געמערט. ביסלעכווייז האָבן זיך צונויפּ־געקליבן אַ דריי מנינים חסידים, ראָס רוב סלאָנימער. עס זיינען געווען אַ דריי קאָצקער, אַ פיר קאַרלינער, אַ פּאָר סוכאָוויזשער.

שטענדיג זיינען בײַ זיי געווען עפּעס אַזויגע עסקים, וואָס פלעגן זיין ענליך אָן יום־טוב. דאָס איז דעם רבינס יאָרצייט, און דאָס איז יענעם רבינס, און דאָ איז משה רבינוס יאָרצייט. און דאָ איז חנוכּה, ראש־חודש, עשרה בטבת, חמשה־עשר בשבט, פּורים, שושן־פּורים, פּסח, ל״ג בעומר, שבועות! תשעה־באב האָט מען אויסגעגאָסן עמערס וואַסער אונטער די זאָקן, מען האָט געהאַט גרייט אַזעלכע בערעלאַך (שיסקעס), וואָס אַז מען האָט דאָס אַריינגעזעצט אין באָרד אַריין, איז געווען שווער אָפּצורייסן. האָבן זיי שוין איינע די אַנדערע אין די בערד אַריינגעפּלאָנטערט אַזעלכע בערעלאַך און מען פלעגט זיך קייקלען לאַכנדיג. דערנאָך פלעגט מען גיין אויפן בית־עולם. דאָרטן וואַקסן ווידער די בערעלאַך, האָט מען זיך פון דאָס נײַ געפּלאָנטערט בערעלאַך אין די בערד. און דער תשעה־באב איז געווען אַ טאָג פון געלעכטער און שטיפערייען; חמשה־עשר באב — ווייטער סעודות, צו די ערשטע סליחות אַ סעודה — קרופּניק.

ראש־השנה האָבן די, וואָס זיינען געפאָרן צום רבין, גאַנצע טעג גע־טרונקען וויין, פון נאָכן דאַוונען ביז האַלבער נאַכט. יום־כּפּור בײַנאַכט האָט מען געזונגען, סוכּות, שמחת בית השואבה און דעם גאַנצן חול־המועד האָט מען געשכּורט און געזונגען, און דאָס אָרט איז אַלץ געווען בײַם טאַטן.

דער טאַטע האָט געדרייכערט אַ ליולקע. די ליולקע האָט ער נישט אַרויס־געלאָזן פון מויל גאַנצע טעג. אויפן פּנים איז בײַ אים געלעגן אַ שמייכל, און אָט דער שמייכל פלעגט נישט אַראָפּ פון זיין פּנים סיי אויף אַ שמחה און סיי אין דעם גרעסטן טרויער. מען האָט אים קיינמאָל נישט געזעהן וויינענדיג. אַוודאי האָט ער געטרויערט אין אַ טרויער, און שטאַרק געטרויערט, נאָר ער האָט עס קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן.

אַ חסיד איז ער געווען לויט איבערצייגונג, אַן אמתער און אַ גוטער, און פאַר איין שעה זיין נעבן רבין, וואָלט ער אָפּגעגעבן די גאַנצע וועלט.

מען האָט בײַ אים קײנמאָל נישט געזעהן קײן תּמונה פֿון קײן כּעס, און מיט דער ליולקע אין מויל פֿלעגט ער שטענדיג אַרומגײן אַ שמײכלענ־דיגער, אַ גוטער און אַ האַרציגער. און קײן צבֿועק איז ער נישט געװען: מיט פֿרויען, מײדלאַך, װײבלאַך איז ער געװען העפֿליך, פֿלעגט זײ מאַכן קאָמפּלימענטן, חוזקן און װערטלען זיך.

קײן דאגות פּרנסה האָט ער נישט געהאַט, דאָס הײסט, ער האָט נישט צוגעלאָזן קײן דאגות, װאָרום ער האָט אינערליך געהאַלטן, אַז די װעלט איז אַ פּרוזדור, און די צרות, װאָס דער מענש האָט אויף דער װעלט און אויך דאָס גוטס מיט די אַלע גליקן — איז אַלץ הבל הבלים, און אַפֿילו אין געשעפֿט האָט ער דאָס נישט פֿאַרגעסן, און האָט זיך קײנמאָל נישט געהאַלטן, װי אַ געשעפֿטס־מענש.

קאַפּיטל V

ר׳ ישראל. — זיין געזאַנג. — זיינע קאָמפּאָזיציעס. — זיין ראָל צווישן חסידים. — ר׳ ישראל אַלס מאַטעמאַטיקער. — דאָס געוועט. — זיין פּוילישער פּאַטריאָטיזם. — זיינע מאַרשן לכבוד דעם פּוילישן נצחון. — דער אָפּמאַך מיט אַ חסיד. — דער געווינס. — ר׳ ישראלס טויט.

איינער פון די סאַמע אינטערעסאַנסטע חסידים אין קאָמעניץ איז געווען ר׳ ישראל. ער האָט געוואוינט באַם זיידן מיט אַ פרוי און אַ טאָכטער. דער דאָזיגער ר׳ ישראל האָט געהאַט אַ גאונישן קאָפּ און אינגלוויז איז ער געהאַלטן געווען פאַר אַן עלוי. נאָך פאַרצייטן האָט ער געקראָגן צוויי טויזנט רובל נדן און קעסט פינף יאָר, און דעם שווער, אַ גרויסער גביר, האָט זיך געוואָלט צו האָבן אַן איידעם אַ רב. ער האָט זיך געריכט, אַז ישראל וועט זיין אַ רב אין אַ גרויסער שטאָט, וועט ער האָבן פון זיין בת־יחידה נחת.

אָבער ישראל איז גאָר געוואָרן אַ קאָצקער חסיד, האָט אַוועקגעוואָרפן דאָס לערנען, איז געפאָרן צום רבין און אָפּגעווען כמעט דאָס גאַנצע יאָר באַם רבין. צוליב זיינע גרויסע מעלות און למדנות, צוליב זיין זעלטן קלאָרן כאַראַקטער און די אומערהערטע פייהיגקייטן, איז ער געוואָרן באַם רבין דער פירער פון די חסידים.

איינע פון זיינע פייהיגקייטן איז געווען געזאַנג, מוזיק, קאָמפּאָזיציעס. ער האָט אַליין געקאָנט פאַרפאַסן אַ נגון. אַז דער רבי האָט געהייסן, ער זאָל צוגרייטן אַ נגון אויף שבת, האָט ער צוגעגרייט דריי נגונים, און יעדער נגון איז געווען גאַנץ, זעלבסטשטענדיג און איינהייטליך. קיין נאָטן האָט ער נישט געקענט, און דאָך איז יעדער נגון זיינער געווען פאַרענדיגט און האָט באַצויבערט.

כל זמן ר׳ אליעזר, זיין שווער, האָט געלעבט, איז ר׳ ישראל געזעסן מער באַם רבין, ווי אין דערהיים. אָבער נאָך ר׳ אליעזרס טויט, האָט

זיין ווייב שרה־ביילע געירשנט זעקס טויזנט רובל. אירע צוויי ברידער האָבן באַקומען מער — צו פופצען טויזנט. דעמאָלט האָט מען אין ליטע גאָרנישט געגעבן קיין ירושה אַ טאָכטער, נאָר דער פאָטער האָט זי דאָך נישט פאַרטיילט.

האָבנדיג די ירושה, איז זי געפאָרן צום רבין בעטן, אַז יענער זאָל הייסן ישראלן פאָרן אַהיים און מאַכן עפּעס אַ געשעפט. האָבן זיי עפּעס יאָ „געמאַכט" אַ טוך־געשעפט, אָבער אַזוי ווי ר׳ ישראל איז נאָר געלעגן אין חסידים־שטיבל די גאַנצע וואָך, און שבת באַ מיין טאַטן, און פון געשעפט האָט ער גאָרנישט געוואָלט וויסן, האָבן זיי גיך געפּטרט דאָס געלט; האָט מען זיך געמאַטערט און טיילווייז האָט זיי געשטיצט די פאַמיליע.

איצט איז ער שוין צום רבין געפאָרן נאָר צוויי מאָל אין יאָר: אויף ראש־השנה און שבועות. דאָס חסידות האָט ער געפּראַוועט אין דערהיים.

שרה־ביילע איז געווען זעהר אַ פרומע. זי פלעגט פאַסטן אַלע תּענותים מיט הפסקות און שובבי״ם ת״ת, ר. ה. יעדע וואָך פון די פרשות: שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו, משפטים, תּרומה און תּצוה פלעגט זי פאַסטן מאָנטאָג און דאָנערשטאָג. ווייטער האָט זי געדאַוונט מנחה און מעריב אין בית־המדרש, געציילט ספירה און געזאָגט סליחות, נישט פאַרפעלט קיין איין סליחה און קיין מנחה און מעריב, און שטענדיג געוויינט אויפן תּהילים און טייטש־חומש און דעם צאנה־וראנה.

און ער, ר׳ ישראל, האָט געדאַוונט אין שטיבל. אין קנאַפּע צען מינוט האָט ער שוין אָפּגעדאַוונט, און דער עולם האָט געוואַרט, און אַז ער האָט געענדיגט, האָט מען באַלד גענומען טרינקען לחיים, און ר׳ ישראל האָט אַלע חסידים געמאַכט פרייליך. ער האָט געזונגען זיינע נגונים, און די חסידים האָבן געלעקט די פינגער. ער האָט אָבער אויך געקאָנט שיין ריידן סיי פון וועלט־זאַכן און סיי פון תּורה, און חסידים פלעגן זיך אַרומ־שטעלן אַרום אים און הערן זיין שיינע חסידיש־לומדישע תּורה.

באַ די לומדים אין שטאָט האָט ער געשפּילט אַ באַזונדערע ראָליע. אַז עס האָט זיך געמאַכט אַ שווערער מהרש״א, אָדער עפּעס אַ שווערע קשיא אין תּלמוד צי אין פּוסקים, איז מען געקומען צו ר׳ ישראלן. מיט זיין גאונישן קאָפּ האָט ער אַלץ פאַרענטפערט, ווי דער שטייגער איז, מיט פּשטלאַך און שפּיצלאַך, גערדייט אַזוי הויך, אַז מען האָט קוים געקאָנט פאַרשטיין זיינע הויכע געדאַנקען און סברות, אין יעדן פּשטל האָט מען געזעהן גרויסע גאונות און בקיאות.

די לומדים האָבן געהאַט גרויס הנאה פון זיינע פּשטלאַך, אָבער זיי האָבן נישט געהאַט מיט וואָס אַוועקצוגיין. די קשיא איז באַ זיי געבליבן קשיא, נאָך שווערער ווי פריהער, און זיינע אַלע תּרוצים און דריידלאַך מיט די

גאונישע סברות האָבן דעם רעכטן תמצית קיינמאָל נישט געקאָנט איינגאַנצן אַרויסנעבן, און די לומדים זיינען אַוועקגעגאַנגען פון אים זעהר געפאַלן בּאַ זיך: ע ר ווייס און ז יי נישט, און קיין תירוץ האָבן זיי ערשט נישט.

ר׳ ישראל איז געווען אַ סעדלעצער, דאָס הייסט, אַ איד פון פוילן, האָט ער געלעזן גוט פויליש און שטענדיג געלייענט וואַרשעווער פוילישע צייטונגען, און אַז ער איז אָנגעקומען אין ליטע, האָט ער אין אַ קורצער צייט פאַרשטאַנען גוט רוסיש און האָט אויך געלעזן אַ רוסישע צייטונג. אין פּאָליטיק איז ער געווען אַ גרויסער מומחה און האָט ווירקליך געוואוסט, וואָס עס טוט זיך אין דער וועלט־דיפלאָמאַטיע. אויסער דעם האָט ער געוואוסט, וויפיל יעדע רעגירונג האָט מיליטער און די מינים פונם מיליטער: ווי אַרטילעריע, און גוואַרדיע, און פעכאָטע, און די אַלע גענעראַלן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין מלחמה א. אַז. וו.

ער האָט געהאַט אַ לאַנד־קאַרטע און איז געווען קלאָר אין געאָגראַפיע. אַז מען האָט אים געפרעגט, וואו שטייט די און די שטאָט, האָט ער גלייך מיטן פינגער אָנגעוויזן דאָס אָרט. דערצו איז ער נאָך געווען אַ געניאַלער מאַטעמאַטיקער. די גרעסטע חשבונות, די סאַמע שווערסטע אויפגאַבן און אויסמעסטונגען האָט ער געמאַכט אויפן קאָפּ און אין אַ ס ע ק ו נ ד ע. נעמען אַ פען דערצו איז פאַר אים געווען איבעריג.

בּאַזונדערס האָט ער ליב געהאַט צו זיצן בּאַם זיידן אין שטוב, בּעת עס זיינען דאָרט געווען פיל מענשן. דער זיידע האָט אים אָפּגעגעבן גרויס כבוד און ליב געהאַט מיט אים צו פאַרבּריינגען אין פּאָליטיק. צוויי קלוגע מענשן, זיינען זיי זיך איינע די אַנדערע געווען אינטערעסאַנט.

ער פלעגט זיך צוהערן, ווענן וואָס עס ווערט גערעדט אין שטוב, און אַ שמייכל פלעגט הייגנען אויף זיין פנים. אהרן־לייזער האָט פאַרשטאַנען, וואָס דער שמייכל בּאַטייט. דאָס האָט בּאַטייט: ווי נישטיג די מענשן זיינען און ווי נישטיג זיינען זייערע געשעפטן און זייערע רייד.

איינמאָל, געדיינק איך, איז געווען בּאַם זיידן אַ פולע שטוב מיט מענשן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען די אַלע פּני־העיר און די קאָמעניצער קלוגע קעפּלאַך. האָט מען געשמועסט ווענן רעכענען. ר׳ ישראל האָט זיך אויפגעהויבן און געזאָגט, אַז ער נעמט זיך אונטער אין אַ געוויסע צו מאַכן די גרעסטע רעכענונג, עס מעג זיין ווי צעדרייט, מניה וביה, אין איין רגע. געדיינק איך דאָס אַזוי — מען האָט אים געפרעגט:

— ראָטשילד גיט אַוועק אַ מיליאָן מיט דריי הונדערט פינף און זעכציג טויזנט רובל אויף צוויי און אַ האַלב פּראָצענט אַ יאָר. וויפיל בּאַטרעפט דער פּראָצענט אַ חודש?

ישראל האָט אַ רגע אַ טראַכט געטאָן און געזאָגט וויפיל. האָט מען גענומען די פּענעס און געשוויצט, און גערעכנט, און געקנייטשט די שטערנס און אויסגערעכנט, אַז עס שטימט. האָט מען אים ווידער אויפֿ־געגעבן אַ חשבון:

— טויזנט פֿור זאַפּרען צו פֿיר הונדערט פֿינף און צוואַנציג רובל אַ פֿור. געלייזט האָט מען אַ לויט צו זיבן און דרייסיג מיט אַ האַלבס, אַכט און דרייסיג מיט אַ האַלבס און ניין און דרייסיג מיט אַ האַלבס. וויפיל האָט מען פֿאַרדינט אין כּלל?

ר׳ ישראל האָט בוכשטעבליך בּ אַ ל ד געענטפֿערט, אפשר אַ רגע האָט געדויערט.

באָם טאַטן פֿלעגט ער זיין כּמעט אַלע אָוונט און פֿאַרברייינגען מיטן טאַטן אין חסידות ביז נאָך האַלבער נאַכט. פֿון פֿרייטאָג צו נאַכטס ביז זונטאָג פֿריה פֿלעגט ער שוין כּמעט די גאַנצע צייט זיין באָם טאַטן. זינגען פֿלעגט ער נאָר זיינע אייגענע נגונים, וועלכע דער גאַנצער כּולל האָט געזונגען, פֿון פֿרעמדע, נישט זיינע, חסידישע נגונים פֿלעגט ער, ווי די מאָדע איז פֿון קינסטלער, נישט האַלטן.

באָם זינגען זיינע נגונים מיט די חסידים, האָט ער געמאַכט מיטן האַנט צו די זינגער און זיך איינגעהערט, טאָמער נעמט עמיצער נישט ריכטיג דעם טאָן, און האָט געטופּעט מיטן פֿוס.

זיינע נגונים זיינען געווען געדרייטע און הויך אַרויפֿגעצויגן, באַלד לאַנג און נידעריג און דערנאָך ווידער אַרויף, הויך, און אַזוי ווייטער, און עס פֿלעגט זיך צעגיסן אין אַלע גלידער.

אַז דער טאַטע האָט אים געבעטן מאַכן אַ נגון אויף שבת צו נאַכטס אָדער אויף יום־טוב, האָט ער שוין געמאַכט; און אַמאָל פֿלעגט טרעפֿן, אַז דער טאַטע פֿלעגט אים בעטן, בעת עס פֿלעגט זיצן צוזאַמען אַ סך חסידים, מאַכן עפּעס אַ שיינעם נגון עקספּראָמט, מיט אַמאָל, און נ אָ ר אויף ה י י נ ט י ג ע ר נאַכט צו זינגען. פֿלעגט ער אָנהויבן אַרומצוגיין איבערן שטוב הין און צוריק, געדרייט מיטן פֿינגער און אויסגעדרייט אין אַ האַלבער שעה צייט אַ שיינעם נגון, וואָס האָט ממש אַלעמען פֿאַרכישופֿט. דאָס איז געווען אַ זעלטענער איד און אַ זעלטענער מענש.

אין פּוילישן אויפֿשטאַנד פֿון דריי און זעכציגסטן יאָר איז ער געווען ד ו ר כ א ו י ס ב ו נ ט. ער איז געווען אַ פֿאַרברענטער פּאָלאַק, אַ שרעק־ליכער פּוילישער פּאַטריאָט, און איז בנוגע צו פּוילן געווען העכסט אָפּטי־מיסטיש געשטימט. ער איז געווען זיכער, אַז פּוילן וועט איצט ווערן נאָך אַ גרעסערע מלוכה, ווי זי איז געווען פֿריהער. ער האָט אַלץ געלעגט האָפֿענונג אויף נאַפּאָלעאָן דעם דריטן. קוים, האָט ער געהאָפֿט, וועלן

די פּאָלאַקן „פּאַרמאַטערן" דעם רוס, ווען קומען נאַפּאָלעאָן מיט זיין מיליטער און העלפן די פּאָלאַקן אָפּגעבן זייער לאַנד. דערביי וועט רוסלאַנד פאַרלירן אַ שטיק פון זיין לאַנד...

די פּאָלאַקן, האָט געהאַלטן ר׳ ישראל, האָבן מיליאַרדן געלט. זיי האָבן שוין נאַפּאָלעאָנען געגעבן דריי הונדערט מיליאָן פראַנק, און זיי וועלן אויספירן זייערס. ער האָט געוואוסט, וואו עס שטייט דאָס רוסישע מיליטער און וואו דאָס פּוילישע, און וויפיל מאָן עס געפינט זיך אויף יעדן צד.

דאָס רוסישע מיליטער איז פּראָסט און קאָן נישט קיין תכסיסי מלחמה, און נאַפּאָלעאָן האָט שוין אַריינגעשיקט זיינע אָפיצירן צו די פּאָלאַקן, און די פּאָלאַקן וועלן דערגיין צו זייער ציל.

ער איז געווען באַ זיך זעהר פעסט, ווען ער האָט געלעזן אין צייטונג, אַז די פּאָלאַקן האָבן געמאַכט בעסער אין זייערע צעוואָרפענע שלאַכטן, האָט זיך געפרייט און האָט אַרויסגעוויזן אַזאַ שמחה, ווי מען וואָלט אָפּגענומען ירושלים, און אַז ער האָט געלעזן, אַז די פּאָלאַקן האָבן געהאַט ערגעץ אַ מפּלה, האָט ער געטרויערט און האָט זיך דאָך נישט אונטער־געגעבן. ער האָט אַלץ געטענעט, אַז באַ אים איז זיכער, ווי צוויי מאָל צוויי איז פיר, אַז פּוילן וועט פאָרט געווינען די מלחמה.

און ער האָט שוין צוגעגרייט דריי מאַרשן פאַרן נצחון פון די פּאָלאַקן. דער ערשטער מאַרש איז געווען פאַרפאַסט דערויף, ווען דער קיסר וועט אונטערשרייבן, אַז ער גיט אָפּ פּוילן, און דאָס פּוילישע מיליטער וועט אַריין אין וואַרשע מיט נצחון; דער צווייטער מאַרש — צו באַגלייטן דאָס פראַנצויזישע מיליטער, ווען זיי וועלן זיך צוריקקערן פון וואַרשע קיין פראַנקרייך; און דער דריטער מאַרש — צו דער פייערונג פון פּוילישן קיניג מיט דער נייער קאָנסטיטוציע...

און ער האָט שוין מבטיח געווען אַלעמען, אַז אין פּוילן וועט זיין זעהר אַ ליבעראַלע קאָנסטיטוציע, פּונקט ווי זיי זיינען געווען די ערשטע קאָנסטי־טוציאָנאַליסטן אין דער וועלט.

צען וויאָרסט אַרום קאַמעניץ זיינען אין וואַלד „טשעמערי" פאָר־געקומען קליינע שלאַכטן צווישן רוסן און פּאָלאַקן, און די שאָסן פון ביקסן האָבן זיך, געדיינק איך, געהערט באַ אונז אין שטעטל.

אין ליטע האָט זיך אויסגעצייכנט דער פּוילישער אויפשטאַנד־אָנפירער אָגינסקי. ער איז געווען אַ גרויסער בריה אין תכסיסי מלחמה, אַזוי אַז ער האָט געוואָרפן אַ שרעק אויפן רוסישן מיליטער. אין טשעמערי זיינען געווען צוויי פּאָלקן רוסישע זעלנער מיט אַרטילעריע, וועלכע האָבן זיך געשלאָגן מיט דעמזעלבן אָגינסקין. אָגינסקי האָט, רוכט זיך, געהאַט אינגאַנצן דריי טויזנט פּוילישע זעלנער אָהן האַרמאַטן. אָגינסקין איז אַוועק

שלעכט און ער איז אַנטלאָפֿן, רייטנדיק אויפֿן פֿערד, און דריי קאָזאַקן האָבן אים נאָכגעיאָגט. ער האָט זיך אויסגעדרייט, זיצנדיק אויפֿן פֿערד, און דערשאָסן אַלע דריי קאָזאַקן. אַנטלאָפֿן איז ער קיין פּינסק. די רוסן האָבן גענומען אין געפֿאַנגענשאַפֿט די אַלע גרויסע כראַביעס, וועלכע זיינען געווען מיט אָגינסקין. דאָס פּוילישע מיליטער האָט מען אינגאַנצן אויס־געהרגעט, און די פּוילישע אָפֿיצירן, געפֿאַנגענע, האָט מען געבראַכט אין קאַמעניץ. איך געדיינק, אַז מ׳האָט זיי געבראַכט אין אַ שיינעם שבתדיקן טאָג און זיי זיינען געזעסן אויף דער ערד אין מיטן מאַרק, אומגעפֿער בײַ אַ זיבעציק מאַן, מיט געבונדענע הענט, און אַרום זיי זיינען געשטאַנען רוסישע זעלנער.

אַז אין קאַמעניץ זיינען אַריינגעקומען צוויי פּאָלקן זעלנער מיט דער אַרטילעריע, איז געווען פֿול די שטאָט. און ר׳ ישראל, וואָס האָט געזעהן די פּוילישע מפּלה מיט זיינע אייגענע אויגן, האָט זיך צעוויינט, ווי אַ קינד. שבת צו נאַכטס, געדיינק איך, איז געווען בײַם זיידן אַ סך מענשן, און ר׳ ישראל האָט געמאַכט אויפֿן טיש מיט קרייד אַ רעכענונג פֿון דעם רוסישן און פּוילישן מיליטער אין די ערטער, וואו עס ווערט געפֿירט דער אויפֿשטאַנד.

— דאָס איז איצט אַן אָנהויב, — האָט ער געזאָגט, — און די איצטיגע טשעמעריער מפּלה איז גאָרנישט, די פּריצים וועט טאַקע מוראַוויאָוו אויפֿהייבנגען, אָבער עס איז גאָרנישט. קעגן דער גרויסער קראַפֿט און רייכקייט פֿון די פּאָלאַקן, — האָט ער גערעדט, מעקנדיק מיטן האַנט דאָס רוסישע מיליטער, וואָס ער האָט פֿריהער אָנגעצייכנט מיט קרייד — זיינען די רוסן גאָרנישט שבגאָרנישט...

דערווייל זיינען געקומען זעלנער און אָנגעקלאַפּט אין טיר. זיי האָבן געוואָלט טרינקען שנאַפּס, און דאָ איז אַ שיינק. די טיר איז געווען פֿאַרריגלט, און מען האָט בײַאַרפֿט עפֿענען; האָט מען אָבער מורא געהאַט נישט צו עפֿענען זיי. אַ קלייניקייט, סאָלדאַטן! האָט זיך ר׳ ישראל געשטעלט נעבן טיר און נישט געלאָזט עפֿענען זי פֿאַר די רוסן. די סאָלדאַטן האָבן בײַלד אויפֿגעריסן די טיר און געטראָפֿן, פֿאַרשטייט זיך, דעם ערשטן ר׳ ישראלן. דערפֿאַר האָט ער באַקומען פֿון זיי צוויי פּעטש, אַז אים איז אַרויס בלוט פֿון די ציין.

אַז די סאָלדאַטן זיינען שוין אַוועק, האָט עמיצער געזאָגט ר׳ ישראלן:

— איר האָט דאָך איצט, ר׳ ישראל, געמאַכט אַ רעכענונג, אַז די רוסן זיינען גאָרנישט, אַז עס איז גאָר נישטאָ קיין רוסישע סאָלדאַטן?..

— אַפֿנים, דאָס איז אַ סאָלדאַט, וואָס? דאָס איז דאָך אַ ראַזבאָיניק! — האָט ר׳ ישראל ביטערליך און פֿאַרקלעמט געענטפֿערט.

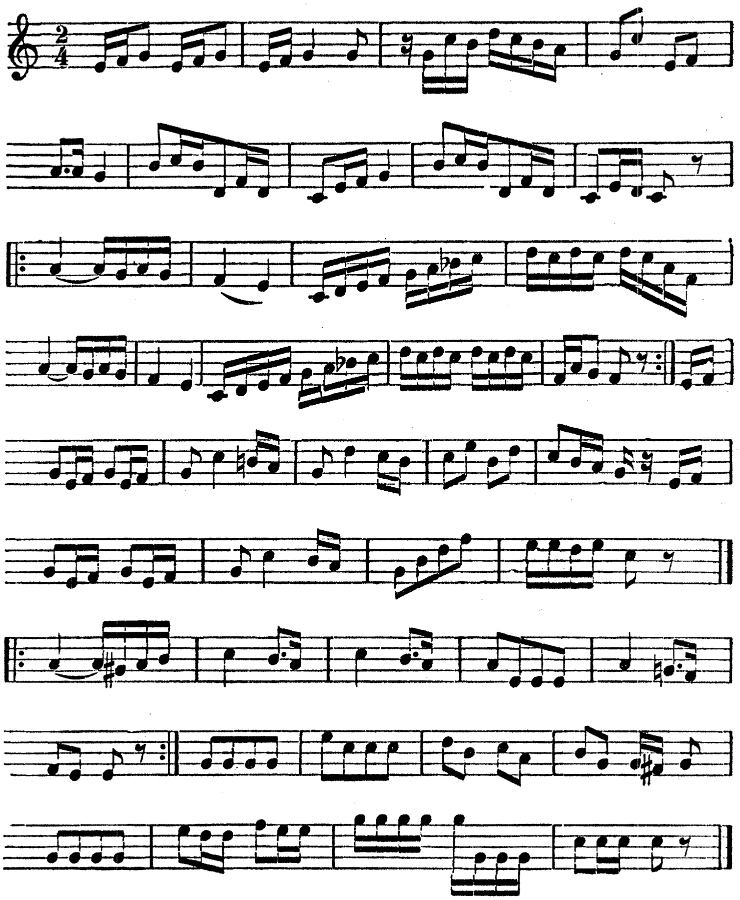

פון די אלע ר׳ ישראל׳ס קאָמפּאָזיציעס, וואָס זיינען בא מיר פארבליבן אין זכרון, גיב איך דאָ איבער די נאָטן פון צוויי מארשן זיינע, וועלכע זיינען געווידמעט פּוילן. צוליב וואָס די דאָזיגע מארשן זיינען פארפאסט געוואָרן, וועט דער לעזער געפינען דערביי אויף די זייטלאך פונם בוך.

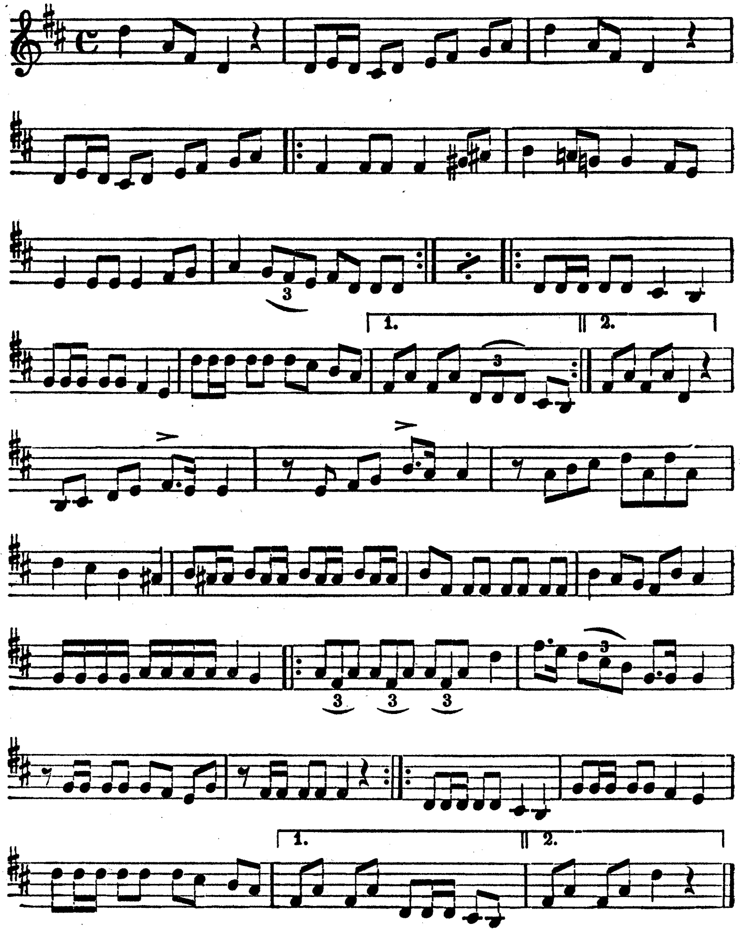

מיר געפינען דאָ פּאַר נויטיג צו באַדאַנקען דעם ה׳ פּסח קאַפּלאַן, וועלכער האָט זיך געגעבן די מיה צו פאַרשרייבן, אין נאָטן די מאַרשן, וועלכע איך האָב אים פאָר־געזונגען פון זכרון.

דערנאָך, אַז די פּאָלאַקן האָבן באַקומען איין מפּלה נאָך דער אַנדערער, און עס איז געוואָרן דייטליך, אַז עס איז שוין גאָר קיין האָפענונג נישטאָ, האָט עס ר׳ ישראל גענומען שטאַרק צום האַרצן. ער האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו טרינקען בראָנפן, כּדי אַרויסצושלאָגן פון זיך די מרה־שחורה. דאָס האָט אים פאַרשאַרט, און ער איז געפאָרן צום רבין.

פון רבין איז ער געקומען מיט שמחה. דער רבי האָט אים געגעבן אַן עצה צו טרינקען בראָנפן מיט בוימל אינאיינעם, וועט זיין אי רפואת הנפש — ער וועט האָבן שמחה, אי אַ רפואת הגוף — דער בוימל וועט אים היילן דאָס האַרץ. פלעגט שוין שטענדיג ר׳ ישראל ברייינגען צום טאַטן אַ פלעשעלע בוימל, און ווען ער האָט געמאַכט מיט די חסידים לחיים, האָט ער זיך אַריינגעגאָסן אין זיין גלעזל אַ פּאָרציע בוימל. צוליב דעם האָט ער נאָך מער געטרונקען, און דערוויייל געמאַכט נייע נגונים.

איינמאָל, זייענדיג אין קאָצק באַם רבין, האָט ער מיט זיינעם אַ גוטן ברודער פון איין שטעטל פונאַנדערגערעדט זיך באַ אַ גלעזל וויין. ווי דער שטיינער איז באַ אַ אידן, האָט ר׳ ישראל דערציילט, אַז ער האָט אַ מיידעלע, אַ בת־יחידה פון דריי יאָר און מיט קיין קדש האָט אים גאָט נישט באַשערט, וואָלט ער געוואָלט, אַז די טאָכטער, ווען זי וועט אויס־וואַקסן, זאָל טון עפּעס אַ רעכטן שידוך מיט אַן ערליכן אידן.

זאָגט יענער, אַז ער האָט אַ אינגל פון אַ יאָר דריי, וואָס האָט זעהר אַ גוט קעפּל. בכן, זאָלן זיי שוין שליסן אַ שידוך, און פון דעם אינגל ווידער וועט מען שוין מאַכן אַ רעכטן חסיד.

די זאַך איז ר׳ ישראלן געפעלן געוואָרן. ביידע האָבן געמאַכט אַ תּקיעת־כּף, אַז דעמס זון מיט יענעמס טאָכטער זיינען חתן־כּלה, תּנאים זאָל זיין בעת די קינדער וועלן אַלט ווערן צוועלף יאָר, און אַז דוד, דער חתן, וועט ווערן בעל־מצוה, זאָל זיין די חתונה. אַזוי איז געמאַכט געוואָרן דער תּקיעת־כּף, וואָס איז פאַרטרונקען געוועזן מיט עטליכע כּוסות גוטן וויין. דערנאָך איז מען אַוועק צום רבין נעמען אַ ברכה אויפן זיווג. ר׳ ישראל מיט דעם אידן, וואָס האָט געהייסן ברוך, זיינען געווען פון די ערשטע חסידים באַם קאָצקער רבין און זיינען געזעסן שטענדיג אויבנאָן באַם טיש. האָט דער רבי אַליין אָנגעגאָסן דריי כּוסות וויין און מען האָט געטרונקען לחיים, אַז דער זיווג זאָל עולה ליפה זיין און דוד, דאָס אינגעלע, זאָל זיין אַן ערליכער איד און פון זיי זאָל אַרויסקומען אַ דור פון גאָלע חסידים און צדיקים.

ר׳ ישראל איז געקומען קיין קאַמעניץ פון רבין און אָפּגעגעבן דעם וויַיב מזל־טוב פון דעם שידוך, וואָס איז באַם רבין געשלאָסן געוואָרן. שרה־ביילע

זיין ווייב, אַ ניכטערע אידענע, איז אין כּעס געוואָרן, און פון גרויס אויפ־רעגונג האָט זי אים געגעבן די ערשטע קללה:

— אַ שוואַרצער חלום אויף דיין קאָפּ! משוגענער קאָפּ! דו נעמסט דריי־יאָריגע קינדער, וואָס האָבן נאָך נישט געמאָזלט און נישט געפּאָקט, — און ביסט משדך!

ר׳ ישראל איז אויך אַרויס פון געדולד און האָט דאָס ע ר ש ט ע מאָל מסתמא אויפן לעבן איר געזאָגט:

— דו ביסט אַ חצופה! אַז איך דערצייל דיר, אַז ד ע ר ר בּ י אַ ל י י ן האָט אונז געגעבן אַ בּרכה, דאַרפסטו האָ בּ ן אמונה, דו חצופה איינע!

איז מען געוואָרן בּרוגז, און ר׳ ישראל האָט אָפּגעטראָטן, איז אַוועק־געגאַנגען צו מיין טאַטן און האָט אים דערציילט די גאַנצע מעשה. עס פאַרשטייט זיך, אַז דער טאַטע האָט אויך געגעבן שרה־בּיילען אומגערעכט דערפאַר, וואָס זי האָט נ י ש ט קיין אמונה אין רבּין. נאָר דער טאַטע האָט געוואָלט מאַכן אַ שלום, וואָס ער האָט בּאין אופן נישט געקאָנט, און ר׳ ישראל האָט געזאָגט, אַז ער וועט אַוועקפאָרן צום רבּין און דאָרטן פאַרבּלייבּן בּיז די קינדער וועלן אויסוואַקסן. דעמאָלט וועט ער מאַכן שלום מיט דעם ווייבּ און חתונה מאַכן די קינדער.

דער טאַטע, וואָס האָט אים משונה ליבּ געהאַט, האָט איינגעזעהן, אַז קוים וועט ר׳ ישראל אַוועקפאָרן צום רבּין, וועט ער שוין ווירקליך צוריק נישט קומען. וואָרום דאָרטן וועט אים טאַקע זיין גוט, ער וועט זיך זיצן בּאַם רבּינס טיש, וועט עסן, טרינקען, מאַכן נגונים און טאַנצן, און עס וועט אים גאָרנישט פעלן.

האָט אים דער טאַטע פאָרגעלעגט צו זיין בּאַ אים. ער וועט אים אָפּגעבּן אַ צימער און זיי וועלן זיך זיין צוזאַמען, ווי פריהער. ר׳ ישראלן איז דאָס געפעלן געוואָרן, ער האָט אויך ליבּ געהאַט דעם טאַטן, און שנאַפּס ווידער איז בּאַ אונז געווען, ווי וואַסער, און חסידים האָבּן אויך נישט געפעלט בּאַ אונז, אַלזאָ, איז ער געבּליבּן בּאַם טאַטן.

דעם טאַטנס כּונה איז דאָך געווען צו מאַכן כּאָטש מיט דער צייט אַ שלום, וואָרום שרה־בּיילע, זיין ווייבּ, איז אייגנטליך געווען אַ זעלטענע אידענע, אַ קלוגע און אַ פרומע, און האָט פריהער געלעבּט מיטן מאַן זעהר גוט, כּאָטש אין דער יוגנט האָט זי געהאָפט, אַלס אַ גבירס אַ טאָכטער, צו זיין אַ רבּיצין, וואָס האָט זיך איר, נעבּעך, טראַגיש נישט איינגעגעבּן.

העלפט דער אויבּערשטער און פאַר ניי־יאָר, אין חודש טבת, געווינט דער מחותן, ר׳ בּרוך, פופציג טויזנט רובּל אויף דער פוילישער לאָטעריי. ער האָט בּאַלד דעפּעשירט וועגן דעם. שרה־בּיילע האָט אָן אַלץ פ אַ ר־

ג ע ס ן און איז געקומען צולויפן צום מאַן, באַ מיין טאַטן אין שטוב, מיט אַ שמחה, און איבערבעטנדיג ר׳ ישראלן, האָט זי אָנגעזאָגט די בשורה און געזאָגט:

— איצט גלויב איך אין דיין רבין ...

דעמאָלט איז געוואָרן שלום.

דער מחותן האָט געשיקט דער כלה גאָלדענע קייטעלאַך, און פינגערלאַך, און פערל, און זיידנס אויף קליידלאַך. און דאָס דריי־יאָריגע מיידעלע, זיסל, איז אויסגעפוצט געוואָרן, ווי אַ פּרינצעסין.

ר׳ ישראל איז געפאָרן קיין מעזעריטש, און פון דאָרטן זיינען ביידע באַלד געפאָרן צום רבין אין קאָצק. דאָרט האָט מען אָפּגעפּרישט דעם תקיעת־כף באַם רבין, און ברוך האָט געגעבן דעם רבין צוועלף טויזנט רובל אַ מתנה. ר׳ ישראל איז געקומען צופאָרן אַהיים מלא שמחה און שרה־ביילע, פאַרשטייט זיך, אויך דאָסזעלבע.

אַז זיסעלע איז אַלט געוואָרן צוועלף יאָר, איז ר׳ ישראל מיט שרה־ביילען און דער כלה געפאָרן אויף תנאים. דעמאָלט איז אָבער שוין דער מחותן נישט געווען רייך; ער האָט געגעבן נדן טויזנט רובל. און אַז זיי זיינען אַלט געוואָרן דרייצען יאָר, איז געווען די חתונה אין מעזעריטש, און זיסעלע איז געבליבן באַם שווער אויף קעסט. ר׳ ישראל מיט שרה־ביילען זיינען געקומען אַהיים קיין קאָמעניץ. איצט איז ער געווען אינגאַנצן אַ פרייער און האָט פאַרבראַכט גאַנצע טעג און נעכט באַם טאַטן מיט די חסידים, געטרונקען שנאַפּס מיט בוימל און געמאַכט נגונים.

אַז שרה־ביילע איז געשטאָרבן, האָט ער אַוועקגעוואָרפן די חסידים מיטן בראָנפן, מיט די נגונים און גענומען שרייבן אַ ספר: פשטלאַך אויף מסכת פסחים. מיט דעם ספר איז ער געפאָרן צו גרויסע רבנים נעמען הסכמות. ער האָט אָבער נישט געקראָגן, ווייל נ י י נ צ י ג בלעטער זיינען א י נ ג א ַ נ צ ן פאַרנומען געווען מיט ז ע ק ם פשטלאַך. קיין רב האָט נישט געהאַט קיין ג ע ד ו ל ד א י ב ע ר צ ו ל ע ז ן איין פשטל מיט זיינע הויכע, טיפע און געדרייטע סברות.

ר׳ אייזיק, דער סלאָנימער רב, וואָס איז געווען אַ ווויצלער, האָט אים געזאָגט, אַז דער ספר איז פאַר מלאכים און נישט פאַר קיין מענשן. האָט ער זיך גענומען צום האַרצן. און פון צופיל אַרבעטן מיטן מוח, איז ער אין וואַרשע קראַנק געוואָרן און גיך געשטאָרבן. דער קאָצקער רבי איז געקומען צו דער פטירה מיט אַ סך חסידים זיינע, און אויך די וואַרשעווער חסידים האָבן נישט געפעלט אויף דער לויה.

קאַפּיטל VI

אונזער משפּחה. — די באָבע. — איר ליבע צום מאַן. — איר שטיל און פרום באַגייען זיך מיט מענשן. — ר׳ יודל. — שטאָטישע ענינים. — ר׳ ליפּע. — דער תּקיעת־כּף.

דער זיידע האָט ליב געהאַט דאָס ווערטל: „די ערד זאָל די ביינער אַרויסוואַרפן דעם, וואָס גיט אָפּ אַ קינד פון זיך״. מיטן ברודער האָט ער געלעבט אויסגעצייכנט, און דער ברודער מיט זיין בן־יחיד און דעם בן־יחידס קינדער זיינען געווען צוזאַמען מיטן זיידנס קינדער און אייניקלאַך, אַלע ווי איין מענש, און אַז עמיצער פון דער פאַמיליע איז קראַנק געוואָרן, זיינען אַלע געווען אַרום חולה. מען האָט פּשוט נישט אָפּגעטראָטן פון אים.

אין אונזער משפּחה האָט געהערשט אַ מאָדנער אחדות, וואָס איז מיט גרויס פיינקייט געפירט געוואָרן פון דער ליבער און אומפּאַרגעסליכער באָבען, ביילע־ראַשע. בײַ אַלע קראַנקע פון דער פאַמיליע האָט זי געוואַכט, נישט אָפּגעטראָטן. אַ שנור איז געגאַנגען צו קינד, איז באַלד געקומען די שוויגער; אַ טאָכטער — די מאַמע; אַ קינד, אַן אייניקל קראַנק — די באָבע. דעם דאָקטאָר צי דעם פעלדשער — האָט זי אַליין געמוזט אויפנעמען, און האָט מען באַדאַרפט עפּעס טון דעם קראַנקען, האָט זי געמוזט זיין דערביי.

בײַ איר אין הויז איז געווען שטענדיג גרייט צו עסן פאַר אַלע קינדער און קינדס־קינדער, און אַז עמיצער איז אַריינגעקומען, האָט זי באַלד געגעבן עסן. זי האָט אַליין נישט געגעסן און אַלץ געוואַרט, טאָמער קומט ד אָ ס קינד, טאָמער קומט י ע נ ץ אייניקל, די ש נ ו ר, ראַרף מען אַ ל ע מ ע ן געבן. און מיט דעם אַליין, וואָס אַנדערע האָבן געגעסן, איז זי געווען זאַט. מען האָט זי זעלטן געזעהן עסנדיג. מאַכנדיג עפּעס אַ גוט מאכל, האָט זי נאָר פון אים פ אַ ר ז ו כ ט, און דאָס איבעריגע פ ו נ אַ נ ד ע ר־ג ע ט י י ל ט, און כאָטש זי האָט געהאַט צוויי דינסטן, פונדעסטוועגן האָט זי שטענדיג אַליין געבאַקן און געבראָטן און געפּרעגלט — און איז געווען אַ זעלטענע קעכין.

אויך האָט זי געהאַט אַ טבע אַוועקצושיקן אַלע טאָג אין הקדש אַריין טעפּלאַך מאכלים, דערביי פלעגט זי נישט פאַרגעסן אָן געוויינליכע אָרימע־לייט, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פּרנסה. זיי פלעגט זי שטילערהייט אויך אַריינשיקן און מחיה זיין.

אַליין איז זי געווען אַ מאָגערע און אַ קליינינטשקע אידענע, וואָס די נשמה האָט זיך אין איר קוים געהאַלטן, און ענערגיע האָט זי אפשר געהאַט ווי אַן אַנדער מאַנסבל.

דעם מאַן, אהרן־לייזערן, האָט זי געהאַלטן טייער, ווי ווייבער זאָגן: „ווי דעם טאָג פון שבת". דער זיידע איז געווען אַ גרויסער מפונק און האָט ליב געהאַט גוט צו עסן. האָט זי פאַר אים אַלע טאָג געמאַכט באַזונדערע שפּייזן, און דאָס גרעסטע אומגליק איז פאַר איר געווען, יוען ער האָט, חס־ושלום, געפונען אַ פליג אין טעלער. דעמאָלט האָט ער שוין נישט געגעסן, און זי איז באַלד אַוועקגעפלויגן צו דער שווענגערין: טאָמער איז דאָרט פאַראַן עפּעס אַ גוט מאכל פאַר אים. אַז דאָרטן איז נישט געווען, פלעגט זי צושטיין צו אים, אַז ער זאָל נאָר וואַרטן אַ רגע, וועט זי אים שוין מאַכן אַ טייער מאכל. נאָר ער פלעגט ווי אויף צו להכעיס נישט וועלן דעמאָלט וואַרטן, און זי פלעגט האָבן גרויס עגמת־נפש דערפון.

ער האָט ליב געהאַט גוטע טיי, האָט זי שוין אָפּגעהיט, אַז זיין גלאָז טיי זאָל זיין שטאַרק און פיין. און אַז ער פלעגט אַוועקפאָרן צום פּריץ, פלעגט ער איר מוזן זאָגן, ווען ער וועט אַן ערך קומען. אויב עס איז מעגליך — אַפילו די שעה, און זי פלעגט שוין דעמאָלט צוגרייטן דעם סאַמאָוואַר. און אַז ער האָט באַדאַרפט, למשל, קומען מאָנטאָג באַנאַכט, צוועלף אַזייגער, האָט זי שוין דעם סאַמאָוואַר אַרויפגענומען צו זיך אויפן אויבערשטיבל (דאָרט איז געווען זייער שלאָפצימער). די דינסט איז שוין געשלאָפן, און די באָבע פלעגט זיצן נעבן סאַמאָוואַר אויפן אויבערשטיבל און ווילעוויז צו־וואַרפן אַ קויל, דער סאַמאָוואַר זאָל נישט אָפּקילן, כּדי אַז אהרן־לייזער וועט קומען, זאָל ער האָבן הייסע טיי. אָט אַזוי האָט זיך באַ אירן געפירט אַמאָל אַ ווייב.

און אַזוי האָט זי אַלץ געהיט אַ גאַנצע נאַכט דעם סאַמאָוואַר, אַז ער זאָל כסדר קאָכן און אַז אהרן־לייזער וועט קומען, זאָל ער באַלד האָבן טיי. עס האָט געטראָפן, אַז ער פלעגט זיך פאַרזאַמען באַ די פּריצים עטליכע נעכט מיט אַמאָל, פלעגט זי די גאַנצע צייט דרעמלען אין די זאַכן און אַמאָל זיך אויפכאַפּן און צולייגן אַ קויל צום סאַמאָוואַר, ער זאָל קאָכן, און ווידער אַנדרעמלט ווערן. באַטאָג האָט שוין די דינסט געהיט דעם סאַמאָוואַר.

אהרן־לייזער איז געווען אַן איינגעשפּאַרטער, און האָט ער געזאָגט יאָ — איז געווען יאָ, און אַז ער האָט געזאָגט ניין, איז שוין קיין טענות מער נישט געווען. און אַז ער איז געזעסן צווישן מענשן, און זי האָט אים גראָד באַדאַרפט האָבן, איז זי צוגעגאַנגען צו אים מיט גרויס דרך־ארץ, און האָט אים קודם־כל איבערגעבעטן, וואָס זי קומט איצט אין מיטן אַריין, ווען ער רעדט מיט מענשן. אין אַזוינע פאַלן פלעגט ער דאָס רוב אַן אומגעדולדיגער אַ מאַך געבן מיט דער האַנט. דאָס האָט געהייסן, אַז זי זאָל אַוועקגיין. זי פלעגט, פאַרשטייט זיך, אַוועקגיין און האָט זיך קיינמאָל נישט געפונען באַליידיגט.

נאָר פיל מאָל פלעגט טרעפן, אַז מענשן פלעגן קומען פרעגן אהרן־לייזערן אַן עצה און האָבן בעת מעשה פאַרלאַנגט, אַז זי זאָל אויך זיין דערביי. זי איז געווען באַוואוסט אין שטאָט מיט אירע עצות, פלעגט ער זי אַ רוף טון.

— די אירן ווילן באַ דיר פרעגן אַן עצה, — פלעגט ער איר זאָגן.

האָט מען דערציילט די מעשה, און זי האָט געגעבן אַן עצה. אָבער פריהער האָט זי געזאָגט אַ שטיקל הקדמה:

— איך בין דאָך אַפילו נישט מער, ווי אַ נ אַ ר י ש ע אירענע, נאָר מיר ווייזט אויס, אַז מען ד אַ ר ף טון אַזוי און אַזוי.

און צו איר עצה האָט מען דאָס רוב איינגעשטימט.

נעבן מאַן האָט זי זיך קיינמאָל נישט געזעצט, זי איז געשטאַנען פאַר אים מיט דרך־ארץ, כאָטש זי האָט אים זעהר, זעהר פיל מיטגעהאָלפן אין זיין געזעלשאַפטליכער קאַריערע און אַזוי אויך אין זיינע געשעפטן מיט די פריצים. זי האָט זיך שטענדיג געסטאַרעט, אַז ע ר זאָל נישט בלייבן צום נאַר אין זיינע געשעפטן און אַליין האָט זי זיך ב כ י ו ן ג ע מ אַ כ ט ק ע ג ן אים צום נאַר. ווי געזאָגט, האָט ער איר אין אַ סך זאַכן געפאָלגט. אָבער זי האָט זיך גאָר נישט ווּסנדיג געמאַכט, אַז זי ווייס, אַז ער פאָלגט זי...

איר פאָטער, ר׳ יודל, איז געוואָרן אויף דער עלטער אַן אלמן, און קיין קינד האָט ער נישט געהאַט באַ זיך. דריי זין זיינע זיינען געווען לומדים, אָבער נישט קיין נגידים, און זיי האָבן געוואוינט יעדער אין אַן אַנדער שטאָט. די באָבע, ביילע־ראָשע, איז געווען אַן איינציגע טאָכטער, האָט זי אים געבעטן צו זיך אין געסט. ער איז געווען זעהר אַ קלוגער איד און האָט זעהר אויסגענומען אין שטאָט, אַזוי ווייט, אַז אהרן־לייזער האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל שוין פאַרבלייבן באַ אים כל־זמן ער וועט לעבן, וואָרום ער וועט אים פאַר קיין פאַל נישט אָפּלאָזן פון זיך. דער אַלטער האָט פאַרקויפט אין סעמיאַטיטש זיין הויז מיט די

אַלע כּלי־בית און איז געקומען קיין קאַמעניץ צום איידעם, און דער זיידע, אהרן־לייזער, האָט געהאַלטן דעם שווער טייער, ווי דאָס אויג אין קאָפּ.

דער עלטער־זיידע, ר׳ יודל, האָט זיך צוגעקוקט צו זיין איידעמס געשעפטן און האָט איינגעפונען, וואָס איז אייגנטליך נישט שווער געווען, אַז די שטאָטישע ענינים פאַרדרייען אים דעם קאָפּ. גאַנצע טעג און נעכט איז בײַ אים די שטוב געפּאַקט מיט מענשן, און אַלץ צוליב שטאָטישע ענינים. אים, דעם אַלטן, האָבן באַנג געטאָן אהרן־לייזערס פייהיגקייטן, וואָס גייען אַוועק אויף אַזוינע נישטיגע, קליין־שטעטלדיגע ענינים, וואָס קאָפּ־דרייעניש דאַרף מען צו זיי האָבן מער, ווי צו גרויס־שטאָטישע עסקים.

לכן, וואָלט געווען גלייכער פאַר אים, ער זאָל אַוועקוואַרפן אינגאַנצן די שטאָטישע ענינים און זאָל זיך בעסער פאַרנעמען מיט די פריצים, בײַ וועלכע מען קאָן עפּעס פאַרדינען, אָדער ער זאָל אַרויספאָרן קיין בריסק, וואו ער וואָלט זיך באַלד געקאָנט מאַכן אַ נאָמען מיט זיין געשיקטקייט און שכל, און בעסער פון ד אָ ר ט ן זיין דער מנהיג, איידער ד אָ אין קאַמעניץ. דאָרטן האָט ער לכל הפחות עפּעס צו טון מיט אַ ז אַ שטאָט, מיט גבירים, חכמים, לומדים, געבילדעטע לייט.

דער אַלטער, ר׳ יודל, האָט געקנעלט מיט זיין טאָכטער בײַלע־ראַשען, אַז זי זאָל דאָס געבן אַזוי צו ערקלערן דעם מאַן. דער זיידע, אהרן־לייזער, האָט אָבער דערויף געענטפערט, אַז ער וועט בשום אופן נישט פאַרלאָזן קאַמעניץ, וואו עס ליגן זיינע עלטערן און עלטערנס עלטערן, וואו ער האָט שוין באַלד „אָפּגעשטופּט" אַ וועלט, וואו ער האָט אַוועקגעלעגט זיין ענערגיע מיט זיין יוגנט, און אַז מען זאָל אים געבן מיליאָנען, וועט ער פון קאַמעניץ נישט אַרויספאָרן. וואָס אָנבאַלאַנגט אָבער די שטאָטישע ענינים, איז ער אַליין מסכים, אַז מען טאָר זיך דערמיט נישט פאַרנעמען. דאָס איז צו שווער; ער לייגט אַוועק אַ סך כּוחות און איז דאָך אַלץ נישט יוצא.

דעמאָלט איז פון דאָס־ניי באַשלאָסן געוואָרן, אַז ער זאָל זיך אָפּזאָגן פון אַלע שטאָטישע ענינים. מען האָט נאָר באַראַרפּט האָבן עפּעס אַ שטיקל געלעגנהייט דערצו. נאָר אַז מען האָט דערהערט אין שטאָט, אַז אהרן־לייזער וויל זיך אָפּזאָגן פון די שטאָט־זאַכן, זיינען זיך באַלד צו אים צונויפגעקומען די פני־העיר און אַלע בעלי־בתּים חשובים און געבעטן, ער זאָל בלייבן ווייטער. אַדרבה, אויב אים איז צו שווער, זאָל ער זיי איבערגעבן אַ טייל אַרבעט, וועלן זיי אים מיטהעלפן.

די בעלי־בתּים האָבן אַ סך גערעדט און געטענעט, און ער איז דערוויל פאַרבליבן אויף אַ פראַגע, זעהן צי ס׳וועט איצט זיין גרינגער. אַזוי איז אַוועק אַ צייט, און ער האָט זיך שוין אַליין אָנגעהויבן אויפפירן אַנדערש.

ער פלעגט שוין מאַכן אספּות און פֿאַררופֿן די פּני, ווען ער פלעגט אויסטיילן אַרבעט, און זיי האָבן געטאָן, וואָס עס איז זיי אַרויסגעגעבן געוואָרן.

ווידער איז אהרן־לייזער באַפרייט געוואָרן פֿון אַ סך קאָפּ־דרייעניש דערמיט, וואָס זיין שווער, ר׳ יודל, וועלכער האָט נישט געהאַט וואָס צו טון, האָט זיך פֿאַרנומען מיט פיל מענשן, וואָס פלעגן אָנפילן דעם זיידנס שטוב. ער, ר׳ יודל, פלעגט זיי שוין געבן עצות, אויסהערן זייערע טענות א. ז. וו.

די באָבע ביילע־ראַשע, וואָס פלעגט פריהער פֿון דרך־ארץ וועגן צום מאַן זיך קיינמאָל נישט אַריינמישן אין מיטן זיינע רייד, סיידן אַז מען פלעגט זי אַ רוף טון, האָט איצט, ווען איר פֿאָטער האָט זיך באַשעפֿטיגט מיט די אידן, אויך צוגעהאָלפֿן מיט אַן עצה, מער ווי פריהער, און אַזוי אַרום האָט מען דעם זיידן אינגאַנצן באַפרייט פֿון די דאָזיגע אַרבעטן.

דער זיידע האָט זיך ווידער אָפּגעגעבן מער מיט די פּריצים, און די באָבע האָט זיך קיין נאַכט נישט אויסגעטאָן און האָט נאָר האַלב געדרעמלט. זי האָט באַדאַרפֿט אָפֿטער אַראָפּקריכן פֿון בעט און צוואַרפֿן פרישע קוילן צום סאַמאָוואַר, אַז ווען אהרן־לייזער וועט קומען, זאָל ער באַלד האָבן הייסע טיי.

דער זיידע האָט געהאַט אַ שוואָגער אַ גרויסן למדן, ר׳ ליפּע. דער דאָזיגער ר׳ ליפּע איז געווען אַ גרויסער אָרימאַן, און איינמאָל האָט ער אַריינגעשיקט אַ בריוו צום זיידן, צום שוואָגער, הייסט עס, אַז ער זאָל זעהן אים געבן עפּעס אַ פּרנסה. האָט דער זיידע געשיקט אים רופֿן און געזאָגט, אַז ער האָט מיט אים אָפּצומאַכן אַ געשעפֿט, פֿון וועלכן ער וועט האָבן פּרנסה און עס וועט אים קיין זאַך נישט פֿעלן. ווידער אים, דעם זיידן, וועט אויך אַריינפֿאַלן עפּעס דערפֿון. קוקט אים ר׳ ליפּע אָן, נישט פֿאַרשטייענדיג די רעטעניש.

וואָס הייסט, ער וועט האָבן פּרנסה און אהרן־לייזער וועט אויך נישט צולייגן דערצו?

זאָגט אים דער זיידע:

— לאָמיר „אָפּמאַכן" אַזאַ געשעפֿט: איך וועל דיר געבן פֿאַר דיין ווייב און קינדער פֿון אַלעם גוטן, און דו זאָלסט זיך זיצן און לערנען. נאָר דו וועסט מיר אַרויסגעבן אַ קוויטל, אַז דו גיסט מיר אָפּ האַלב עולם־הבא פֿון דיין לערנען. דאָס גאַנצע לעבן בין איך ברוך־השם אַ פּראָסטער עולם־הזהניק, דאָס הייסט, קיין עולם־הזה האָב איך אויך נישט. אָבער לאָמיך כאָטש האָבן עולם־הבא! איך האָב מורא, אַז איך וועל קומען אויף יענער

װעלט, װעט מיר זײַן בּיטער און פינסטער, װאָרום דאָרט איז נישטאָ קײן איספּראַװניק און קײן אַסעסער...

ר׳ ליפּע האָט אָבער נישט געקאָנט געבּן בּאַלד אַן ענטפער. בּאַ אים איז, אַפּנים, אויסגעקומען נישט גלײַך, אַז אהרן־לײזער, װאָס האָט אַזױ פיל עולם־הזה, זאָל נאָך עולם־הבּא אױך האָבּן. ער האָט געזאָגט, אַז ער װעט זיך מישב זײַן מיט פּוריען, זײַן װײַבּ, אהרן־לײזערס שװעסטער.

עס איז אַװעקגעגאַנגען אַזױ אַ פּאָר מאָנאַטן, און נישט ר׳ ליפּע און נישט זײַן װײַבּ — האָבּן נישט געװאָלט אַװעקגעבּן אהרן־לײזערן האַלבּ עולם־הבּא פון לערנען. זײ האָבּן שטאַרק געליטן נויט, זײַנען געװען זעהר געדריקט, מיט קלײנע קינדער, װעלכע מען האָט בּאַדאַרפט מאַכן קלײדלאַך, שיכעלאַך, מלמדות־געלט צאָלן און נאָך אַזעלכע זאַכן, װאָס מען דאַרף האָבּן צום לעבּן. אהרן־לײזער האָט זײ לפי ערך צום עסן געגעבּן, אָבּער נאָר צום עסן. האָט מען זיך געמאַטערט און נישט געװאָלט מאַכן דעם שותּפות־געשעפט מיט דעם עולם־הבּא. אהרן־לײזער האָט שױן פאַרקלענערט די פּאָרציע. איצט האָט ער נאָר געװאָלט אַ העלפט פון ר׳ ליפּעס לערנען אַלײן און פון די אַלע מצוות זײַנע גאָרנישט.

געװײנליך, האָט עס אהרן־לײזערן פאַרדראָסן. ערשטנס, האָט זיך אים שטאַרק געװאָלט עולם־הבּא, און, צװײטנס, איז ער גלאַט נישט צוגעװײנט, אַז מען זאָל אים אָפּזאָגן. האָט ער געטאָן אַ קלײניגקײט: ער האָט אױפגעהערט צו שיקן זײ אױף צום לעבּן.

זײַנען, נעבּעך, געבּליבּן ר׳ ליפּע מיט זײַן װײַבּ און קינדער אינגאַנצן אָהן בּרױט. עס איז נישט געװען קײן שטיקל בּרױט אין שטוב, אַפילו אַ קאַרטאָפל איז אױך נישט געװען, ממש כאַטש נעם און שטאַרבּ פון הונגער.

האָט מען זיך געמוטשעט, געראַנגעלט, זיך געװאָרפן, אָבּער אַז מען האָט שױן מער נישט געקאָנט אױסהאַלטן, איז שױן פּוריע, ר׳ ליפּעס װײַבּ, מסכּים געװאָרן:

— גײ שױן, גיבּ שױן דעם רשע אַװעק דײַן האַלבּ עולם־הבּא. מען קאָן דאָך מיט קינדער נישט שטאַרבּן פון הונגער.

איז ער געקומען אַ דערשלאָגענער צו אהרן־לײזערן און איבּערגעגעבּן, אַז ער בּאַשטײט שױן אױף זײַן פּאָרשלאָג. ער איז מסכּים...

אָבּער אהרן־לײזער איז שױן איצט געװען תּקיף בּאַ זיך. זאָגט ער:

— איצט װיל איך שױן נישט. דו האָסט מיר נישט געװאָלט געבּן האַלבּ עולם־הבּא? ערשט איז פאַרפאַלן. גײ אַװעק און גיבּ אָקאָרשט דײַן װײַבּ פּרנסה.

אהרן־לײזער האָט, פאַרשטײט זיך, זעהר געװאָלט די עולם־הבּא. ער האָט אָבּער פאַרשטאַנען, אַז די גאַנצע מאַכערקע קענען שותּפות איז

געווען זיין שוועסטער און אים האָט זיך געוואָלט, אַז די שוועסטער זאָל ד ו ק א קומען און ב ע ט ן ז י ך באַ אים, און ווידער זאָל זי אַליין זיך אויך חתמענען אויפן קוויטל, אַז זי איז מסכים צו דעם געשעפט.

ר׳ ליפּע האָט נישט פאַרשטאַנען אהרן־לייזערס כּונה. קאָן מען זיך פאָרשטעלן, מיט וואָס פאַר אַ האַרץ ער איז אַוועק אַהיים. עס איז געוואָרן אַ געוויין אין שטוב. קינדער ווילן עסן און נישטאָ וואָס צו געבן. זיינען זיי ביידע געגאַנגען צו אהרן־לייזערן מיט אַזאַ חשק, ווי מען גייט צו דער שחיטה, און האָבן געוויינט און געבעטן, ער זאָל שוין מאַכן שותּפות.

— גוט, — זאָגט רוהיג אהרן־לייזער, — לאָמיר גייען צום רב און אָפּשרייבן זיך אויף דעם גאַנצן לעבן. איך זאָל אייך געבן פּרנסה גלייך ווי מיינע קינדער, און ליפּע זאָל מיר געבן עולם־הבא פון זיין לערנען.

ר׳ ליפּע האָט אָבער געוואָלט דריי יאָר, נישט דאָס גאַנצע לעבן, ביז מען איז געבליבן אויף פינף יאָר.

איז מען אַוועק צום רב און געמאַכט אַ כּתב אויף דעם, וואָס זיי האָבן אָפּגערעדט, און ר׳ ליפּע מיט פוריען האָבן זיך געחתמעט און דער רב מיטן דיין האָבן זיך אונטערגעשריבן פאַר עדות, און מען האָט זיך געגעבן אַ תּקיעת־כּף באָלה ובשבועה, אַז אהרן־לייזער דאַרף אים מיט זיין געזינדל אויסהאַלטן כּיד הנגידים, און דערפאַר באַקומט ער פון ר׳ ליפּען האַלב עולם־הבא פון זיין לערנען. ר׳ ליפּע מוז אָבער לערנען דעם גאַנצן טאָג און טאָר קיין אַנדער זאַך נישט טון, והכּל שריר וקים.

אהרן־לייזער איז געקומען פון רב מיט אַזאַ שמחה, וואָס עס איז זיך שווער געווען פאָרצושטעלן. אַ קלייניקייט, אהרן־לייזערס גליק! ווען מען זאָל אים געבן פאַר דעם האַלב עולם־הבא כּל הון דעלמא, וואָלט ער געוויס נישט גענומען.

ר׳ ליפּע מיט פוריען זיינען שוין אַוועק אַהיים נישט אַזוי פרייליך. דערפאַר אָבער האָט באַ ר׳ ליפּען אין האַנט געבלישטשעט אַ פינף און צוואַנציגער.

איצט האָט אהרן־לייזער אָנגעהויבן שיקן זיי פון אַלדאָס גוטס, פון חלב ודבש. און אַז ר׳ ליפּע האָט דאָס ערשטע מאָל אויף זיין לעבן אָפּגעגעסן צוזאַמען מיט זיין געזינדל גאָר אַ געהויבענעם מיטאָג, האָט שוין דאָס געשעפט געקראָגן גאָר אַן אַנדער חן אין זיינע אויגן.

קאַפּיטל VII

דער אַקציז. — דער באַראָן גינצבורג. — דער בן־יחיד. — דער סקאַנדאַל מיטן אַסעסער. — דער איספּראַווניק האַלט דעם זיידנס צד. — ר' ליפּע צעריסן דעם תּקיעת־כּף.

אין יענער צייט איז דער אַקציז איבערגעגאַנגען פון דער רעגירונג צום באַראָן יאָזשע גינצבורג. איבערגענומען האָט ער דעם אַקציז פאַר אַ געוויסע סומע געלט צו צאָלן יערליך דער רעגירונג. און פאַר באַאַמטע אין די אַקציז־קאַנצעליאַריעס און אַנשטאַלטן האָט ער גענומען נאָר אידן: פון דער העכסטער שטעלע ביז אַ קליינעם פּלאַץ ערגעץ אויף אַ דאָרף.

רעמאָלט האָט שוין דער זיידע אויפגעהערט צו ברייִנגען געגנבעטן בראָנפן פון פּוילן. ער איז געווען איבערראַשט פון שמחה, וואָס אַ אידן האָט די רעגירונג איבערגעגעבן אַזאַ מין פּאָדריאַד, און ווי ער איז נישט געווען אַריינגעטאָן אין פּרנסה, האָט ער דאָך נישט געוואָלט אַריינ־ברייִנגען געגנבעטן בראָנפן; טאָמער וועט, חלילה, פון אַזאַ מעשה באַנקראָטירן דער באַראָן!.. דערפון קאָן אַרויסקומען אַ רעה פאַר אַלע אידן, וואָרום די שונאי־ישראל וועלן זאָגן, אַז אַלע אידן זיינען גנבים.

ווידער האָט זיך דער באַראָן געשטעלט אַזוי פיין און אָנגענומען אידן פאַר באַאַמטע, וואָס דערמיט גיט ער פּרנסה טויזנטער אידן. ווייטער איז גלאַט שיין, וואָס אידן רינגען אין קאַזנאַ. האָט שוין דער זיידע כּסדר געקויפט בראָנפן אין די ברייזער, און די פּרנסה איז דעריבער שוואַך געוואָרן. פון די פּוילישע בראָנפנס פלעגט ער פאַרדינען טויזנטער רובל אַ יאָר!

און אַזוי ווי אַלע קינדער דעם זיידנס מיטן ברודער האָבן געלעבט נאָר פון דער אַרענדע, און איצט איז מען געוואָרן געדריקטער אין פּרנסה, האָט דער זיידע שוין אָנגעהויבן פאַרקלענערן די הוצאה.

פאַרקלענערנדיג די הוצאה, האָט דער זיידע איינגעפונען, אַז די פינף רובל, וואָס ער צאָלט אַ מאָנאַט דעם אַסעסער, זיינען איבעריג. וואָרום ערשטנס, גיט דאָך דעם פּריצ'ס פאַרוואַלטער זיינע פּויערים

אַלס הילף צו דער אַרענדע און נאָר זעלטן ראַרף מען אָנקומען צום אַסעסער. ווייטער האָט ער פאַרן אַסעסער גלאַט קיין מורא נישט — ער האָט ראָך עפּעס דעם איספּראַווניק, קענן וועמען דער אַסעסער וועט נישט גיין.

דעם אַסעסער האָט עס אַוראַי פאַרדראָסן, און איך געדיינק, ווי דעמאָלט, איך בין נאָך געווען אַ קליין אינגעלע, איז אַרייַנגעקומען דער קליוטשוואָיט מיט דריי דיעסיאַטניקעס און געבעטן אַ פלעשל בראָנפן. עס איז געווען שבת צו נאַכטס. ווי געוויינליך איז בּאַם זיירן פול געווען די שטוב מיט מענשן, און די באָבע האָט אַלעמען דערלאַנגט טיי. אָט די מצוה איז שוין געווען איר מצוה, כאָטש זי האָט געהאַט רינסטן, וואָס האָבן געקאָנט אָהן איר דערלאַנגען, און זי איז נישט מיר געוואָרן אונטערצוטראָגן יעדערן אַ צווייטע גלאָז טיי, און אַ דריטע...

דעם זיידנס פלימעניק, דער בּין־יחיר, פלעגט שוין שטענדיג היטן דעם פעטער, דאָס הייסט, מיין זיירן, און ער האָט אים געפאָלגט אין פייער און אין וואַסער. דער זיידע האָט אים ליב געהאַט און ער איז געווען דער גאַנצער תקיף אין דער משפחה. האָט איינער פון דער פאַמיליע באַראַרפט עפּעס בעטן בּאַם זיירן, האָט מען שוין געזאָגט דעם בן־יחיר, אריה־ליבן, און אריה־ליב איז געווען דער פאַרמיטלער.

געווען איז ער אַ הויכער און אַ געזונטער יונג, האָט אַפילו געקאָנט לערנען, נאָר געוואָלט האָט ער גאַנץ ווייניג, און אַ גוטער. און אַז אריה־ליב האָט געזאָגט, אַז ער וועט שוין אויספירן בּאַם פעטער, האָט מען שוין געוואוסט, אַז דאָס וועט מקוים ווערן. ווידער, אַז דער זיידע האָט באַראַרפט עפּעס צום אַסעסער, האָט ער געשיקט אריה־ליבן, אַזוי אויך צום איספּראַווניק, און אַ צונג האָט ער געהאַט אַ געשליפענע, צוליב וואָס ער איז געווען באַזונדערס געהויבן בּאַ אַלעמען.

בשעת דער קליוטשוואָיט האָט געבעטן אַ פלעשל בראָנפן, האָט אריה־ליב געפרעגט דעם פעטער, צי מען זאָל געבן. דער זיידע האָט געהייסן. און אַז מען האָט געגעבן, האָט דער קליוטשוואָיט געשווינד אַרייַנגעלעגט די פלאַש אין קעשענע אַריין און איז אַוועקגעגאַנגען צוזאַמען מיט זיינע פויערים. דאָס איז געוואָרן קשהריג, און אריה־ליב האָט געפרעגט דעם זיירן:

— זאָל איך לויפן אָפּנעמען?

— איך הייס יאָגן זיי און אָפּנעמען דעם בראָנפן מיט גוואַלד, האָט דער זיידע געזאָגט.

געדינט האָבן דעמאָלט בּאַ אונז אַ פּאָר געזונטע „מענשן": חצקל און קיווקע. דער לעצטער איז געווען מפורסם פאַר אַ גבור, האָט אריה־ליב

געגומען בײדן און געלאָפן יאָגן דעם קליוטשוואָיט מיט די רעסיאַטניקעס.
אין אַ פערטל שעה אַרום קומט אריה־ליב מיט גרויס שמחה, דאָס פלעשל
בראָנפן אין האַנט און דערבײַ אַ סימן — דעם קליוטשוואָיטס היטל.
ער האָט דערציילט, אַז געפּאַקט האָט מען די חברה־לייט אַזש באַם
אַסעסער אויפן גאַניק. נאָך אַ רגע וואָלטן זיי שוין געווען אין שטוב, האָט
מען זיי גוט אָנגעבראָכן די ביינער און אָט איז דעם קליוטשוואָיטס היטל
פאַר אַ סימן.

— האָב איך גוט געטאָן, פעטער? — האָט געפרעגט אריה־ליב.

— גוט, — האָט דער זיידע געענטפערט.

זונטאָג פריה, אַז דער זיידע איז אַוועקגעפאָרן צו די פריצים, איז דער
אַסעסער געקומען מיטאָג־צייט מיט אַכצען רעסיאַטניקעס צום פעטער אין
שטוב אַריין — מאַכן אַ פּראָטאָקאָל, אַז ער פירט אַ שיינק אָהן אַ
פּאַטענט, האָט אריה־ליב גענומען זידלען דעם אַסעסער און אָפן געזאָגט,
אַז קוים וועט ער מאַכן דעם פּראָטאָקאָל, קריגט ער פּעטש, און ער האָט
אויפגעהויבן די האַנט...

געוויינליך, וואָס טוט אַן אַסעסער פאַר אַזאַ מעשה, בעת ער איז מיט
אַכצען רעסיאַטניקעס? נעמט מען אַזאַ בחור און מען בינדט אים און
מען פאַראַרעסטירט, און מען שיקט אָפּ קיין בריסק. דער אַסעסער האָט עס
אָבער נישט געטאָן. ער האָט זיך, אַפּנים, דערמאָנט אָן דעם איספּראַווניק
מיט אהרן־לייזערן. דאָס איז אַ גרויסער כח. איז ער אַוועק און אָנגעשריבן
אַ בריף צום איספּראַווניק וועגן דער גאַנצער געשיכטע.

אָנשטאָט אַן ענטפער האָט דער איספּראַווניק אָנגעשריבן דעם אַסעסער אַ
מוסר־בריף, דהיינו: ווי זאָל דאָס אַ מענש אַזוי קיין שכל נישט האָבן
און פאַרפירן קריג מיט אַזאַ קלוגן אידן. און דערבײַ האָט ער אים אין בריף
געראָטן איבערבעטן דעם זיידן און מאַכן שלום. און טאָמער וועט ער
אים נישט פאָלגן, טאָ זאָל ער וויסן זיין, אַז פון היינט אָן פאַרפאָרט ער
אין קאַמעניץ נאָר צו אהרן־לייזערן, און נישט צו אים, ווי עס זיינען זיך
נוהג אַלע איספּראַווניקעס, און דאָס וועט זיין זעהר מיאוס פאַרן אַסעסער.

צום זיידן האָט דער איספּראַווניק געשריבן, אַז ער זאָל אָנגרייטן פאַר אים
אַ דירה, ווען ער וועט קומען קיין קאַמעניץ. דער זיידע האָט באַלד צוגעגרייט
פאַר אים אַ שטיבל באַם ברודער, מרדכי ליבן, מיט אַ באַזונדערן אַריינ־
גאַנג. און אַז דער זיידע האָט אים געשריבן, אַז אַלץ איז שוין פאַרטיג,
איז דער איספּראַווניק געקומען אויף פיר פערד מיט אַ גלאָק און פאַרפאָרן
גלייך צום פעטער. דאָרט איז ער איינגעשטאַנען אויך שפּעטער — אַמאָל
איין טאָג, אַמאָל צוויי טעג, ווי עס האָט זיך געמאַכט.

דער אַסעסער האָט בחרפּתו געמוזט קומען צו אים, און דער איספּראַווניק האָט עקסטרע אַריינגערופן דעם זיידן צו זיך. זאָל, הייסט עס, דער אַסעסער זעהן, ווי ער איז מקרב דעם זיידן. אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען אַנדערטהאַלבן יאָר צייט ביז דער אַסעסער האָט זיך געמוזט אונטער־געבן און איבערבעטן דעם זיידן פאַרן איספּראַווניק אין די אויגן. דעמאָלט איז שוין פאַרפאָרן דער איספּראַווניק ווידער צום אַסעסער, ווי שטענדיג.

אין דער צייט האָט דער זיידע איינגעפירט, אַז די פּני פון שטאָט זאָלן פירן אַלע שטאָטישע ענינים, און נישט ער אַליין איינגאַנצן. ער האָט געבעטן דעם איספּראַווניק, אַז ער זאָל איבערגעבן דעם זיגל מיט די ביכער אַן אַנדער איסבאָרשטשיק, און ער וועט זיך אויך צו־מישן, וואו מען וועט דאַרפן. ער וועט זיך אַוראַי סטאַרען, אַז אַלץ זאָל געפירט ווערן אין אָרדענונג, און אַזוי איז געווען. דער זיידע איז שוין מער נישט געווען קיין איסבאָרשטשיק, נאָר ער איז גלאַט געבליבן דער בעל־יועץ פון איסבאָרשטשיק מיט די פּני־העיר. און אַז עס האָט געטראָפן עפּעס אַ שווערע זאַך, זיינען געקומען צו אים די פּני און האָבן זיך מיט אים שואל־עצה געווען, און פון אַלע זייטן איז געווען שלום ושלוה.

אַז דער איספּראַווניק איז געקומען, איז שוין דער איסבאָרשטשיק גע־גאַנגען צום זיידן, איידער ער איז געגאַנגען צום איספּראַווניק, און אַז עס איז געווען אַ וויכטיגע זאַך, איז דער זיידע געגאַנגען מיטן איסבאָרשטשיק צום איספּראַווניק און געמאַכט אַלץ אין אָרדענונג.

דער זיידע האָט זיך געפירט זיינע געשעפטן מיט די פּריצים, און ר' ליפּעס האַלב עולם־הבא האָט זיך געמערט. דאָס האָט אים געגעבן נאָך מער מוט צו אַרבעטן, ער איז געווען רוהיגער, די עולם־הבא האָט אים באַם לעבן דערהאַלטן. אָבער לאַנג האָט דעם זיידנס פאַרגעניגן נישט געדויערט: זיין שוואָגער, ר' ליפּע, האָט אים אַריינגעשיקט אַ בריף באַם סוף פון פערטן יאָר, אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון דעם שותּפות. ער ברעכט דעם תּקיעת־כּף, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף פינף יאָר, ווייל ער איז געוואָרן רין אין שטאָט, נאָך דעם געשטאָרבענעם רין, און איצט וועט ער שוין האָבן פּרנסה אָהן דעם שותּפות, און ער דאַרף שוין זיין האַלב עולם־הבא נישט אַוועקגעבן.

דער בריף האָט געמאַכט אויפן זיידן זעהר אַ שווערן איינדרוק, און כּמעט אַ האַלב יאָר צייט איז ער, אַזאַ חכם אַ איד, געווען אין גרויס מרה־שחורה ביז יום־כּפּור. יום־כּפּור האָט ער זיך גוט אויסגעוויינט און דערנאָך איז ער געבליבן רוהיג. אָבער מיט דער שוועסטער איז ער געווען ברוגז דאָס גאַנצע לעבן. ער האָט געהאַלטן, אַז זי איז שולדיג אין אַלעם דעם.

קאַפּיטל VIII

מיין ערשטער מלמד. — מיינע קשיות. — דער צווייטער מלמד. — מיין פעטער ישראל. — דער עלוי ישראל. — ווי דער עלוי ישראל האָט אונז געשמיסן אין פעלד. — בּאַ מאָטע דעם מלמד. — דער גיהנם. — די ווינטער־אָוונטן. — מעשיות מיט כּשוף. — מיין פרומקייט. — דער דבוק. — ר׳ ליפּע צוקערמאַן.

אַז איך בּין אַלט געוואָרן צוויי און אַ האַלבּ יאָר, האָט מיך די מאַמע אָפּגעגעבּן צו יעקבֿ־בּער דעם דרדקי־מלמד. זי האָט קיין צייט נישט געהאַט צו וואַרטן בּיז זומער, ווען איך וועל אַלט ווערן דריי יאָר, און אָפּגעגעבּן מיך אין חדר נאָך סוכּות. איך האָבּ פון קינדרווייז אָן געהאַט חשק צום לערנען און האָבּ פון יעקבֿ־בּערן דעם מלמד נישט געוואָלט אָפּטרעטן, אַפילו גיין אַהיים. איך פלעג זיצן בּאַ אים אויפן אויוון, עס איז געווען וואַרים, אַנגענעם. געלערנט האָבּן בּאַ אים אפשר אַ הונדערט אינגלאַך, און ווען די יחסנישע קינדער האָבּן נישט געוואָלט מער לערנען, זיינען זיי געזעסן אויפן גרויסן אויוון, און מען האָט זיך דאָרט געשפּילט.

מיר איז געווען אויפן אויוון אַזוי גוט, אַז איך האָבּ נישט געוואָלט אַראָפּגיין, נאָר אַז מען האָט אַראָפּגענומען אַלע אינגלאַך, האָבּ איך שוין נישט געקאָנט אַליין בּלייבּן, פלעג איך גיין מיטן בּאַהעלפער אַהיים.

נאָר יעקבֿ־בּער דער מלמד איז פון מיר נישט געווען צופרידן. איך האָבּ געהאַט פון קינדרווייז אָן דעם פעלער, וואָס איך בּין געווען אַ מקשן, איך האָבּ נאָר געטאָן און געפרעגט קשיות. און יעקבֿ־בּער, נעבּעך, האָט מיר נישט געוואוסט, וואָס צו ענטפערן. צום בּיישפּיל, אַז ער האָט אָנגעהויבּן לערנען מיט מיר אלף־בּית, האָט ער מיט מיר געלערנט: קמץ אלף — „אָ“, קמץ „בּ“ — בּאָ און קמץ „ב“ — באָ. פרעג איך בּאַ אים, צו וואָס דאַרף מען צוויי מאָל קמץ „ב“ — באָ און קמץ „ו“ — וואָ?

— אַז דו וועסט עלטער ווערן, — האָט געזאָגט דער רבּי נישט צופרידן, — וועסטו וויסן.

פאַראַן אַזעלכע קינדער, וואָס זיי פרעגן נאָר שאלות:

— טאַטע־מאַמע, צו וואָס דאַרף מען דאָס? צו וואָס דאַרף מען יענץ?

האָב איך געטאָן און כסדר געפרעגט דעם רבין:

— ווער מאַכט אַ טיש?

— אַ סטאָלאַר.

— און ווער האָט געמאַכט דעם סטאָלאַר?

— גאָט.

— און ווער האָט געמאַכט גאָט?

— גאָט! — האָט ער מיט כּעס אַ געשריי געטאָן — גאָט איז פון אייביג אָן און קיינער האָט אים נישט געמאַכט.

— גאָט האָט זיך אַליין געמאַכט? — פרעג איך און קוק דעם רבין אין די אויגן אַריין.

— דו ביסט נאָך אַ קליין אינגל און אַ נאַר! — האָט ער מיט רציחה אויסגעשריגן.

דער רבי האָט דערציילט דעם טאַטן, אַז איך טו און פרעג קשיות. האָט אים דער טאַטע געראָטן, אַז ער זאָל זיך אויף מיר אָנבייזערן, ווען איך וועל עפּעס פרעגן.

— זאָלסט אים זאָגן, — האָט דער טאַטע געראָטן, — אַז אַ אינגעלע טאָר גאָרנישט ניט פרעגן, אַז אַ אינגעלע דאַרף נאָר לערנען און שווייגן.

אָבער דעם טאַטן זיינען די קשיות פון דעם קליין אינגעלע אַריין אין נאָז, און ער האָט געטראַכט, אַז פון אַזאַ קינד קאָן נאָך, חלילה, אַרויס־קומען אַן אפּיקורס. וואָלט זיין אפשר גלייכער, וואָס וויינינגער לערנען מיטן קינד און בעסער באַצייטנס אים געבן צו מלמדים חסידים, וועלכע וואָלטן אים געלערנט נאָר צו זיין אַ חסיד און אַן ערליכער איד?..

באַ יעקב־בערן האָב איך געלערנט דריי זמנים. איך האָב שוין געדאַוונט גאַנץ גיך, ווי אַ גרויסער, און דעמאָלט האָט מיך דער טאַטע טאַקע אַוועקגעגעבן צו אַ מלמד אַ חסיד, שעיה־בצלאל, באַ וועלכן מען האָט געלערנט חומש און אָנפאַנג גמרא.

באַ דעם רבין האָב איך אָנגעהויבן לערנען חומש, און דער טאַטע האָט געמאַכט אַ סעודה פאַר אַלע חסידים. מען האָט געזונגען און געטרונקען בראָנפן לרוב און געגעסן דעם גאַנצן טאָג, אָהן דעם זיידן, מחמת ער איז מיט די חסידים צוזאַמען קיינמאָל נישט געווען. געלערנט האָב איך גוט, און דער רבי האָט מיט מיר אָנגעהויבן רש״י. איך האָב אַלץ גיך איבערגענומען, און צו זעקס יאָר האָב איך שוין געוואָלט אָנהויבן לערנען גמרא. דער רבי האָט אָבער איינגעפונען, אַז עס איז נאָך צו־פריה.

— עס וועט זיין צייט, אַז דו וועסט אָנהויבן גמרא צו זיבן יאָר.

פלעג איך שטיין נעבן טיש, וואו די קינדער לערנען גמרא, און פלעג זיך איינהערן און נישט וועלן גיין שטיפן מיט די חומש־אינגלאַך. אַזוי האָב איך מיך אַלץ איינגעהערט, און אַז עס איז געקומען דאָנערשטאָג, האָב איך געזאָגט דעם רבין, אַז איך וועל אים איבערזאָגן דעם גאַנצן שיער גמרא פון דער וואָך אויף אויסווייניג. איך האָב געזאָגט, ווי אַ וואַסער, געדיינק איך, אַ שטיק פון לקח־טוב: אַז ראובן שגזל משמעון, אַז ראובן האָט געגזולט געלט פון שמעונען? דער רבי איז נתפעל געוואָרן, און באַנאַכט איז ער געגאַנגען צום טאַטן און אים דערציילט, וואָס פאַר אַ וואויל אינגל ער האָט: נישט לערנעריג, נאָר איינהערנדיג זיך, האָט ער געזאָגט דעם שיער אויף אויסווייניג.

אָבער דער טאַטע האָט זיך מיט דעם נאָר ווייניג געפרייט. ער איז געווען אַזאַ פאַנאַטיקער אַ חסיד, אַז באַ אים האָט לערנען קיין באַדייטונג נישט געהאַט. ער האָט געוואָלט, איך זאָל נאָר קענען חומש און אַ שטיקל מדרש. מער דאַרף מען נישט, און איך זאָל נאָר זיין אַן ערליכער איד, דאָס הייסט, אַ חסיד.

שעיה־בצלאל האָט שוין אָנגעהויבן מיט מיר לערנען גמרא און איך האָב זעהר גוט געלערנט. איך האָב אַלץ גיך באַנומען. איך האָב געהאַט אַ תפיסה, אַלע דאָנערשטאָג האָב איך גוט געזאָגט דעם לקח־טוב, ווי אַ וואַסער.

אין אַ זמן אַרום איז שוין שעיה־בצלאל געווען פאַר מיר ווייניג מיט זיין שטיקל לקח־טוב. איך האָב שוין באַדאַרפט אַריבערגיין צו אַ גרעסערן מלמד, וואָס לערנט שוין מיט אינגלאַך אַן עמוד גמרא, אָדער אַ גאַנצע בלאַט גמרא.

אָבער דער טאַטע האָט זיך נישט געאיילט. ער האָט מיך געהאַלטן באַ שעיה־בצלאלן ניין זמנים, און איך האָב אַלץ געלערנט דאָס איינענע צווישן קליינע אינגלאַך. דער טאַטע האָט איינגעזעהן, אַז לערנען וועל איך קאָנען און קיין סך דאַרף מען נישט, און איבערהויפט זאָל איך זיין אַ חסיד.

איך האָב געוויינט פאַרן טאַטן, אַז איך וויל שוין לערנען גמרא, נישט קיין לקח־טוב, אַז איך וויל לערנען מיט גרעסערע אינגלאַך, אָבער דער טאַטע האָט נישט געוואָלט צוליב דעם באַוואוסטן טעם.

געהאַט האָט דער טאַטע אַ ברודער ישראל, וואָס איז געווען אין איין עלטער מיט מיר. האָט דער זיידע איבערגעגעבן זיין אינגל ישראל אונטער מיין טאַטנס השגחה, האָט ער אונז ביידן געגעבן אין איין חדר אַריין און געקליידט אונז אין ריזעלבע מלבושים, און מיר זיינען געשלאָפן צוזאַמען.

ישראל האָט נאָך געהאַט אַ בעסערן קאָפּ פֿאַר מיר. ער האָט אָבער נישט געוואָלט לערנען, און אים האָט נישט געאַרט, וואָס אונזער רבי איז שעיה־בצלאל. פֿאַר אים איז נאָך גלייכער געווען: ער האָט זיך נישט באַראַרפֿט מאַטערן. מיט זיין גוטן קאָפּ האָט ער אַפֿילו דאָס שטיקל לקח־טוב דאַנעריש־טאָג נישט געוואוסט, וואָרום ער איז געווען אַריינגעטאָן אין שטיפֿן.

אין אונזער פֿאַמיליע איז געווען נאָך אַ אינגל ישראל, מיט צוויי יאָר עלטער פֿאַר מיר, וואָס האָט געהאַט אַ גאונישן קאָפּ. זיין פֿאָטער איז געווען ר׳ יוזל ווישניאַק, אַ גרויסער למדן, אַ מושלם און דעם זיידן ר׳ יורלס אַ ברודערס זון. ער איז געווען אויף אַ שטעלע אין לובלין, און זיין ווייב באַשע־פּייגע מיט די קינדער זיינען געווען באַ איר פֿאָטער ר׳ זעליג.

דאָס אינגל זייערער, ישראל, האָט צו אַכט יאָר אַלט פֿאַרמאַטערט די בעסטע מלמדים. אויף יעדן שטיקל גמרא האָט ער געפֿרעגט האַרבע קשיות, און די לומדים האָבן אים נישט געקאָנט ענטפֿערן. רעדפֿאַר, פֿאַרשטייט זיך, האָט אים די גאַנצע פֿאַמיליע אונזערע זעהר ליב געהאַט, און ער פֿלעגט שטענדיג זיין באַ אונז, עסן און טרינקען און שטיפֿן מיט אונז, און צוליב אים האָט מען מיך מיט ישראלן פֿאַרשטויסן. אַלע האָבן זיך געצאַצקעט נאָר מיט אים און מיט אים.

אָבער איך און מיין חבר ישראל, וואָס איז צו גלייכער צייט געווען אויך מיין פֿעטער, האָבן געהאַט צו אים אַ שנאה אין האַרצן, וואָרום ווען נישט ער, וואָלטן מיר דאָך געווען גאַנץ גוטע אינגלאַך: איך וואָלט אפֿשר געווען דאָס בעסטע אינגל אין שטאָט, און די פֿאַמיליע וואָלט מיך נאָך מער האָלט געהאַט.

אָבער נישט קוקנדיג אויף אונזער שנאה צו אים, האָבן מיר דאָך דרך־ארץ געהאַט פֿאַר אים, און באַ אונז איז געווען אַ זכיה, אַז ער האָט גערעדט מיט אונז. בטבע איז ער געווען אַ שלעכטער און אַלע אינגלאַך פֿון שטאָט האָבן פֿאַר אים שרעקליך אָפּשיי געהאַט. אַז ער פֿלעגט אונז שלאָגן, פֿלעגן מיר זיך לאָזן, אַזוי ווי תּלמידים לאָזן זיך שלאָגן פֿון רבין.

איינמאָל, געדיינק איך, אַ פֿרייטאָג, ווען מיר זיינען געוואָרן פֿריי פֿון חדר, איז אים איינגעפֿאַלן אויסקלויבן די בעסטע אינגלאַך פֿון שטאָט און פֿאַרהערן זיי אין אַ שטיקל גמרא. האָט ער גענומען בבא מציעא, געדיינק איך, און איז מיט אַ צוועלף אינגלאַך אַוועק אויף די לאָנקעס צו ר׳ שמחה־לייזערן.

עס איז געווען אַ שיינער זומערדיגער טאָג. ישראל האָט אויסגעשניטן מיט אַ קאָלייטשיקל גוטע, הייכע ריטער אין די לאָנקעס און האָט גענומען די גמרא אין האַנט. יעדן אינגל האָט ער געגעבן אַ באַזונדער שטיקל גמרא,

און ווער עס האָט נישט געוואוסט, האָט זיך אַליין געמוזט אַנידערלייגן, און ישראל האָט אים געשמיסן מיט די ווייכע ריטער, וויפיל ער האָט אַליין געוואָלט; ווייַנען האָט מען נישט געזויינט, מען האָט זיך איינגעהאַלטן, וואָרום מיר האָבן דאָס אָנגענומען פאַר ליב, און בעת מעשה מיט אַן אמת געמיינט, אַז עס קומט אונז שמיץ. וואָרום מיר זיינען אַזעלכע גוים און קענען נישט די גמרא, און ער, ישראל, איז אַזאַ למדן. אָבער אַז מען האָט שוין נישט געקאָנט איבערטראָגן די שמיץ, האָט מען אָנגעהויבן וויינען אויך, און ישראל האָט נישט געהערט און ווייטער געשמיסן. דערביי האָט ער געזאָגט:

— נאַ דיר, גוי איינער, נאַ דיר!..

און ער האָט אונז געמאַכט בלויע צייכנס, פאַרלאָפענע מיט בלוט.

מיר האָט ער געגעבן איבערזאָגן המפקיר. איך האָב אָבער נאָך דעמאָלט קיין גמרא נישט געלערנט, נאָר לקח־טוב, און איך האָב נישט אָנגעהויבן צו וויסן די משנה המפקיר. האָט ער מיר געגעבן אַכצען שמיץ, ח״י שמיץ, צום לעבן — זאָגט ער, אָבער אַזוי שטאַרק, אַז איך געדיינק זיי נאָך היינט.

דערנאָך זיינען מיר אַלע, אָפּגעשמיסענע, געגאַנגען מיט דעם שמייסער אַהיים, מיט פאַרוויינטע אויגן, פאַרשעמטע, אַראָפּגעפאַלענע, אָבער דאָך אָהן פּרעטענזיעס: מיר האָבן דאָך עס פאַרדינט! די אינגלאַך האָבן שוין אָנגעהויבן מורא האָבן מער פאַר ישראלס שמיץ, ווי פאַרן רבינס, וואָרום דער רבי גיט פאָרט מיט רחמנות און האָט גאָרנישט אַזעלכע ווייכע, פרישע און לאַנגע ריטער, ווי ישראל, וועלכע ער האָט אויסגעשניטן פון דער לאָנקע.

דער אויבערשטער האָט געהאָלפן און אין אַ קורצער צייט האָט ר׳ יוזל ווישניאַק צוגענומען זיין אינגל צו זיך קיין לובלין, וואָרום דאָ אין קאַמעניץ איז פאַר אים נישט געווען קיין מלמד.

איז געוואָרן אויף אונז אַ שמחה: מיר זיינען פטור געוואָרן פון דעם ישראלן!

אַז איך בין אַלט געוואָרן אַכט יאָר, האָט מיך שוין דער טאַטע אָפּגעגעבן צו מאָטע מלמד, וואָס איך האָב שוין באַדאַרפט באַ אים לערנען מיט צוויי יאָר פריהער. דאָס איז געווען אַ גוטער מלמד. ווידער האָט ער נישט אַזוי געשלאָגן די אינגלאַך, און זיי האָבן געהאַט באַ אים אַ גוטע פעולה אין לערנען. געלערנט האָט ער מיט די אינגלאַך גמרא און איז געווען אַ גרויסער פּועל. אויך פלעגט ער אַ שעה אין טאָג דערציילן די אינגלאַך מעשיות פון גאונים און פון דעם אַלעם, וואָס עס טוט זיך אָפּ אויף יענער וועלט, דהיינו: ווי רשעים מאַטערן זיך נאָכן טויט הונדערטער

יאָרן כסדר. ווייטער האָט ער דערציילט באריכות דעם מאַרשרוט פון די טויטע, ווי אַזוי עס באַגעגענען אַ רשע די מלאכי־חבלה אויפן וועג אין גיהנם, די מ אָ ס פון גיהנם און ווי מען ברענט די רשעים א. אַז. וו.

לויט ער האָט דערציילט, מוז יעדער צדיק ליידן חבוט הקבר (וועגן דעם האָב איך שוין אויבן געשריבן). נאָך דער פּאַרציע הייסט מען אים גיין אין גיהנם, און יעדער צדיק, אַפילו דער ג ר ע ס ט ע ר, מוז זיין צ וו ע ל ף חדשים אין גיהנם. אויפן וועג אין גיהנם באַגעגענען אים מלאכי־חבלה, וועלכע שמייסן אים מיט אייזערנע ריטער און וואַרפן אים אַריין אין אַ באַרג פייער. פון באַרג פייער וואַרפט מען אים אַרויף אויף אַ באַרג אייז. אַזוי וואַרפט מען אים פון באַרג אייז אין באַרג פייער, און ווידער צוריק. דערנאָך, אויב ער איז אַ גרויסער רשע, וואַרפן אים די מלאכי־חבלה איינער צום צווייטן אויף גאַנצע צוועלף הונדערט יאָר די ווייטקייט, דאָס הייסט, עס געדויערט צוועלף הונדערט יאָר, ביז ער פאַלט אין יענעם באַרג פייער. טאָמער איז דאָס ווייניג, באַגעגנט ער אויפן וועג ששים רבוא מלאכי־חבלה, און יעדער שלאָגט אים מיט אייזערנע און געברענטע שטעקנס. דערנאָך הייסט מען אים גיין אין גיהנם. דאָרט דאַרף ער זיך שוין אָפּלייטערן צוועלף חדשים. מער צייט איז קיינער אין גיהנם נישט געווען. אַז מען ק ו מ ט אין גיהנם, איז שוין גוט. אָבער איידער מען קומט, מאַטערט זיך אָפּ דער מענש הונדערטער יאָרן אין פייער און אין וואַסער, און אין אייז און אין אַנגסט...

און דער רבי אונזערער, וואָס האָט געוואָלט זיין זעהר רעאַל, האָט אַפילו אָנגעצייכנט מיט טינט און פעדער אויף אַ פּאַפּיר די גרייס פון גיהנם. לויט זיין רעכענונג, האָט דער גיהנם די לייננ — צ וו ע ל ף ה ו נ ד ע ר ט יאָר גאַנג, און די ברייט — פ י ר הונדערט יאָר גאַנג.

נאָך אַ צרה איז מיטן גיהנם, וואָס דער מענש ווייסט נישט, וואו עס געפינט זיך די טיר פון אים. וואָלט ער געוואוסט, וואָלט ער געגאַנגען גלייך צום טיר און אויסגעמידן דערמיט אַ סך קלעפּ פון די מלאכי חבלה. דרייט ער זיך אַהין און צוריק, זוכט די טיר און כאַפּט קלעפּ דערביי.

און דער רבי ווייזט אונז אָן מיטן פינגער, אַז דער מענש שטייט, דוכט זיך, נעבן דער טיר און גייט ד ו ק א צוריק. האָט ער שוין צו גיין פיר הונדערט יאָר די ווייטקייט אין איין זייט און צוועלף הונדערט יאָר די לייננ; און ווייטער פיר הונדערט יאָר די ברייט און ווייטער עלף הונדערט ניין און ניינציג יאָר מיט עלף חדשים. וואָרום די טיר איז אַ שמאָלע אין עק. אַלזאָ, גייט ער נעבעך אַרום און אַרום דעם גיהנם, צווישן די מלאכי־חבלה, דריי טויזנט הונדערט ניין און ניינציג יאָר.

אָבער אַ צדיק טרעפט דאָס רוב באַלד צו דער טיר אין גיהנם און דאַרף נישט גיין אַרום און אַרום אַזוי פיל יאָרן לאַנג.

ווייטער האָט דער רבי ליב געהאַט צו דערציילן נסים ונפלאות פון ווילנער גאון, אַז ער האָט געקענט אַלע שבע חכמות, אַז ער איז געווען אַ שטערן־זעהער און אַז ער האָט געוואָלט וויסן, ווי גרויס איז אַ שטערן און וואָס טוט זיך אויפן שטערן, האָט ער אַראָפּגענומען אַלע שטערן צו זיך אויפן טיש און האָט זיי גוט באַטראַכט און אַרומגעקוקט.

אַמאָל, האָט דערציילט דער רבי, איז דער ווילנער גאון געגאַנגען אויף אַ חתונה צו אַ גרויסן גביר, האָט דער מחותן געבעטן דעם גאון, ער זאָל משמח זיין חתן־כלה.

— איך וועל זיך זעצן נעבן די כלי־זמר, — האָט דער גאון געזאָגט.

דער גאון האָט זיך געזעצט נעבן די כלי־זמר און זיך צוגעהערט, ווי זיי שפּילן. זאָגט ער דערנאָך, אַז ווען מען זאָל מאַכן אין דעם קלאַרנעט, אויף וועלכן דער כלי־זמר שפּילט, אויף דעם און דעם אָרט אַ לעכל, וועט דאָס שפּילן זעהר גוט, און אַלע געסט וועלן הנאה האָבן.

האָט מען געמאַכט אַ לעכל אויף דעם אָרט, וואו ער האָט אָנגעוויזן. האָט דאָס אָנגעהויבן אַזוי צו שפּילן, אַז פון זיסקייט האָבן אַלע אָנגעהויבן צו חלשן. האָט מען געמוזט פאַרשטאָפּן דאָס לעכל. אַזעלכע מעשות האָט אונז מאַטקע דער מלמד אַלע טאָג דערציילט, און מיר פלעגן זיצן, ווי פאַרכישופטע...

אין די ווינטער־אָוונטן פלעגן מיר קומען פון חדר אַכט, ניין אַזייגער. פלעג איך אָפּעסן וועטשערע און אַוועקגיין צו דער באָבע ביילע־ראַשע אין צימער, וואו זי און די גאַנצע פאַמיליע זיינען דאָרט דאָס רוב געזעסן. נאָך אַממיינסטן האָבן זיך דאָרט געפונען ווייבער מיט לייבקען דעם שול־רופער, וואָס האָט געוואוינט באַ דער באָבען אין קיך מיט זיין ווייב, די קעכין. און אָט דער לייבקע פלעגט אויך דערציילן דאָס רוב מעשות פון שדים און טייוולאָנים, און פון כשוף־מאַכערס, און פון וואַסער־מענשן א. אַז. וו.

ער האָט דערציילט, אַז אַמאָל איז געפאָרן אַ בעל־עגלה מיט אַן עדה אידן. האָבן זיי דערזעהן אויפן וועג אַ גאַנז, אַ דיקע און אַ שיינע; געוויינליך, האָט דער בעל־עגלה צוגענומען די גאַנז און האָט זי געבראַכט אַהיים. איז באַנאַכט, בעת אַלע זיינען געשלאָפן, האָט די גאַנז אָנגעהויבן אַליין צו שלײדערן און צו וואַרפן; האָט דער בעל־עגלה אָנגעצונדן אַ ליכט, האָט ער דערזעהן, אַז אָט די גאַנז, וואָס האָט איצט אויסגעזעהן האַלב מענש, האַלב גאַנז, שליידערט דאָס אַליין אַרום. איז ער אַרויס־געלאָפן, נישט טויט נישט לעבעדיג, צום רב. האָט דער רב געשיקט אַ מנין מענשן און מען האָט געזאָגט תהילים בקול רם. און אַז מען האָט

אָפּגעזאָגט גאַנץ תּהילים, האָט די גאַנז אַ מאַך געטאָן מיט די פליגלען און אַוועקגעפלויגן.

— שרים, האָט ער דערציילט, — האָבן ליב צו רייטן אויף פערד און נישט קיין פּריצישע פערד, נאָר דווקא אידישע. קומען די אידישע בעלי־עגלות אין דערפריה אין שטאַל אַריין, זעהען זיי, אַז די פערד זיינען נאַס, עס גיסט פון זיי שוויים, און זיי סאַפּען און זיינען אַזוי פאַרמאַטערט, פונקט ווי זיי וואָלטן געקומען איצט פון אַ וויטן וועג. און אַמאָל געפינט דער בעל־עגלה אין דערפריה אין שטאַל דאָס פערד געפּגרט, די רעדער פון וואָגן צעבראָכן, די לייצעס — צעריסן...

מעשיות מיט כּשוף האָט ער געהאַט גאַנצע פּעק. איינמאָל, האָט ער דערציילט, איז געווען אין קאַמעניץ אַ אידענע, וואָס דער מאַן אירער, אַ שניידער, איז אַוועקגעפאָרן קיין אָדעס. לכתּחילה האָט ער געשיקט געלט און בריף. דערנאָך אָבער האָט ער איר אויפגעהערט צו שיקן — נישט קיין בריף און נישט קיין געלט. איז זי געפאָרן קיין שערשאָוו, אַ שטעטל נעבן קאַמעניץ, צו אַ מכשף, האָט ער איר געזאָגט, אַז ווען זי זאָל אים געבן צען רובל, וועט איר מאַן קומען צו פאָרן אויף אַ קאָטשערע. און אַזוי איז געווען. אויף מאָרגן באַנאַכט האָט דער מאַן אָנגעקלאַפּט אין פענסטער און געוויינט און געבעטן, אַז זי זאָל אים גיכער אַריינגעמען אין שטוב אַריין, וואָרום ער איז זעהר מיד פון דער רייזע, אָט־אָט צום חלשן. האָט זי אים גיכער געעפנט די טיר, איז ער אַריין צו איר אויף אַ קאָטשערע און איז געפאַלן אויף דער ערד און געחלשט. האָט זי געמאַכט אַ גוואַלד, זיינען אָנגעלאָפן מענשן און מען האָט געזאָגט תּהילים. איז ער אויפגעשטאַנען און דערציילט, אַז באַנאַכט האָט אים אין אָדעס אָנגענומען אַ גרויסע אייזערנע האַנט און געגעבן אַ שלעפּ פון בעט און אים אַרויפגעזעצט אויף אַ קאָטשערע און געזאָגט:

— פאָר אַהיים. איבער נאַכט זאָלסטו קומען צו דיין ווייב און איבער־בעטן זי.

האָט ער אָנגעהויבן צו וויינען, ווי וועט ער דאָס קאָנען איינפאָרן אין איין נאַכט אַזאַ גרויסן מהלך? מען דאַרף דאָך פאָרן אפשר זעקס וואָכן? איז אים געזאָגט געוואָרן:

— מען הייסט!

האָט ער גענומען פאָרן — נישט פאָרן, נאָר פליהען איבער בערג און איבער טאָלן, אויף דעכער און טייכן און אָט איז ער קוים מיט דער נשמה געקומען...

איין מעשה, געדיינק איך, איז געווען זעהר אַ טשיקאַווע. אַמאָל איז איינער געשטאָרבן, און אַז ער האָט זיך אָנגעליטן הונדערטער יאָרן

פֿאַר אַלע זײַנע עבֿירות, האָט מען אים געבראַכט צום בית־דין של מעלה זעהן, צי מען קאָן אים שוין אַרײַנלאָזן אין גן־עדן אַרײַן. דער ראש בית־דין האָט שוין געוואָלט פּסקענען, אַז ער מעג שוין גײן אין גן־עדן אַרײַן, נאָר אין דער רגע איז געקומען דער שטן און געזאָגט, אַז ער האָט נאָך אַ גרויסן חטא, דהיינו, ער האָט אויפֿגעגעסן צוויי פֿור חלב. הויבט דער מענש אָן וויינען און זאָגט:

— ס'טײַטש, איך, חלב צוויי פֿור? ווען, וואָס, דאָס איז דאָך אַן עלילת שווא?

האָט דער שטן אויפֿגעוויזן, אַז ווען ער האָט געדרוויכערט די ליולקע, האָט ער שטענדיק זי אָנגעצונדן בײַ אַ ליכט, פֿון דעם ליכט האָט זיך שטענדיק אַרײַנגעקאַפּעט חלב אין ליולקע בײַם פֿאַררויכערן. אויף אַזאַ אופֿן האָט זיך אין זײַן גאַנץ לעבן אָנגעזאַמלט צוויי פֿור חלב. האָט מען אים בײַ אַלדער געגעבן אַ שטויס צו די מלאכי־חבלה און מען האָט אים אָנגעהויבן אויף דאָס נײַ צו פּײַניגן, ער זאָל אָפּקומען פֿאַר די צוויי פֿור חלב, וואָס ער האָט אײַנגעזאַפּט אין זיך מיטן רויך.

אָט אַזעלכע מאַוימדיגע מעשׂיות האָב איך זיך אָנגעהערט בײַ דער קלוגער באָבען פֿון לײַבקען דעם שול־רופֿער. מען קאָן זיך איצט פֿאָר־שטעלן, אין וואָס פֿאַר אַ שרעק עס האָט אַרומגעשוועבט מײַן אינגלש לעבן. מען איז עפּעס געווען אַזוי אָנגעשראָקן פֿון שדים און מזיקים און פֿון יענער וועלט, וואו די גרעסטע צדיקים מוזן לײַדן חבוט־הקבֿר און צוועלף חדשים גיהנם, וואו מען ברענט און מען בראָט, מען הייגנט מענער אויף די צינגער און די פֿרויען פֿאַר די בריסט און פֿאַר די האָר, און מען פּרעגלט זיך אויפֿן בראַנד־פֿײַער, וואָס איז גרויס אַן ערך בײַ אַ פֿיר הונדערט יאָר גאַנג.

איינמאָל, געדיינק איך, איז בײַ מיר פּסול געוואָרן אַ ציצה, און איך האָב זיך פֿאַרגעסן בײַטאָג אָנצומאַכן אַן אַנדערע, איך בין געווען פֿאַרשטיפּט. און בײַנאַכט, בײַם שלאָפֿן גײן, האָב איך זיך אומגעקוקט, אַז איך טראָג נאָך אַלץ די פּסולע ציצה. דאָס איז געווען אַרום ימים־נוראים, און יום־כּפּור, אַ פֿרומער בין איך געווען, האָב איך זיך שטאַרק צעוויינט פֿאַר מײַן גרויסער זינד פֿון דער פּסולער ציצה.

יום־כּפּור בײַנאַכט, אַז איך בין געקומען פֿון חסידים־שטיבל און האָב געגעסן וועטשערע נאָכן תּענית, כאָטש איך בין אַלט געווען נישט מער ווי אַכט יאָר, בין איך נאָך אַלץ געווען צעטומלט פֿון דעם חטא מיט דער פּסולער ציצה. נאָך דער וועטשערע בין איך געגאַנגען צום זיידן. די הייזער זײַנען געשטאַנען איינע נעבן די אַנדערע בײַגאַסן מיט ליכט, עס איז געווען אַ לבֿנה־שײַן, אַ ליכטיקע נאַכט, און אַז איך בין געקומען צום

זיירנס שטוב, און וויל אַרויפגיין אויפן גאַניק, האָב איך דערזעהן דעם שכן הערשל מייערטשעס שטיין נעבן זיין קליין גאַניקל פון זיין הויז.

ווערט מיר פרייליכער, וואָס הערשל מייערטשעס שטייט נאָהענט פון מיר; נאָר ווי איך וויל אַרויפשטעלן אַ פוס אויפן גאַניק, דערזעה איך, ווי אָט דער הערשל מייערטשעס הויבט זיך, הויבט זיך און ווערט הויך־הויך, אַזש ביז איבערן דאַך און איז ווייס, ווי שניי. איך האָב זיך דערשראָקן און געמיינט, אַז דאָס איז נאָר אַ שר און נישט הערשל מייערטשעס. מיט די לעצטע כחות האָב איך גענומען לויפן אויפן גאַניק און, נישט דערלויפנדיג אינגאַנצן, בין איך געפאַלן און געחלשט. אין זיירנס שטוב האָט מען געהערט דעם קלאַפּ פון מיין פאַלן, מען איז אַרויסגעלאָפן פון שטוב און מיך געפונען אַ געחלשטן. עס איז געוואָרן, פאַרשטייט זיך, אַ גוואַלד, עס זיינען אָנגעלאָפן מענשן און מיך אָפּגעמינטערט, אַריינגעלעגט אין בעט, וואו איך בין איינגעשלאָפן. מען האָט געבראַכט דעם גרויסן דאָקטאָר מיט יאָסלען דעם פעלדשער, וועלכער האָט נעבן מיר גענעכטיגט צוזאַמען מיט דער באָבען. אויף מאָרגן איז מיר בעסער געוואָרן און איך האָב דערציילט דער באָבען די גאַנצע מעשה מיט דעם שר, וואָס איז פריהער געווען הערשל מייערטשעס, און דערביי האָב איך געזאָגט, אַז איך ווייס שוין, פאַרוואָס דער שר איז צו מיר געקומען: איך בין געגאַנגען אין פּסולע ציצית...

אין יענער צייט איז געווען דער באַוואוסטער אַוואַראָקער דיבוק, וואָס איז געזעסן אין אַ מויד, און מען איז מיט איר אומגעפאָרן צו אַלע רביים און גרויסע רבנים, אַז זיי זאָלן אַרויסטרייבן דעם דיבוק. פון דעם דיבוק האָט געקערט גאַנץ ליטע און פיל מעשיות האָבן זיך געדרייט אַרום אים.

דאָ האָט דער דיבוק געזאָגט תהילים, דאָ האָט ער געלערנט משניות, דאָ גמרא און מדרש, און אַזעלכע מעשיות זיינען געגאַנגען דעמאָלט אַ סך, מען האָט זי געפירט פון שטאָט צו שטאָט און לסוף געקומען קיין קאַמעניץ צום רב. דער רב האָט אָפּגעשיקט אויפן בית־עולם און דאָרט איז געקומען די גאַנצע שטאָט מענשן, מענער, ווייבער און קינדער. און דער רב האָט געשיקט דעם שמש, ר' ביינוש, אַז ער זאָל דאָרט, אויפן בית־עולם, זאָגן די און די פּסוקים און הייסן דעם דיבוק אַרויס־גיין מיט אַ גזרה פון רב און אין נאָמען פון אַלע רבנים.

איך האָב אויך געוואָלט גיין אויפן בית־עולם זעהן, ווי דער דיבוק וועט אַרויס, אָבער דער טאַטע האָט מיך נישט געלאָזט גיין, וואָרום אַרום דיבוק זיינען פאַראַן פיל רוחות רעות.

דער שמש, ר' ביינוש, איז געקומען אויפן בית־עולם און געזאָגט די פּסוקים מיט די אַלע גזירות, און דער דיבוק שרייט:

— איך װיל נישט אַרױס. מיר איז דאָ גוט.

איז מען אַװעקגעפאָרן מיט דער מויד קיין בריסק צום רב, ר׳ יעקב־מאיר. ער איז געװען אַ גרויסער גאון און אַ צדיק. ר׳ יעקב־מאיר האָט אויך געהייסן אַװעקפירן דעם דיבוק אויפן בית־עולם. זיינען, געװיינליך, װי אומעטום, גאַנץ בריסקער אידן, אנשים, נשים וטף געקומען זעהן דעם װאונדערבאַרן דיבוק, װאָס האַלט זיך אַזוי לאַנג אין דער מויד און װיל בשום אופן נישט אַרױס.

ר׳ יעקב־מאיר האָט געשיקט דעם בית־דין־שמש, ר׳ ליב, צום דיבוק און זאָל זאָגן בגזירות הרב דמתא, אַז ער זאָל די מינוט אַרױס. דער רב האָט אָנגעזאָגט ר׳ ליבן, אַז ער זאָל הייסן דעם דיבוק אַרױסגיין דורכן מינדסטן פינגער פון האַנט. אַזוי איז איבערגעגעבן בקבלה, אַז באַם דיבוק איז דאָס לייכסטע אָרט אַרױסצוגיין דורכן מינדסטן פינגער.

האָט אַזוי ר׳ ליב געזאָגט דעם דיבוק. האָט דער ,דיבוק אָנגעהויבן װיינען, אַז ער װ י ל נ י ש ט אַרױס. האָט ר׳ ליב אים אויפגעװיזן, אַז קוים װעט ער נישט פאָלגן, װעט דער רב מיט אַלע רבנים אים מחרים זיין, ער װעט שוין אייביג פאַרפאַלן װערן אין כף־הקלע, און קיינמאָל קיין תקומה נישט האָבן.

זאָגט דער דיבוק מיט גרויס געװיין:

— איך װעל שוין אַרױס, אָבער זאָל דער רבי מיר זאָגן, װאוהין זאָל איך אַריינגיין...

איז ר׳ ליב געבליבן שטיין און האָט אַליין נישט געװאוסט צו זאָגן װאוהין. האָט ער זיך אומגעקערט און װיל גיין צוריק צום רב און פרעגן, װ א ו ה י ן דער דיבוק זאָל אַריין.

אָבער דערביי איז געשטאַנען ר׳ ליפּע צוקערמאַן, אַ גרויסער גביר, אַ איד, אַ למדן און אַ שטיקל אַפּיקורס, װאָס איז צו י ע נ ע ר צייט זעהר געשעצט געװען באַם גובערנאַטאָר און איז באַזונדערס געװען באַרימט מיט דעם, װאָס ער האָט געקענט כמעט אויסװייניג עטליכע הונדערט בלאַט גמרא. איז זיך אָט דער צוקערמאַן, װאָס האָט אויך ליב געהאַט אַ װיץ, אומישנע געקומען אויפן בית־עולם אַביסל חוזק מאַכן. און אַז ער האָט דערהערט, װי דער דיבוק װיינט און פרעגט, װאוהין זאָל ער אַריין, און ר׳ ליב װיל לויפן פרעגן באַם רב, זאָגט פּלוצלינג צוקערמאַן אַרױס:

— שטיי! שטיי! איך װעל אים װייזן, װאוהין ער זאָל אַריין. איך האָב אַ גוט אָרט פאַר אים...

און ער איז צוגעגאַנגען. עפנענדיג ברייט דאָס מויל, האָט ער געזאָגט:

— גיי אַריין צו מיר אין מויל אַריין.

דאָס מויל האָט ער געהאַלטן אָפן סאַמע נעבן דעם מיידלס פּנים.

ר׳ ליב האָט זיך דערשראָקן, אַז דער דיבוק זאָל נישט אַריין אין דעם אַפּיקורס, אָבער דער דיבוק ענטפערט גאָרנישט. עס האָט אויס־געוויזן, אַז ער „וויל נישט״ אַריין צו אים. אָבער די מענשן, וואָס זיינען דאָרט געשטאַנען, זיינען נבהל ונשתומם געוואָרן, אַז אַ איד זאָל זיך איינשטעלן און זאָגן דעם דיבוק, ער זאָל אַריין צו אים, און אָנשטעלן אים זיין אָפן מויל!

און ווען דאָס וואָלט נישט געווען צוקערמאַן, וואָלט מען אים געהרגעט און באַגראָבן אויפן אָרט. פאַר צוקערמאַנען אָבער האָט די שטאָט מורא געהאַט, און דעם רב האָט פאַרדראָסן, פאַרוואָס דער דיבוק איז טאַקע נישט אַריין צו דעם אַפּיקורס. זאָל ער וויסן ווי חוזק צו מאַכן. אגב האָט זיך דער רב אַביסל פאַרשעמט אויך. האָט ער געהייסן פאָרן מיטן דיבוק צום לעכעוויטשער רבין, און וואָס דער סוף איז געווען מיטן דיבוק, געדיינק איך שוין נישט.

קאַפּיטל IX

די „כאַפּערס". — אהרן־לייבעלע, חצקל און מאַשקע. — יאָסעלע. — אמאָליגע דינסט.

אַקוראַט צו מיין אַכט־יאָריגער עלטער איז אַרויס דער באַרימטער אוקאַז, אַז מען זאָל נעמען זעלנער פון אידן אַכט־יאָריגע אינגלאַך, כדי מען זאָל זיי קאָנען טויפן. אַזוינע עופהלאַך האָט מען נאָר איין יאָר גענומען. דערנאָך האָט מען זיך אַרומגעזעהן, אַז עס איז אַ שטיקל טעות. אפשר איין פּראָצענט פון די אַלע קינדער האָט זיך געטויפט, און דאָס איז אויך אָנגעקומען מיט גרויס נויט. מען האָט זיי אָנגעטאָן גרויסע יסורים, ביז מען האָט געקאָנט פועלן, אַז איינער אפשר פון הונדערט זאָל זיך טויפן.

די מוטערס פון די קינדער האָבן זיי פריהער מיט אַלע כחות צוגערייט צו דעם, אַז זיי זאָלן זיך נישט טויפן, און מיטגעגעבן יעדן קאַנטאָניסטל אַ פּאָר תּפילימלאַך. עס איז באַ זיי געבליבן אין האַרצן דער מוטערס פּאַרזאָג מיטן געוויין, און זיי האָבן אויף קיין פאַל נישט געוואָלט טוישן די אידישע אמונה.

דעמאָלט זיינען געווען אין קאַמעניץ דריי „כאַפּערס", און איינער פון זיי, אהרן־לייבעלע, איז געווען ממש אַ מערדער, האָט לחלוטין נישט געהאַט אין האַרצן קיין פונק פון רחמנות. צו אים זיינען געווען נאָך צוויי, אַ חצקל און אַ מאַשקע; אָט די כאַפּערס האָבן באַדאַרפט אויפכאַפּן אַ קליין אַכט־יאָריג אינגעלע פּאַר אַ זעלנער.

באַ אונז אין חדר, באַ מאָטע מלמד, האָט געלערנט צווישן די גרויסע בעלי־בתּישע אינגלאַך איין אינגל, אַ יתום פון אַ רייכן בעל־עגלה, יאָסעלע. מחמת ער איז געווען זעהר אַ גוט און אַ געראָטן אינגל, און די מוטער די אלמנה איז געווען אַ נגירה, האָט זי געצאָלט טייער מלמדות־געלט פּאַר איר אינגל, אַבי ער זאָל לערנען באַ אַ גוטן מלמד, צווישן די יחסנישע קינדער.

איינמאָל אין מיטן טאָג זיינען אַריינגעקומען צוויי כאַפּערס צו אונז אין חדר; געעפנט די טיר און געשטאַנען אויפן שוועל און איבערגעקוקט

די אינגלאַך. איך מיט מיין פעטער ישראל האָבן באַלד פאַרשטאַנען, אַז זיי זיינען געקומען נעמען יאָסעלען פאַר אַ זעלנער, האָבן מיר געכאַפּט דער רביצינס לייכטער און געוואָלט זיי וואַרפן אין די קעפּ אַריין. דערביי האָבן מיר געשריען צו זיי, אַז באם זיי וועלן קומען צו אונז אין חדר, וועלן מיר זיי פּלעטן די קעפּ. געסטראַשעט האָבן זיי קינדער, ראָך זיינען זיי אַנטלאָפן.

נאָר איינמאָל זיינען מיר, אינגלאַך, געגאַנגען פון חדר מיטאָג עסן, האָט אהרן־לייבל געוואָלט כאַפּן יאָסעלען. יאָסעלע האָט עס באַלד באַמערקט, האָט ער זיך אַרויפגעכאַפּט צו מיר אויפן פּלייצע. האָט שוין אהרן־לייבל אָפּגעטראָטן. דערביי האָב איך אָבער אין אים געוואָרפן אַ שטיין און געטראָפן אין פּלייצע, און ער האָט זיך לאַנג געהאַלטן מיט דעם קלאַפּ.

דערנאָך האָב איך שוין יאָסעלען אָנגענומען פאַרן האַנט און אַוועקגעפירט צו זיך אַהיים און געבעטן דער מאַמען, אַז זי זאָל אים האַלטן באַ אונז אין שטוב, געבן אים עסן, און שלאָפן וועט ער מיט מיר, ביז דער נאַבאָר וועט אַריבער. מיר אַלע אינגלאַך ווידער האָבן זעהר ליב געהאַט יאָסעלען פאַר זיין חכמה און ווייכקייט, אַגב איז ער געווען זעהר אַ שיין אינגעלע, ממש בלוט און מילך.

די פּני האָבן אָבער פאָרט איבערגעגעבן די כאַפּערס צו כאַפּן נאָר יאָסעלען. און קיין אַנדערן אויף זיין אָרט האָבן די כאַפּערס נישט געהאַט קיין רעכט צו כאַפּן. האָבן זיי אַלץ געלויערט אַרום יאָסעלען. איינער האָט זיך פאַרגנבעט און געזעסן אין אַ שטעלעכל קעגנאיבער טאָג און נאַכט און געהיט, טאָמער וועט יאָסעלע אַרויס פון משה אהרן־לייזערס שטוב, וועט ער אים כאַפּן.

דריי וואָכן איז יאָסעלע געווען באַהאַלטן באַ אונז אין שטוב, אָבער, ליידער, האָט זיך יאָסעלע פאַרבייִנקט נאָך דער מוטער און אַרויסגעכאַפּט זיך אין דרויסן. קיינער האָט אים נישט באַמערקט און ער איז ניכער געלאָפן צו דער מוטער. דעמאָלט האָט אים מאַשקע געכאַפּט. עס האָט שוין קיין זאַך נישט געהאָלפן. די מוטער האָט, פאַרשטייט מען, ביטער געוויינט. מען קאָן זיך פאָרשטעלן: אַ קליין קינד גייט אַוועק צווישן זעלנער, גרויסע גוים, און ביז צוואַנציג יאָר וועט ער דאַרפן ערגעץ פאַשן חזירים, דערנאָך ערשט וועט ער דינען פינף און צוואַנציג יאָר!

אַ פּאָר וואָכן איז יאָסעלע געזעסן אין שטיבל נעבן גרויסן בית־המדרש, וואו עס איז געווען אַ פענסטער מיט אייזערנע גראַטעס און אַן אייזערנע טיר. דאָרט פלעגן זיצן אַלע יאָר די נאָוואָבראַנצעס, ביז מען האָט זיי אַוועקגעפירט קיין בריסק צום איספּראַווניק.

יאָסעלע האָט ביטער געוויינט אין שטיבל, און די מוטער נעבן שטיבל איז שיער נישט צעריסן געוואָרן וויינענדיג.

דערנאָך האָט דער אַסעסער גענומען דריי רעסיאַטניקעס מיט אַ פור און אַוועקגעזעצט דאָס קליינע אינגעלע. פון קאַמער האָט ער נישט געוואָלט גיין, ער האָט זיך שטאַרק געריסן, האָט מען אים געבונדן און דערביי נישט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ. די מאַמע איז ווילעוויז געפאַלן אין חלשות. זי האָט באַוויינט דאָס קינד און געקלאָגט דערויף, ער זאָל זיך, חלילה, נישט שמדן, כאָטש מען זאָל אים ברענען און בראָטן, און שמייסן, און רייסן זיין לייב מיט צוואַנגען; ער מוז אַלץ איבערטראָגן, ביז זיין הייליגע נשמה וועט אַרויף אויפן הימל.

די געוויינען פון דער מוטער מיטן קינד האָבן זיך געהערט אין גאַנץ שטאָט. אין שטאָט איז געווען אַ חורבן. אַלע ווייבער און שוואַכע מענער האָבן מיטגעוויינט, און אַלע אינגלאַך פון אונזער חדר (פון יענע חדרים האָבן די מלמדים נישט געלאָזט גיין) זיינען אויך געקומען, ווען מען האָט אים אַרויסגענומען פון שטיבל אויפן גרויסן וואָגן מיט אַ פּאָר פערד — אַוועקצופירן.

די מוטער איז מיטגעפאָרן קיין בריסק מיט אַן אַנדער פור און האָט אַ גאַנצן וועג געחלשט. די גוים האָבן זי געמינטערט, דאָס קינד האָט שוין קיין כח נישט געהאַט צו וויינען, און ער איז געלעגן אַ האַלב טויטער אין וואָגן. וועגן דעם, אַז ער האָט שוין נישט פאַרזוכט פון עטליכע טעג קיין עסן, איז איבעריג צו דערמאָנען.

אַז מען האָט אים געבראַכט קיין בריסק, האָט דער קליוטשוואָיט דער־ציילט דעם איספּראַווניק, וואָס ער מיט די העלפער האָבן זיך אָנגעליטן פון דער מוטער מיט איר וויינען און חלשן. דערויף האָט דער איספּראַווניק געהייסן אַ רעסיאַטניק אָפּפירן זי באַלד קיין קאַמעניץ. אַז זי איז געקומען אַהיים, איז זי אָפּגעלעגן צוויי טעג און געשטאָרבן.

באַם איספּראַווניק איז געווען אַ באַפעל, אַז קיינער טאָר נישט וויסן, וואוהין ער שיקט אָפּ די קאַנטאָניסטן. אָפּגעשיקט האָט מען זיי אין טיף רוסלאַנד.

מיר האָט אַ געטויפטער קאַנטאָניסט דערציילט, ווי אַזוי מען האָט אויסגעטויפט אין סאַראַטאָוו מיט איין מאָל זעקס קאַנטאָניסטן פון דרייסיג. דאָס איז פאָרגעקומען אויף אַזאַ אופן: אַז קיין שמיץ האָט נישט געהאָלפן, איז געפאַלן דער פּאָלקאָווניק אויף אַ נייעם שכל, ווי אַזוי צו נויטן, זיי זאָלן זיך טויפן: מען האָט אַריינגעפירט די דרייסיג קאַנטאָניסטן אין באָד און מען האָט אָנגעהויבן געבן „פּאַרע" אַלע מאָל מער און מער. דאָס איז געווען אוממעגליך איבערצוטראָגן. זעקס האָבן נישט אויסגעהאַלטן און זיך

געטויפט. די איבעריגע זיינען געבליבן פאַרחלשטע. אַז מען האָט זיי דערנאָך אָפּגעמינטערט, זיינען דריי געבליבן טויט.

מיין קאָנטאָניסט איז געווען זעהר בייז אויף גאָט. לויט זיין מיינונג, האָט גאָר קיין גאָט נישט געקאָנט זיין, קוים האָט ער געקאָנט צוזעהן אַזוי פיל יסורים און פיין. און אויב עס איז דאָ אַ גאָט, איז ער גאָר דער גאָט פון שלעכטס...

ווי געזאָגט, האָט מען אַכט־יאָריגע אינגלאַך גענומען נאָר אין תרט״ו. באַלד האָט מען זיך אַרומגעזעהן, אַז דאָס איז נישט פּראַקטיש פון איין זייט, און פון דער צווייטער — איז שווער צו טויפן אַ אידיש אינגעלע אַפילו אַן אַכט־יאָריגעס. און דאָס איז בטול געוואָרן.

יאָסעלע איז פאַרפאַלן געוואָרן, ווי אין וואַסער אַריין, נאָר אין אַ יאָר אַרום, חנוכה־צייט, איז געקומען קיין קאַמעניץ אַ ראָטע זעלנער, וואָס האָבן באַראַרפט שטיין דאָ אַ פּאָר חדשים, ווי עס איז שטענדיג איינגעפירט געווען. פלעגט אַלע צוויי, דריי מאָנאַטן קומען אַן אַנדער ראָטע זעלנער, פאַרברייננגען אַ פּאָר מאָנאַטן און אַוועקגיין. אויף זייער אָרט ווידער — אַן אַנדער ראָטע זעלנער.

ווי ערשטווינט זיינען מיר געוואָרן, ווען מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז די ראָטע זעלנער האָט מיטגעפירט יאָסעלען דעם יתום. אריה־ליב האָט גלייך געבעטן דעם אָפיציר, אַז יענער זאָל ערלויבן ברייננגען יאָסעלען צו אונז. זיינען עטליכע סאָלדאַטן געקומען מיט יאָסעלען צום זיידן אין שטוב אַריין. יאָסעלע איז אַרייננעקומען אַ באָרוועסער, אין אַ גרויס, גראָב, גויאיש העמד, לאַנג ביז די טריט, אָהן הויזן, אין אַ פּעלצל. דאָס פּנים פאַרשוואַלן, בלאַס, ווי אַ טויטער. אַז מיר האָבן אים דערזעהן, איז געוואָרן אַ געוויין, און מער פון אַלעמען האָב איך געוויינט, ווייל איך האָב אים ליב געהאַט, און ער איז מיין חבר געווען.

איך בין צוגעגאַנגען צו אים און געזאָגט:

— יאָסעלע, יאָסעלע...

אָבער יאָסעלע הייגט, יאָסעלע מאָרגן, ער ענטפערט נישט, ער איז געוואָרן אַן אידיאָט, און וואָס איך האָב נישט גערעדט צו אים און געבעטן און געוויינט:

— יאָסעלע! יאָסעלע! יאָסעלע!

איז געווען אין קול ואין עונה. אַז מען האָט אים געגעבן טיי מיט זעמל, האָט ער נישט געוואָלט עסן און נישט טרינקען. און עס איז נישט געווען מיט וועמען צו ריידן.

קאָן מען זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַ קלאָג עס איז געוואָרן אין גאַנץ שטאָט. קיין סך מענשן האָבן אים נישט געקאָנט זעהן, ווייל דער

אָפּיציר האָט אָנגעזאָגט, אַז קיין סך זאָל נישט קומען. און איך בין געבליבן אַ צעבראָכענער און געוויינט נאָך אים וואָכן און חדשים.

מען האָט געפרעגט דעם אָפּיציר, פון וואַנען קומט דאָס קאַנטאָניסטל אַהער, האָט ער דערציילט, אַז ווען מ'האָט אַוועקגעשיקט אַלע קאַנטאָניסטן אין טיף רוסלאַנד, איז יאָסעלע געווען קראַנק, ווייל ער האָט נישט געוואָלט עסן און נאָר געוויינט, איז ער געלעגן אין לאַזאַרעט אין פעסטונג. געלעגן איז ער דאָרטן לאַנג, און פון נישט עסן און פון וויינען איז ער געוואָרן אַן אידיאָט.

מען דאַרף אָבער רעכענען, אַז מער פון אַלץ האָט אויף אים געווירקט די שרעק פון די כאַפּערס. אַ קליינינקייט, אַ קינד פון אַכט יאָר האָט שוין באַדאַרפט פילן, אַז ער דאַרף זיך היטן, אַנישט וועט מען אים כאַפּן, ווי אַ קאַץ כאַפּט אַ מויז. דאָס איז נאָך מער ווי שרעקליך. פאַרוואָס מען וויל אים כאַפּן, האָט ער נישט פאַרשטאַנען. ער האָט נאָר געפילט, אַז אָט וועט מען אים כאַפּן, כאַפּן, כאַפּן.

אַז ער איז געוואָרן אַ תם, האָט ער שוין געקאָנט עסן און גיין אויף די פיס. דעמאָלט האָט מען אים אויסגעשריבן פון לאַזאַרעט און מען האָט אים אַריינגעגעבן צו די זעלנער. שלעפּט מען זיך מיט אים אַרום, אָבער דער קאַפּיטאַן האָט אים אָפּגעשיקט צוריק אין פעסטונג. וואָס וועט ער זיך אַרומשלעפּן מיט אַן אידיאָט. די סאָלדאַטן וועלן אים נאָך פאַרהרגענען דעם „זשידאָטשעק".

אינם צווייטן יאָר (תר"טז) איז שוין דאָס געזעץ בטול געוואָרן, איז אָבער געקומען אַ צווייטע צרה אויף אידן: עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פאַראָרדענונג, אַז איין שטאָט קאָן אָפּגעבן פאַר זעלנער אידן פון אַנדערע שטעט.

דעמאָלט איז געוואָרן אַן אמתע כאַפּערײַ בײַ אידן. מען האָט זיך געשפּילט אין כאַפּעריי. אָבער דאָס שפּיל איז געווען אַ גראַנדיעזעס בלוט־שפּיל. כאַפּערס זיינען געקומען פון אַ ווייטער שטאָט און געכאַפּט זעלנער. זיי פלעגן קומען באַנאַכט און אַרויסנעמען די רייכסטע און שענסטע יונגע־לייט, וועלכע האָבן שוין געהאַט צו עטליכע קינדער.

אָט די סצענעס זיינען געווען פון די שוידערהאַפטעסטע סצענעס בײַ אידן. די כאַפּערס זיינען געקומען אין אַ שטאָט בשתיקה, קיינער זאָל נישט וויסן. געמאָלדן האָבן זיי זיך בײַ דער פּאָליציי מיט אַ פּאַפּיר פון זייער איספּראַווניק מיטן אַסעסער. אין פּאַפּיר איז געווען אָנגעוויזן, אַז זיי זיינען כאַפּערס. פּאָליציי האָט זיי געגעבן דעסיאַטניקעס און סאָלדאַטן, וויפיל זיי האָבן געפאָדערט און כאַפּן פלעגן זיי אין מיטן נאַכט, אָנקלאַפּנדיג אין טיר.

און טאָמער האָט מען אַזוי גיך די טיר נישט געעפנט, האָבן זיי שוין מיטגעהאַט אַזעלכע אינסטרומענטן אויף צו האַקן טירן מיט שלעסער, זײַנען באַלד אַריין, אַרויסגעשלעפּט פּשוט און מיט גרויס אכזריות דעם יונגנמאַן און אַוועק.

און אַז מען האָט דערהערט אין אַ הויז, אַז פּאָליציי קלאַפּט אין טיר, איז געפאַלן אויף דער גאַנצער פאַמיליע אַ טויט־שרעק. אַמאָל האָט מען זיך שטאַרק געווערט קעגן די כאַפּערס מיט דער פּאָליציי. דעמאָלט האָט מען געכאַפּט אין די הענט העק, מעסערס, אייזנס, האַמערס, אָדער מען האָט זיך שוין צוגעגרייט פון פריהער. און ווי זיי זײַנען אַריינגעקומען, איז דאָס גאַנצע הויזגעזינד באַפאַלן די כאַפּערס, געהרגעט זיי צום טויט.

אָבער די כאַפּערס פון זייער זייט האָבן אויך נישט געשוויגן. זיי האָבן געהאַט מיט זיך לאָמען און אייזערנע שטעקנס און אין שטוב פלעגט פאָרקומען אַן אמתע מלחמה. עס האָבן זיך געגאָסן טייכן בלוט, מען האָט זיך געשלאָגן ביז די לעצטע קרעפטן, און אויף וועמענס צד עס איז געווען מער כח, דער האָט מנצח געווען. עס פאַרשטייט זיך, אַז די כאַפּערס האָבן דאָס רוב געזיגט.

האָבן זיי זיך שוין אָנגעזעצט אויף אַ יונגנמאַן אים צונעמען, האָט שוין קיין זאַך נישט געהאָלפן. דאָס האָט געמעגט קאָסטן פיל קרבנות. די כאַפּערס האָבן זייער לעבן איינגעשטעלט און אָדער זיי האָבן געגומען אָדער זיי זײַנען אַרויס קאַליקעס.

די מוטערס פון די רעקרוטן זײַנען דאָס רוב געשטאָרבן פון גרויס צער, די פאָטערס זײַנען געבליבן קאַליקעס, די ווייבער קאַליקעס — פון דער הויז־מלחמה. די געוויינעריי און די רייסעריי פון דער שטוב־פאַמיליע האָט דערגרייכט ביזן הימל. דערנאָך ערשט האָט מען געהאַט אויף זיך קרימי־נעלע פּראָצעסן פאַר שטעלן זיך קעגן פּאָליציי און הרגענען, שלאָגן זיך מיט אייזנס א. אַז. וו.

איז מען געזעסן אין די טורמעס און מען האָט זיך געמשפּט. מען איז אָרים געוואָרן און אַ תּל פלעגט ווערן פון אַ גרויסער, צומאָל רייכער פאַמיליע.

אויסער אַלעמען איז קיין וואונדער נישט געווען, וואָס אַ פאַמילע פלעגט איינשטעלן איר לעבן מיט איר האָב און גוטס, אַבי צו ראַטעווען דאָס קינד פון די זעלנער. דעמאָלט איז אַלעמען גוט באַקאַנט געווען די צרות מיט די אַכזריות, וואָס אַ זעלנער האָט באַדאַרפט אויסשטיין אין זײַנע פינף און צוואַנציג יאָר דינסט.

איך געדיינק, ווי בײַ אונז איז געשטאַנען אַ האַלבע ראָטע זעלנער, און איך האָב געקאָנט זעהן ווי אַזוי עס גייט צו דאָס מיליטער־דינסט פאַר ניקאָלאַיען.

די זעלנער פלעגט מען מושטירן אין מאַרק, און טאָמער האָט דער זעלנער נישט אַזוי גוט געמאַכט מיט דער ביקס, אָדער ער איז נישט אַזוי גוט געשטאַנען, האָט דער אונטער־אָפיציר גענומען דרייען דעם זעלנער פאַר די אויערן, פאַרן נאָז און געפּאַטשט אָהן רחמנות, אַזוי אַז מיר האָבן געמיינט, אַז דער אויער, די נאָז בלייבט בײַ דעם אונטער־אָפיציר אין האַנט. אָדער ער האָט אים מיטן אייזערנעם שטעקל פון ביקס געשלאָגן מכּות אַכזריות, אַז דער זעלנער האָט זיך געבויגן אין פירן און איז אַזש געוואָרן בלוי.

געשמיסן האָט מען אַכזריותדיג פאַר אַלעמען אין די אויגן פאַר אַ מינדסטע זאַך, די ריטער זיינען געווען אַלע טאָג פרישע, ערשט אויס־געשניטן פון וואַלד און געבראַכט אין שטאָט אַריין; און יעדער שמיץ פון אַזאַ רוט, פלעגט אַרויסרייסן אַ פּאַס פלייש פון לייב.

בײַ מאָשקען אין קרעטשמע, געדיינק איך, איז איינגעשטאַנען אַן אָפיציר, אַ גרויסער מעררער. דאָס איז געווען אַ שיין הויז מיט אַ גרויסער סטאָדאָלע, וואו עס זאָלן קאָנען אַריינפאָרן אַ סך פורן.

בײַ מאָשקען איז דאָס אַלץ אָפּגעדונגען געוואָרן פאַר די אָפיצירן. פלעגט מען אין מאָשקעס סטאָדאָלע שמייסן די זעלנער. געדיינק איך דייטליך די ריטער, און יערן טאָג האָט מען געהערט דעם קנאַל פון שמיץ. אַמאָל איין זעלנער, און אַמאָל דריי זעלנער מיט אַמאָל. און נאָכן שמייסן, אַז מיר אינגלאַך פלעגן זיך אַריינכאַפּן אין סטאָדאָלע, פלעגן מיר געפינען די ערד אויסגעווייקט מיט בלוט.

איינמאָל האָט דער אָפיציר פאַרשמיסן דריי זעלנער צום טויט. ער האָט געהייסן געבן צו פינף הונדערט שמיץ, און בײַ אַכציג, ניינציג שמיץ זיינען זיי געבליבן טויט. דער אָפיציר אַליין איז געשטאַנען און געשריען:

— פּאָקרעפּטשע, שטאַרקער!

אַז ער, דער אָפיציר, האָט אַרויסגערעדט מיטן מויל פינף הונדערט, האָט שוין געמוזט זיין פינף הונדערט. צוויי האָבן געשמיסן און איינער האָט געציילט די שמיץ.

דאָס זעלנערשע ברויט איז געווען גראָב, שוואַרץ, אָהן זאַלץ, אָהן טעם, און מען האָט נישט געקאָנט דאָס ברויט נעמען אין מויל אַריין. די אָפיצירן האָבן געלעבט אַ גוטן טאָג, האָבן אינגאַנצן גענגנבעט בײַ די זעלנער, וועלכע מען האָט קיין פלייש נישט געגעבן, און אַז זיי האָבן

שוין אַמאָל געגעסן פֿלייש, איז דאָס געווען בײַנער פֿון פֿאַרלע. די אָפּיצירן האָבן אַלץ פֿאַרקויפֿט.

זיי האָבן געגעבן די פֿאַרריאַטשיקעס קוויטונגען, אַז זיי האָבן צוגענומען בײַ זיי כּך וכּך מעל, כּך וכּך פֿלייש, אָבער זיי האָבן נישט צוגענומען קיין דריטל פֿון די עסן־פּראָדוקטן. די זעלנער זײַנען שטענדיק געווען טויט־הונגעריק.

און דעריבער זײַנען זיי געווען אַממײַנסטן גנבים, עס האָט נישט גע־האָלפֿן קיין שמיץ, ווײַל זיי זײַנען געווען הונגעריק, פֿאַרמאָרדעוועט פֿון ווײַנינן און שלעכטן עסן און פֿון די קלעפּ און שמיץ. צוועהענדיק דאָס פֿינסטער, ביטער לעבן פֿון די ניקאָלאַיעווסקע זעלנער צוזאַמען מיט לאַנגע שווערע יאָרן דינסט, איז שוין קיין וואונדער נישט, וואָס אַ גאַנצע פֿאַמיליע האָט זיך מוסר־נפֿש געווען אַבי נישט צו־צולאָזן זייערס אַ קינד אַרײַנפֿאַלן אין אַזעלכע אַכזריותדיקע הענט כּמעט אויף אייביק.

דער סאָרט „כאַפּעניש" דורך פּרעמדע כאַפּערס איז אויך מער נישט געווען ווי צוויי יאָר, ביז מען האָט איינגעזעהן, אַז דאָס טויג נישט און מען האָט עס מבֿטל געווען. איצט האָט נאָר יעדע שטאָט באַדאַרפֿט געבן זעלנער בלויז פֿון אירע נפֿשות און נישט פֿון קיין פּרעמדע.

נאָר אַזוי ווי אַ סך מענטשן האָבן געוואוינט נישט אין זייער שטאָט גופֿא, נאָר אין אַנדערע, האָט מען אַרויסגעשיקט פֿון יעדער שטאָט כאַפּן זייערע נפֿשות. דאָ איז איינגעטליך צוגעגאַנגען שווינדל. וואָרום אַנדערע שטעט האָבן אָנגעגעבן נעמען, וועלכע זײַנען בײַ זיי גאָרנישט געווען פֿאַרשריבן, וואָס זײַנען בכּלל אין ערגעץ נישט פֿאַרשריבן געווען, און מען האָט זיי געכאַפּט אַלס צוגעשריבענע און אָפּגעגעבן אין סאָלדאַטן. ווייטער האָט יעדע שטאָט אַרויסגעשטעלט אַ סך נעמען אין רייסטער. דאָ איז אויך געווען שווינדל, און צוגעגאַנגען איז עס גאַנץ פּשוט. יעדער איד האָט אַמאָל געהייסן, דאָס רובֿ, מיט צוויי, דריי נעמען. צום בײַשפּיל, איינער האָט געהייסן יעקבֿ־יאָסל־ליבֿ, האָט מען איינעם געגעבן אַ פּאַספּאָרט: יעקבֿ מינץ, דעם אַנדערן יאָסל מינץ, דעם דריטן ליבֿ מינץ, און אַ פֿערטן האָט מען גלאַט אויסגעטראַכט אַ נאָמען. אַזוי האָט זיך געפֿירט די אידישע וועלט אין רוסלאַנד ביז 1874־טן יאָר.

און אַז מען האָט אָפּגעגעבן פֿאַר אַ זעלנער אַזעלכן, וואָס איז נישט געווען אָפּגעפּאָרן, האָט מען אים אויך באַדאַרפֿט כאַפּן. אַליין שטעלן זיך האָט מען נישט באַדאַרפֿט, נאָר אַז מען האָט אים געכאַפּט איז געווען פֿאַרפֿאַלן. קאָן מען פֿאַרשטיין די הריגות מיט די געשלעגערײַ, וואָס עס זײַנען פֿאָרגעקומען צווישן דער פֿאַמיליע פֿון רעקרוט מיט די כאַפּערס. עס איז זיך שווער פֿאָרצושטעלן, וואָס פֿאַר אַ שטיינערנע

הערצער עס האָבן באַראַרפט האָבן די כאַפּערס. זיי זיינען געווען אַ סך עקלהאַפטער פון אַ היינטיגן תלין. מען האָט זיך שטענדיג באַראַרפט שלאָגן, הרגענען, און די געוויינעריי פון די טאַטעס מיט די מאַמעס, שוועסטער און ברידער און פון דער גאַנצער פאַמיליע — אַט די אַלע האַרצרייסנדיגע סצענעס האָט זיי אויף אַ האָר נישט 'גערירט.

דער כאַפּער אהרן־לייבל איז געווען עפּעס אַ חיה אין דער מראה פון אַ מענטשן. אויפן פּנים איז געלעגן — רוצח. אַלע האָבן אים שרעקליך פיינט געהאַט. מיט אים האָט מען געסטראַשעט קינדער, און ער האָט געדינט אַלס אַ העסליכער ביישפּיל פאַר אַלעמען. ווען איינער האָט געוואָלט זידלען מיט די שמוציגסטע זידלערייען, האָט ער געזאָגט:

— דו ביסט דאָך אהרן־לייבעלע.

דאָס איז געווען אַזאַ באַליידיגונג, וואָס עס איז זי שווער געווען צו שיינקען.

איך האָב שוין דערציילט, ווי איך האָב „געקעמפט" איינגלוויז מיט די כאַפּערס, „געקעמפט" פון זיך אַליין, פון עקל, פון נישט קאָנען צוזעהן. אָט איז נאָך אַ מעשה:

איינמאָל, געדיינק איך, בין איך געשטאַנען נעבן דעם מגידס שטוב מיט נאָך אַ פּאָר אינגלאַך. אין דערזועלבער צייט איז מאָרגנע האַסטיג פאַרביייגעלאָפן דורך דער סטאָלאַר. דערפון האָב איך באַלד פאַרשטאַנען, אַז אהרן־לייבעלע יאָגט אים און וויל אים געווים כאַפּן פאַר אַ זעלנער. אַזוי איז טאַקע געווען. באַלד נאָך אים איז געלאָפן הענדרום־פּענדרום אהרן־לייבעלע. אינסטינקטיוו, פון זיך אַליין, בין איך אונטערגעלאָפן און אונטער־געשטעלט אהרן־לייבעלען אַ פוס. איז ער געפאַלן און האָט זיך צעבלוטיגט די נאָז, ווי אַ חזיר. יענע אינגלאַך זיינען בעת מעשה זיך צעלאָפן, און איך בין געשטאַנען און געשריען:

— אהרן־לייבעלע, ווען וועסטו שוין אַ מיתה־משונה איינגעמען!..

ער איז אויפגעשטאַנען און האָט זיך אָפּגעווישט דעם טריפהנעם דם מיט זיין גרויסן שמוציגן נאָז־טיכל. און ער האָט מיר נישט געזאָגט אַ וואָרט צו זאָגן. ער האָט נאָר דערציילט מיין טאַטן דערפון, און דער טאַטע האָט מיר געגעבן אַ פּאַטש און געזאָגט:

— ער איז טאַקע אהרן־לייבעלע, נאָר דו דאַרפסט אים נישט אונטערשטעלן אַ פוס, ער זאָל פאַלן.

דער זיידע האָט זיך ביסלעכוויז אָפּגעווײנט אינגאַנצן פון די שטאָטישע ענינים, נאָר אַז זיי האָבן באַראַרפט עפּעס האָבן צום איספּראַווניק, איז מען שוין פון די פּני געקומען בעטן דעם זיידן, אַז ער זאָל שרייבן צום איס־פּראַווניק. און יענער האָט אַלץ געטאָן, וואָס דער זיידע האָט געבעטן.

נאָר בשעת רעקרוטן־צייט, איז די פאַמיליע פון דעם אַריינגעפאַלענעם רעקרוט שטענדיג געקומען בעטן און וויינען בײַ דער באָבען ביילע־ראַשע, אַז זי זאָל פועלן בײַם מאַן, מען זאָל באַפרייען דעם רעקרוט. זיי זיינען נישט געגאַנגען וויינען פאַרן איסבאָרשטשיק און נישט פאַר קיינעם פון די פּני, נאָר פאַר דער באָבען. וואָרום זיי האָבן געוואוסט, אַז כאָטש אהרן־לייזער האָט זיך נישט געמישט אין דעם נאַבאָר, און נישט ער וויים אַפילו, וועמען מען האָט געהייסן נעמען פאַר אַ זעלנער, נאָר אַז ער וועט זאָגן, אַז דעם ראָזיגן רעקרוט, וואָס מען האָט שוין צוגענומען, מוז מען באַפרייען, וועט מען אים גלייך באַפרייען אָהן שום טענה ומענה; עס וועט שוין גיין אַן אַנדערער אויף זיין אָרט. עס זיינען שוין געווען אַזעלכע פאַקטן איינינגע מאָל, דעריבער האָט מען שטענדיג דער באָבען באַוויינט, און זי האָט פּשוט נישט געהאַט קיין כח צו לעבן.

קאַפּיטל X

זאַסטאַוויע. — די גרויסע מחלוקת. — די שבועה. — אויסגענאַרט. — דעם ווידנס קאַמף. — דער שלום. — די פּריצים מיט די פּויערים. — דאָס שמייסן פּויערים.

דער זאַסטאַוויער יונגער דור איז אין כּלל באַשטאַנען פון גרויסע אינטריגאַנטן. זיי איז געווען גוט אויפן האַרצן, זיי זיינען געווען נגידים, האָבן זיך אויפגעפירט פּראָסט, גראָב און קיין זאַך האָט זיי נישט געפעלט. מאַכן אינטריגעס אין שטאָט — איז באַ זיי געווען אַ מין ספּאָרט.

האָבן זיי נישט געקאָנט פאַרגינען, וואָס אַהרן־לייזער מיט אַלע קינדער לעבן פון דער אַרענדע אַזאַ ברייט לעבן, פאַרוואָס זאָל מען דאָס לאָזן אהרן־לייזערן האָבן אַזאַ גוטס, בעת ער צאָלט פאַר דער אַרענדע כּמעט גאָר קיין געלט נישט; און אַז עס איז געקומען נאָהענט די צייט, וואָס אָסערעווסקי, דער פּריץ, האָט באַדאַרפט קומען צופאָרן, האָבן זיי זיך צוגעגרייט אַ גאַנצע קאָמפּאַניע גיין צו אָסערעווסקין און זאָגן, אַז זיי געבן אים דריי טויזנט רובל אַ יאָר, אָנשטאָט די צוועלף הונדערט, וואָס אהרן־לייזער צאָלט. די קאָמפּאַניע האָט זיך געשטאַרקט, ווייל מען האָט געוואוסט מ י ט וועמען מען הויבט דאָ אָן צו שטרייטן. צו דער דאָזיגער קאָמפּאַניע זיינען צוגעשטאַנען אַלע עזות־פּנימער, אַלע תּקיפים, און געשלאָסן אַ שותּפות; און זיי זיינען אַריין אין אַזאַ גדלות, אַז זיי האָבן זיך צוגעגרייט אָפּנעמען די אַרענדע מיט גוואַלד, זיי מעגן צולייגן זייער גאַנץ פאַרמעגן און עס זאָל זיך אַפילו גיסן בלוט, אַבי די אַרענדע זאָל אָפּגענומען ווערן באַ אהרן־לייזערן.

אַז דערפון איז געוואָר געוואָרן דער ווירע, איז ער געפאָרן צום איס־פּראַווניק און אים געזאָגט, אַז ער וויל ווערן איסבאָרשטשיק. דער איספּראַווניק איז באַלד געקומען קיין קאַמעניץ, האָט אָפּגענומען דעם זיגל מיט די ביכער באַם איסבאָרשטשיק ב. און אָפּגעגעבן דעם ווירן. איצט האָט שוין דער ווירע אָ נ גע הו י ב ן אַרבעטן. צום ערשטן, האָט ער געשיקט דעסיאַטניקעס שלעפּן באַ דער זאַסטאַוויער „אָפּאָזיציע“ די פאַנען

מיט די לייכטער, מיט די זייגערס — אַלץ, וואָס בײַ זיי האָט זיך נאָר געפונען און זאָגאַר בעטגעוואַנט, וואָס דערויף איז גאָר קיין רעכט נישט געווען צו נעמען. נאָר וועמען הערט דער זיידע? ער האָט דעם איספּראַווניק. דערבײַ האָט ער איינגעפונען אַלטע חובות, וואָס די שטאָט איז געבליבן שולדיג, וויל ער, מען זאָל דאָס איצט אָפּצאָלן און די גאַנצע סומע מיט אַמאָל. ווידער האָט ער צוגעשטעלט יערערן זעהר גרויסע אָפּצאָלונגען, וואָס איז זיי טיילווייז אוממעגליך געווען צו געבן. איז געוואָרן אין שטאָט אַ מהומה און מען האָט זיך אַרומגעזעהן, אַז מיט אהרן־לייזערן איז זיך שווער צו ראַנגלען. אגב זיינען זיי זיך קעגן אים באַגאַנגען נישט גאָר יושריג: אָפּגעמען בײַ אים אומזיסט־אומנישט די אַרענדע.

האָבן זיי געשיקט דעם רב צו אהרן־לייזערן למען השלום בעטן אים, אַז ער זאָל ווערן אויס איסבאָרשטשיק, און זיי וועלן דערבײַ שווערן מיט כּל השבועות שבעולם, אַז זיי וועלן די אַרענדע נישט אויסריינגען. דער זיידע האָט אַפילו נישט געוואָלט מאַכן קיין שלום, נאָר דער טאַטע מיינער מיטן פעטער מרדכי־ליב, און אויך דער זיידע ר׳ יודל מיט דער באָבע ביילע־ראַשען — אַלע האָבן זיך אַריינגעלעגט, מען זאָל מאַכן שלום.

איז געבליבן, אַז די אַלע חברה־לייט, וועלכע האָבן געהאַט בדעה אויסצורינגען די אַרענדע, וואָס זיינען באַשטאַנען, ווי דער זיידע האָט אויסגערעכנט אויף אַ צעטל, פון אַ זיבעציג פּערזאָן, זאָלן שווערן אין גרויסן בית־המדרש אין טליתים און קיטלען מיט ספרי־תּורות אין די הענט—מען זאָל בלאָזן שופר און אָנצינדן ליכט, — אַז זיי וועלן שוין מער זיך נישט אונטערנעמען צו טון אַזוינע עולות דעם זיידן. דאָס איז געווען פון די שווערסטע שבועות.

איך געדיינק, ווי די גאַנצע שטאָט איז געקומען אין אַלטן בית־המדרש. עס האָט געהאָגלט מיט מענשן אַרום בית־המדרש אויף דער גאַס. דער זיידע איז געקומען, ווען די „אָפּאָזיציע" איז שוין געווען, און מען האָט אַזוי געשוואוירן, ווי דער זיידע האָט פאָרגעלעגט. בײַ דערזעלבער שבועה איז גערערט געווען, אַז נישט בלויז זיי, נאָר קיינער טאָר נישט גיין צו אָסערעווסקין אויסריינגען די אַרענדע. אויף מאָרגן האָט דער זיידע אַריינגעשיקט אַ בריף צום איספּראַווניק, אַז ער וויל ווערן אויס איסבאָרשטשיק. דער איספּראַווניק, וועלכער האָט גרויסאַרטיג געוואוסט פון אַלץ, האָט איינגעוויליגט.

דעם זיידן האָט מען אָבער דאָך אויסגענאַרט. אַז עס איז געקומען די צייט, און אָסערעווסקי איז אָנגעפאָרן, האָבן די זאַסטאַוויער געבראַכט צוויי אידן פון ביאַליסטאָק, וואָס זיינען געגאַנגען צו אָסערעווסקין און געגעבן גלייך אַכצען הונדערט רובל פאַר דער אַרענדע.

אַז עס איז געקומען דער זיידע, פרעגט אים אָסערעוווסקי:

— דו צאָלסט אַכצען הונדערט רובל?

— יאָ — האָט דער זיידע געזאָגט.

האָבן די אידן באַלד געהעכערט:

— צוויי טויזנט פיר הונדערט רובל!..

נאָר אָסערעווסקי האָט דערויף געענטפערט:

— באַ מיר שפּילט נישט קיין ראָליע די עטליכע הונדערט רובל. זאָל די אַרענדע בלייבן פאַרן אַלטן אַרענדאַר. ער האַלט שוין אַזוי לאַנג באַ מיר די אַרענדע, זאָל ער זי שוין האַלטן כּל זמן איך וועל לעבן...

די אַרענדע איז, אַלזאָ, געבליבן ווייטער באַם זיידן שוין נישט אויף דריי יאָר, נאָר אויף אייביג, דאָס הייסט, כּל זמן אָסערעווסקי וועט לעבן, נאָר די זעקס הונדערט רובל מער, וואָס איז איצט געהעכערט געוואָרן צוליב די אידן, האָט דעם זיידן זעהר שטאַרק באַנג געטאָן און פאַרדראָסן. זיי האָבן דייטליך עובר שבועה געווען. דער זיידע איז ווידער געווען צעקאָכט, האָט ער אָנגעהויבן אויפצוזוכן אין קאָנטראַקט מיטן פּריץ די אַלע אָפּ־צאָלונגען, וואָס שטאָט דאַרף אים צאָלן.

אין קאָנטראַקט האָט ער געפונען אַן אָפּצאָל פון פעל, וואָס איז נישט אַריינגעטראָגן געוואָרן. דאָס האָט אים פריי געמאַכט די הענט. ער האָט אַריינגעשיקט צו די קצבים, אַז באַם זיי וועלן עפּעס וואָס קוילען, זאָל מען קומען צו אים נעמען אַ קוויטל דערויף און אָפּצאָלן ניינציג קאָפּיקעס פון אַ גרויסער בהמה און דרייסיג קאָפּיקעס פון אַ קאַלב. די קצבים האָבן שוין געוואוסט, אַז קוים האָט אהרן־לייזער געהייסן, וועט עס אַנדערש נישט זיין. האָבן די קצבים אויפגעהויבן דעם פּרייז אויף פלייש, וואָס האָט אַרויסגערופן אַזאַ בהלה אין שטאָט, וואָס זינט קאַמעניץ שטייט, איז נאָך אַזוינס נישט געווען.

די זאַסטאַווער „אָפּאָזיציע" האָט אויפגעבונטעוועט די גאַנצע שטאָט. זיי האָט נישט אַזוי געאַרט, וואָס פלייש איז טייערער, ווי דער ענין פון טומל און געשריי. אויב זיי האָבן נישט געקאָנט שטרייטן בעת דער אַרענדע, אין וועלכער זיי האָבן געהאַנדלט נישט יושרדיג, האָבן זיי דאָ געקאָנט טון, וואָס זיי האָבן געוואָלט. דאָ נעמען זיי זיך כּלומרשט אָן פאַר דער קריוודע פון דער גאַנצער שטאָט. די מחלוקת איז געוואָרן אַזוי גרויס, אַז עס האָט ממש אויסגעזעהן, ווי אַ מלחמה. מען האָט אויפ־געהערט צו קויפן בראָנפן באַ אונז. אַ באַנדע פון פופציג נפשות איז אַרויס פון שטאָט און אַריינגעפירט אַ פאָס בראָנפן, אַוועקגעשטעלט אין מיטן מאַרק און פאַרקויפט פריי פאַר אַלעמען.

אַרום דער פּאַס בראַנפּן האָבן זיך אויפגעקליבן אַ פּאָר הונדערט מאַן. מען איז געווען גרייט צו שלאָגן זיך אויף טויט און אויף לעבן מיט אהרן־לייזערס פּאָליציי. דער זיידע האָט גענומען באַם רושאָנצע אַ דרייסיג גויים און באַם אַסעסער אַ צען דעסיאַטניקעס און זיינע צווי מענשן — חצקל און קיווקע, און ער איז מיט זיי אַוועק אָפּנעמען די פּאַס בראָנפּן. האָט מען זיך, פאַרשטייט זיך, געשלאָגן, וואָס עס האָט אויסגעזעהן אומ־געהויער העסליך פאַר ביידע צדדים.

דער זיידע האָט אָראָפּגעבראַכט עפּעס אַ שרייבער, איינעם אַ טווערסקי, וואָס האָט באַדאַרפט אַלע טאָג שרייבן פּראָטאָקאָלן און אַוועקשיקן צום איספּראַווניק. די פּאַס האָט מען פיל מאָל צעבראָכן און אַרויסגעלאָזן דעם בראָנפּן. אין אַ צווי שעה אַרום איז שוין געשטאַנען אַ נייע פּאַס בראָנפּן, אָפּגעהיט פון אַ הונדערט מאַן, און אַלע טאָג האָט מען זיך געשלאָגן.

דער זיידע האָט געשיקט אַלע פּראָטאָקאָלן צום איספּראַווניק, לויט זיין פאַרלאַנג. זיי האָבן געשיקט מסירות צום גובערנאַטאָר, אַז אהרן־לייזער באַראַבעוועט די שטאָט פון אַ צייט מיט יאָרן: ער נעמט באַ זיי געלט פאַר אַזעלכע זאַכן, וואָס דער פּריץ האָט דאָס נישט אין קאָנטראַקט א. אַז. וו. דער גובערנאַטאָר האָט אָנגעפרעגט באַם איספּראַווניק, יענער האָט מסתמא אָפּגעענטפערט, אַז דער אַרענדאַר איז גערעכט, און זיי זיינען בונטאָווטשיקעס. האָט מען אָנגעהויבן שרייבן מסירות אויף ביידן: אויף אהרן־לייזערן און אויפן איספּראַווניק, אַז ביידע טיילן זיך מיט דעם אָנ־געראַבעוועטן געלט.

דער קריג האָט זיך אַזוי אַוועקגעצויגן אַ האַלב יאָר צייט; גאַנצע טעג איז געווען געשלעגערייען. נאָר אויף אונז האָבן זיי מורא געהאַט אַ פינגער אַרויפצולייגן. אונזער גאַנצע פאַמיליע איז געגאַנגען אין גאַס און אין בית־המדרש, און קיינער האָט נישט געוואַגט אונז צו זאָגן אַ שלעכט וואָרט, וואָרום די אימה פאַר אהרן־לייזערן איז געווען זעהר גרויס.

פון גובערנאַטאָר איז דאָך געקומען אַ קאָמיסיע פון זעקס פּערזאָן מיטן איספּראַווניק בראש אויסצופאָרשן, ווער איז דאָ שולדיג און ווער נישט. געוויינליך, אַ פּאָר וואָכן פאַר דער קאָמיסיע האָט שוין דער איספּראַווניק געגעבן צו וויסן דעם זיידן, אַז ער זאָל זיך גוט צוגרייטן און מאַכן באַ זיך אַן אָרט אויף סטאַנציע פאַר צווי פּערזאָן פון דער קאָמיסיע: פאַר אים און נאָך וועמען. פיר פּערזאָן וועלן האַלטן קוואַרטיר באַם אַסעסער.

אינם קאַמף האָט דער זיידע אויסגעניצט אַלע מיטלען. קודם כל האָט ער פאַררופן צו זיך דעם המון, וואָס האָט שטענדיג געהאַלטן זיין צד און

איז גרייט געווען צו גיין פאַר אים אין פייער און אין וואַסער. האָט מען זיי געגעבן שנאַפּס לרוב. פאַרביסן האָבן זיי מיט געגזעגנע „פּאָלקעס״ — עס איז געווען ליהורים. מען האָט מיט זיי איינגעטענעט, ווי זיי זאָלן ריידן, און מען האָט זיי אויך געגעבן פלעשלאַך שנאַפּס אַהיים.

דער בן־יחיד אונזערער האָט מיט זיי אַ גאַנצן טאָג געקנעלט, אויס־געלערנט זיי, ווי צו ריידן, און די, וואָס האָבן קיין רוסיש נישט געקאָנט, האָט מען זיי די עטליכע ווערטער, וואָס זיי דאַרפן זאָגן, אויך אויסגעלערנט. דער בן־יחיד האָט שוין געהאַט מיטהעלפער לערערס, וועלכע האָבן אַלץ געלערנט, ווי צו ריידן, און דער בן־יחיד איז געווען דער נאַטשאַלניק.

דער זיידע האָט געמאַכט אַ צעטל פון אַלע זיינע עדות און אַוועקגעשיקט צום איספּראַווניק. זיי ווידער, די קעגנער, האָבן אויך געמאַכט אַ צעטל פון זייערע עדות און דאָס געהאַלטן, ביז עס וועט קומען די קאָמיסיע, פאַר וועלכער זיי וועלן פאָרשטעלן דאָס צעטל.

די קאָמיסיע איז געקומען קיין בריסק און געמאָלדן זיך צום איספּראַווניק. דער איספּראַווניק האָט אָפּגעהאַלטן די געערטע געסט עטליכע טעג בײַ זיך. האָט מען, ווי די מאָדע איז, געגעסן און געשכורט. און לסוף האָט ער מיט זיי איינגעטענעט, ווי ער האָט באַראַפט.

ענדליך איז די קאָמיסיע געקומען. דער איספּראַווניק מיט איינעם פון דער קאָמיסיע זיינען פאַרפאָרן צום פעטער מרדכי־ליבן, און נאָך פיר פערזאָן צום אַסעסער. דעם ערשטן טאָג האָט דער אַסעסער געמאַכט אַן אָפיציעלן מיטאָג פאַר דער קאָמיסיע, און אויף מאָרגן האָט זיך דאָס־זעלבע איבערגעחזרט באַם איספּראַווניק, בײַ מרדכי־ליבן אין שטוב. דאָס געלט אויף דעם איספּראַווניקס מיטאָג איז, פאַרשטייט זיך, געווען דעם זיידנס, און עס האָט אים טאַקע געקאָסט געגנוג, וואָרום ער האָט נישט געזשאַלעוועט אויף די טייערסטע געריכטן און די טייערסטע ווײַנען און קאָניאַקן.

אויפן דריטן טאָג האָט די קאָמיסיע אָנגעהויבן צו פירן די אויס־פאָרשונג, צו וועלכער עס איז געקומען די גאַנצע שטאָט מענשן. דער קליוטשוואָיט האָט אויסגערופן אַלע עדות לויטן צעטל, וואָס דער זיידע האָט אויפגעגעבן. די ראָזיגע עדות האָבן אָנגעפילט דעם אַסעסערס אַלע צימערן, דעם קאָרידאָר, און עס איז געווען געפּאַקט מיט דעם זיידנס עדות. איינציגווייז האָט מען זיי אַרייַנגערופן אין דעם קאָמיסיע־צימער, וואו מען איז זיך באַגאַנגען מיט זיי ווייך און איידל: דעם זיידנס עדות!..

די שטאָטישע עדות אָבער זיינען געשטאַנען אויף דער גאַס, נעבן אַסעסערס הויז. דריי טעג זיינען זיי אָפּגעשטאַנען אויף די פיס אונטערן רעגן און ווינט — עס איז געווען הערבסט־צייט.

באַם אַסעסער אין הויף איז שוין געווען צוגעגרייט פאַר די נויטיגע עדות שנאַפּס מיט גוטער פאַרבייסונג. די שטאָטישע האָבן דאָס, פאַרשטייט זיך, נישט געהאַט און זיינען פאַרהונגערט און פאַרמאַטערט געוואָרן וואַרטנדיג. דאָס האָט געווירקט שלעכט אויף די עדות, און ווען מען זאָל נאָך צוגעבן, אַז מיט די שטאָטישע עדות, נאָך אַזאַ לאַנג וואַרטן, איז מען זיך גראָב און שלעכט באַנאַנגען, אַז באַם אויסהערן זיי, האָט מען זיי געזידלט און פאַרשריען — וועט ווערן קלאָר די שווערע לאַגע פון דעם צר פון שטאָט.

אין שטאָט איז געוואָרן חושך, און דעם שולדיגן אין דעם האָט מען איינגעפונען דעם איספּראַווניק. דאָס עדות זאָגן פון שטאָט איז אינגאַנצן נישט אויסגעהערט געוואָרן.

דער האַס צום איספּראַווניק האָט דערווייל געוואַקסן. און איינמאָל, בעת דער איספּראַווניק איז געגאַנגען פון אַסעסער צו זיך אויפן סטאַנציע, האָט מען אים באַם סאַמע גאַניק פאַרוואָרפן מיט שטיינער און בלאָטע. דער איספּראַווניק האָט זיך שנעל אַרויפגעכאַפּט מיטן צווייטן טשינאָווניק אויפן הויכן גאַניק אין שטוב אַריין, און די גאַנצע ווענט זיינען געווען פאַרשמירט מיט קויט.

געוויינליך, איז באַלד געקומען דער אַסעסער מיט דעסיאַטניקעס און זעלנער. דער איספּראַווניק איז אַרויס אויפן גאַניק און געהייסן די אַלע, וואָס זיינען געשטאַנען אויפן מאַרק נעבן דער שטוב, בינדן און אָפּשיקן קיין בריסק. דעם ערשטן האָט מען געכאַפּט אַ מלמד, שלמה, אַ שלימזל און אַ קבצן. אַז מען האָט אים גענומען בינדן, האָט ער זיך געמאַכט צו חלשן. דער עולם האָט גענומען שרייען, אַז שלמה מלמד איז געשטאָרבן, די דעסיאַטניקעס האָבן אים דערהרגעט; דעמאָלט האָט דער איספּראַווניק געהייסן אַריינגעמען דעם מלמד צו חצקל דעם רופא, אַ דערבייאיגער שכן. אַז מען האָט אים אָבער נישט געקאָנט דערמינטערן באַם רופא, האָט דער איספּראַווניק געהייסן, אַז מען זאָל אים נעמען צוריק אין מאַרק אַריין און חצקל זאָל אים מאַכן אַ קליסטיר... דער מלמד האָט זיך באַלד אויפגעכאַפּט...

דער איספּראַווניק האָט זיך שוין מכין געווען אַוועקצופאָרן. איצט, הייסט עס, האָט ער שוין נישט געהאַט צו טון מיט אַן אויספאָרשונג, נאָר מיט „מיאַטעזשניקעס“... אַלזאָ, איז עס גאָר אַן אַנדער ריעלע.

זיינען צונעפאַלן אַלע בעלי־בתּים צום זיידן, אַז ער זאָל זעהן די ריעלע צעדייבן, אַז זיי בעטן אים איבער, און דאָס געלט, וואָס ער האָט געהאַט היזק פאַר דער גאַנצער צייט און אויך די אַלע זיינע קאָסטן — וועלן אים אומגעקערט ווערן.

דער זיידע האָט מיט זיי נישט געוואָלט אַריינגיין אין קיין רייד וועגן שלום. זיינען זיי צונעפאַלן צו מיין טאַטן, צום פעטער, צום זיידן ר׳ יודל, און איבערהויפּט, צו דער באָבע ביילע־ראַשען. זיי האָבן אַזוי לאַנג געאַרבעט און געבעטן באַ דער משפּחה, ביז מען איז געקומען צו אַ שלום. אין דעם דאָזיגן שלום האָבן זיך נאָך אַריינגעמישט זייטיגע מענשן אויך. די ערשטע פאַר שלום איז געשטאַנען די טייערע האַרציגע באָבע ביילע־ראַשע.

נאָכן שלום האָט מען אהרן־לייזערן אַריינגעטראָגן דאָס גאַנצע געלט, לויט דער רעכענונג, וואָס ער האָט דערלאַנגט, און מען האָט אָנגעשריבן אַ כּתב, אַז מען איז זיך מוחל איינע די אַנדערע. עס האָבן זיך אונטער־געשריבן אַ זעכציג פערזאָן אונטערן כּתב, וואו עס איז געווען געזאָגט, אַז זיי וועלן אים קיינמאָל נישט זיין דערגעגן אין קיין זאַך און וועלן נאָך אים שטענדיג קומען צו הילף, ווען ער וועט זיי דאַרפן. דערמיט האָט זיך די מהומה געענדיגט, און דער אָפּצאָל פון פּעל איז אויך צעריבן געוואָרן נאָכן שלום.

איצט האָט דער זיידע געלעגט פיל מיה באַם איספּראַווניק, אַז יענער זאָל זעהן דעם גאַנצן ענין מאַכן צו גאָרנישט; די פּאַפּירן זיינען נאָך געווען אַפילו אין בריסק, ווייל די קאָמיסיע האָט נאָך נישט צונויפגעשטעלט דעם אויספאָרשונגס־מאַטעריאַל, און דער זיידע האָט געפּועלט באַם איספּראַווניק.

פון דעמאָלט אָן איז שוין דער שלום נישט געבראָכן געוואָרן. דער זיידע האָט זיך געפירט זיינע געשעפטן, און אַז די שטאָט האָט באַדאַרפט עפּעס פאַרריכטן אַ שטאָטישע זאַך, האָבן זיי דורך אים אַלץ אויסגעפירט. מישן זיך אין שטאָט־זאַכן, האָט ער זיך אַבסאָלוט אָפּגעזאָגט.

אַזוי האָבן מיר געהאַלטן די אַרענדע ביזן פּוילישן אויפשטאַנד פון 1863־טן יאָר, ווען עס זיינען בטל געוואָרן איינגאַנצן די אַרענדעס פון די פּריצים.

ווי געזאָגט, האָט מיך דער זיידע ליב געהאַט, ווייל איך בין געווען אַ אינגל, וואָס האָט געהאַט אַ טבע זיך צו צוהערן, וואָס גרויסע ריידן, וואָס דער זיידע רעדט מיט מענשן, און פאַלגן. אַלעמען איז געפעלן געוואָרן, וואָס איך שטיי און קוק יעדערן אין מויל אַריין, וואָס יענער רעדט, און האָב געוואוסט אַלע פּרטים פון דער גאַנצער מחלוקת.

אַז דער זיידע איז געפֿאָרן צו אַ נאָהענטן פּריץ, האָט ער ליב געהאַט מיך מיטצונעמען און האָט אויך ליב געהאַט מיט מיר צו ריידן און דערציילן, וואָס עס פּאַסט פֿאַר אַ קינד. געדיינק איך, אַז מיר זיינען אַמאָל געקומען קיין רימעניטש, אַזאַ הויף, צום פּריץ (איך האָב פֿאַרגעסן, ווי מען רופֿט אים). זיינען מיר צוגעפֿאָרן צום פּאַלאַצל אַזייגער איינס נאָך מיטאָג, איז געשטאַנען דער קאָמיסאַר נעבן גאַניק, פֿרעגט דער זיידע:

— וואו איז דער פּריץ?

זאָגט יענער מיט אַ שמייכל:

— ער שמייסט ערשט אַ גוי פֿאַרן עסן...

עס טרעפֿט אַמאָל, אַז דער פּריץ האָט נישט קיין אַפּעטיט צום עסן, שמייסט ער אָפּ אַ פּויער, עסט ער שוין דערנאָך געשמאַקער.

מען האָט אונז אַריינגעבעטן אין אַ צימער; מיר האָבן געוואַרט אַ שעה צייט. דער פּריץ איז געקומען אַ צעהיצטער און אַ רויטער, די אויגן האָבן אים געברענט, נאָר אַז ער האָט דערזעהן דעם זיידן, איז ער פֿריילעכער געוואָרן און האָט אים געגעבן די האַנט.

— יאַק סיע מאַ, פּאַן קאָטיק, מאָי קאָכאַני. ווער איז דאָס אינגעלע?

— דאָס איז מיינס אַן איניקל, — זאָגט דער זיידע.

גיט מיר דער פּריץ אַ גלעט פֿאַרן בעקל און זאָגט:

— אַזוי יונג ביסטו און האָסט שוין אַזאַ שיין איינקל.

זיי זיינען באַלד אַריינגעגאַנגען אין אַ צווייטן צימער און אָפּגערעדט וועגן זייערע געשעפֿטן. דערנאָך זיינען מיר אַוועקגעפֿאָרן.

איך האָב נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס דער קאָמיסאַר האָט דערציילט דעם זיידן וועגן שמייסן, און איך האָב אויפֿן וועג געפֿרעגט דעם זיידן:

— וואָס איז ער דאָס אַזוי אַריינגעקומען, דער פּריץ, אַ רויטער און צעקאָכט? וואָס פֿעלט אים?

האָט מיר דער זיידע דערציילט אַ לאַנגע געשיכטע פֿון די פּריצים און די פּויערים, און איך האָב זיך דערוואוסט פֿון לייב־קָנעכט און פֿון צרות, און פֿון דעם, ווי אַזוי מען שמייסט די פּויערים אָהן אַ שום רחמנות, און נאָך, און נאָך אַזוינע זאַכן. האָב איך געזאָגט צום זיידן:

— גלאַט שמייסן אַ מענטשן אומזיסט. ווי האָט ער דאָס קיין מורא נישט פֿאַר גאָט, און ווי האָט מען דאָס אַזאַ שטיינערן האַרץ. איך וואָלט מיט אַזאַ פּריץ נישט געהאַנדלט.

האָט דער זיידע געענטפֿערט:

— אויב אַזוי, דאַרף מען מיט קיין פּריץ נישט האַנדלען. מען מוז אָבער, מיין קינד לעבן, וואָס זאָל מען טון?

איינמאָל בין איך געפאָרן מיטן זיידן קיין פּרוסקע צו ווילעווינסקין. אַז מיר זיינען געקומען צופאָרן, איז דער פריץ מיטן זיידן געגאַנגען אין ברויז, וואו מען האָט געמאַכט בראָנפן, און איך בין מיטגעגאַנגען. נעבן ברויז האָט דעמאָלט אַ גוי געהאַקט האָלץ. נאָר ווי ער האָט דערזעהן דעם פריץ, האָט ער אין דער גיך אַוועקגעוואָרפן די האַק און האָט זיך געגעבן אַ שטעל אויף אַ בלאַסער, אַ טויטער, מיט אַזאַ ציטערניש אין גוף, פּונקט ווי ער וואָלט דערזעהן אַ וואָלף. דאָס איז עפּעס געווען אַ שרעקליכע סצענע, און איך וועל עס קיינמאָל נישט פאַרגעסן. דעמאָלט האָב איך דייטליך געזעהן, וואָס הייסט פריץ און וואָס הייסט פּויער, לייב־קנעכט.

און נאָך אַ שרעקליכן פאַל געדיינק איך, וואָס האָט אויף מיר געמאַכט נאָך אַ שטאַרקערן רושם, אַזוי אַז מיך נעמט נאָך איצט דורך אַ קעלט, אַז איך דערמאָן מיך אָן אים.

אין דעמזעלבן יאָר, האָט דעם פריצ׳ס קאָמיסאַר פאַטשאָשע, אַ הויכער און אַ גראָבער גוי (ער האָט געמוזט וועגן אַ צוועלף פּוד), פאַרריכט די גרעבלע מיט די דריי בריקן, וואָס צווישן קאַמעניץ און זאַסטאַוויע. ער האָט געהייסן אַרויספאָרן פינף הונדערט פורן מיט ערד און צווייגן צו פאַרשיטן די גרעבלע, וועלכע האָט זיך איבערגעריסן פאַר פּסח אין די גרויסע געוויסערס. שבת, געדיינק איך, אַזייגער צען, בין איך געגאַנגען זעהן, ווי מען פאַררינכט די גרעבלע און ווי די אַלע פורן האָבן געבראַכט די נויטיגע מאַטעריאַלן. פאַטשאָשע איז געשטאַנען און האָט נאָכגעקוקט. נאָר איין פּויער איז געקומען שפּעטער מיט אַ שעה. באַלד האָט אים פאַטשאָשע געהייסן זיך לייגן, און נעמענדיג בּאַ דעמזעלבן פּויער די בייטש, וואָס יענער האָט געהאַט צום פערד, גראַדע אַ גוטע בייטש, האָט אים פאַטשאָשע אַליין אַריינגעשמיסן. באַם פופציגסטן שמיץ איז דער פּויער געבליבן טויט. פאַטשאָשען האָט עס אָבער גאָרנישט געאַרט, און קאַלט־בלוטיג האָט ער געהייסן דעמזעלבן פּויערס זון מיט זיין ווייב, אַז זיי זאָלן אַוועקפירן אויף דערזעלבער פור דעם מת... קיינער האָט נישט געטאָרט וויינען און קרעכצן...

איך בין אַמאָל מיטן זיידן געווען אין אַ הויף, אַ פאָר ווערסט פון קאַמעניץ. דער מאַיאָנטיק איז אַפילו אַ קליינער געווען. ווייניג פעלדער מיט לאָנקעס, נאָר די ערד איז געווען „עפרות זהב״, אַ הונדערט דעסיאַטין מיט גרויסאַרטיגע גערטנער, אַ קליין ריין וואַסערל מיט פיש און דאָס פאַלאַצל אַפילו אַ קליינס, נאָר אַ שיינס.

אַוועקפאָרנדיג פון דעם הויפל, האָב איך געזאָגט, אַז עס איז מיר זעהר געפעלן און עס איז אויך נישט ווייט פון שטאָט. האָט מיר דער זיידע

דערציילט, אַז מיט ניין יאָר צוריק איז דאָ געווען אַן אַנדער פּריץ, וואָס האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט ער פאַרן טויט געשיקט רופן דעם גלח און דעם זיידן צו שרייבן אַ צוואה אין זייער נעגנוואַרט. דער ראָזינגער פּריץ האָט נאָך געהאַט מאַיאָנטקעס אויסער דעם. האָט ער דאָס מאַיאָנטיקל „סטאַרשעוו" געוואָלט אַוועקשיינקען דעם זיידן. דער זיידע האָט זיך אָבער פון דעם אָפּגעזאָגט. האָט אים דער פּריץ אָפּגעשריבן דריי טויזנט רובל געלט.

— איצט, — זאָגט דער זיידע, — וואָלט איך גערוגגען דעם מאַיאָנטיק אין אַרענדע, ווייל עס איז נעבן שטאָט, און וואָלט גענעבן טויזנט רובל אַ יאָר...

אויף מיין פראַגע, פאַרוואָס האָט ער נישט געוואָלט האָבן אַזאַ שיינעם מאַיאָנטיק אומזיסט, האָט דער זיידע געענטפערט, אז עס איז עפּעס דעמאָלט געווען אַ חרפּה צו וואוינען אין אַ הויף, נישט אין שטאָט. אין צוואַנציג יאָר אַרום, נאָך דער פויערים־באַפרייאונג און נאָכן פוילישן אויפשטאַנד, האָט דאָס טאַקע דער זיידע געהאַלטן אין אַרענדע און געצאָלט פופצען הונדערט רובל אַ יאָר.

קאַפּיטל XI

מיין מוטער. — ר' לייזער. — מיין מוטערס ליידן. — דער קאַמעניצער רב. — דער באָבעס עצה.

מיין מוטער איז געווען באַם זיידן אין הויז ווי אַן אָנשיקעניש פון גאָט. זי האָט זיך נישט געפּאַסט צו דעם הויז. זי איז געהאָרעוועט געוואָרן באַ אַזאַ טאַטן, ווי ר' לייזער גראָדנער, וואָס ער האָט אין עלטער פון אַכט יאָר שוין נישט געקוקט אויף ווייבער, און בעת ער איז געווען אין גראָדנע מורה-הוראה, נאָך זיין שווער ר' הלל פריד, וואָס איז געווען ר' חיים וואָלאָזשינערס איידעם, פלעגט אים אין גאַס גיין אַ שמש פאָראויס און אַוועקטרייבן אַלע ווייבער פון טראָטואַר.

און אַז דער זיידע, ר' לייזער, פלעגט גיין אַלע פרייטאָג אין באָד אַריין, האָט ער זיך אויסגעטאָן נעבן די אָרימע לייט. און אַז ער האָט דערזעהן באַ אַן אָרימאַן צעריסענע שטיוול, האָט ער זיך מיט אים געטוישט, אַזוי אויך מיט אַ צעריסן העמד, הויזן; ער האָט אַוועקגעגעבן דעם אָרימאַן די אייגענע און אָנגעטאָן דעם אָרימאַנס. קומענדיג אַהיים, פלעגט אים די באָבע נישט דערקענען, קרוע-בלוע, אויסער דער קאַפּאָטע מיטן שטריימל. דאָס האָט ער שוין נישט געטאָרט טוישן, אַזוי האָט ער געזאָגט. די באָבע, געוויינליך, פלעגט פאַר אַזוינע מעשים אונטערשרייען, דאָס איז געווען פאַר איר אַזאַ הוצאה, וואָס איז נישט געווען נאָך די כּחות נאָך, וואָרום שטאָט האָט אין יענער צייט געגעבן דעם רב ווייניג שכירות, אַזוי אַז זיי האָבן קוים געהאַט צום לעבן; און אַז זי וועט נעמען מאַכן דעם מאַן אַלע פרייטאָג נייע מלבושים, וועט איר אויף דעם דער קאָפּ נישט סטייען. ער פלעגט זי אָבער באַרוהיגן דערמיט, וואָס דער אָרימאַן דאַרף בילכער האָבן גוטע שטיוול, איידער ער, ווייל יענער דאַרף, נעבעך, גיין פאַרדינען געלט; אין אַ צעריסענעם מלבוש און צעריסענע הויזן קאָן ער ראָך זיך, ערשטנס, פאַרקילן, און, צווייטנס, קאָן מען גאָר אין אַזוינע בגדים לאַנג נישט זוכן קיין אַרבעט.

די באָבע האָט אים נישט געוואָלט מצער זיין, פלעגט זי אַריין צו איר אין צימער און וויינען. די זאַך איז אָבער באַוואוסט געוואָרן אין שטאָט. האָט זיך געפונען אַ גביר, וואָס האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ קרוב, און יענער פלעגט שוין דער באָבען פרייטאָג פאַרנאַכט אַריינשיקן מלבושים, אויב דער רב האָט זיינע צעטיילט.

ער האָט געהאַט אַ סך ספרים, וואָס האָבן דערגרייכט אין די טויזנטער רובלס. די דאָזיגע ספרים האָט ער געירשנט פון פאָטער ר' יחזקאל און פון שווער ר' הלל, און זיי האָבן פול געמאַכט די שטוב.

דאָס רוב פלעגט ער זיצן אין אַ צימער מיט אַ פאַרקייטעלטער טיר און פלעגט לערנען. אין צימער איז געווען אַ קליין טירעלע, וואָס ער פלעגט עפענען, ווען זיין ווייב, די רביצין, האָט אָנגעקלאַפּט. ווען ווייבער זיינען געקומען מיט אַ שאלה, האָט די רביצין אויסגעהערט די שאלה און איבער־געגעבן דעם מאַן דורכן טירעלע, און ער האָט שוין דערביי געפּסקענט. אַז עס איז געווען אַ טרפות־שאלה אָדער אַ שאלה מיט עופות, פלעגט אים די רביצין דערלאַנגען דורכן טירעלע דעם אָביעקט פון דער שאלה, און ער האָט איבערגעזעהן און געפּסקענט. די רביצין איז שוין דעריבער געווען אַ גרויסער בקי אין שאלות און אָממיינסטן פלעגט זי אַליין פּסקענען.

דער מאַן פלעגט זי אויסהערן און אויספּרובן, און שפּעטער האָט ער איר אַרויסגעגעבן סמיכה צו פּסקענען די גרינגערע שאלות. זי האָט אויך געקאָנט גוט לערנען אַ בלאַט גמרא, מען האָט זי געהאַלטן אַפילו פאַר אַ למדן.

דער זיידע ר' לייזער פלעגט נאָר קריאת־שמע און שמונה־עשרה דאַווענען מיטן עולם. דאָס איז אויך געווען פאַרן עולם שווער. מען האָט באַדאַרפט לאַנג וואַרטן, אַוודאי באַ אַ שעה צייט. די איבעריגע תּפילות האָט ער שטענדיג געדאַווענט „פאַר זיך", און דאָס האָט געדויערט צוויי שעה. בענטשן האָט באַ אים געדויערט אַ שעה. באַ יעדן וואָרט האָט ער זיך פאַרדבוקעט מיט די אויגן צו גאָט און זיך איבערגעגעבן די כּוונות התּפלות. ער איז געווען אַ גרויסער בקי אין שאלות־ותשובות און צו אים פלעגן קומען רבנים פון גאַנץ ווילנער אָקרוג. ווידער האָט ער געהאַט אַזעלכע ספרים בנוגע צו שאלות ותשובות, וואָס מען קריגט דאָס גאָרנישט אין ערגעץ צו קויפן.

שטענדיג איז באַ אים געווען פול די שטוב מיט רבנים און לומדים. די גראָדנער לומדים האָבן ליב געהאַט זאָגאַר צו ריידן מיט דער רביצין פון תּורה, ווייל צו אים איז זיי געווען שווער אָנצוקומען. זי האָט געהאַט זעהר אַ גלייכן שכל אין לערנען, און דאָס, וואָס איר איז אויסגעקומען שווער, האָט זי דאָס איבערגעפרעגט באַ אים, ווען קיינער איז נישט געווען.

מיין מוטער האָט מען אָנגעהויבן ריידן שרוכים, ווען זי איז אַלט געוואָרן צוועלף יאָר; נאָר דער זיידע, וואָס האָט זיך פאַרשטאַנען אויף מענשן, האָט עפּעס נישט געקאָנט צוקלויבן. ער האָט, וואַרשיינליך, געזוכט אַזאַ חתן, וואָס זאָל זיין אי גרויס אין למדנות, אי אין יחוס. און אַזאַ, אויב עס האָט זיך שוין געפונען, איז ער דער באָבען נישט געווען געפעלן. זי האָט נישט געוואָלט, אַז איר טאָכטער זאָל האָבן אַ שלימזול פאַר אַ מאַן. זי פלעגט זאָגן, אַז אַ שלימזולניק א רב איז אויך נישט גוט פאַר אַ ווייב און קינדער.

זי האָט געהאַט אַ גרויסע דעה באַ אים, איז געווען אַ גרויסע יחסנטע, אַ חכמה און דורך איר האָט ער איינגנטליך געקאָנט זיין אַן ערליכער איד, ווי ער האָט געוואָלט. זי האָט זיך פיל אָנגעליטן פון זיין פרומקייט און גוטסקייט, און אַז אָרימעלייט פלעגן קומען צו אים אין שטוב אַריין בעתן עסן, האָט ער זיי אַלעמען געבעטן צום טיש און אַוועקגעגעבן די בעסטע חלקים. ער האָט געזאָגט, אַז דער אָרימאַן איז נעבעך אַזוי הונגעריג, איז נעבעך אַזוי ושערגע אַ שטיקל ברויט, אַז עס נעמט אָן אַ צער צו קוקן... און אַזוי האָט ער געקאָנט בעטן צום טיש אַ צען־צוועלף אָרימע־לייט. זיינען אַלע שטובינגע אַוועק פון טיש הונגעריג, און טאָמער האָט נאָך פאַר אַ פּאָר אָרימעלייט אויסגעפעלט, האָט ער געשיקט דערקויפן ברויט מיט זעמל און נישט אַוועקגעלאָזט זיי הונגעריג.

די רביצין האָט שטענדיג געוויינט און געקלאָגט, אַז זי קאָן קיינמאָל נישט אויסקומען מיט דער הוצאה, כאָטש זי האָט געהאַט פיל שטיצע פון אירע רבנים־משפחה, וואָס זיי האָבן געוואוסט די לאַגע, און גבירים זיינען אויך געווען, וועלכע האָבן פיל געשטיצט. אָבער עס איז אַלץ ר' ליזערן געווען ווייניג פאַר זיינע אָרימעלייט, וואָס ער וויל זיי מחיה זיין. זי מיט די קינדער האָבן כמעט געליטן הונגער.

אַז זיי האָבן גענומען מיט מיין טאַטן דעם שידוך, איז די טאָכטער שוין דערמאָלט געווען „אַן אַלט מיידל": אַכצען יאָר אַלט און אפשר אַ סברה אַז ניינצען... די מוטער האָט געוויינט, ווי געוויינליך פאַרצייטן, אַז מען האָט אַזאַ אַלט מיידל און נאָך אין אַ פאַמיליע פון לויטער גאונים. דעם שידוך האָבן זיי שוין מקבל באהבה געווען, ווייל דער חתן איז געפעלן געוואָרן ביידע צדדים, אי דעם רב, אי דער רביצין. נאָר איין חסרון: דער מחותן איז געווען אַ פּראָסטער בשר ודם, אַ בעל־הבית אַ תּקיף, אַ פּרנס־חודש — דאָס איז פאַר זיי געווען אַ גרויסער קלאַפּ, אַ שרעקליכער פלעק אין דער פאַמיליע.

אָבער צוליב די צוויי וויכטיגע אורזאַכן: די טאָכטער איז שוין „אַן אַלט מיידל" און דער ברודער וועט פאַרלירן די רבנות, האָט מען גענומען

זיך באַשליסן צו נעמען דעם חתן אויף פאַרהער. האָט דער זיידע, ר׳ לייזער, איינגעזעהן, אַז דער חתן האָט אַ גוטן קאָפּ און קאָן אַרויסקומען אַ גרויסער למדן. דער טאַטע איז געווען אַ קלוג אינגל, און זיין טאַטע, דער זיידע אהרן־לייזער, האָט אים אויסגעלערנט, ווי ער זאָל זיך האַלטן באַם אָנקומען אין גראָדנע צום מחותן, און דער טאַטע האָט זיך געמאַכט פאַר אַ צדיק תמים, וואָס ווייס נעבעך נישט צווי צו ציילן, אויסער די תורה און עבודת השם.

פאַרן פאָרן קיין גראָדנע אויף די תנאים, רעמאָלט אַ צוועלף־יאָריק אינגל, האָט ער איבערגעקוקט דעם גאַנצן ספר יסוד־שורש־העבודה און איז געקומען צום מחותן אַ פרומיטשקער, מיט אַן איינגעקנייטשט פּנימל, כאָטש ער איז געווען אַ פריש און געזונט אינגל.

קורץ, ער האָט נושא־חן געווען אי באַם מחותן ר׳ לייזערן, אי באַ דער מחותנת. זי האָט געזעהן, אַז ער איז אי קלוג, אי שיין, און זי איז געווען זיכער, אַז פון אים וועט געווים אַרויסקומען אַ גוטער רב.

די מאַמע, וועלכע האָט זיך געהאָדעוועט אין אַזאַ פרום ;הויז פון אַזעלכע גאונים און צדיקים, איז נעבעך אָנגעקומען אין אַ הויז, וואו מען האָט נישט געהערט אַ וואָרט תורה. צווישן די מענשן, וועלכע קומען צום שווער, האָט מען נישט געזעהן קיין איין רב, קיין איין למדן, קיין איין צדיק, נאָר אַלץ עפּעס אידן, אידן, אידן. און אַ איד, ;נישט קיין רב, האָט באַ איר קיין ווערט נישט געהאַט. און נאָך מער, זי האָט זיי גאָר פאַר קיין מענשן נישט געהאַלטן. גלאַט עס דרייען זיך אַרום אידן, און מען לערנט נישט און מען דאַוונט נישט, אָהן דרך־ארץ און אידישקייט, פּראָסטע שלש־סעודותן, און מען רעדט נאָר פון ניבול־פּה פון לשון הרע און ידעסגלייכן.

דערצו איז נאָך די מאַמע, זכרונה־לברכה, געווען נישט קיין איבעריגע קלוגע, קאָן מען זיך פאָרשטעלן, ווי זי האָט זיך נישט געפּאַסט צו אונזער הויז.

דעם מאַן האָט זי ליב געהאַט, ווי אירע עלטערן, וואָרום אויסער אַלעם איז ער געווען זעהר אַ גוטער, אַ גרויסער בעל־מידה און אַ שטילער. דער זיידע אהרן־לייזער האָט די שנור נישט איבעריג ליב געהאַט, איז געווען מיט איר פון וויטן. די באָבע ביילע־ראַשע, ווידער, איז אויך געווען פון איר נישט צופרידן. די מאַמע איז נישט געווען קיין בריה, האָט נישט געקאָנט קאָכן און באַקן, ווי די פאַרצייטישע וויבער האָבן געקאָנט, אַפילו די גרעסטע גבירטעס פלעגן אַליין קאָנען אַלץ טון. זי האָט אַפילו נישט געקאָנט נייען, וואָס קליינע מיידעלאַך פלעגן אַמאָל קאָנען. די מאַמע האָט קיין זאַך נישט געקענט.

דערפֿאַר איז זי אָבער געווען זעהר אַ פֿרומע, קיין גמרא האָט די מאַמע נישט געקענט, נאָר אין דעם חובת הלבבות און מנורת המאור איז זי געווען קלאָר, כּמעט אויף אויסווייניג. שטענדיג האָט זי געלערנט דעם חובת הלבבות און איז געווען אַזוי פֿאַרטון דערין, אַז איר האָט כּמעט גאָרנישט געאַרט, וואָס איר מאַן איז געוואָרן אַ חסיד, און אַז דער טאַטע, וואָס איז געוואָרן אַ חסיד בּאַלד נאָך דער חתונה, האָט געזעהן, אַז דאָס ווייב שטערט אים נישט, האָט ער זי בּאַזונדערס געשעצט דערפֿאַר.

אין אַ געוויסער צייט אַרום איז די מאַמע צוגעוויינט געוואָרן צום הויז מיט אַלע זיינע בּאַזוכער, און כּדי אָפּצוהיטן די געסט פֿון לשון־הרע, רכילות, לצנות און ניבול־פּה, פֿלעגט זי האַלטן דעם קליינעם חובת הלבבות בּאַ זיך, און ווי נאָר עמיצער האָט אָנגעהויבּן צו ריידן לשון־הרע, פֿלעגט זי בּאַלד אַוועקליינן אַ מוסר און אָפּזאָגן אַ שטיק חובת הלבבות, אין וועלכן עס ווערט גערעדט פֿון דער גרויסער עבירה לשון־הרע. זי האָט פּראָסט נישט געלאָזט זיי לעבן. פֿון אָנפֿאַנג איז זיי געווען שווער, אַ געשעפּט מיט אַ פֿרום ווייבל! דערנאָך אָבער זיינען זיי צוגעוויינט געוואָרן און פֿלעגן זיך טיילווייז אָפּהאַלטן פֿון די אַלע שלעכטע רייד.

אָפֿט פֿלעגט זי בּאַזוכן דער קאַמעניצער רב, איר פֿעטער. ער פֿלעגט פּשוט קומען צו איר אין שטוב אַריין, וואָס דאָס איז געווען אַן אויסער־געוויינליכע זאַך. ער פֿלעגט צו קיינעם נישט גיין. אַגב, האָט אים זיין בּרודער געבּעטן, אַז ער זאָל מקרב זיין זיין טאָכטער און זי בּאַזוכן. איר פֿאָטער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז זי איז אַריינגעפֿאַלן אין אַ שטוב, וואָס דאַרף איר זיין פֿרעמד, לויט איר ערציהונג, און אים איז געווען וויכטיג, אַז זיין בּרודער זאָל אויף איר אַכטונג געבּן. מיט זיין אָפֿט קומען האָט ער אפשר ווייכער געמאַכט דעם שווערס האַרץ, וואָס איז צו איר נישט זעהר גוט גענייגט געווען.

אין דריי יאָר אַרום האָט דער זיידע זיך שוין מיאש געווען פֿון זיין נעדאַנק מתחתן צו זיין זיך מיט גרויסע רבּנים. ער האָט געזעהן, ווי ער איז איינגעטליך אַריינגעפֿאַלן מיט דער שנור, די בּת־הרב, און האָט גלאַט איינגעפֿונען, אַז ס'איז נישט קיין יושר צוליבּ יחוס טון אַ רעה זיינע זין און געבּן זיי אַזעלכע שלימזלניצעס פֿאַר ווייבּער.

מיט זיין יאָסעלען האָט ער שוין געטאָן אַן אַריסטאָקראַטישן שידוך פֿון גרויסן שטאַנד. דאָ האָט ער שוין געזוכט בּלויז וועלטליכע מעלות: שיינקייט, גדולה, פֿייהיגקייט — און אַזאַ האָט ער געפֿונען.

דאָס איז געווען אַן אָנגעזעהענעם נישט־היגן סוחרס אַ טאָכטער און זעהר אַ שיינע.

עס איז געווען מיט מזל די חתונה, און די שיינע שנור איז געקומען צופאָרן קיין קאַמעניץ אין אַ קאַרעטע מיט פיר פערד, מעשה־פריצטע. אויף דער כלהס שיינקייט איז געלאָפן קוקן די גאַנצע שטאָט, און מען איז געווען אַנטציקט פון איר רייץ, פון איר עלעגאַנטישקייט, פון איר טייערער צירונג, וואָס זי האָט געטראָגן. אהרן־לייזערס פרייד איז נישט מעגליך געווען אָפּצושאַצן. דערצו איז זי געווען אַ קלוגע, אַ וואויל־ערצויגענע, אַ טאַקטישע, האָט זיך דעליקאַט באַצויגן צו מענשן און איז געווען אַ גרויסע בריה.

דער זיידע האָט זי משונה ליב געהאַט, ער האָט זי שטענדיג געהאַלטן נעבן זיך, און זי איז בײַ אים געווען טייערער פאַר אַלע קינדער.

מיט יוכבדס אָנקומען האָט זיך זעהר פאַרערגערט מײַן מאַמעס לאַגע. אויב מען האָט זי פריהער נישט ליב געהאַט, האָט מען זיך כאָטש מיט איר געיחסנט, און איצט אָבער, ווי די נײַע שיינע שווענערין איז אָנגעקומען, האָט שוין דער רב אויפגעהערט צו באַזוכן זײַן פּלימעניצע, און דער זיידע האָט זי אָנגעהויבן פּשוט צו האַסן. איצט האָט ער געזעהן דעם אונטערשייד צווישן דעם רבס טאָכטער מיט ר׳ שמעון דייטשס טאָכטער, און די לעצטע האָט אים ממש פאַרכשופט.

דער מאַמען איז געווען אומערטרעגליך, אַגב אויך די קנאה, וואָס אַלע ליבן די יונגערע שווענערין, אַלע מאַכן איר קאָמפּלימענטן, און דער שווער, וואָס צאַצקעט זיך מיט יוכבדן, וויל אַפילו אויף איר קיין קוק נישט געבן. פלעגט זי שטענדיג זיצן און וויינען. זי האָט אויפגעהערט אַרײַנ־צוקומען אין שטוב אַרײַן, וואו דער שווער מיט די אַלע קאַמעניצער לייט האָבן זיך געפונען. די קאַמעניצער לייט זײַנען גלאַט געווען צופרידן, וואָס זיי זײַנען פּטור געוואָרן פון איר, וואָס האָט שטענדיג זיי געשטערט דאָס לעבן און נישט געלאָזט ריידן, וואָס זיי האָבן געוואָלט.

די יונגע שנור האָט אַרײַנגעבראַכט נײַע אָרדענונגען אין שטוב און אין דער ווירטשאַפט, נאָר אויפן אַריסטאָקראַטישן אופן. זי האָט געמאַכט נײַע געריכטן מיט נײַע פאַרשיידענע געבעקסן און דערצו האָט זי נישט געקאָנט זיצן ליידיג. דאָ האָט זי גענייט און דאָ געאַרבעט, פאַרריכט אַלעמענס וועש, גענייט פאַר ווייבער קליידער און פאַר מאַנסבלען הויזן. די שטוב האָט גאָר געקראָגן אַן אַנדער אויסזעהן, עס איז געוואָרן ריינער און ציכטיגער אין שטוב, און די גאַנצע פאַמיליע האָט זיך אָנגעטאָן ריינער, פאַרפּוצטער.

די מאַמע איז אַלע מאָל געלאָפן צום רב זיך אויסוויינען איר האַרץ. און דער רב האָט זי געטרייסט און איינגערוהיגט דערמיט, וואָס איר מאַן איז אַ סך אַ טייערער פאַר יוכבדס.

יאָסל איז אַפּילו אויך געווען אַ גאַנץ פיינער יונגערמאַן, אַן אָרנטליכער, אַן ערליכער, ער האָט אויך געקאָנט לערנען, אָבער משה, מיין פאָטער, איז געווען קליגער און באַגאַבטער פאַר אים און אַ גרעסערער בעל־מידה.

אַז די מאַמע האָט געוויינט באַ איר אין צימער גופא, האָט זי דער טאַטע געטרייסט מיט ריזעלבע ווערטער, וואָס איר פעטער, דער רב. עס האָט אָבער נישט געהאָלפן. איז געבליבן באַם טאַטן, ער זאָל אַרויס איינגאַנצן פון פאָטערס הויז אין אַ באַזונדערע דירה, וועט זיך ענדיגן די גאַנצע שנאה מיט דער קנאה. זי וועט זיך לערנען איר חובת הלבבות מיטן מנורת־המאור און דעם ספר החסידים — און עס וועט זיין רוהיג אין שטוב.

האָט ער אָבער מורא געהאַט אויסצוגעבן דעם פאָטער אַזאַ זאַך און איז געגאַנגען צו דער מוטער זיך מישב זיין. געוואוסט האָט ער, אַז די מוטער האָט אַ גרויסן איינפלוס אויפן פאָטער, און ער פאָלגט זי אין גרעסערע זאַכן.

האָט די מוטער אים געגעבן אַן עצה, אַז ער זאָל אָנשרייבן אַ גוטן בריף צום פאָטער, דערציילן אים, ווי זיין שרה וויינט ווי טאָג, אַזוי נאַכט, און אַז ער וויל זיך אַרויסציהען אין אַן אַנדער דירה. אַלזאָ, האָט ער זעהר מורא פאַר אירע טרערן, וואָרום איר פאָטער איז שוין געשטאָרבן, אַ יתומה, און לכן געפינט ער קיין אַנדער וועג נישט צו באַרוהיגן זיין ווייב, ווי נאָר אַז זיי זאָלן אַרויס באַזונדער.

— דו שרייב אָן אַזאַ בריף דעם טאַטן, — האָט זי אים געראָטן, — וועט עס אים אַריין אין האַרצן. ער איז דאָך אַן ערליכער איד, און אַז דו וועסט אים אַריינוואַרפן די ווערטער: טרערן, געשטאָרבענע עלטערן, צדיקים, וועט דאָס אויף אים שטאַרק ווירקן. ער וועט מיר אַוודאַי דער־ציילן פון דעם בריף און וועט מיך געווים פרעגן אַן עצה, וועל איך אים שוין ווייזן, וואָס צו זאָגן.

ער האָט אַזוי געטאָן. דער זיידע האָט באַקומען אַ בריף. פון אָנפאַנג איז ער געוואָרן בייז אויף זיין זון, וועלכער וויל ענדערן זיין כלל צו וואוינען שטענדיג צוזאַמען מיט אַלע קינדער, וואָס אַז מען זאָל אים געבן כל הון דעלמא, וואָלט ער פון דעם כלל נישט אָפּטרעטן. נאָר די טרערן פון דער בת־גדולים איז אים אַריין טיף אין האַרצן, און ער האָט מורא געקראָגן, ער זאָל, חלילה, נישט קריגן קיין קללה פון אירע עלטערן, די צדיקים. ער האָט זיך קיין עצה נישט געקאָנט געבן און איז זיך געגאַנגען מישב זיין מיט זיין ווייב ביילע־ראַשען.

ביילע־ראַשע די חכמה האָט אים דערויף געזאָגט, אַז זי איז טאַקע אויך זעהר אומרוהיג, וואָס שרה וויינט שטענדיג, און מען דאַרף זיך

גלאַט רעכענען מיט אַזעלכע גרויסע צדיקים, עס זאָלן, חלילה, אירע טרערן נישט אָנקומען צו זיי.

— איך ציטער זעהר פאַר זיי, — האָט די באָבע געזאָגט, — און אַגב איז דאָך אַ רחמנות אויף אונזער משהן. פאַרוואָס זאָל אים פאַרשטערט ווערן זיין לעבן צוליב אירע טרערן?

דערנאָך האָט די באָבע געזאָגט, אַז מען איז מיט איר אַריינגעפאַלן אויפן פיינעם אופן. זי איז דאָך אַ שלימזול און קאָן אַ קאַץ דעם ווידל נישט פאַרבינדן. נאָר וואָס זאָל מען טון, פאַרפאַלן, דאַרף מען זעהן, אַז זיי זאָלן כאָטש לעבן אָהן צער.

די באָבע האָט געקאָנט ריידן און האָט געווירקט אויפן זיידן, ווען זי האָט באַדאַרפט.

דער טאַטע האָט אויסגעפירט. ער האָט געדונגען אַ דירה באַ שלום יאָרעס: דריי צימערן מיט אַ קיך פאַר צוואַנציג רובל אַ יאָר, און פאַר דער מאַמען האָט זיך געעפנט אַ נייע וועלט. איצט האָט זי אָנגעהויבן צו לעבן לויט איר רצון און איר געשמאַק, דאָס הייסט, זי איז שטענדיג געזעסן אויף אירע ספרים און האָט נישט אָנגעזעהן אין די אויגן יוכברן מיטן שווער, מיט די אַלע קאָמעניצער לייט. אַמאָל פלעגט זי גיין צו איר פעטער און פלעגט שעהן־לאַנג פאַרברייגגען מיט דער רביצין.

די מאַמע האָט קיינמאָל נישט געראנהט פאַר פרנסה, ווי אַנדערע ווייבער, און ס'איז איר גלאַט קיין זאַך נישט אָנגעגאַנגען. זי האָט נישט געוואוסט, וואָס עס קאָכט זיך מיטאָג, ווען וועט ער זיין פאַרטיג — דאָס איז נישט איר עסק. ווענן נייען און פאַרריכטן אַ העמד איז גאָר קיין רייד נייעט. אַפילו שבת און יום־טוב איז אויך דורכגעגאַנגען אָהן איר האַנט, פונקט ווי זי וואָלט גאָר קיין בעל־הביתטע נישט געווען.

אַזוי האָט די מאַמע אָפּגעלעבט מיטן טאַטן אַ יאָר דרייסיג, רוהיג, רעגולער, ניין חדשים געשוואַנגערט, צוויי יאָר געזויגן, אַלע דריי יאָר פון דאָס ניי אַ קינד. זי האָט נאָר אַכטונג געגעבן אויף דעם קינד, וואָס זי זויגט, און אויפן חובת־הלבבות.

דער טאַטע האָט מיט איר קיינמאָל נישט גערעדט פון געשעפט און נישט געפרעגט, וואָס פאַר אַ מיטאָג וועט היינט זיין. ער האָט געוואוסט, אַז זי ווייס נישט, און אַז ער פלעגט קומען אַהיים, פלעגט זי אים דערציילן מעשיות פון מנורת־המאור, ווי אַזוי מען דאַרף דינען גאָט לויט חובת הלבבות און אַנדערע הייליגע ספרים. דער טאַטע פלעגט אויסהערן די מעשיות און שווייגן.

קאַפּיטל XII

די פּריצים. — בערל בענדעט. — טשעכטשאָווע. — סיכאָווסקי. — בערל בענדעטס טרייקייט. — דער בלבול. — דער קריג צווישן דעם פּריץ מיט דער פּריצטע. — באָגאָסלאַווסקי. — דער סוף פון בלבול.

דער זיידע האָט געוואָלט מחנך זיין זיינע זין צווישן די פּריצים. דאָס איז אים נישט איינגעגאַנגען. מיין פאָטער האָט נישט געוואָלט קענען די פּריצים; ער האָט פיינט געהאַט די שאַרלאַטאַנעס און האָט נישט געוואָלט זייער פּרנסה. ער האָט זיך באַשעפטיגט מיט דער אַרענדע. דער ברודער יאָסל ווידער האָט אויך נישט געטויגט צו זיי. מאַכן קאָמפּלי־מענטן, חנפהנען, ווי אַ הונט, די פּריצים האָט ער נישט געקאָנט און ער האָט זיך אויך געהאַלטן באַ דער אַרענדע.

דער זיידע האָט אָבער פאָרט געוואָלט איבערגעבן זיינעם אַ קינד די געשעפטן מיט די פּריצים, מאַכן באַקאַנט מיט זיי. האָט ער אויסגעקליבן פון זיינע צוויי איידעמס דעם עלטערן, בערל־בענדעטן, וואָס האָט חתונה געהאַט אין דער בהלה צו עלף יאָר. דאָס איז געווען אַ כוואַט אַ יונג. נאָך דעמאָלט איז ער געווען אַ גאַנצער פּראַנט און האָט זיך געפּוצט און געצירט און געהאַט אַ גלאַט צינגעלע.

און דער זיידע האָט אים אָנגעהויבן מיטנעמען צו די פּריצים, און בערל־בענדעט האָט באַ זיי נושא חן געווען.

איינמאָל איז דער זיידע מיט אים געווען אין הויף טשעכטשאָווע, באַם פּריץ סיכאָווסקי. באַ דעם ראַזינן פּריץ האָט בערל־בענדעט זעהר אויס־גענומען, אָבער אַזוי ווייט, אַז ער האָט אים פאָרגעלעגט די שטעלע פון אַ קאָמיסאַר איבערן הויף. ביז איצט איז די שטעלע באַזעסן אַ קריסט, אַ שיכור, פון וועלכן דער פּריץ איז אויסגעריסן געוואָרן. ער איז געווען אַ קלוגער פּריץ, און אים איז איינגעפאַלן נעמען בעסער אַ איד אויף זיין אָרט, אַ איד איז שטענדיג ניכטער און בערל־בענדעט איז פּאַסיג דערצו.

דער זיידע האָט אים, פאַרשטייט זיך, פאַרלויבט בערל־בענדעטן, נאָר פונדעסטוועגן האָט ער באַמערקט דעם פּריץ, אַז זיין איידעם איז נאָך צו יונג פאַר אַזאַ שטעלע.

סיכאָווסקי איז דערמיט נישט מסכּים געווען. ער, דער איידעם, איז זיך יונג, אָבער ער טויג און וועט טויגן.

— און, — האָט דער פּריץ געזאָגט, — אויב דו ווילסט, טאָ פאַר־בלייב דו מיטן איידעם בּאַ מיר אַ קורצע צייט. וועסט אים די ערשטע צייט צווייזן, כאָטש דאָס איז איינגטליך איבעריג. זאָל ער שוין בּלייבּן. און איך וועל אַרויסשיקן אַ קאַרעטע צו ברייגנען זיין ווייב און די קינדער מיט די זאַכן. איך וועל אים אָפּגעבּן דאָס הויז, וואו דער אַלטער קאָמיסאַר האָט געוואוינט, מיט דריי בּהמות, דריי רינדער און אַ לאָקיי, און די קאַרעטע מיט פיר פערד פון יענעם קאָמיסאַר וועט זיין פאַר אים.

דעמאָלט, אין יענער צייט, איז פאַר אַ לייטישן מענטשן געווען אַ חרפּה צו וואוינען אין אַ דאָרף, זיין, הייסט עס, אַ ישובניק. נאָר אַזאַ שיינע שטעלע און נאָך בּאַם פּריץ סיכאָווסקין, וואָס ער האָט געהאַט אַ שם פאַר אַ גוטן מענטשן בכלל, און פאַר אַ אידן־פרייַנט בּפרט, איז דעם זיידן געפעלן געוואָרן. ער האָט אָבער געזאָגט סיכאָווסקין, אַז ער מוז זיך וועגן דעם מישב זיין אין דערהיים מיטן מחותּן זעליג אַנדאַרקעס און מיט די ווייבער, און די צווייטע וואָך וועט ער שיקן אַ בּריף מיט אַן עקסטרע־מענטשן.

אַז דער זיידע איז געקומען אַהיים, האָט ער זיך בּאַלד מישב געווען מיט זיין ווייב ביילע־ראַשע. איר איז געפעלן געוואָרן די שטעלע, ווידער איז זי געווען זיכער, אַז בערל־בענדעט וועט זיין אַ גוטער בעל־הבית און וועט בּאַ סיכאָווסקין געווים נושא חן זיין. איז שוין איר טאָכטער, הייסט עס, פאַרזיכערט מיט פרנסה, ווי אַ פּריצטע. ווייטער איז גאָר קיין חרפּה נישט צו זיין אַ ישובניק, עס איז זיך נישטאָ וואָס צו שעמען. שענער און בעסער איידער צו האַלטן די אַרענדע און שטענדיג זיך רייסן מיט דער שטאָט, האָבּן אַן עסק מיט די שיינקערס, מיט שכּורים און אַלערליי אויסוואורפן. דאָס אַלץ האָט איינגעפונען די באָבע און עס איז באַשלאָסן געוואָרן אָנצונעמען די שטעלע.

דער זיידע האָט אַוועקגעשיקט אַ בּריף צו סיכאָווסקין, אַז זיין איידעם נעמט אָן די שטעלע. דער פּריץ האָט געענטפערט, אַז דער יונגערמאַן זאָל זיך צוגרייטן מיט דעם ווייב און קינדער צום פאָרן, אין דריי טעג אַרום שיקט ער פורן נאָך זיי. מיטוואָך איז געקומען פון פּריץ סיכאָווסקי אַ קאַרעטע מיט פיר פערד, און דריי פורן צו צוויי פערד פאַר די זאַכן. דער זיידע איז מיטגעפאָרן.

אַז זיי זיינען געקומען, האָט דער פּריץ געשיקט דעם עקאָנאָם העלפן איינאָרדענען זיי אין דער נייער וואוינונג. דערנאָך האָט סיכאָווסקי גענומען דעם זיידן צו זיך אין צימער אַריין און איבערגעגעבן אים אַלע אַרבעטן, מיט וועלכע עס וועט זיך דאַרפן באַשעפטיגן דער איידעם.

— קודם כל, — האָט ער געזאָגט דעם זיידן, — באַדאַרף מען זיך האַלטן שטאָלץ מיט די עקאָנאָמעס און מיט די פּויערים, פּונקט ווי ער וואָלט געווען אַ ל יי ן דער פּריץ. ער באַדאַרף זיך פאַרגעסן, אַז ער איז אַ איד און דאַרף מוטיג פירן די געשעפטן.

דער זיידע, וואָס איז געווען זעהר אַ הייסער צו זיין פאַמיליע, האָט צוגעזאָגט דעם פּריץ צו פאַרברייינגען אַ וואָך צייט מיטן איידעם און אין דער צייט וועט ער אים צולערנען, ווי אַזוי מען באַדאַרף זיך אָפּגעבן און אַרבעטן אויף אַזאַ שטעלע.

סיכאָווסקי איז געווען בטבע אַ רוהיגער מענש, ער איז געווען זעהר רייך און האָט ליב געהאַט צו לעבן אינגאַנצן רוהיג, ער זאָל גאָרנישט האָבן וואָס צו טון און וועגן וואָס צו טראַכטן. די איינציגע תאוה זיינע איז געווען — יאַגד, צו וועלכער ער האָט געהאַט פאַרשיידן געווער, מיט הויכע גרויסע יאַגד־הינט, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער גאַנצער געגנט. צו דעם האָט ער געהאַט אַ באַזונדערע גרויסע שטוב, וואו די טייערע יאַגד־אינסטרומענטן זיינען געווען אויסגעהאַנגען אויף די ווענט, אויף טייערע יאַגד־קאָווראָרן, און צוויי שטאַלן מיט שפּאַנען און באַזונדערע יאַגד־פערד, וואָס האָבן אָפּגעקאָסט צענדליגער טויזנטער.

די פּריצטע איז געווען זעהר אַ שלעכטע, אַ גרויסע ווירטין, האָט פיינט געהאַט אַ אידן. זי האָט אָבער באַם מאַן קיין דעה נישט געהאַט.

דער פּאַלאַץ איז געווען גאָר אַ פירשטליכער. אין גרויסן זאַל האָבן געקאָנט טאַנצן אַ פּאָר הונדערט מאַן. אויף די ווענט האָט געבלישטשעט גאָלד. שטענדיג זיינען באַ זיי געווען געסט פון די אַרומיגע הויפן, און מען האָט גאַנצע נעכט פאַרבראַכט אין עסן און טרינקען, אָבער שנאַפּס זייניג. דער פּריץ האָט פיינט געהאַט שכורים, דאַסזעלבע מיט קאָרטן. און האָט מען געשפּילט, האָט ער זיך געסטאַרעט, אַז מען זאָל קיין סך נישט פאַרשפּילן. ער האָט גרויסאַרטיג גוט געשפּילט מיט דעם ווייב ראַיאַל. אָפּט האָט מען געטאַנצט, און זיי האָבן געשפּילט.

ווי געזאָגט, האָבן זיי געפירט, לפי ערך, אַ שטיל לעבן, אַלץ מיט אַ מאָס און מיט אַ טאָלק, און דעריבער זיינען ביידע געווען געזונט, ווי די שטיינער. געהאַט האָבן זיי נאָר איין־איינציגן זון. אַלע טאָג נאָך מיטאָג האָט ער מיט דער פרוי גערידן אויף צוויי שיינע פערד, געריטן גלאַט, פון געזונט וועגן, און מען האָט געלעבט אַ טאָג.

אויסער דעם גוט, אין וועלכן ער אַליין האָט געוואוינט, האָט ער געהאַט נאָך צוויי גיטער מיט אַ סך פעלדער, וועלדער, שייערן, שפּייכלער, אַמבאַרן און אַ סך פּויערים.

דער זיידע איז אָפּגעווען מיט בערל־בענדעטן אַ וואָך צייט און זיך מער אָדער ווייניגער באַקאַנט מיטן מאַיאָנטיק און מיט די פּויערים, וואָס עס פאָדערט זיך פון אַ קאָמיסאַר. זיי האָבן באַלד אַרויסגעגעבן די עקאָנאָמעס נייע פאַראָרדענונגען און האָבן אין אַלץ אַריינגעבראַכט נייעס. אויך איז מען געקומען פון יענע צוויי הויפן נאָך פאַראָרדענונגען. און דער זיידע מיטן איידעם זיינען נישט געשלאָפן.

מיט זיין קלוג אויג האָט דער זיידע באַלד איינגעזעהן, אַז בערל־בענדעט איז פייהיג און טיכטיג און וועט גאָר גוט טויגן צום עסק, ער האָט אים נאָך צוגעגעבן מוט, וואָס יענעם האָט עס, אַפּנים, אַזוי אויך נישט געפעלט.

דער פריץ פון זיין זייט האָט זיי טעגליך באַזוכט און איז געווען צופרידן. ער האָט געזעהן, אַז מען סטאַרעט זיך און אַז אין אַלץ ווערט אַריינגעטראָגן אַן אָרדענונג, וואָס איז געווען פאַרלאָזן נאָך יענעם קאָמיסאַר.

ענדע וואָך איז באַם זיידן געבוירן געוואָרן אַ פּלאַן, אַז סיכאָווסקי זאָל מאַכן באַ זיך אין הויף אַ ברויז פון בראָנפן און פון ביר, מחמת אין הויף איז דאָ אַ סך בורינקעס, וואָס שטייען ליידיג, און מען דאַרף קיין זאַך נישט בויען, נאָר איינריכטן אינעווייניג, דער פּריץ וועט גוט פאַרדינען. קאַרטאָפלעס האָט ער, און אַז מען וועט דאַרפן האָבן צום ברויז מער, איז באַם פּריץ פאַראַן גענוג ערד, און גוטע, קאָן מען זייען, וויפיל מען וויל. אַרבעטער איז אויך פאַראַן גענוג — לייב־קנעכט, כאַטש באַר זיך! ער האָט זיי מער, ווי אַרבעט אין די פעלדער, אגב וועט אפשר בערל־בענדעט האָבן דערפון אַ באַזונדערע פּעולה. דער פּריץ האָט אים באַשטימט פינף הונדערט רובל אַ יאָר מזומן, אויסער אַלע פּראָדוקטן, וועט ער אים איצט אַוראַי געבן טויזנט רובל אַ יאָר אָדער ער וועט אים געבן אַ פּראָצענט פון עמער בראָנפן; עס וועט זיך גלאַט אָנהויבן „אַ גרויס געשעפט, צו וואָס בערל־בענדעט טויג זיך, און אַגב, אַז דעם פּריץ וועט צוקומען עטליכע טויזנט רובל פאַרדינסט אַ יאָר, וועט ער אויך זיין צופרידן.

דער זיידע האָט עס פאָרגעלעגט סיכאָווסקין, וואָס איז באַשטאַנען דערויף. מען איז באַלד צוגעטראָטן צו דער אַרבעט, און אין אַ משך פון איינינע חדשים איז פאַרטיג געוואָרן אַ פולקאָמענער ברויז. צום ערשטן האָט מען באַראַרפט איינקויפן אַ זיבעציג אָקסן, וואָס זאָלן שטיין אויף ברייע, און בערל־בענדעט איז אין אַ זונטאָג געפאָרן אויפן מאַרק אין קאַמעניץ, מעשה־גראַף, אין אַ קאַרעטע מיט פיר פערד אין דער ברייט און איינגעקויפט די ראָזינע אָקסן.

מיט דער קניה איז דער פּריץ געווען צופרידן. בערל־בענדעט האָט געקויפט ביליג און גוט, און איבערהויפּט אָרנטליך, כשר. נאָכדעם, אַז זיי זיינען געשטאַנען אַ וואָך צען אויף פּאַשע, און מען האָט זיי פאַרקויפט, האָט מען פאַר יעדן אָקס גענומען ניינציג רובל, בעת פריהער האָט אַן אָקס געקאָסט פערציג רובל.

פאַרן ווינטער האָט מען צוויי מאָל געקויפט און פאַרקויפט אָקסן און ביידע מאָל גוט פאַרדינט. דער עסק מיט בראָנפן איז געגאַנגען, און פאַרן ווינטער האָט דער פּריץ פאַרדינט העכער צוואַנציג טויזנט רובל ריין געלט. דאָס איז געווען אַ היפּשע סומע אַפילו פאַר אַ רייכן פּריץ!

עס פאַרשטייט זיך, אַז ער איז געווען פון בערל־בענדעטן זעהר צופרידן, און ער האָט אים איבערגעגעבן דעם פאַרקויף פון אַלע תבואות. אויך די סוחרים, וואָס פלעגן שטענדיג קומען צום פּריץ קויפן תבואה, פלעגט ער אָפּשיקן צום יונגען אידישן קאָמיסאַר, און אַזוי איז ער געוואָרן אין הויף אי דער קויפער, אי דער פאַרקויפער. סיכאָווסקי פלעגט זיך אומגיין אין הויף מיט דער לאַנגער ליולקע אין מויל, אַ רוהיגער און אַ זאָרגלאָזער און די איינציגע אַרבעט זיינע איז געווען יאַגד און געסט צונעמען.

די איינציגע, וואָס איז נישט געווען צופרידן פון די אַלע גליקן, איז געווען די פּריצטע. איבערהויפּט האָט איר געקריינקט, וואָס אַ איד פירט דאָס גאַנצע רעדל, איז עפּעס געוואָרן אַ מין פּריץ און אַ גאַנצער בעל־הבית איבערן הויף. ווידער איז בערקע געווען זעהר אַ שיינער יונג, אַ הויכער און אַ שלאַנקער, און געקליידט האָט ער זיך נאָך שענער פאַרן פּריץ, וואָס האָט געהאַט אַ נאַטור נישט צו קוקן אויף זיך, איז אַרומגעגאַנגען אָפּגעלאָזן און אַפּאַטיש און האָט זיך געפוילט אַפילו צו נעמען אַ מאָס באָם שניידער. דאָס האָט איר אויך געשטאָכן די אויגן.

בערל־בענדעט האָט אָבער מיט איר געהאַט ווייניג געשעפטן. ער האָט נאָר געהאַט עסקים מיטן פּריץ — און נישט מער.

נאָר זי האָט נישט געשוויגן. זי האָט געזוכט אויף אים בלבולים, האָט געערט אויף אים און האָט נאָכגעפרעגט באָם עקאָנאָם, ווי עס פירט זיך אויף דער יונגער קאָמיסאַר, צי ער גנבעט נישט א. אַז. וו.

דער עקאָנאָם האָט דערהערט, אַז די פּריצטע זוכט אויף בערל־בענדעטן בלבולים, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז זי וויל פון אים פּטור ווערן, און ער האָט שוין געעפנט דאָס מויל און אָ נ ג ע ר ע ד ט אויף אים הרים וגבעות, אַז ער איז דער גאַנצער פּריץ, אַז ער האַלט זיך גרויס, אַז ער מיינט, אַז ער איז מער פּריץ פאַרן אמתן, און אַפילו די פּויערים ווייסן שוין כמעט נישט, ווער איז דאָ דער אמתער פּריץ און ווער דער פאַלשער.

— טאַ זיי זשע אַ קלוגער און כּאַפּ אים באַ אַ גנבה — האָט אים די פּריצטע געגעבן אָנצוהערעניש, — רעמאָלט וועט בערקע נאָך קריגן געשמיסן.

דער עקאָנאָם האָט פאַרשטאַנען, אַז זי מיינט דאָ אַ פּשוטן בלבול. האָט ער אויפגעזוכט דריי קלוגע פּויערים, וועלכע האָבן געפירט קיין קאַמעניץ בראָנפן פאַרן זיידן, און האָט זיי אויסגעלערנט, אַז זיי זאָלן זאָגן, אַז אין אַלע פורן, אין וועלכע מען פירט די גרויסע קויפן בראָנפן צו אהרן־לייזערן, ליגן צו פּאָר פעסלאַך בראָנפן פאַר זיין אייגענעם טאַטן, זעליג אַנדאַרקעס, וואָס האָט אַ שיינק. דער עקאָנאָם האָט געוואוסט, אַז אויב זיי וועלן זאָגן, אַז זיי פירן איבעריגע גענגבעטע פעסלאַך בראָנפן צו אהרן־לייזערן, וועט זיי דער פּריץ נישט גלויבן, ווייל אהרן־לייזער איז שוין באַוואוסט געווען באַ די פּריצים פאַר אַן אָרנטליכן און פאַר אַ מענשן, וואָס וועט זיך נישט לאָזן אויף אַזוינע נאַרישקייטן. נאָר אויף זעליגן וועט דער פּריץ גלויבן, און דאָס וועט איינגאַנצן באַשמוצן בערל־בענרעטן. ער האָט זיי געגעבן יעדערן צו דריי רובל פאַר אַזאַ עדות־זאָגן, אַז זיי אַליין טראָגן שטענדיג אַריין צו זעליגן פעסלאַך בראָנפן.

אַז דער עקאָנאָם האָט דאָס אַלץ אָפּגעפּאַרטיגט, איז ער געגאַנגען צו דער פּריצטע און דערציילט אַזאַ און אַזאַ מעשה: די גוים פירן צו זיין אייגענעם טאַטן גענגבעטן בראָנפן.

די פּריצטע, וואָס האָט זיך כּלומרשט דערפרייט, האָט געהייסן ברייגנען די גויים, וועלכע האָבן איר באַשטעטיגט דאָסזעלבע, אַז זיי אַליין פירן שטענדיג אין די וועגן, וואָס צו אהרן־לייזערן, פעסלאַך בראָנפן צו זעליגן.

— וועט איר שווערן? — האָט געפרעגט די פּריצטע.

— מיר שווערן, — איז געווען זייער ענטפער.

דער פּריץ איז בעת מעשה געווען אויף יאַגד און, אַז ער איז געקומען, האָט אים די פּריצטע מיט התפּעלות דערציילט, אַז דער קאָמיסאַר איז אַ גנב. דער פּריץ האָט געשיקט נאָך די פּויערים, און זיי האָבן ווידער געזאָגט, אַז זיי האָבן געפירט גענגבעטן בראָנפן. דעם פּריץ האָט זיך עס אָבער נישט געגלויבט, און צווייפלענדיג, האָט ער עס דערציילט בערל־בענרעטן און דערביי געזאָגט:

— גלויבן גלויבט זיך מיר נישט אויף דיר, אָבער באַווייז, אַז די פּויערים לייגן.

בערל־בענרעט האָט זיך זעהר דערשראָקן און האָט זיך, אפנים, צום ערשטן פאַרלוירן. די גאַנצע מעשה איז עפּעס געווען אַ ווילדע, אַ נאַרישע און אַ מיאוסע, און ווי ווייזט מען דאָ אויף, אַז די גויים לייגן? און אַז

ער האָט עס דערציילט דעם ווייב, האָט זי אָנגעהויבן וויינען, און ס'איז געוואָרן אַ חורבן אין שטוב.

דעמאָלט איז בערל־בענדעטס ווייב געפאָרן און געבראַכט דעם פּאָטער, טאָמער וועט ער דאָ קאָנען העלפן. דער זיידע איז געקומען און האָט קודם־כּל אויסגעמוסרט דעם פּריץ, פאַרוואָס ער גלויבט אין אַזעלכע ליגנס און בלבולים. ווייטער האָט ער אים אויפגעוויזן מיט פאַקטן, אַז ווען בערל־בענדעט וואָלט וועלן גנבענען, וואָלט ער געפונען וויכטיגערע זאַכן צו צונעמען, איידער פעסלאַך בראָנפן. פאַרקערט, ער איז אַזוי ריין און אָרנטליך, אַז ער פלעגט זיך אָפּזאָגן פון מתּנה־געלט, וואָס סוחרים האָבן אים געגעבן, און אַפילו אייניגע מאָל האָט ער אָפּגעשיקט טייערע פּריזענטן און האָט זאָגאַר אויפגעהערט צו האַנדלען מיט יענעם, וואָס האָט עס אים אַריינגעשיקט.

— דו האָסט אַליין איינגעזעהן, — האָט דער זיידע געטענעט, — ווי דו ביסט באַ אים טייערער פאַר זיין טאַטן און מאַמען, פאַר זיין ווייב און קינדער, אַלזאָ, דאָס איז אַ בלבול, וואָס שטאַמט פון עמיצן פון הויף — פשוט, מען וויל אים אונטערגראָבן...

— אָבער דריי פּויערים שווערן דאָך,—האָט דער פּריץ געזאָגט, און דערנאָך צוגעגעבן:

— מיר גלויבט זיך טאַקע נישט. פאַראַן אַן עצה — געבן שמיץ די פּויערים... דעמאָלט וועט מען וויסן. שמייסן אַזוי לאַנג, ביז זיי וועלן אויסזאָגן.

— די עצה איז אַ צו שווערע, — האָט דער זיידע געזאָגט — איך וועל דיר געבן אַ גרינגערע עצה. דו גיב די דריי פּויערים אַן אַרבעט ערגעץ אין אַ שפּייכלער, זיי זאָלן דאָרט אַרבעטן אַליין, און קיינער זאָל מיט זיי נישט זיין. דערביי זאָלסטו אַוועקשטעלן עפּעס אַ קלוגן און אַן אָרנטליכן מענטשן הינטערן שפּייכלער, און ער וועט זיך איינהערן, וואָס זיי ריידן. פּויערים, אַז זיי טון אָפּ בשותּפות עפּעס אַן עולה, האָבן זיי ליב צו ריידן שטילערהייט וועגן איר. וועלן זיי מסתּמא ריידן צווישן זיך אין שפּייכלער, אַז זיי האָבן געשוואוירן פאַלש.

דעם פּריץ איז דאָס געפעלן געוואָרן.

— איך אַליין וועל שטיין הינטערן שפּייכלער,—האָט ער זיך אָנגענומען,— אַגב נייט עס מיר אום מיין כּבוד, וואָרום פּריצים לאַכן פון מיר, וואָס איך האַלט אַ איר אַלס קאָמיסאַר, זיי זאָגן, אַז איך וועל זיך גוט באַצאָלן דערפאַר.

דער פריץ האָט באַלד געהייסן געבן די דריי פויערים אַרבעט אין אַ שפּייכלער, נאָהענט פון זיין פּאַלאַץ, און אַליין האָט ער זיך געשטעלט הינטערן וואַנט — הערן, וואָס זיי ריידן.

געשטאַנען איז ער לאַנג, אוראַי אַ פּאָר שעה. פון אָנהויב האָבן די פויערים גלאַט אַזוי זיך גערעדט צווישן זיך, גערעדט פון וואָס עס איז געקומען אויף דער צונג. דערנאָך אָבער האָט עמיצער פון זיי אויסגעדריקט זיין חרטה איבער דעם, וואָס ער האָט זיך געלאָזט פאַרפירן דורכן עקאָנאָם און האָט פאַלש אָפּגעשוואוירן. אַגב איז ער אַ גאַנץ גוטער מענש דער קאָמיסאַר, טאָ פאַרוואָס קומט עס אים? און אַזוי ריידנדיג, האָט מען אויפגעהויבן צווישן זיך די פראַגע, צי מען זאָל זיך אפשר נישט מורה זיין, אַז דאָס איז געווען פאַלש אָפּגעשוואוירן?

אויף די רייד איז דער פריץ אַריין גלייך אין שפּייכלער. די גוים זיינען פאַרשטייט זיך, טויטע געוואָרן און זיינען געבליבן שטיין מיט אָפענע מיילער.

— נו, איצט דערציילט אָקאָרשט, ווער האָט עס אייך אָנגערערט! — האָט ער זיך געווענדט צו זיי, — איך האָב געהערט, וואָס איר האָט גערערט.

זיינען זיי אים געפאַלן צו די פיס און געוויינט און דערציילט די גאַנצע מעשה פון אָנהויב ביזן סוף.

דער פריץ האָט געשיקט רופן דעם עקאָנאָם. געקומען דער עקאָנאָם, האָט ער אים געפרעגט:

— זאָג, דו האָסט עס אַליין אויסגעטראַכט, צי עמיצער האָט דיך אויסגעלערנט? זאָג נאָר דעם אמת, וואָרום אַנישט וועל איך דיך אַזוי לאַנג שמייסן, ביז פון דיר וועט קיין גאַנצער ביין נישט בלייבן.

דער עקאָנאָם, וואָס האָט זיך שרעקליך דערשראָקן, האָט באַלד געזאָגט, אַז דאָס איז, מחילה, די פריצטע אַליין, אַז זי האָט אים געשטויסן דערצו און אַז ער איז נישט שולדיג.

אַ פריץ האָט פיינט לאַנג צו וואַרטן, און באַלד איז שוין געווען אַוועקגעשטעלט זיין אייגן ווייב אויף אַ וויג קעגן עקאָנאָם, און זי האָט זיך אויך מורה געווען, אַז זי האָט אים געטריבן דערצו, מחמת זי האָט געוואָלט פטור ווערן פון בערקען, וועלכן זי האָט נישט ליב.

דער פינאַל פון דעם אַלעם איז געווען אַזוי: די פויערים האָבן געקראָגן צו זעכציג שמיץ, דער עקאָנאָם אויך דאָסועלבע נאָך מיט אַ צוגאָב דערצו, וואָס בא אים איז אָפּגענומען געוואָרן די שטעלע און מען האָט אים געמאַכט פאַר אַ פּראָסטן לייב־קנעכט, פון וואָס ער איז פריהער געווען באַפרייט.

פאַר אַזוי פיל צער האָט בערל־בענרעט באַקומען פון פּריץ אַ קוש אין קאָפּ, און דער פּריץ האָט געזאָגט:

— פון היינט אָן, וועל איך אויף דיר קיינע מסירות נישט אָננעמען.

ווי געזאָגט, איז סיכאָווסקי געווען זעהר אַן אַנשטענדיגער מענש, און עס פאַרשטייט זיך, אַז דעם ווייבס אויפפירונג האָט אים שטאַרק צע־טרייסלט, און ער האָט מיר איר מער נישט גערערט און נישט געוואָלט וואוינען אינאיינעם. בערל־בענרעטן האָט ער געהייסן אָפּפרישן אַ הויז און מאַכן פאַר אים אַ זאווינונג, און אויף דערווייל האָט ער זיך איבער־געצויגן אין זיין צווייטן הויף.

בערל־בענרעט האָט אויסגעפוצט אַ הויז און איז געפאָרן קיין בריסק באַשטעלן באַ די מעבל־סוחרים, אַז זיי זאָלן ברייננגען פון וואַרשע דאָס טייערסטע מעבל. דאָס הויז איז איינגעאָרדענט געוואָרן מיט אַזאַ געשמאַק, אַז עס איז געפעלן געוואָרן די אַרומיגע פּריצים. זיי האָבן זיך געוואונדערט, אַז אַ איד זאָל האָבן אַזאַ געשמאַק אין אַזוינע זאַכן.

דער פּריץ איז אַלע טאָג געקומען צופאָרן אין זיין קאַרעטע צו בערל־בענרעטן, און די מומע האָט געמאַכט גוטע מיטאָגן פאַר אים. פון דעמאָלט אָן איז שוין די מומע אויך געוואָרן טייער באַ אים. זי איז אַפילו געווען אַ קליינטשקע, אַזוי ווי זי איז געווען באַ דער חתונה אין דער עלטער פון עלף יאָר, אַ מאָגערע, אָבער זעהר אַ קלוגע און אַ געשיקטע. זי איז געווען דער היפוך פון מאַן, וואָס איז געווען הויך, דיק און שיין, און קעגן אים האָט זי אויסגעזעהן, ווי אַ קינד.

סיכאָווסקי פלעגט זיך פאָרן צו די פּריצים אין געסט, אַליין צו זיך האָט ער נישט פאַרבעטן: אַלע פּריצים האָבן שוין געוואוסט פון דער גאַנצער געשיכטע.

דער פּריצטעס לאַגע איז געווען זעהר און זעהר נישט קיין אַנגענעמע: דער מאַן האָט זיך אָפּגעטראָגן פון איר און באַ אַלע פּריצים אַרום קאָכט מיט דער געשיכטע.

דער פּריצטעס פאָטער באַנאָסלאַווסקי איז געווען אַ רייכער פּריץ נעבן קאַמעניץ, איינגנטליך אַ גאַנץ סאָלידער מענש, נאָר נישט אַזאַ גוטער און אָרנטליכער, ווי דער איידעם, דערפאַר אָבער זעהר אַ קלוגער און באַ אַלע פּריצים אַרום איז ער געווען דער גאַנצער בעל־יועץ. געהאַט האָט ער אַ זון, אַ גרויסער שאַרלאַטאַן, פון די באַרימטע לעבּ־קינדער צווישן די פּריצים און האָט דעם פאָטער פון אָנפאַנג פיל געלט געפּטרט. אָבער דערנאָך האָט דער קלוגער פאָטער צוגענומען באַ אים די גאַנצע מאַכט איבערן הויף און געגעבן אַלעמען צו וויסן, סיי זיינע עקאָנאָמעס, סיי די אַלע אירן, וועלכע האָבן מיט אים געפירט געשעפט, אַז זיי זאָלן

אים קיין גראָשן נישט טרויען, און ער וועט פאַר אים קיין גראָשן נישט צאָלן.

און אָט דער זון, דער פריצטעס ברודער, אַז ער איז געוואָר געוואָרן פון דער מעשה, איז ער געקומען קיין טשעכטשאָווע צו דער שוועסטער מישב זיין זיך, וואָס צו טון. זי האָט זיך פאַר אים גוט אויסגעוויינט, און ער האָט איר אויפגעגעבן, אַז ער וועט דערשיסן דעם קאָמיסאַר.

— נישקשה, דערשיסן אַ זשיד איז נישט קיין גרויסע סכנה — האָט ער געזאָגט.

זי האָט אים אָבער אָפּגעהאַלטן, מורא האָבנדיג, אַז ער זאָל זיך נישט גוט באַצאָלן פאַר אַזאַ רעכט שטיקל אַרבעט. אַגב וואָלט זי דעם מאַן מיט אַזוינע מיטלען געוויס נישט צוגעצויגן.

דער שאַרלאַטאַן האָט איר נאָכגעגעבן, און זיי זיינען ביידע געפאָרן צום פאָטער.

דער פאָטער האָט ליב געהאַט סיכאָווסקין; ער, דער שווער, האָט געוואוסט, ווי דער איידעם איז געווען זעהר צופרידן פון דעם אידישן קאָמיסאַר, און אַז ער האָט דערהערט פון דעם גאַנצן טומל מיטן בלבול, וואָס זיין טאָכטער האָט געוואָלט מאַכן אויפן געטרייען קאָמיסאַר, האָט עס אים שטאַרק פאַרדראָסן אויף זיין טאָכטער, וואָס האָט דאָ געהאַנדלט זעהר נישט אָרנטליך. ער האָט זיך דעריבער געמאַכט נישט ווייסן און איז נישט געקומען צו דער טאָכטער. ער האָט געוואוסט, אַז די טאָכטער וועט סוף כּל סוף מוזן קומען צו אים, כּדי ער זאָל דאָ ווי עס איז מאַכן אַ שטיקל טאָלק.

אַז זיי זיינען געקומען צום פאָטער, האָט ער זיך דערשראָקן: אַזוי האָט זי זיך פאַרענדערט אויפן פּנים, ער האָט זיך דאָך געמאַכט נישט ווייסן און געפרעגט:

— וואָס ביסטו דאָס געקומען אַליין אָהן סיכאָווסקין?

האָט זי אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ און געשוויגן. דאָ האָט שוין דער ברודער אָנגעהויבן דערציילן דעם פאָטער די גאַנצע מעשה, נאָר געוויינליך אַזוי, אַז עס זאָל אויסקומען גוט פאַר דער טאָכטער, נאָר דער אַלטער האָט אים אָפּגעהאַקט.

— זאָל זי מיר בעסער דערציילן, און דו גיי אַרויס פון צימער! — האָט ער געהייסן.

געבליבן אַליין אין צימער, האָט איר דער אַלטער געזאָגט מוסר און באַמערקט, אַז זי האָט אַ גאָלדענעם מאַן, אַז ער האָט זעהר ליב איר מאַן, אַז ער איז אים טייערער פון אַן אייגן קינד, אַז איצט האָט ער שמערצן פון דער גאַנצער מעשה און אַז זי האָט נישט אָרנטליך געהאַנדלט.

וואָס וויל זי פון דעם אידישן קאָמיסאַר? פאַרוואָס האָט זי אים געוואָלט אומגליקלעך מאַכן? מיט וואָס איז ער ערגער פון אַ פּאָלאַק אַ שכּור? א. אַז. וו.

פון זײַנע רייד איז די טאָכטער געריירט געוואָרן, און ער האָט לאַנג גערעדט, און אפשר האָט זי איצט ווירקליך אײַנגעזעהן, וואָס זי האָט געטאָן און דאָס אומגליק פון דעם, וואָס איר 'איז צעשטערט געוואָרן דאָס לעבן מיטן מאַן, וואָס איז אַזאַ טרייער מאַן?

און זי האָט זיך פונאַנדערגעוויינט פאַרן פאָטער.

דער פאָטער האָט איר דעמאָלט געגעבן אַן עצה:

— דו קאָנסט ווידער אײַנאָרדענען אַלץ. אָבער דו ווייסט דורך וועמען? דורכן קאָמיסאַר... בעט אים, וועט זיך אַלץ פאַרענדיגן.

נאָר דאָס איז שוין געווען צופיל. בעטן דאָס אידל, וואָס זי קאָן אים נישט איבערטראָגן, איז, אַפּנים, געווען נישט נאָך אירע כּחות נאָך. נאָר דער אַלטער האָט זי באַרוהיגט.

— דו דאַרפסט גאָר נישט גיין צום קאָמיסאַר, נאָר צו זײַן שווער. יענער איז זעהר אַ קלוגער איד, אָבער זעהר, וועט ער עס שוין אײַנאָרדענען.

דער שווער, און נישט דער איידעם — דאָס איז שוין עפּעס אַנדערש, דאָס איז איר שוין געפעלן געווען. נאָר איין זאַך האָט זי נישט געקאָנט פאַרשטיין, ווי אַזוי וועט דאָס דער אַלטער אהרן־לייזער וועלן מאַכן שלום, בעת זי האָט געוואָלט אַזוי פיל שלעכטס טון דעם איידעם.

— נישקשה — האָט איר דער פאָטער געזאָגט — דער אַלטער וועט וועלן. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז ער איז אַ קלוגער, זעהר אַ קלוגער איד און ער וועט אײַנשטימען. אגב וועט ער עס מוזן טון, וואָרום דעם קאָמיסאַר איז אויך נישט צום האַרצן אַזאַ לאַגע, און ער וועט זיך נישט קאָנען לאַנג האַלטן, בעת דער מאַן איז צעקריגט מיטן ווייב צוליב אים.

— און נאָך וואָס: מיטן קאָמיסאַר זאָלסטו זיך קיינמאָל מער נישט באַגיין אַזוי. דאָס איז אַן ערשט מאָל און אַ לעצט מאָל. דאָס זאָלסטו געדיינקען! בכלל דאַרף מען זיך קיין בעסערן קאָמיסאַר נישט ווינשן. אַ מענש פירט די גאַנצע ווירטשאַפט און איז אַזוי איבערגעגעבן! לסוף האָט דער פאָטער איר געהייסן מאָרגן אַוועקפאָרן אַהיים, און ער וועט שוין שיקן נאָך אהרן־לייזערן.

באַגאָסלאַווסקי האָט געשיקט אַ בריף צום זיידן און געבעטן אים קומען, נישט וועגן געשעפט, נאָר וועגן עפּעס אַ פּערזענליכער זאַך.

דער זיידע האָט אים געענטפערט, אַז די וואָך האָט ער פאַר קיין פאַל קיין צייט נישט, ער איז זעהר באַשעפטיגט, נאָר נאָך שבת וועט ער קומען. דער זיידע האָט פאַרשטאַנען, אַז באַגאָסלאַווסקי וויל אים בעטן, ער

זאָל מאַכן אַ שלום, און ווידער האָט ער געוואוסט פון זיין טאָכטער, אַז די פּריצטע האָט דעם טויט, וואָס סיכאָווסקי איז מיט איר ברוגז און פאַרברייננט די צייט באַ בערל־בענרעטן, און דערפון האָט ער שטאַרקער איינגעזעהן, אַז מען וויל דאָ מאַכן אַ שלום; און אומישנע האָט דער ויידע אָפּגעלעגט אויף נאָך אַ וואָך זיין קומען, כּדי די פּריצטע זאָל נאָך אַ וואָך קריינקען פאַר צער.

אַז דער ויידע איז ענדליך געקומען, האָט אים באָגאָסלאַווסקי זעהר וואַרעם צוגענומען, געשטעלט פאַר אים טיי און די גוטע ציגאַרן, פּונקט ווי אַ פּריץ וואָלט געקומען. דערנאָך איז מען אַרויפגעקומען אויף דעם שמועס וועגן דעם פּריצס טאָכטער, און באָגאָסלאַווסקי האָט אים געזאָגט, אַז ער האָט שטאַרק אויסגעמוסרט זיין טאָכטער, האָט מיט איר אַ סך גערעדט און אַ סך געגעבן צו פאַרשטיין, און אַז זי האָט איצט חרטה.

זי, די טאָכטער, האָט אַ סך געוויינט, אַלזאָ, דאַרף מען זעהן מאַכן אַ שלום, נאָר אַזוי ווי קיין פּאַסיגער מענש, וואָס זאָל מאַכן אַ שלום, איז נישטאָ, אויסער דעם זיידן, אויף וועלכן מען קאָן זיך פולקאָם פאַרלאָזן, דאַרף ער זיך באַנוצן מיט דער צייט, נישט פאַרציהען און שוין נעמען טון דעריין.

דעמאָלט האָט אים דער ויידע אָפּגעזאָגט אַ לאַנגע רעדע, אין וועלכער ער האָט באַדויערט די גאַנצע מעשה און אויפגעוויזן דעם פּריץ, אַז אויב ער וועט איצט מאַכן אַ שלום, איז ער דאָך נישט זיכער אויף ווייטער.

— וואָרום, לאָמיר זיך נישט נאַרן, — האָט דער ויידע געזאָגט, — אַז אַ איר זאָל זיין באַ אַ פּריץ אַ קאָמיסאַר און האָבן די גאַנצע ממשלה, קאָנען דאָס די יונגע פּריצים, די שאַרלאַטאַנעס, נישט פאַרטראָגן, אָדער אַמאָל, זאָלסטו מיר מוחל זיין, די פּריצישע ווייבער; זיי אַלע באַגרייפן גאָרנישט, אַז עס זיינען פאַראַן אָרנטליכע אידן, ווי מיין איידעם, צום ביישפּיל. וואָס אָנבאַלאַנגט אייער טאָכטער, פיל איך, אַז אין האַרצן האָט זי נישט ליב קיין אידן און וועט מסתמא ווייטער עפּעס אויפזוכן אויף איר קאָמיסאַר.

— נאָר פונדעסטוועגן, — האָט דער ויידע ווייטער גערעדט — דאַרף מען זעהן מאַכן אַ שלום, און איך זאָג זיך נישט אָפּ דערפון. אַ איד האָט שלום באַזונדערס ליב.

— און, — האָט דער ויידע צוגעגעבן, — איך וועל מיך סטאַרען דערפאַר, אָבער דו דאַרפסט אויסמוסרן דיין טאָכטער און זעהן, אַז זי זאָל זיך באַציהען בעסער צום קאָמיסאַר, זאָל אים ערליך האַלטן לויט זיין ווערדע. דו גיב נאָר, פּריצל, אַ קוק, ווי עס זעהט איצט אויס דער הויף און ווי האָט ער אויסגעזעהן פריהער. איצט איז

ער אין אָרדענונג, עס איז אַ מחיה צו קוקן. ווידער ברייננגט ער אַריין אַזוי פּיל הכנסה, וואָס דער פּריץ האָט זיך אַליין נישט געריכט דערויף.

— איך האָב איר דאָס שוין אַליין אַלץ גערעדט, — האָט דער אַלטער פּריץ געזאָגט, — און גענוג געמוסרט, איצט וועט זי זיך שוין אַנדערש פאַרהאַלטן.

דער זיידע איז אַוועקגעפאָרן קיין טשעכטשאָווע און פאַרפאָרן צום איידעם. באַלד איז געקומען דער לאָקיי בעטן דעם פאַן אהרן־לייזער קומען צום פּריץ. דער זיידע איז אַוועק צו אים.

סיכאָווסקי האָט אים אויך זעהר העפליך צוגענומען. איצט האָט ס י כ אָ וו ס ק י געזאָגט, אַז ער האָט גרויס פאַרדראָס אויף זיין פרוי, וואָס זי האָט געקאָנט אומברייננגען בערקען מיט זיין פאַמיליע, נאָר עס איז פאַרפאַלן, אויפן קאָמיסאַר אָבער וועט ער שוין קיינמאָל נישט גלויבן אַזוינע נאַריש־קייטן, וועלכע קאָנען דאָך אומברייננגען אַ מענשן.

ווי סיכאָווסקי איז נישט געווען בייז אויף זיין ווייב, פונדעסטוועגן האָט דער זיידע פאַרשטאַנען, אַז ער וואָלט דאָך געוואָלט מאַכן אַ שלום מיט איר, עס איז בלויז נישטאָ דער מענש, וואָס וואָלט עס געקאָנט טון.

און מיט סיכאָווסקין האָט דער זיידע ל אַ נ ג גערעדט און זעהר אָפּנ־הערציג, אָבער דערפירט האָט דער זיידע צו דעם, אַז מען ברויך דאָך מאַכן אַ שלום. ערשטנס, פּאַסט עס נישט פאַר אַ פּריץ, און צווייטנס, וועט זי זיך איצט מסתּמא אַנדערש אויפפירן.

— עס קאָן אָבער זיין, — האָט אים דער זיידע באַמערקט — אַז עס איז נישטאָ דער נויטיגער מענש דערצו, וועל איך דיר, פּריץ, זאָגן, אַז איך קאָן מיך דערין אַריינלייגן און דיין כבוד וועט, חלילה, נישט געמינערט ווערן אויף אַ האָר.

דער פּריץ איז מסכים געווען, און כּדי איבערצורייסן דעם אומאַנגענעמען געשפּרעך, האָט ער געזאָגט:

— לאָמיר ריידן וועגן אויסבויען אַ ביר־ברויז...

— איך האָב מיך נאָך נישט צוגעגרייט צו דעם, — האָט דער זיידע געענטפערט, — מיר האָבן נאָך צייט.

דער זיידע האָט נאָך לאַנג גערעדט מיטן פּריץ. אַז ער האָט זיך געזעגנט מיט אים, איז ער אַוועק צום איידעם.

דעם איידעם האָט דער זיידע געהייסן אויך ריידן מיטן פּריץ מכח אַ שלום. זאָל ווערן אַ סוף דערמיט, זאָל דער איידעם אויך אַרבעטן פון דער זייט, וועט עס ניכער מקוים ווערן.

דער זיידע איז אַוועקגעפאָרן, און בערל־בענדעט איז אַוועק צום פּריץ און אים אויך צוגערעדט צו אַ שלום, וועט ער, בערל־בענדעט, זי שעצן

גלייך, ווי דעם פּריץ, און וועט אײַנגאַנצן פֿאַרגעסן, וואָס אים איז געטאָן געוואָרן.

דער פּריץ האָט זיך כּמעט ווי אַרויסגעזאָגט, אַז וואָס בערל־בענדעט וועט פֿאָרגעמען, וועט ער צושטימען.

בערקע איז אַוועקגעגאַנגען צו דער פּריצטע. בײַ איר איז דעמאָלט געזעסן איר ברודער, דער שאַרלאַטאַן, וואָס איז בײַ איר כּמעט די גאַנצע צייט געווען, כּדי איר זאָל נישט זיין אומעטיג. דער ברודער, דערזעהענדיג דעם אידישן קאָמיסאַר, איז אין דער גיך אַרייַנגעגאַנגען אין צווייטן צימער, און די פּריצטע האָט העפליך אויפגענומען דעם פּאַן בערקען און בײַ זיי איז אַוועק אַ שמועס. ער האָט זיך מיט איר גוט דורכגערעדט און צום סוף האָט ער איר באַמערקט, אַז ער איז אויף איר מלמד זכות און איז גרייט אַלץ צו פֿאַרגעסן. זאָל זיין אַ שלום, עס קאָסט אים אַפילו געזונט דער ברוגז.

דעמאָלט האָט אים די פּריצטע איבערגעבעטן.

— דו ביסט אַן אָרנטליכער מאַן, איך ווייס, און לאָמיר פֿאַרגעסן אָן דעם.

נאָכדעם האָט בערל־בענדעט אַוועקגעשיקט דאָס ווייב צו איר פֿאָטער, אהרן־לייזערן, איבערגעבן אים די אַלע געשפּרעכן, וואָס ער האָט געהאַט מיט דעם פּריץ און דער פּריצטע. אהרן־לייזער האָט שוין בײַ זיך אין געדאַנק צוזאַמענגעשטעלט אַ פּלאַן, ווי אַזוי צו מאַכן דעם שלום.

אַוועקגעפֿאָרן איז ער באַלד צום פּריץ ווילעוויִנסקי, וואָס איז געווען אין זעהר גוטע באַציהונגען מיט סיכאָווסקין און דער פּרוי. אויך זייערע ביידנס ווייבער האָבן געלעבט גוט צווישן זיך. סיכאָווסקי איז שוין אין דער צייט פֿון ברוגז מיט זיין ווייב געווען אַ פּאָר מאָל בײַ ווילעוויִנסקין. ווילע־ווינסקי איז אויך געווען פֿון די שטילערע פּריצים, דעריבער האָט ער זיך, אַפּנים, באַזונדערס געחברט מיט סיכאָווסקין, בײַ וועלכן מען האָט אין מאָס געשכורט און געשפּילט אין קאָרטן.

סיכאָווסקי האָט ווילעוויִנסקין גאָרנישט דערציילט פֿון זיין ברוגז מיט דעם ווייב, און ווילעוויִנסקי האָט עס אפשר געוואוסט פֿון אַנדערע, נאָר איצט האָט אים דער ייִדער איבערגעגעבן די גאַנצע געשיכטע אויספירליך און באַמערקט, אַז זיי ביידע וואָלטן וועלן שלום ווערן, נאָר עס זיינען אַלץ נישטאָ די פּאַסיגע באַדינגונגען דערצו.

— לכן, איז מיין עצה, — האָט דער ייִדער געזאָגט, — אַז דו זאָלסט אים איינלאַדן צו זיך אויף אַ פֿאַרוויילונגס־אָוונט, דיין ווייב זאָל איינלאַדן די מאַדאַם סיכאָווסקי; פֿריהער אָבער זאָל דיין ווייב שיקן נאָך איר, און דערנאָך, אַז זי וועט שוין זיין, וועסטו שיקן נאָך אים. ער דאַרף נישט

װיסן, אַז זײַן װײַב איז אויך אײַנגעלאַדן. אַז ער װעט קומען, װעסטו פאַרפירן מיט אים אַ געשפּרעך װעגן שלום, און דאָ װעל איך שוין קומען צו הילף. פון דעם ברוגז, װעסטו זאָגן, האָסטו זיך דערװאוסט פון מיר.

װילעװינסקי האָט אַזױ געטאָן. סיכאָװסקיס פרױ איז געקומען פריהער, און דערנאָך סיכאָװסקי. װילעװינסקי האָט אים אַרײַנגעפירט אין אַ באַזונדער צימער און גענומען מיט אים פאָרזיכטיג קנעלן װעגן שלום, און דערבײַ איז שוין אונטערגעקומען דער זײַדע, נאָר ער איז נישט אַרײַן צו זײ אין צימער. װילעװינסקי האָט זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט:

— מײַן פרױ איז עפּעס נישט געזונט, קומט אַרײַן צו איר.

מען איז אַרײַן צװאַמען אין יענעם צימער, װאו די װירטין האָט געזאָלט זײַן, און סיכאָװסקי איז איבערראַשט געװאָרן: נעבן װילעװינסקיס װײַב איז געזעסן ס י כ אָ װ ס ט ש י כ ע.

עס איז אים געװאָרן עפּעס נישט הענדטיג, און ער האָט געװאָלט אַרויסגײן פון צימער, האָט מען אים שוין נישט אַרויסגעלאָזט, און ער האָט זיך געמוזט אַנידערזעצן. האָט מען אָנגעהויבן דערלאַנגען אַהין אין צימער טײ מיט צובײַסונגען. באַם טײ איז אַװעק אַ װײַטיגער שמועס, און װילעװינסקי האָט געזאָגט:

— איך האָב אויך אײַנגעלאַדן קאָטיקן, לאָמיר אים אַרײַנרופן, ׳מיט אים איז אָנגענעם צו פאַרברײַנגען.

באַלד איז אַרײַן אין צימער דער זײַדע, װאָס האָט זיך אויך צוגעזעצט צום טיש. אין אַ װײַלע אַרום האָט זיך װילעװינסקי מיט דער פרױ אַרויסגעדרײט מיט עפּעס אַן אויסרײד, און דער זײַדע האָט באַלד אָנגעהויבן צוטרעטן צו דער זאַך.

אָנגעהויבן האָט ער, פאַרשטײט זיך, פון דעם, װאָס ער האָט גענומען פאַרטײדיגן זי, אַז זי איז שטאַרק נישט שולדיג א. אַז. װ. און נאָך אַ לאַנגער און דיפּלאָמאַטישער רעדע האָט ער געענדיגט דערמיט, אַז סיכאָװסקי זאָל נעבן זײַן װײַב די האַנט אויף שלום. און אַ סוף זאָל װערן דערמיט.

װי אומגערן, האָט ער זיך כּלומרשט צעהוסט און באַלד דערויף איז געקומען װילעװינסקי מיט זײַן פרױ. װילעװינסקי האָט גענומען סיכאָװסטשיכעס האַנט, און זי דעם מאַנס האַנט, און מיט געװאַלד צוגעפירט אײנע צו די אַנדערע. האָט מען זיך געגעבן די הענט און זיך צעקושט. עס איז געװאָרן ששון ושמחה. מען האָט געשפּאַנט פערד, און אַלע זײַנען אַװעקגעפאָרן גלײַך צו סיכאָװסקין אין פּאַלאַץ. דאָרט האָט מען אויפן גרויסאַרטיגן אופן פאַרבראַכט, און דערמיט האָט זיך עס געענדיגט.

און פּאַר אײנציגס איז שוין באַ בערל־בענדעטן אַװעק אַ גוט לעבן מיט דער פּריצטע. פון איצט אָן האָט ער אָנגעהויבן אַרײַנקומען צו איר

מיט באַריכטן מכּח דעם צושטאַנד פון הויף און דער ווירטשאַפט, און איר באַציהונג צו אים האָט זיך אינגאַנצן אומגעביטן. איצט האָט זי זיך אַפילו פאַרגינען פרעגן באַ אים וועגן וועלט־נייעס, וואָס שרייבט מען אין די צייטונגען און אַזוי אַרום פאַרברייננגען מיט אים שעהן־ווייז.

צו אַלעם דעם האָט ער זיך נאָך מער איבערגעגעבן צו דער אַרבעט. ער איז געווען זעהר אַ האָרעפּאַשנער מענש, און ווינטער פלעגט ער אויפשטיין זעקס אַזייגער פאַרטאָג, זומער — פיר אַזייגער און באַלד זיך גענומען צו דער אַרבעט, פיינט האָבנדיג צו פאַרלאָזן זיך אויפן עקאָנאָם.

זומער פלעגט ער אַ גאַנצן טאָג אַרומרייטן אויפן פערד און איז אומעטום געווען, אַלץ איבערגעזעהן, איבערגעקוקט און פאַראָרדענט.

ווינטער איז ער כּמעט שטענדיג געלעגן אין ברויז, וואו אַלץ איז באַ אים געווען אַזוי ציכטיג, אַז די אַקציזניקעס, וואָס פלעגן קומען, האָבן זיך נישט געקאָנט אָפּוואונדערן. די ציכטיגקייט איז געווען אַרום און אַרום: סיי אין דער אַרבעט, סיי אין די אַלע אָפּטיילונגען, סקלאַדעס, שפּייכלערס און מאַגאַזינען.

אָט די ציכטיגקייט און אָרדענונג איז שוין געווען אַזוי מפורסם, אַז די אַרומיגע פּריצים, וואָס האָבן געהאַט ברייזער, פלעגן קומען אָנקוקן און אָפּלערנען זיך וואָס דערפון, און זיי האָבן זיך שטענדיג באַקלאָגט פאַר סיכאָווסקין, אַז זיי קאָנען באַין אופן נישט איינפירן באַ זיך אין די ברייזער אַזעלכע גוטע אָרדענונגען מיט אַזאַ ריינקייט און זויבערקייט.

און אַזוי ריין איז אויך געווען אין גאַנצן הויף, קיין אַרבעטער האָבן נישט געפעלט. מען האָט שטענדיג געקערט און געשאָטן מיט זאַמד.

סיכאָווסקי פלעגט שטאָלצירן מיט דער ריינקייט פון זיין הויף, מיט דער אָרדענונג פון זיין ווירטשאַפט.

האַלטן אידן פאַר קאָמיסאַרן האָבן אייגנטליך אַ סך פּריצים געוואָלט. עס האָט זיי אָבער נישט געפּאַסט, און אַנדערע האָבן דערפון געהאַט נישט ווייניג היזק.

די גאַנצע אַרבעט אין די הויפן האָט זיך אַלץ געפירט אויפן אַלטן שטייגער. עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל אויסקלערן, אַריינברייננגען אויסבעסערונגען, בּכלל נייהייטן אין דער אַרבעט. בערל־בענדעט האָט אויסגעשריבן דייטשע עקאָנאָמישע ווירטשאַפטס־צייטונגען און האָט זיך אָפטער באַנוצט מיט די עצות פון דאָרטן.

קאַפּיטל XIII

בערל־בענדעטס לעבן. — זיין טאָכטערס חתונה. — דער פּוילישער אויפשטאַנד. — געוואָלט שמייסן די פּריצטע. — בערל־בענדעט האָט זי אַרויסגעראַטעוועט. — שמואל.

דער פעטער האָט געהאַט פיר טעכטער און איין זון. פאַר דער עלטסטער טאָכטער, בּרכה, איז טאַטע־מאַמע עלטער געווען מיט צוועלף און אַ האַלב יאָר. די פינף קינדער האָבן זיי געבוירן אין פינף יאָר, און מער האָבן זיי קיין קינדער נישט געהאַט. געלעבט האָבן זיי אין טשעכטשאָווע פירשטליך, און נאָך דער מעשה מיטן בלבול איז אים אַוועק אַזוי גוט, אַז ער איז אי בּאַ אים און אי בּאַ איר געשעצט און געאַכפּערט געווען, ווי גאָר אַ נאָהענטער מענש. זיי האָבן אים אַוועקגעגעבן די שליסלען פון זייער גאַנץ פאַרמעגן.

בּאַ בּערקען אין קאַבּינעט איז געשטאַנען אַ גרויסע רעמבּענע שאַפע מיט אַ קאַמאָר און דאָרטן איז געלעגן דעם פּריצס צירונג, וואָס איז נישט אָפט גענוצט געוואָרן. אַפילו דאָס געלט האָט ער אויך געהאַלטן בּאַ בּערקען.

בּערל־בּענדעט האָט דעם פּריץ געקליידט. דער פּריץ האָט קיינמאָל נישט געוואוסט, ווען ער דאַרף האָבן אַ מלבוש, בּערל־בּענדעט פלעגט אַליין פאָרן קיין בּריסק און נעמען סחורה פאַרן פּריץ אויף מלבושים. אַמאָל פלעגט ער פאַר איר אויך נעמען מלבושים.

בּערל־בּענדעט, אָדער פאַרקירצט: בּערקע, האָט זעהר רייך געקליידט דעם פּריץ מיט דער פּריצטע, רייכער פון אַלע פּריצים אַרום. ווען ער פלעגט פאָרן קיין בּריסק, פלעגט ער שטענדיג בּריינגען. דער פּריצטע שמוק פאַר עטליכע הונדערט רובּל, אַמאָל האָט ער איר געבּראַכט אַ בּראָסליעט פאַר טויזנט פינף הונדערט רובּל, אַמאָל קורלאַנער פערל פאַר צוויי טויזנט רובּל, און דאָס אַלץ איז געלעגן בּאַ בּערקען אין קאַמאָר.

דערפֿאַר האָבן שוין דער פּריץ מיט דער פּריצטע געקליירט בערל־בענדעטן, און אַז עס פֿלעגט קומען דער שניידער, פֿלעגן זיי שוין באַשטעלן קליידער פֿאַר בערל־בענדעטן מיט דעם גאַנצן געזינדל.

אַז בערל־בענדעטס טאָכטער, ברכה, איז אַלט געוואָרן פֿופֿצן יאָר, האָט שוין דער פּריץ געזאָגט, אַז מען דאַרף טון אַ שידוך מיט דער טאָכטער.

— און איך, — האָט דער פּריץ געזאָגט, — וועל געבן טויזנט רובל נדן (דעמאָלט איז געווען טויזנט רובל פֿון די רייכסטע נדנען). די גאַרדעראָב ווידער מיט אַלע הוצאות החתונה זאָלן אויך זיין אויף זיינע קאָסטן.

בערל־בענדעט האָט געהייסן שדכנים ריידן שידוכים; דאָס איז צוגע־גאַנגען שנעל, און באַלד האָט מען געשטעלט תּנאים אין טשעכטשאָווע. דער פּריץ האָט געראָטן איינלייגן די טויזנט רובל אין בריסק בײַ אַ בטוח און געהייסן קויפֿן דעם חתן אַ גאָלדענעם זייגער מיט אַ גאָלדענער קייט פֿאַר הונדערט און פֿופֿציג רובל אויף זיין רעכענונג.

אויף די תּנאים האָט מען אַרויסגעשיקט צוויי קאַרעטעס מיט דריי װעגן צו ברייבגען געסט. און בעת די תּנאים גופֿא איז דער פּריץ מיט דער פּריצטע געזעסן בײַ אַ טישל און זיך באַטייליגט צוזאַמען מיט אַלע געסט אין דער שמחה.

אויף מאָרגן האָט דער פּריץ פֿאַרבעטן צו זיך אויף אַ מיטאָג. מען האָט געבראַכט דאָס גאַנצע עסן אַהין, די געריכטן זיינען פֿאַרפֿערטיגט געװאָרן בײַם פֿעטער, פֿון װאַנען זיי זיינען אַריבערגעטראָגן געװאָרן צום פּריץ.

די חתונה האָט מען אָפּגעלעגט אויף ראש־חודש ניסן, די צייט, װען דער ברויז בלייבט שטיין, מחמת זומער קאָן מען נישט מאַכן קיין בראָנפֿן.

אויף דער חתונה בין איך אויך געקומען צופֿאָרן מיט דער גאַנצער פֿאַמיליע אויף פֿורן און קאַרעטעס, װאָס בערל־בענדעט האָט אַרויס־געשיקט. איך געדיינק, אַז עס זיינען געקומען זעכצען פֿאָר פֿערד מיט פֿאַרשיידענע בריטשקעס און קאַרעטעס און אַזוי פֿורן. צענדליגער סוחרים זיינען געקומען אויף דער חתונה, און בערל־בענדעט האָט צוגעגרייט ערטער פֿאַר אַלעמען אויף צו שלאָפֿן. דערנאָך זיינען געקומען קאָברינער כּלי־זמר מיט שעבסלען בראש און מיט טורדוס דעם ברחן.

אונזער פֿאַמיליע איז געקומען צופֿאָרן דריי טעג פֿאַר דער חתונה, װען דער ברויז האָט אויפֿגעהערט צו גיין. גרויסע קאַדעס מיט װאַרעם װאַסער זיינען געשטאַנען, און איך מיט דעם פֿעטערס אַ אינגל שמואל און דעם טאַטנס ברודער ישׂראל האָבן זיך געבאָדן אין אַזאַ קאַד. נעבן אונז איז געשטאַנען אַ קאַד קאַלט װאַסער, האָט איינער פֿון די יונגע שקצים אויף אונז אַ שפּריץ געגעבן מיט אַ ביסל קאַלט װאַסער; מיר

האָבן געלאַכט, נאָר שמואלן, דעם פעטער בערל־בענרעטס בן־יחיד, האָט דאָס פאַרדראָסן און ער האָט געזאָגט, אַז ער וועט דערציילן דעם טאַטן, וועט דער שייגעץ קריגן געשמיסן.

דער פויער האָט געמיינט, אַז שמואל לאַכט עס, און ער האָט זיך געטאָן דאָס זייניגע, אָבער דאָס איז נישט געווען קיין געלעכטער. שמואל דער בן־יחיד איז געקומען אַהיים און געוויינט פאַרן טאַטן, אַז אַנדריי דער שייגעץ האָט אונז געשפּריצט מיט קאַלט וואַסער, ווען מיר זיינען געזעסן אין אַ וואַרעמען קאַר. ער האָט אונז אַוודאי געקאָנט פאַרקילן. דער פעטער האָט נישט געמאַכט קיין גרויסע טענות און געשיקט רופן דעם וואָיט און אים געהייסן געבן אַנדרייען, דעם יונגען שייגעץ, פופצען ריטער. מען האָט מקיים פּסק געווען, און אַנדריי איז געקומען פאַלן צו די פיס דעם קליינעם שמואלקען, ער זאָל אים מוחל זיין. דאָס איז געווען העסליך, אָבער אונז האָט אַנטציקט דעם פעטערס מאַכט.

די חתונה איז געווען גרויסאַרטיג, מיט די טייערסטע געריכטן. קיין פאַרשיידענע פליישן האָבן אַוודאי נישט געפעלט. דער פריץ האָט געהייסן אַרויסנעמען צו דער חתונה דאָס גאַנצע זילבער, עס זאָל באַשיינען די שמחה.

דער פריץ מיט דער פריצטע זיינען געשטאַנען בײַ דער חופּה, און די וועטשערע האָט זיך געצויגן פון זעקס אָוונט ביז זעקס אין דערפריה. און אויף מאָרגן האָט דער פריץ געבעטן צו זיך דעם גאַנצן עולם אויף מיטאָג מיט די כּלי־זמר; ער איז געווען אַנטציקט פון שעבסלען מיט זיין שפּילן און געזאָגט, אַז זיין גאַנץ לעבן האָט ער נישט געהערט אַזוי גוט שפּילן, ווי שעבסלען. דער עולם האָט געהוליעט אַ גאַנצע נאַכט באַם פריץ; ער האָט אויך געטאַנצט מיט בערקען און מיט דעם סוחר ר׳ ישראל־שמואל פון בריסק, אַ איד אַ ווילצלער, אַ געשיקטער און האָט זיך אַלץ מיטן פריץ געוויצלט, און די פריצטע מיט דעם גאַנצן עולם האָבן געלאַכט.

אויפן דריטן טאָג נאָך דער חתונה זיינען אַלע סוחרים און די ווייטערע פון דער פאַמיליע אַוועקגעפאָרן. און מיר, די נאָהענטע, בײַ עטליכע מנינים מענשן, זיינען געבליבן אויף די גאַנצע שבעת ימי המשתּה מיט שעבסלען און דער קאַפּעליע.

דער פריץ מיט דער פריצטע זיינען נישט מיד געווען פון פרייען זיך, און די פריצטע האָט שוין געזאָגט, אַז זי האָט די אידן גאָר נישט געקענט, מען האָט זי איינגעוווינט אין דעם ווינקעלע: „ושיר ועומע וו טאָרבו" (דער איד וועט נעמען אין טאָרבע). זי האָט אַלץ געהערט: „ושיר, ושיר", האָט עס איר אָנגעשראָקן. איצט אָבער זעהט זי, אַז אידן זיינען אַ ליב פאָלק און מיט זיי איז פריליך.

נאָך די שבעת ימי המשתה זיינען מיר זיך אַלע צעפאָרן, און שעבסל האָט געקראָגן פונם פּריץ אַ הונדערטער און אַ רינג מיט בריליאַנטן פאַר הונדערט און פופציג רובל. דערביי האָט ער אים פאַרזאָגט, אַז ווען ער וועט שיקן נאָך אים, זאָל ער קומען צופאָרן. פלעגט שוין שעבסל מיט נאָך צוויי כלי־זמרים קומען צו סיכאָווסקין אַ פיר מאָל אין יאָר אויף זיינע בעלער און פלעגט באַקומען הונדערט רובל פאַר איין מאָל. געגעסן האָבן זיי באַ בערל־בענדעטן.

דאָס האָט אים געמאַכט זעהר פּאָפּולער און פיל פּריצים האָבן אים געבעטן צו זיך שפּילן. אָבער דאָס רוב פלעגט ער זיי אָפּזאָגן מיט דעם אויס־רייד, וואָס ער קאָן נישט איבערלאָזן אַ אידישע חתונה אָהן כלי־זמר. דעם פאַן סיכאָווסקין אָבער טוט ער עס צוליב זיין גוטסקייט.

קיין בראָנפן האָט שעבסל נישט געטרונקען, נאָר אַ קליין קעלישאָקל זיסן בראָנפן, ווי אַ ווייבל, וויין אויך נאָר איין קעלישאָק, און געהאַט האָט ער אַ ליבע מינע, און געווען איז ער תּמיד אַ שטילער, און גערעדט האָט ער געציילטע ווערטער; קיין געלעכטער האָט מען קיינמאָל פון אים נישט געהערט, אַפילו ווען ר׳ אַבעלע דער קאָמיקער פלעגט וואַרפן וויצן, אַז אַלע פלעגן צעקייכט ווערן פון געלעכטער. אויף זיינע ליפּן האָט מען דעמאָלט געזעהן אַ קליין שמייכעלע, אַזוי ווי אויף מיין פאָטערס ליפּן.

אַזוי האָט דער פעטער בערל־בענדעט געלעבט אין טשעכטשאָווע באַ סיכאָווסקין. אָבער דאָס איז נישט גאָר. דער אמתער פאַרדינסט בערל־בענדעטס איז געווען דערין, וואָס ער האָט געראַטעוועט דעם פּריץ אין דעם באַוואוסטן פּוילישן אויפשטאַנד, בעת אַזוי פיל פּריצים זיינען צעהאַנגען און צעשאָסן געוואָרן. בשעתן אויפשטאַנד האָט בערל־בענדעט אָפּגעהיט דעם פּריץ, אַז ער זאָל נישט גיין אין וואַלד און זאָל זיך דורכדעם נישט באַצאָלן מיט זיין לעבן.

דער באַוואוסטער מוראַוויאָוו האָט איינגעאָרדנט, אַז אין יעדן אויעזד אין גאַנץ ווילנער אָקרוג זאָלן זיין צו צוויי וואָיענע נאַטשאַלניקעס מיט קאָזאַקן, און זיי זאָלן אַרומפאָרן איבערן גאַנצן אויעזד איבער די הויפן און מאַכן אַן אויספאָרשונג, וויפיל פּריצים און וועלכע געפינען זיך אין דערהיים, זיינען נישט אַוועק מיט די רעוואָלוציאָנערע שייקעס אין די וועלדער.

מוראַוויאָוו האָט געגעבן דאָס רעכט די וואָאינסקי נאַטשאַלניקעס צו שמייסן פּריצים און פּריצטעס און זאָגאַר קינדער פון די פּריצים און מיט דער הילף פון שמיץ דערגיין, וואו געפינען זיך די פּריצים, וועלכע מען וועט נישט טרעפן אין דערהיים. האָבן דעמאָלט קאָזאַקן מיט זייערע נאַ־גייקעס צעשמיסן פּריצים, פּריצטעס און קינדער פון צען יאָר.

אַז דער שערשאָווער וואַינסקי נאַטשאַלניק מיט פופציג קאָזאַקן איז געקומען קיין טשעכטשאָווע, האָט ער נישט געטראָפן סיכאָווסקין אין דערהיים. דער לעצטער איז גראָד ערגעץ אַרויסגעגאַנגען פון שטוב. דער וואַינסקי נאַטשאַלניק האָט מיט כּעס געפרעגט בּאַ דער פּריצטע, וואו איז דער מאַן אירער, דער „מיאַטעזשניק"? זי האָט זיך דערשראָקן, איז בּלאַס געוואָרן און האָט געענטפערט, אַז ער איז איצט אַרויסגעגאַנגען און וועט בּאַלד קומען. האָט ער בּאַלד אַ געשריי געטאָן צו די קאָזאַקן:

— שמיץ! און אַזוי לאַנג שמייסן בּיז זי וועט אויסזאָגן, וואו דער מאַן איז.

די קאָזאַקן האָבּן זי שוין צוגעגרייט צו שמייסן, אַ פיינע סצענע! — און שוין געוואָלט אָנהויבּן ציילן די שמיץ, נאָר אין דער מינוט איז אָנגעלאָפן בּערל-בּענדעט און איבּערגעגעבּן דעם נאַטשאַלניק, אַז דער פּריץ איז נאָר וואָס אַרויסגעגאַנגען פון שטוב, ער קומט בּאַלד אַריין.

— איך בּין ערב, — האָט ער מוטיג געזאָגט, — האַלט מיך, און אויבּ אין אַ פערטל שעה צייט קומט ער נישט אַריין, קאָנסטו מיר דאָסזעלבּע טון און זאָגאַר דערשיסן.

און ער האָט אַוועקגעשיקט די דינסטן, מען זאָל אים וואָס גיכער בּריינגען; ער האָט געוואוסט, וואו דער פּריץ געפינט זיך. יענער פלעגט ליבּ האָבּן שטענדיג צו שפּאַצירן אין די אַלייען הינטערן הויף.

דער נאַטשאַלניק האָט אַ קוק געגעבּן אויף בּערל-בּענדעטן: אַ הויכער, אַ דיקער, אַ שיינער, שיין געקליידט, איז ער אים גלאַט געפעלן געוואָרן, און בּערל-בּענדעט האָט נאָך דערצו גערעדט גוט רוסיש, וואָס כּמעט מאַנכע פּריצים האָבּן נישט געקענט, און ער האָט אים געפרעגט:

— ווער בּיסטו?

— איך בּין קאָמיסאַר אין הויף.

אויף דער פראַגע, צי ער איז אַ פּאָלאַק, האָט ער אים געענטפערט, אַז אַ איד. דאָס איז ווידער געפעלן געוואָרן דעם נאַטשאַלניק, און ער האָט געהייסן די קאָזאַקן נישט טשעפּען דערווייל די פּריצטע. ער האָט זיך פונאַנדערגערעדט מיטן אידישן קאָמיסאַר און פאַר דער צייט איז געקומען דער פּריץ.

— דו האָסט צו פאַרדאַנקען דעם אידן, — האָט דער אָפיציר געזאָגט סיכאָווסקין, — ווען נישט ער, וואָלט שוין לאַנג דיין ווייבּ געשמיסן געוואָרן.

דערבּיי האָט ער אָנגעזאָגט, אַז דער פּריץ זאָל זיך נישט וואַגן אַרויסגיין פון שטוב, בּעת ער וועט אַוועקפאָרן, וואָרום ער וועט זיכער אָנפאָרן פּלוצלינג, און קוים וועט ער נישט געפינען דעם פּריץ, וועט ער אַפילו קיין צען מינוט נישט וואַרטן און וועט גוט דורכשמייסן די פּריצטע מיט די קינדער.

— איך וועל אייך נישט שוינען, מיאַטעזשניקעס!

אָפּעסנדיג און אָפּטרינקענדיג צוזאַמען מיט די פערד, האָט מען מיטגענומען אַ פעסל שפּירט פון צען טעפּ און מען איז אַוועקגעפאָרן אין אַ צווייטן הויף.

די פּריצטע איז קראַנק געוואָרן פון שרעק און חרפּה און איז געווען געפערליך. און בערל־בענרעט האָט שטאַרק געאַרבעט, האָט אַלע טאָג געשיקט קאַרעטעס קיין בריסק נאָך דאָקטוירים. נאָך אַ פּאָר חדשים ליגן איז זי געזונט געוואָרן.

דערנאָך האָט סיכאָווסקי געזאָגט דער פּריצטע פאַרן קאָמיסאַר אין די אויגן:

— זעהסטו, דיין גליק, וואָס עס האָט זיך נישט איינגעגעבן דער בלבול אויף בערקען. דו האָסט אוראַי דעמאָלט געמיינט, אַז בערקע וועט קריגן געשמיסן און אַרויסגעטריבן, און איצט האָט אונז בערקע פּשוט מציל געווען. וואָס וואָלטן שוין די קאָזאַקן מיט זייערע דראָטענע נאַגייקעס פון דיר געמאַכט, ווען נישט בערקע?

סיכאָווסקי איז געבליבן זיצן אין דערהיים און שוין נישט אַרויסגעפאָרן די גאַנצע צייט פון אויפשטאַנד. בערקע האָט געפירט די הויפן מיט געדרונגענע פּויערים, און נאָר ער האָט געהאַט באַ זיי חן, און נאָר צו אים זיינען זיי געגאַנגען אַרבעטן אין די פעלדער, אויסבעטנדיג, פאַרשטייט זיך, שרעקליך גרויסע פּרייזן פאַר דער אַרבעט. אין די איבעריגע הויפן האָט מען גאָרנישט געזייט און דאָ, וואו עס איז געווען געזייט, האָבן זיך די קערנער אויסגעשאָטן פון די זאַנגען, און מען האָט נישט געקאָנט קריגן קיין שניטער, אַפילו פאַר געלט. די פּויערים האָבן דאָס עקסטרע געטאָן אויף צו להכעיס די פּריצים. אין דער גאַנצער געגנט זיינען זיי געקומען אין די הויפן, געבונדן זייערע פּריצים און זיי אומגעקערט די שמיץ, וואָס דער פּריץ האָט זיי פריהער געגעבן.

אין דער צייט פון אויפשטאַנד האָט בערל־בענרעט געהאַט אפשר מער אַרבעט ווי אַלע מאָל. אויסער די פּויערים, וועלכע מען האָט באַראַרפט באַרוהיגן, האָט ער באַראַרפט זעהן, אַז די פּריצים זאָלן סיכאָווסקין נישט נעמען אין וואַלד אַריין. אָנשטאָט רעאַלער טעטיגקייט, וואָס די פּריצים האָבן געפאָדערט פון סיכאָווסקין, האָט ער זיי, אַ דאַנק בערל־בענרעטס איינפלוס, געשטיצט מיט געלט. יעדעס מאָל צו צען טויזנט רובל, און אַזוי איז ער מער אָדער ווייניגער געווען געזיכערט פון ביידע געפאַרן.

עס איז זיך איצט נישט שווער פאָרצושטעלן, ווי טייער בערל־בענרעט איז באַ זיי געווען, און נאָכן אויפשטאַנד, ווען סיכאָווסקי איז שוין געפאָרן

אין אַן אָפּענער קאַרעטע מיט אַ פּאָר פערד, איז בערקע שוין אויך אַזוי געפאָרן. און אַזוי האָט ער אָפּגעלעבט אַ יאָר עטליכע און דרייסיג. סיכאָווסקי האָט אים חתונה געמאַכט זיינע פינף קינדער און נדן האָט ער שוין געגעבן פינף הונדערט רובל, ווייל נאָכן אויפשטאַנד איז ער שוין פאַראָרימט געוואָרן.

בערקע איז געשטאָרבן אין עלטער פון עטליכע און פופציג יאָר. ער האָט נישט געלאָזן אַזעלכע קינדער, וועלכע זאָלן קאָנען פאַרטרעטן זיין שטעלע. זיין זון שמואל איז געווען אַן אָרנטליכער מענש, נאָר עס האָט אים געפעלט דעם פאָטערס שכל מיט דער ענערגיע.

סיכאָווסקי האָט אַוועקגעזעצט בערל-בענדעטס זון שמואלן אין אַ צווייטן הויף, אַ קלענערן פון טשעכטשאָווע. און יענער האָט מפרנס געווען די גאַנצע פאַמיליע. אָבער עס איז שוין נישט געווען דאָס לעבן, ווי פאַרן פאָטער.

אַז סיכאָווסקי און שמואל זיינען געשטאָרבן (שמואל איז זעהר יונג געשטאָרבן), האָט די פריצטע מיטן זון געגעבן בערל-בענדעטס ווייב דבורהן פינף הונדערט רובל, און דבורה איז אַרויסגעפאָרן קיין קאַמעניץ. זי האָט נאָך באַקומען ירושה פון שווער אַ גרויס הויז און האָט זיך דאָרטן באַזעצט אויף שטענדיג.

קאַפּיטל XIV

ראש־השנה און יום־כּפּור. — די אימה. — מלקות. — דאָס בענשן די קינדער. — דער פּחד אין די שולן. — באַ די חסידים. — סוכּות. — שמחת־תּורה. — ימים־טובים בכלל. — ווי אַזוי באַ אונז פלעגט צוגיין אַ יום־טוב.

בערל־בענדעט מיט דער גאַנצער פאַמיליע פלעגט קומען צופאָרן אויף ראש־השנה און יום־כּפּור קיין קאַמעניץ, אַזוי ווי אַלע ישובניקעס, און פאַרפאָרן צום זיידן. פון זייערטוועגן פלעגט מען צוגרייטן דריי צימערן, און מיט זיך פלעגט ער ברענגען אַ גאַנצן וואָגן מיט קיך־געשיר, טיש־געשיר. און אַזוי האָבן אַלע צוזאַמען פאַרבראַכט די דריי טעג פון ראש־השנה און יום־כּפּור.

דעם זיידנס פאַמיליע איז באַשטאַנען פון פינף טעכטער: דריי פאַרהייראַטע מיט די קינדער, און דריי זין: צוויי פאַרהייראַטע מיט די קינדער, און עס איז געווען פרייליך.

קומענדיג ראש־השנה פון ראַוונען, האָט שוין בערל־בענדעט, וואָס האָט ליב געהאַט צו עסן מיט זיין פאַמיליע באַזונדער, אויך געמוזט זיין באַם קידוש, און אויפן טיש פלעגן ליגן פאַרשיידענע טאָרטן מיט פירעשקעס, אייערקיכלאַך מיט מאַנדל־ברויטן און צוקערטייגלאַך, וואָס די באָבע פלעגט באַקן און וואָס האָבן געהאַט אַ שם אין שטאָט פאַר זייער באַטעמטקייט, און די שטוב איז געווען פול מיט מענשן — אַלץ די אייגענע משפּחה.

ערב ראש־השנה באַגינען, דריי אַזייגער, האָבן זיך צונויפגעקליבן צום זיידן אין שטוב אַריין אַלע קינדער און אייניקלאַך, אַפילו זיבן־אַכט־יאָריגע, און אויך דעם זיידנס ברודערס פאַמיליע. האָט מען דערלאַנגט טיי מיט לעקעך און איינגעמאַכטס און זיסן שנאַפּס, האָבן אַלע געגעסן און געטרונקען און דערנאָך זיינען אַלע געגאַנגען אין די בתּי־מדרשים. אויפן שול־הויף זאָגן סליחות. געגאַנגען זיינען פריהער די מאַנסבלען מיט די אינגלאַך, דערנאָך — די ווייבער, טעכטער און שניר און אייניקלאַך. איך געדיינק

נאָך, אַז איך האָב איינמאָל איבערגעציילט די פּאַרשוינען פון אונזער משפּחה, וואָס זיינען געגאַנגען צו סליחות.

— נישט איינס, נישט צוויי, נישט דריי, ביז נישט פערציג...

עס איז געווען אַזוי פריילעך דאָס גיין צו סליחות, עס האָט אויסגעזעהן, ווי זעלנער גיין. מען האָט שוין געזאָגט אין שטאָט: דער „צ אַ ר ס ק ע ר פּ אָ ל ק" גייט שוין. וואָרום מען האָט נישט געוואָגט אָנהויבן זאָגן סליחות אין שול־הויף און די בתּי־מדרשים, ביז עס איז נישט געקומען דער „צ אַ ר ס ק ע ר פּ אָ ל ק". אויפן שול־הויף האָט זיך די משפּחה צעטיילט: ווער עס האָט געזאָגט סליחות אין ד ע ם בית־המדרש און ווער אין אַ צ ו ו י י ט ן.

דער זיידע האָט געזאָגט סליחות ערב ראש־השנה און ערב יום־כּפּור אין אַלטן, גרויסן בית־המדרש. זיין שטאָט איז געווען נעבן רב אין מזרח, אַ צווייטע שטאָט האָט ער געהאַט אין ווינקל, אַרויף אין מזרח, און אַ דריטע אין דרום זייט, באַם ערשטן פענסטער.

ראש־השנה און יום־כּפּור האָט דער זיידע געדאַוונט אין שול. דאָ האָט ער געהאַט דריי שטעט אין מזרח: פאַר אים מיטן ברודער מרדכי־ליב און מיטן בן־יחיד.

בערל־בענדעט האָט געדאַוונט אין נייעם בית־המדרש. דאָרט האָט דער זיידע אויך געהאַט צוויי שטעט: איינע אין מזרח און די צווייטע אין דרום, אויך אַ יחסנדיג אָרט, נאָר דער טאַטע האָט געפעלט, ווייל ראש־השנה איז ער געווען באַם רבין.

אין דער נאַכט צו ערב יום־כּפּור איז קיינער פון דער פאַמיליע נישט געגאַנגען שלאָפן. די גאַנצע פאַמיליע האָט זיך אויפגעקליבן צום זיידן שלאָגן כּפּרות, און די באָבע האָט שוין איינגעקויפט עטליכע טוץ הענער און הינער. און זאָגאַר פרעמדע בכּבודע בעלי־בתּים פלעגן אַריינשיקן זייערע כּפּרות דעם אָוונט צום זיידן, ווייל דער שוחט, וואָס פלעגט גיין די גאַנצע נאַכט צו אַלע בכּבודע בעלי־בתּים קוילען די עופות, פלעגט צום ערשטן קומען צום זיידן; דערצו איז שוין געווען גרייט באַם זיידן אַ גרויסע שטאַל. און אַ סך בעלי־בתּים פלעגן אַריינשיקן זייערע כּפּרות צום זיידן, געוויינליך, מיט זיין ווייסן.

אין דעם אָוונט איז געווען געגרייט אַ טיש מיט זיסע בראָנפנס, מיט לעקעך און איינגעמאַכטס, און דער עולם האָט אָנגעהויבן שלאָגן כּפּרות. אַנדערע האָבן געבענטשט פאַר זיך און אַנדערע מיט די קליינע קינדער.

דערנאָך האָט מען געטרונקען לחיים צוזאַמען מיטן שוחט און פאַר־ביסן, און דער שוחט איז געגאַנגען קוילען די כּפּרות. כּפּרות שלאָגן האָט

געדויערט אַ פּאָר שעה, און אַזייגער פיר זײַנען אַלע אַוועקגעגאַנגען זאָגן סליחות, און די מיידלאַך מיט די קינדער האָבן זיך געלעגט שלאָפן.

דער זיידע פלעגט מיך מיטנעמען צו סליחות פון זיבן יאָר אָן, מחמת איך האָב אים שטאַרק געבעטן. זיין אייגן אינגל ישראל, אין איין עלטער מיט מיר, האָט ער נישט גענומען. יענער האָט גאָר קיינמאָל נישט געוואָלט גיין צו סליחות, וואָס איז בײַ מיר געווען זעהר טייער.

און אַז דער זיידע האָט מיט מיר געזאָגט ערב ראש־השנה די גרויסע סליחות, האָט ער שרעקליך געוויינט, און איך האָב, פאַר איין ברירה, אויך געוויינט מיטן זיידן. פון מיר האָבן זיך געגאָסן טייכן טרערן, און דער זיידע איז געווען צופרידן, וואָס דאָס אייניקל וויינט. דערפאַר וועט אפשר אין מיין זכות גאָט העלפן אונז אַלעמען.

נאָר דער זיידע פלעגט זיך אַזוי צעוויינען צו סליחות, אַז עס פלעגן אים ציטערן די פיס. אַז איך האָב דערפילט, אַז דעם זיידנס קני ציטערן, האָב איך עקסטרע אָנגעשפאַרט מיינע קני צו זיינע, אום צו דערוועקן אין מיר אויך אַזאַ ציטערניש. דאָס, גערייגק איך, פלעגט אויף מיר שרעקליך ווירקן, און מיין געוויין פלעגט דערגרייכן די העכסטע מדרגה. דאָס האָט, קענטיג, באַזונדערס אויסגענומען באַם זיידן, און ער פלעגט מיך שוין אַלע מאָל מיטנעמען צו סליחות, אַפילו ווען איך האָב נישט געבעטן.

דער זיידע, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־בכי, האָט געמוזט צו מיר איבערגעבן בירושה אָט די אייגנשאַפט זיינע, און נאָך היינט אַפילו, אַז איך דערהער עפּעס אַ געוויין, נו, מאַלע פון וואָס, כאָטש פון אַ קליינינג־קייט, שטעלן זיך מיר באַלד טרערן אין די אויגן.

ערב יום־כפור, אַזייגער צוועלף, איז דער זיידע געגאַנגען דאַוונען מנחה מיט דער גאַנצער פאַמיליע. דעמאָלט האָט דער זיידע צעטיילט פופציג רובל, דער ברודער דרייסיג רובל, און יעדערער — צו פופצען, צוואַנציג רובל, די ווייבער באַזונדער, און אַזוי איז פון אונזער פאַמיליע אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ גרויסע צדקה.

אין שול פלעגט זיין אויסגעשפרייט היי און נעבן טיר איז געלעגן אַ בערגל היי, וואָס דאָרט האָבן זיך בעלי־בתים חשובים צוגעלעגט, און דער ערשטער שמש, אָנגעטאָן אין אַ קיטל, מיט אַ גרויסן קאַנטשיק אין האַנט, איז געשטאַנען און געציילט יעדערן ארבעים מלקות. געציילט האָט ער אויף לשון־קודש: אחת, שתים, ביז ארבעים. דער איד איז געלעגן אויסגעצויגן, אָנגעטאָן אין אויבער־מלבוש, און דער שמש האָט געשמיסן, איין קלאַפּ אונטן און איין קלאַפּ אויבן, אויפן פּלייצע, און די געשמיסענע פלעגן ליגנדיג שלאָגן זיך על־חטא בעת מעשה. די אָרימע האָבן נישט געהאַט קיין זכיה, אַז מען זאָל זיי

שמייסן, וואָרום פאַר דער עקזעקוציע האָט מען באַראַפט גוט אָפּצאָלן דעם שמש, און אַז עס פלעגן קומען אַ סך בעלי־בתּים, פלעגן זיי שטיין און וואַרטן. די חשובֿערע בעלי־בתּים האָט מען פריהער געשמיסן. אַז דער זיידע איז געקומען אין שול, האָט ער זיך באַלד געלעגט, און דער שמש האָט אָנגעהויבן ציילן. און מיך פלעגט שטאַרק פאַרדריסן, וואָס דער זיידע לייגט זיך און דער שמש שמייסט... אַרום האַלב צוויי אַזייגער זיינען מיר געקומען. באַלד איז מען געגאַנגען עסן די הינער מיט די לאָקשן. אָפּ־געגעסן אין דער־גיך און אָפּגעבענטשט, האָט דער זיידע גענומען בענטשן די קינדער פון איין זייט שטוב, און די באָבע פון דער אַנדער זייט.

ער פלעגט אָנהויבן אַרויסצורופן אַלע קינדער, יעדערן באַם נאָמען, כּסדר, פריהער פון די עלטערע, די טעכטער און די שניר, דערנאָך — די טעכטערס טעכטער און די שנירס שניר. מען האָט אַפילו געבראַכט די קליינינקע זויג־קינדער, עס האָט געמעגט אַלט זיין צוויי וואָכן, צום בענטשן. אָנגעהויבן האָט ער פריהער צו בענטשן די מאַנספּערשוינען פונם עלטסטן ביז אַ קינד פון צוויי וואָכן, וואָס די מוטער האָט דאָס געהאַלטן אין אַ קישעלע, און ער האָט אויפן קינד אַרויפגעלעגט די הענט און געבענטשט, און דערנאָך האָט ער געבענטשט די פרויען, אויך מיט אַזאַ סדר.

באַם בענטשן האָט ער אַזוי געוויינט, מיט אַזאַ ביטערן און יאָמערדיגן געוויין, אַז אַ שטיין וואָלט אויך געקאָנט צעגיין. עס פאַרשטייט זיך, אַז אַלע פלעגן נעמען וויינען, די גרויסע מיט די קליינע, און עס פלעגט זיך ווערן אַ מין מישמאַש פון פאַרשיידענע געוויין־קולות: גראָבע און דינע און קוויטשנדיגע. פון דער זייט האָט מען געקאָנט מיינען, אַז אַ שטאָט איז חרובֿ געוואָרן.

נאָך דעם זיידנס בענטשן איז מען גלייך געגאַנגען צו דער באָבען. זי האָט נאָר געגאָסן מיט טרערן, אָבער קיין שום קול האָט מען פון איר קיינמאָל נישט געהערט. זי האָט מער נישט אַרויפגעלעגט דאָס ראַרע הענטל אויפן קעפּל, און די טרערן האָבן זיך פון איר געגאָסן שטיל, שטיל, שטיל... אַזוי האָט געדויערט די צערעמאָניע פונם בענטשן איבער צוויי שעה. און דער זיידע האָט שטענדיג פאַרשפּעטיגט, שטענדיג איז ער געקומען אין שול, ווען דאָרטן איז שוין געווען געפּאַקט מיט מענשן און מען האָט געוואַרט אויף אים מיט כּל־נדרי.

אַמאָליגע יום־כּפּורס... גאָט מיינער, וואָס האָט זיך דאָס אָפּגעטאָן!

אין שול, באַ כּל־נדרי, האָט אויסגעזעהן, ווי אַן עדה מענשן, דורכגענומען מיט אַ גרויסן פּחד, שטייען גרייט צו גיין אויף דער אמתער וועלט. אַלע זיינען אָנגעטאָן אין די ווייסע קיטלען מיט די גאַרטלען, געהאַפטן פון זילבער און גאָלד, אין טליתים, אין יאַרמאַלקעס, אויך געהאַפטענע

פון זילבער און גאָלד. מיין ווײַדנס יאַרמאָלקע מיטן גאַרטל האָבן באַטראָפן אַ סך צענדליגער רובל. און געווען נאָך שענערע. און אַפילו די אָרימע־לייט האָבן אויך געטראָגן ווייסע יאַרמאָלקעס, אויסגענייט מיט קאָלירטן זייד.

און די פיל ליכט, וואָס האָבן געברענט אין אַלע הייגגלייכטער, וואָס זיינען אַראָפּגעהאַנגען אויף שטריק פונם גאַנצן סופיט, און אויך צעשטעלט אויף די טישן, אַריינגעשטעקט אין קאַסטענס מיט זאַמד! יעדער איד וויל, אַז אַ ליכט זאָל ברענען פאַר זיינע עלטערן — פון כל־נדרי ביז אויף מאָרגן אָוונט נאָך נעילה. די גרויסע ליכטיגקייט האָט געשפּילט אויף די גאָלדענע, זילבערנע און זיידענע יאַרמאָלקעס מיט די ווייסע קיטלען און טליתים — און אויף אַלע פּנימער איז געלעגן עפּעס אַ הייליגקייט. קיינער האָט דעמאָלט נישט געהאַט אין זינען קיין גשמיות, ערדישעס, וואָכנדיגעס.

דער עולם וויינט און בעט גאָט, ער זאָל מוחל זיין אויף אַלע עבירות, ער זאָל שיינקען אַ גוט יאָר, אַ געזונט יאָר, יעדער גיסט אויס זיין האַרץ מיט טייכן טרערן פאַרן רבונו־של־עולם.

און די געוויינען מיט די קולות און יאָמערן פון די ווייבער גייען איבער אין מענער־שול און צעברעכן זיי די הערצער, און די מאַנסבּלען, צעוויינען זיך אויך, ווי די ווייבער.

עס איז שווער פאָרצושטעלן איצט, ווען דער גאַנצער יום־כּפּור איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן, און זיין פּחד האָט אָנגעוואָרן די שליטה איבער אונז, די אַמאָליגע כּל־נדרי־נאַכט אין די שולן און די בתּי־מדרשים!

די ווענט האָבן געוויינט, די שטיינער אין גאַס האָבן געקרעכצט און אַ פיש אין וואַסער האָט געציטערט. און ווי ד אַ וו נ ע ן דאָס די אידן, וואָס אַ גאַנץ יאָר רייסן זיי זיך פאַר אַ גראָשן פּרנסה!

קיין שנאה, קיין קנאה, קיין תּאוה, קיין חניפה, קיין לשון־הרע, קיין רכילות, קיין עסן, קיין טרינקען. אַלעמענס הערצער און אויגן זיינען אויפגעהויבן צום הימל און עס איז בלויז רוחניות, נשמות אָהן גופן.

און פון חזן באַם עמוד פליסט מיט האַרציגע נגונים און צעגיסט זיך איבער אַלעמענס הערצער.

אין עלטער פון צוועלף יאָר האָב איך אָנגעהויבן 'גיין צו כּל־נדרי מיטן טאַטן אין חסידים־שטיבל. דאָ איז שוין געווען אַן אַנדער כּל־נדרי, און באַ זיי איז מיר בעסער געווען געפעלן 'דאָס דאַווענען יום־כּפּור, איידער באַ די מתנגדים.

אין חסידים־שטיבל הערט מען נישט קיין געוויינען, קיין יאָמערן, קיין פאַרכליפּן זיך וויינענדיג, נאָר מען דאַוונט מיט ג ר ו י ס ק ו ר אַ ז ש; ווער עס האָט אַ גוט קול, דער דאַוונט הויך און פריילעך, און ווער נישט — דאַוונט שטיל, נאָר מיט טעם, און אַלע זינגען איין האַרציגן נגון. קיין שום

חזנים און חזנות איז נישטאָ. דער בעל תפילה זאָגט די ווערטער מיטן האַרציגן נגון, און אַלע זאָגן אים נאָך.

נאָך כל־נדרי פלעגן פיל חסידים, יונגע און אַלטע, נעכטיגן אין שטיבל. מען פלעגט זיך לייגן אויפן היי, וואָס איז געווען אויסגעשפּרייט אויף דער פּאָדלאָגע. עס איז עפּעס געווען טשיקאַווע. און איך האָב זעהר ליב געהאַט צו נעכטיגן נאָך כל־נדרי אין שטיבל אויפן היי. פלעגט מען ליגן און אונטערברומען פאַרשיידענע האַרציגע נגונימלאַך די גאַנצע נאַכט און עס פלעגט זיך עפּעס זיס איינשלאָפן.

אין די אויערן פלעגט אָפּקלינגען דאָס זיסע אונטערברומען, און דער שלאָף פלעגט זיין לייכט, ווי אַ דרעמל. מען כאַפּט זיך אויף אויף אַ פּאָר מינוט און מען ווערט צוריק אַנשלאָפן. און אַרום און זינגט זיך, זינגט זיך, שטיל, שטיל...

יום־כּפּור אַזייגער צען אין דערפריה האָט מען זיך געשטעלט דאַווענען ווידער מיט אַזאַ געריויש, פּונקט ווי מיליטער אויף אַ פּאַראַד, און עס דאַוונט זיך מיט גרויס טעם. אַזוי זיינען אַלע חסידים געשטאַנען גלייך אויף די פיס, אָנהויבנדיג מיט איין אויסגעשריי, ביז צוועלף אַזייגער.

דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן פאַרקויפן די עליות, אַזוי ווי באַ מתנגדים. אָבער פאַרקויפט האָט מען אויך מיט טעם. די חסידים, די זינגערס, און די עלטערע האָבן זיך ווייטער צעלעגט אויפן היי און ווידער האָט מען אונטערגעברומט אַ נגונדל, אָבער שוין נישט איינס, נאָר עטליכע: אין דעם ווינקל אַזאַ נגון, אין דעם אַנדערן ווינקל — אַן אַנדער נגון, אַקוראַט נאָכן רבין נאָך — די קאַרלינער זייערע נגונים, די סלאָנימער זייערע; און איין־איינציגער חסיד, וואָס האָט געהערט צום ליבאַוויטשער רבין, האָט געזונגען זיין נגון. די אַלע נגונימלאַך, ברומענדיגע און האַרציגע, פלעגן זיך אויפגיסן אינאיינעם. און צעגיסן זיך אין אַלע אברים.

און דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן דער מוסף. פאַראַן פיל חסידים, וואָס ווילן גאָרנישט זאָגן קיין פיוט. זיי האַלטן מער פון האַרציגן פרומען געזאַנג, איידער פונם דאַוונען, און זיי פלעגן זיך אונטערזינגען שטילערהייט.

און דער יום־כּפּור באַ די חסידים איז מיר אַזוי געפעלן געוואָרן, אַז איך פלעג שוין גיין ראש־השנה אויך אין שטיבל, כאָטש אָהן טאַטן (ער פלעגט אַוועקפאָרן צום רבין).

יום־כּפּור באַנאַכט, נאָך מעריב, האָבן אַלע קינדער און אייניקלאַך געמוזט קומען צום זיידן. ווידער לעקעך און בראָנפן און איינגעמאַכטס, און דערנאָך האָט מען געגעסן די כּפּרות. דערנאָך איז געקומען דער ברודער מיט זיין גאַנצער פאַמיליע, און מען האָט זיך שטאַרק משמח געווען ביז האַלבער נאַכט.

נאָר דער טאַטע, ווי איך האָב שוין געזאָגט, האָט געפעלט ראש־השנה, ווייל ער איז געווען באַם רבין, פריהער אין קאָברין און דערנאָך אין סלאָנים. ערב יום־כפור איז ער אַפילו געקומען זיך בענשן — און מער נישט. יום־כפור האָט ער געדאַוונט אין חסידים שטיבל. דערפאַר אָבער איז יום־כפור באַנאַכט באַם טאַטן געווען נאָך אַ גרעסערע שמחה. אַזייגער אַכט האָבן זיך שוין גענומען קלייבן חסידים צום טאַטן, און מען האָט געשכּורט און געזונגען און געטאַנצט אַ גאַנצע נאַכט.

איך האָב זיך געהאַט צו פרייען אויף צוויי טראַקטן: באַם זיידן און באַם טאַטן. וואו עס איז געווען די שמחה גרעסער, דאָרט בין איך געווען, און דאָס רוב בין איך געווען אין ביידע ערטער.

אויף מאָרגן נאָך יום־כפור איז שוין געקומען פון טשעכטשאָווע די קאַרעטע פאַר בערל־בענדעטן מיט דעם ווייב, בריטשקעס פאַר די קינדער מיט די רינסטן און אַ פורגאָן אויף די אַלע זאַכן און קיך־געשיר. צום געזעגענען זיך פלעגט קומען די גאַנצע פאַמיליע און עס איז ווידער געווען היימליך.

די צייט פון יום־טוב בכלל האָבן אַלע געמוזט זיין באַם זיידן אין שטוב. די עלטערע האָבן געגעסן די צוויי סעודות באַ זיך — אָבער די קלענערע האָבן אַלע געגעסן באַם זיידן. עס איז אַ גאַנץ יום־טוב געווען פול געפאַקט די גרויסע שטוב מיט קליינע און גרויסע, מען האָט געגעסן און געטרונקען, און עס איז געווען אַזוי פרייליך, אַז דער זיידע האָט זיך נישט פאַרגינען צו גיין באַטאָג שלאָפן. ער איז געזעסן באַם טיש דעם גאַנצן טאָג און געשעפּט נחת פון אַלע זיינע קינדער; ל י ב האָט ער געהאַט, אַז די קינדער זאָלן וואָס מ ע ר רוישן, וואָס מ ע ר שטיפן. און מען האָט, רוכט זיך, געקאָנט טויב ווערן פון די קולות, פון די געלעכטערס און שטיפערייען, די גרויסע ווי די קליינע — און ער האָט ג ע ש ע פ ט נחת. ער האָט זיך אָפטער איבערגעזעצט צו אַן אַנדער טיש, דערנעהענטערט זיך כּסדר דאָ צו ד ע ר גרופּע קינדער, דאָ צו אַ צ ו ו י י ט ע ר און געקוקט און געשעפּט נחת.

נים האָט די באָבע געקויפט אויף יום־טוב גאַנצע זעק, און מען האָט אַלע מאָל געגעבן די קינדער צום שפּילן. האָט מען געשפּילט אין נים און געקנאַקט מיט קנאַקערס, געלעגט אין די קעלישקעס וויין. און עס האָט, מיט איין וואָרט, גערוישט.

נאָר באַם טאַטן איז געווען בלויז אַ חסידישע שמחה. סוכּות האָט זיך באַם טאַטן געהויבן די שטוב גאַנצע טעג און נעכט פון געזאַנג און טענץ. באַלד ווי די חסידים האָבן נאָר אָפּגעדאַוונט אין שטיבל און

ווי עס איז אָפּגעכאַפּט אין דערהיים די סעודה, זיינען זיי גלייך געקומען צום טאַטן און עס איז אַוועק אַ טאַנצעריי מיט אַ געזינגעריי.

און שמחת־תורה איז שוין געווען איינגעפירט משנים קדמוניות, אַז צוויי קאָצקער חסידים, יאַנקל און שעבסל דער סופר מיט אַ פּאָר צענדליג איינגלאַך זאָלן גיין איבער דער גאַנצער שטאָט און אַרויסנעמען פון אַלע אויוונס די עסנס מיט די צימעסן, מיט די געבראָטענע גענז, מיט די געבעקסן — און ברענגען צו אונז, וואו מען האָט איבערגעקערט אַ וועלט.

איך בין מיך מודה, אַז צווישן די איינגלאַך־נאָכלויפער, וואָס פלעגן העלפן מאַכן די חסידים אַ פּאָגראָם אויף די אויוונס מיטן געקעכטס, בין איך אויך געווען. איך געדיינק, ווי מיר פלעגן אַריינלויפן אין אַ שטוב, אַ וואָרף טון זיך צו די אויוונס און אַרויסנעמען דאָס עסן. די בעלי־ביתטעס פלעגן נישט לאָזן צונעמען איינגאַנצן, אָבער ווער וועט זיי הערן? האָט מען גענומען, וויפיל מען האָט געוואָלט און געלאָפן ווייטער. דאָס „אָנגערויבטע" פלעגן די איינגלאַך אַוועקטראָגן גלייך צו אונז.

אַ פּאָר וואָכן פאַר חנוכּה פלעגט נעמען גיין אַ סדרה פון קאָרטן־שפּילן, אָבער דאָס שפּילן איז נישט געווען ווי, בעוונותינו הרבים, אין היינטיגער צייט: מען שפּילט אין קאָרטן מיט רציחה און סקאַנדאַלן. אַמאָל באַ אונז פלעגט זיך אויפקומען די גאַנצע פאַמיליע צום זיידן, און יעדערער האָט גענומען שפּילן פאַר אַ קינד פון דער פאַמיליע. יעדערער האָט זיך גענומען אַן אַנדער קינד צו שפּילן פאַר אים, און וויפיל ער האָט געוואונען, האָט ער עס דעם קינד אָפּגעגעבן. אפשר האָט געקאָנט איינער אַמאָל פאַר־שפּילן ביז אַ צען גילדן, אָבער דאָס האָט וועלטן געטראָפן. דאָס געוויינליכע פאַרשפּילן איז געווען פון דרייסיג ביז פינף און זיבעציג קאָפּ.

אַזוי האָט זיך די פאַמיליע פאַרבראַכט די אָוונטן ביז חנוכּה צו פּאָר שעה צייט, און חנוכּה פלעגט מען שפּילן אפשר ביז צוועלף אַזייגער באַנאַכט; און אַלע אָוונט האָט מען אַזוי געשפּילט ביז ניטל: די נאַכט האַלט מען פאַר אַ מצוה צו שפּילן אין קאָרטן, אויך איז אַ מנהג די נאַכט נישט צו לערנען. אָבער נאָך ניטל האָט מען אינגאַנצן אויפגעהערט צו שפּילן אין קאָרטן.

איך געדיינק, ווי מיר פלעגט זיך וועלן בעטן איינעם פון דער פאַמיליע — ער זאָל שפּילן פאַר מיר. דער טאַטע האָט אָבער נישט דערלאָזט און האָט מיט מיר שטענדיג געמאַכט אין דעם פּרט געשעפט. ער האָט מיך געפרעגט:

— וויפיל קאָנסטו געווינען, חצקל, דרייסיג קאָפּ., אַ האַלב רובל און אַמאָל גאָרנישט. טאָ נאַ דיר אַ האַלבן רובל און זאָל זיך דיר נישט וועלן שפּילן.

קיין געלט האָט ער אָבער נישט געגעבן. אַנשטאָט דעם, פלעגט ער מיר אויף מאָרגן קויפן עפּעס אַ חפץ, ווי אַ מעסערל, אַ טייסטערל און נאָך אַזעלכע זאַכן, וואָס האָבן געפּאַסט פאַר אַן אַכט־יאָריג אינגל.

די מיידלאַך פלעגן צווישן זיך שפּילן דעם גאַנצן טאָג אין אָקע.

דער טאַטע האָט מיך שטענדיג אָפּגעהיט פון שפּילן און האָט מיר באַצאָלט גוט געלט, ר. ה. קויפן חפצים. אָט אַזוי האָט ער מיך איינגעוויינט, און ביז היינטיגן טאָג ווייס איך נישט פון קיין קאָרטן שפּילן און האָב צו דעם קיין חשק נישט.

אַז איך בין געווען אַלט זיבן, אַכט יאָר, בין איך געוואָרן אַ מפורסם פאַר אַ גרויסן בעל־חשבון. וואָס איז אַזוינס? איך האָב אויפן קאָפּ גיך געקאָנט אויפרעכענען אַזעלכע חשבונות, ווי זעקס מאָל זעקס, אָדער פערצען מאָל זיבעצען, אַכצען מאָל ניין און צוואַנציג און דעסגלייכן; איך פלעג עס פאַרעכענען בניה וביה, אין איין סעקונדע.

איינמאָל, חנוכה, געדיינק איך, האָט די פאַמיליע מיך גענומען פאַרהערן אין „מאַטעמאַטיק", אויף דעם אָרט פון קאָרטן־שפּילן. אַרום מיר האָט זיך אַרומגעזעצט באַם זיירן אין צימער די גאַנצע פאַמיליע, און יעדערער האָט מיר אויפגעגעבן אַ חשבון. איך האָב אַלעמען גיך געענטפערט. דערמיט האָב איך דעמאָלט געשפּילט אַ גרויסע ראָליע, יעדערער האָט מיר געגעבן אַ קניפּ באַם בעקל און דערלאַנגט אַ זילבערנע מטבע. מען האָט מיך געפרעגט, וויפיל סעקונדעס איז אין אַ יאָר, און איך האָב עס אין אַ האַלבע שעה צייט געמאַכט.

נאָר דער זיידע ר' יודל האָט מיך געפרעגט, וויפיל איז דריטהאַלבן מאָל דריטהאַלבן, און דאָ האָב איך זיך אַ וו ע ק ג ע ש ט ע ל ט און האָב זיך בשום אופן נישט געקאָנט קיין עצה געבן, ווי מען הויבט דאָ אָן צו רעכענען. איך האָב זיך זעהר פאַרשעמט, און עס איז מיר געווען מיאוס נישט צו מאַכן אַזאַ קליינע רעכענונג. האָט שוין דער טאַטע אויף מיר רחמנות געהאַט און מיך געטרייסט, זאָגנדיג, אַז גרעסערע בעלי־חשבונים קאָנען דאָס נישט מאַכן, נאָר פונדעסטוועגן האָט ער מיר געוויזן, ווי צו רעכענען דעם „דריטהאַלבן" — און איך האָב זיך באַרוהיגט.

פּורים איז שוין געווען באַם זיידן אַ חזקה צו פאַרבעטן צו דער סעודה אַ זיבן, אַכט מנינים מאַנסבלען פון די קאַמעניצער בעלי־בתּים. דערביי, פאַרשטייט זיך, האָט נישט געפעלט די גאַנצע פאַמיליע דעם זיידנס, די גרויסע משפּחה, מיט די שוועסטער און שוואָגערס און שוועגערינס א. אַז. וו. צום טיש זיינען דערלאַנגט געוואָרן ווייגען, פאַרשיידענע בראָנפנס און אַלערליי געריכטן. און עס איז געווען אַזוי פריילעך, אַז אַ היינטיגן מענטשן איז עס זיך גאָר שווער פאַרצושטעלן.

צווישן עולם האָט זיך אויך געפונען דער שטאָט־חזן מיט די משוררים. פורים־שפּילער האָבן באַוויזן זייער „אַרטיסטישע קונסט", כּלי־זמר האָבן געצימבלט אויף זייערע כּלים, — און מען האָט געהערט, געגעסן, געטרונקען און משמח געווען זיך די גאַנצע נאַכט.

ראש־חודש ניסן האָט די באָבע אָנגעהויבן צו גרייטן פאַר דער גאַנצער פאַמיליע אויף פּסח. שמאַלץ האָט זי נאָך פון ווינטער צוגעגרייט. זי האָט געזעצט גענז, און דעם גאַנצן ווינטער האָט זי געפּרעגלט שמאַלץ פאַר אַלעמען, און באַלד נאָך פּורים האָט זי אָנגעהויבן צו מאַכן מעד און חיין פאַר דעם „צאַרסקן פּאַלק". איר מעד, ווי אַלץ, וואָס איז אַרויס פון אירע הענט, האָט געהאַט אַ שם.

אַכט טעג פאַר פּסח האָט די באָבע געבאַקן מצות פאַר דער גאַנצער פאַמיליע. זי האָט פאַרנומען באַם מצה־בעקער דעם גאַנצן טאָג פון באַגינען ביז אָוונט און אָנגענומען אַרבעטאָרינס. עטליכע און דרייסיג אַרבעטער האָבן געאַרבעט, קיינער פון דער פאַמיליע, נישט די זין און נישט די איידעמס, האָבן נישט געוואוסט פון די אַלע זאַכן, וואָס מען באַדאַרף האָבן אויף פּסח. די באָבע האָט שוין יעדערן אַריינגעשיקט פון אַלעם.

פאַר די מצות־באַקן האָט מען אויסגעוואַשן די פּאָדלאָגעס אין דער גרויסער עס־שטוב מיט נאָך צוויי גרויסע צימערן און מען האָט אויסגעשפּרייט מיט שטרוי, וואָס עס איז געלעגן ביז ערב־פּסח, און חמץ האָט מען געגעסן אין אַנדערע חדרים. און דאָ אויף דער שטרוי, אין דעם גרויסן חדר, האָבן זיך אַלע קינדער געקייקלט. אַ דריי טעג פאַר פּסח האָט מען פונאַנדערגעלאָזן די אינגלאַך. אַך, וואָס מיר פלעגן זיך דאָרט, אויף דער שטרוי אויסקאַטשן! דאָס בעסטע שטיפן פון גאַנצן יאָר איז געווען אין דער שטרוי.

און דעם גאַנצן פּסח איז די גאַנצע פאַמיליע געווען באַם זיידן, אַלע קינדער פון קליין ביז גרויס, מען האָט נאָר געגעסן לאַטקעס און געטרונקען מעד מיט ניס.

און די גאַנצע פאַמיליע איז געווען איינע מיט די אַנדערע געבונדן, געשלאָסן און פאַראייניגט, נישט ווי היינטיגע צייטן. אַלע זיינען געווען, ווי איין מענש מיט איין נשמה. איז עפּעס עמיצער קראַנק געוואָרן, זיינען אַלע פון דער משפּחה געקומען צולויפן און טאָג ווי נאַכט אָפּגעזעסן באַם חולה. אַ דריי, פיר מענשן זיינען געזעסן אַרום קראַנקען, און די איבעריגע זיינען געשלאָפן אויף דער פּאָדלאָגע, אין די ווייטערע חדרים. טאָמער האָט מען עפּעס באַדאַרפט פאַרן קראַנקען, זיינען צען מענשן געלאָפן ברייננגען.

און ווען דער קראַנקער איז געווען געפערליך, האָבן אַלע געוויינט; און ווען געשטאָרבן, צי אַ קינד, צי אַ גרויסער, האָט די גאַנצע פאַמיליע אויפגעהויבן אַ יללה ביזן הימל. באַם זיצן שבעה איז שטענדיג געווען פול פון דער משפחה. מען איז אומישנע באַם אָבל געשלאָפן, אויסגעלעגט זיך אויף דער פאָרלאָגע אויף היי. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן, כדי די אבלים זאָל נישט זיין אומעטיג.

און, פאַרקערט, אַז עס איז געווען אַ שמחה, צי אַ ברית, צי אַ בריתצע, אָדער תנאים, און ווער רעדט אַ חתונה, אָדער אָפּוואַרטן אַ חתן צי אַ כלה— איז די שמחה געווען גרויס, וואָס ס'איז זיך נאָר שווער איצט אַזוינס פאָרצושטעלן. אַלע זיינען געווען צוזאַמען און אַלע זיינען געווען משוגע פון פרייד.

באַם זיידן איז געווען אַן אויבער־שטיבל, אַ גרויסער חדר. אַט דער חדר האָט געדינט פאַרן זיידן, ווי אַ מין זאַל, אויף צו צונעמען געערטע געסט, ווי פריצים אָדער מחותנים, אָדער אַזוי שיינע אידן. דער דאָזיגער חדר איז שטענדיג געווען גוט אויסגעמעבלירט און זעהר שיין צוגעפּוצט, און די יונגע־לייט פון דער פאַמיליע האָבן זיך דאָרט געלערנט טאַנצן.

אַז עס האָט באַראַפט זיין אַ חתונה באַ איינעם פון דער משפחה, האָט מען זיך שוין געלערנט טאַנצן מיט דריי חדשים פריהער. איך געדיינק, אַז איך האָב נאָר נישט שלעכט געטאַנצט אינגלוויז. אַ שמחה האָט באַ אונז אָפּטער געטראָפן: דאָס איז באַ דעם אַ ברית, דאָס איז באַ יענעם אַ מיידל געבוירן געוואָרן, — און אַלע האָבן זיך געפילט, ווי באַ זיי גופא וואָלט געטראָפן די שמחה.

און דער זיידע האָט, ווי געזאָגט, ליב געהאַט, אַז אַלע קינדער זאָלן איבערקערן די שטוב קאַפּויר, דאָס איז געווען זיין פאַרגעניגן.

און טאָמער איז ער אַמאָל שבת צי יום־טוב באַטאָג אַ מידער געגאַנגען צולייגן זיך, איז ער נישט געגאַנגען צו זיך אין שלאָף־צימער, אויפן אויבער־שטיבל, וואו ער האָט געהאַט אַ רוהיג בעט, נאָר ער האָט זיך געלעגט אין אַ צווייטן צימער, באַ די קינדער, נעבן דער גרויסער שטוב, וואו עס איז געווען פול מיט קינדער און גרויסע, און האָט אומישנע געלאָזט אָפן די טיר פון דעם צימער, כדי ער זאָל קאָנען הערן די געשרייען מיט די געלעכטערס, מיט די שטיפערייען פון אַלעמען.

נאָר אין דער גרויסער ליבע פון זיידן צו דער משפחה איז, ווי אין אַלץ, געווען אַ סך שולדיג די באָבע. דאָס האָט זי, די קלוגע, וואוילע און האַרציגע אידינע זיך געסטאַרעט, אַז די גרויסע משפחה אונזערע זאָל נישט

צעפאַלן, אַז אַלע זאָלן זיין טריי איינע צו די אַנדערע און אַז דער זיידע זאָל שטיין איבער אַלעמען, ווי אַ הייסער פאָטער.

און טאַקע נאָך דער באָבעס טויט איז אָט די טרייקייט, אָט די משפּחה־הייסקייט טיילווייז קאַליע געוואָרן, און אין אַ סך זאַכן איז שוין דעם „צאַרסקן פאָלק" נישט געווען צו דערקענען.

אַז דער זיידע האָט חתונה געמאַכט אַ טאָכטער צי אַ זון, האָט ער געהייסן מיין טאַטן, משה, און זיין ברודערס בן־יחיד, אריה־ליב, צונויפּ־שטעלן אַ צעטל, וואָס פאַר אַ קליידער מען דאַרף מאַכן דעם חתן אָדער דער כלה, אַזוי אויך פאַר דער גאַנצער פאַמיליע. זיינען זיך ווידער אויפגעקומען אַלע קינדער און אייניקלאַך, פון קליין ביז גרויס, און יעדערער האָט געזאָגט, וואָס פאַר אַ מלבוש ער וויל האָבן.

די געשרייען פון יעדן קינד: „ז י י ד ע א י ך װ י ל ד אָ ס"! און די קולות פון די דערוואַקסענע: „א י ך װ י ל אַ ז אַ מ ל ב ו ש", מיט די קולות פון די ווייבער און מיידלאַך: „מ י ר אַזוינע מלבושים" — האָבן פאַרהילכט די שטוב. און איין געשריי איז געשטאַנען:

— ז י י ד ע! ז י י ד ע! ז י י ד ע!

מען האָט אָבער נישט געקאָנט דערגיין קיין טאָלק און מען האָט געמוזט אויפשרייבן אויף אַ צעטל אַלע מאַנסבלען ביז דעם קלענסטן אינגעלע פון צוויי יאָר, און דערנאָך אַלע פרויענצימער פון דער עלטסטער פרוי ביזן קלענסטן מיידעלע — און נאָכן צעטל, ווי צום פריזיוו, אויסגערופן יעדערן באַזונדער און געפרעגט:

— וועלכע קליידער ווילסטו?

געוויינליך, האָט יעדערער געבעטן מער, איידער מען האָט געקאָנט געבן, און מען האָט זיך געדונגען:

— אַזוי פיל נ י ש ט, ש פּ ע ט ע ר וועט מען דיר מאַכן.

— א י צ ט ע ר!

און עס האָט זיך געקערט. אַנדערע פון די פאַרשטענדיגע קינדער זיינען שוין פריהער געלאָפן און געבעטן דעם בן־יחיד, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע דעה בײַ זיין פעטער אהרן־לייזערן, און האָט זאָגאַר אָפט געטאָן, וואָס ער האָט געוואָלט, כאָטש קעגן דעם ווילן פון זיין פעטער. האָט ער אונז געקאָנט, פאַרשטייט זיך, טון דערין אַ טובה.

קויפן סחורה פלעגן פאָרן מיין טאַטע מיט אריה־ליבן. געפאָרן איז מען קיין בריסק. די סומע פלעגט אָפט מאָל אָנטרעפן זעקס, זיבן הונדערט רובל, אויסער וואָס מען האָט צוגעקויפט אין קאַמעניץ.

מען דאַרף וויסן, אַז דעמאָלט איז געווען סחורה אַ קליין ביסל ביליגער, ווי היינט, דהיינו, די בעסטע וואָלנס האָבן געקאָסט דרייסיג, פערציג קאָפּיקעס אַן איל, די בעסטע סאַמעט — דריי רובל אַן איל, די בעסטע זיידנס — פון אַ רובל ביז אַ רובל פופציג.

דער פעטער מרדכי־ליב האָט פאַרלאַנגט, אַז אויף די אַלע זאַכן, וואָס מען מאַכט דער גאַנצער פאַמיליע, זאָל ע ר ג ע ב ן העלפט און דער ברודער אהרן־לייזער ה ע ל פ ט, און אַזוי איז שוין געווען איינ־געפירט שטענדיג. און אַז דער זיידע האָט חתונה געמאַכט יאַ קינד, האָט דער פעטער געמאַכט די סעודות פון שבעת־ימי־המשתה אַ מ אָ ל איבער אַמאָל, דער זיידע א י י ן טאָג און דער פעטער א י י ן טאָג.

קאַפּיטל XV

מיין פאָטער מיט זיין חסידות. — מיינע מלמדים. — דער רבי געשטאָרבן! — די מסירה. — טווערסקי. — ר׳ ליב. — דאָס קנסענען.

באַ מיין פאָטער זיינען אַלע פאַמיליען־שמחות און אַלע פאַרגעניגנס אין דער וועלט געווען כּלא קעגן זיינע חסידישע פאַרגעניגנס. זיין גרעסטער תּענוג איז געווען, ווען ער איז געזעסן מיט די חסידים באַם טיש און מען האָט געזונגען די האַרציגע חסידישע נגונים — דעמאָלט איז ער געווען באַגייסטערט. זיין קאָפּ מיט אַלע זיינע געדאַנקען זיינען געווען באַם רבין, ר׳ משה קאָברינער, און דערנאָך ר׳ אברהמל סלאָנימער, וואָס לויט זיין מיינונג, רוהט די שכינה מיט אַלע מלאכים הקדושים אויף זיי.

באַם טאַטן איז דער עיקר געווען חסידות. און דעריבער האָט ער גאָרנישט געוואָלט, אַז איך זאָל קאָנען גוט לערנען, ער איז געווען צופרידן, וואָס איך בין געווען אַ פרום אינגל, און האָט זיך נישט געסטאַרעט מיך אָפּצוגעבן יעדן זמן צו אַ בעסערן מלמד.

איך האָב געהאַט, ווי געזאָגט, נישט קיין שלעכט קעפּל, און אַז איך האָב געלערנט באַ איין מלמד אַ זמן, האָב איך שוין באַדאַרפט אַ צווייטן זמן האָבן אַ גרעסערן מלמד, און דער טאַטע האָט מיך אָפּגעהאַלטן באַ אַ מלמד צו צוויי יאָר, דעריבער בין איך כּמעט געשטאַנען אויף איין אָרט און נישט געשטיגן אין לערנען נאָך מיינע פייהיגקייטן נאָך פּאַר מיר איז עס אַפילו געווען אַ „טובה“, וואָרום איך בין שטענדיג געווען דער בעסטער תּלמיד אין לערנען, און האָב זיך נישט באַדאַרפט מאַטערן.

באַ מאָטע דעם מלמד האָב איך געלערנט צוויי יאָר. איך האָב באַ אים שוין געזאָגט אַליין אַן עמוד גמרא מיט תּוספות. נאָר ער האָט מיט אונז זעהר ווייניג געלערנט, ווייל ער האָט אַליין נישט געקענט.

איך האָב זעהר געוואָלט אָנהויבן לערנען תּוספות, און אַז איך האָב עס געזאָגט דעם טאַטן, האָט ער דערויף געענטפערט:

— וואָס דאַרפסטו תוספות? גמרא לערנסטו דאָך, זיי נאָר אַן ערליכער איד און געגוג...

דערפאַר אָבער האָב איך בײַ מאָטע דעם מלמד געוואוסט פון דעם גאַנצן גיהנם מיט זיין אַרכיטעקטור אַפילו, ווי דער גרעסטער אַרכיטעקטאָר, און האָב אויך געוואוסט פון אַלע כּף־הקלען, און אַלע מלאכי־חבלה און פון אַלע יסורים קשים ונוראים, וואָס די רשעים האָבן אויף יענער וועלט.

פון גן־עדן, אַלס זעהר אַ גוטע איינריכטונג, האָט מאָטקע דער מלמד געהאַט אַ קנאַפּן באַגריף. איבעריגנס, מיטן גן־עדן בין איך באַקאַנט געוואָרן פון „פּאַטשאָשניק", אַ פּרוש, וואָס האָט אַלע שבת בײַם פּעטער מרדכי־ליבן פאַרגעשטעלט דעם גן־עדן: בריליאַנטענע שטולן, טייערע פּאַלאַצן פון גין־גאָלר און מאכלים, מאכלים, מאכלים, וואָס אַ מויל קאָן ריידן און נישט ריידן! בלויז די שמאַלץ אַליין, וואָס עס גיסט זיך פון רבה בר־בר חנהס גענז, און די בוימלען מיט דעם יין המשומר, מיט די ווייַן־טרויבן, וואָס פון יעדער טרויב קוועטשט זיך אַרויס וואָסער וויין מען וויל!

פון שדים, טייוולאָנים און נישט־גוטע מיט וואַסער־מענשן און כּשוף־מאַכערס האָב איך געוואוסט פון דער באָבען מיט לייבקע דעם שול־רופער, און אין די אַלע זאַכן בין איך געווען אַ גאון, אַ בקי. אין יערן פּיצעלע פון די אַלע שרעקליכע נישט־האַרציגע זאַכן און מעשיות מיט עין־הרעס בין איך געווען אויסגעצייכנט באַהאַוונט.

בײַ אונז זיינען געווען צוויי מענשן, וואָס האָבן אָפּגעשפּראָכן אַן עין־הרע אין שטעטל. איינער איז געווען דוד דער פירער, וואָס פלעגט פירן מעל פון די מילן אין די געוועלבער. פלעגט ער אָפּשפּרעכן עין־הרע מיט ביינדלאַך פון אַ טויטן מענשן. וואו ער האָט גענומען די דאָזיגע ביינדלאַך, ווייס איך עד היום נישט. אַז בײַ עמיצן איז געוואָרן געשוואָלן דאָס פּנים, דאָס הייסט, די באַקן, פון אַ צאָן־געשוויר, ווי מען רופט דאָס, אָדער דער האַלז, פלעגט מען גיין צו אָט דעם דוד דעם פירער, פלעגט ער שוין נעמען די ביינדלאַך און אַרומטאַנצן מיט זיי איבער דעם געשווילעכטס און דערביי שעפּטשען עפּעס אין דער־שטיל. און דער חולה איז געווען בטוח, אַז אויב נישט היינט איז מאָרגן, איז איבער אַכט טאָג, איז איבער צוויי, דריי וואָכן — און דאָס געשווילעכטס וועט אָפּגיין. פאַר יעדן אין שטעטל איז געווען „קלאָר", אַז אַ געשווילעכטס קומט פון עין־הרע.

אַ צווייטע אָפּשפּרעכערין פון אַן עין־הרע איז געווען גאָלדע די מגידיכע, דעם מגידס ווייב. ער, דער מגיד, איז געווען אַ גרויסער

למדן, אַ גדול בישראל, אַ בקי אין ש״ס, און דאָס ווייב, האָט מען גערעדט, האָט אויך געקאָנט לערנען גמרא.

אָפּשפּרעכן פלעגט זי שוין עין־הרע מיט צוויי אייער. מיט ביידע אייער און מיט ביידע הענט פלעגט זי אומשפּאַצירן איבערן געשווילעכטס פון פּנים און האַלז, און האָט אויך אַזוי געשעפּטשעט אין דער־שטיל.

די ראָזינגע „דאָקטאָריע״ האָט געקאָסט ביליג — אַ צענער, און פּאַר אַן אָרימאַן — אַ זעקסער. איך געדיינק, אַז בײַ מיר איז עטליכע מאָל גע־שוואָלן געוואָרן דאָס פּנים, וואַרשיינליך, פון די ציין, און מען פלעגט מיך פירן צו דוד דעם פירער. פון אים האָט מען מער געהאַלטן, פלעגט ער מיר, געדיינק איך, אַזוי קראַצן מיט די ביינדלאַך, וואָס זיינען געווען שפּיציג, נישט קיין פּאַרפּיילטע, אַז איך פלעג שיער נישט חלשן פון יסורים. געשווינר פלעגט ער לויפן מיט די ביינדלאַך איבערן פּנים.

פלעג איך זיך בעטן, אַז מען זאָל מיך פירן צו דער מגידיכע: זי שפּרעכט אָפּ מיט די אייער, איז אַזוי „גלאַט״, אַז ס׳איז אַ מחיה, מען האָט מיך אָבער נישט געהערט.

— נאַרעלע, — האָט מען מיר געזאָגט — עס טוט דיר אַפילו אַביסל וויי, אָבער דערפאַר וועסטו דערפון גיך פּטור ווערן, און בײַ דער מגידיכע געדויערט זעהר לאַנג.

אַמאָל פלעגט מיר „אָפּגליקן״: דוד דער פירער פלעגט נישט זיין אין דערהיים; ער פלעגט אַוועקפאָרן מיט זיין פור אין די מילן אַריין אָדער קיין בריסק — ברייננגען מעל, האָט מען מיך געפירט צו דער מגידיכע. דעמאָלט האָב איך זיך „געפרייט״ און בין געווען איבער גליקליך: אַ קליינינקייט, לויפן מיט שפּיציגע ביינדלאַך איבער אַ געשווילעכטס!

צו ניין יאָר דער האָט טאַטע מיך מיט ישראלן, זיין ברודער, אָפּגענומען פון מאָטקען און אָפּגעגעבן צו ביינוש־ליב דעם מלמד. דאָס איז אַפילו געווען אַ איד אַ למדן, אָבער אַ גרויסער פּעפער. דעם גאַנצן טאָג פלעגט ער שלאָפן און כראָפּען, זיצנדיג בײַם טיש מיט די תּלמידים. מיר זיינען געווען זעקס אינגלאַך. געלערנט האָט ער מיט אונז גמרא און תּוספות און גאַנץ גוט געלערנט, נאָר אין מיטן לערנען איז ער איינ־געשלאָפן. אויך האָט ער געהאַט אַ פעלער, וואָס ער פלעגט רש״י, וואָס לערנט דעם פּשט פון יעדער שורה גמרא און גיט גוט צו פאַרשטיין די קורצע און אָפּגעהאַקטע ווערטער פון תּלמוד, לערנען מיט אונז נישט צוזאַמען מיטן ענין, נאָר באַזונדער: אָפּגעלערנט אַ גאַנצע בלאַט גמרא און דערנאָך דאָס גאַנצע בלאַט רש״י. מיר האָבן שוין דעריבער נישט געקאָנט גרינדליך פאַרשטיין דעם פּשט פון די אַלע ענינים, וועגן וועלכע עס ווערט גערעדט אויפן גאַנצן בלאַט גמרא. תּנאים מיט אמוראים האָבן

זיך נעקריגט, רש״י האָט ערקלערט זייער קריג. — און דער רבי האָט עס מיט אונז נעלערנט נישט אויפן געהעריגן אָרט.

נאָר דאָך איז געווען גוט, וואָס ער איז איינגעשלאָפן בּאַם טיש אין מיטן לערנען. מיר האָבּן אַפילו בעת מעשה געמוזט זיצן בּאַם טיש, וואָרום טאַמער האָט ער זיך אויפגעכאַפּט און נישט געטראָפן דאָס אינגל נעבּן דער אָפענער גמרא, האָט ער געקראָגן פּעטש און אַמאָל געשמיסן. פונדעסטוועגן איז מען פאַרט געווען פרייער, נישט אַזוי געדריקט.

אין קאַמעניץ פלעגט קומען אַלע יאָר אַ משולח פון וואָלאָזשינער ישיבה, וואָס איז שרעקליך גערימט געווען צוליב די גרעסטע לומדישע יונגע־לייט, וואָס האָבּן דאָרט געלערנט. וואָלאָזשין איז נאָך עד היום שטאַרק פּאָפּולער צווישן אידן.

געדיינק איך, אַז די וואָלאָזשינער משולחים האָבּן דערהערט, אַז שרה (מיין מאַמע) האָט אַ גוט אינגל, האָט מען זיך בּאַ איר געבּעטן, אַז זי זאָל מיך שיקן קיין וואָלאָזשין, מען וועט מיך דאָרט „האַלטן״, ווי אַ קיסר. אָבּער דער טאַטע האָט נישט געוואָלט הערן און געדיינקען פון וואָלאָזשין, ווייל פון ר׳ חיימען אָן זיינען אַלע תּלמידים פון וואָלאָזשינער ישיבה געווען גרויסע מתנגדים, און בּאַם טאַטן איז אַ מתנגד געווען פאַררעכנט אַזוי, ווי אַן אַפּיקורס, ער מעג זיך אַפילו זיין אַ רב.

און אומישנע האָט מיך דער טאַטע אַלץ געהאַלטן נעבּן זיך, ס׳הייסט נעבּן די חסידים, און איז געווען צופרירן, וואָס איך בּין געווען צוגעקלעפּט צו זיי, האָבּ זיך שטענדיג איינגעהערט אין זייער חסידות, און אַז איך זאָל קאָנען לערנען, איז גאָרנישט געווען זיין דאגה. ער האָט אַלץ געוואָלט פאַר מיר קריגן אַ חסידישן מלמד, אָבּער צו מיין מזל זיינען אין קאַמעניץ נישט געווען אַזעלכע, אויסער אַן אָנפאַנגער־מלמד, שעיה־בּצלאל.

איינמאָל, געדיינק איך, האָבּ איך געהערט אין חדר, אַז ר׳ משהלע קאָבּרינער, דעם טאַטנס רבי, איז געשטאָרבּן. איך האָבּ געמיינט, אַז דעם טאַטנס רבי איז אַ ז ו י, ווי מיין רבי, און בּין שנעל געלאָפן אָ נ ז אָ ג ן דעם טאַטן די גוטע בּשורה. איך בּין אַריינגעלאָפן אין קאָנטאָר און האָבּ מיט גרויס התפּעלות אויסגעשריען:

— טאַטע, דיין רבי איז געשטאָרבּן!..

נאָר אַן איינדרוק האָט זיך בּאַקומען פּונקט אַ פאַרקערטער: דער טאַטע איז בּלאַס געוואָרן און שיער נישט געחלשט. ער איז בּאַלד אַוועקגעפאָרן קיין קאָבּרין, וואו עס האָט זיך דעמאָלט צונויפגעקליבּן דער גאַנצער קאָבּרינער כּולל, און מען האָט אויסגעוויילט פונם כּולל — אַן ערך בּאַ אַ זעקס טויזנט חסידים, — זעקס מענשן, וואָס זאָלן אויסקלויבּן אַ רבּי. פון די זעקס איז אויך געווען דער טאַטע. פינף וואָכן איז ער דאָרט

אָפּגעזעסן, און מען האָט אויסגעקליבן ר׳ אברהם סלאָנימער, אַ געוועזענער מלמד און אַ גרויסער למדן, כאָטש אַ שטיקל שוטה, זאָל ער מיר מוחל זיין. פון אַכט קאַנדידאַטן איז ער געוואָרן רבי.

נאָר די קאָברינער חסידים און די בריסקער „גרינגע" חסידים, ווי מען האָט זיי גערופן, וואָס זיינען נאָר געווען חסידים לפנים, האָבן געוואָלט האָבן אַ נאָהענטן רבין. פאָרן אַזש קיין סלאָנים, איז פאַר זיי געווען צו־ווייט, האָבן זיי אויסגעטראַכט, אַז דער פאַרשטאָרבענער רבי האָט געזאָגט פאַר דער פטירה, אַז זיין אייניקל נח איז ראוי צו זיין רבי; דאָס איז געווען אַן אויסגעטראַכטער ליגן. און נישט קוקנדיג אויף דעם, וואָס דאָס איז געווען אַ ליגן, וואָס דאָס בחורל איז געווען אינגאַנצן אַ כ צ ע ן יאָר אַלט, וואָס ווענן אים זיינען געגאַנגען נישט קיין שיינע קלאַנגען, האָבן אים דאָך אַ הונדערט חסידים געקרוינט פאַר אַ רבי.

אַז דער טאַטע איז געקומען פון סלאָנים, פון דעם רבינס „קרוינונג", האָט ער, פרייטאָג צו נאַכטס באַם טיש, ווי שטענדיג, אָנהויבנדיג עסן, איידער די חסידים קומען נאָך אָן, גערעדט מיט דער מאַמען פון חסידות, כּ ד י א י ך ז אָ ל ה ע ר ן.

— וואָס זאָגסטו, שרה, — האָט ער זיך געווענדט צו דער מאַמען, — ז י י ן זכרונו־לברכהס אייניקל, נח, אַ אינגל פון אַ יאָר אַכצען, וואָס אונזער חצקל, גלויב מיר, קאָן בעסער לערנען פאַר אים, האָבן די שקצים געמאַכט פאַר אַ רבי, אויסגעטראַכט אַזעלכע ליגנס, אַז ע ר, זכרונו לברכה, האָט געזאָגט, מען זאָל אים מ אַ כ ן פאַר אַ רבי. וואָלסטו ווּסן, וואָס פאַר אַ גאָרנישט ער איז!

עס פאַרשטייט זיך, אַז ווען ע ר, זכרונו־לברכה, וואָלט געהייסן מאַכן אַ בערער, להבדיל, פאַר אַ רבין, וואָלט מען אַוודאַי געמאַכט. אָבער ער האָט דאָך נישט געהייסן!..

און דער טאַטע האָט נישט געוואוסט, אַז די דאָזיגע ווערטער, וואָס ער האָט איצט גערעדט, זיינען געווען פאַר מיר אַ מין זוימען, פון וועלכן עס איז דערנאָך אויסגעוואַקסן אין מיר אַקעגן־געפיל צו חסידות מיט די רביים.

נאָר צו אַכט־ניין יאָר בין איך שוין געווען אַ פאַרטיגער חסיד. אַז די גרויסע חסידים, וואָס זיינען אומגעפאָרן פון רבין, האָבן אויפן וועג זיך אָפּגעשטעלט באַם טאַטן, בין איך פון זיי נישט אָפּגעטראָטן, בעת איך בין געווען פריי פון חדר; און דער טאַטע פלעגט טאַקע שיקן צו מיין רבין אַ צעטעלע, ער זאָל מיך באַפרייען אויף דער צייט, וואָס די גרויסע אורחים זיינען באַ אונז געווען.

אין אַ האַלב יאָר אַרום, נאָך ר׳ אברהמלעס קרוינונג, איז ער אַליין אומגעפאָרן צו זיינע חסידים נאָך ארץ־ישראל־געלט, און ער איז בּאַ אונז געווען שבת. איך בּין שוין נישט אָפּגעטראָטן פון אים, געשטאַנען נעבּן אים און געקוקט אים אין די אויגן אַ ר י י ן און ג ע ה אָ ר כ ט.

איינמאָל אין דערפריה, צום פרישטיק, בּין איך געשטאַנען נעבּן אים און געקוקט אויף אים.

— חצקל, האָט ער פּלוצלינג מיך אַ פרעג געטאָן, — דו קאָנסט לערנען? זאָג.

— יאָ, — האָבּ איך נאַאיוו געענטפערט.

— אַן ערליכער איד בּיסטו?

— יאָ...

און אויף אַלץ, וואָס ער האָט מיך געפרעגט, האָבּ איך געטאָן און געענטפערט פּשוט און הילכיג: יאָ.

די חסידים האָבּן בּאַלד דערציילט דעם טאַטן, וועלכער איז געווען אין אַ צווייטן צימער און געזעהן, אַז מען זאָל דערלאַנגען דאָס עסן, אַז איך האָבּ דעם רבּין געענטפערט ה אַ מ ע ט נ ע, צו פּשוט, אַזוי ווי מען ענטפערט גלאַט אַ אידן: יאָ, יאָ, יאָ... אַ ז אַ אינגל זאָל נישט ווּיסן, אַז מען דאַרף פאַרן רבּין מורא האָבּן. נאָכן עסן, אַז איך בּין אַריינגעגאַנגען צום טאַטן אין צווייטן צימער, האָט ער מיר אַוועקגעלעגט אַ מוסר:

— חצקל, דו בּיסט געשטאַנען אַנטקעגן רבּין און געקוקט יאים אין די אויגן, אַזוי ווי מען קוקט אויף אַלע מענשן... דו ווייסט, אַז ווען דער רבּי גיט אויף מיר אַ קוק, שטעלן זיך מיר האָר און נעגל קאַפּויר! אַ קליינינקייט, אַ רבּי! ווידער, אַז ער פרעגט דיך, ענטפערסטו זיך — יאָ, יאָ... מיאוס! דעם רבּין ענטפערסטו, אַז דו בּיסט אַן ערליכער איד. דו ווייסט, וואָס בּאַם רבּין הייסט אַן ערליכער איד? דו האָסט נאָך אין דעם קיין השגה נישט. אַזאַ אינגעלע, ווי דו, דאַרף שוין אָבּער שכל האָבּן.

די דאָזיגע רייד האָבּן אויף מיר שטאַרק געווירקט, איך האָבּ מיך געפילט זינדיג, אַזוי ווי איך וואָלט אָפּגעטאָן דאָס גרעסטע פאַרבּרעכן, עס האָט מיך פאַרנומען בּאַם האַרצן, און טרערן האָבּן זיך גענומען גיסן פון מיינע אויגן.

— וועל איך גיין איבּערבּעטן דעם רבּין, — האָבּ איך געזאָגט דעם טאַטן מיט טרערן אויף די אויגן.

— דו דאַרפסט אים נישט איבּערבּעטן, — האָט דער טאַטע געזאָגט, — דער רבּי ווייסט שוין אין דעם דריטן צימער, אַז דו וויינסט און דו האָסט חרטה, און ער וועט דיר מוחל זיין. געדיינק, אַז אַ רבּי איז נישט קיין

קלייניגקייט, וועסט עלטער ווערן, וועסטו וויסן, וואָס אַ רבי איז!..

איצט האָבן די חסידים דערציילט דעם רבין, אַז דער טאַטע האָט מיך געמוסרט און איך האָב געוויינט, אַז איך האָב צער פאַר מיין גרויסן חטא, און ער האָט געהייסן מיך אַריינרופן. אַז איך בין אַריין, האָט ער געזאָגט:

— ראגה נישט, מיין קינד, איך זעה, אַז דו וועסט זיין אַן ערליכער איד...

פון דעמאָלט אָן בין איך געוואָרן אַ הייסער חסיד. אַ כּח אין וכּוחים האָב איך שטענדיג געהאַט, פלעג איך אָפטער האַלטן וכּוחים מיט די מתנגדישע יונגע־לייט און אויפגעוויזן זיי, אַז זייער לערנען איז גאָרנישט ווערט, און זייער דאַוונען איז גאָרנישט ווערט, און איין קרעכץ פון אַ חסיד איז טייערער פון אַ מתנגידס אַ דאַוונען מיט אַ פאַסטן.

איינמאָל, געדיינק איך, אַ שבת, איז ר׳ אברהם יצחק פון סלאָנימער רבין געווען בּאַ אונז צו גאַסט, האָט בּאַ אונז געוויסעלט פון די שטאָטישע חסידים. אין דערפריה האָט דער גאַסט בּאַם טיש געזאָגט פאַר זיי זעהר פיל חסידיש, און איך האָב זיך צוגעהערט.

... און דער ריזשינער האָט געזאָגט, — האָט ער דערציילט, — אַז ווען איך וואָלט געוואָלט זיין אַ גאון, וואָלט איך געווען, נאָר עס איז נישט כּדאי אָפּצורייסן זיך פון יגאָט, כאָטש אויף איין שעה.

... און דער לעכוויטשער האָט געזאָגט, אַז ווען ר׳ שמעון בן יוחאי וואָלט נישט געמאַכט דעם זוהר, וואָלט איך געמאַכט דעם זוהר...

און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. די מעשיות האָבן דעמאָלט אויף מיר געמאַכט אַ געוואַלדיגן איינדרוק, אָבער אַזוי ווי איך בין, אַפּנים, געבוירן געוואָרן מיט נישט קיין חסידישער נאַטור, האָב איך לסוף פון די דאָזיגע מעשיות אַרויסגעטראָגן שטימונגען און איבערצייגונגען אַנטי־חסידישע...

אָבער עס מאַכט נישט אויס, אינגלוויז בין איך געווען אַ פאַרברענטער חסיד, האָב געקענט אַלע חסידישע נגונים ביז צוויי הונדערט שטיק און געהאָפּקעט מיט די חסידים און געשעפּט נחת פון זיי, און דער טאַטע האָט געשעפּט נחת פון מיר. ער האָט, נעבעך, געמיינט, אַז איך וועל שוין אַזוי בלייבן אַ פייערדיגער חסיד.

אויפן צווייטן יאָר איז געווען דער סלאָנימער רבי בּאַם טאַטן צו גאַסט אויף שבת; עס זיינען אָנגעפאָרן איבער דריי הונדערט חסידים. האָט מען געמאַכט פאַר אַלעמען אַ גרויסאַרטיגן שבת. געקומען איז דער רבי, געדיינק איך, אַרום דאָנערשטאָג און איז אָפּגעווען ביז רינסטאָג. נאָר

וואָס עס האָט זיך אין אָט די טעג באַ אונז אָפּגעטאָן, איז זיך שווער פאָרצושטעלן. חסידים האָבן געבראַכט מיט זיך ווייִנען, און בראָנפן האָט דאָך באַם טאַטן נישט געפעלט, האָט מען עפּעס געהוליעט!

רינסטאָג זייִנען אַלע נישט־היגע חסידים אַוועקגעפאָרן, און דער רבי מיט די קאַמעניצער חסידים איז געפאָרן צו אַ רייִכן ישובניק לייבל קרוהעל פון קרוהעל. דאָס איז געווען אַ הייסער חסיד און אַ בעל־צדקה.

געווען איז דאָס דאָרף קרוהעל אַ צוויי מייל פון שטאָט. עס פאַרשטייט זיך, אַז לייבע האָט געמאַכט אַ גרויסע סעודה פאַרן רבין מיט די חסידים. זיצט מען באַם טיש און מען עסט, און מען טרינקט, און מען זינגט — קומט אַריין אין מיטן אַ זשאַנדאַרמסקער אָפיציר מיט אַ צען סאָלדאַטן, מיט דעם קאַמעניצער אַסעסער בראָש, און מען נעמט אַרום די גאַנצע קרעטשמע. פרעגט דער אָפיציר:

— וואו איז דער רבי?

איז אויף אַלעמען אַרויפגעפאַלן אַ פּחד. אַ רבין קאָן מען דערקענען, און דער אָפיציר האָט באַלד אַנידערגעשטעלט אַ וואַך נעבן אים. מען האָט געמאַכט אַ רעוויזיע אין דעם רבינס זאַכן, און זייִנע טשעמאָדאַנעס און קעסטלאַך, וואו עס איז געלעגן צוויי טויזנט פינף הונדערט רובל ארץ־ישראל־געלט מיט ביכער, מיט חשבונות, מיט בריף פון ארץ־ישראל א. אַז. וו. האָט מען אַלץ פאַרחתמעט און דעם רבין האָט ער געהייסן אַוועקפירן קיין בריסק אין טורמע.

דער טאַטע האָט געבעטן דעם אַסעסער, מען זאָל דעם רבין נישט פירן קיין בריסק, נאָר איבערלאָזן דאָ מיט סאָלדאַטן, וואָס זאָלן אים היטן.

דער אַסעסער האָט איבערגערערט מיטן אָפיציר, האָט געגומען אין יד אַריין אַ פופציגער און עס איז געבליבן רעכט.

דער זיידע, וואָס ער איינער וואָלט דאָ געקאָנט העלפן, איז גראָד אין דערהיים נישט געווען, און קיין בריסק איז געפאָרן דעם טאַטנס ברודער יאָסל. עס פאַרשטייט זיך, אַז ער איז אַוועק צום איספּראַווניק און געבעטן אים, מען זאָל דאָס „צערייבן" און באַפרייען דעם רבין, דערביי האָט ער אים אַרייַנגעלעגט אין יד אַריין צוויי הונדערט רובל, נאָך וואָס ער האָט באַלד באַקומען אַ פּאַפּיר, אַז ער ווערט באַפרייט.

יאָסל האָט געפרעגט דעם איספּראַווניק, פון וואַנען האָט זיך גענומען אָט דער גאַנצער טומל מיטן אַרעסט, און דערויף האָט אים דער איספּראַוו־ניק דערציילט, אַז דעם רבין האָבן געמסרט אידן גופא, אַז ער, דער איספּראַווניק, האָט באַקומען אַ פּאַפּיר, אונטערגעשריבן פון אַ איד, אַז אין קאַמעניץ געפינט זיך אַ רבי, וואָס קלייבט געלט פאַר פּאַלעסטינא. דאָס שמעקט מיט טורמע און דאָס געלט דאַרף קאָנפיסקירט ווערן.

— און ווען נישט דיין טאַטע, — האָט ער געזאָגט, — וואָלט איך אים בשום אופן נישט באַפרייט.

יאָסל האָט געבראַכט דאָס פּאַפּיר, און מען האָט באַפרייט דעם רבין. פון דעמאָלט אָן האָט ער אויפגעהערט צו פאָרן אַליין קלויבן ארץ־ישראל־געלט, נאָר אָנשטאָט אים פלעגן אַרומפאָרן משולחים.

די געשיכטע האָט זעהר פאַרדראָסן די חסידים און איבערהויפּט מיין טאַטן; ערשטנס, די שרעק, וואָס דער רבי האָט געהאַט, און, צווייטנס, איז געווען איינגעפירט אַזאַ מין טראַדיציע, אַז דער רבי זאָל קומען אַלע יאָר קיין קאַמעניץ. איצט אָבער וועט שוין דער רבי קיינמאָל נישט קומען, און דאָס איז אים געגאַנגען אין לעבן. עס איז נישט קיין קלייניגקייט.

בּאַ די חסידים איז געבליבן, מען זאָל דערגיין דעם מסור און זיך גוט אָפּרעכענען מיט אים. דער מסור האָט זיך געפונען, אָבער דאָס איז געווען זעהר אַן אייגנאַרטיגער מסור.

בּאַ אונז אין קאַמעניץ איז געווען איינער אַ שרייבער, וואָס האָט געהייסן טווערסקי. אים האָט דער זיידע אַראָפּגעבראַכט (אויב דער לעזער געדיינקט) פון בריסק צו זיך, ווען די שטאָט האָט זיך געבונטעוועט קעגן דער אַרענדע. דעמאָלט האָט ער באַדאַרפט האָבן אַ שרייבער, וואָס זאָל צונויפשטעלן אַלע טאָג די פּראָטאָקאָלן מכח די בונטאָווטשטשיקעס, אַז זיי ברייינגען אַריין בראָנפן מחוץ לתּחום, נישט צאָלנדיג קיין אַרענדע א. אַז. וו. און דערנאָך, אַז עס איז געוואָרן דער שלום, איז טווערסקי פאַר־בליבן אין קאַמעניץ און האָט זיך באַשעפטיגט מיט שרייבן פּראָשעניעס פאַר די קאַמעניצער אידן, און אָפט מאָל אַפילו פאַר די פּריצים, בעת זיי האָבן זיך צעקריגט צוליב אַ קערטל אָדער אַ מיידל.

אַליין איז טווערסקי געווען אַ געוועזענער גמרא־לערנער, האָט געהאַט אַ גאָלדענעם קאָפּ, איז געווען קלאָר אין ש״ס און אין אַלע מדרשים. נאָר דערנאָך איז ער „אַראָפּ פון וועג“, איז געוואָרן אַן אַפּיקורס, ווי אַמאָליגע משכּילים, און האָט זיך גענומען צו קענטעניש. ער האָט זיך אָבער צו קענטעניש גענומען שפּעט. ער איז שוין געווען אַלט דערצו און איז געבליבן אין מיטן וועג. איצט האָט ער קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט, ווי צו מאַכן פון פּראָשעניעס־שרייבן אַ פּראָפעסיע און לעבן דערפון.

אין דעם פּרט איז אים גאַנץ גוט אַוועק. אין ווילנע האָט מען אים אָנגעהויבן צו ניצן צו די גרעסטע ריעלעס, און זיין נאָמען איז געווען פּאָפּולער אין גאַנץ ווילנער אָקרוג, אַזוי אַז אויב עמיצער האָט געהאַט עפּעס אַ שווערע ריעלע, האָט מען אים אַראָפּגעבראַכט צו זיך אין שטאָט, צו שרייבן פּראָשעניעס און ברייינגען אַלע פּאַפּירן אין אָרדענונג.

קיין פאַרמעגן האָט ער אָבער נישט געקאָנט מאַכן. ערשטנס, איז ער געווען זעהר ערליך פון נאַטור, און אַן אײדעלן כאַראַקטער האָט ער געהאַט, און האָט זיך נישט געקאָנט רינגען מיט זײנע קליענטן. וויפיל מען האָט אים געגעבן, אַזוי פיל האָט ער צוגענומען שטיל, אָהן ווערטער; און, צווייטנס, האָט ער ליב געהאַט צו פאַרפטרן, וויפיל ער האָט פאַרדינט, האָט פײנט געהאַט איבערצולאָזן אויף מאָרגן, נאָר אַ ל ץ ה ײ נ ט פ אַ ר־ל ע ב ן, און טאָמער האָט ער פאָרט נישט געהאַט וואו אַהינצוטון דאָס פאַרדינטע, האָט ער עס אַוועקגעגעבן אַלע נויט־באַדערפטיגע. מען האָט אים שוין געקענט און צו אים האָבן זיך געצויגן אַלע שווערע הערצער.

ער האָט געקאָנט אַוועקגעבן אײנעם די לעצטע קאָפּיקע — און זיך נישט לאָזן אַפילו אויף עסן. אַז ער האָט געהאַט געלט, האָט ער ליב געהאַט צו עסן אַ פערטל גענזענס, אַ פּופּיק, אַ גלאָז ביר, און אַז ער האָט גאָר קיין געלט נישט געהאַט, האָט ער געקאָנט עסן ברויט מיט פּוטער, מיט טײ, און אַז נישט קיין פּוטער — איז אָהן, און אַז נישט קיין טײ — איז מיט וואַסער, און מיט אַ מינוט פריהער, האָט ער אַוועקגעגעבן אַ גוטן ברודער, צי גלאַט אַ נויט־באַדערפטיגן אַ דרײ רובל אָדער פינף, צען, און עס האָט אים נישט אויסגעמאַכט.

ווי אַלע דעמאָלדיגע משכילים, האָט זיך אים זעהר געוואָלט פאַר־שפּרייטן צווישן אידן בילדונג, אויפקלערונג, אָפּשוואַכן דעם „פאַנאַטיזם“ און אַרויספירן אידן אין דער וועלט אַריין.

זײענדיג קלאָר אין ש״ס און אין מדרש, באַלעזן אין אַלע העברעאישע השכלה־ביכער, ווי אויך אין דער רוסישער ליטעראַטור און דערצו נאָך מיט אַ גוטן מענהג־לשון, פלעגט ער אומעטום, וואו ער איז נאָר געווען, דערציילן שײנע, אינטערעסאַנטע מעשיות פאַר קופּקעלאַך אידן, און דער עולם האָט פון אים געלעקט די פינגער. ער האָט אָבער קײנמאָל אין אײן טאָג נישט געענדיגט זײן מעשה, וואָס ער האָט אָנגעהויבן דערציילן, און אַמאָל פלעגט ער אָפּהאַלטן דעם עולם אַפילו דרײ טעג. דער סוף פון זײנע מעשיות איז אָבער שטענדיג געווען גאָר אַן אומערוואַרטעטער: אַזוי, פאַמעליך, שטילערהייט פלעגט ער אַרויפקומען מיט זײן מעשה אויף אַפּיקורסות... און דאָ פלעגט ער שוין פשוט לײקענען אין אַלץ, וואָס געהערט צו רעליגיע, פלעגט מאַכן אַש און בלאָטע פון אַלע תנאים און אמוראים און פון רבנים אַוראַי, און דער עולם פלעגט צעלויפן, פאַר־שטאָפּנדיג זיך די אויערן...

נאָר די מער יונגערע און מער נײגעריגערע פלעגן אַמאָל אָפּשטײן ביזן סוף און האָרכן, און האָרכן...

אין זיין גרויסער מלחמה קעגן רעליגיע האָט ער נאָר פון צווײ, אַפילו גאַנץ פאַרשיידענע רעליגיע־־פאַרשטייער, געהאַלטן: פון ר׳ הלל הזקן און פון ווילנער גאון. ווייטער האָט ער פון אַלעמען געמאַכט עפר ואפר.

ווי ווייט ער איז בכלל געווען פייהיג און געשיקט, קאָן מען זעהן דערפון, וואָס דער בריסקער שטאָט־פירער ר׳ יורל האַקאַדיר, האָט אים אַראָפּגעבראַכט פון ווילנע קיין בריסק צו זעהר אַ גרויסע און קליינגענדיגע ריעלע, וואָס שטאָט האָט געהאַט. דאָס איז געווען עפּעס אַ שרעקליכע געשיכטע מיט פאַלשע פעסער און מיט שיינע אידן און מיט מסירות. נאָר טווערסקי מיט זיין גוטן קאָפּ און געזעץ־קענטענישן האָט געמאַכט צו גאָר־נישט די גאַנצע ריעלע, וואָס שטאָט האָט זיך דערפאַר געשראָקן.

פאַר אָט דעם פּראָצעס איז ער ווערט געווען עטליכע טויזנט רובל, און געגעבן האָט מען אים דריי הונדערט רובל, וועלכע ער האָט אויך באַלד צעטיילט צווישן גוטע ברידער. זיך האָט ער נאָר איבערגעלאָזט פינף און צוואַנציג רובל און האָט דאָס פאַרלעבט אין איין וואָך. אויף דער צווייטער וואָך האָט ער שוין געליטן הונגער ביז אַ ווייטערדיג פאַרדינסטל.

די מעשיות זיינע פלעגט ער דאָס רוב דערציילן באַם פעטער מרדכי־ליבן אין שטוב, „וואָס איז געווען גרויס ווי אַ פעלד״. אין שטוב פלעגן זיך געפינען אַ סך מענשן, און ער פלעגט אָנהויבן דערציילן דריי אַזייגער באַטאָג און ענדיגן זיבן, אַכט אַזייגער אין אָוונט. אַנדערע פלעגן זיך אויף אַ רגע אָפּרייסן און קומען ווידער, אויב עס האָט נאָך נישט געהאַלטן באַ די אַפּיקורסות...

אינטערעסאַנטער פון אַלץ איז געווען די מעשה פון דער פראַנצויזי־שער רעוואָלוציע...

און איינמאָל, געדיינק איך, האָט ער אָנגעהויבן צו ריידן אויף אַלע אונזערע הייליגע פון אברהם אבינו אָן... איז מען זיך אַלע צעלאָפן, נאָר מיין פאָטער אַליין איז געבליבן. אים האָט קיינמאָל נישט געאַרט אָט די אַפּיקורסישע רייד. עס איז אַזוי ווי נישט געווען זיין דאגה, בעת טווערסקי האָט אַפילו געמאַכט צו בלאָטע זיין רבין אברהמלע. אים, דעם טאַטן, איז גראַדע געווען געפעלן דער אַפּיקורס טווערסקי, וואָס האָט אַ גוט האַרץ, שיינקט אַ סך צדקה, איז אַן ערליכער מאַן און אַ קלוגער. טווערסקי, ווידער, האָט ליב געהאַט דעם טאַטן מיינעם פאַר זיין טאַקטישקייט, פאַר זיין קאָנען פאַרליידן אַ מענשן נישט קיין פרומען און פאַר זיין האַרציגקייט.

נאָר דעם טאַטן איז איינמאָל איינגעפאַלן, אַז די מסירה אויפן רבין מוז שטאַמען פון טווערסקין, הגם ער האָט באַ זיך נישט געקאָנט פועלן,

אַז טווערסקי זאָל זיין אַ מסור. יערנפאַלס, האָט דער טאַטע גערעכנט, אַז טווערסקי מוז וויסן, פון וואַנען עס שטאַמט די מסירה.

וואָרום איינמאָל, בעת עטליכע הונדערט חסידים האָבן זיך אויפגעקליבן מיטן רבין, האָט ער אַליין געהערט, ווי טווערסקי האָט געזאָגט, אַז עס האָבן זיך אויפגעקליבן עטליכע הונדערט בהמות אָפּצוגעבן כבוד אַזאַ טיפּש. דאָס האָט דעמאָלט געמאַכט אויפן טאַטן זעהר אַ שווערן איינדרוק.

נאָך אַ געוויסער קווענקלעניש, האָט דער טאַטע פאַררופן טווערסקין צו זיך און אים געבעטן, ער זאָל זאָגן דעם אמת, ווער האָט עס געמסרט דעם רבין. אויב ער אַליין האָט עס געטאָן, טאָ זאָל ער זיך מודה זיין פאַרן טאַטן.

— נו, איך האָב דאָס געטאָן... — האָט טווערסקי רוהיג געזאָגט. דער טאַטע איז נשתּומם געוואָרן.

— ווי פאַלט דיר איין צו טון אַזאַ געמיינע זאַך? — האָט דער טאַטע אַ צעטרייסלטער געפרעגט, — דו ביסט דאָך עפּעס אַן אָרנטליכער מענש. ס׳טייטש, וואו איז דיין מה דעלך לא סני לחברך לא תעביר?

טווערסקי האָט פּשוט געענטפערט:

— קומען קומט אברהמלען גוט אָפּצושמייסן, זאָל ער נישט פאַרפירן טויזנטער מענשן און נישט אויסנאַרן בײַ זיי די לעצטע גראָשנס. אָבער איך בין מיך מודה, אַז איך וואָלט עס נישט געטאָן, כאָטש עס איז אַ „מצוה" דאָס צו טון. צו דעם האָט מיך געבראַכט איינער אַ מענש, וואָס דער רבי האָט אים אומגליקליך געמאַכט. אַ מענש — אַ פיינער. בין איך מיט אים איינמאָל געווען בײַ דור־יצחקן אין וויינשיינק, און ער האָט געזאָגט, אַז ער וואָלט געגעבן פינף און צוואַנציג רובל, ווען מען זאָל געבן דעם רבין פינף און צוואַנציג שמיץ, און דערפון האָט זיך עס גענומען...

דער טאַטע האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז ר׳ לייב מאירס אַרבעט. און ער האָט פאַררופן אַלע חסידים אויף אַן אספה מכּח דעם. ר׳ אָרעלע, דער פירער פון די חסידים, איז דעמאָלט געווען דין אין שטאָט, און ער איז אויך געווען אויף דער אספה. עס איז געבליבן בײַ זיי צו פאַרמסרן דעם ר׳ לייב מאירס פאַר „א י ם", זאָל געזונט זיין, און אַז עס איז אַ מצוה אים אָנצוטון כּל הצרות.

מיט וואָס האָט אים אומגליקליך געמאַכט דער רבי, וועלן מיר הערן ווייטער.

דער ראָזינגער ר׳ לייב מאירס איז געווען אַ זאַסטאַווער. זיין פאָטער ר׳ מאיר איז געווען אַ איד, אַ גדול בישראל, און האָט פאַרמאָגט צוואַנציג

טויזנט רובל. דער זון לייבע, אַ למדן און אַ גוטער העברעער, אַ איד אַ קלוגער און אַ נגיד אויך, איז געווען אַ פּאַרקאָכטער מתנגד. געהאַט האָט ער אַ זון, הערשל, אַ געראָטענער יונגערמאַן, אַ פיינער לערנער און אַ וואויל קינד, און אָט דער הערשל איז געוואָרן אַ סלאָנימער חסיד. באַלד נאָך זיין חתונה איז ער אַוועקגעפאָרן צום רבין קיין סלאָנים, איז דאָרט אָפּגעזעסן צוויי חדשים און געקומען אַהיים אַ פאַרברענטער חסיד.

געקומען איז ער פון סלאָנים אַהיים באַנאַכט און האָט אָנגעקלאַפּט אין טיר. אַז מען האָט אין שטוב דערקענט זיין קול פון יענער זייט טיר, האָט דער פאָטער אים נישט געוואָלט אַריינלאָזן, און דאָס ווייב האָט אים געעפנט קעגן דעם ווילן פון שווער. אַז ער האָט זיך געלעגט שלאָפן אין זיין בעט, האָט ער דערפילט, אַז די פּערענע איז וואַרעם. און אַז ער האָט געפרעגט, ווער איז דאָ פריהער געשלאָפן, האָט דאָס ווייב געזאָגט, אַז זי. האָט ער באַלד געכאַפּט די פּערענע, איז דערמיט אַרויס אין דרויסן און אויסגעקלאַטשעט זי אין שניי, כדי עס זאָל אַראָפּ די וואַרעמקייט פון דער פּערענע, וואָס דעם ווייבס גוף האָט אויסגעוואַרעמט.

פון דער דאָזיגער מעשה האָט דאָס ווייב אָנגעהויבן ווייגען. דאָס געוויין האָט דערהערט דער פאָטער, און אַז ער איז אַריין אין צימער פרעגן, וואָס זי וויינט, האָט זי אים דערציילט, וואָס זיין זונעלע, דער חסיד, האָט געטאָן. דאָס מאָל האָט אים דער פאָטער גוט אָנגעשלאָגן, און ער איז ווידער אַנטלאָפן צום רבין קיין סלאָנים.

דאָס ווייב האָט אים אָבער האָלט געהאַט און האָט געווייס חרטה געהאַט אויף איר דעמאָלדיג וויינען, וואָס האָט געבראַכט דערצו, אַז דער פאָטער האָט אים אויסגעפּאַטשט. און ווער ווייס, ווען ער וועט זיך צוריק-קערן. זי איז געפאָרן קיין סלאָנים און געבעטן דעם רבין, ער זאָל הייסן איר מאַן פאָרן מיט איר אַהיים. דער רבי האָט געהייסן, ער איז געפאָרן אַהיים און האָט זיך אַפילו איבערגעבעטן מיטן טאַטן.

אָבער הערשל איז געווען זעהר אַ הייסער חסיד. ווינטער איז ער געגאַנגען אין דער קאַלטער מקוה אַלע טאָג, אַ פאַרקילטער, און ער האָט נאָך געדאַווגט און געדבוקעט זיך. אין דאַווגען האָט ער געשריען מיט אַלע כחות און איז קראַנק געוואָרן מיטן האַרץ און מיטן האַלז פון די קאַלטע מקוואות און פון אַזאַ שרייען אין דאַווגען. טאָג און נאַכט האָט ער פאַרבראַכט אין חסידות, האָט זיך אָפּגעשיידט פון דעם ווייב, האָט אַרומ-געשוועבט צווישן הימל און ערד און איז פון אַזאַ פאַרקאָכטקייט לסוף משוגע געוואָרן. זיין קראַנקייט האָט אָפּגעקאָסט דעם פאָטער אַ שלל מיט געלט, און ער איז געשטאָרבן.

דערזועלבער ר׳ לייב האָט געהאַט אַן איידעם, אַ מתנגדס אַ זון — און דער איז אויך געוואָרן אַ חסיד. ער האָט אַוועקגעוואָרפן דאָס ווייב, איז מער געווען באַם רבין ווי אין דערהיים.

זעהענדיג, ווי עס ווערט אַ תל פון זיין גאַנצער פאַמיליע, האָט ר׳ לייב געוואָלט אויסלאָזן זיין כעס אויפן רבין, וואָס האָט, לויט זיין מיינונג, צענישטערט זיינע קינדער. פון רבין האָט ער, פאַרשטייט זיך, נישט געהאַלטן, און גאָר נישט ווילנדיג האָט אים דער כעס דערפירט צו אַזאַ אומגעלומפערטן און מיאוסן געדאַנק: ווי מסרן.

נאָר די חסידים, וואָס האָבן באַשלאָסן אויף דער אספה, אַז מען מעג אים אָנטון כל הצרות שבעולם, האָבן אים אָפּגעטאָן נאָר אַ קליינינקייט.

דער ראָזינער ר׳ לייב, וואָס איז געווען נאָר אַ גרויסער סוחר פון מעל און האָט געהאַט קאָמיסיאָן פון די גרעסטע מילנערס, פלעגט צעטיילן די מעל אין קאַמעניץ, אין בריסק און נאָך וואו אויף קרעדיט. דאָס איז שוין געווען אַ מין טראַדיציע — ער גיט אָהן געלט, און דערנאָך, אַז מען האָט איינגעצאָלט, האָט מען ווייטער גענומען סחורה. קאָן מען, הייסט עס, אויף אַזאַ אופן טון אַ גרויסע רעה ר׳ לייבן: אויפגעבן אַלע קרעמער, אַז זיי זאָלן נישט צאָלן, וועט ר׳ לייב מוזן באַנקראָטירן, און ער וועט האָבן אַ וויסטן סוף. זיי, די קרעמער, וועלן סחורה אַלע מאָל האָבן, וואָרום די מעל וועט דאָך נישט בלייבן אָהן אַ קאָמיסיאָנער.

איז געפאָרן אַ חסיד פון קאַמעניץ אין שליחות צו די בריסקער חסידים, אַן ערדה פון מער ווי צוויי הונדערט מאַן, זעהן צו פאַרווירקליכן דעם באַשלוס.

דער באַשלוס איז דורכגעפירט געוואָרן גרויסאַרטיג, וואָרום אַז ר׳ לייב איז באַלד נאָכדעם געקומען קיין בריסק און איז געגאַנגען צו די קרעמער איינמאָנען געלט און ווייטער מאַכן באַשטעלונגען, האָט אים קיינער נישט געגעבן קיין גראָשן, און אָנשטאָט דעם האָט מען אויף אים געשריען:

— מסור, אַרויס פון קראָם! אַ איד זאָל מסרן אַ רבין!

און טאָמער איז ער נישט אַזוי גיך אַרויסגעגאַנגען פון קראָם, זיינען שוין באַלד אָנגעקומען אַלע חסידישע אינגלאַך, און מען האָט אים פאַרוואָרפן מיט שטיינער און מיט בלאָטע, נאָכלויפנדיג נאָך אים איבער אַלע גאַסן, וואו ער איז געגאַנגען, אַזוי אַז ער האָט געמוזט אַנטלויפן פון בריסק. פון דעם שפיל האָט ער געהאַט היזק גאַנצע זעקס טויזנט רובל!

איינן געלט האָט ער געהאַט און באַנקראָטירן האָט ער נישט געוואָלט, האָט ער אָפּגעצאָלט אין די מילן, וויפיל עס איז געקומען. נאָר אַזוי ווי ער האָט שוין נישט געקאָנט פאַרקויפן קיין מעל מחמת דעם „באָיקאָט“, האָט מען אָפּגענומען באַ אים די אַלע קאָמיסיאָנען פון מעל, און ר׳ לייב

איז געבליבן אָרים. אין בריסק האָט ער נישט געטאָרט קומען, וואָרום מען האָט אים געסטראַשעט מיטן טויט.

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט ער אַריינגעשיקט אַ גרויסן בריף צו מיין טאַטן, געשריבן אויף לשון־קודש. דער בריף, קלוג צונויפגעשטעלט, וואָס האָט געקאָנט מאַכן אַן איינדרוק, האָט גערעדט וועגן שלום, אַז ער, ר׳ לייב, וועט זיך פאַרלאָזן אויף מיין טאַטן מיט ר׳ אָרעלען, און וואָס זיי וועלן אים צופסקענען, וועט ער מקיים זיין.

דער טאַטע האָט פאַררופן צו זיך די קליגערע חסידים מיט ר׳ אָרעלען בראש צו באַראָטן זיך. באַ די חסידים איז געבליבן, אַז ר׳ לייב זאָל פאָרן צום רבין קיין סלאָנים און מיטנעמען מיט זיך זיינע דריי אינגלאַך אין עלטער פון צען ביז פופצען יאָר, זאָל אַריינקומען צום רבין אין זאָקן און אים איבערבעטן, דערביי דאַרף ער אומקערן פיר הונדערט רובל געלט, וואָס האָט געקאָסט שוחד מיט הוצאות, און פינף הונדערט רובל קנס אויף ארץ־ישראל — צוזאַמען ניין הונדערט רובל, און ער דאַרף שווערן אויף זיין הן־צדק, אַז ער וועט פאָרן אַלע יאָר קיין סלאָנים צום רבין און מיטנעמען די אינגלאַך ביז נאָך דער חתונה. דערנאָך וועלן זיי שוין אַליין פאָרן צום רבין... פאַר די קאָמעניצער חסידים, ווידער, דאַרף ער איינגעבן אַ נייע ספר־תורה אין שטיבל אַריין, און ער מוז קומען פון זאַסטאַוויע אַלע שבת דאַוונען אין שטיבל. דאָס הייסט: ער מוז ווערן אַ חסיד! גאָר ווי מען נויט עמיצן שמדן זיך...

אויף דעם געלט איז ער באַשטאַנען, כאָטש ער האָט שוין קיין געלט נישט געהאַט. וועט ער פאַרקויפן די צירונג: זיין ווייבס, די שנירס און טאָכטערס, אָבער פאָרן קיין סלאָנים אַלע יאָר — דערויף האָט ער באין אופן נישט געקאָט באַשטיין.

און ער איז געלאָפן דורכריידן זיך מיטן טאַטן. טרערן האָבן זיך אים געגאָסן פון די אויגן.

— משה, — האָט ער געזאָגט, — דו ביסט דאָך אַ קלוגער. דו פאַר־שטייסט דאָך יאָ עפּעס אַ מענשן און אַ האַרץ האָסטו אַ גוטס, זאָג מיר, איך בעט דיך, אדרבה, אויג אויף אויג, צי קאָן איך נאָך מיינע אַלע אומגליקן און צרות ווערן אַ נעצוואונגענער חסיד? צי קאָן מען בכלל ווערן עפּעס פּלוצלינג און געצוואונגען. בפרט נאָך, אַז איך האַלט נישט און האַלט נישט פון חסידות. אין מיין בלוט איז עס נאָרנישט פאַראַן. איך זאָג דיר אָפן, דו ווייסט דאָך, אַז איך האָב נאָר גערעדט פאַר טווערסקין, און ריידן איז דאָך נישט טון. איז נישט גענוג, וואָס איר האָט מיך געמאַכט פאַר אַן אָרימאַן, אָהן

פּרנסה, ווילט איר נאָך באַ מיר צונעמען מיין מתנגדות, וואָס איז באַ מיר אַזוי טייער, ווי באַ דיר דאָס חסידות. געלט וועל איך געבן, כאָטש דאָס לעצטע, און צום רבין איבערבעטן וועל איך אויך פאָרן, און דאָס דאַרף זיין געגוג, וואָס חיל מען נאָך? משה, דו האָסט אַ גוט האַרץ, דו דאַרפסט מיך פאַרשטיין און זעה טו מיר דאָ אַ טובה.

דער טאַטע, וואָס האָט איצט ווירקליך אויף אים רחמנות געהאַט, האָט אים צוגעזאָגט אויסצופירן באַ די חסידים דאָס, וואָס ער פאַרלאַנגט.

נאָך שווערער מיה און מאַטערניש איז ענדליך געבליבן, אַ דאַנק מיין טאַטן, אַז מען דאַרף אים פאַרלייכטערן, אָבער צום רבין מוז ער דאָך פאָרן, כאָטש איין מאָל: אויף ראש־השנה...

קאַפּיטל XVI

מיין לערנען. — אַמאָליגע מוכרי־ספרים. — מיין ערשטע חברה. — ישראל ווישניאַק. — דאָס עקזאַמענירן ישראלן. — ישראלס קאַריערע. — בײַ וואָס ער איז געבליבן שטיין.

צו צוועלף יאָר האָב איך ליב געהאַט זומער פאַרנאַכט צו מנחה, ווען מען ווערט פרײַ פון חדר, גיין אין בית־המדרש, און צווישן מנחה און מעריב, זיך זעהן מיט אַלע בחורים, וואָס לערנען אין בית־המדרש, זיך באַקענען מיט נײַע פּרושים און אויך מיט די בעלי־ביתלאַך, וואָס האָבן אָקאָרשט חתונה געהאַט, און ריידן מיט זיי פון פאַרשיידענע אידישע זאַכן און אַזוי ענינים פון לעבן. איך פלעג עפענען אַ גמרא — אין אַן אָוונט בײַ דעם טיש ריידן דעם גאַנצן בין־מנחה און מעריב, און אַ צווייטן אָוונט בײַ אַן אַנדער טיש. דאָס איז געווען אַנגענעם.

דאָ האָב איך אָפטער געהאַט וכּוחים וועגן חסירות. איך האָב שטענדיג געהאַט אַ נאַטור צו קלעפּן זיך צו גרעסערע, האָב זיך געסטאַרעט זײַן מיט זיי חבר. און מיך האָט נישט געאַרט, וואָס איך בין בײַ זיי דער קלענסטער, ווײַל איך האָב הנאה געהאַט צו הערן דעם שכל פון די עלטערע, און אָט די אײַנגשאַפּט מײַנע האָט מיר געגעבן מוט צו דיספּוטירן מיט זיי וועגן חסירות, און ווײַל איך האָב געהאַט אַ כּח אין וכּוח, האָב איך אָפט מאָל מנצח געווען.

אין בית־המדרש זײַנען געווען זעהר פיל ש״סן, אָבער צעריסענע, און דאָס איז געווען, געדיינק איך, אַ ברענענדיגע פראַגע דעמאָלט: די יונגע־לײַט מיט די פּרושים האָבן זיך באַקלאָגט, אַז זיי קאָנען נישט לערנען אין קיין גמרא: אַלע גמרות צעריסענע.

אַמאָל פלעגן די מוכרי־ספרים אומפאָרן אויפן לאַנר מיט אַ שקאַפּע: מענרעלע מוכר־ספרימס קליאַטשע. אין וואָגן פלעגן ליגן פאַרשיידענע ספרים און מעשה־ביכלאַך, און פאַרפאָרן פלעגן זיי אין בית־המדרש אויפן הויף. באַנאַכט פלעגן זיי אַרײַנפאָרן ערגעץ אין אַ ביליגער קרעטשמע; אין דער־

פריה צום ראַוונען איז שוין אַזאַ מוכר־ספרימניק ווידער געשטאַנען מיט זיין „פערד און וואָגן" אויפן שול־הויף. צייטנווייז פלעגט אַזאַ מוכר־ספרים אָפּרינגען אין גרויסן בית־המדרש אַ טיש באַם טיר פאַר אַ פּאָר רובל און זיך דאָרטן אויסגעלעגט מיט די ספרים, און זיין שותּף (אַמאָל האָט ער געהאַט אַ שותּף) פלעגט דערווייל אַרומפאָרן מיט אַ טייל ספרים אַרום די דערפער.

די דאָזיגע מוכרי־ספרים פלעגן אָפט מאָל מיט זיך פירן אַנאַנסן ווענן פאַרשיידענע ש״סן מיט פאַרשיידענע מפרשים אויף גרויסאַרטיגן פּאַפּיר. איינמאָל האָט אַ מוכר־ספרים געבראַכט אַ מודעה פון די סלאַוואוטער דרוקער, אַז זיי געבן אַרויס ש״סן בהדרת יופי, מיט אַלע מפרשים אויף זעהר אַ גוט פּאַפּיר און שיינעם דרוק. דער פּרייז פון ש״ס — צוויי און זיבעציג רובל, אויסצאָלן אין אַ יאָר צייט צו זעקס רובל אַ חודש.

און מיר איז דעמאָלט איינגעפאַלן צו מאַכן אַ חברה אינגלאַך, וואָס יעדערער זאָל געבן אַ פירער אַ וואָך, און מיר וועלן קויפן דעם סלאַוואוטער ש״ס פאַרן גרויסן בית־המדרש. דער מוכר־ספרים האָט אונז טאַקע געוויזן אַ מסכתּא — איז דאָס געווען אַ יופי!

די חברה איז געגרינדעט געוואָרן, און יאָסעלע, דעם גבירס זון, איז געווען קאַסיר, איך — גבאי, און איבער יעדע צען אינגלאַך האָבן מיר געמאַכט איינעם פאַר אַ „רעסיאַטניק", ער זאָל אויפקלויבן באַ זיי אַלע וואָך די פירערס און אָפּגעבן יאָסעלען דאָס געלט. איינער האָט געפירט דעם בוך, און אַלע אינגלאַך האָבן פּינקטליך געצאָלט. דאָס געלט האָבן מיר דערנאָך אַוועקגעגעבן דעם מגידס זון, משה־אהרן, האָט ער עס שוין אַוועקגעשיקט קיין סלאַוואוטע און מיר האָבן באַלד באַקומען די מסכתּות, וועלכע מיר האָבן איינגעבונדן אין אַ שיינעם בונד. אַזוי האָבן מיר שוין געהאַט באַקומען זעקס כּרכים.

דאָס איז געווען די ערשטע חברה, וואָס איך האָב געגרינדעט אין מיין לעבן און, ווי איך זאָל נישט וועלן זיין באַשיידן און פאַרבאָרגן, מוז איך דאָך מודה זיין, אַז אָהן מיר האָט זי לאַנג נישט געקאָנט עקסיסטירן. איך האָב נאָר באַדאַרפט קראַנק ווערן — און מיין חברה איז צעפאַלן געוואָרן. יאָסל מיט אברהמלען דעם שרייבער האָבן נישט געקאָנט פירן, און אין בית־המדרש זיינען געבליבן די זעקס כּרכים אַלס זכר, מער האָבן מיר נישט אויסגעשריבן.

ישראל ווישניאַק, דער עלוי, וואָס האָט אונז אַלע אינגלאַך געשמיסן פאַר נישט קאָנען לערנען, ווי ער, איז אין לובלין אין אַ פיר יאָר צייט געוואָרן אַ גרויסער מפורסם. ער האָט געלערנט באַם לובלינער רב,

ר׳ הערשעלע, װעלכער האָט אין זײַן שאלות־תשובות געשריבן: „תלמידי הגאון ר׳ ישראל״, מײַן תלמיד דער גאון ר׳ ישראל. „אַלט״ איז דער ר׳ ישראל געװען דעמאָלט צװעלף יאָר, און ער האָט זיך געװאָלט מאַכן אַ רײַזע צו זײַן זיידן קיין קאַמעניץ, ר׳ זעליג אַנדראַרקעס.

פאָרנדיק מיט די בעלי־עגלות, איז ער אָפּגעשטיגן אין אַלע גרויסע שטעט אויפן װעג צו די רבנים רײדן מיט זײ פון תורה, אַװעקשטעלן זײ קשיות, אַז זײ זאָלן נישט װיסן, װאָס צו ענטפערן.

ער איז אויך געװען אין בריסק באַם רב, ר׳ הערשעלע דער לעמבערגער, אויך אַ גרויסער גאון. און ישראל האָט אים דרײַ שעה אָפּגעהאַלטן אין תורה; דער רב איז נתפעל געװאָרן פון זײַנע חריפות. דערנאָך איז ישראל געקומען קיין קאַמעניץ, עס האָט געקאָכט אין שטאָט פון דעם קלײַן גאונדל.

דעמאָלט האָט אים שוין נישט געפּאַסט צו רײדן מיט די קאַמעניצער פּראָסטע אינגלאַך, ער האָט זיך אויסגעקליבן עטליכע פון די בעסערע, צװישן װעלכע איך בין אויך געװען. אָבער מיר האָבן פאַר אים גרויס דרך־ארץ געהאַט, עס איז געװען אַ גרויסע זכיה, אַז ער האָט מיט אונז גע־שטיפט. אין מיטן שטיפן זײַנען אָפט מאָל געקומען צו אים לומדים רײדן פון תורה, און ער האָט זײ פאַרװאָרפן מיט קשיות אין גמרא, און זײ האָבן נישט געװאוסט, װאָס צו ענטפערן.

װי זײַן שטײגער איז געװען, האָט ער אויך באַזוכט דעם קאַמעניצער רב און אים געפרעגט אַ קשיא. דער רב האָט אים אַזױ גיך נישט געענטפערט, איז ער אַרויפגעקראָכן צום רב אויף די קני, אַ קלײנער איז ער געװען, האָט אָנגענומען דעם רבס גרויסע װײסע באָרד אין זײַנע בײדע הענטלאַך און, פירנדיק אַזױ די באָרד פון אויבן אַראָפּ, האָט ער זיך געזאָגט:

— אַ שײנער רב זענט איר, אַז אַ אינגעלע פון צװעלף יאָר פרעגט אײַך אַ קשיא, און איר קאָנט נישט ענטפערן קיין תירוץ...

דאָס איז באַלד באַװאוסט געװאָרן אין שטאָט, און ישראלס העזה קעגן דעם אַלטן רב, װאָס איז געװען אַ באַװאוסטער בקי אין ש״ס, האָט אויפגערעגט אַלע קאַמעניצער גרויסע לומדים. זײ האָבן זיך אויפגעקליבן בראש מיט ר׳ משה כּץ און ר׳ יאָסעלע, דעם קאַרלינער רבס ברודער, אַ גרויסער מופלג, און ר׳ לײב מאירס מיט אַן אָפּמאַך — שטעלן אים, ישראלן, עפּעס נאָך אַ גרויסע גמרא־קשיא, און אויב ער װעט זי באַלד נישט פאַרענטפערן, װעט מען אים אָפּשמײַסן.

דאָס אָרט פאַרן עקזאַמען האָט מען געמאַכט דעם גרויסן בית־המדרש. מען האָט אים באַשטעלט, אַז ער זאָל קומען אויף מאָרגן, צװײ אַזײגער באַטאָג. דאָס געפּיל פאַר באַרימען זיך איז באַ אים געװען זײער שטאַרק אַנטװיקלט, און אויף אַזאַ קשיא איז ער געװען אַ גרויסער בעלן.

ישראל איז געװען באַ זיך שטאָלץ, אַז פאַר אים זײנען גלאַט קײן קשיות נישטאָ. ער קאָן שױן פאַרענטפערן די האַרבסטע קשיות. אָבער ראַף טיף אין האַרצן האָט ער עטװאָס מורא געהאַט — טאָמער װעט ער זיך פאַרפּלאָנטערן און װעט קריגן גוט געשמיסן?..

אין אַזאַ מינוט איז ער געקומען צולױפן צו מיר און געבעטן, אַז איך זאָל קומען אים העלפן — נישט צו דערלאָזן אים שמײסן. געװײנליך, האָב איך זיך פון דעם נישט אָפּגעזאָגט און געבראַכט מיט זיך אין אַלטן בית־המדרש, אײנס אַזײנער, אַכט געזונטע אינגלאַך...

געדײנק איך, װי הײנט, אַז אין בית־המדרש האָבן זיך צונױפגעקליבן אַלע קאַמעניצער לומדים, פּרושים און אַלע קעסט־בעלי־ביתלאַך, װאָס לערנען אין בית־המדרש. עס איז געװען אַ גרױסער עולם. און ישראל, דאָס קלײנע אינגל, איז געשטאַנען מיט אונז באַזונדער. דערנאָך אָבער, אַז עס איז געקומען ר׳ משה כ״ץ און ר׳ יאָסעלע, האָט מען אים גענומען אױפן פאָרהער. זײ האָבן אױפגעמישט אַ גמרא אין פסחים דף ס״ו, געדײנק איך, עמוד ב׳, האָבן אים געהײסן איבערקוקן דעם עמוד גמרא און די תוספותן און פרעגן דערנאָך אַ קשיא. ישראל איז אַרױפגעקראָכן אינגאַנצן אױפן טיש און גענומען פירן מיט די קלײנע פינגער איבער דער גמרא פון אױבן אַראָפּ גאַנץ גיך, און דערנאָך די תוספותן. עס האָט נישט געדױערט קײן פינף מינוט, און ער האָט געזאָגט די קשיא, די לומדים זײנען נבהל און נשתומם געװאָרן פון דעם אינגל, און אָנשטאָט שמיץ האָט מען אים אָנגעהױבן קושן.

— אָבער װי האָסטו אַזױ גיך איבערגעקוקט דעם גאַנצן עמוד גמרא מיט די תוספותן, — האָט מען זיך געװאונדערט איבער אים.

— װײזט מיר די שװערסטע שאלות־תשובות, — האָט ער געענטפערט, — װעל איך אײך אױך אַזױ פירן מיט די פינגער איבערן עמוד און װעל אײך זאָגן באַלד אױף אױסװײניג. און אַז מען האָט אים געגעבן אַ פני יהושע, האָט ער אױך אַזױ גיך מיט די פינגער געפירט איבער דעם עמוד און געזאָגט גלײך אױף אױסװײניג.

נאָכדעם האָט שױן די גאַנצע שטאָט פאַר אים מורא געהאַט, און זײן גאוה איז געװען אין לשער, ער האָט געהאַלטן אַלעמען פאַר פּראָסטע עמי־הארצים, װאָס האָבן אין זיך נישט די פײהיגקײט צו קענען עפּעס טיף און גוט.

אין קאַמעניץ איז ער אָפּגעװען עטליכע װאָכן, די גאַנצע צײט האָט מיט אים געקאָכט די שטאָט, אַלע האָבן נאָר גערעדט פון דעם אינגעלע ישראל, װאָס איז אַזאַ גאון!

דערנאָך איז ער אַוועקגעפאָרן צום פאָטער קיין לובלין און שוין אָנגעהויבן לערנען קבלה. אַזוי ווי ש״ס און פוסקים איז בײַ אים שוין געווען אַ קלייניקייט, האָט ער זיך גענומען צו קבלה און דאָס איז געווען זיין אומגליק. ווען ער וואָלט ווייטער לערנען ש״ס און פוסקים און שאלות־תּשובות, ווי אַלע גאונים לערנען, וואָלט ער אפשר געווען דער צווייטער ווילנער גאון, אחד בדורו.

ליידער, האָט ער זיך צו פריה גענומען צו קבלה. אין אַ יאָר אַרום האָב איך באַקומען פון אים אַ קבלה־ספר, וואָס ער האָט פאַרפאַסט און געדרוקט צו זיין דרײַצענטן יאָר. איך האָב גענומען לעזן דעם ספר און האָב נישט פאַרשטאַנען קיין איין וואָרט. פאַר מיר איז קבלה אינגאַנצן פרעמד געווען, און דאָס איז געווען אַ טיפּיש קבלה־ספרל.

אין סעמיאַטיטש, גראָדנער גובערניע, איז געווען רעמאָלט אַ גביר ר׳ דוד דער ברייטער. דעם נאָמען „ברייטער" האָט ער באַקומען צוליב זיין ברייטער פירונג. ער האָט געלעבט ווי אַ פּירשט. אים האָט זיך פאַרוואָלט נעמען פאַר זיין טאָכטער אַ חתן, אַן עלוי. פון דעם עלוי ישראלן האָט ער געהערט, און ער האָט געשיקט אַ שרכן צו ישראלס פאָטער, ר׳ יוזל ווישניאַק, אַ איר אַ למדן און זעהר אַן אָנגענומענער מענש, אַז ער וויל נעמען זיין זון ישראלן פאַר אַן איידעם. ער גיט פינף טויזנט רובל נדן און צען יאָר קעסט.

ר׳ יוזל האָט זיך נאָכגעפרעגט און דער שידוך איז געשלאָסן געוואָרן. ר׳ דוד דער ברייטער האָט באַשטימט אַ טאָג אויף צו מאַכן די תּנאים, און האָט פאַרבעטן פון גאַנץ ליטע די גרעסטע רבנים און גאונים צו קומען אויף די תּנאים אויף זיינע הוצאות. איצט האָט ער טאַקע אַרויסגעוויזן זיין גאַנצע ברייטקייט: ער האָט געוואָלט, אַז אַלע רבנים זאָלן וויסן, וואָס פאַר אַן איידעם ער נעמט.

אויף די תּנאים זיינען געקומען בײַ אַ פאָר מנינים גרויסע רבנים, און ישראל, דער חתן, האָט גערערט מיט די רבנים פון אַזוינע גרויסע פּלפּולים, אַז זיי זיינען ערשטוינט געוואָרן פון זיין גאונישן קאָפּ. זיי זיינען געווען איבער גליקליך, וואָס זיי איז באַשערט צו הערן פון אַ פערצען־יאָריג אינגל אַזאַ חריפות. די תּנאים זיינען אַראָפּ פירשטליך און צו ר׳ דוד דעם ברייטנס שמחה איז קיין גלייכן נישט געווען.

די כּלה איז נאָך אויך געווען זעהר יונג, אויך אַ יאָר פערצען, האָט ר׳ דוד געבעטן אָפּלייגן די חתונה אויף צוויי יאָר. אים האָט זיך נאָך געוואָלט „אַריינכאַפּן" דעם גרויסן עלוי, אָבער איצט קאָן ער שוין וואַרטן. פאַר זעכצען יאָר האָט ער נישט געוואָלט חתונה מאַכן די טאָכטער.

דערווייל האָט זיך אונטערגערוקט דער פּוילישער אויפשטאַנד. אין סעמיאַטיטש זיינען אַריינגעטראָטן פּאָלאַקן צו פאַרנעמען די שטאָט. באַלד איז אָנגעקומען דאָס רוסישע מיליטער, עס איז געוואָרן אַ שיסעריי, אין וועלכער עס איז דערהרגעט געוואָרן דוד דער ברייטער. זיין גאַנץ פאַרמעגן מיט די אַלע געשעפטן, וועלכע ער האָט געהאַט מיט די פּריצים, זיינען כמעט פאַרפאַלן געוואָרן אין דעם אויפשטאַנד. אינגאַנצן איז געבליבן באַ אַ דרייסיג טויזנט רובל געלט. זיינען אָבער געווען אַ סך קינדער, זין און טעכטער, וואָס דאָס געלט האָט צווישן זיי באַדאַרפט פאַרטיילט ווערן. די יורשים האָבן חתונה געמאַכט די שוועסטער, געגעבן פינף טויזנט רובל נדן, שוין אָהן קעסט.

ישראל האָט חתונה געהאַט און איז אַרויסגעפאָרן וואוינען אין בילסק, אַן אויעזדנע שטאָט, גראָדנער גובערניע, נעבן זיין פעטער ר׳ לייזשע ווישניאַק, וואָס איז געווען אַ גביר און אַ גרויסער למדן.

ער, ישראל, האָט גאָר נישט געקלערט פון קיין געשעפט מאַכן, און אַפילו נישט אַוועקגעגעבן זיין געלט אויף צינזן. ער האָט נאָר געדונגען אַ גרויסע דירה, האָט געביטן דעם רובל און געגעסן. ער האָט גאָרנישט געקלערט, אַז דאָס געלט וועט דאָך סוף כל סוף אויסגיין.

דערווייל האָט ער אָנגעהויבן צו פירן אַ שטאָט פון אַ רבי, צו אים זיינען געקומען לומדישע יונגע־לייט הערן זיין תורה, זיינע שאַרפע פשטלאַך, און ער איז געוואָרן פאַרהייליגט אין שטאָט. אַפילו זיין פעטער ר׳ לייזשע האָט אים אויך גערופן רבי.

וואָס אַ טאָג — איז ער אַלץ מער מפורסם געוואָרן פאַר אַ גאון, פאַר אַ צדיק און אַ בעל־קבלה. ער האָט אַנטדעקט אַ נייעם דרך אין קבלה און האָט געוואָלט גרינדן אַ ישיבה אויף צו לערנען קבלה. טאָג און נאַכט איז באַ אים געווען פול די שטוב מיט לומדים, יונגעלייט זיינען „געשטאַנען אויף די קעפּ“ צו הערן זיין תורה מיט זיין קבלה.

און געלעבט האָט ער אַלץ פון גרייטן רובל. דאָס ווייב האָט אַפילו אָנגעהויבן צו דאגהן, אַז געלט ווערט אַלץ ווייניגער און וואָס וועט זיין דערנאָך, אָבער ער איז געוואָרן אַ קדוש און מיט אים איז געווען שווער צו ריידן אַ וואָרט. ער האָט גאָר פון קיין וואָכעדיגע זאַכן נישט געוואָלט ריידן, און אַמאָל פלעגט זי ווייגען באַ זיך אין צימער.

ער איז שוין געוואָרן אַזוי אַריינגעטאָן אין זיין קבלה, אַז ער האָט אָנגעהויבן טראָגן אויפן קאָפּ צוועלף פּאָר תּפילין, כדי יוצא זיין לכל הדעות. ער האָט געמאַכט קליינע תּפילימלאַך און האָט אַרויפגערוקט אַלע צוועלף פּאָר תּפילין אויפן קאָפּ און אַזוי איז ער געגאַנגען

איבערן גאַס. און יונגע־לייט זיינען אים נאָכגעגאַנגען און געהיט, אַז מען זאָל פון אים נישט לאַכן.

אין שטאָט, ווי געזאָגט, איז ער געוואָרן זעהר פאַרהייליגט. מען האָט אָנגעהויבן גיין צו אים, אַזוי ווי צו אַ רבי, בעטן זיין ברכה, אָבער אַזעלכן האָט ער אַרויסגעטריבן און האָט גאָרנישט געוואָלט ענטפערן.

און פון טאָג צו טאָג איז פוסטער געוואָרן אין קעשענע. צוליב דעם איז באַ אים אַוועק אַ שלעכט לעבן מיט דעם ווייב. באַלד איז שוין נישט געווען מיט וואָס צו לעבן, און זי האָט זיך נישט געקאָנט צוזאַמענ־רייזן מיט אים. ער האָט גאָרנישט געוואָלט הערן פון אַזעלכע זאַכן און, אַז זי האָט אָנגעהויבן שטרייטנגער, האָט ער זי אָנגערופן:

— חצופה!

און ער האָט געשיקט רופן דעם רב צו שרייבן אַ גט. דאָס ווייבל האָט געוויינט, און באַם נעמען דעם גט האָט זי געחלשט. נאָכדעם איז זי אַוועקגעפאָרן קיין סעמיאַטיטש צו אירע ברידער, און וואָס איז מיט איר געוואָרן, ווייס איך נישט.

ישראל איז דערנאָך צעבראָכן געוואָרן. ער האָט זיך נישט געקאָנט אויסקירעווען: קיין רבנות נישט, קיין רבי נישט, קיין סוחר נישט, קיין געשעפטן נישט, טאָ וואָס דען?

און ער האָט אָנגעהויבן אַריינפאַלן אין אַ מורה־שחורה. פון אַ סך קלערן איז באַ אים פאַרבליבן, אַז ער וועט זיך גאָר אָנהויבן צו צוגרייטן אין אוניווערסיטעט, ווערן אַ פראָפעסאָר, וואָרום באַ אים איז דאָס אַ קלייניגקייט. אין איין יאָר מאַכט ער דורך אַלע קלאַסן פון אַ מיטל־שול.

ער האָט געקויפט אַ רוסישן ווערטער־בוך, און בוכשטעבליך אין איין חודש האָט ער שוין געקאָנט אַלע רוסישע ווערטער אויף אויסווייניג.

דער פעטער זיינער, ר׳ לייזשע, האָט געזעהן, אַז ישראל האָט זיך גענומען גאָר אויף אַ געפערליכן דרך, האָט ער טעלעגראַפירט צום פאָטער. דער פאָטער איז געקומען און האָט אים צוגענומען, אַ פאַרמאַטערטן און צעטומעלטן, צו זיך אין לובלין, אַוועקגעפירט אים צום רבין, ר׳ לייבעלע אייגער, און האָט אים געמאַכט פאַר אַ חסיד. דער רבי, ר׳ לייבעלע, האָט זיך מיט אים געפרייט, און ישראל איז געוואָרן אַ חסיד.

איצט האָט ער זיך איבערגעגעבן אינגאַנצן צו חסידות, האָט פון דאָסניי חתונה געהאַט. דאָס ווייב האָט געמאַכט אַ קראָם, מען האָט אָנגעהויבן לעבן פשוט, ווי אַלע אידן, און אָט אַזוי איז געוואָרן פון אַ גאוניש אינגל אַן איינפאַכער איד.

קאַפּיטל XVII

די ווייטערדיגע מלמדים. — ר' אפרים דער מלמד. — זיינע „נייע" מעשיות. — אמאָליגע מלבושים. — די גרויסגעטריבענע רבנים. — אונזער ליבע צום רבין.

פון בינוש־לייבן דעם מלמד, באַ וועמען איך בין כמעט געשטאַנען אויף איין אָרט, בין איך אַריין צו דוד דעם בלינדן. ער איז געווען בלינד אויף איין אויג. דאָס איז געווען דער צווייטער רוצח פון דוד מיט די קאָלטענעס.

באַ אים האָב איך געלערנט דריי זמנים און געהאַט אַ גרויסע פעולה אין לערנען. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ גרויסער פועל. זיין לערנען איז געווען „גרונטאָווגע". און איך בין אַרויס פון אים מיט אַ נאָמען פון אַ גוטן לערנער. פון אים בין איך אַריין צו מיין פעטער ר' אפרים, אַ גרויסער מופלג און אַ חכם און האָט געשריבן העברעאיש ועלטן גוט.

ער האָט נישט געהאַט קיין גליק אין געשעפטן, האָט נישט געטויגט צו די פּריצים, ווייל ער האָט נישט געקאָנט זיי חנפענען און איז, נעבעך, געווען אָרים. דער זיידע אהרן־לייזער האָט אים געשטיצט, אָבער וואָס קאָן מען זיך דערלעבן פון אַ מענשנס גאָב? דערצו האָט ער געהאַט פינף דערוואַקסענע טעכטער און האָט געמוזט ווערן, ווי אַלע קבצנים, אַ מלמד. ער איז אָבער געווען פון די בעסטע מלמדים. מיר האָבן געלערנט באַ אים זאַלבעפירט און האָבן זיך גערעכנט פון די בעסטע אין שטאָט.

באַ אים האָב איך געלערנט צוויי זמנים די גמרא „חולין" מיט תוספות, מיט מהרש"א און אַלע מפרשים און אויך פוסקים — מגן־אברהם מיטן שיטה־מקובצת.

פאַר דער גאַנצער צייט פון מיין לערנען אין די חדרים, האָב איך אין ערגעץ נישט געהאַט אַזאַ הנאה, ווי באַם פעטער. ערשטנס, האָט

ער מיט אונז געלערנט פאַרשטענדליך גמרא און געגעבן אונז גוט צו פאַרשטיין מיט געלאַסנקייט, מיט ווייכע גוטע רייד, בעת מיר האָבן אָפּט מאָל בשום אופן נישט געקאָנט פאַרשטיין דעם גרויסן פּלפּול אין די שיטות און האָט אונז נישט באַוויזן קיין סימן פון כעס. ער האָט זיך געסטאַרעט אונז געבן צו פאַרשטיין דורך קלאָרע רייד, פאַרגלייכונגען און משלים.

און עס איז געווען וואונדערליך זיס און אַנגענעם צו לערנען מיט אים. און אַז מען האָט זיך גוט אָנגעהאָרעוועט באַם לערנען די גמרא מיט די פּוסקים, פלעגן מיר אָפּרוהען, און ער האָט מיט אונז פאַרבראַכט אין וועלט־זאַכן. ער איז געווען זעהר אַן אָנגעלייענטער און האָט געהאַט אַ ידיעה אין חכמת הטבע, ער האָט אויך אַמאָל געלעזן אַ רוסיש בוך, נאָר אין רוסיש פלעגט אים דאָס ווייב, וואָס איז געווען, זאָל זי מיר מוחל זיין, זעהר אַ נאַרעשע אידענע, שטערן.

ער האָט אייגנטליך פאַר איר גאָר קיין מורא נישט געהאַט, נאָר ער האָט מורא געהאַט פאַר איר נ אַ ר י ש ק ײ ט. אַז זי האָט דערזעהן באַ איר מאַן ר׳ אפרים עפּעס אַ ז אַ ך, וואָס איז איר נישט געווען געפעלן, פלעגט זי באַלד איבערדערציילן פאַר דער גאַנצער פאַמיליע און פאַר אַלע ווייבער. און אַזוי ווי דערמאָלט איז געווען אַ פאַרברעך צו לעזן אַ רוסיש בוך, פלעגט ער זיך אָפּהאַלטן דערפון.

אָבער וו ע ד ל י נ ג זיין צייט, האָט ער געוואוסט אַ סך, און אָט באַם אָפּרוהען פון דער גמרא, פלעגט ער אונז געבן צו ערקלערן פאַרשיידענע וויסנשאַפטליכע זאַכן און פלעגט אונז אָפּט דערציילן מעשיות פון די פאַרצייטיגע דורות, נאָר אַלץ אמתע, רעאַלע מעשיות.

געהאַט האָט ער אַ זמן ניינציג רובל פון פיר תלמידים: צוויי האָבן געצאָלט צו צוואַנציג רובל און פאַר מיר מיט ישראלן פופציג רובל. געוויינליך, איז ער געבעך געווען אַ גרויסער אָרימאַן און ער פלעגט זיך פאַר אונז קלאָגן אויף דעם היינטיגן יקרות און דערמאָנען מיט התפּעלות זיינע אינגלשע יאָרן, בעת עס האָט געקאָסט זעקס רובל אַן אָקס, דריי רובל אַ בהמה, אַכצען גראָשן אַ גאַנז, זעקס—אַכט גראָשן אַ הון, אַ גראָשן—פינף אייער, זעקס גראָשן אַ פונט פּוטער און צוויי גראָשן אַ טאָפּ מילך... דעמאָלט האָט זיך יעדער איד, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ פּאָר קאָפּיקעס, געמאַכט זיך אַ קליין ברויזעלע פון בראָנפן מיט עטליכע בהמות אויף ברייע, און עס איז געווען מילך כאָטש צו באָדן זיך.

און מלבושים זיינען אַמאָל געווען פון אַזעלכע שטאַרקע שטאָפן, אַז אַ מלבוש איז איבערגעגאַנגען בירושה אויף קינדס־קינדער. עס איז געווען אַ סאָרט, וואָס האָט געהייסן רעגן־קאַמנעט, איז דאָס געווען שטאַרק ווי שטאָל, און גראָב און האַרט, כמעט ווי אַ בלעך. אַז מען איז געגאַנגען אין אַ רעגן־קאַמנעטענע קאַפּאָטע אָדער אויבער־מלבוש, האָט געקנאַקט יעדער קנייטש פון אים, און פאַר אַ מייל האָט מען געהערט, אַז אַ מענש גייט.

דער רעגן־קאַמנעט איז געווען פון פאַרשיידענע קאָלירן און פאַרשיידענע פרייזן; דאָס ביליגסטע איז געווען פאַרצייטנס זעכציג קאָפּיקעס אַן אייל. די שטאַרקייט איז געווען די אייגענע; קיין מענש האָט נישט געקאָנט צעררייסן דעם מלבוש. אפשר אין אַ פופציג יאָר אַרום איז דאָס געוואָס קאַליע געוואָרן, אָפּגעקראָכן, האָט דאָס גערירשנט אַ זון, און עס איז געווען אַ יחוס צו טראָגן אַן אָפּגעבלאַקירטע קאַפּאָטע, אַלס זכר פונם געשטאָרבענעם. דערנאָך, אין אַ עטליכע צענדליג יאָר אַרום, איז דאָס שוין געוואָרן שטאַרק אָפּגעקראָכן, האָט מען דאָס שוין צוגענוצט צו וואָכעדיגע אַרבעטן און צו שלעכטע וועטערן. אָבער צעריסן און צעהאַקט איז דאָס קיינמאָל נישט געוואָרן.

איך געדיינק נאָך די רעגן־קאַמנעטענע קאַפּאָטעס, וואָס די עלטערע אידן האָבן געטראָגן. איך אַליין האָב געטראָגן אַ רעגן־קאַמנעטענע קאַפּאָטע, בעת איך בין אַלט געווען אַ יאָר אַכט. מען האָט עס מיר איבערגענייט פון דעם זיידנס אַ קאַפּאָטע, וואָס ער האָט דאָס אויך גערירשנט פון זיין פאָטער.

אויך איז געווען אַ שטאָף מיטן נאָמען „לאַסט“. היינט רופט מען עס „האַלב־לאַסט“, אָבער דער היינטיגער איז גאָר נישט ענליך צו יענעם. לאַסט האָבן שוין געטראָגן גבירישע מאַנסלייט. דאָס זיינען געווען די שטאָפן פאַר מאַנסבלען: פיר מינים רעגן־קאַמנעט, צוויי מינים לאַסט, דריי מינים סאַמעט, פיר מינים אַטלעס און עטליכע מינים זיידנס.

די ווייבער האָבן געטראָגן ציץ צו זיבן, אַכט קאָפּיקעס אַן אייל און וואָל אַמהעכסטן — דרייסיג קאָפּיקעס אַן אייל. וואָל האָבן שוין געטראָגן די רייכערע.

פון פוטערוואַרג האָט מען געטראָגן די טייערסטע פיזעם, פיי, שורקעס און באָבער. די ווייבער האָבן געטראָגן פיקס, סייבל און מאַרדער.

די צירונג איז באַשטאַנען בלויז פון פערל. כמעט די געמיינסטע האָבן געטראָגן פערל אויפן האַלז פאַר אַ וואָסערע דרייסיג רובל. געטראָגן

האָט מען אויך פינגערלאַך און אַ גאָלדענע בראָשקע אַזוי גרויס, ווי אַ רובל, אָנגעטאָן אויפן האַלז.

מיין פעטער, דער רבי, פלעגט אונז דערציילן מעשיות פון אונזערע גאונים, אָבער נישט קיין גוזמאות און נישט קיין אומנאַטירליכע זאַכן, נאָר אַלץ מעשיות פאַקטישע, קלאָרע און נאַטירליכע. ער האָט געוואוסט, וויפיל שכירות האָבן גענומען אַמאָליגע רבנים און די גרויסע גאונים. דאָס איז געווען עפעס ביז אַכציג גראָשן אַ וואָך. אַזוי פיל פלעגט נעמען אַ מינסקער רב און אַזוי דער ווילנער גאון, און אַז מען האָט געהעכערט דעם רבס שכירות, איז עס געווען צען גראָשן אויף דער וואָך.

אויך האָט ער דערציילט, ווי די פרנסי־חדשים האָבן געוועלטיגט אויף די רבנים, און עס פלעגט טרעפן, אַז מען האָט דעם גרעסטן גאון אַרויסגעטריבן פון אַ שטאָט, וואו ער איז געווען רב, פאַר אַ מינדסטער קלייניגקייט. פשוט דער פרנס־חודש האָט גערופן די רעדלפירער, די פני־העיר און פאַרגעלעגט באַשטראָפן דעם רב. אַמאָל האָט מען געפסקענט, אַז מען דאַרף אים אַ ר ו י ס ט ר ײַ ב ן, און מען האָט אים אַ ר ו י ס ג ע ט ר י ב ן.

אין מינסק, צום ביישפּיל, האָט מען אַרויסגעטריבן דעם שאגת־אריה. ער איז געווען כמעט דער גרעסטער גאון באַ אידן נאָך דעם ווילנער גאון. מען האָט אים אַרויסגעטריבן זומער, פרייטאָג צוועלף אַזייגער, מיט גרויס שאַנד. דהיינו, מען האָט איינגעשפּאַנט אַ פּאָר אָקסן אין אַ וואָגן און מען האָט אים אַזוי אַרויסגעפירט פון שטאָט. דערציילט דער פעטער, אַז אַ אידענע איז אַרויסגעגאַנגען אונטערן שטאָט, צום רב, און אים געבראַכט דריי חלות אויף שבת. האָט ער זי געפרעגט, צי איר מאַן וויים פון די חלות, זאָגט זי:

— ניין.

זאָגט ער:

— טאָר איך נישט נעמען.

מען האָט אים דערוויל צוגעפירט צו אַ אידישער קרעטשמע; דער אַרויסגעטריבענער רב האָט נישט געוואָלט, אַז דער ישובניק זאָל וויסן, אַז ער איז מינסקער רב. די ענערגישע אידענע אָבער איז געלאָפן צו־פוס אין דאָרף אַריין און אָנגעזאָגט, אַז דאָס איז אונזער רב, דער גרויסער גאון, און דער פרנס־חודש, ימח שמו, האָט אים אַרויסגעטריבן.

אין בריסק האָט מען אַרויסגעטריבן דעם גאון, וואָס האָט געמאַכט אויף ש״ס דעם גרויסן פירוש, מיטן נאָמען דער ב״ח. ער איז געווען דאָרט רב. איז געווען איינמאָל אַ מעשה. שבת צו נאַכטס ויינען געזעסן

דער פּרנס־חודש מיט די פּני־העיר אין קהל־שטוּב אויף אַן אספּה, איז אויסגעגאַנגען דאָס ליכט צוועלף אַזייגער באַנאַכט, און מען האָט נישט געקאָנט קריגן קיין פייער אין גאַנץ בריסק. מען איז שוין אומעטום געשלאָפן. האָט דער פּרנס־חודש געזאָגט די שמשים, מען זאָל גיין צום רב און דאָרט אָנצינדן אַ ליכט אין לאַמטערנע און ברייננגען. זיינען זיי געקומען צום רב. אָבער ווי פאַרוואונדערט זיינען זיי געוואָרן, אַז באַם רב איז אויך געווען פינסטער. ער איז שוין אויך געשלאָפן. האָבן זיי דערציילט די מעשה אויף דער אספּה, איז געבליבן באַם פּרנס־חודש מיט די פּני־העיר, אַז אַ רב קאָן צוועלף אַזייגער באַנאַכט *שלאָפן*, דאַרף מען אים *אַרויסטרייבן*, און מען האָט אים *אַרויסגעטריבן* פון בריסק.

קאַפּיטל XVIII

מיין „רבי" ר' יצחק־אשר. — אונזער „לערנען". — מיין ערשטע רעוואָלוציע. — עס וואַקסט מיין נאָמען אין שטאָט. — דער פינאַל.

געווען אין קאַמעניץ אַ צרהריגער חסיד, אַ קבצן און אַ מוראדיגער פרומאַק. טון האָט ער גאָרנישט געטאָן. האָט אים דאָס ווייב נישט געלאָזט לעבן, ער זאָל ווערן, וואָס אַלע שלימזלניקעס ווערן — אַ מלמד. און אַז ער האָט עס דערציילט מיין טאַטן, איז מיין טאַטן בעת מעשה איינגעפאַלן אין קאָפּ אַריין, אַז יצחק־אשר קאָן זיין פּאָר זיין חצקלען אַ גוטער מלמד. צי חצקל וועט זיך באַ אים עפּעס אויסלערנען, איז אַ ספק, אָבער דערפאַר וועט חצקל באַ אים ווערן אַ גרויסער חסיד, ווייל איך, כאָטש איך בין געווען אין האַרצן אַ חסיד, האָב איך דאָך „ליב געהאַט עולם הזה", ווי דער טאַטע פלעגט זאָגן. איך פלעג זיך שטענדיג געפינען באַם זיידן, וואו איך האָב אָפטער געגעסן שבת און יום־טוב. אַזוי האָב איך שוין אויך גערדאַוונט מיטן זיידן באַם פעטער מרדכי־ליבן, און צען אַזיינער זיינען מיר שוין געווען אָפּגעדאַוונט.

באַם זיידן האָט נישט לאַנג גערויערט דאָס עסן, און אַרום צוועלף אַזיינער איז דער טאַטע געקומען אַהיים פון שטיבל, בין איך ווידער נעגאַנגען אַהיים עסן. וואו עס איז מיר געווען בעסער, דאָרט בין איך געווען. דערפאַר האָט מיך דער טאַטע שטענדיג גערופן „בעל עולם־הזהניק", און ער האָט חרטה געהאַט, וואָס ער האָט מיך אָפּגעגעבן לערנען צום פעטער ר' אפרים, וואָס איז געווען אַ מתנגד, און נאָך אַ „פילאָזאָף", ווי מען האָט אים געהאַלטן. איז ער דאָך אוראַי אַ פאַר־באָרגענער אַפּיקורס. אויך האָט ער איינגעזעהן, אַז איך האָב אָנגעהויבן צו פיל צו ווייסן, עפּעס ווייס איך שוין פון וועלט־זאַכן; און דער טאַטע האָט שטאַרק מורא געהאַט, אַז איך זאָל נישט ווערן, חלילה, באַם פעטער אַן אַפּיקורס.

ער וואָלט מיך געוויס אָפּגענומען פון פעטער, ער האָט אָבער מורא געהאַט פאַר זיין טאַטן אהרן־לייזערן. און אַזוי האָט ער געזוכט עפּעס אַ געלעגנהייט, אַז ער זאָל מיך קאָנען אָפּנעמען פון חדר, און דער זיידע זאָל נישט האָבן ראַגעגן.

נאָר אַז עס האָט זיך אונטערגערוקט יצחק־אשר, האָט ער שוין אין אַלע געלעגנהייטן פאַרגעסן, און ער איז גאָר געווען אַנטציקט פון דעם, וואָס בּאַ דעם מלמד וועל איך ערשט ווערן אַ רעכטער חסיד. און צוזאַמען מיט נאָך אַ אידן אַ חסיד האָט ער גענומען יצחק־אשרן פאַר אַ מלמד. פאַר צוויי אינגלאַך: פאַר מיר און פאַר מרדכי שמואל־שלומס האָט מען אים בּאַשטימט פופציג רובל אַ זמן. און לערנען זאָל ער אין ר׳ הערשעלעס בּית־המדרש, אויפן שול־הויף. דאָרט לערנט קיינער נישט דעם גאַנצן טאָג, נישט קיין פּרוש און נישט קיין ישיבה־בּחור, עס איז שטיל, וועט מען קאָנען האָבן אַ פּעולה.

דעם אייגענעם בּרודער זיינעם, מיין חבר ישראלן, האָט דער טאַטע נישט אָפּגענומען פון אפרימען.

אויף מאָרגן, נאָך סוכּות, אַזייגער ניין אין דערפריה, בּין איך געקומען אין ר׳ הערשעלעס שטיבל לערנען מיטן נייעם מלמד: דאָס איז געווען די צייט, ווען מען גייט אין אַלע חדרים.

דער רבּי איז נאָך נישט געווען, און איך מיטן חבר האָבן געוואַרט. אַזייגער עלף איז ער געקומען פון מקוה און גענומען דאַוונען, טופּנדיג מיט די פיס איבער דער פּאָדלאָגע און קלאַפּנדיג מיט די הענט אָן וואַנט, ווי זיין שטייגער איז געווען אין דאַוונען. אַזוי האָט ער אַ גאַנצע שעה צעזעצט די פּאָדלאָגע מיט די ווענט, צעריסן דעם גאָרגל שרייענדיג, און נאָכדעם, אַרום האַלבּ איינס, האָט ער גענומען לערנען מיט אונז די מסכתא קדושין. עסן פרישטיק עסט ער נישט, ווייל פאַרטאָג עסט ער ערשט די וועטשערע.

מיר האָבן אָנגעהויבּן לערנען די גמרא, וואָס איז אונז געווען בּאַקאַנט נאָך פון פריהער. מיר לערנען אָפּ אַ גאַנצע בּלאַט גמרא, און ער קוקט זיך אַזוי פאַר זיך — צי ער הערט, צי ער טראַכט עפּעס פאַר זיך, ווייסן מיר נישט.

אַז מיר האָבן זיך שוין גענומען צום תּוספות, איז ער שוין נישט אַזוי נייטראַל געזעסן און האָט אַליין אַריינגעקוקט אין די קליינע אותיותלאַך. דער תּוספות איז אונז אויך געווען בּאַקאַנט, און ער, אַריינקוקנדיג אין אים, האָט געשעפּטשעט פאַר זיך און האָט אים, קענטיג, נישט פאַרשטאַנען. זיצט ער אַזוי אונטערגעשפּאַרט מיט בּיידע הענט זיין קליין קעפּעלע מיטן שמאָלישטקן שטערנדל און שעפּטשעט פאַר זיך דעם

תּוספות. אָבער מיר פילן, אַז ער פאַרשטייט נישט, און ער קלערט אַלץ, און רעדט נאָך אַמאָל איבער פאַר זיך, און קלערט אַ האַלבע שעה, ביז עס ווערט אונז נמאס און זאָגן מיר:

— רבי, מיר ווילן אייך זאָגן דעם תּוספות, עס איז זעהר אַ גרינגער תּוספות.

טוט ער אַ געשריי:

— בּאַ אייך איז אַלץ גרינג, בּאַ מיר אָבער איז אַלץ שווער!

און קלערט ווייטער.

האָבּן מיר זיך דערווייל אַרויסגערוקט און אַוועקגעגאַנגען אין גרויסן בּית־המדרש.

אין בּית־המדרש האָבּן מיר זיך פאַררעדט מיט די בּחורים, און אַז מיר האָבּן אַ קוק געטאָן אויפן זייגער, האָבּן מיר געזעהן, אַז עס איז שוין אַוועק אַ שעה צייט.

כאָטש מיר האָבּן פאַר דעם שלימזל, דעם רבי, בּאמת קיין מורא נישט געהאַט, נאָר כּדי ער זאָל נישט דערציילן דעם טאַטן, אַז מיר גייען אַוועק פון מיטן לערנען אין בּית־המדרש, האָבּן מיר זיך דאָך צוגעאיילט און אַוועק אין שטיבּל לערנען.

מיר קומען אַריין אין שטיבּל, זעהען מיר, ווי ער זיצט נאָך אַלץ אָנגעשפּאַרט דאָס קליינע קעפּל אויף זיינע בּיידע הענט און איז טיף פאַר־טראַכט. זיינען מיר אַוועקגעגאַנגען אַהיים עסן מיטאָג, און אַז מיר זיינען געקומען צוריק, האָבּן מיר אים ווידער געטראָפן אין דערזעלבער פּאָזע. איצט האָבּן מיר שוין איבּערגעשלאָגן זיין קלערן און געפרעגט:

— וואָס קלערט דער רבי אַזוי לאַנג? מיר ווייסן דאָך שוין פון לאַנג דעם תּוספות, מיר האָבּן דאָך אים געלערנט!..

ווי עס ווייזט אויס, האָט ער נאָך אַלץ נישט פאַרשטאַנען, נאָר ער האָט זיך, אַפּנים, געשעמט און געמאַכט אַ שוויג. דערווייל האָבּן מיר אָפּגעלערנט נאָך אַ פּאָר תּוספותן, און ער האָט שוין געשוויגן. נאָר עס איז געוואָרן מנחה צייט, און ער האָט זיך גענומען גרייטן צום דאַווענען מיט זיינע אייגנאַרטיגע הכנות...

און מיר זיינען זיך ווידער אַוועקגעגאַנגען אין בּית־המדרש אַריין און אַרומגעשטיפט דאָרטן מיט אַלע אינגלאַך און חברים. יצחק־אשר האָט אויס־געערעדט מיטן טאַטן, ער זאָל לערנען מיט אונז נאָר בּיז מנחה, נישט אַזוי ווי אין אַלע חדרים ווינטער, בּיז גיין אַזיינער אָוונט. האָבּן מיר איבּער־געקערט דעם בּית־המדרש, געלערנט עטוואָס די מאָרגנדיגע גמרא מיט אַ פּאָר תּוספותן, און וואָס מיר האָבּן נישט געוואוסט, האָבּן מיר גע־פרעגט בּאַ די פּרושים.

אויף מאָרגן, אַז מיר האָבן פון ראָס ניי אָנגעהויבן לערנען, האָט ער זיך ווידער אָפּגעשטעלט ווי נעכטן און גענומען קלערן דעם תּוספות. זיינען מיר שוין אַוועקגעגאַנגען אויף גאַנצע דריי שעה און געקומען אַקוראַט אַ האַלבע שעה פאַר זיין מנחה־דאַוונען... האָבן מיר אים ווידער איבער־געזאָגט דעם תּוספות, און ער האָט געמאַכט אַ שווייג. אָט אַזוי האָט מען זיך געפירט דעם גאַנצן ווינטער.

דערווייל בין איך געוואָרן אַ תּושב אין גרויסן בית־המדרש און זיך באַקאַנט מיט אַלע ישיבה־בחורים און פּרושים און די יונגערע בעלי־ביתלאַך. איך האָב געפירט מיט זיי וכּוחים און גערעדט פון פאַרשיידענע זאַכן און פון נישט האָבן וואָס צו טון, האָב איך געמאַכט אַ שטיקל „רעוואָלוציע". די מעשה איז אַזוי געווען.

אין בית־המדרש, ווי איך האָב שוין געשריבן, זיינען אַלע ש״סן געווען צעריסן, און שבּתי־הירש, אַן אַלטער מאַן, וואָס איז שוין געווען גבאי אַ יאָר דרייסיק, האָט די גוטע ש״סן געהאַלטן פאַרשלאָסן אין שטיבל מיט די אייזערנע גראַטעס אויף די פענסטער און מיט דער אייזערנער טיר, וואָס דאָרט פלעגט מען מיט עטליכע יאָר צוריק אַריינזעצן די רעקרוטן. דערנאָך האָט מען אַזאַ מין אַרעסט־הויז פאַר זיי געמאַכט נישט אויפן שול־הויף, וואו אַלע מענשן זאָלן הערן די געוויינען מיט די געשרייען, נאָר נעבן אַסעסער. אָט דאָרטן, אין אָט דעם שטיבל, האָט שבּתי־הירש באַהאַלטן די בעסטע ש״סן מיט די בעסטע ספרים, און אין בית־המדרש האָט ער איבערגעלאָזן די צעריסענע. און אַז איך האָב געבעטן, ער זאָל אַרויסנעמען אונזער סלאַוואוטער ש״ס און אַרויסגעבן אונז אין בית־המדרש, האָט ער אָפּגעזאָגט.

האָב איך אים געטאָן אַ קלייניגקייט: איך האָב אונטערגעהעצט די אַלע פּרושים, ישיבה־בחורים און בעלי־ביתלאַך, וואָס עסן קעסט, אַז זיי זאָלן פ א ד ע ר ן בײַ שבּתי־הירשן די אַלע גוטע ש״סן מיט די ספרים. פאַרוואָס גיט ער אונז די צעריסענע? מיר קאָנען נישט לערנען, עס איז אַלץ צעריסן!

— דאָרט, אין קעמערל, האַלט מען, אַפּנים, פאַר די מייז די גוטע ספרים! — האָב איך געשריען.

— קיין אַנדער עצה איז נישטאָ צו אים, — האָב איך געהעצט — ווי נאָר מיר אַלע לערנערס זאָלן זיך אַריבערציהען אין אַן אַנדער בית־המדרש. אין נייעם בית־המדרש קאָן מען נישט — שבּתי־הירשס זון איז דאָרט גבאי, לאָמיר זיך אַריבערציהען אין אַראַלינער בית־המדרש. דאָרט איז גבאי ר׳ משה־ראובן, וועט בײַ אים זיין אַ גרויסע שמחה, וואָס אין זיין בית־המדרש וועט מען זיצן און לערנען! טאָמער וועט צו־

פעלן ש״סן, ווען ער שוין נישט רוהען, ער וועט אָנלייען אין דער גאַנצער שטאָט און וועט אונז געבן, וואָס מיר דאַרפֿן.

אויף די אַלע אַניטאַציעס האָב איך געהאַט צייט. וואָרום מיין רבי, יצחק־אשר, האָט נאָר געטאָן און געקנייטשט דעם שטערן איבערן תוספות און וועט אים שוין מסתמא קיינמאָל נישט אויסקנייטשן, ביז איך וועל נישט קומען און וועל אים נישט זאָגן דעם פשט פון תוספות. אַ פיינער רבי!..

בין איך מיר אַוועקגעגאַנגען צו ר׳ משה־ראובנען און אים דערציילט די גאַנצע מעשה. אַזוי און אַזוי, מען גיט אונז צעריסענע ש״סן, ווילן מיר איבערגיין צו אייך. עס איז אַפילו ווייטליך צו גיין, אָבער דערפאַר זיינען דאָ באַ אייך גוטע גמרות און וואָס עס וועט אויספעלן, וועט איר אונז מסתמא שאַפן.

ר׳ משה־ראובן האָט זיך דערפרייט מיט אַזאַ גוטער בשורה און האָט געזאָגט, אַז די שטאָט וועט מסתמא נישט לאָזן דעם גרויסן בית־המדרש בלייבן אָהן לערנערס און סוף כל סוף וועט מען אונז איבערבעטן און נאָכגעבן, נאָר ער וועט האָבן גרויס נחת, ווען זיין בית־המדרש וועט זיין געפּאַקט מיט אידן, וואָס ווילן לערנען. כ א ָ ט ש נ א ָ ר א ַ פ א ָ ר ט ע ג ב א ַ א י ם ל ע ר נ ע ן — איז דאָס אויך שוין פאַר אים געווינס, איז דאָס אויך שוין פאַר אים אַ גרויסע שמחה!

און אויף מאָרגן, אין מיטן טאָג, האָב איך אַרויסגענומען אַלע לערנערס. עס איז נישט געבליבן קיין איינער, און איך האָב זיי אַלעמען געבראַכט אין בית־המדרש אַריין, ביז איבער עטליכע און פופציג יונגע־לייט, אָרימע, רייכע, עלטערע, יונגערע! די פרייד פון ר׳ משה־ראובנען איז געווען אומבאַשרייבליך. מיר האָבן אים באַלד אויפגעגעבן אַ צעטל, וויפיל גמרות מיר דאַרפן האָבן און וויפיל מפרשים, שאלות־תשובות א. אַז. וו.

ר׳ משה־ראובן האָט גענומען מיט זיך דריי בחורים פון אָראַלינע און איבערן טאָג אָנגעבראַכט אַלץ, וואָס מיר האָבן באַדאַרפט. ביז צען אין דערנאַכט האָט מען כסדר געטראָגן ספרים און אויף מאָרגן איז דאָרט געווען אַ לערנעריי מיט די שיינע האַרציגע נגונים, אַז עס האָט פאַרהילכט גאַנץ אָראַלינע. איך האָב אַזוי אָנגעערדט אַלע לערנערס, אַז דאָ זאָל מען נישט ריידן, נאָר לערנען, און הויך לערנען, יעדערער ווי ער קאָן, און גאַנץ אָראַלינער ווייבער און קינדער זיינען געקומען אַרום די פענסטער קוקן אויף די גוטע זינגענדיגע לערנערס. מיר האָבן פאַרנומען די ווייבער־שול אויך צום לערנען, אויסער אין דערפריה, ווען עס קומען די צוועלף צדקניותן דאַווענען — און ר׳ משה־ראובן האָט געשעפּט נחת אָהן א שיער.

און אַז ר׳ שבתי־הירש, דער גבאי, איז געקומען מנחה דאַווגען אין בית־המדרש, איז אים פינסטער געוואָרן אין די אויגן. דער גרויסער בית־המדרש איז פּוסט, עס איז חושך, פינסטער, מען הערט נישט קיין קול פון לערנען, און דערנאָך, אַז עס זיינען אָנגעקומען די בעלי־בתּים, זיינען זיי גאָר מבולבול געוואָרן. זיי האָבן נישט געוואוסט פון דער גאַנצער איבערקערעניש. זיי האָבן געמיינט, אַז עפּעס אַן אומגליק האָט געשען און מבולבולע האָבן זיי געפרעגט שבתי־הירשן:

— וואָס איז דאָ אַזוינס?

שבתי־הירש האָט זיי דערציילט, אַז משה אהרן־לייזערס אינגל האָט געמאַכט אַ בּ ו נ ט און אַרויסגענומען אַלע לערנערס פון דאַנען און איבער־געפירט זיי אין אַראַלינע צו ר׳ משה־ראובנען.

— פאַרוואָס? עס מוז דאָך עפּעס זיין אין דעם? גלאַט אָהן אַ טעם קאָן דאָך נישט זיין.

— אים האָט זיך פאַרוואָלט, דעם יונגאַטש, — האָט ר׳ שבתי־הירש גערעדט אַ צעקאָכטער — אַז איך זאָל אים אַרויסגעבן דעם נייעם זשיטאָמירער ש״ס. איך דאַרף נאָר אַרויסנעמען, וועט מען דאָס אין דריי וואָכן צערייסן. אַזאַ טייערער ש״ס.

עס איז געוואָרן אַ מהומה, און זיי האָבן אים נישט געגלויבט. פאַר זיי איז דאָס עפּעס געווען צו ווייניג.

איך האָב געוואוסט, אַז ווען די בעלי־בתּים וועלן קומען צו מנחה, וועט ווערן אַ מהומה. צווישן מנחה און מעריב וועט זיך קאָכן בּאַ די בעלי־בתּים מיט שבתי־הירשן, און איך בין אומישנע צו מעריב געקומען אין בית־המדרש. אַז זיי האָבן מיך דערזעהן, איז געוואָרן אַ געשריי:

— שאַ! שאַ! חצקל איז דאָ. זאָל ער ריידן, וועלן מיר הערן!

בּאַ זיך בין איך נישט אַראָפּגעפאַלן און האָב גענומען די גרעסערע בעלי־בתּים, צוגעפירט זיי צו די פּאָליצעס, וואָס זיינען געווען אַרום אַלע ווענט, איבער די טישן, געפּאַקט מיט ספרים און האָב זיי אַראָפּגענומען אַלע גמרות און געוויזן:

— נאַט, זעהט. צי עס איז דאָ אַפילו איין גמרא אַ גאַנצע, וואָס מען זאָל קאָנען אין איר לערנען? אַלץ צעריסן. נו, איז דאָס בּאַ אייך רעכט, אַז שבתי־הירש זאָל האַלטן פאַרשלאָסן צוועלף גוטע ש״סן, מיט אַזוי פיל גוטע מפרשים, שאלות־תשובות, און דאָ האַלטן די צעריסענע? פאַר וועמען בּאַהאַלט ער דאָס, די גוטע ש״סן? וואָס זשאַלעוועט ער?

יעדעס יאָר שטאַרבן אַ פּאָר נגידים, וואָס לאָזן איבער ש״סן אין גרויסן בית־המדרש, און ער פּאַקט אַהין, אין שטיבל אַריין, און פאַר־שליסט אויף דער אייזערנער טיר.

אויסהערנדיג מיך, האָבן אַלע געזאָגט, אַז איך בין גערעכט און אַז שבתי־הירש זאָל עפענען די קהל־שטוב און אַרויסנעמען פון דאָרט ספרים, וויפיל די יונגע־לייט וועלן אויסקלויבן. אָבער שבתי־הירש, אַן אַלטער מאַן פון אַ יאָר עטליכע און זיבעציג, וואָס איז דאָ טאַקע אַ גאַנצער קיסר, האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבן, און איבערהויפּט, האָט אים פאַרדראָסן, וואָס אַזאַ אינגעלע פון פערצען יאָר זאָל אויספירן קעגן אים. קיינמאָל האָט קיינער נישט געוואַגט אים זאָגן אין עפּעס אַ דעה, און ער האָט נישט געקאָנט באַ זיך פועלן אונטערצוגעבן זיך.

און אַ מהומה איז געווען אין בית־המדרש אַלע אין דערפריה באַם דאַווענען און באַ מנחה און מעריב. די גאַנצע שטאָט איז געקומען זעהן, ווי דער גרויסער בית־המדרש איז פוסט, און אַלע האָבן געזאָגט, אַז חצקל איז גערעכט. מחמת אַלע האָבן מיר גערעכט געגעבן, און ער האָט זיך נאָך אַלץ געעקשנט, האָט מען זיך מיט אים געקרינגט און ער האָט נישט געהאַט קיין איינעם, וואָס זאָל שטיין אויף זיין צד. אָבער ער איז אַלץ געווען איינגעשפּאַרט.

שבת האָבן בעלי־בתים מעכב הקריאה געווען, און דער רב האָט געזאָגט, אַז ווען חצקל וואָלט געווען מיט אים אַ פּרעמדער, וואָלט ער באַלד געזאָגט, אַז חצקל איז גערעכט, נאָר אַזוי ווי ער איז זיין ברודערס אַן אייניקל, מוז ער, דער רב, שווייגן. אַז די בעלי־בתים האָבן דערהערט דעם רבס ווערטער, איז געבליבן באַ אַלעמען שבת צו נאַכטס מאַכן אַן אספה רבה און אַראָפּוואַרפן פאַר איינוועגס שבתי־הירשן פון די גבאות. נאָר באַלד איז אַרויפגעגאַנגען שבתי־הירש אויף דער בימה, ווי שטענדיג צום לייענען, האָט אַ פּאַטש געטאָן און געזאָגט:

— רבותי! איך גיב איבער דעם שליסל פון די ספרים דעם רב, זאָל ער טון מיט די ספרים, וואָס ער וויל, און מען זאָל גיין לייענען.

און אַזוי האָט ער געטאָן. שבת באַטאָג האָט ער אַריינגעשיקט דעם שליסל צום רב, און דער פעטער האָט מיך געשיקט רופן.

— איך האָב זעהר הנאה, מיין קינד, — האָט ער געזאָגט — וואָס דו פירסט מחלוקת לשם־שמים, עס איז טאַקע אַן עולה פון שבתי־הירשן, איך האָב שוין לאַנג געהערט די מסירות אויף אים, אַז אין בית־המדרש איז נישטאָ קיין איין גאַנצע גמרא... נאָר שבתי־הירש האָט מיר אַריינגעשיקט דעם שליסל, און איך וועל מאָרגן שיקן ביינוש דעם שמש מיטן שליסל אַרום עלף, צוועלף אַזייגער און דו קאָנסט שוין קומען מיט אַלע לערנערס אין בית־המדרש. נאָר פונדעסטוועגן, מיין קינד, דאַרף מען קיין מחלוקת נישט האָלט האָבן, בעסער זיי אויסמיידן, מיין קינד...

שבת צו נאַכטס בין איך געגאַנגען צו ר׳ משה־ראובנען און דערציילט אים, וואָס דער פעטער האָט מיר געזאָגט, אַז איך זאָל ברענגען אַלע לערנערס אין בית־המדרש.

— אַז דער רב האָט געהייסן, מוז אַזוי זיין, — האָט ער צוגעשטימט.

זונטאָג אין דערפריה זיינען מיר אַלע געקומען אין בית־המדרש. מיר האָבן אויסגעקליבן פון אונז צען יונגע־לייט, וואָס זאָלן גיין אויסקלויבן ספרים. און אַז מיר זיינען אַריין אין שטיבל, וואו די ספרים זיינען געלעגן, איז אונז געוואָרן ליכטיג אין די אויגן. עס איז געווען נישט קיין צ ו ו ע ל ף ש״ס ן, נ אָ ר ז י ב ע צ ע ן מיט די טייערסטע שאלות־תשובות!

האָבן מיר דאָרט, ווי געזאָגט, געפינען אַ גאַנצן אוצר, וואָס האָט אונז שרעקליך געפרייט. צווישן די ש״סן האָבן מיר געפונען אַן אַנטיקל — אַ ש״ס נאָך פון קאָפּוסטער דרוק, וואָס איז אַלט געווען מער פון דריי הונדערט יאָר. דאָרט האָבן מיר געפונען אָריגינעל די גאַנצע מעשה פון יעזוס כּריסטוס באריכות, פון אָנהויב ביזן סוף. איצט האָבן באַנייט דעם בית־המדרש נייע גמרות: גאַנצע צוועלף ש״סן, וואָס מיר האָבן אַריינגעטראָגן, און נאָך פיל טייערע ספרים, שאלות־תשובות און פּוסקים, טייערע עשרים־וארבעה. די פרייד אין דעם טאָג איז געווען אין לשער ולספּר.

געגומען, וואָס מיר דאַרפן, האָבן מיר צוריק פאַרשלאָסן די טיר, און דער פעטער האָט אָפּגעשיקט דעם שליסל צוריק צו שבתי־הירשן. פון דער מעשה אָן בין איך געווען באַוואוסט אין שטאָט.

פון טאַטנס מלמד דעם חסיד איז מיר אַרויסגעקומען פון איין זייט אַ רעה, וואָס איך האָב גאָרנישט געלערנט, און פון דער צווייטער זייט אַ גרויסע טובה. באַ ר׳ אפרימען וואָלט איך געקאָנט בעסער לערנען, אָבער איך וואָלט געמוזט זיצן דעם גאַנצן טאָג אין חדר; באַ דעם חסיד אָבער בין איך געווען פריי דעם גאַנצן טאָג און איך האָב מיך געגומען אינטערעסירן מיט אַנדערע ענינים, לויט מיין גייסט, וואָס איז געווען פאַר מיר זעהר וויכטיג.

איך האָב זיך גענומען צו חקירה, און צו דעם צוועק האָב איך אַרויס־גענומען אַלץ פון דעם פאַרשלאָסענעם שטיבל: אַלע חקירה־ספרים, ווי דעם מורה־נבוכים, דעם כּוזרי, אַלע חכמת־ישראלס, דעם בחינות־עולם מיט גוטע פּרושים, דעם חובות־הלבבות מיט אַלע דרוש־ספרים, און האָב אָנגעהויבן שטאַרק צו לערנען.

דעם רבין פלעג איך איבערלאָזן אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף די הענט, קלערנדיג אַלץ וועגן דעם תוספות. אין אַ צען מינוט האָב איך אים אָפּ־געלערנט, און אַז איך האָב נישט געוואוסט, האָב איך זיך שטאַרק נישט געמאַטערט, איך האָב נאָר אַ פרעג געטאָן אַ לערנער, און יענער האָט מיר

שוין געזאָגט. מיר איז געווען אַ שאָד די צייט צו פֿאַרברענגען אין גמרא מיט תּוספֿות. איך האָב זיך אַריינגעלאָזט אין חקירה־ספֿרים און צוגעצויגן צו זיך אַ גאַנצע קאָמפּאַניע יונגע־לייט, בחורים לערנערס און פּרושים.

באַטאָג האָבן מיר געלעזן די חקירה־ספֿרים און האָבן שטענדיג געפֿירט וויכּוחים און פֿילאָזאָפֿירט. צו דעם האָב איך געקראָגן צוויי גוטע חברים, יאָסל דעם גבירס און שמואל מייערס, זיי האָבן געהאַט טייערע קעפּ אין לערנען, זיינען געווען זעהר פֿרומע און גוטע. פֿלעגן מיר גאַנצע טעג פֿאַרברענגען אין חקירות, און אין די אָוונטן פֿלעגט מען עפּעס אַ גמרא און ריידן. קיינער האָט נישט געטאָרט וויסן, אַז מיר לערנען חקירה־ספֿרים.

דערנאָך האָט יאָסל אויפֿגעגעבן: צו וואָס זאָלן מיר דאָ לערנען די חקירה־ספֿרים און מורא האָבן פֿאַר די אַלטע בהמות (מיר האָבן שוין אַ נאָמען געגעבן די אַלטע בעלי־בתּים — „אַלטע בהמות"), אַמער בעסער גיין צו אים, צו יאָסלען. באַ זיין טאַטן איז דאָ אַ ביבליאָטעק, נאָך אַ רייכערע, ווי אין שטיבל. באַ זיי איז דאָ ממש פֿון פֿייגל־מילך. וועלן מיר לערנען, וויפֿיל מיר ווילן און אויפֿן לעצטן אופֿן קאָנען מיר אַוועקגיין צו זיי אין שייער און פֿירן דאָרטן אונזערע וויכּוחים.

אָט אַזוי איז באַ אונז געוואָרן אַ קרייזל, און מיר פֿלעגן שטאַרק לעזן און פֿירן וויכּוחים. אין דעם גאַנצן קרייזל זיינען געווען שטאַרק נאָר מיר, אַ דריי אינגלאַך, וואָס האָבן זיך גוט אַריינגעטאָן און מיר פֿלעגן זיך אַזוי אַריינלאָזן אין די וויכּוחים, אַז מיר פֿלעגן פֿאַרגעסן עסן.

קאַפּיטל XIX

דער נישביצער חסיד. — „מי השלח". — מײַן קשיא. — דער ענטפער פון די חסידים. — די באַקאַנטשאַפט מיטן מגידס זון. — דער „המגיד". — דער קלאָץ־זענער. — אונזערע פאַרזאַמלונגען. — דער אָנהויב פון מײַנע געזעלשאַפטליכע אַרבעטן.

דער טאַטע האָט צוגענומען צו זיך אײנעם אַ י. וו. צו העלפן פירן די ביכער און נאָך אַזוינע זאַכן, וואָס זײנען דעם טאַטן נויטיק געווען. דער דאָזיגער י. וו. איז געווען אַ נישביצער חסיד. מען האָט אים אָפּ־געגעבן אַ וואוינונג טאַקע בײַ אונז אין דער גלחעשער קרעטשמע, וואו מיר האָבן געוואוינט. דאָרט איז אויך געווען אונזער בראָנפן־שפּײַכלער, און ער האָט געוואוינט מיט אונז אַ טיר נעבן אַ טיר. דאָס איז געווען אַ קלוגער און ענערגישער פּאַרשוין, נאָר אַ גרויסער עזות־פּנים און אַ צעלאָזענער.

און דער מאַמען מײַנער פלעגט ער שטענדיק אויסצאַפּן דאָס בלוט פאַר אירע זײדעס, די גאונים. ער פלעגט, צום בײַשפּיל, זאָגן אויף איר זײדן, ר' חיים וואָלאָזשינער:

— ר' חיים זכרונו לסרחה...

בײַ אונז איז געהאַנגען דעם ווילנער גאונס בילד, האָט ער געגעבן אַ פּיק אין נאָז פון בילד.

די מאַמע פלעגט פיל מאָל װײנען פון דעם שײנעץ, אָבער דער טאַטע, ווי זײַן שטײנער איז געווען, האָט געשמײכלט און געזאָגט:

— נאַרעלע, וואָס אַרט דיך, וואָס מער דיך אַרט, אַלץ מער טוט ער דיר צו־להכעיס.

אַגב האָט דער טאַטע מיטגעהאַלטן מיט אים, פאַרט אַ חסיד!

דער טאַטע איז געווען זעהר צופרידן פון אים, ווײַל ער האָט זיך געקאָנט מיט אים אין אַלץ שאַפן, ער האָט אַלץ אויסגעפירט אויפן בעסטן אופן.

ער האָט קײנמאָל נישט געלערנט. זײַן דאַוונען האָט געדויערט צען מינוט און געטרונקען האָט ער אַ סך שנאַפּס און געשפּילט אין קאָרטן. נאָר צום געשעפט האָט עס נישט געהאַט.

איינמאָל שבת באַטאָג בין איך אַריינגעגאַנגען צו אים אין שטוב. ער איז דעמאָלט געשלאָפן אויפן קאַנאַפּע און נעבן אים איז געלעגן דער נישביצער ספר „מי השלח". איך האָב אַ נעם געטאָן דעם ספר און אַ קוק געגעבן אינעווייניג.

מיין אויג איז געפאַלן אויף דער סדרה פּנחס. דאָרט איז געווען געשריבן, אַז זמרי בן סלוא האָט געטאָן כּרת וכּרין בנוגע צו כּזבי בת צור, ווייל ער האָט געזעהן, אַז זי איז זיין זיווג מששת ימי בראשית. ווייטער איז דאָרטן געווען גערעדט וועגן פּנחסן, אַז ער האָט אים געשטאָכן, נישט וויסנדיג אַקוראַט פון דער מעשה, און אַז משה רבינו האָט געמאַכט פּנחסן גערעכט, ווייל ער איז געווען זיינער אַ פעטער. דאָס האָב איך שוין נישט געקאָנט אַריבערטראָגן. האָב איך געליען דעם ספר און גלייך אַוועקגעטראָגן צום פעטער דעם רב, בעטנדיג אים, אַז ער זאָל מיר דאָ זאָגן דעם פּשט דערפון. דער רב האָט דאָס איבערגעלעזן און האָט זיך די האָר געריסן. ס'טייטש, אַז אַ רבי (דער מחבר פון ספר) זאָל מאַכן אַזוי פון משה רבינו, טאָ וואָס איז שוין אַ פּשוטער איד!

— זעהסט, מיין קינד, — האָט ער אויפגערעגט געזאָגט, — ווי ווייט די חסידים זיינען פאַרפירט. איבעראַכטאָג שבת זאָלסטו דאָס ווייזן דעם טאַטן, ווען ער וועט זיצן מיט די חסידים באַם טיש — זאָל ער דיר דאָ זאָגן דעם פּשט.

שבת באַטאָג זיינען געווען באַם טאַטן אַלע חסידים, עס איז געווען אַ גאַסט ר' שלמה־איצל, אַ קלוגער חסיד און אַ נגיד. מען איז געזעסן אַרום גרויסן טיש, געטרונקען וויין און גערעדט חסידות. איך בין אַרויס פון טיש, האָב גענומען דעם נישביצער ספר „מי השלח" — די הענט האָבן זיך מיר געטרייסלט, — האָב צוגעטראָגן דעם ספר, אויפגעמישט די סדרה און געפרעגט:

— טאַטע, זאָג מיר דאָ דעם פּשט, איך פאַרשטיי נישט.

דער טאַטע האָט איבערגעלעזן און האָט זיך עטוואָס פאַרלוירן. ער איז געווען זעהר אַן ערליכער מאַן, פאַרדרייען יענעם אַ קאָפּ קאָן ער נישט, בפרט זיין אייגן קינד. די חסידים האָבן זעהר געוואָלט וויסן, וואָס דאָ איז אַזוינס, און שלמה־איצל דער אורח, אַ איד זעהר אַ כּיטרער, האָט פאַרשטאַנען אַן טאַטנס פּנים, אַז ער האָט נישט קיין לשון, און ווייס נישט זיין אינגל וואָס צו ענטפערן.

דער טאַטע האָט אים געגעבן דעם ספר. יענער האָט עס איבערגעזעהן און אָנגעהויבן צו פּאַטשן מיט די הענט אָן טיש.

— עס איז רעכט! עס איז רעכט! — האָט ער געשריען.

און געגעבן דעם ספר די איבעריגע חסידים. יענע האָבן באַלד אויך אָנגעהויבן שרייען:

— עס איז רעכט.

און אַז איך האָב געפרעגט, וואָס איז רעכט, האָט מען מיר געענטפערט, אַז איך וועל עלטער ווערן, וועל איך וויסן. זיי האָבן אין מיר געהאַט אַ גרויסן טעות. איך האָב נישט געקאָנט וואַרטן, ביז איך וועל עלטער ווערן, און אָט דאָס פּאַטשן מיט די הענט און שרייען: „ס'איז רעכט" אויף אַ זאַך, וואָס איז מיר אויסגעקומען שרעקליך קרום, גראָב און ווילד, האָט מיר, אַפילו אומבאַוואוסטזיניג, געגעבן אַ שטאַרקן שטויס פון חסידות.

און יעדע חסידישע תּורה האָט זיך מיר פון דעם מאָל געגומען שטעלן אין האַרצן אין דער לייִנג און אין דער ברייט, און איך האָב זיך נישט געקאָנט באַרוהיגן. איך האָב אָנגעהויבן איבערקלערן פאַר זיך אַלע זייערע ווערטליך, און עס האָט זיך מיר אַלץ געשטעלט קאַפּויר, משונה, און איך האָב גענומען ציהען צוריק, „השיבנו נאַזאָר".

איך האָב אָנגעהויבן אַריינגיין צום מגיד אין שטוב. דאָרטן האָבן זיך געפונען אַלע פאַרביסענע מתנגדים; זיין זון משה־אהרן, אַ גרויסער עלוי, איז געווען אַ פאַרברענטער מתנגד און האָט שטענדיג פּראָפּאַגאַנדירט מתנגדות.

ווייל איך בין געווען אַ הייסער חסיד, האָב איך זיך שוין שטענדיג דער־וויטערט פון דעם מגידס הויז, פון זיינע זין, כאָטש זיי זיינען געווען די גרעסטע לומדים אין שטאָט, און איך פלעג נישט קאָנען הערן, ווי ער מאַכט אַ תּל פון חסידים מיט די רביים, מיטן בעל־שם צוזאַמען.

אָבער איצט האָב איך אויסגעזאָגט דעם מגיד מיטן זון אַ סוד, אַז איך קאָן שוין מער קיין חסיד נישט זיין, אַז זיי זיינען גערעכט מיט זייער מתנגדות, און איך האָב זיך אָנגעהויבן צו חברן מיט משה־אהרנען, וואָס איז נאָר וואָס געקומען פון מינסק, וואו ער איז געווען ראש־ישיבה אין דער עלטער פון צוואַנציג יאָר. אַז ער איז קראַנק געוואָרן, איז דער מינסקער רב, ר' גרשון־תּנחום, וואָס איז געווען באַם פראַנקפורטער ראָטשילד אַ גרויסער חשוב, געפאָרן מיט אים קיין פראַנקפורט און פאַרגעשטעלט משה־אהרנען פאַרן באַראָן ראָטשילד, וועלכער האָט מיט אים פאַרבראַכט אין לערנען אַ פּאָר שעה צייט.

משה־אהרן איז אים געפעלן געוואָרן, און ראָטשילד האָט אים אַוועקגעשיקט אין אַ באָד אויף זיין רעכענונג. דערנאָך האָט ער אים אַוועקגעשיקט צוריק קיין קאַמעניץ און מיטגעגעבן אים וואַסער צו טרינקען. די דאָקטוירים

האָבן אים נישט געהייסן לערנען, ווייל זיין מוח איז צו שאַרף און עס קאָן אים שאַטן. האָט משה־אהרן באַדאַרפט שפּאַצירן און טרינקען וואַסער.

איצט האָט ער באַדאַרפט האָבן אַ מענטשן, מיט וועמען צו גיין שפּאַצירן, און ער האָט מיך גענומען, כאָטש איך בין יונגער געווען פאַר אים מיט אַ יאָר זעקס, זיבן. איך בין אים, אַפּנים, געפעלן געווען. ער האָט געזעהן, ווי איך רייס זיך צו פאַרשטיין, צו געפינען דעם אמתן וועג, און ער האָט מיט מיר אַ סך גערעדט.

דעם זומער בין איך געבליבן אויף ווייטער באַ יצחק־אשרן, ער האָט זיך ווייטער געקנייטשט דעם שטערן אין תּוספות און געפּראַוועט זיינע „פּרומקייטן", און עס איז נישט געווען מיין טאַטנס דאגה. איך האָב מיר געהאַט צייט אויף אַלץ און אויף שפּאַצירן מיט משה־אהרנען אַ צוויי שעה צייט — אַוודאַי און אַוודאַי.

און משה־אהרן האָט מיר אָנגעוויזן די אַלע ערטער אין תּלמוד, וואָס זיינען קעגן דער שיטה פון דעם חסידיזם. אַ סך צייט האָב איך אויך פאַרבראַכט באַ יאָסל דעם גבירס אין פילאָזאָפיע און אין חקירה און אויף אַ שעה אין טאָג פלעג איך קומען צום שמאָלן שטערנדל, צו יצחק־אשרן, מיין רבי, אָפּזאָגן פאַר אים דעם עמוד גמרא מיט די תּוספות — און אַ גוטן טאָג.

אַקוראַט צו יענער צייט האָט ר' שמחה־לייזער, יאָסלס פאָטער, גע־האַלטן דעם „המגיד", און מיר פלעגן שטענדיג לעזן די צייטונג. דורך איר האָבן מיר אָנגעהויבן אַביסל צו וויסן, וואָס עס טוט זיך אין דער אידישער וועלט. אין „המגיד" זיינען דעמאָלט געגאַנגען גאַנצע פּראָיעקטן וועגן קויפן קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל, און עמיצער האָט דאָרטן אַפילו אויסגערעכנט, אַז מיט זעקס הונדערט רובל קאָן מען האָבן אין פּאַלעסטינע אַ גאַנצע קאָלאָניע. דאָס האָט מיך גאָר איבערראַשט, און איך מיט יאָסלען האָבן אויפגעקליבן אין קאַמעניץ באַ אַ זעכציג בעלי־בתּים, וועלכע זיינען געווען גרייט צו פאַרקויפן זייערע הייזער און פאָרן קיין ארץ־ישראל. צווישן זיי זיינען געווען אירן, וואָס האָבן געקאָנט צונויפשלאָגן אַ סומע פון דריי טויזנט רובל.

געדיינק איך, אַז איך מיט יאָסלען האָבן גענומען אַרבעטער, יונגע־לייט, צווישן זיי איינער, וואָס זעגט קלעצער, אַ למדן אַ איד, און „אָרגאַניזירט" אַ קרייז אויף פּאַלעסטינע.

דער ראָזינער קלאָץ־זעגער איז געווען באַזונדערס אינטערעסאַנט: ערשטנס, האָט ער זיך אינטערעסירט מיט אונזער „פילאָזאָפיע" און „חקירה"; און, צווייטנס, האָט ער אונז געצויגן דערמיט, וואָס ער, אַ איד שוין, חברט זיך מיט אונז, און פיל מאָל, געדיינק איך, אַז מיר פלעגן געפונען

אַן ענטפער אויף אַ חקירה־פראַגע, וואָס דער זענער האָט זי באַרירט, און מחמת די פראַגע האָט אונז פריהער געפּיינינגט, פלעגן מיר איצט מיט שמחה לויפן זוכן דעם קלאָץ־זענער. געפינען פלעגן מיר אים, שטייענדיג אויפן קלאָץ און ציהענדיג די גרויסע זעג אין קלאָץ, און מיר פלעגן אים דערציילן צופרידענע, אַז די פראַגע וועגן דעם און דעם האָבן מיר היינט געפונען אין אַ ספר און אַז דאָרטן רעדט זיך וועגן איר באַריכות, און עס ווערט געגעבן קלאָרע און דייטליכע ערקלערונגען. פלעגט ער אַראָפּקריכן פון דעם קלאָץ און אויסהערן מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט. אַמאָל פלעגן מיר אים ברייינגען דעם ספר גופא, וואָרום ער האָט ליב געהאַט צו זעהן שוואַרץ אויף ווייס, און מיר פלעגן זיך בעת מעשה שטעלן אונטערן קלאָץ, און ער האָט געהאַלטן די זעג אין האַנט...

אָט דער זענער (צו מיין גרויסן פאַרדראָס האָב איך פאַרגעסן זיין נאָמען) איז געווען שטאַרק פאַרהיצט אין דער אידייע צו קאָלאָניזירן ארץ־ישראל. ער איז געווען זעהר אַ גוטער אַגיטאַטאָר, יאַ מויל — שוועבל און פעך, און אַ דאַנק אים האָבן מיר דעמאָלט אויפגערודערט די גאַנצע שטאָט. כמעט אַלע וואָלטן מסכים געווען צו פאַרקויפן די בעבעכעס און אַרויספאָרן קיין ארץ־ישראל.

אַז מיר זיינען געוואָרן מוטיגער, האָבן מיר געגעבן אַ דעפּעש קיין לוק צום „המגיד“, ער זאָל אונז ענטפערן, צי עס הויבט זיך שוין אָן דאָרט די אַרבעט, דערביי האָבן מיר אים אַוועקגעשיקט אַ צעטל פון די אַלע פאַרשוינען, וואָס זיינען גרייט שוין אַרויסצושיקן געלט, אויב עס איז דאָ אַ וויכטיגע בטוחות.

אַזוי האָבן מיר אָפּגעאַרבעט אַ פּאָר חדשים. בּאַ יאָסלען איז געווען דער זאַמלפּונקט. עס איז שטענדיג געווען געפּאַקט מיט מענשן, יונגערע, עלטערע, און מיר האָבן גערעדט מיט היץ און התלהבות. און אַז דער זענער פלעגט נעמען רייון, פלעגן אַלע וויינען און אין איין קול זאָגן:

— בנעורינו ובזקנינו נלך, קוים האָבן מיר שוין דערלעבט, אַז מיר קאָנען קויפן ארץ־ישראל.

פונם „המגיד“ האָבן מיר אָבער נישט באַקומען קיין ענטפער. די צייטונג איז פלוצלינג אַנטשווינן געוואָרן, און אונזער גאַנצע אַרבעט האָט מיט אַמאָל אַ ציטער געטאָן. איך בין געגאַנגען צום פעטער ר׳ אפרים, ער זאָל אונז צוגרייטן אַ בריף פאַרן „המגיד“, אין וועלכן ער זאָל אויספירליך איבערגעבן, וויפיל געלט מיר האָבן, וויפיל מענשן זיינען גרייט צו פאָרן א. אַז. וו. אָבער די רעדאַקציע האָט אונז ווידער נישט געענטפערט. איצט האָב איך שוין אָנגעהויבן צו צווייפלען אין דער גאַנצער מעשה. דאָך איז געבליבן, אַז מיר זאָלן אַרויסשיקן אַ מענשן אויף אונזערע

הוצאות אין רעדאַקציע אַריין. קיין פּאַסינגערן מענטשן פֿונם זענגער האָבן מיר נישט געפֿונען. מען האָט געמאַכט אַ רעכענונג, וויפֿיל געלט מען באַדאַרף האָבן אויף זיין רייזע, ווי אויך פֿאַר זיין ווייב און קינדער פֿאַר דער צייט אויף צום לעבן, און יעדערער פֿון אונזערע זעכציג מיטגלידער האָט אַסיגנירט דערויף צען גילדן. אַזוי איז שוין געווען אַ רובל ניינציג, און מיר האָבן נאָר געוואָלט דערקלויבן נאָך עטוואָס געלט. אָבער צו אונזער גרעסטן טרויער און פֿאַרדראָס האָט דער „המגיד" פּלוצלינג געמעלדעט, אַז דער גאַנצער ענין איז דערווייל אָפּגעלעגט געוואָרן.

דער זענגער האָט זיך, נעבעך, גענומען צוריק צו די קלעצער און אין די פֿרייע שעהן פּלעגט ער קומען צו מיר מיט יאָסלען פֿילאָזאָפֿירן און באַקלערן די וועלט. און איך געדיינק, ווי מיר פּלעגן אַוועקגיין זומער אין די לאָנקעס, אַן ערדה אינגלאַך אונזערע, און דאָרטן פֿאַרברייינגען אין זעהר טיפֿע שמועסן. מיר רוכט זיך אָפּטער, אַז ווען איך וואָלט געהאַט אַן אויסערגעוויינליכן זכרון און געדיינקען די אַלע אונזערע שמועסן, וואָלט איך איצט געקאָנט אָנשרייבן אפֿשר אַן אומגעהויער אינטערעסאַנט בוך וועגן אַמאָליגן אידישן, קינדערשן טרוימען...

מיין פֿאָטער איז זיך געווען צופֿרידן מיט זיין יצחק־אשרן און האָט גאָר נישט געוואוסט פֿון דער גאַנצער מעשה מיט מיין לערנען, און אין וואָס איך פֿאַרברייינג די צייט, וואָס איך טו און וואָס איך טראַכט, אַז איך בין שוין אינגאַנצן אַ בן־בית באַם מגיד אין הויז, וואָס דאָרטן זיינען די גרעסטע מתנגדים מיט די גרעסטע כחות קעגן די חסידים. מיט מיין אַרבעט פֿאַר ארץ־ישראל איז ער געווען צופֿרידן, און ווייטער האָט ער גאָר פֿון מיר נישט געוואוסט. אַמאָל פּלעגט ער אַ פֿרעג טון יצחק־אשרן:

— נו, וואָס זאָגסטו אויף מיין חצקלען?

דעמאָלט האָט דער רבי געענטפֿערט:

— ער איז אַ גוט אינגל, ער האָט אַ וואויל קעפּל.

און דאָס איז שוין געווען אַ געניגענדער ענטפֿער פֿאַרן טאַטן. די גאַנצע וואָך איז ער געווען פֿאַרנומען מיט דער אַרענדע און מיט די חסידים.

קאַפּיטל XX

מען רעדט מיר שוין שדוכים. — דאָס פאַרהערן מיך. — ר׳ יחזקאל דעם רבס זון. — דער יחוס. — מיין אומבאַקאַנטע כּלה. — דער בריף. — די פּעטש. — מיין פאָטער. דאָס לעבן מיט אים. — דאָס גרייטן זיך צום ופּות.

דער טאַטע האָט שוין אָנגעהויבן קלערן אַ שידוך פאַר מיר, און דער שדכן האָט אים שוין אָנגעהויבן פאָרצולייגן פאַרשיידענע שדוכים מיט נגידים יחסנים, וואָס ווילן מיר געבן טויזנט רובל, און צוויי טויזנט און פינף יאָר קעסט, צי צען יאָר קעסט. דער טאַטע האָט אָבער אַלץ געוואָלט אַ מ ח ו ת ן אַ ח ס י ד, נאָר אַז מען האָט גערעדט שדוכים מיט חסידים, האָט דער ז ײ ד ע נ י ש ט ג ע װ אָ ל ט. דערװײל איז אַװעקגעגאַנגען אַ היפּשע צייט און עס האָט זיך אַלץ נישט געמאַכט קיין שידוך, דאָס הייסט, אַז עס זאָל בּ י י ד ן געפעלן: אי דעם טאַטן, אי דעם זיידן. איך בּין שוין געוואָרן אַן אַלטער בחור פון... פופצען יאָר, און עס איז מיאוס פאַר לייטן. אַלע מיינע חברים זיינען שוין חתנים און בעלי־ביתלאַך געוואָרן.

די מאַמע האָט נישט געלאָזט צו רוה דעם טאַטן, פאַרוואָס ער טוט מיט מיר קיין שידוך נישט. ער קאָן דאָך נעמען אַ סך געלט מיט קעסט.

— דו ווילסט, — האָט זי געטענעט — אַז חצקל זאָל האָבּן אַ שווער, אַ חסיד, אָבער דו ווייסט דאָך, אַז דער שווער וויל קיין חסיד נישט פאַר קיין מחותן, וועט ער דאָך אויספּירן. חצקל ווערט עלטער, עס איז דאָך אַ חרפּה פאַר לייטן...

זי האָט אַלץ געטענעט, און דער טאַטע, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט אַלץ געשוויגן. ער זאָגט נישט אָפּ און זאָגט נישט צו. ער שמייכלט נאָר פאַר זיך. ווערט יענער אַביסל אָפּגעקילט. אָבער די מאַמע האָט דאָס שוין נישט געקאָנט אַריבּערטראָגן. ווי די מאָדע איז, איז זי געגאַנגען זיך בּאַקלאָגן פאַרן פעטער דעם רב.

— דו זאָלסט זעהן — האָט איר דער רב אָנגעזאָגט — אַז חצקל זאָל אַריינפאַלן צו אַ מתנגד, אַ נגיד, וואָס גיט אַ סך יאָרן קעסט. ער איז אַ

וואויל אינגל אין לערנען, אַז ער וועט האָבן אַ סך קעסט, וועט ער קאָנען לערנען, קאָנסטו האָפן, אַז חצקל זאָל ווערן אַ רב.

דער רב האָט געהאַט אַ זון יחזקאל (מיר הייסן ביידע נאָך איין זיידן), דער דאָזיגער יחזקאל איז געווען אַ גרויסער עילוי און האָט שוין געקאָנט ווערן אַ רב אַפילו אין אַ גרויסער שטאָט. ער איז אָבער געווען אַ חסיד און דערפאַר איז ער נאָך געווען בלויז דין אין קאָברין. און אָט דער יחזקאל פלעגט אַרומפאָרן נאָך ארץ־ישראל־געלט. דער סלאָנימער רבי, פון זינט מען האָט אים געמסרט, פלעגט שוין אַליין נישט פאָרן. און אַז ר׳ יחזקאל פלעגט קומען קיין קאָמעניץ, איז געווען, געוויינליך, באַם טאַטן ששון ושמחה, הילולא וחינגא. די חסידים האָבן זיך באַזונדערס געפרייט מיט אים: ער איז געווען ד ע ם ר ב ס ז ו ן, און איך האָב נישט אָפּגעטראָטן פון טיש און געהאָרכט, וואָס מען רעדט. איצט בין איך שוין געזעסן באַם חסידישן טיש גאָר מיט אַן אַנדער צוועק. איצט האָב איך שוין אומישנע אויסגעהערט זייערע רייד, כּדי איך זאָל זיי דערנאָך קאָנען קריטיקירן.

ר׳ יחזקאל האָט מיך ליב געהאַט. ער האָט מיך געהאַלטן פאַר אַ שטיל אינגל, און איינמאָל גיט ער מיר אַ קניפּ אין בעקל און זאָגט:

— חצקל, אַז דו וועסט זיין אַ שיינער חסיד, וועל איך דיר געבן אַ שיינע כּלה.

איך בין רויט געוואָרן און געשוויגן. אין האַרצן האָב איך שוין לאַנג מקנא געווען מיינע חברים: יענע זיינען שוין חתנים און בעלי־ביתלאַך, און איך, צוליב דעם קריג צווישן טאַטן מיטן זיידן, בין איך נאָך אַלץ קיין חתן נישט.

יחזקאל האָט אַריינגערופן נאָכן עסן דעם טאַטן אין אַ צימער און איבערגעגעבן אים, אַז ער האָט פאַר מיר אַ וואוילן שידוך, אַן איינגענע זאַך, זיין ווייבס אַ שוועסטער. זי האָרעוועט זיך באַם שוואָגער, אהרן צייליגנאָלד, אַ שיינער חסיד, אַ למדן און אַ נגיד, וואָס איז באַליבט באַ ר׳ אהרן קאַרלינער.

— דאָס, ווייזט מיר אויס, איז אַ זיווג מששת ימי בראשית — האָט ער גערעדט.

דעם טאַטן, ווי דאָס איז נישט מאָדנע, איז געפעלן געוואָרן דער שידוך, מחמת די כּלה איז אַ יתומה, אָהן אַ טאַטן און אָהן אַ מאַמען... דאָ וועט שוין דער זיידע אהרן־לייזער נישט זיין דערגעגן. וואָס די שוואָגערס זיינען חסידים, מאַכט שוין נישט אויס, איבערהויפּט דער מחותן זאָל נישט זיין קיין חסיד; יחוס, ווידער, איז דאָ אויך פאַראַן, וואָרום ער האָט געוואוסט, אַז דעם רבס שנור, הדס, איז געווען פון גרויס יחוס.

האָט דער טאַטע געזאָגט חצקלען, אַז דאָס איז באַ אים נישט אָפּגעפרעגט, ווי זיין שטיינער איז געווען צו ענטפערן וועגן אַ זאַך, וואָס עס איז אים געפעלן געוואָרן, און ר׳ חצקל האָט געבעטן אַ גמרא צו פאַרהערן מיך. ער האָט טאַקע געהערט, זאָגט ער, אַז איך בין אַ גוט אינגל, נאָר פונדעסטוועגן דאַרף ער מיך פאַרהערן. באַ אים מיט דער כלהס שוועסטער, זאָגט ער, איז פאַרבליבן צו נעמען פאַר דער שוועסטער אַ חתן אַ למדן, נישט אַנדערש.

ר׳ חצקל האָט אַרויסגענומען אַ גמרא קדושין און, צו מיין גליק, אויפגעעפנט אַקוראַט אויף דער מסכתּא קדושין, וועלכע איך האָב נאָך געלערנט מיט דוד דעם בּלינדן, און איצט מיט יצחק־אשרן, און אַליין געלערנט. און בין געווען געניט קלאָר אין דעם תּוספות און אין דעם מהרש״א, און ער הייסט מיר זאָגן די משנה מיטן תּוספות.

איך זאָג דאָס אָפּ גאַנץ גלאַט. הייסט ער מיר פרעגן דעם מהרש״אס קשיא. פרעג איך, מאַכט ער צו די גמרא און גיט מיר ווייטער אַ קניפּ אין באַק און זאָגט:

— איך האָב שוין פאַר דיר אַ שיינע כּלה.

איך בין ווייטער רויט געוואָרן, און ער איז אַוועק מיטן טאַטן אין אַ צווייטן צימער איבעררייידן שוין פון אַלע פּרטים, פון נדן א. אַז. וו. דער טאַטע האָט געשיקט ר׳ חצקלען צום זיידן.

חצקל איז אַוועק, און אַז ער האָט דעם זיידן פאָרגעלעגט דעם שידוך, האָט דער זיידע געזאָגט:

— מיין חצקל איז זעהר אַ גוט אינגל. די מוטער זיינע איז אַ גרויסע יחסנטע, זי איז פון ר׳ חיים וואָלאָזשינערס אייניקלאַך, וויל איך נישט פאַרשעמען דעם יחוס. איך מעג זיך אַפילו פאַרלאָזן אויפן רב, אַז ער האָט דעם שידוך גערעדט מיט אייך, וואָס איר זענט דאָך אַ גרויסער למדן, מסתּמא איז דאָך דאָס גוט, פּאַסט דאָס דאָך פאַר מיר אויך, נאָר פונדעסטוועגן דאַרף איך וויסן אייער ווייבס פאַמיליע באריכות.

דאָס האָט חצקל געטאָן. ער האָט דערציילט דעם גאַנצן יחוס באריכות:

זיין שווער האָט געהייסן ר׳ הירש־יואל רייצעס, וועמעס פאָטער, ר׳ מרדכי פון אָסטרע (וואָלין) האָט געשפּילט אַ ראָליע אין וואָלין, ווי דער פרומער ראָטשילד אין פראַנקפורט. ער פלעגט נאָך פאַרצייטן אַרומפאָרן אין אַ קאַרעטע מיט פיר פערד. דער שפּאַן און קאַרעטע זיינען געווען כּמעט בּלויז פון זילבער. באַ אים פלעגט מען וואַשן רענדלאַך אין זילבערנע מולטערס. ער איז געווען אַ חסיד און האָט אויסגעהאַלטן אַלע וואָלינער רביים. באַ אים אין הויז זיינען שטענדיג געווען רביים. ד ע ר רבי איז אַוועקגעפאָרן, און אַ צ ו ו י י ט ע ר איז געקומען. ער האָט זעהר

גרויס געלעבט און נעזעסן איז מען בײַ אים חרשים־וויִז. דאָס הויז האָט געררישט פון די חסידים מיט די רביים, — מיט איין וואָרט, בײַ אים איז געווען אַן אמתער חסידישער גן־עדן אויף דער וועלט.

געהאַנדלט האָט ער מיט וואַלד; נאָר איינמאָל האָט אים געטראָפֿן אַן אומגליק. ער האָט געשיקט קיין דאַנציג פֿאַר זעקס הונדערט טויזנט רובל האָלץ. זײַנען די פֿליטעס צעריסן געוואָרן אויפֿן וואַסער אײַנציגווײַז — און צעשוואומען. עס איז געווען אַ גרויס געוויסער, בײַ קראָקע אויפֿן ווייסעל, און קיין דאַנציג האָט ער קיין איין פֿליטע האָלץ נישט געקאָנט ברענגען. אויסערדעם איז אין דאַנציג דאָס יאָר געווען קליין דער מקח פון האָלץ, און ער האָט געהאַט פיל סחורה אין דאַנציג פון פריהער, האָט ער צוגעלעגט צו יענעם האָלץ פיל געלט. און אַזוי האָט ער, ר׳ מרדכי, דערלעגט אין איין יאָר בײַ זיבן, אַכט הונדערט טויזנט רובל.

נאָר פונדעסטוועגן איז ער נאָך געבליבן אַ גביר, זיין הויז האָט זיך נאָך געפירט מיט צדקה און מיט הכנסת־אורחים, אָבער שוין נישט אַזוי ווי פריהער. די רביים האָט ער קיין געלט נישט געגעבן, און זיי פלעגן שוין צו אים אַזוי אָפט נישט קומען.

איין זון זײַנעם, הירש־יואל, האָט ער חתונה געמאַכט מיטן דובנער רבס טאָכטער. ער האָט געוואוינט מיטן פֿאָטער צוזאַמען, איז געווען אַ גרויסער למדן און אויך זעהר אַ גוטהערציגער. ער איז אָבער נישט געווען נוטה צו חסידות. אַז דער פֿאָטער איז געשטאָרבן, האָט דער זון געירשנט אַ געוויסע סומע געלט. נאָר אַזוי ווי אין וואַלד־געשעפט איז דער פֿאָטער צום סוף בדלות געוואָרן, האָט ער זיך דערמיט נישט געוואָלט באַשעפטיגן. ער האָט זיך בעסער גענומען צו פֿאַרריאַדן. דעמאָלט האָט ער אָנגענומען, אַלס פֿאַרריאַד, דעם באַוואוסטן אַקציז פון באַראָן גינזבורג, אָנגענומען אויף צוויי אויעזדן: ביאַליסטאָקער און בילסקער. געוואוינט האָט ער אין ביאַליסטאָק.

ער האָט געהאַט צוויי טעכטער מיט אַ זון, די עלטסטע טאָכטער הדס איז טאַקע זיין, יחזקאלס ווייב, און ער האָט געגעבן אַ סך געלט נדן און קעסט.

אין ביאַליסטאָק האָט ער געשפּילט אַ גרויסע ראָליע, ער האָט זיך געפירט, ווי דער פֿאָטער אין ענין צדקה און הכנסת־אורחים, נאָר דער פֿאָטער איז געווען פֿאַר חסידים, און ער פֿאַר מתנגדים. אַלע שבת האָבן געמוזט זיין צען אורחים הגונים, די שענסטע מענשן, וועלכע מען האָט נאָך צוגעזאָגט, אַז זיי זאָלן עסן, און יעדער טאָג זײַנען בײַ אים געווען אַמווייניגסטנס דריי אנשים נכבדים צו מיטאָג.

נעווען איז ער אַ באַרימטער מוהל. כמעט אין דער גאַנצער שטאָט איז ער געווען מוהל, און אַן אָרימער בעל־ברית פלעגט נאָך קריגן באַ אים צוגעצאָלט, אַזוי אַז די קינפּעטאָרין האָט געהאַט אויף אַ חודש צום לעבן. ער האָט געהאַט באַ זיך אַ צעטל פון פינף טויזנט קינדער, וועלכע ער האָט מל געווען.

ער איז געווען אַזוי געשעצט אין ביאַליסטאָק, אַז באַ די גרעסטע לייט אויף די חתונות האָט מען אים מכבד געווען מיט מסדר קדושין זיין. דאָס איז דעמאָלט געווען איינער פון די שענסטע כבודים באַ אידן און מען פלעגט אויסזוכן די שענסטע אידן אויף דעם כבוד.

דער פּאָדריאַד פון אַקציז האָט זיך באַ אים נישט לאַנג געהאַלטן, ווייל דער באַראָן האָט זיך אָפּגעזאָגט צו טיילן דעם אַקציז אין לאַנד אויף קליינע טיילכלאַך אין די הענט פון די פּאָדריאַטשיקעס. איצט האָט דער באַראָן אַליין געוואָלט האַלטן דעם אַקציז אין אידישן תחום, און דער שווער איז אַריינגעפאָרן קיין בריסק, וואו ער איז געוואָרן פּאָדריאַטשיק אין פעסטונג. ער האָט אויך געעפנט אין שטאָט אַ גרויסן ווייַן־שיינק פאַר די אָפיצירן פון פעסטונג און געמאַכט זעהר גוטע געשעפטן. האָט ער ווייטער געפירט זיינע צדקות מיט די הכנסות־אורחים מיט די מוהל׳שאַפט פאַר די אָרימע־לייט, וועלכע ער האָט גוט געצאָלט.

אין פינף און פופציגסטן יאָר, בעת סעוואַסטאָפּאָלער מלחמה, זיינען אַוועק אַלע פּאָלקן פון פעסטונג אין מלחמה אַריין. די אָפיצירן האָבן אים געבעטן, ער זאָל מיטגיין מיט זיי אין סעוואַסטאָפּאָל.

איינער אַ גענעראַל האָט אים געוואָלט אָפּגעבן אַ סך פּאָדריאַדן אין מלחמה און צוגעזאָגט אויפן מלחמה־פּלאַץ ממש באַגילטן, נאָר ער האָט נישט געוואָלט גיין מאַכן געשעפטן אין אַזאַ אָרט, וואו מען פאַרוואונדעט, קאַלעטשעט און דערהרגעט מענשן.

דערווייל אָבער האָבן אים אַלע אָפיצירן באַנקראָטירט אַ סך געלט. אויף איינינע פון זיי האָט ער געהאַט ביז דריי טויזנט רובל וועקסלען, און ער איז דעמאָלט אַביסל רואינירט געוואָרן.

געהאַט האָט ער אַ זון פון זיבעצען יאָר, אַ זון אַ צאַצקע, אַן אויסכאַפּ, אַ זעלטענער עילוי, און דערצו אַזאַ באַהאַרצטער, אַז ער האָט איבער־געשטיגן דעם זיידן ר׳ מרדכי מיטן פאָטער. אַז ער איז געוואָרן אַ חתן, איז ער אַ חודש פאַר דער חתונה קראַנק געוואָרן און אין אַ קורצער צייט אַרום געשטאָרבן. אויף זיין לויה האָט די גאַנצע שטאָט געטרויערט; מען האָט פאַרמאַכט אַלע בריסקער קראָמען אין דער צייט פון דער לויה.

דאָס האָט דעם פאָטער זיינעם אינגאַנצן דערשלאָגן, און אין צוויי וואָכן אַרום איז ער געשטאָרבן, די מוטער ווידער האָט זיך געפיינינט

עטליכע מאָנאַטן נאָכאַנאַנד און איז אויך געשטאָרבן. נאָך זייער טראַגישן טויט איז דאָס מיידעלע זייערס, מיין קינפטיגע כּלה, אַלט געווען אינגאַנצן זעקס יאָר. דעמאָלט האָט זי גענומען צו זיך די עלטערע שוועסטער אין פּינסק, נאָך גאָר אַ יונג ווייבל, אַ גבירס אַ שנור. דער מאַן איער, אהרן ציילינגאָלד, אַ למדן און אַ מושלם, איז געווען אַ גרויסער נדבן, אַן איש נכבד אי באַם רבין, ר' אהרן קאַרלינער, אי אין דער גאַנצער שטאָט.

נאָך אָט דעם גאַנצן אומגליק מיט די אַלע שטאַרבענישן, איז דאָס גאַנצע פאַרמעגן פאַרשוואונדן געוואָרן, און ס'איז פון אַלץ געוואָרן אַ תּל. דערנאָך האָט מען עטוואָס אויפגעזאַמלט פון דעם פאַרפאַלענעם פאַר דער יתומה צוזאַמען מיט עטליכע וועקסלען.

דאָס אַלץ האָט יחזקאל דערציילט דעם זיידן, וועלכער האָט איצט, נאָך דער געשיכטע, שוין צוגעשטימט, און אויף מאָרגן איז דער שידוך געשלאָסן געוואָרן. איך בין דעמאָלט אַלט געווען באַ פופצען יאָר, און ר' יחזקאל האָט געשריבן אַ בריף קיין פּינסק צו דער שוועגערין פּעשע, איז זי געקומען קיין קאַמעניץ, און מען האָט געשריבן תּנאים.

קיינער פון דער פאַמיליע האָט נישט געזעהן די כּלה, און איך אוודאי נישט. דאָס האָט מיך געקרייינקט. איך האָב זי, רוכט זיך, שוין ליב געקראָגן, אָבער איך ווייס נישט, וועמען איך האָב ליב, איך קען דאָס פּנים נישט... איך האָב גאָרנישט געהערט, ריידנדיג וועגן איר, צי זי איז אַ שיינע, צי אַ מיאוסע, צי אַ קלוגע, צי אַ נאַר, און איך האָב נישט געטאָרט אַפילו פרעגן אויף דער כּלה.

דער זיידע האָט געקויפט אין בּריסק צוויי דימענטענע פינגערלאַך און געגעבן פּעשען, זי זאָל אַוועקפירן דער כּלה אַ מתּנה.

און אין אַ מאָנאַט צייט האָב איך דערהאַלטן פון שוואָגער, אהרן ציילינגאָלד, אַ מתּנה: אַ זילבערנעם הדס און משניותן מיטן תּפארת־ישראל, שיין געבונדן, און פון דער כּלה אַן אויסגעהאָפּט זיידן תּפילים־זעקל. האָט דער טאַטע געהייסן, אַז איך זאָל שרייבן אַ בריף צום מחותּן, דאָס הייסט, צו איר שוואָגער, מיט אַ דאַנק פאַר דער מתּנה.

לשון־קודש האָב איך דעמאָלט געקאָנט ווי טערקיש, בין איך געגאַנגען צום פעטער, ר' אפרים, און ער האָט מיר אָנגעשריבן אַ בריף מיט פאַרצייטישער מליצה. איך געדיינק נאָך דעם אָנהויב, ווי אַזוי עס האָט זיך אָנגעהויבן. מיר איז געפעלן געוואָרן דער „הויכער" גערעדט. אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן:

„קול אומר אלי קרא, ואומר מה אקרא, ואת אשר לא ידעתּי איך אנכי לתאר את רום כּבודו, אולי אקלה בשערה מכּבודו הרמה והנשאה

ואחטא, והשיבותי אל לבבי, אשר בּוראי לפי רוב גדולת כּבודו שם רוב ענותנותו, ובּוראי לא יאשימנו אם הכל יפצה פּי".

אין אידיש: „אַ קול האָט מיר געזאָגט, איך זאָל רופן, זאָג איך, וואָס זאָל איך רופן, און דעם, וואָס איך קען נישט, ווי קאָן איך פאָרשטעלן זיין הויכן דערהויבּענעם כּבוד, טאָמער וועל איך מאַכן גרינג מיט אַ האָר פון זיין הויכן כּבוד, וועל איך זיין זינדיג" א. אַז. וו. ווייטער געדיינק איך שוין נישט, וואָס איך האָבּ דאָרט געשריבּן, נאָר דאָס געדיינק איך, אַז גאַנצע דריי טעג האָבּ איך געשריבּן דעם בּריף, אַלע מאָל געשריבּן און צעריסן, בּיז, גאָט צו דאַנקען, עס איז אַרויסגעקומען אַ גערדעקסעלט לשון־קודש־בּריוועלע צום מחותן.

גראָד דעמאָלט איז אָנגעקומען אַ שרייבּער, וואָס האָט געלערנט קינדער שרייבּן אידיש און רוסיש. ער פלעגט קומען צום זיידן אין שטוב אַלע טאָג לערנען שרייבּן זיינע מיידלאַך, נאָר מיך האָט דער טאַטע נישט געוואָלט אָפּגעבּן צום שרייבּער. פלעג איך אַליין קומען אין דער צייט, ווען ער האָט געלערנט דעם טאַטנס שוועסטער, און האָבּ זיך דערוויילן צוגעלערנט אָהן דעם טאַטנס וויסן. איינמאָל האָט דער שרייבּער מיר געזאָגט:

— פאַרוואָס זאָלסטו נישט שרייבּן אַ גרוס דער כּלה?

דאָס איז מיר געפעלן. איך האָבּ אים געגעבּן אַ האַלבּן רובּל, און ער האָט מיר אָנגעשריבּן אַ גרוס. דאָס איז שוין געווען אין אידיש:

„איך גריס הערצליך מיין ליבּע בּרויט איך דאַנק דיר פאַרן טייערן פּריזענט פון מיר דיין ליבּן בּרויטיגאַם יחזקאל".

כּדי דער גרוס זאָל אַרויסקומען גערדעקסעלט, האָבּ איך ווידער געטאָן און איבּערגעשריבּן די עטליכע ווערטער. דאָ האָט זיך געמאַכט אַ קלעק מיט טינט, און דאָ איז דאָס וואָרט נישט גוט אַרויסגעקומען, האָבּ איך אַלץ איבּערגעשריבּן. איך האָבּ זיך געמאַטערט פינף טעג און געמאַכט פאַרטיג; דעמאָלט האָבּ איך געגעבּן דעם טאַטן, ער זאָל צושרייבּן אַ גרוס. ער האָט אַ קוק געטאָן אויפן שטיקל פּאַפּיר און מאָמענטאַל דערלאַנגט צוויי הייסע פּעטש.

— אַ רייטש־מאַן בּיסטו שוין גאָר געוואָרן — האָט ער געריסן דאָס בּריוועלע אויף שטיקלאַך — און זאָג מיר אָקאָרשט, ווער האָט דאָס דיר אָנגעשריבּן?

איך האָבּ נאַאיוו אויסגעזאָגט — ווער.

— אַזוי, ער וועט אייך נאָר מאַכן פאַר רייטשן!..

און ער האָט פאַרזאָגט, אַז קיינער פון דער פאַמיליע זאָל זיך נישט לערנען בּאַם שרייבּער. אין אַ קורצער צייט אַרום איז אַרויס אַ קלאַנג,

אַז דער שרייבער מאַכט אַלע קינדער פאַר אַפּיקורסים, און מען האָט אים משלח געווען פון קאַמעניץ.

דער קאַמעניצער רב האָט געהאַט אַ זון אין פּינסק, וואָס איז איינמאָל געקומען צום פאָטער צו גאַסט און האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אַ מיידל פון אַ יאָר זעכצען. אַז מיין מאַמע איז געווען באַם פעטער און געפרעגט דאָס דאָזיגע מיידל, צי קען זי אין פּינסק חצקלס כלה, האָט דאָס מיידל געענטפערט, אַז זי קען די כלה גוט: די כלה איז אַ מיאוסע מיט אַ געשטופּעלטן פּנים, איז פאַנפאַטע, אַ שלימזלניצע.

די מאַמע האָט אָנגעהויבן וויינען, אָבער פאַרפאַלן. רעמאָלט איז אָפּשיקן תנאים ערגער געווען ווי גטן, און זי האָט עס דערציילט דעם טאַטן.

— וואָס אַרט דיך, אַז זי איז אַ מיאוסע? — האָט זי דער טאַטע געפרעגט — זאָלן זיי נאָר האָבן מזל, וועט זי שוין זיין שיין.

באַ דעם וואָרט אַ „שלימזלניצע" האָט ער אָנגעהויבן שמייכלען און געזאָגט:

— צווישן זיך ריידנדיג, ביסטו אַ בריה?

און ער האָט זיך אויסגעלאַכט. די מעשה איז געוואָרן באַוואוסט באַ דער גאַנצער פאַמיליע, און עס איז אָנגעקומען צו מיר. מיין צער, וואָס איך האָב געהאַט, איז נישט צו באַשרייבן. איך האָב שטענדיג מקנא געווען יענעם, וואָס האָט געהאַט אַ שיין ווייב, און אויף די בעלי־ביתלאַך, וואָס זייערע ווייבער זיינען געווען מיאוסע, האָב איך געקוקט מיט רחמנות. מיר האָט זיך אויסגערוכט, אַז דאָס לעבן איז גאָר קיין לעבן נישט, ווען מען האָט אַ מיאוס ווייב.

די פאַמיליע האָט זיך דאָך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט מיין כלה, צי זי איז טאַקע אַזאַ מיאוסע, און נאָך אַלע אויספאָרשונגען איז מען דער־גאַנגען, אַז די כלה איז גראַדע אַ שיינע... דערצו קאָן זי אַלע האַנט־אַרבעט, איז אַ גרויסע בריה. דערגאַנגען איז מען דאָס אָבער אין אַ יאָר נאָך די תנאים. אַ גאַנץ קיילעכדיג יאָר אָבער האָב איך געהאַט קריינקונג צום טויט. איך האָב באַ קיינעם נישט געטאָרט פרעגן און דערמאָנען דער כלהס נאָמען.

די תנאים מיינע האָבן זיך געצויגן באַ אַ צוויי און אַ האַלב יאָר. זי איז געווען, ווי געזאָגט, אַ יתומה און באַ זיי אין דערהיים האָט מען זיך פאַרגעשטעלט, אַז די קאָטיקס, אַזאַ גרויסע פאַמיליע, מוזן גיין זעהר שיין געקליידט, מוזן זיין פּראַנטן, און מען האָט זיך דאָרטן געשראָקן פאַר דער גאַרדעראָבע... און ווער רעדט נאָך — איינליינן דעם נדן, איז געווען גאַנץ שווערליך...

און פון אונזער זייט איז אויך געווארן אַ מניעה. אין דער צייט זיינען בטל געווארן לייב־קנעכט, די פּריצים זיינען אָרים געוואָרן, עס האָט זיך אונטערגערוקט דער פּוילישער אויפשטאַנד און די אַרענדע איז בטל געוואָרן — זיינען מיר אַלע געבליבן אָהן פּרנסה, און די חתונה האָט זיך שוין געמוזט פאַרציהען.

פריהער האָב איך געהאַט געגוג קריינקונג, וואָס מיין כלה איז אַ מיאוסע, און דערנאָך, אַז מען האָט מיך פאַרזיכערט, אַז זי איז אַ שיינע, איז אָפּגעלעגט געוואָרן, צו מיין גרויסן פאַרדראָס, די חתונה. און מיר האָט זיך אָנגעהויבן צו ביינקען נאָך אַ מענשן, וואָס איך קען אים נישט, און עס האָט זיך, בחרפּתי, איך בין מיך מודה, אַזוי געוואָלט חתונה האָבן! ביני לביני האָב איך נאָר געהאַט עגמת־נפש, אַז איך האָב שוין לערנען גאָר נישט געקאָנט און נישט געקאָנט קוקן אין אַ חקירה־ספר.

איך האָב מיך נאָך אַלץ געלערנט באַ יצחק אשרן „דעם שטערן־קנייטשער", ווי איך מיט מיין חבר האָבן אים אַ נאָמען געגעבן. נאָר צו דער צייט זיינען באַם פעטער, דעם רב, קאַליע געוואָרן די אויגן, ער איז געפאָרן קיין וואַרשע, און דער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אַז די אויגן זיינען אים קאַליע פון צופיל קוקן אין ספרים. איצט מוז מען אים איין אויג איינגאַנצן קאַליע מאַכן, און דאָס צווייטע אויג, אויב ער וועט נישט לעזן, וועט דינען נישקשה.

אין וואַרשע האָבן אים קרובים געקויפט אַ גרויסן שטול צום לערנען, און ער איז געפאָרן מיט דעם שטול אַהיים. איצט האָט ער באַדאַרפט האָבן איינעם אַ מענשן, וואָס זאָל לערנען פאַר אים ש"ס און פוסקים און שאלות־תשובות. ער וועט דאָך נישט זיצן אַזוי און גאָרנישט לערנען. קריגן אַזוינעם אָהן געלט איז געווען שווער, און צאָלן געלט האָט ער נישט געקאָנט. דעמאָלט איז אים איינגעפאַלן נ ע מ ע ן מ י ך, אַז איך זאָל פאַר אים לערנען. קיין געלט וועל איך דאָך אים נישט קאָסטן. דאָס איז געווען פאַר אים אַ גוט געשעפט. און איך האָב פאַר אים געלערנט און גוט געזעצט די ווערטער, און ער איז געזעסן אין דעם הויכן לערערנעם שטול, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף די הענט און צוגעשאָקלט ווילעוויז מיטן קאָפּ. דאָס הייסט: „ג ו ט, ג ו ט", און ער האָט מיך אַזוי געטריבן מיטן קאָפּ ווייטער, א י ך ב י ן ג ע ל אָ פ ן א ו ן ג ע ז ו ע צ ט אַלץ: גמרא, תוספות, שאגת־אריה, פּני־יהושע — אַלץ, איך האָב ג ע ז ו ע צ ט, און ער האָט מיר געשאָקלט מיטן קאָפּ. איך האָב נישט געהאַט קיין צייט צו באַטראַכטן אַזעלכע שווערע ענינים, אַזעלכע הויכע פאַרוויקלטע סברות, ער האָט דאָס אַלץ געקאָנט כמעט ווי אויסווייניג, און איך בין געווען באַ אים נישט מער, ווי אַ ג ו ט ע ר ז אָ ג ע ר. אָבער לויפנדיג אַזוי אין דער גמרא,

האָב איך פאַר מיר נישט געקאָנט משיג זיין, וואָס איך זאָג, און דערווייל איז מיר אַלץ באַשערט געווען צו פטרן די יונגע יאָרן מיינע מיט אַ גוטן קאָפּ און גאָרנישט, וואָס עס טוט מיר עד היום שטאַרק, שטאַרק לייד.

אַ גליק איז געווען, וואָס מען פלעגט קומען צום רב מיט דין־תּורות. אַנדערע פלעגן צו אים קומען שואל־עצה זיין מכּח זייערע געשעפטן, און ער האָט דעריבער געמאַכט, מיר זאָלן לערנען זעקס שעה אין טאָג. די איבעריגע צייט פלעג איך שוין פאַרברענגען אַממייסטנס באַ משה־אהרנען, וואו איך האָב זיך צוגעגרייט צו אַ גרויסן וכּוח קעגן די חסידים.

אַז איך בין געוואָרן אַ חתן, האָב איך אָנגעהויבן צו ראַוונען אין חסידים־שטיבל און מיטזינגען מיט אַלע חסידים די נגונים. איך האָב דאָס געטאָן צוליב דעם טאַטן, ווייל ער האָט געמיינט, אַז איך בין אַ חסיד און וועל נאָך דער חתונה אָנהייבן פאָרן צום רבין. געוויינליך, האָב איך פאַר דער חתונה נאָך באַדאַרפט אַ סך אָנקומען צום טאַטן, און נאָך דער חתונה האָט דער טאַטע געמיינט, וועל איך אים צוליב טון און פאָרן צום רבין, וועט ער שוין זיין מיט מיר זיכער.

איך האָב אַפילו באַשלאָסן גלאַט איצט נישט אַריינגיין מיט אים אין קיין מחלוקתן. ערשטנס, האָט עס נישט געפּאַסט; און, צווייטנס, האָב איך אים געשאַנעוועט. דאָס אַלץ האָב איך אָפּגעלעגט אויף נאָך דער חתונה. דעמאָלט וועט באַ מיר געפירט ווערן מיט אים אַ וכּוח. און אַזוי ווי איך האָב אים געהאַלטן פאַר אַ וואוילן און אַ למדן, וועט ער מיך פאַרשטיין, און איך וועל זיך מיט אים לאַנג נישט דאַרפן ראַנגלען. אָבער דאָך האָב איך זיך געשראָקן פאַרן וכּוח, אויף וועלכן עס וועלן געווים זיין אַזוינע לומדים־חסידים, ווי ר' אָרעלע און דעם פעטערס זון, און איך האָב זיך שטאַרק דערצו צוגעגרייט.

צוויי יאָר צייט האָב איך זיך אַלץ אַזוי געגרייט צום וכּוח און געקוקט אין תּלמוד און אין אַנדערע גרויסע ספרים, וואָס זיינען קעגן דעם דרך החסידות.

קאַפּיטל XXI

דער מאַניפעסט פון דער פּויערים־באַפרייאונג. — דאָס שמייסן די פּויערים. — דער רושם פון מאַניפעסט אויף די פּריצים. — די שווערע צייט פאַר אידן. — מיין זיידע מיט די פּריצים. — דער פּוילישער אויפשטאַנד. — „ווזיענטאַ ראָסיאַ". — די פּוילישע בונטאָווששיקעס. — די באַציהונגען פון די פּוילישע רעוואָלוציאָנערן צו אידן. — אָגינסקי. — די אונטערדריקונג פון דעם אויפשטאַנד. — די נקמה פון די פּויערים.

אין תּרכ״א, 1861־טן יאָר, איז אַרויס דער באַרימטער מאַניפעסט װעגן פּויערים־באַפרייאונג. דאָס איז עפּעס אויסגעפאַלן צו שבּת, און שבּת איז געקומען צופאָרן קיין קאַמעניץ דער איספּראַװניק. זונטאָג, צװעלף אַזייגער, װען דער מאַרק איז געװען פול מיט פּויערים, איז געקומען דער איספּראַװניק מיטן אַסעסער און מיטן קליוטשװאָיט, װאָס האָט געהאַלטן אַ מעשענע „מערניצע" מיט אַ האַמער און געפּויקט מיטן האַמער אין מערניצע. און אַז עס האָבן זיך אויפגעזאַמלט אַלע פּויערים, האָט דער איספּראַװניק געלעזן דעם מאַניפעסט.

נאָכן לעזן זיינען די פּויערים אַװעקגעפאָרן אַהיים. אַרבּעטן האָבן זיי שוין גאָרנישט געװאָלט, װאָס זיי האָבן נאָך באַדאַרפט דעם זומער לויטן מאַניפעסט. זיי האָבן נישט געװאָלט װאַרטן בּיז נאָכן זומער. דער פּריץ װידער האָט זיי שוין נישט געקאָנט מער שמייסן, און די פּויערים האָבן זיך צעבּונטעװעט.

די פּריצים האָבן געגעבּן צו װיסן דעם איספּראַװניק, און ער איז געקומען מיט אַ ראָטע זעלנער קיין קאַמעניץ. ער האָט פונאַנדערגעשיקט די סאָלדאַטן מיט רעסיאַטניקעס בּריינגען די פּויערים פון די דערפער, און נאָך ריטער צום שמייסן האָט ער אַװעקגעשיקט אַ גאַנצע פור אין װאַלד.

דער איספּראַװניק האָט געפרעגט די פּויערים, צי זיי װילן אַרבּעטן זומער. דערויף האָבן זיי געגעבּן אַן ענטפער, אַז ניין. האָט מען אָנגעהויבּן

צו שמייסן צו דריי פויערים מיט אַמאָל אין רעכטן מיטן מאַרק, די קולות האָבן זיך געהערט פאַר אַ מייל און מען האָט אַזוי לאַנג געשמיסן, ביז זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי וועלן שוין יאָ אַרבעטן.

בײַ די פּריצים איז ממש געוואָרן אַ טרויער. גאָר אַ קליינינקייט, זיי האָבן מיט איין מאָל באַראַפּט פאַרלירן אַלע זייערע לייב־קנעכט, וואָס האָבן געהאָרעוועט אויף זיי ווי פערד, ווי אייזלען, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט דעם פּריץ אַזוי פיל אַרבעט, בלוט און שווייס!

דאָס, וואָס איז געווען שלעכט פאַרן פּריץ, איז אויך טיילווייז געווען נישט גאָר גוט פאַר די דעמאָלטיקע אידן. זיי האָבן דאָך כמעט אַלע געלעבט פון פּריץ, און איצט האָט זיך עס אויך אָפּגערופן אויף זיי. מילא, די פּריצים, ווי די פּריצים, „עפּעס" איז זיי נאָך געבליבן פון אַזאַ חורבן. אָבער פאַר די אידן איז ווירקליך דעמאָלט געווען אַ שרעקליכע צייט.

פאַר זיי איז דעמאָלט אויפגעשטאַנען אַ גרויסע לעבנס־פראַגע: וואָס טוט מען? וואוהין קערט מען זיך? וואוהין גייט מען? און אָט די פראַגע איז געשטאַנען נישט נאָר פאַר די אָרימע קלאַסן, נאָר אויך פאַר די סאַמע פאַרמעגליכע, וואָס האָבן פריהער אַזאַ ברייט לעבן געפירט, וואָס האָבן פון קיינע צרות נישט געוואוסט. און אפשר נאָר פאַר די פאַרמעגליכע האָט זיך די נייע פראַגע אַוועקגעשטעלט אין איר גאַנצער גרויס.

און אַזוי האָט זיך אַוועקגעצויגן אַ דלות; אַ סך אידישע פאַמיליעס זיינען געבליבן אָהן ברויט. די, וואָס האָבן נאָך געהאַט געלט, האָבן געגעסן פון גרייטן רובל, און די, וואָס האָבן גאָר קיין געלט נישט געהאַט, זיינען געבליבן אָהן ברויט. עס האָט זיך דעמאָלט געדוכט, אַז דער קוואַל פון אידישע פּרנסות, וואָס האָט אידן געשפּייזט הונדערטער יאָרן, האָט איינגאַנצן אויסגעטריקנט און קיין נייע אויסזיכטן אויף פּרנסה איז נישטאָ און וועט אפשר נישט זיין, און מען האָט געמיינט, אַז מען איז שוין פאַר־לוירן אויף אייביג.

נאָר די פּריצים האָבן אויך דאָסזעלבע געמיינט, און אַנדערע פון זיי האָבן זיך נישט געשעמט צו וויינען מיט טרערן.

די גאַנצע פּרנסה איז איצט געבליבן בלויז בײַ די שיינקערס, וועלכע האָבן פריהער אויך געלעבט פון די פויערים, וואָס פלעגן קומען אַלע זונטאָג אין מאַרק ברייגגען וואָס צו פאַרקויפן און פאַרשכּורן. איצט איז נאָך זייער פּרנסה שטאַרקער געוואָרן, די פויערים האָבן זיך שוין פאַרגינינען טרינקען מער בראָנפן. פאַר די פּריצים האָבן זיי מער קיין מורא נישט געהאַט, טאָמער וועלן זיי זיין שכּור מאָנטאָג אויך און וועלן קריגן געשמיסן. אָבער נישט דאָס גאַנצע פאָלק אידן זיינען שיינקערס; נאָר

פונדעסטוועגן זיינען די פויערים געווען אַ שטיצע גישט בלויז פאַר די שיינקערס אַליין.

אַז עס איז געקומען דער ערשטער פרייער ווינטער און די פויערים האָבן נישט געהאַט וואָס צו טון, האָבן זיי זיך אָנגעהויבן לערנען פאַרשיידענע אַרבעטן, ווי באָנדעריי, טעפעריי און רעסגלייכן, און די פויערטעס האָבן געשפונען און געוועבט האַנטיכער, טישטיכער, לייוונטן אויף ספאָרניצעס און האָבן אָנגעהויבן פאַרדינען געלט. און זונטאָג, אַז זיי פלעגן קומען אויפן מאַרק, האָבן זיי זיך ביסלעכווייז אויסגעלערנט צו קויפן לוקסוס־זאַכן, ווי סטיינגעלאַך, פאַטשערקעס, טיכלאַך און האָבן אָנגעהויבן אָפט מאָל צו טראָגן שטיוול אָנשטאָט לאַפּטיעס.

און ביסלעכווייז האָט מען אין קאַמעניץ צוגעבויט נאָך אַ דרייסיג קראָמען, און ווער עס האָט געהאַט אַ הויז, האָט געעפנט אַ שיינק, און מען האָט געלעבט אין רחקות. עס פאַרשטייט זיך, יענע אידן, וואָס זייער פרנסה איז געווען נאָר פון די פּריצים, זיינען געבליבן אינגאַנצן אָהן פרנסה.

אין אַ יאָר אַרום, תּרכ״ב, איז אומגעפאָרן אַ קאָמיסיע פון דער רעגירונג צו באַטיילן די פויערים מיט ערד און צו באַשטעטיגן אויף יעדן פויער די באַוואוסטע קאָנטריבוציע, וואָס ער דאַרף אויסצאָלן אין קאַזנאַ פאַר דער ערד אין אַ משך פון פערציג יאָר צייט.

דאָס ביסל אידן, וואָס האָבן, ווי איך האָב שוין געזאָגט, געלעבט גרויסאַרטיג און האָבן געשפּילט אַ נגידישע ראָליע, זיינען געוואָרן גע־דריקט. מען האָט שוין אויפגעהערט צו פירן אַ ברייט לעבן, און די קרעמער, וואָס האָבן געהאַלטן לוקסוס־זאַכן פאַר די פּריצים, זיינען געבליבן מיט זייער סחורה, כאָטש וואַרף דאָס אַרויס אויף דער גאַס.

דער זיידע איז אומגעפאָרן צו די פּריצים „טרייסטן זיי״. זיי זיינען, נעבעך, אַראָפּגעשליידערט געוואָרן פון הימל אויף דער ערד. איבערהויפּט אָבער האָבן דאָס נישט געקאָנט איבערטראָגן די פּריץ׳טעס. אַ קלייניגקייט, מען האָט באַ זיי צוגענומען אַזאַ ממשלה! זיי האָבן ממש געוויינט מיט ביטערע טרערן.

די פּריצים האָט, אייגנטליך, מער געקריינקט דאָס, וואָס די פויערים, וועלכע זיינען פריהער געקראָכן אויף דער ערד פאַר זיי, און ער, דער פּריץ, האָט זיך פאַרגינען צו שמייסן אַ גאַנצע פאַמיליע, אַ פאָטער מיט אַ מוטער, מיט זין און שניר, און טעכטער און איידמס אויף איין מאָל, אין איין הויז, און וואָס דערנאָך זיינען זיי, די אָפּגעשמיסענע, אויפגעשטאַנען און געקושט דעם פּריץ די פיס און אים איבערגעבעטן, — זאָלן זיי, די פויערים, איצט אַרומגיין פרייע און פריילעכע און מען זאָל נישט קאָנען מער אַרויפליינען אויף זיי אַ פינגער. כאָטש איין שמיצעלע!

איצט, אַז אַ פּויער וועט וועלן, וועט ער אַפילו פּאַרן פּריץ דאָס היטל אויך נישט אַראָפּנעמען. און דער פּריץ וועט זיך באַדאַרפן באַ אים בעטן, אַז ער זאָל אים פאַראַרבעטן זיינע פעלדער פאַר געלט. און וויפיל דער פּויער וועט זיך הייסן געבן, וועט ער אים מוזן באַצאָלן.

אָבער דער ייִדרע האָט זיי געטרייסט און געזאָגט, אַז דאָס איז טאַקע „סטראַשנע", נאָר אַלץ פון אָנפאַנג, איידער מען ווערט געוויינט.

— איר האָט נאָך נענוג פאַרמעגן, איר האָט נאָך גענוג ערד — האָט ער זיי באַרוהיגט — און איר וועט טאַקע דינגען די פּויערים צו אַרבעטן אויך פאַר געלט. אָבער דאָס איז נאָר שרעקליך פון אָנהויב. גלויבט מיר, זיי וועלן בלייבן ריזעלבע קנעכט, ווי געווען. וואָרום איצט וועט באַ זיי זיין דער האַר די קאָפּיקע, און זיי וועלן גיין פאַר אייך אויף אַלע פיר.

— אַדרבה, נאָך מיין מיינונג — האָט ער זיי אַלץ „געטרייסט" — איז פאַר אייך אַ טובה אָט די פּויערים־באַפרייאונג. איר וועט אָנהויבן לעבן אַ סאָליד לעבן, איר וועט פירן אייער מאַיאָנטעק, איר וועט אַליין דאַרפן אומעטום זיין און פילעווען די אַרבעטער. איר וועט היטן, מען זאָל אייך נישט באַגנבענען, איר וועט נישט שפּילן אין קאָרטן. איר וועט נישט פאַרוועון קיין אומזיסטע און איבעריגע געלער, און אייער לעבן וועט אַוועק נאָך בעסער.

אהרן־לייזערס ווערטער האָט זיי אַביסל באַרוהיגט, זיי האָבן געפילט אַ סך אמת אין די ווערטער. אַנדערע פּריצים, וואָס האָבן נישט געקאָנט איבערטראָגן די איבערקערעניש, האָבן אומישנע געשיקט נאָכן ייִדן, ער זאָל זיי אַביסל באַרוהיגן.

און אַזוי איז ער כמעט אַ גאַנץ יאָר אומגעפאָרן צו אַלע פּריצים, זיי מנחם געווען און געמאַכט אַביסל גרינגער דאָס האַרץ. און ער אַליין, דער ייִדרע, האָט גאָרנישט געהאַט קיין האַרץ צו ריידן מיט זיי וועגן געשעפט און האָט מיט זיי קיין געשעפט דאָס גאַנצע יאָר נישט געמאַכט. ער האָט נאָך באַ די געמיינערע פּריצים געהאַט איבערגעלאָזן זיין געלט, ביז זיי וועלן זיך באַרוהיגן.

און באַ אונז אין דער פאַמיליע האָט מען שוין אָנגעהויבן צו שפּירן אַ שלעכטע צייט. עס איז מער נישט געבליבן, ווי נאָר דאָס איינע געשעפט — די אַרענדע. דערפון דאַרף לעבן אַ פאַמיליע אפשר פון אַ זעכציג נפשות.

און באַלד איז אַרויסגעשפּרונגען דער אויפשטאַנד אין פּוילן און ליטע אין אָנפאַנג פונם 1863־טן יאָר. דאָ איז שוין גאָר געוואָרן פאַר די ייִדן אַן אומגליק. די פּריצים און די שליאַכטע זיינען אַרויס מחנותווייז

אין די וועלדער מיט געווער, האָבן אָנגעהויבן צו גיין „איננעמען" די קליינע שטעטלאַך, וואו עס איז נישט געווען קיין פוס פון קיין רוסישן זעלנער. אַז זיי זיינען אַריין אין אַ שטעטל, האָבן זיי צום ערשטן אַראָפּגעריסן דעם רוסישן אָדלער פון וואָלאָסט, אויפגעהאַנגען אַ פּוילישן הערב און דערביי געשריען: „וויעוואַ ראַסיאַ". די פּריצים־רעוואָלוציאָנערן זיינען זיך דערביי זעהר „איינגאַרטיג" באַגאַנגען מיט אידן.

אין שטאָט איז געפאַלן אויף די אידן אַ שרעק, מען האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין אויף דער גאַס. און דער איד, וואָס איז געגאַנגען אין גאַס און געזעהן אַ פּוילישן זעלנער, דאָס הייסט אַ שליאַכטיטש, נישט זאָגאַר קיין אָפיציר, וואָס איז געווען אַ פּריץ, האָט ער געמוזט אַראָפּכאַפּן דאָס היטל און זיך איינבויגן אין דרייען, מיט הכנעה, און ווער רערט — אַן אָפיציר, דאָ האָט ער געמוזט פאַלן אויף אַלע פיר, זיך בויגן און בוקן. און טאָמער איז דעם פּריץ נישט געפעלן געווען דעם אידנס בוקן זיך, האָט מען אים באַלד צוגענומען, געשלעפּט אים פאַר דער באָרד, געבראַכט צום פּאָלקאָווניק, יענער זאָל אים משפּטן. דערווייל האָט מען געמאַכט חוזק פון דעם אידן, פון זיינע ציצית און פון זיין באָרד און פּאות, מען האָט אים געריסן, אומגעשלײדערט און אומגעוואָרפן, און דער איד האָט עס אַלץ באַראַפּט אויסשטיין, ביז דער פּאָלקאָווניק האָט געהייסן אָפּלאָזן דעם זשיד, וואָס האָט דאָ אויפן אָרט געמוזט שווערן צו זיין געטריי דער פּוילישער רעגירונג.

לאַנג פאַרבלייבן אין אַ שטעטל האָבן די מיאַטעזשניקעס נישט געקאָנט. אין אַ צוויי, דריי טעג אַרום פלעגן קומען רוסישע סאָלדאַטן, קאָזאַקן מיט אַרטילעריע, און די פּריצים פלעגן אַנטלויפן. פיל האָבן זיך באַהאַלטן באַ די אידן אויף די בוידעמער, אין די קעלערס, אין די „פּאָפּיעצן" פאַר הינער, אין די אויווגס; און די באַהאַלטענע פּריצים האָבן אָבער מורא געהאַט, אַז די אידן זאָלן נישט אַרויסגעבן, וואו זיי ליגן באַהאַלטן, ווען די סאָלדאַטן וועלן די אידן נויטן. און די פּריצים האָבן מיטגענומען מיט זיך אין „פּאָפּיעץ", אָדער ערגעץ אויפן בוידעם אין אַ לאָך — אַ אידן פאַר אַ משכּון. עס איז נישט קיין לעגענדע, וואָס מען דערציילט, אַז די פּריצים, ליגנדיג באַהאַלטן אין די לעכער מיט די פאַרמשכּונטע אידן, האָבן גע־פאָדערט בעת־מעשה פונם אידן, אַז ער זאָל אַראָפּנעמען דאָס היטל און ליגן באַהאַלטן מיט אַ בלויזן קאָפּ, וואָרום ער ליגט מיט אַ פּריץ! און אַפילו קיין יאַרמאָלקע האָט דער איד נישט געטאָרט טראָגן אויפן קאָפּ.

דאָס רוסישע מיליטער האָט געיאָגט די פּריצים, צעהאַנגען און צע־שמעטערט זיי, נאָר מאַכן מיט איין מאָל אַ סוף איז געווען שווער. קוים זיינען די רוסישע סאָלדאַטן אַרוים פון שטאָט, האָבן זיך ווידער באַוויזן

נייע מחנות פריצים. דאָס גאַנצע יאָר איז געגאַנגען אַ קאַמף צווישן די רוסן און פּאָלאַקן.

אויף די פּויערים איז געפאַלן אַן אימה מיט אַ פּחד, אַז די פּאָלאַקן זאָלן נישט איינעמען רוסלאַנד. זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דעמאָלט, אויב דאָס וועט מקוים ווערן, וועט צוריק איינגעפירט ווערן לייב־קנעכט. זיי האָבן אויך מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון דאָרף, מען זאָל זיי נישט נעמען מיט געוואַלד אין אויפשטאַנד אַריין.

די פּויערים האָט מען אָבער נישט גענומען, מען האָט זיך אויף זיי נישט אָנגעטרויט. נאָר אַז מען האָט געכאַפּט איינצעלנע פּויערים אויפן וועג אָדער אין וואַלד, האָט מען זיי צוגענומען און געגעבן זייטיגע אַרבעט, נישט מיטן ביקס.

אָבער מיט אירן איז צוגעגאַנגען טויזנט מאָל ערגער. אַז מען האָט געכאַפּט אַ אידן, וואָס איז געגאַנגען אין די הויפן אָדער געפאָרן ערגעץ פאַרדינען, האָט ער שוין געהאַט דעם אמתן טויט־שרעק. קודם־כּל, האָט מען אים אָנגעזאָגט, אַז מען וועט אים הייגגען, דערנאָך האָט מען זיך גוט אָנגעלאַכט פון „זשיד", און אַז ווייטער חוזקן האָט מען שוין נישט געקאָנט, האָט מען גענומען אַ שטריק, לאַנגזאַם אָנגעטאָן דעם אירן אויפן האַלז און געהייסן אים זאָגן וידוי, דערביי איז מען, פאַרשטייט זיך, געפאַלן אויף דער ערד לאַכנדיג.

דער איד האָט געזאָגט וידוי באַ זייער חיהשן געלעכטער. דאָס איז צוגעגאַנגען שרעקליך לאַנגזאַם, אינקוויזיטאָריש, טיראַניש. אין אַ פּאָר שעה אַרום, אַז דער איד האָט מיט טייכן טרערן געענדיגט זיין וידוי און האָט שוין נישט געהאַט קיין כּח מער צו וויינען, האָט מען אים אָפּגעבונדן דעם שטריק און געזאָגט:

— זשיד, דו ווייסט דאָך, אַז מיר זיינען גוטע מענשן. האָסטו געמיינט, אַז מיר וועלן דיך הייגגען? דאָס קאָן דער רוס, אָבער נישט מיר, פּאָלאַקן. שווער, אַז דו וועסט אונז זיין געטריי? און טאָמער וועסטו באַגעגענען אויפן וועג דעם רוס, זאָלסטו נישט זאָגן, וואו מיר געפינען זיך — און גיי!..

פלעגט קומען דער איד, אָדער די עטליכע אירן אַהיים מיט טויטע פּנימער, אָהן אַ טראָפּן לעבן און מיט זייער אויסזעהן דערשרעקן ביזן טויט דאָס ווייב מיט די קינדער. אַנדערע זיינען אַפילו גיך געשטאָרבן פון אַזאַ „שפּיל" פון די „גוטע" פּאָלאַקן.

דער קאַמף איז געגאַנגען אַזוי. אויב די פּאָלאַקן זיינען געווען אין דריי מאָל, צי אין פיר מאָל אַזוי פיל, איידער די רוסן, דעמאָלט איז געווען אַ שטאַרקער שלאַכט, ביז די רוסן, ווי אַ נאָרמאַל מיליטער, האָבן זיי מנצח געווען, אָדער גענומען אין געפאַנגענשאַפט. אויב אָבער די

פֿאָלאַקן זיינען געווען נישט פֿיל מער, האָט מען זיך לאַנג נישט געשלאָגן. די פֿאָלאַקן האָבן זיך באַלד אונטערגעגעבן אָדער צעלאָפֿן. נאָר אָפּט מאָל פֿלעגן די רוסן באַפֿאַלן דעם גאַנצן וואַלד, אַרומגענומען אים און ביסלעכווייז נעמען אַלע פֿאָלאַקן אין געפֿאַנגענשאַפֿט.

איינמאָל האָבן די פֿאָלאַקן נעבן שטעטל טשערנאַוויטשיטש, נישט ווייט פֿון אונז, אָנגעטאָן אַ אידן אַ שטריק אויפֿן האַלז, ווי זייער שטייגער איז. בעת מעשה איז אָנגעקומען אַ גאַנצער באַטאַליאָן רוסישע זעלנער מיט אַן עסקאַדראָן קאָזאַקן. פֿאָלאַקן זיינען אינגאַנצן געווען אַ פּאָר הונדערט און צווישן זיי האָבן זיך געפֿונען די גרעסטע יחסנים פּריצים. מען האָט זיי אַרומגערינגלט, און אַז די רוסן זיינען געקומען נעהענטער, האָבן זיי דערזעהן, ווי די פֿאָלאַקן האַלטן אין הייגנען אַ אידן. דעם אידן האָבן זיי באַלד באַפֿרייט פֿון דעם שטריק, און דער רוסישער פּאָלקאָווניק, וואָס האָט דערקענט דעם פּוילישן פּאָלקאָווניק, האָט געפֿרעגט:

— פֿאַרוואָס האָסטו דעם אידן געוואָלט הייגנען?

— מיר האָבן זיך געוואָלט לוסטיג מאַכן, — האָט דער פּוילישער פּאָלקאָווניק געענטפֿערט.

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז דעם רוסישן פּאָלקאָווניק האָט זיך איצט געוואָלט לוסטיג מאַכן איבער דעם פּוילישן פּאָלקאָווניק...

גענעראַל מוראַוויאָוו איז געוואָרן דיקטאַטאָר איבער גאַנץ ליטע. די אַלע געפֿאַנגענע פּריצים האָט מען אָדער פֿאַרשמיסן, אָדער געהאַנגען און דערשאָסן, אָדער אַריינגעזעצט אין טורמע, אין נאַסע קעלערס, וואו מען האָט אַריינגעלאָזט צו זיי מייז און פּאַצוקעס. מען האָט זיי אַזוי געפּייניגט, אַז קיינער האָט מער ווי דריי חדשים נישט געקאָנט אויסהאַלטן.

צען וויאָרסט פֿון קאַמעניץ, אין טשעמעריער וואַלד, איז געווען אַ גרויסע מחנה פֿאָלאַקן. אין דער מחנה האָט זיך דעמאָלט געפֿונען דער גאַנצער אָנפֿירער פֿון אויפֿשטאַנד, וועלכן איך האָב שוין איין מאָל דער־מאָנט, דער פּריץ אָגינסקי מיט זיין סוויטע, וואָס איז באַשטאַנען פֿון די גרעסטע כראַביעס פֿון ליטע. אָגינסקי איז געווען קאַנדידאַט אויפֿן פּוילישן טראָן.

פֿון ערגעץ האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג: נאָך ראש־השנה, אַז די פֿאָלאַקן וועלן אַריין צו כּל־נדרי אין קאַמעניץ, וועלן זיי אויסשעכטן אַלע אידן אין שול און אין די בתּי־מדרשים, אַזוי ווי אין כמעלניצקיס צייטן, אין גזירות ת״ח. האָט מען זיך שטאַרק דערשראָקן. נאָר דער ויירע אהרן־לייזער האָט מער אָדער ווייניגער באַרוהיגט דעם עולם.

— מיר האָבן נאָך נישט געהערט — האָט ער איינגעטענעט מיטן עולם, אַז די פֿאָלאַקן זאָלן טון די אידן שלעכטס. עס מאַכט זיך אַמאָל,

אַז זיי שרעקן איבער אַ אידן מיטן טויט, אָבער זיי זיינען נישט קיין רוצחים, בשום אופן נישט, און מען זאָל אין דעם נישט גלויבן. גאוה האָבן זיי האָלט — דאָס יאָ...

דערנאָך זיינען געקומען צוויי פּאָלקן רוסיש מיליטער בראש מיט עפּעס אַ באַרימטן פּאָלקאָווניק, וואָס איז געשיקט געוואָרן ספּעציעל פון פּעטער־בורג צו כאַפּן אָגינסקין, וואָס האָט זיך זעהר אויסגעצייכנט קעגן די רוסן, און וועגן אים זיינען אַפילו פאַראַן לעגענדעס בּאַ אידן, וואָס וואוינען אין די ערטער, וואו דער אויפשטאַנד איז געווען.

דער רוסישער פּאָלקאָווניק האָט אים געוואָלט כאַפּן לעבעדיגערהייט, וואָס דאָס האָט מען זיך וואַרשיינליך געוואונשן אין פּעטערבורג. און אָט האָט אויסגעבראָכן די שלאַכט אין טשעמעריער וואַלד. דאָס שיסן האָבן מיר געהערט אין קאַמעניץ. עס האָט לאַנג געדויערט, און די רוסן האָבן מנצח געווען. נאָר אָגינסקי איז אַנטלאָפן. זיין זעבל האָט דאָס רוסישע מיליטער געפונען, איך אַליין האָב אים געזעהן. דאָס איז געווען זעהר אַן אויסטערלישער זעבל, נישט קיין גרויסער און האַלב אַ רונדער, אַזוי ווי אַ היפשער סערפּ, באַזעצט מיט גרויסע פּערל. דער רוסישער פּאָלקאָווניק האָט אים געהאַלטן.

דער פּאָלקאָווניק מיט די צוויי פּאָלקן און פיר עסקאַדראָנען קאָזאַקן האָט זיך געלאָזט ווייטער נאָך אָגינסקין, ביז ער איז געקומען קיין פּינסק. דאָרט האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ שלאַכט. די פּאָלאַקן האָבן פאַרלוירן די שלאַכט, און אָגינסקי איז ווידער אַנטלאָפן. אַנטלאָפן איז ער אין אַ דאָרף צו אַ פּויער, האָט דעם פּויער געגעבן צען הונדערטער, אַז יענער זאָל אים פאַרבאַהאַלטן באַ זיך. דער פּויער האָט אים אַריינגעלאָזט אין אויוון, און אַליין האָט ער אָבער באַלד געשיקט קיין פּינסק צום רוסישן מיליטער אָנזאָגן, אַז באַ אים האָט זיך באַהאַלטן אָגינסקי. אויף מאָרגן האָט מען אים גענומען באַ דעם פּויער. איידער מען האָט אים גענומען, האָט ער צעריסן צוויי הונדערט טויזנט רובל פּאַפּיר־געלט, וואָס ער האָט געהאַט באַהאַלטן באַ זיך. אַזוי איז ער געפאַנגען געוואָרן. מען האָט אים געבראַכט קיין פּעטערבורג. נאָכדעם ווי מען האָט געכאַפּט אָגינסקין, האָבן די פּאָלאַקן פאַרלוירן דעם מוט, און זיי האָבן שוין נישט אַרויסגעשטעלט קיין גרויסע אַרמיי אויף אַ פּלאַץ, נאָר אין די וועלדער, צו ביסלעכווייז, און אַזוי האָט זיי מוראַוויאָוו דערשטיקט.

מיין פּעטער, ר׳ ליפּעס אַ זון, איז געווען אַ סעמיאַטיטשער איידעם און האָט דאָרטן געוואוינט. מיט אַמאָל איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז אַהין זיינען געקומען פּאָלאַקן אַ טויזנט פינף הונדערט מאַן, ווי דער שטיינער איז, איבערגעביטן די אָרלעדס און שוין איינגענומען רוסלאַנד. אין

ניכן איז געקומען אַ גאַנצער פּאָלק זעלנער מיט קאָזאַקן און אַרומגערינגעלט גאַנץ סעמיאַטיטש, צעשאָסן אַלע אידן מיט די פּאָלאַקן צוזאַמען. אַזאַ קלאַנג איז אַרויס. איז געוואָרן באַם פעטער אין שטוב אַ געוויין. דער פעטער האָט זיך איינגעשטעלט און געפאָרן קיין סעמיאַטיטש. ער איז געקומען אַהין צוויי טעג נאָכן שלאַכט. אַז ער איז אַריין אין שטאָט, איז ווירקליך געווען ענליך אָן דעם. אומעטום איז געווען וויסט און ליער, מען האָט נישט געזעהן קיין לעבעדיגן נפש אין די אויגן. אויף יעדער שריט און טריט האָבן זיך געוואַלגערט געהרגעטע פּאָלאַקן. אַנדערע האָבן זיך נאָך געוואָרפן אין אַגאָניע. ער גייט אַביסל ווייטער, דערזעהט ער אַ אידן גיין. פרעגט ער, אַ טויט דערשראָקענער:

— וואו זיינען אַלע סעמיאַטיטשער איינוואוינער?

זאָגט דער איד:

— זיי ליגן אַלע אויפן בית־עולם.

און דער איד האָט אים אָװעקגעפירט אַהין. דאָרט האָט ער געפונען זיין זון מיט דער שנור און קינדערלאַך. דאָס איז געווען אַזוי: דאָס רוסישע מיליטער האָט אַרומגערינגעלט די שטאָט. די פּאָלאַקן, אַז זיי האָבן דער־זעהן דאָס רוסישע מיליטער, האָבן זיי זיך גאָר נישט געשלאָגן. דער פּאָלקאָווניק האָט געהייסן אַלע איינוואוינער פון שטאָט, אַז זיי זאָלן פאַרלאָזן זייערע הייזער און אַרויף אויפן בית־עולם. האָט מען אַזוי געטאָן: אידן זיינען אַרויף אויף זייער בית־עולם, און די פּראַוואָסלאַװנע אויף זייער בית־עולם. און איצט האָט זיך אָנגעהויבן די שלאַכט, אין וועלכער עס זיינען געפאַלן אַלע פּאָלאַקן ביז איינעם. דער פּאָלקאָווניק האָט געהאַט אַ באַפעל נישט צו נעמען געפאַנגענע, ווייל אַלע טורמעס זיינען שוין געווען פול געפּאַקט. בעסער הרגענען.

און די איינוואוינער האָבן געוואַרט אויף די בית־עולמס, ביז דער פּאָלקאָווניק וועט זיי הייסן אומקערן זיך אַהיים. אויפן דריטן טאָג האָט ער געהייסן אַלעמען גיין אַהיים.

דער פעטער האָט דערציילט, אַז עס האָט קיינעם נישט געשאַדט, נאָר איין איד, ר׳ דוד דער ברייטער, איז געהרגעט געוואָרן. איך האָב שוין געשריבן וועגן אים.

די פּאָלאַקן האָבן זיך העלדיש, מיט גרויס מוט געראַנגלט. בשעת די אידן זיינען געגאַנגען פון בית־עולם, האָבן זיי געזעהן אויף דער ערד ליגנדיג געטויטע און פאַרוואונדעטע פּאָלאַקן. איין פּאָלאַק, האָט דערציילט דער פעטער, איז געלעגן אויף דער ערד מיט אַן אויפגעשניטענעם בויך. ער האָט געגוססט און האָט דאָך געשעפּטשעט מיט די לעצטע כחות:

— יאַ יעשטשע ניע פּאָראַמסאַ.

מוראַוויאָוו האָט אַרייַנגעשיקט אין יערן אויעזד צוויי אָפיצירן, וואָאינסקי נאַטשאַלניקעס. יעדער רוסישער אָפיצירל איז אַרומגעפאָרן, אַרום־נערינגעלט מיט אַ סאָטניע קאָזאַקן. אין זיין קאַרעטע איז ער געזעסן באַהאַנגען אַרום זיך מיט אַ סך געווער, געפאָרן איז ער איבער אַלע הויפן קאָנטראָלירן, וועלכע פּריצים זיינען דאָ אין דערהיים, און וועלכע נישט. און אַז ער האָט אַ פּריץ נישט געטראָפן, האָבן די קאָזאַקן געשמיסן די פּריצטעס מיט די טעכטער, אַז זיי זאָלן אויסזאָגן, וואו דער פּריץ איז.

אויך האָבן די אָפיצירן געהאַט באַ זיך מעראַלן פון מוראַוויאָוון צו געבן יענע פּריצים, וועלכע וועלן אויסזאָגן, וואו עס געפינען זיך די שייקעס פון פּאָלאַקן.

פון אָנפאַנג, ווי געזאָגט, האָבן די פּויערים מורא געהאַט פאַר די פּאָלאַקן. זיי האָבן מורא געהאַט אַרויסצוטרעטן פון דאָרף, טאָמער וועלן זיי די פּאָלאַקן מיט געוואַלד נעמען אין שלאַכט אַריין. אָבער צום סוף, אַז עס האָט אָנגעהויבן ווערן וואָס ווייטער וויינגער שטרייטנדע פּאָלאַקן, און זיי האָבן שוין אויך קיין מוט נישט געהאַט און אַהיים האָבן זיי נישט געקאָנט קומען, ווייל זיי זיינען שוין געווען פּ אַ ר צ ײ כ נ ט באַם וואָאינסקי נאַטשאַלניק, אַז זיי געפינען זיך אין וואַלד — האָבן די פּויערים אָנ־געהויבן צו נעמען נקמה אָן די פּריצים. זיי פלעגן קומען צו זייער פּריץ באַנאַכט, אַרויסגעשלעפּט אים פון בעט, געבונדן אים, אָפּגעשמיסן, און דערנאָך אַוועקגעפירט צום וואָאינסקי נאַטשאַלניק און געזאָגט, אַז זיי האָבן אים געפונען אין וואַלד. וואָס מען האָט דעם פּריץ געטאָן דערפאַר, איז פאַרשטענדליך.

אַזוי האָבן די פּויערים גענומען נקמה אָן זייערע פּריצים. אַ סך פּריצים זיינען אַרייַנגעפאַלן צו זייערע פּויערים, געוועזענע לייב־קנעכט, אין די הענט אַריין, און זיי האָבן מיט זיי געטאָן, וואָס זיי האָבן געוואָלט.

אַ געוואַלדיגע צאָל פּריצים איז צענישטערט געוואָרן: צעהאַנגען, צעשאָסן, צעמזיקט, צעשטיקט, צעשיקט אין סיביר און אין אַלדע שוואַרץ יאָר. אַ סך הויפן זיינען קאָנפיסקירט געוואָרן, און רוסישע אָפיצירן האָבן אָפּגעקויפט די גרעסטע מאַיאָנטקעס מיט אַ הונדערטער. פאַר אַ מאַיאָנטעק, וואָס מען האָט דערנאָך געצאָלט דריי טויזנט רובל אַ יאָר אַרענדע, האָט דער רוס געגעבן אַ קליינינקייט אָדער גאָרנישט.

דער חורבן פון די פּאָלאַקן — איז איינס פון די שרעקליכסטע גרוילן פאַר די לעצטע פאַר הונדערט יאָר.

קאַפּיטל XXII

מיין פעטער אלס בעל־מופת. — בערל־בענדעט און סיכאָווסקי. — דער קלאַנג וועגן מופת. — זיין שם אין דער סביבה. — דעם זיידנס פּלאַן. — די לאַגע פון אידן נאָכן אויפשטאַנד.

אין דער צייט פון אויפשטאַנד, ווי געזאָגט, איז די אידישע לאַגע געווען אויסערסט שלעכט. עס איז נישט געווען קיין פרנסה, די קראָמען האָבן געפּוסטעוועט. פּריצים און פּויערים זיינען נישט געקומען אין שטאָט. די לעצטע האָבן מורא געהאַט פאַר די באַנדעס פּאָלאַקן — און דער אידישער דלות איז געווען אין לשער. אידן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון שטעטל, און אַלע קוואַלן פון פרנסה האָבן זיך אויסגענומען.

בעלי־מלאָכות זיינען זיך צעפאָרן קיין אָדעס און אין וואָלינער געגנט, מען האָט פאַרקויפט הייזער אויף ברויט, מען האָט פאַרקויפט און פאַר־זעצט, וואָס איינער האָט געהאַט, אַבי צו דערהאַלטן זיך באַם לעבן.

די איינציגע האָפענונג איז געווען, אַז דער נישט־גלייכער שטרייט וועט לאַנג נישט דויערן: דער שטאַרקער רוס וועט מסתמא מנצח זיין די פּאָלאַקן, און דערנאָך וועט זיך אפשר ווידער אָנהויבן אַ לעבן, און גאָט וועט ווידער העלפן, אַזוי ווי ער האָט ביז איצט נישט פאַרלאָזט. אַזוי האָבן די אידן מסדר געווען אין די בתי־מדרשים.

אָבער דערווייל האָבן די אידן, נערוועזע, געפאַלענע, צערודערטע, אַרום־געבלאָנקעט אין דרויסן, גערעדט כסדר פון אויפשטאַנד און זיך צוגעהערט צו יעדער פּאָליטישער נייעס.

איך האָב דעמאָלט געלערנט מיט מיין פעטער דעם רב. און אין דער צייט, געדיינק איך, איז צום רב געקומען צופאָרן דער פעטער בערל־בענדעט, שרעקליך אויפגערעגט און פאַרסאָפּעט, און דערציילט, ווי צו זיין פּריץ סיכאָווסקין איז געקומען היינטיגע נאַכט אַ שייקע פּריצים, געגעסן און געטרונקען און נאָך צוגענומען באַ אים דריי טויזנט רובל. וועגן דעם

האָט ער, װעלנדיג רײן מאַכן דעם פּריץ׳ס נאָמען, געמעלדעט דעם װאָאינסקי נאַטשאַלניק אין שערשאָװ, און לויטן אוקאַז פון מוראַװיאָװן קומט דעם פּריץ אַ מעדאַל. נאָר דער װאָאינסקי נאַטשאַלניק, אָנשטאָט צו שיקן אַ מעדאַל, האָט געשיקט נאָך דעם פּריץ דרײ קאָזאַקן, אַז זײ זאָלן אים ברײנגען און בערל־בענרעט האָט מורא, אַז מען זאָל קײן שלעכטס נישט טון דעם פּריץ.

על־כּן זאָל דער רב בּעטן, אַז דער פּריץ זאָל באַפרײט װערן און אַז דעם רבס תּפילות װעלן אָנגענומען װערן, גיט ער, בּערל־בּענרעט, אויף ר׳ מאיר בּעל־הנס אכצען רובל.

אָבער דער רב, װאָס איז געװען אַ חכם, האָט אָפּנים פאַרשטאַנען, אַז מען װעט דעם פּריץ קײן שלעכטס נישט טון, און ער האָט מער נישט געפרעגט:

— װיפיל מײל איז פון הויף טשעכטשאָװע קײן שערשאָװ און װיפיל מײל קײן קאַמעניץ.

— פון הויף קײן שערשאָװ — צװײ מײל, און דרײ מײל קײן קאַמעניץ.

— נו, — האָט געזאָגט דער רב — אַז איר װעט קומען אַהײם, װעט איר שוין אַוראַי טרעפן דעם פּריץ מיט אַ מעדאַל.

אין עטליכע שעה אַרום איז טאַקע געקומען צום רב ישראל־אהרן, בערל־בּענרעטס אײדעם, מיט אַ שמחה, אַז דער שװער האָט שוין געטראָפן דעם פּריץ מיט אַ מעדאַל, און ער גיט דעם רב אַכצען רובל אויף ר׳ מאיר בּעל־הנס.

אין ניכן איז באַקאַנט געװאָרן די מעשה, און דעם רבס פאַראויסזאָגונג איז אָנגענומען געװאָרן פאַר אַ מין מופת.

נאָר אין שטאָט און אין דער אומגעגנט האָט מען צעטראָגן דעם „מופת" נאָך מיט אַכצען ליגנס, און דערפון איז פלוצלינג דער רב אויס־געװאַקסן געװאָרן פאַר אַן עכטן בּעל־מופת. מען האָט אים שוין נישט געלאָזט רוהען. איז אַ װײבּל געגאַנגען צו קינד, איז מען געקומען בּעטן און װײנען פאַרן רב, ער זאָל מתפּלל זײן. און אין עטליכע שעה אַרום איז מען געקומען אָפּגעבּן מזל־טוב דעם רבּי, אַז דאָס װײבּל האָט געלונגען געהאַט אַ אינגל צי אַ מײדל. און אַז עמיצער איז קראַנק געװאָרן, האָט מען זיך בּאַלד געװענדט צום רב, און ער האָט שוין געשטעלט אַ פושקע אויף ר׳ מאיר בּעל־הנס, װאוהין מען פלעגט אַרײנװאַרפן װי אײנער האָט געקאָנט; דער קראַנקער איז געזונט געװאָרן, און דעם רבס נאָמען האָט געקלונגען און געקלונגען, אַז ער איז פראָסט מחיה־מתים און טוט כּל הװאונדער.

דערווײַל האָט מען שוין איבערגעשלאָגן דאָס לערנען, און איך בין שוין אויך געוואָרן אַ מין בעל־מופת אַרום פעטער. מחמת איך פלעג נישט קאָנען הערן פון די ווײַבער זייערע ריידענישן מיט די בעטענישן און מיטן טויזנטער מאָל איבערחזרן איין זאַך, פלעג איך זיי זאָגן מעשה בעל־מופת:

— דער רב גיט ראָך אײַך אַ ברכה, טאָ גייט אײַך אַהיים, גאָט וועט מסתמא העלפן, העלפן...

נאָכן אויפשטאַנד, וואָס האָט געמוזט צוליבן טומל אויפהאַלטן דעם רבס פּאָפּולאַריטעט אַלס בעל־מופת, האָט מען אָנגעהויבן קומען צום רב פון בריסק ממש אויף צענדליגער בריטשקעס. מען האָט זיך געשאָטן פון אַלע זייטן אַזוי, אַז מיר האָבן שוין נישט געקאָנט לערנען. האָט שוין דער רב געמאַכט, מיר זאָלן לערנען פיר שעה אין טאָג, פון צוועלף ביז פיר. רעמאָלט האָב איך פאַרקייטלט די טיר און געלערנט פאַר אים, און דער נאַנצער שול־הויף איז געווען שוואַרץ פון מענשן. דאָס האָט מען געוואַרט אויפן בעל־מופת. און וואָס אַ טאָג ווײַטער, איז דער עולם געוואָרן אַלץ ענגער און געדיכטער. מען האָט שוין אָנגעהויבן פאָרן פון ביאַליסטאָק, און עס איז אַוועק אַזוי ווײַט, אַז דער רב האָט געמוזט שיקן נאָך זײַן זון שמחהן פון פּינסק. יענער איז געקומען צופאָרן מיט זײַן ווײַב און קינדער. אָנגעהויבן האָט זיך שוין מיט קוויטלאַך און מיט צעטלאַך, וועלכע דער זון האָט שוין געשריבן, און מען האָט אויך באַדאַרפט האָבן נאָך אַ מענשן, וואָס זאָל אַרומגיין אַרום די קליענטן. דער מענש, ביינוש דער שמש, איז שוין אָבער באַלד אויך ווייניג געווען, האָט מען צוגענומען זײַן זון, יענער זאָל אים העלפן שטיין באַם טיר, נישט אַרײַנלאָזן אַלעמען מיט אַמאָל — און די אומנאַטירליכע מופתים האָבן זיך געמערט.

אין יענער צײַט האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָליע פון אַ בעל־מופת דער סיכעוויזשער רבי, איז ער געווען דער גרעסטער בעל־מופת פון אַלע רביים. באַלד איז אָבער געוואָרן דער קאַמעניצער רב דער גרעסטער, און איך האָב שוין נישט געלערנט מיט אים. איך האָב מיט קיינעם נישט געלערנט, נאָר געהאַלטן אין איין צוגרייטן זיך צו אַ וכּוח מיטן טאַטן און מיט אַלע חסידים וועגן חסידות און מתנגדות.

נאָכן אויפשטאַנד האָט די רעגירונג בטל געמאַכט אַלע פּריציש פּראָפּינאַציעס און בתוכם אויך די קאַמעניצער אַרענדע. זײַנען מיר שוין געבליבן אינגאַנצן אָהן פּרנסה, נאָר באַלד איז געוואָרן לײַכטער אין אידישן תחום, עס האָט אַ ווײַע געטאָן מיט אַ פרײַ ווינטל, סײַ אין מאַטעריעלן, סײַ אין גײַסטיגן זין. און באַ אידן האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע עפּאָכע. אָנשטאָט וואָס פריהער האָבן אידן בלויז באַדאַרפט זיך דרייען אַרום

פריץ, וועלכער איז געווען די איינציגע קוועלע פון אידישער פרנסה, זיינען איצט די פאַרמעגליכע אידן געוואָרן אַליין פריצים: גרויסע וואַלד־סוחרים און תבואה־סוחרים, מען האָט זיך אין כלל גענומען צום גרויסן מסחר.

נאָכן אויפשטאַנד זיינען כמעט ניינציג פּראָצענט הויפן געבליבן באַ די פריצטעס אין די הענט. די פריצים זיינען טראַגיש אומגעקומען, און די פריצטעס, וואָס זיינען געבליבן אַליין, האָבן נישט געוואוסט און נישט געקאָנט אָנהויבן פירן זייערע הויפן מיט די גערונגענע אַרבעטער פּויערים, וועלכע זיינען פריהער געווען זייערע לייב־קנעכט. די ראָזיגע דאַמען, וואָס זיינען געוויינט געווען צו לעבן אַ ברייט לוקסוס־לעבן און זיינען לויטער געווען פאַרנומען מיט בעלער און קאָקעטעריי, האָבן בשום אופן נישט געקאָנט ווערן מיט אַמאָל און נאָך אָהן די מאַנען גוטע בעלי־הביתטעס און האָבן אַן ערנסטן באַגריף אין לאַנד־ווירטשאַפט.

דעם זיידן איז דעם ערשטן איינגעפאַלן דער פּלאַן קומען צו הילף די פריצטעס, וואָס וועט שוין אין איין גאַנג זיין אַ פּעולה פאַר אידן אויך. דהיינו, אידן וועלן נעמען באַ די פריצטעס אין דער אַרענדע הויפן, וועלכע די פריצטעס קאָנען נישט פירן, זיי וועלן ממש דערמיט געהאָלפן ווערן, וועלן באַקומען אַ יערליכע זיכערע אָפּצאָלונג און וועלן נישט זיין געצוואונגען צו זאָרגן פאַר די צענישטערטע הויפן. עס וועט זיי אַראָפּ אַ שטיין פון האַרצן.

דער זיידע איז באַלד אַרויסגעפאָרן צו זיינע באַקאַנטע פריצים און האָט פאָרגעלעגט זיי דעם אויבנדערמאָנטן פּלאַן. ער האָט זיי געגעבן צו דער־קלערן, אַז באַ דער איצטיגער שווערער צייט איז זעהר גלייך, אַז זיי זאָלן פאַרדינגען זייערע מאַיאָנטקעס די אידן, און די פריצטעס וועט פּינקטליך אַריינגעטראָגן ווערן אַ געוויסע הכנסה. דאָסזעלבע אויך מיט דער קליינער צאָל פריצים, וואָס זיינען געבליבן נאָכן אויפשטאַנד צעבראָכענע אין דער־היים. יענע האָבן פון צעבראָכנקייט נישט געקאָנט אָנהויבן פירן די ווירט־שאַפט מיט די אַרבעטער־פּויערים, זייערע געוועזענע לייב־קנעכט, און פאַר זיי איז אויך גלייכער געווען צו פאַרדינגען די מאַיאָנטקעס אין אַרענדע. עס פאַרשטייט זיך, אַז די עצה איז געווען דעמאָלט פאַר די פריצטעס און פריצים זעהר אַ גוטע, ממש דאָס לעבן אַליין האָט עס דיקטירט.

דער זיידע האָט טאַקע באַלד געדונגען עטליכע הויפן, פאַר יעדן קינד אַ באַזונדערן הויף. פאַר זיך האָט ער געדונגען דעם הויף „פּרוסקע" (פאַראַן צוויי „פּרוסקעס": איינע האָט געהערט צו אָסערעווסקין און איינע צו ווילעווינסקין) באַ ווילעווינסקין, פיר וויאָרסט פון קאַמעניץ, אַ הויף מיט אַ ברויז צוזאַמען. די ערשטע יאָרן האָט זיין פאַמיליע געוואוינט אין

שטאָט, און ער אַליין איז דאָרט געזעסן מיט אַ מענשן כּמעט די גאַנצע וואָך, נאָר אויף שבת פלעגט ער קומען אַהיים.

און אַזוי האָבן אָנגעהויבן די פאַרמעגליכע אידן צו דינגען הויפן און אין אַ קורצער צייט זיינען די הויפן פון גראָדנער גובערניע, אַוראַי בּאַ אַ פינף און זעכציג פּראָצענט בּאַזעצט געוואָרן מיט אידן. און מען קאָן זאָגן, אַז די פּריצטעס מיט די עטליכע פּריצים זיינען געווען זעהר צופרידן פון די אידן, די פּריש־אויסגעבּאַקענע ערד־בּאַזיצער.

פון אָנפאַנג האָט מען גערונגען די הויפן בּיליג, דערנאָך אָבער, אַז עס האָט אָנגעהויבן צו שטייגן דער מקח אויף תּבואות, האָט מען די אַרענדע אויף הויפן אַריינגעטריבּן אין אַזעלכע גרויסע פּרייזן, אַז אין אַ צען יאָר אַרום האָבן שוין די אידישע אַרענדאַטאָרן געמאַכט נישט אַזוינע גוטע געשעפטן פון זייער ערד־אַרבּעט.

אויך האָבן די פּריצטעס מיט די פּריצים אָנגעהויבן פאַרקויפן די וועלדער און מאַכן אַלץ צו געלט. דאָס האָט אויך נישט אויסגעמידן קיין אידן, וואָס זיינען געוואָרן גרויסע וואַלד־סוחרים. זיי האָבן געקויפט פאַרשיידן וואַלד־געהילץ סיי צו פאַרקויפן אויפן אָרט גופא, סיי צום בּויען הייזער. בּוי־מאַטעריאַלן האָבן זיי געליפערט אין אַלע גרויסע שטעט, און עס איז אַוועק אַ לעבּעדיג געשעפט. גרויסע געהילץ־טראַנספּאָרטן האָבן זיי אויך געשיקט קיין דאַנציג.

מיט וואַלד איז אויך געווען ווי מיט מאַיאָנטקעס. פון אָנפאַנג האָט מען געקויפט די וועלדער זעהר בּיליג, דהיינו, צוויי, דריי הונדערט רובּל האָט געקאָסט אַ דעסיאַטין גוטער וואַלד. אָבער אין עטליכע יאָר אַרום זיינען די וואַלד־פּרייזן שרעקליך געשטיגן. די אידן אַליין האָבן געהעכערט די פּרייזן. קויפן אַ וואַלד זיינען געקומען צענדליגער סוחרים, און די קאָנקורענץ האָט טיילווייז קאַליע געמאַכט דעם האַנדל. איצט האָט אַ דעסיאַטין וואַלד געקאָסט נישט צוויי, דריי הונדערט רובּל, נ אָ ר — ג אַ נ צ ע צ וו ע ל ף!..

און אין דער צייט האָט קאַזנאַ אויך אָנגעהויבן צו פאַרקויפן אירע וועלדער, דעסיאַטינעס־ווייז, און אויך די קאָנפיסקירטע וועלדער פון די פּריצים. קאַזנאַ האָט זיך דעמאָלט נישט אַזוי בּאַצויגן צו די אידן, ווי איצט, און האָט געהאַנדלט מיט אידן, ווי מיט נישט־אידן.

נאָכן אויפשטאַנד האָט מוראַוויאָוו אַרויסגעגעבּן אַן אוקאַז, אַז פּאָלאַקן טאָרן נישט קויפן קיין ערד אין ליטע. ער האָט אָבער אויך נישט פאַרגעסן אָן אידן, וועלכע טאָרן אויך נישט קויפן, לויט זיין אוקאַז, און דאָס האָט געשטעלט די אידן אַ צוים אויפן וועג צום לעבּן און צו פּרנסה.

נאָר געגנוג איז, אַז אידן האָבן אין דער דאָזיגער אינטערעסאַנטער צייט אין אַ סך ערטער אויפגעשטעלט ברויזן פון בראָנפן און ביר, גרויסע וואַסער־מילן, ווינט־מילן, אָליווגעס, מאַליאַרנעס א. אַז. וו. זיי האָבן געלאָזט האָרעווען גרויסע סטאַדעס פון פי: שעפּסן, בהמות, אָקסן א. ד. ג. די סטאַדעס האָבן פעטער געמאַכט די ערד דורך זייער מיסט און אָנשטאָט דעם, וואָס פריהער, פאַר די פריצים, האָט די ערד אַרויסגעגעבן פיר שאָק סנאָפּעס פון מאָרג, האָט זי איצט אַרויסגעגעבן זעקס שאָק סנאָפּעס. אידן האָבן געהאַט גרויסע פאַקטן, אויך האָבן זיי געהאָרעוועט פערד און זיך געסטאַרעט צו קריגן די בעסטע סאָרטן פערד, כדי עס זאָל אַרויס אַ גוטער דור. אויך האָבן זיי אויסגעשריבן מאַשינעס צו אַקערן די ערד, מיט פאַרשיידענע פאַרפאַלקאָמענהייטן, וואָס האָט זיי אין אַ סך פּרטים פאַרלייכטערט און פאַרשנעלערט די אַרבעט.

די מאַיאָנטקעס האָבן גאָר געקראָגן אַן אַנדער אויסזעהן. די ערד איז פעטער געוואָרן, און פון יעדער קלייניגקייט האָבן זיי געמאַכט גאָלד. די תבואה אַליין איז געווען אַ קלייגער פּראָדוקט אַנטקעגן די אַלע פאַר־שיידענע פּראָדוקטן, וואָס אידן האָבן אַרויסגעצויגן פון די מאַיאָנטקעס מיט זייער ענערגיע, פייהיגקייט און אַרבעט. זיי זיינען געלעגן אין געשעפט טאָג און נאַכט, האָבן אַלץ געזוכט מיטלען ווי אַזוי אַרויסצוציהען מער יניקה פון דער נאַטור מיט פאַרשיידענע קאָמבינאַציעס.

די פריצים, וואָס זיינען געקומען אין אַ געוויסער צייט אַרום צוריק אַהיים, אויסגעמוטשעטע און אויסגעפּייניגטע פון די טורמעס און סיביר, האָבן נישט דערקענט זייערע אייגענע גיטער. אַלץ האָט גאָר געהאַט אַן אַנדער מראה: שיין, ריין, ציכטיג, מיט פיל נייע בודינקעס, נייע מאַשינעס און נייע שטאַלן.

די פריצים האָבן זיך ממש געצלמט, קוקנדיג אויף דעם גן־עדן, וואָס די „זשידעס" האָבן געמאַכט פון זייערע מאַיאָנטקעס. די פריצטעס, ווידער, האָבן געלויבט פאַר די מאַנען די אידישע ענערגיע. אַלע אַרבעטן: ער, דער מאַן, אַרבעט טאָג און נאַכט, זיינע זין אַרבעטן, זיינע שניר, טעכטער און איידעמס אַרבעטן. אַלץ אַרבעט און קיין זאַך גייט נישט באַ זיי לאבוד. נישט ווי באַ זיי, די פריצים, וואָס האָבן זיי געוואוסט? זיי האָבן זיך נאָר פאַרלאָזט אויפן עקאָנאָם, דעם שכור.

די פריצטע דערציילט, אַז זי נעמט שוין היינט פאַרן מאַיאָנטעק דריי טויזנט פינף הונדערט רובל אַ יאָר, אָנשטאָט דעם, וואָס פון אָנהויב האָט זי גענומען טויזנט צוויי הונדערט.

אַנדערע פריצים האָט אָנגענומען אַ קנאה, האָבן זיי אָפּגעזאָגט די אידן און אַליין זיך גענומען פאַר דער אַרבעט. זיי האָבן זיך צוגעקוקט צו די אַלע

אָרדענונגען, צו דעם פירן פון אידן און האָבן אויך אַזוי גענומען פירן. אָבער ס'האָט נישט געדויערט קיין צוויי, דריי יאָר און אין מאַיאָנטעק איז געוואָרן אַן איבערקערעניש. עס איז נישט דאָס, עס טויג נישט, עס איז שוין אָפּגעלאָזט און עס ווערט וואָס ווייטער ערגער, און זיי האָבן צוריק פאַרדונגען די הויפן צו אידן.

די דאָזיגע צייט צייכנט זיך אָבער אויס נישט בלויז מיט מסחר אַליין, וואָרום אין דערזעלבער צייט האָבן אידן זיך אויך גענומען צו בילדונג. די רעגירונג האָט געעפנט פאַר די אידן אַלע לערן־שולן. מאַסן אידן זיינען געוואָרן דאָקטוירים, יוריסטן, אינזשענערן. די רעגירונג האָט צוגעלאָזן די אידן אפילו צו רעגירונגס־שטעלעס, און אין פיל שטעט זיינען אידן געווען סלעראָוואַטעלעס, דאָקטוירים, מיט טיטולן פון פאָלקאָווניקעס, גענעראַלן א. אַז. וו.

עס איז זיכער, אַז דאָס איז געווען די בעסטע צייט פאַר אידן אין רוסלאַנד־גלות. אידן זיינען זיך דעמאָלט צעפאָרן אין אַלע רוסישע גרויסע שטעט און האָבן אָנגעהויבן צו מאַכן אומעטום גרויסע געשעפטן. אין מאָסקווע איז אין אַ קורצע צייט געוואָרן אַ גרויסע אידישע קהלה פון אַ פופציג טויזנט אידן, וואָס האָבן אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער מאָסקווער אינדוסטריע.

אין קיעוו האָט פאַר ניקאָלאַי דעם ערשטן אַ איד מורא געהאַט צו גיין אין גאַס. די בערלינטשיקעס פון פינסק קיין ניקאָלאַיעוו, פאַרביי־שווימענדיג קיעוו אויפן דנעפּר, זיינען געשלאָפן אין די קאַיוטעס. זיי האָבן מורא געהאַט צו גיין נעכטיגן אין אַ האָטעל אין שטאָט. און טאָמער האָט עמיצער פאָרט גענעכטיגט אין אַ האָטעל, האָט ער מורא געהאַט אַרויס־צוּווייזן דעם קאָפּ אין אַן אָפענעם פענסטער. אַז אַ איד איז געגאַנגען זונטאָג קויפן סחורה, געוויינליך, בּאַ אַ רוס, וואָרום קיין אידישער קרעמער איז דאָרט נישט געווען, האָט ער בּאַלד געמוזט צאָלן אַקוראַט אַזוי פיל, וויפיל דער קרעמער האָט געבעטן. און טאָמער האָט ער זיך ערלויבט צו זאָגן עטוואָס ווייניגער, איז שוין געווען אַז אָך און וויי צו אים. ער האָט בּאַלד געקראָגן אין די ציין, אָדער מען האָט אים בּאַלד צעבּלוטיגט און צעשעדיגט, און דער אומזיסט־געשלאָגענער האָט נישט געטאָרט ריידן אַ וואָרט. וואָרום ער טאָר דאָך דאָ, אויף דעם אָרט, נישט שטיין!.. כּמעט פּונקט דאָסזעלבּע, וואָס מען זעהט איצט.

אָבער שפּעטער, פאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, איז אין קיעוו געוואָרן אַ אידישע קהלה פון אַ פופציג טויזנט נפשות. צווישן זיי זיינען געווען מיליאָנערן, צוקער־פאַבריקאַנטן. די גרעסטע בּאַקאַליי־געשעפטן האָבן דעמאָלט אין קיעוו אויפגעבּליהט.

נאָכן אויפשטאַנד, אַז די אַרענדע פון די שטעט איז בטל געוואָרן, האָבן מיר אָנגעהויבן די הויפן, זיך גענומען צו באַאַרבעטן פעלדער, און מען האָט קוים געצויגן חיונה, וואָס מיר זיינען גאָר נישט געוויינט געווען. דאָ האָט שוין דעם זיידנס חכמה נישט געהאָלפן. נישטאָ קיין פריצים! דער זיידע האָט זיך קיינמאָל נישט פאַרזאָרגט מיט געלט, ער האָט געמיינט, ער וועט אייביג האָבן די שטאָטישע אַרענדע מיט די פריצים.

אין די הויפן זיינען מיר נאָך נישט אַרויסגעפאָרן. ס'איז נאָך געווען אַ שאַנדע צו וואוינען אין דאָרף. האָבן מיר געהאַלטן מענשן אין די הויפן און אַליין פלעגן מיר אַלע טאָג צופאָרן אַהין.

קאַפּיטל XXIII

ערב מיין חתונה. — געזעהן די כלה. — דאָס שטעלן פריהער דעם פוס. — „גלייך, גלייך!" — אַן עסק מיט חסידים און מתנגדים בײַ מיין חתונה. — די דרשה.

אין תּרכ״ה (אין 1865־טן יאָר) האָט דער טאַטע אָנגעהויבן צוטרייבן, אַז מען זאָל מיך גיכער חתונה מאַכן, וואָרום איך בין שוין אַן אַלטער בחור, זיבעצען יאָר אַלט, אַז ס'איז פּשוט אַ שאַנדע פאַר לייטן. מען האָט אָפּגעלעגט די חתונה אויף אלול. די חתונה זאָל זיין בײַ אונז, ווייל די כלה איז אַ יתומה, אָהן אַ טאַטן און אָהן אַ מאַמען. דאַרף מען מיר אָנהויבן מאַכן אַ גאַרדעראָבע. ווילט זיך דעם טאַטן, אַז איך זאָל גיין צו דער חופּה אין פּאַנטאָפל און זאָקן מיט אַן אַטלעסענער קאַפּאָטע. דערצו וויל ער אויסמיידן די קאָברינער כּלי־זמר, ווייל טודרוס דער בדחן איז אַ מתנגד. בעסער וויל ער נעמען די בריסקער כּלי־זמר, וואָס בײַ זיי שטייט אָן דער שפּיץ אַ באַוואוסטער כּלי־זמר, אַ חסיד, מיט אַ בדחן אַ חסיד. האָב איך אַ פּאָר חדשים פאַר דער חתונה געאַרבעט און געקאָכט זיך און געוויינט, אַז איך זאָל נישט גיין אין פּאַנטאָפל און זאָקן צו דער חופּה, און אַז נאָר שעבסלס כּלי־זמר זאָלן זיין אויף דער חתונה. מיט גרויסע שוועריגקייטן און מיט דער הילף פון דעם בן־יחיד אריה־ליב האָב איך אויסגעפירט, אַז איך זאָל גיין אין שטיוול צו דער חופּה, און שעבסלס כּלי־זמר זיינען געקומען דאָנערשטאָג, אַ טאָג פאַר דער חופּה.

דאָנערשטאָג איז אויך געקומען די כלה מיט די מחותּנים. זיי זיינען פאַרפאָרן צום פעטער מרדכי־לייב, וואָס בײַ אים האָט באַדאַרפט זיין די גאַנצע חתונה. דעמאָלט איז געווען אַ מנהג, אַז אין דעם טאָג פון דער חופּה, צוועלף אַזייגער, פלעגן זיך צונויפקומען ווייבער מיט מיידלאַך טאַנצן, און די כּלי־זמר שפּילן עטליכע שעה. דאָס איז בײַ דער כלה. דערנאָך, פאַרנאַכט, פלעגן זיך צונויפקומען די מאַנסבלען און פלעגן גיין מיט די כּלי־זמר צום חתן אויפן קבלת־פּנים, און דער חתן פלעגט זאָגן אַ דרשה, דערבײַ עסט מען לעקעך מיט איינגעמאַכטס און מען מאַכט אַ שנעפּסל.

דערנאָך פירט מען דעם חתן מיט די כלי־זמר אין גאַס אַריין צו דער כלה־באַרעקן, דערנאָך פירט מען דעם חתן מיט כלי־זמר אין בית־המדרש אַריין צו דער חופּה, און פון דער חופּה גייט דער גאַנצער עולם מיט די כלי־זמר צו דער כלה אַהיים. דאָרטן קומט שוין די וועטשערע מיט די טענץ און מען הוליעט אָפּ ביז טאָג.

און אַז די חתונה איז פרייטאָג פאַרנאַכט, פירט דער עולם מיט די כלי־זמר אָפּ חתן־כלה פון דער חופּה אַהיים און דערנאָך גייט דער עולם אַוועק דאַווענען, און קומט זיך דערנאָך צונויף אויף שבעת־ימי־המשתּה. נישט אַלע, פאַרשטייט זיך, קומען. אויף מאָרגן, שבת, קומען אַלע גוטע פריינט מיט די מחותּנים צום חתן און מען פירט אים אין בית־המדרש אַריין, וואו מען „רופט אים אויף" צו קריאת התּורה, און די טענץ מיט דער וועטשערע מאַכט מען שבת צו נאַכטס.

מיין טאַטע, דער חסיד, האָט נישט געפונען פאַר נויטיג מיר צו ווייזן די כלה פאַר דער חופּה. אַז זי איז געקומען צופאָרן, איז די גאַנצע פאַמיליע, פון קליין ביז גרויס, געגאַנגען זי זעהן, אויסער מיך. אַלע זיינען איינגנטליך געלאָפן זעהן די כלה, די גאַנצע שטאָט, און אַלע זיינען געקומען מיר אָנזאָגן די שמחה, אַז די כלה איז זעהר אַ שיינע... זי האָט נישט קיין איין שפּרינקעלע אויפן פּנים, עס זיינען אָבער געווען אַזוינע, וואָס האָבן זיך נעשפּאַרט, איז געבליבן מען זאָל נאָך אַמאָל גיין אָנקוקן די כלה. און ווידער איז מען געקומען מיט אַ שמחה און באַשטעטיגט, אַז קיין איין שפּרינקעלע איז נישטאָ אויפן פּנים, און איך האָב געהאַט קריינקונג, וואָס מ'ווייזט מיר נישט די כלה.

איך האָב געבעטן דעם בן־יחיד אריה־ליבן, דער איינציגער מענש, וואָס קאָן טון אַ טובה אין אַ נויט גיין מיט מיר צום פעטער זעהן די כלה. און אויף מאָרגן פריה, איידער די ווייבער זיינען זיך צונויפגעקומען, האָב איך געזעהן די כלה באַם פעטער אין שטוב. זי איז ווירקליך געווען אַ שיינע. איך האָב זיך עטוואָס פאַרלוירן און דאָך האָב איך איר מוטיג געזאָגט מזל־טוב און געפרעגט, וואָס זי מאַכט... איך האָב זיך געוואָלט אַנידערזעצן, כּדי איך זאָל נאָך אַביסל קאָנען קוקן אויף איר שיין געזיכט, אָבער אריה־ליב האָט מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט און געזאָגט:

— קום, זיצן איצט באַ דער כלה טאָר מען נישט...

און אַן אומעטיגער בין איך אַוועקגעגאַנגען צו זיך אויפן „סטאַנציע", דאָס הייסט, צום זיידן אין שטוב.

אויפן קבלת־פּנים איז געווען דער פעטער, דער רב, און איך האָב געזאָגט אַ דרשה. גאַנץ קאַמעניץ האָט געקאָכט מיט דער דרשה, און עס איז געווען פריילעך.

אונטער דער חופּה האָב איך געקראָגן אַ טראָט אין פוס פון דער כּלה און איך האָב געמיינט, אַז דאָס איז אומגערן. פון דער חופּה האָט דער כּלהס צד גיכער געכאַפּט די כּלה און אַוועקגעפירט, כּדי זי זאָל קאָנען פריהער אַריינגיין אין שטוב, איידער איך. דאָס איז בּאַ זיי געווען אַ מין סגולה, אַז זי זאָל הערשן איבּער מיר. דערפון האָט מען דעמאָלט שטאַרק געהאַלטן. ווער פון חתן־כּלה עס שטעלט אַריין פריהער אַ טריט אין שטוב, פון דער חופּה גייענדיג, דער הערשט איבּערן אַנדערן. אָבּער אריה־ליב מיט מיין צד, וואָס זיינען גאָר נישט געווען פון די נאָכגעבּער, האָבּן גיכער גענומען פאַרלויפן דעם וועג, כּדי איך זאָל פריהער אַריינגיין אין שטוב. דער כּלהס צד ווידער האָט נישט געוואָלט פאַרלירן די „הערשונג“, און עס איז געוואָרן אַ לויפעריי, אַז גאָט זאָל אָפּהיטן. איך האָב דעמאָלט געטראָגן אַ קיטל אויף דער אַטלעסענער קאַפּאָטע און אויבּן אַ פּאַלטאָ. אָבּער יהודה־לייב דער שניידער האָט מיר פאַרשמעלט דעם פּאַלטאָ און, לויפנדיג, האָט ער זיך פאַרקאַטשעט. עס האָט זיך אַרויסגעזעהן דער קיטל, און איך האָב זיך זעהר געשעמט.

די כּלה מיט איר צד זיינען שוין דערווייל געווען אויפן גאַניק, און איך בּין נאָך געווען פאַרן גאַניק, וואָס האָט געהאַט זעקס שטיגלאַך. דעמאָלט האָט אריה־ליב אַרויסגעזאָגט, אַז די כּלה מוז אַראָפּגיין צוריק פון גאַניק, און חתן־כּלה מוזן אַריינגיין בּיידע גלייך אין טיר.

עס האָט נישט געהאָלפן. די כּלה מיט די מחותּנים האָבּן געמוזט צוריק אַראָפּגיין פון די שטיגן, און פון בּיידע זייטן האָט מען געהיט, אַז חתן־כּלה זאָלן גלייך איבּערטרעטן די שוועל. גיין מיר אַרויף אויפן גאַניק און פון די זייטן שרייט מען:

— גלייך! גלייך!..

אָבּער די כּלה ניט אין דער־גיך אַ שטעל אַריין איר פיסל איבּערן שוועל פון שטוב, און אָט וועט זי הערשן איבּער מיר!.. דאָס האָט אָבּער אַלץ דער שטאַרקער אריה־ליב דערזעהן און נישט דערלאָזן, געהייסן ווידער אונז בּיידן אַרויפגיין גלייך, און פון בּיידע זייטן האָט מען ווידער געשריען:

— גלייך! גלייך!

אַזוי ווי מען מושטירט זעלנער. איך האָב זיך אין האַרצן אויסגעלאַכט פון דער גאַנצער מעשה, און האָב זי טאַקע עקסטרע געלאָזט אַריינגיין פריהער. זאָל זי הנאה האָבּן. און מיינע האָט טאַקע ווייטער געגעבּן אַ כאַפּ דאָס פיסל אין טיר. דאָ איז שוין אריה־ליב גאָר בּייז געוואָרן און געזאָגט, אַז חתן־כּלה זאָלן אַהער נישט אַריינגיין, נאָר מען בּאַדאַרף זיי אַוועקפירן צום חתנס סטאַנציע, דאָס הייסט, צום זיידן, און אויבּ זי

וועט ווייטער פּרובן אַריינגיין פריהער פאַרן חתן, מעג אַפילו דויערן אַ גאַנצע נאַכט, וועט ער דאָס נישט דערלאָזן. האָט מען אונז געפירט מיט די כלי־זמר נאָך אַ שטיקל וועג צום זיידן. דאָרט איז אָבער אויך אַזאַ הויכער גאַניק. אָבער די מחותנים פון איר צד, וואָס זיינען שוין געווען מיד און האָבן, קענטיג, פאַרלוירן דעם מוט צו שטרייטן מיט אריה־ליבן, האָבן זיך שוין מער נישט געסטאַרעט, מען האָט דאָ אויך געשריען:

— גלייך! גלייך!

און מען האָט געקוקט אויף די פיס, נאָר עס איז מיט מזל דאָסמאָל אַדורכגעגאַנגען, און מיר זיינען אַריין אין שטוב גלייך.

איצט האָט מען געבראַכט די גאָלדענע יויך פאַר חתן־כלה פון פעטער צום זיידן אין שטוב, וואָרום סיי ווי דאַרף מען דאָך חתן־כלה מיחד זיין נאָך דער חופה אין אַ באַזונדער צימער, און באַם זיידן האָבן מיר געגעסן די באַרימטע יויך. די כלי־זמר האָבן זיך צעטיילט: אַ פּאָר כלי־זמר מיט שעבסלען האָבן געשפּילט באַם זיידן און עטליכע באַם פעטער. באַלד איז געוואָרן שבת, מען האָט געבענשט ליכט. דער פרעמדער עולם איז אַוועק אין שול אַריין, און מיר האָבן געדאַוונט אין דערהיים.

דער זיידע איז געווען מחולק מיטן טאַטן. ער האָט נישט געוואָלט, אַז די חסידים זאָלן זיין אויף מיין חתונה, און דער טאַטע האָט אָפּגעמאַכט מיטן זיידן, אַז פרייטאָג צו נאַכטס, שבת פריה, ביז שבת צו נאַכטס, זאָלן זיין בלויז חסידים. די חסידים האָבן געזונגען, גערעדט פון חסידות, און איך האָב זיך איינגעהערט, וואָס זיי ריידן. אָבער זיי האָבן נישט געוואוסט, אַז איך בין שוין אַזאַ מתנגד, און זיי זעהען אוים באַ מיר מאָרגנע מיט זייער חסידות. די כלי־זמר האָבן געשפּילט כמעט אַ גאַנצע וואָך. אַלע טאָג האָט מען געמאַכט גרויסע סעודות פאַר דער גאַנצער שטאָט, ווי עס פלעגט זיך פירן אַמאָל.

קאַפּיטל XXIV

ראש־השנה צום רבין. — דער כּעס פון טאַטן, וואָס איך בין נישט געפאָרן צום רבין. — מיינע צרות צוליב חסידות. — דער קאַמף מיט חסידות. — דער וכּוח. — דער רושם פון וכּוח אויף די הויזיגע.

אויף ראש־השנה איז דער טאַטע געפאָרן קיין סלאָנים צום רבין. באַלד נאָך דער חתונה האָט ער זיך מיט מיר אָנגעהויבן פירן זעהר ערנסט. ער האָט מיר קיין איין מאָל נישט געזאָגט, וואָס איך האָב צו טון. ער האָט געהאַלטן, אַז איך פאַרשטיי שוין אַליין, און ער האָט צו מיר שטענדיג גערעדט מיט די אויגן, דאָס הייסט, איך האָב אים געקוקט אין די אויגן אַריין און האָב פאַרשטאַנען, וואָס איך דאַרף טון, אָדער וואָס ריידן. ער האָט געהאַלטן פאַר איבעריג מיר צו זאָגן, אַז איך זאָל פאָרן צום רבין, וואָרום נאָך דער חתונה פאָרן אַלע חסידישע קינדער צום רבין, און דאָ, אַז ער פאָרט, האָט ער געמיינט, וועל איך מיך באַלד אָנכאַפּן:

— טאַטע, איך וויל אויך פאָרן.

אָבער איך האָב דאָס אים נישט געזאָגט. דאָס האָט אים געמאַכט אַ וואונד אין האַרץ, און ער איז אַליין אַוועקגעפאָרן צום רבין.

ער האָט זיך דאָרט זעהר שטאַרק געשעמט פאַרן רבין, וואָרום ער האָט דאָך נישט געקאָנט פאַרשווייגן פאַר אים, אַז צען טאָג אין אלול האָט ער חתונה געמאַכט זיין זון, וואָס דער רבי האָט מיך גוט געקענט און האָט אויף מיר געזאָגט נביאות, אַז איך וועל זיין אַ שיינער חסיד, און איצט קומט ער אָהן דעם זון. דאָס איז אים געווען זעהר שווער.

און נאָך ראש־השנה, אַז ער איז געקומען פון סלאָנים, איז ער געווען שטאַרק ברוגז אויף מיר. ער האָט מיך פראָסט געבּרענט מיט זיינע קורצע ווערטער און אַלץ צוגעוואָרפן פון דער זייט, פאַרבּייגייענדיג:

— עולם־הבּא וועל איך האָבן פון דיר.

דעמאָלט איז בײַ מיר פֿאַרבליבן איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל מאַכן אַן עק, האַלטן מיט אים אַ וכּוח, און מיר װעלן זיך בײדע נישט פֿײַנינגן. אַ וכּוח איז שוין עפּעס אַנדערש. איך בין געװען בטוח אין נצחון. זאָל ער װיסן, אַז איך בין אַ מתנגד, אַז איך װעל שוין קײנמאָל קײן חסיד נישט זײַן — און ער װעט צוגעװײנט װערן.

דאָס איז אָבער גאָר נישט געװען, װי איך האָב באַלד אַרױסגעזעהן, פֿון די גרינגע זאַכן. בפֿרט נאָך מיט אַזאַ טאַטן, װי מײַנער איז געװען, אַ מענש אַ מלאך, װאָס האָט מיך שטענדיג ערצױגן מיטן בליק, מיט די אױגן. װי קאָן מען דאָס אַ טאַטן, און אַ זאַ טאַטן, זײַן כּנגד, שטעלן זיך קעגן אים און אױפֿװײזן, אַז זײַן דרך איז אַ פֿאַלשער אינגאַנצן? איז מיר געװען שװער ביזן טױט!

און איך האָב שטענדיג געזוכט עפּעס אַזאַ געלעגנהײט, װאָס זאָל מיר געבן מוט און פֿרײַהײט אין אַזאַ שװערן ענין.

מײַן יונג שײן װײַבל איז, צום אומגליק, אױך געװען אַ חסידאַצקע. זי האָט זיך געהאָדעװעט בײַ איר שװאָגער, אַ הײסער קאַרלינער חסיד, און האָט אָפּטער דערצײלט, אַז ר׳ אהרן, קאַרלינער רבי, איז געװען בײַ איר שװאָגער צו גאַסט, האָט זי געקאָכט פֿאַר אים פֿיש (די פּינסקער צײכענען זיך אױס מיט פֿיש קאָכן), האָט דער רבי געגעסן די פֿיש (ער איז געװען, קײן עין־הרע, נישט קײן קלײנער עסער). האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט אַזעלכע גוטע פֿיש שױן לאַנג נישט געגעסן.

— װער האָט דאָס געקאָכט? — האָט ער געפֿרעגט.

האָט מען אים געזאָגט — װער.

אַ יתומה, אַ מײדל פֿון פֿופֿצן יאָר האָט דאָס געקאָכט, און ניט גראַדע פֿיש, נאָר אַלץ, װאָס זי קאָכט, האָט דאָס כּל הטעמים. האָט ער איר געגעבן אַ ברכה, אַז זי זאָל האָבן אַ מאַן אַ גרױסן חסיד. מען קאָן פֿאַרשטײן מײַן װײַבלס עגמת־נפֿש, װען זי האָט דערזעהן, אַז איך בין נישט קײן חסיד און בין נישט געפֿאָרן צום רבין.

מײַן װײַבל האָט געשפּילט אין דער פֿאַמיליע אַ גרױסע ראָליע. אַלע האָבן זי געליבט פֿאַר איר שײנקײט, פֿאַר איר בריהשאַפֿט, פֿאַר איר שׂכל, און דער טאַטע האָט געלעגט אױף איר גרױס האָפֿענונג, אַז זי װעט מיך געװיס מיט איר שײנקײט און שׂכל דערפֿירן צו חסידות.

אױף שבת און יום־טוב האָט מיך מיט דעם װײַבל דער זײדע פֿאַרבעטן צום טיש. געװײנליך, װען איך װאָלט געװען אַ חסיד, װאָלט איך דעם זײדן אַזאַ נחת נישט אָנגעטאָן, נאָר איצט בין איך געװען צופֿרידן מיט דער געלעגנהײט, און פֿלעג קומען צום זײדן עסן פֿריה, װי בײַ מתנגדים. נאָכן עסן פֿלעג איך זעהן דורכן פֿענסטער, װי דער טאַטע גײט פֿון

שטיבל. ער פלעגט פאַרבייגיין פאַרן ווירנס שטוב. פלעג איך מיט ליבען, מיין יונג ווייבל, גיין אַהיים, און דער טאַטע האָט מיט איר געדרעדט פון חסידות, און מיר האָט ער אַלע מאָל געגעבן שטעך־ווערטער, אַז עס פלעגט מיר נישט גוט ווערן.

און מיין גוטער טאַטע, וועלנדיג, אַז דאָס ווייב זאָל מיך מאַכן פאַר אַ חסיד, פלעגט גיין אַזוי ווייט, אַז ער פלעגט מיך פאַר דעם ווייב שטאַרק אַראָפּוואַרפן, כדי איך זאָל זיין קעגן איר געפאַלן. זי, ווידער, האָט ער אויפגעהויבן קעגן מיר, און דאָס פלעגט מיר פאַרשאַפן באַזונדערע שמערצן. ער האָט נישט פאַרשטאַנען, אַז מיט אַזוינע דרכים קאָן ער נאָר מאַכן אַ שלעכט לעבן צווישן מיר מיט דעם ווייב. עס איז געווען ענליך דערויף, ווי באַ אים וואָלט אויסקומען, אַז אויב נישט קיין חסיד, טאָ זאָל איך טאַקע האָבן אַ שלעכט לעבן.

שמחת־תורה האָב איך מיט ליבען געגעסן באַם זיידן, און אַז איך מיטן ווייב זיינען געגאַנגען פון זיידן אַהיים, האָט שוין דער טאַטע איינס אַזיינער געפירט אַלע חסידים צו זיך. היינט וועט שוין יאַנקל עסיג־מאַכער און שעבסל דער סופר אַרויסנעמען פון אַלע אויוונס אין שטאָט דאָס גאַנצע עסן און וועט אָנבריינגען צום טאַטן פאַר די חסידים. אַך, ס׳אַראַ ליבער טאָג!

איך האָב דערזעהן דעם טאַטן מיט די חסידים און דערהערט יאַנקלס קול. מען איז שוין געווען שכורליך. זיי זיינען געגאַנגען אַ גאַנצע כאָפּטע צו אונז, און איך מיט ליבען זיינען געגאַנגען אויף דער אַנדערער זייט. יאַנקעלע, וואָס האָט מיר געוואָלט אַריינלאָזן שפּילקעס, האָט איבער דער גאַנצער גאַס געשריען, ווי הויך ער האָט געקאָנט, די דאָזיגע ווערטער:

— על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו.

און נאָך העכער:

— הונד־טאַטע, הונד־מאַמע, דבק באשתו, מיט דער פרוי.

און נאָך אַמאָל דאָס איבערגעחזרט:

— הונד־טאַטע, הונד־מאַמע, ודבק באשתו, מיט דער פרוי.

און אַזוי ווייטער, ביז מיר זיינען אַריין צום טאַטן אין שטוב.

אין שטוב האָב איך געפרעגט דעם טאַטן, ווי אַזוי ערלויבט ער דאָס יאַנקלען מיך צו באַליידיגן? נאָר יאַנקל האָט זיך אַריינגעמישט אין מיטן:

— וואָס? ווען? איך האָב אים פאַרטייטשט אַ שטיקל חומש, ווי דער דעסער אַפּיקורס טייטשט.

דאָס האָט ער געמיינט דעם תרגום אשכנזי פון ר׳ משה מענדעלזאָן, וועלכן מען האָט גערופן ר׳ משה דעסער.

— אונד טאַטע, אונד מאַמע, — האָט ער געלייגט.

— איר האָט דאָך אָבער געשריען „הונר״ — האָב איך אים באַמערקט.

— ניין. אונד, אונד... — האָט ער זיך געוויצלט.

„נו, מען מוז היינט מאַכן אַ סוף״, האָב איך אַ טראַכט געטאָן — „מען באַדאַרף זיך גוט אָנשכורן און פאַרפירן אַ וכוח. אַז מען איז שכור, איז מען שטאַרק באַ זיך״.

שמחת־תורה באַנאַכט מאַכט שטענדיג דער מגיד אַ סעודה פאַר אַלע שטאָט־בעלי־בתים, פאַר שטאָטיש געלט. מען קומט זיך צונויף צום מגיד שמחת־תורה פאַר מנחה, און מ׳פּראַוועט דאָרט נאָר אַ גרויסע סעודה מיט געבראָטענע גענז, מיט פרוכטן, מיט שנאַפּסן און וויינען. בעלי־בתים שיקן אַריין וויינען נאָך ערב שמחת־תורה און ס׳איז באַם מגיד לעבעדיג. דעם גאַנצן שמחת־תורה ביז צוועלף באַנאַכט עסט מען און מען טרינקט, און מען זינגט, און מען טאַנצט. דאָס איז שוין געווען אַזאַ טראַדיציע משנים קדמניות, מדי שנה בשנה.

דעם מגידס זון מיטן איידעם מאַכן אויך אַ סעודה שמחת־תורה באַזונדער פאַר די לומדישע יונגע־לייט, און דאָרטן הוליעט מען ווידער אָפּ אַ טאָג, אויך מיט גוטע שנאַפּסן, וויינען און געבראָטענע געגנז.

מיט אים, מיט משה־אהרנען, האָב איך אָפּגערעדט, אַז איך זאָל היינטיגן שמחת־תורה אַוועקוואַרפן דעם טאַטן מיט די חסידים, און הוליען עפנטליך באַ אים מיט אַלע אונזערע יונגע־לייט, די לערנערס.

דערווייל האָט באַם טאַטן אָנגעהויבן צו זיין פריילין. מען האָט זיך געגומען אַרומזעצן באַם טיש. איך האָב זיך אויך אַנידערגעזעצט, אָבער איך בין שוין געזעסן, ווי אויף שפּילקעס, און נישט לאַנג וואַרטנדיג, בין איך אַרויסגעגאַנגען פון טיש און אַוועקגעגאַנגען צו משה־אהרנען, וואו אַלע אונזערע יונגע־לייט האָבן זעהר גוט פאַרבראַכט. איך מוז זאָגן, אַז דאָס איז באַ מיר איינער פון מיינע בעסטע טעג אין מיין גאַנץ לעבן. ווייניג טעג האָב איך געהאַט אַזוינע. מיר אַלע, אַ צוועלף יונגע־לייט, די בעסטע לערנערס, האָבן געטאַנצט, זיך געקושט און געזונגען. עס האָט עפּעס גייסטיג געצויגן איינעם צו דעם אַנדערן, עס האָט זיך געוואָלט גאָכאַנאַנד קושן... אַזוי האָבן מיר אָפּגעהוליעט ביז עלף אַזייגער באַנאַכט, און דערנאָך זיינען מיר אַריינגעגאַנגען בגלופינדיג צו די בעלי־בתים און געמאַכט מיט זיי אַ טענצל.

איך געדיינק, אַז איך האָב געכאַפּט אַ איד, אַ בעל־הבית, ר׳ שמערל, מיין חברס אַ פאָטער, וועלכן איך האָב ליב געהאַט, אַרומגענומען אים צונעשטיקט צו זיך פון גרויס ליבע. איך בין געווען זעהר אַ נעזונט

אינגל און איך האָב אים שיער נישט דערשטיקט. ער האָט זיך נישט געקאָנט אַרויסרייסן פון מײַנע הענט, און עטליכע מענטשן האָבן אים קוים אָפּגענומען בײַ מיר. נאָכדעם בין איך בּאַלד געפאַלן אויף דער ערד, ווי דאָס איז נישט מיאוס, טויט־שכּור, מען האָט מיך אַרײַנגעטראָגן אין אַ צימער, וואו מען האָט מיך געלעגט שלאָפן, אַזוינער איינס בײַנאַכט האָט מיך משה־אהרן אויפגעוועקט גיין אַהיים.

אַז איך בין געקומען אַהיים, האָבן די חסידים ערשט געהאַלטן בײַ די פיש, און עס איז געווען פריילעך. יאַנקעלע, דער קאָצקער חסיד, וואָס איז, געוויינליך, געווען שכּור ווי לוט, האָט מיך בּאַלד דערזעהן און געזאָגט:

— חצקל, דו גייסט פון משה־אהרנען, אַ רוח אין זיין טאַטן אַרײַן.

דערויף האָב איך פּלוצלינג און מיט אַמאָל אַרויסגעשאָסן:

— אַ רוח אין דיין רבּינס טאַטן אַרײַן!

אַ אידיש גראָב ווערטל...

ווען די חסידים וואָלטן נישט מורא געהאַט פאַרן זיידן, וואָלטן זיי מיך אַלע אויפן אָרט געשלאָגן מכּות רוצח, און דער טאַטע וואָלט געווען צופרידן. נאָר מען האָט מורא געהאַט פאַרן זיידן, האָט מען פאַרקוועטשט די ציין און געשוויגן. זיי האָבן בכלל מער אַ וואָרט נישט גערעדט. עס איז געוואָרן אַ שטיל־שווייגעניש.

איך בין בּאַלד אַרײַן צו מיר אין שלאָפצימער. דאָרט איז געלעגן מיין יונג ווייבל און געוויינט מיט ביטערע טרערן. איך האָב די חסידים, לויט איר מיינונג, פאַרשטערט די גאַנצע סעודה. זיי וואָלטן נאָך אָפּ־געהוליעט די גאַנצע נאַכט. אַ שרעק נעמט דורך די ביינער, ווי איז צו די אויערן, וואָס הערן אַזוינס, אַז משה אהרן־לייזערס זון זאָל שילטן אַ רבּין אין טאַטן אַרײַן.

מיין ווייב איז זיך מיט מיר אַדורכגעגאַנגען אַ הינטער־גאַס צום פּוילישן קלויסטער צו און האָט אויפן וועג אַזוי געוויינט, אַז איך האָב געקאָנט שטאַרבן נעבן איר. איך האָב נישט געקאָנט איבּערטראָגן איר ביטער געוויין.

— איך האָב דיך ליב, חצקל — האָט זי געזאָגט מיט טרערן — נאָר איצט וואָלט איך געוואָלט אַרײַן בעסער אין דער ערד אַרײַן, איך קאָן שוין מיט דיר נישט לעבן. מיין נישט, אַז איך וויל זיך גטן, גאָט בּאַהיט, נאָר אַז דו האָסט געקאָנט שילטן יאַנקעלעס רבּי, דעם קאָצקער, אין טאַטן אַרײַן, האָב איך מורא צו לעבן מיט דיר...

און זי הויבט אָן אַלץ מער און מער צו וויינען. איך האָב איר נישט געענטפערט, און זי האָט אַ לאַנגע צייט געוויינט מיט אַזעלכע שרעקליכע בליפּערייען, וואָס האָבן מיך ממש געגרוילט.

אַז מיר זיינען צוריקגעגאַנגען צו אונז אין שטוב, האָב איך געהערט די קולות פון די חסידים. זיי זיינען שוין געגאַנגען אַהיים. זיי האָבן אַלץ גערעדט פון זייער „אומגליק" און האָבן נישט געזונגען אויפן וועג, אַזוי ווי שטענדיק. מיין וואָרט האָט אויף זיי געמאַכט אַ געוואַלדיגן רושם. איך האָב זיי באמת פאַרשטערט די שמחה.

אַז איך בין אַריין צוריק אין שלאָפצימער, האָט מיך דער טאַטע אַ רוף געטאָן:

— חצקל, זיץ — האָט ער געזאָגט.

און מיין ווייב האָט ער געהייסן גיין שלאָפן.

— וואָס איז מיט דיר, חצקל, וואָס איז דאָס מיט דיר געוואָרן? — האָט ער שטיל און ציטעריג געפרעגט.

איך האָב אַ קוק געטאָן אויף זיין פּנים און האָב זיך דערשראָקן. דאָס פּנים בלאַס, די אויגן רויט. איך האָב אים קיינמאָל אַזעלכן נישט געזעהן. קיין כעס האָב איך נישט באַמערקט אויף זיין געזיכט. דער מין כעס האָט בײַ אים אַבסאָלוט נישט עקסיסטירט, נאָר פאַרטרויערט איז ער געווען. איך האָב אים געזעהן, ווען ס'איז בײַ אים געשטאָרבן אַ קינד, אַ שוועסטער. אָבער איך האָב נישט געזעהן אין זיין געזיכט אַזאַ שרעקליכן אויסדרוק.

איך האָב אים געוואָלט קושן און וויינען, בעטן רחמים, ער זאָל מיר מוחל זיין. איך בין געווען גרייט פאַר אים אַוועקצוגעבן מיין לעבן, איך וואָלט בעסער געוואָלט, אַז עמיצער זאָל מיר אַריינשטעכן אַ שפּיז אין האַרצן, איידער צו זעהן מיין טאַטן מיט אַזאַ פּנים. איך ווייס דאָך יאָ, ווי ווייט מיין ליבן טאַטן, וועלכן איך האָב ממש פאַרהייליגט און פאַרהייליג ביז היינטיגן טאָג, וויפיל געזונט אים האָט עס געקאָסט, און וואָס איז ער, נעבעך, געווען שולדיג.

און איך בין מיך מודה, אַז ווען מיר פאַרווילט זיך אַמאָל טון עפּעס אַן עולה, מאַלע וואָס אַ מענשן פאַלט איין, שטעל איך מיר באַלד פאַר די געשטאַלט פון מיין טאַטן, און איך האַלט מיך שנעל אָפּ דערפון. אָבער, לײַדער, נישט אַלע מאָל קומט מיר פאַר דער טאַטע אין זכרון.

איך וואָלט אים געשײנקט מיין לעבן, מיין גוף, מיין בלוט, אָבער וואָס טוט מען מיט מיין נשמה, ווי קאָן איך גלויבן אין דעם, אין וואָס איך גלויב נישט? און ווי קאָן איך איצט הרגענען אַזוינע צוויי ליבע מענשן, ווי מיין טאַטע און מיין שיין יונג ווייבל?

— וואָס שווייגסטו, — האָט ער מיך ענדליך געפרעגט — רייד, אַדרבה, רייד, באַ מיר איז געבליבן איין מאָל זיך דורכריידן מיט דיר, און וואָלסט מיר אַלץ ריידן, וואָס דו האָסט אין האַרצן. איך בין אַליין שולדיג, וואָס איך האָב מיט דיר ווייניג גערעדט פון חסידות. איך האָב פון דיר צופיל געהאַלטן, איך האָב דיך שטענדיג געהאַלטן פאַר אַ אינגל מיט פאַרשטאַנד, אַז דו פאַרשטייסט אַליין און מען דאַרף מיט דיר קיין סך נישט ריידן. איצט זעה איך אַרויס מיין פעלער. איך האָב מיט דיר קיינמאָל נישט פאַרבראַכט אין חסידות. וואָלט איך אָבער מיט דיר גערעדט, וואָלט איך פון אָנפאַנג נישט דערלאָזט דערצו.

עס איז שוין געווען נאָך האַלבער נאַכט, די לאָרנס זיינען געווען צו־געמאַכט, און אַ ליכט האָט געברענט. איך האָב אָנגעהויבן ריידן... איך האָב לאַנג גערעדט, און אַז ער האָט נאָר געעפנט דאָס מויל מיר צו ענטפערן, האָב איך שוין פאַרכאַפּט און געזאָגט, וואָס ער וויל זאָגן. איך האָב מיך שרעקליך צעהיצט, און דער טאַטע איז געזעסן, ווי אַ פאַרשטיינערטער, האָט זיך גוט איינגעהערט און מיך נישט איבערגעשלאָגן. דאָס איז געווען זיינע אַ באַזונדערע מעלה, און אַז איך האָב געענדיגט, איז שוין געווען גרויסער טאָג. איך האָב אַ קוק געטאָן אויפן זייגער: זיבן אַזייגער!

איצט בין איך גאָר אַ נייער געווען פאַר אים. פון וואַנען נעמט זיך עס? ער האָט מיך אָפּגעגעבן צו יצחק־אשרן און געמיינט, אַז ער איז יוצא, און ער האָט נישט געוואוסט, וואָס אין מיר האָט זיך אָנגעקליבן פאַר דער גאַנצער צייט. ער האָט מיך טאַקע געהאַלטן פאַר אַ קאָך־לעפל, נאָר ער האָט געהאַט אַ קליינעם טעות: ער האָט געמיינט, אַז איך וועל זיין אַ חסיד אַ קאָך־לעפל, און איך בין גאָר אַ מתנגד אַ קאָך־לעפל, און ער איז געפאַלן אויפן בעט, ווי אַ פאַרחלשטער, און אַ גרויסן זיפץ געטאָן.

מיך האָט פאַרנומען באַם האַרצן, איך בין אַרויסגעגאַנגען פון זיין שלאָפצימער און האָב זיך גוט פונאַנדערגעוויינט. עטוואָס באַרוהיגנדיג זיך, האָב איך אויסגעווישט די אויגן, אַז מיין ווייב זאָל נישט דערקענען, אַז איך האָב געוויינט. און אַז איך בין אַריין אין שלאָפצימער, איז מיר ערשט פינסטער געוואָרן אין די אויגן: מיין שיין יונג ווייבל ליגט אין בעט און וויינט די גאַנצע נאַכט, אַז די קישנס זיינען שוין נאַס פון טרערן. און אַז זי האָט מיך דערזעהן, האָט זי זיך ערשט פונאַנדערגעוויינט אויפן קול, אַז דער טאַטע מיט דער מאַמען זיינען אַריינגעלאָפן דערשראָקענע. אַז דער טאַטע האָט זיך אַרומגעקוקט, האָט ער פאַרשטאַנען, וואָס דאָ טוט זיך, און איז באַלד אַרויסגעגאַנגען צו זיך.

איך האָב נישט געהאַט מיט וואָס זי צו באַרוהיגן. גאָט מײַנער! מײַן טאַנץ האָב איך שוין אָפּגעטאַנצט, דער כּוח מיטן טאַטן, וואָס דאָס האָט מיר אָפּגעקאָסט אָנדערטהאַלבן יאָר צײַט, און איך האָב גאָרנישט געטאָן: נישט געלערנט, נישט געחקירהט, איז שוין אויך אַדורכגעגאַנגען. וואָס איז איצטער? איך האָב געמיינט, אַז דער טאַטע וועט זיך דערנאָך באַרוהיגן, וועט עס אַראָפּשלינגען, און מיר וועלן זיך אײַנלעבן. איך וועל זיך נעמען צום לערנען, ווי איך האָב דעם טאַטן געזאָגט. בּאַ מיר איז פאַרבליבן, אַז איך זאָל זיך ערשט נעמען צום לערנען בהתמדה. קעסט האָב איך, פאַר מײַן ווײַב דאגה איך נישט. דער טאַטע האָט זי ליב, ווי דאָס לעבן, וועט איר זײַן גוט, און איך וועל קאָנען זיצן און לערנען, אַזוי לאַנג לערנען, ביז איך וועל האָבן סמיכות אויף רבנות. און פאַר מיר אַ שטאָט אויף רבנות איז געווען זעהר לײַכט צו באַקומען. אין מײַנע צײַטן האָבן ר׳ חיים וואָלאָזשינערס אייניקלאַך געשפּילט אַ גרויסע ראָליע בּאַ אידן, און די וואָלאָזשינער ראש־ישיבות וועלן מיר שוין געבן אַ שטאָט, און מײַן שיין יונג ווײַבל וועט זײַן אַ רביצין.

איך האָב עס פעסט באַשלאָסן, כאָטש איך האָב געהאַט כמעט דעם טויט פון איר וויינען. אָבער איך האָב געקלערט, אַז איר וויינען וועט אויך מיידן, און האָב זיך געמאַכט האַרץ און אַוועקגעגאַנגען אין בּית־המדרש אַרײַן דאַוונען.

דאָס איז געווען אַ שווערע נאַכט, וואָס האָט זיך מיר באַזונדערס טיף אַרײַנגעשניטן אין זכּרון.

קאַפּיטל XXV

דער וכּוח מיט די חסידים. — איך וויל פאָרן קיין וואָלאָזשין. — דער פאָטער איז קענק. — דאָס אונטערהעצן דאָס ווייב קעגן מיר. — מיין ווייב ווערט קראַנק. — מיר זיינען ברוגז. — אונזער שלום. — מיין איבערגעבן זיך צו לערנען. — „קלייבט, קינדערלאַך, רענדלאַך!“ — דער „פּאַלאַץ“. — „חצקלם דור“.

מיין ווייב האָט מיך געבעטן, איך זאָל איר טון צוליב און דאַווענען אין שטיבל. פרייטאָג צו נאַכטס, בּאַם דאַווענען, האָט מיך געבעטן דעם פעטערס זון, ר׳ שמחה, קומען צו אים האַלטן אַ וכּוח מיט חסידים. איך האָב איינגעשטימט. עס זיינען געקומען דריי מנינים חסידים, מיט ר׳ אָרעלען בּראש. זיי האָבן זיך צוגעגרייט צום וכּוח עטליכע טעג. דאָס צוציהען מיך צו חסידות האָט בּאַ זיי, אויסער אַלעמען, געהאַט אַ בּאַזונדער בּאַ־דייטונג. זיי האָבן מיך געהאַלטן פאַר אַ קאָ ך ־ ל ע פ ל, פאַר אַ אינגל מיט ע נ ע ר ג י ע, וואָס האָט ליב קהלעשע אַרבּעט און וואָס וואָלט געווים געמאַכט פאַר חסידים יענע יונגע־לייט, וואָס האָבן הײַ־יאָר חתונה געהאַט. זיי האָבן אויך מורא געהאַט פאַר מיר. זיי האָבן געוואוסט, אַז ווען איך בּלייב מתנגד, וועט זיך מיט מיר ענדיגן אין קאַמעניץ די חסידות צווישן דער יוגנט, און דאָס איז זיי געגאַנגען אום לעבּן.

דעם וכּוח האָב איך געהאַט און האָב זיי „פּשוט מנצח“ געווען. אויף אַלע זייערע פראַגעס האָב איך בּאַלד געענטפערט, און וואָס איך האָב זיי געפרעגט, האָבן זיי קיינער קיין תּירוץ נישט געקאָנט געבּן.

— דער רבּי וועט דיר ענטפערן אויף אַלע דיינע פראַגעס — האָט מיר ר׳ שמחה אַ זאָג געטאָן אַ פאַרכּעסטער.

זאָג איך:

— וואָס דאַרף איך אָננעמען דאָס חסידות און פרעגן קשיות און זוכן, ווער עס זאָל מיר ענטפערן, בּעת דאָס האַרץ מיינס ציהט נישט צו דעם. אַמער איז דאָך גלייכער, אַז איך האַלט זיך מיטן אַלטן וועג און נישט דאַרפן פרעגן.

— און וואָס גייט עס דיר דאָס פרעגן? — זאָגט ר׳ שמחה.

— אַט פאָרן צו אַ רבין.

— איך גיב דיר פופציג רובל אויף הוצאות, — מאַכט ר׳ שמחה — און פאָר קיין קאַרלין צום רבין, ר׳ אהרן. ער וועט דיר אויף אַלץ ענטפערן.

און האָט מיר געגעבן אַ תּקיעת־כּף, אַז ווען איך וועל אים זאָגן, אַז איך פאָר קיין קאַרלין צום רבין, גיט ער מיר פופציג רובל. דערמיט האָט זיך געענדיגט דער וכּוח, און איך בין אַרויס ווי אַ „זיגער״, און אַלע האָבן פאַר מיר דרך־ארץ געהאַט. זיי האָבן מיך געהאַלטן פאַר זעהר אַ געראָטענעם.

שבת האָב איך געדאַוונט אין שטיבל, און אַ גאַנצע וואָך אין נייעם בית־המדרש, וואו אַלע גוטע יונגע־לייט דאַוונען. נאָכן דאַוונען האָב איך גאַנצע טעג געהאַלטן רעדעס וועגן חסידות, און אַלע האָבן געוואוסט פון מיין נצחון. אין נייעם בית־המדרש פלעגן אָנקומען אַלץ מער און מער יונגע־לייט, פאַראינטערעסירטע מיט מיין וכּוח. איך האָב זיי איבער־געגעבן די אַרגומענטן פונם חסידות און מיינע טענות קעגן. דערנאָך האָט מען מיך פאַרבעטן אין אַלטן בית־המדרש. דאָרטן האָב איך אויך אַלץ איבערגעגעבן פון דאָסניי, און איך מוז מיך מודה זיין, אַז אין אַ משך פון אַ פאָר צענדליג יאָר איז אין קאַמעניץ נאָך דער מעשה קיין איין חסיד נישט צוגעקומען און איז פאַרבליבן אַ פאַרברענטע מתנגדישע שטאָט עד היום הזה.

ווי איך האָב שוין געזאָגט, האָב איך געהאַט אַ טעות מיט מיין וכּוח. איך האָב געמיינט, אַז נאָכדעם וועט דער טאַטע באַין ברירה שלום ווערן מיט מיין מתנגדות און וועט זיך צוגעוויינען. דאָס איז אָבער געווען נישט אַזוי. דער טאַטע האָט זיך אָן מיר גענומען נוקם זיין, וואָס איז גאָרנישט געווען אין זיין כאַראַקטער, האָט מיך שטענדיג פאַרוואָרפן מיט שטעך־ווערטער און נאָך גענומען צו הילף מיין ווייב, וואָס איז שוין גאָר געווען נישט יושרדיג. אים האָט עס גאָרנישט געאַרט, וואָס ער קאָן מיר קאַליע מאַכן דאָס גאַנצע לעבן מיט מיין ווייב, וועלכע איך האָב האָלט געהאַט.

אַז איך האָב דערזעהן, אַז עס גייט אַלץ צו ערגער און ערגער, אַז דער טאַטע האָט זיך אַזוי ווי אָנגעלעגט דערויף צו מאַכן אַ שלעכט לעבן צווישן מיר מיט דעם ווייב, האָב איך באַשלאָסן אַוועקצופאָרן קיין וואָלאָזשין לערנען. סיי ווי סיי האָב איך דאָך געוואָלט זיין אַ רב! אין וואָלאָזשין וועט מיר גאָר נישט פעלן און עס וועט נעמען אַן עק. דעם אמת געזאָגט, האָט זיך מיר נישט געוואָלט אַוועקוואַרפן מיין אַכצען־יאָריג שיין יונג ווייבל, מיט וועלכער איך בין ערשט געווען צוזאַמען אַ פאָר חדשים — נאָר פאַרפאַלן, לעבן ווייטער אַזוי איז געווען אוממעגליך.

פאָרן האָב איך געוואָלט מיט אַ פּאַספּאָרט. איך בין געווען בײַ זיך גרולדיג און נישט געוואָלט אַוועקלאָזן זיך צווישן מענשן אָהן אַ פּאַס, וואָס איז דעמאָלט גאָר נישט נויטיג געווען. דעם ערשטן פּאַספּאָרט גיט מען אָבער נישט אָהן פּאָטערס ידיעה. נאָר איך בין דאָך עפּעס — איך, אַן אָנגעזועהענער יונגערמאַן, וועט מיר מסתּמא יעקב דער איסבאָרשטשיק אַרויסגעבן אַ פּאַס, נישט אָנפרעגנדיג בײַם טאַטן. דער איסבאָרשטשיק האָט מיר טאַקע צוגעזאָגט, אָבער הינטן אַרום האָט ער געשיקט פרעגן בײַם טאַטן. איך האָב שוין דערנאָך פאַרשטאַנען מײַן נאַרישקייט, אַז איך בין געווען צו גרויס בײַ זיך, אַז ער וועט געוויס אָנפרעגן בײַם טאַטן, און דער טאַטע האָט מיר גלייך טאַקע אַ פרעג געטאָן:

— חצקל, צו וואָס דאַרפסטו אַ פּאַספּאָרט?

— פאָרן קיין וואָלאָזשין... — האָב איך אַראָפּגעלאָזט די אויגן.

בײַ אים האָט, קענטיג, געפּלאַצט די געדולד און פ אַ ר מ יי ן וו יי ב אין ד י א ו י ג ן האָט ער מיר אַראָפּגעלאָזט צ וו יי ה יי ס ע פ ע ט ש.

— אַ פּאָר חדשים נאָך דער חתונה — האָט ער זיך צעשריען — ווילסטו שוין אַוועקוואַרפן דאָס ווייב! אַ פרוש ווילסטו ווערן?

אין דער מינוט איז ער אפשר געווען נישט אַזוי אויפריכטיג און גיכער פון אַלץ מסתּמא האָט ער געוואָלט אויפהעצן מײַן ווייב קעגן מיר.

און ער האָט שוין גערעדט און גערעדט:

— ס'טייטש, אַ ווייב אַ יתומה ווילסטו אַוועקוואַרפן? וואו איז דאָס געהערט געוואָרן? דאָס איז דאָך אַ רציחה! און בכלל, וואָס פאַר אַ רעכט האָסטו צו טון אַזאַ גרויסע זאַך, נישט פרעגנדיג בײַם טאַטן? מילא, זאָל שוין זיין בײַם טאַטן נישט, אָבער בײַ אַ ווייב?.. ביסט דאָך אַ פרומער, זאָגסטו, דו ווייסט דאָך, אַז עס שטייט אין דער תּורה: שנה אחת יהיה בביתו, אַפילו אין צייט פון מלחמה! ווילסטו אַוועקוואַרפן דאָס ווייב צוליב לערנען? נאָר ניין, דאָס איז נישט צוליב לערנען, וואָרום לערנען קאָנסטו אין דערהיים אויך. קיינער וועט דיר נישט שטערן. דאָס מוז זיין עפּעס אַן אַנדער זאַך. אפשר האָסטו פיינט דאָס ווייב? — פרעגט ער מיט אַ דיפּלאָמאַטישן שמייכל, און מיר פאַלט איין דאָס בלוט.

אַזאַ שיין ווייבל, איך האָב זי אַזוי ליב, וואָס איך וואָלט דאָס גאַנצע לעבן אָפּגעגעבן פאַר איר — שיט ער מיר נאָך זאַלץ אויף די וואונדן!..

און דער טאַטע האָט אַלץ גערעדט פאַר איר אין די אויגן, כּדי זי צו העצן קעגן מיר. אַזוי האָט ער מיר עטליכע שעה נאָכאַנאַנד גענומען דאָס לעבן, געמאַכט מיך פאַר דעם ערגסטן מענשן אין דער וועלט. וואָרום, אַז מען קאָן וועלן אַוועקוואַרפן אַ ווייב בעלד נאָך דער חתונה, איז אַ

סימן, אַז מען איז נאָר קיין מענש נישט, און ער ווייס נישט, ווי מען רופט מיך אָן דערפאַר.

מיין ווייב האָט זיך געוויינליך פונאַנדערגעוויינט, און דער טאַטע, כאָטש ער האָט זי ליב געהאַט, ווי דאָס לעבן, און האָט אַוודאַי נישט געקאָנט צוקוקן, ווי זי וויינט, האָט דאָך נישט געשאַנעוועט אירע טרערן און האָט כסדר אונטערגעלעגט פייער. נאָר אַז זי האָט זיך אַזוי צעוויינט, אַז זי איז שיער נישט געפאַלן אין חלשות און האָט באַקומען אַ ווייטיג אין קאָפּ, און דאָס פּנים האָט איר אָנגעהויבן צו ברענען, — האָט זיך דער טאַטע דערשראָקן און תּיכּף געשיקט נאָך יאַשקע דעם רופא. דער „דאָקטאָר״ איז אָבער נישט געווען אין דערהיים, און עס האָט זיך געטאָן. די גאַנצע פאַמיליע איז זיך צונויפגעלאָפן, און מען האָט זי אַריינגעלעגט אין בעט אַריין, און איך בין געוואָרן בלאַס, ווי דער טויט. איצט האָב איך דייטליך איינגעזעהן, ווי ווייט דער טאַטע האָט געהאַסט מתנגדות און ווי גרויזאַם ער האָט זיך באַצויגן צו מיר.

אַז מען האָט געכאַפּט גנבענען יצחק־בערן, וועלכער האָט געהאַט אַ צונעמאַכטן שליסל צו דער קאַסע און האָט, ווער ווייס ווי לאַנג, באַגנבעט אָט די קאַסע, איז דער טאַטע געווען אַזוי קאַלטבלוטיג, אַזוי רוהיג, און ער האָט נישט גערעדט קיין מינדעסט שלעכט וואָרט קעגן דעם גנב, נאָר קאַלטבלוטיג, גלייכגילטיג געזאָגט:

— זאָגט מיר כאָטש, ר' יצחק־בער, ווי לאַנג האָט איר שוין דעם נאָך־שליסל, און צי האָט איר מיך באַגנבעט מיט רחמנות.

דערנאָך האָט ער זיך מיט אים אויפן בעסטן אופן אָפּגערעכנט, און אַז יצחק־בער האָט געזאָגט, אַז ער וועט איצט בלייבן אָהן ברויט און וועט נישט האָבן מיט וואָס צו פאָרן אַהיים קיין בריסק, האָט אים דער טאַטע געגעבן אַ הונדערטער און צוגעוואונשן אים גליק און הצלחה א. אַז.וו. מיט אַזאַ פריינטליכן טאָן, פונקט ווי יענער וואָלט געווען אַ צדיק און נישט קיין גנב.

אָבער אין דעם טאַטנס באַציהונג צו מיר האָב איך איצט דאָס ערשטע מאָל דייטליך געזעהן קאַלטע רציחה און נקמה. יעדנפאַלס, בין איך דאָך עפּעס נישט געווען קיין גאַס־אינגל, איך האָב דאָך געהאַט אַ שם אין שטאָט, לייט האָבן מיר דאָך אָפּגעגעבן כבוד, טאָ פאַרוואָס באַגייט ער זיך מיט מיר אַזוי אַכזריותדיג? ממש ער וויל מיך אַוועקקוילען!

נאָר אַז איך האָב זיך גענומען איינטראַכטן, האָב איך אויף אים מלמד זכות געווען. ערשטנס, האָב איך איינגעזעהן, אַז פון אַ מתנגד אַ חסיד קאָן מען ווערן, אָבער צוריק בשום אופן נישט. אַ מתנגד איז סתם אַ פרומער איד, אָבער אַ חסיד מיינט, אַז דער הימל און גאָט און דער גן־

ערן איז נאָר פאַר אים, און אויף וויפיל זיי איז טייער דאָס חסידות, אויף אַזוי פיל פאַרהאַסן זיי דאָס מתנגדות. קוקט מען שוין נישט אויף אַן איינג קינד, איז עס שוין נאָר קיין קינד נישט, ווען עס גיט זיך איבער צו דעם פאַרהאַסטן מתנגדות. און אַזוי ווי איך בין נאָך געווען דער בכור און אונטער מיר זיינען געווען נאָך פיר אינגלאַך, האָט דער טאַטע פּשוט מורא געהאַט, אַז איך זאָל אים נישט קאַלעטשן די ברידערלאַך מיינע מיט מתנגדות. און ער איז געווען גערעכט, וואָרום אַזוי איז דאָס טאַקע געווען. מיינע ברידער זיינען אַלע מתנגדים.

און צו מיין אומגליק, ווי געזאָגט, איז דאָס ווייב מיינס געווען אַ גרויסע חסידיאַצקע און דער טאַטע האָט דורך איר געשטרייט מיט מיר. וואָלט זי געווען נישט קיין שיינע, וואָלט ער פאַרביסן מיט די ליפּן און וואָלט זיך איינגאַנצן פון מיר מיאש געווען. אָבער דער טאַטע האָט פאַרשטאַנען, אַז זי איז מיר אומגעהויר געפעלן און אַז זי איז אין דעם פּרט אַ קראַפט פאַר אים קעגן מיר.

מיין ווען אַוועקפאָרן, ווידער, האָט דעם טאַטן אָפּגעשראָקן. אַזוי האָט ער נאָך געהאַט אַ שטיקל האָפענונג מיט דער הילף פון מיין שיין ווייבל אומקערן מיך צו חסידות. וועל איך אַוועקפאָרן, איז דאָך שוין אַלץ פאַרפאַלן.

נאָר ווי אַלע מאָל אין אַזוינע פאַלן צווישן אַ טאַטן מיט אַ קינד, האָט ער, דער טאַטע, גאָרנישט געוואונען און האָט בלויז מיר קאַליע געמאַכט דאָס בלוט און דאָס לעבן. און אַנשטאָט דעם, וואָס איך זאָל ווערן ווייכער, בין איך נאָך מער פאַרהאַרטעוועט געוואָרן.

און דער קלוגער טאַטע מיינער האָט נישט פאַרשטאַנען, אַז אַזוי ווי דער טאָג, ווען איך האָב געוואָלט נעמען אַ פּאַספּאָרט, איז געווען פון ער וועט נישט אַוועקגעבן זיין חסידות פאַר כּל הון דעלמא, אַזוי וועל איך נישט אַוועקגעבן מיין מתנגדות פאַר אַלץ אין דער וועלט. פעלשן, אָפּנאַרן, לייגן, פאַרמאַסקירן זיך, ווי אַנדערע טון, האָב איך נישט געקאָנט. דאָס איז נישט אין מיין נאַטור. טוען דאָך אַנדערע אַזוי, גייען דאָך אַנדערע חסידים לאַנג געקליידט, פאָרן צום רבין, טראָגן שטריימלאַך — אַלץ צוליב אַ ווייב, צוליב אַ טאַטן, צוליב אַ שווער, אַ פּרינציפּאַל — און אין האַרצן איז מען דער היפוך: מען רויכערט אַ סיגאַר אום שבת, מען טוט אָפּ כּל הפּסלנות, אַבי קיינער זאָל נישט זעהן. איך האָב עס אָבער נישט געקאָנט.

מיינע סאַמע ביטערסטע טעג אין מיין לעבן. מיין ווייב איז געווען קראַנק עטליכע טעג. דער טאַטע האָט זיך געלעגט אין דער לייגנ און אין דער ברייט צו מאַכן זי געזונט. זי איז געלעגן אין בעט און האָט נאָר געוויינט.

מיט מיר האָט זי נישט גערעדט. עס פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב געוואָלט איינלייגן פאַר איר די וועלט. איר קראַנקהייט האָט מיך לחלוטין צעטרייסלט. אָבער דער טאַטע האָט מיך צו איר נישט צוגעלאָזן. און אַזוי האָט זיך די גאַנצע פאַמיליע נעבן איר גערדייט, יעדערער האָט איר מיט עפּעס צוגעהאָלפן, און איך — נישט!

דערנאָך, אַז זי איז געזונט געוואָרן, איז זי שוין ווייכער געוואָרן צו מיר. זי האָט, ווייזט אויס, אויף מיר רחמנות געהאַט. צופיל האָט מיר שוין דער טאַטע פאַרגעבן. עס האָט איר, קענטיג, באַנג געטאָן מיין וואָגלעניש, בעת איך האָב ערשט חתונה געהאַט און האָב קיין הנאה נישט פון מיין לעבן.

מיר האָבן זיך איבערגעבעטן... איך האָב איר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דער טאַטע האָט נישט קיין רעכט צו רודפן מיך אַזוי. ער קאָן מיך פאָרט פאַר אַ חסיד נישט מאַכן, בעת מיין האַרץ ליגט נישט דערביי. אַלזאָ, דאַרף ער צו מיר קיין פּרעטענזיעס נישט האָבן און נישט באַגייען זיך מיט מיר אויף אַזאַ גרויזאַמען אופן.

— ער באַליידיגט מיך פאַר דיר אין די אויגן, ער מיינט, אַז איך וועל באַ זיך אַראָפּפאַלן, אַז איך וועל זיך פילן נידערשלאָגן — האָב איך מיט איר איינגעטענעט. — ניין, מיין ליב ווייבעלע, אַלץ קאָן איך טון, אָבער גלויבן אין דעם, אין וואָס מיר גלויבט זיך נישט, קאָן איך נישט.

— און ווייטער מכח דעם, וואָס איך וויל אַוועקפאָרן קיין וואָלאָזשין — האָב איך איר געזאָגט — און דיך איבערלאָזן, ווייסטו דאָך, אַז נפשי קשורה בנפשך, מיין נשמה איז צוגעבונדן צו דיין נשמה און טאַקע דעריבער האָב איך געוואָלט אַוועקפאָרן. איך וויל, אַז דיר זאָל זיין גוט פאַר מיר, אַז דו זאָלסט, חלילה, נישט ליידן באַ מיר קיין מאַנגל. קיין סך געלט האָבן מיר נישט, קיין נייע געשעפטן זיינען אויך נישטאָ און מיט אַזאַ קליינעם קאַפּיטאַל, ווי מיר האָבן, קאָנען מיר גאָרנישט האָפן, אַז מיר זאָלן זיך צושלאָגן צו עפּעס אַ פּרנסה. איך קאָן דאָך זיך נישט נעמען צו עפּעס אַ קליינע זאַך און מאַכן אַ פּרנסה, ווי אַלע קאָמעניצער טוען. איין האָפענונג איז יאָ דאָ פאַר מיר, אַז איך זאָל ווערן אַ רב. און פרעג, אַדרבה, מיין ווייבעלע, דעם פעטער אונזערן, דעם רב, וועט ער דיר אויך זאָגן, אַז פאַר מיר איז נאָר איין גוטער וועג פאַראַן — ווערן אַ רב. דאָס האָב איך צו פאַרדאַנקען דעם טאַטן, וואָס ער האָט מיך נישט אַוועקגעשיקט קיין וואָלאָזשין נאָך מיט דריי יאָר צוריק. איך וואָלט שוין איצט געהאַלטן באַ ווערן אַ רב. אָבער איך האָב נאָך מיין האָפענונג נישט פאַרלוירן; איך בין איצט אַלט אַכצען יאָר. מיר האָבן נאָך קעסט גאַנצע דריי יאָר, און עס דאַרף גאָר נישט אויסמאַכן, טאָמער וועלן מיר זיך

צעשיידן אויף אַ געוויסער צייט. באַם טאַטן וועט דיר גאָרנישט פעלן, אַלע האָבן דיך ליב. נישקשה, אין אַ יאָר פיר, פינף אַמהעכסטן, וועל איך מיט גאָטס הילף געווים האָבן סמיכות אויף רבנות, און דו וועסט זיין אַ שיינע רביצין.

קורץ, מיין פלוניתטע, וואָס איז אייגנטליך געווען פון נאַטור אַ פּראַקטיש ווייבל און האָט מער פון אַלץ געוואָלט פּרנסה, איז מסכים געוואָרן און האָט מיר געגעבן פאָלקאָם גערעכט. זי האָט מיר געזאָגט, אַז זי האָט אויף קיין האָר נישט געצווייפלט אין מיין טרייהייט און מיין איבערגעגעבנקייט.

און דער טאַטע, ווי עס טרעפט שטענדיג, אַז ער האָט פאַרשטאַנען, אַז באַ אונז איז געוואָרן אַ פאָלקאָמענער שלום, האָט אויפגעהערט האָבן מיט מיר צו טון.

מיין געראַנק — צו לערנען גמרא און פּוסקים, ביז איך וועל קריגן סמיכות אויף רבנות, האָב איך נישט אַוועקגעוואָרפן. איך האָב אָנגעהויבן צו לערנען אין נייעם בית־המדרש מיט גרויס התמדה און האָב זיך געפירט אַזוי: נאָך מעריב, ראָס הייסט, פון אָנהויב אָוונט, האָב איך געלערנט ביז אַכט אַזייגער, נאָכדעם האָב איך זיך געלעגט שלאָפן נעבן אויוון מיט אַן אַלטן טלית צו־קאָפּן, בעטנדיג פריהער די יונגע־לייט, אַז ווען זיי וועלן גיין אַהיים אַרום צען, עלף אַזייגער, זאָלן זיי מיך אויפוועקן. און ווען אַלע זיינען אַוועקגעגאַנגען, בין איך איינער געבליבן און גענומען לערנען. איך פלעג מיר שטיין באַם בעלעמער און פלעג לערנען ביזן גרויסן טאָג אַריין. אַז איך פלעג אויפהויבן דעם קאָפּ פון דער גמרא, פלעג איך דערהערן, ווי דער בעל־תפילה זאָגט שוין די ברכות פונם ראַוונען, און עס איז טאָג. אַזוי האָב איך געלערנט דעם גאַנצן ווינטער.

געשלאָפן בין איך אין בית־המדרש אַ דריי שעה אין טאָג, נישט מער, און די איבעריגע צייט געלערנט. נאָר פרייטאָג צו נאַכטס פלעג איך שלאָפן אין דערהיים, ווי דער דין איז פון אַ תּלמיד־חכם.

איך האָב אָבער מורא געהאַט צו זיין איינער אַליין אין אַזאַ גרויסן בית־המדרש. איך האָב דעמאָלט געגלויבט אין שדים און מזיקים און דעמאָלט איז אויך געווען באַ אונז אין שטאָט אַ משוגענע אידענע, ראַשעלע האָט זי געהייסן. איר שגעון איז געווען, וואָס זי פלעגט אומגיין גאַנצע נעכט איבער די גאַסן, און אַז זי האָט דערזעהן, אַז אַ מאַנסביל האָט ערגעץ געעפנט אַ טיר און אַרויס אויף אַ ווייַלע אין דרויסן, פלעגט זי אין דער־גיך אַריינ־כאַפּן זיך דורך דער טיר גלייך צו יענעם אין בעט אַריין. געוויינליך, פלעגט ווערן אַ געוואַלד מיט אַ טומל, ביז מען האָט זי קוים אַרויסגעיאָגט. אין דעם איז באַשטאַנען איר משוגעת. און איך האָב מורא געהאַט, אַז ראַשעלע זאָל אָפּט נישט אַריינקומען צו מיר אין בית־המדרש. איך האָב גלאַט

מורא געהאַט פאַר שרים. האָב איך געטאָן און געצונדן ליכט אין אַלע הייננ־לייכטער, וואָס זיינען געווען אין בית־המדרש. אַכט גרויסע הייננ־לייכטער, גערייננ איך, מיט אַכט, צען און צוועלף רערן, אויף אַריינ־צושטעלן ליכט שבת און יום־טוב. אַזוי פלעג איך פאַרברענען צוויי פונט ליכט אַ נאַכט, און קיינער האָט נישט געוואָגט צו ריידן מיר אַ וואָרט. אַלע בעלי־בתים פון בית־המדרש, ווי אידן בכלל, זיינען געווען זעהר צופרידן פון מיין לערנען איינער אַליין. אַ גאַנצע נאַכט מיט דער גמרא — אַ קלייניגקייט!

און פאַר איין גאַנג האָב איך וואָס אַ טאָג ווייטער אָנגעהויבן ווערן פרימער און פרימער. אין אַ קורצער צייט בין איך געוואָרן אַזוי פרום, אַז אַ גאַנצע וואָך האָב איך נישט געגעסן קיין פלייש, בכלל גאָרנישט, אויסער שוואַרץ ברויט מיט געקעכטס, אָהן פוטער, און דערביי האָב איך אָנגעהויבן צו לייענען אַלע מוסר־ספרים. מיר איז זעהר געווען געפעלן דער יסוד־שורש־העבודה און באַם ראַוונען האָב איך מיך געפירט, ווי ער האָט געהייסן: אין אַנדערע ערטער פון ראַוונען האָב איך געוויינט, און אין אַנדערע ערטער האָב איך זיך געפרייט.

און האָב שוין געהאַלטן, ווי רבי זאָגט: אל יחזיק אדם את ידו למטה מבנטו, אַ מענש דאַרף נישט האַלטן די האַנט נידעריגער פון גאַרטל. איך געדיינק, אַז איך פלעג גיין אַהיים און צוריק, פלעג איך קוקן אויף די אַלע מענשן אין גאַס מיט עפּעס אַ רחמנות. וואָס ווייסן זיי? און וואָס לערנען זיי? און אַז איך פלעג אַ קוק געבן אויפן הימל, וואו עס פלעגן לייכטן אַזוי פיל שטערנדלאַך, פלעגט מיך אָנגעמען אַ שרעק פאַר דעם גרויסן גאָט, און דער פּרוש, דער פאַטשאַשניק, האָט געהאַלטן אַלע טאָג אין איין ריידן:

— קלויבט, קינדערלאַך, רענדלאַך...

אַז אַ מענש געפינט אויף דער גאַס רענדלאַך, וועט ער זיך געוויס נישט פאַרגינען אויסצורייידן מיט אַ מענשן אַ וואָרט, אָדער עפּעס מפסיק זיין אין מיטן. ער וועט אַלץ קלויבן די רענדלאַך.

— קלויבט, קינדערלאַך, רענדלאַך...

מיט די מצוות, וואָס אַ מענש טוט, בויט ער דאָרט, אויף יענער וועלט, אַ פּאַלאַץ. טאָר מען נישט מפסיק זיין אויף איין סעקונדע, וואָרום מען קאָן נאָך, חלילה, אין אָט דער סעקונדע, וואָס מען לערנט נישט, אַוועקשטאַרבן, וועט אויך אויף יענער וועלט פעלן אַ גאַניק, אָדער אַ געזימס, צי אַ פענסטער. דערפאַר דאַרף מען אָהן אַן אויפהער בויען און בויען ביז דעם לעצטן אָטעם, ביז דעם לעצטן שוויס.

האָב איך אים געפאָלגט און געבויט דעם פּאַלאַץ און זיך נישט פאַרגינען צו ריידן מיט עמיצן אַ וואָרט, און איך האָב געקליבן רענדלאַך, געטאָן ווי דער יסוד־שורש־העבודה האָט געשריבן און דאָך בין איך אַלץ נישט געווען יוצא. איך האָב אַלץ געדאנגהט, ווי אַזוי ווערט מען נאָך פרימער.

נאָר מיין טאַטן האָט מיין לערנען נישט גערירט, און ער האָט נאָך אַלץ געזאָגט:

— הלואי וואָלט איך געווען געשטאָרבן, הלואי וואָלט חצקל געשטאָרבן, איידער איך האָב דאָס דערלעבט. זיין לערנען מיט זיין פרומקייט איז באַ מיר גאָרנישט ווערט, אַז ער האָלט נישט פון רבין.

אין שטאָט האָבן אַלע בעלי־בתּים אָנגעהויבן צו מוסרן זייערע זין און זייערע איידעמס, פאַרוואָס זיי לערנען נישט, ווי חצקל לערנט. יענע האָבן מקנא געווען משה אהרן־לייזערס, וואָס האָט אַ זון אַזאַ מתמיד און אַזאַ צדיק. און די יונגע־לייט גופא האָבן זיך אָן מיר מתקנא געווען און ביסלעכוויז, אַרום חנוכּה־צייט, האָבן אָנגעהויבן צו צוקומען אין בית־המדרש אַלע מאָל מער יונגע־לייט, ביז דער גאַנצער בית־המדרש איז געוואָרן געפּאַקט מיט יונגע־לייט און בחורים, וואָס האָבן געלערנט גאַנצע נעכט אַזוי ווי איך. מען האָט זיך איבערגעטראָגן פון גרויסן בית־המדרש אַהער, אין נייעם בית־המדרש, און איך בין שוין נישט געווען אַליין, און די ליכט האָבן שוין נישט געברענט אין די הייננ־לייכטער, נאָר אין מעשענע שטייענדיגע לייכטער, אויף די טישן, נעבן די גמרות.

און מיר פלעגן לערנען מיט אַזוינע האַרציגע נגונים, אַז ווען איך דערמאָן מיך איצט, גייט מיר אַרורך אַ זיסקייט איבער די גלידער. אַזוי האָט מיט מיר דעם ווינטער געלערנט די גאַנצע שטאָט בחורים און בעלי־ביתלאַך, און אַ לאַנגע צייט נאָכדעם פלעגט מען שטענדיג זאָגן:

— חצקלס דור!..

און עס איז ווירקליך נאָך אַזאַ דור נישט געווען אין קאַמעניץ. איצט בין איך איינגאַנצן געווען אַ הימל־מענש. פּורים, געדיינק איך, פלעג איך מיך אָנשכּורן, אַזוי ווי דער דין איז, און שפּורערהייט האָב איך געשריען, אַז איך האָב אַ פּאַספּאָרט אויף יענער־וועלט. איך האָב אָפּגעלערנט די דריי בבאָס: בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא.

נאָר ניכטערערהייט האָב איך אַלץ געבעטן גאָט, ער זאָל מיר געבן פּרנסה, כּדי איך זאָל קאָנען שטענדיג אַזוי זיצן און לערנען.

קאַפּיטל XXVI

די קראָם. — מיין פאָרן קיין קאָבּרין. — ר׳ יאָשעס הויז. — די איידעמס: דער משכיל לייזער און דער עלוי זלמן־סענדער. — צוויי הייזער. — דאָס ערשטע מאָל באַקען איך מיך טיפער מיטן תנ״ך. — דער רושם פון תנ״ך. — די פאַרענדערונג אין מיר. — דאָס פאָרן אהיים. — מיינע הויכע מחשבות. — די קראָם גייט קאַפּויר. — השכלה־ספרים. — ווידער מיין טאַטע.

באַ אונז אין דער פאַמיליע האָט מען שוין געהאַלטן, מחמת מיין איבער־געגעבנקייט צום לערנען, אַז איך וועל נישט קאָנען געבן אַ ווייב און קינדער עסן. און אַזוי ווי מיין ווייב איז אַ בריה, איז געבליבן, מען זאָל זי מאַכן פאַר אַ קרעמערקע. מיר זאָלן אַרויסנעמען אונזער נדן און מאַכן אַ קראָם, און איך וועל איר אין אַ פרייער מינוט קאָנען אַביסל צו העלפן.

צו מיין אומגליק, מאַכט זיך, אַז איינער וויל איבערגעבן אַ קראָם פון צעלניק מיט בשמים צוזאַמען. יענער פאָרט אַרויס פון קאַמעניץ, וועלן מיר האָבן פרנסה. האָט מען אין דער־גיך געכאַפּט, אַז אַן אַנדערער זאָל דאָס נישט אויסכאַפּן, און געבראַכט דעם קרעמער צום טאַטן, און מען האָט באַשלאָסן איבערצונעמען חול־המועד פסח די קראָם. דער טאַטע האָט נעגעבן פופציג רובל האַנטגעלט, און חול־המועד באַראַף מען אים אַרייַנטראָגן דאָס גאַנצע געלט.

דערווייל האָט מען מיך אָפּגעריסן פון דער גמרא און געהייסן פאָרן קיין קאָבּרין צו ר׳ יאָשע מינקעס, דעם פעטערס איידעם, אַרויסנעמען אונזער נדן, וואָס איז באַ אים געווען איינגעלעגט. מיר האָט זיך נישט געוואָלט אַוועקוואַרפן דאָס לערנען מיטן דאַווגען מיינעם, אָבער איך האָב געמוזט: מיין ווייב האָט זיך זעהר געוואָלט ווערן אַ קרעמערקע, אַז נישט קיין רביצין.

בין איך געפאָרן קיין קאָבּרין.

ר׳ יאָשעס הויז איז געווען מפורסם אין גאַנץ גראָדנער גובערניע אַלס דאָס ערשטע הויז פון תורה וגדולה במקום אחד. זי, אסתּר־גיטל, דעם קאַמעניצער רבס טאָכטער, איז געווען אַ חכמה און אַ גרויסע בריה, זיי האָבן געהאַט אַן איינפאָר־הויז און אַ ווייַנשייַנק, ווי בײַ אונז אין קאַמעניץ חייטשע טרינקאָווסקי. נאָר דער אונטערשייד איז געווען דער, וואָס קאָברין איז אַן אויעזד, אַ גרויסע שטאָט, און קאַמעניץ — אַ קליין שטעטל.

די פּריצים פונם גאַנצן אויעזד זייַנען געווען בײַ איר אין פּריציש גאַסט־הויז און אין ווייַנשייַנק. מעבל איז בײַ איר געווען רייכס, שיינס און געווען איז בײַ איר אויך אַ טאַנץ־זאַל מיט אַ פּיאַנע פאַר די פּריצים. זיי פלעגן ממש שעפּן גאָלד אַמאָל, פאַרן פּוילישן אויפשטאַנד.

געווען זייַנען זיי אויך גרויסע בעלי־צדקות און צו זיי קיין קאָברין פלעגן קומען פון דער גאַנצער גובערניע אָרימע־לייט, פאַר וועלכע מען פלעגט אויסבאַקן ביז צען פּוד ברויט.

עס איז איבעריק צו דערמאָנען, וואָס פאַר גרויסע בעלי־הכנסת־אורחים זיי זייַנען געווען! מיט איין וואָרט, מען האָט קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט מיט ליידיגן. נאָך אַזאַ הויז פון צדקה און הכנסת־אורחים איז נישט געווען אין גאַנץ ליטע.

אסתּר־גיטל האָט געהאַט, נישט מער און נישט ווייניגער, ווי צוויי און צוואַנציג קינדער, פון וועלכע דרייצען זייַנען געשטאָרבן. פון די נייַן געבליבענע זייַנען געווען דריי זין און זעקס טעכטער. פאַר די טעכטער האָט מען גענומען די גרעסטע עלוים.

איין איידעם זייַנער, לייזער, אַ געוועזענער עילוי, האָט נאָך דער חתונה נישט געוואָלט לערנען. ער איז געוואָרן אַפּיסל „געכאַפּט אין דער מעשה״, ווי מען פלעגט זיך אַמאָל אויסדריקן. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַן אַפּיקורס, אַ משכיל, און ער האָט אָפּגעצויגן צו זיך פון לערנען קאָברינער יונגע־לייט. און אַזוי איז בײַ אים געוואָרן אַ הויז פון השכלה. בײַ אים אין שטוב פלעגט מען חוזקן פון רבין מיט די חסידים, פון פאַנאַטיקער א. אַז. וו., ווי דער מנהג איז געווען פון די אַמאָליגע משכילים.

דער ראָזינער לייזער, אויסער וואָס ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ משכיל, האָט ער אויך געקאָנט גוט רוסיש, האָט געהאַט אַ גרויסע ביבליאָטעק מיט השכלה־ביכער: העברעאישע און רוסישע, און אַ צונג איז בײַ אים געווען — שוועבל און פעך. וואָס ווייטער, האָט ער אַלץ מער צוגעצויגן צו זיך יונגע־לייט.

ר׳ יאָשע האָט געהאַט נאָך אַן איידעם, טאַקע מייַנער אַ קרוב, ר׳ חיים וואָלאָזשינערס אַן אייניקל. ר׳ יאָשע איז פּשוט געפּאָרן קיין וואָלאָזשין און האָט אויסגעקליבן דעם בעסטן בחור צווישן די לערנערס. קענענדיג גוט

לערנען, האָט ער אַליין פאַרהערט די חתנים. נאָר דעם חתן איז ער שוין נישט געווען אימשטאַנד צו פאַרהערן: דאָס אינגל האָט געקענט מער פאַר ר׳ יאָשען. היינט איז שוין דאָס אינגל אַ איד, ר׳ זלמן־סענדער, וואָס איז קריניקער רב. ער האָט אַ שם פאַר אַ גדול און מען האַלט אים זאָגאַר פאַר אַ בעל־מופת.

ר׳ יאָשע האָט דעם עילוי געבראַכט צו זיך, באַקליידט און באַנייט אים און געלעגט דריי טויזנט רובל נדן מיט פינף יאָר קעסט. עס איז געווען די חתונה אין דער אייגענער צייט פון מיין חתונה. דער איידעם זלמן־סענדער האָט זיך אויפגעשריבן אין תורה מיט די גרעסטע רבנים פון רוסלאַנד און האָט געפירט פאַר זיך אַ הויז, וואוהין עס פלעגן קומען יונגע־לייט לומדים. זיין הויז איז שוין געווען פונקט דער היפך פון זיין שוואָגער.

אַזוי זיינען געווען צוויי הייזער פון ר׳ יאָשעס קינדער. אָבער די דאָזיגע הייזער זיינען געווען פייער מיט וואַסער. די משכילים האָבן געלאַכט פון די פרומע פאַנאַטיקער, און די פרומע האָבן געמאַכט אַש און בלאָטע פון לייזערן מיט זיינע משכילים. אָבער לייזער איז געווען שטאַרק באַליבט אין שטאָט און אויסגעבונדן מיטן איספּראַווניק, מיטן מיראָוואָי פּאָסרעדניק און מיט דער גאַנצער „נאַטשאַלסטווע“. אַפילו באַ די פּריצים איז ער געווען געשעצט.

ר׳ יאָשעס הויז און די הייזער פון זיינע צוויי איידעמס זיינען געווען דאָס גייסטיגע צענטרום אין שטאָט. עס האָט זיך אומעטום באַוועגט און געלעבט. באַ ר׳ יאָשען אין הויז איז געווען פריילעך. די טעכטער זיינען געווען די גרעסטע אַריסטאָקראַטקעס, כאָטש ר׳ יאָשע איז נישט געווען זעהר רייך. מען איז געגאַנגען גרויסאַרטיג געקליידט און „געשטאָלצירט“.

קיין קאָברין בין איך געקומען נאָך פורים. אָבער ר׳ יאָשע, וואָס האָט געהאַלטן מיין נדן, האָט, נעבעך, גאָר קיין געלט דעמאָלט נישט געהאַט. און מחמת איך בין דאָך עפּעס אַ קרוב און אַ למדן, און אַ יונגערמאַן דערצו, האָט מען וועגן מיין נדן מער געשוויגן, און אָנשטאָט דעם בעסער מיך געשטאָפּט מיט גוטע זאַכן און זיך געפרייט מיט מיר.

אין שטוב באַ זיי איז געווען זעהר פריילעך, און איך בין מיך מודה, אַז, בדיעבד, האָב איך אמת הנאה געהאַט, וואָס זיי האָבן קיין געלט נישט געהאַט פאַר מיר.

מען האָט מיר געזאָגט:

— פאַרברייננ... באַ אונז איז פריילעך.

און איך האָב פאַרבראַכט.

איך האָב שוין ווי פאַרגעסן אין מיין גמרא מיט מיין יסוד־שורש־העבורה, האָב אויפגעהערט צו קלויבן די רענדלאַך און בויען דעם פּאַלאַץ אויף יענער וועלט, אַז עס זאָל חלילה נישט פעלן קיין איין געזימסעלע...

זענענדיג פון נאַטור אַ היציגער, אַ קאָך־לעפל, האָב איך מיר איבער־געגעבן דעם פרייליכן מישמאַש פון די דריי הייזער. אַביסל האָב איך פאַרבראַכט בײַ אסתּר־גיטלען מיט די קינדער, וואו עס איז געווען הו־האַ, אַביסל בין איך געגאַנגען צו ר׳ זלמן־סענדערן מיט די לומרישע יונגע־לייט, וואָס זיינען אַלע געווען מתנגדים, און אַביסל האָב איך געהאַט הנאה צו פאַרברייינגען בײַ לייזערן, דעם עלטערן איידעם, מיט זיינע משכּילים, וואָס זיינען געווען הייסע אידן און נישט קיין רעליגיעזע, האָבן זעהר שטאַרק געהאַלטן פון תּנ״ך, וואָס בײַ זיי איז נאָר געווען דער עיקר דאָס מענשליכע. שבין אדם לחברו, מענשן־פריינטשאַפט, כּלל־גליק און עולם־הזה.

איך האָב קיינמאָל קיין תּנ״ך ניט געלערנט. אין יענע צייטן, ווי איך האָב שוין ערגעץ געזאָגט, איז לערנען תּנ״ך געווען געהאַלטן פאַר אַפּקורסות, איבערהויפּט, בײַ חסידים און טויזנט מאָל מער בײַ מיין טאַטן, וואָס איז געווען אַריינגעטאָן אין חסידות אַריבערן קאָפּ. נאָר בײַ מאָטע דעם מלמד האָב איך געלערנט יהושע, שופטים און שמואל, מער נישט. לערנען עשרים־וארבע אין בית־המדרש האָב איך מורא געהאַט פאַרן טאַטן. און איך האָב כּמעט נישט געוואוסט די באַדייטונג פון די נביאים, די פּאָעזיע פון זייער וואָרט, און דאָ, ערשט איצט, הער איך עפּעס אַזוינע שיינע טיפע ווערטער, וואָס פאַרכּשופן מיך אינגאַנצן.

ישעיה הנביא זאָגט אין גאָטס נאָמען: מי בקש מידכם רמוס חצרי — ווער בעט בײַ אייך, איר זאָלט טרעטן אין מיין הויף, חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי — אייערע חדשים און ימים־טובים האָט פיינט מיין זעלע, גם כּי תרבו תּפילה אינני שומע — אַפילו אַז איר דאַוונט אַ סך, הער איך נישט. כּי ידיכם דמים מלאו — וואָרום אייערע הענט זיינען באַפלעקט מיט בלוט. רחצו הזכו — וואַשט זיך, רייניגט זיך, למדו משפּט — לערנט גערעכטיגקייט א. אַז. וו.

און נאָך:

... הכזה צום אבחרהו, — צי דאָס זאָל איך רופן אַ תּענית? הלכף כּאגמון ראשו, בלבוש שק, איינבויגן דעם קאָפּ און אָנטון אַ זאַק? אַזאַ תּענית זאָל זיין באַוויליגט בײַ גאָט? הלא זה צום אבחרהו. ניין, זאָגט דאָס, אָט דעם תּענית וויל איך אויס: אויפבינדן די שטריק פון יאָך, אַלע דערשלאָגענע מאַכן פריי, פאַרשפּרייטן דיין ברויט פאַר די הונגעריגע. אָרימע־לייט און נויטבאַדערפטיגע זאָלן קומען צו דיר אין הויז אַריין. אַז דו

וועסט זעהן אַ נאַקעטן, זאָלסט אים אָנקליידן. דעמאָלט וועט שיינען דיין ליכטיגקייט, ווי דער מאָרגנשטערן, און דעמאָלט, אַז דו וועסט מיך רופן, וועל איך ענטפערן: אָט בין איך...

לייזערס משכּילים האָבן אַזוי געלערנט מיט די חסידישע יונגע־לייט, וועלכע זיינען פאַרבאָרגענערהייט אַריינגעפאַלן צו זיי. איך האָב זיך איינגעהערט און טראַכט מיר בעת מעשׂה: וואָס מאַכט מען אַזוי חווק בּאַ זלמן־סענדערן אין הויז פון די משכּילים, מען רופט זיי אַפּיקורסים ימח שמם, פאַרקערט, דאָ רעדט מען דאָך אַזוי שיין, קלוג און גוט! און איך האָב גאָרנישט געוואוסט, אַז אַ נביא זאָל גאָר ריידן אין נאָמען פון גאָט, אַז ער, גאָט, איז מוחל די אידן „זייער ראָשחדשים און זייערע שבּתים, און זייער שרייען, און זייער אויסשפּרייטן די הענט, און זייער פאַסטן". נאָר דאָס פאַרלאַנגט גאָט: העלפן איינע די אַנדערע, צעבּרעכן דעם יאָך, וואָס די רייכע לייגן אַרויף אויף די אָרימע — דאָס האָט מיך ממש איבּערראַשט. און אין דער רגע זיינען בּאַ מיר שוין די אַלע צדקותן פון יסוד־שורש־העבודה געוואָרן עפּעס פלאַך, פלאַך און נישטיג...

און לייזערס משכּילים זיינען געוואָרן טייער בּאַ מיר. איצט האָב איך מיך בּאַטראַכט, ווי ווייט איך בּין געווען פאַרנאַרט. איך האָב נאָר געלערנט און געדאַוונט, און געוויינט, און געפאַסט, און געפּייניגט זיך. איך האָב געמיינט, אַז דאָס פאַרלאַנגט גאָט. איצט אָבּער ווער איך געוואָר, אַז נישט דאָס פאַרלאַנגט גאָט פון מענשן, ער וויל נאָר, אַז מענשן זאָלן זיך העלפן. איינע די אַנדערע טון טובות, פאַרלייכטערן איינער דעם אַנדערן, און איך האָב זיך נאָר קיינמאָל נישט אומגעקוקט אויף דער אָרימקייט, וואָס האָט געשוויבּלט און געגריבּלט אין קאַמעניץ. עס איז נאָר קיינעמס דאגה נישט, אַלע אַרבּעטן נאָר פאַר זיך און איינער וויל איינשלינגען דעם אַנדערן. אַז איינער האָט פּרנסה, פאַרגינט מען אים נישט, און אַז איינער שטאַרבּט פון הונגער, אַרט דאָס קיינעם נישט. קורץ, איך בּין אינגאַנצן איבּערגעדרייט געוואָרן, און בּאַ מיר איז געבּליבּן, אַז ווען איך וועל קומען אַהיים, זאָל איך זיך אָקאָרשט אַ נעם טון פאַר די אָרימע, העלפן די געדריקטע. נישקשה, ענערגיע פעלט מיר נישט און מיך וועלן פאָלגן אַלע יונגע־לייט.

דאָס געלט האָט מען מיר, ענדליך, פאָרט אָפּגעגעבּן, און איך בּין אַוועקגעפאָרן פון קאָבּרין גאָר אַן איבּערגעאַנדערשטער. איך האָב קיינמאָל נישט געזעהן אַזעלכע אינטערעסאַנטע קרייזלאַך, ווי דאָרט איז פאַראַן: אי תּורה, אי גדולה און אמתע פרומקייט מיט השׂכּלה, און נאָך מיין שׂכל נאָך האָט געשטימט אַלץ צוזאַמען. בּאַ מיר איז ווערט געווען מיין זיין אין קאָבּרין כּל הון דעלמא.

אַז איך בין געקומען קיין קאַמעניץ מיט דעם גרן, האָב איך באַשלאָסן באַ זיך דאָס ערשטע צו געבן מעשר פון דעם געלט. נאָר דער טאַטע האָט געוואָלט, אַז איך זאָל געבן דעם סלאָנימער רבי פופציג פּראָצענט פון דעם מעשר. איך האָב אָבער גאָרנישט געוואָלט הערן. צען רובל האָט ער יאָ באַ מיר אויסגעריסן פאַר זיין רבין, און דאָס איבעריגע האָב איך צעטיילט און מיט אַ טאַלק: איך האָב אויפגעזוכט אַזעלכע בכבודע געדריקטע מענשן און איינגעטיילט צווישן זיי שטילערהייט דאָס געלט. דערנאָך האָב איך באַצאָלט דעם קרעמער, און מיין ווייב די בריה האָט איבער־גענומען די קראָם.

פאַר מיר האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע עפּאָכע. אַלע טאָג בין איך געגאַנגען דאַוונען, נאָכן דאַוונען געלערנט אַ שעה גמרא און צווישן מנחה און מעריב אויך אַ שעה. די איבעריגע צייט בין איך געזעסן מיט מיינער אין קראָם. געלייזט האָבן מיר ווייניג, ווייל מער ווי פּויערים זיינען קיין קונים נישט געווען. עס איז געווען באַלד נאָכן אויפשטאַנד. פון אַ פּריץ איז קיין זכר נישט געווען. טאַמער באַווייזט זיך יאָ אַמאָל אויף אַ רפואה אַ שטיקל פּריץ מיט אַ פּאָר פערד, איז די קאַרעטע געווען איינגעשמירט, די פערד פאַרשמוצטע, נישט קיין אָפּגעוואַשענע, און ער האָט זיך דורכגעטראָגן ווי אַ שאָטן איבערן שטעטל. איך האָב געהאַט לוקסוס־זאַכן אין קראָם, האָט מען עס אָבער איצט געמעגט זיכער אַרויסוואַרפן.

איך האָב אויפגעהערט צו קלויבן רענדלאַך און בויען דעם פּאַלאַץ, אָבער אויך פון דעם, וואָס איך האָב אויף זיך גענומען, פאָרגריג צוריק פון קאָברין, אַז איך זאָל אָנהויבן אַרבעטן לויטן פּראָגראַם פון ישעיה הנביא, איז אויך גאָרנישט געוואָרן. איך האָב זיך באַלד, פאַרשטייט זיך, פאַרדרייט דעם קאָפּ מיט דער קראָם, וואו עס איז געלעגן אַלטע און אומנוציגע סחורה, עפּעס מאָדנע רעשטלאַך, אויף וועלכע עס איז לחלוטין קיין סוחר נישט געווען. פאַר די אַלע שמאַטעס האָבן מיר, מענשן נישט קיין געניטע, אָפּגעצאָלט אַ ס ך ה ו נ ד ע ר ט ע ר, און איין גאָט ווייס, ווען מען וועט עס פאַרקויפן. צו דעם דאַרף מען ערשט האָבן פון דאָס ניי פרישע סחורה, אַנדערע, פּראָסטע פאַר די פּויערטעס, און מיין סחורה אַוועקשיקן ערגעץ אין אַ מוזעאום פון אַלטע אַנטיקן. עגמת נפש איז געווען גענוג, און דערווייל איז דער זיידע מיטן טאַטן אויך געבליבן מיט ווייניג פּרנסה.

דאָס ווייב האָט מיך שוין אָנגעהויבן צו „יאָרען", פאַרוואָס בין איך אַזאַ שלימזלניק און טויג נישט צו קיין מסחר, און אַז זי מוז, נעבעך, זיין אַ קרעמערקע אין קאַמעניץ, אומשטיינס געוואָגט, פאַר וועמען? קיין פּריצים זיינען נישטאָ, און מיט פּויערטעס האָט זי גאָר קיין חשק נישט

צו האַנדלען. מען דאַרף זיין צו זיי פראָסט, מען דאַרף זיי איינרייידן, און זי איז דאָך עפּעס אַ גאַנצע „יאַ טעביע דאָם".

קורץ, מיר איז שוין געוואָרן גוט שלעכט. איך עס אַפילו קעסט, אָבער דעם טאַטן איז אויך נישט זעהר גוט. מיר וואָלטן וועלן זיך אָפּזאָגן פון קעסט, מעג מען שוין אָבער נאָך אונזער ביסל געלט, וואָס מיר האָבן אַריינגעלעגט אין קראָם, זאָגן אַ רבנן־קדיש. אַז עס איז אָבער געוואָרן נאָך ערגער, האָב איך שוין גאָר אַוועקגעוואָרפן מיינע גדאַנקען צו ווערן אַ רב אָדער צוהעלפן אָרימע־לייט, נאָר בּאַ מיר איז געבליבן צו ווערן אַ ראַבּינער. קודם כל האָב איך גענומען לערנען תנ"ך אָהן דעם טאַטנס ווּיסן. אַ צען מאָל דורכגעלערנט אים אויף אַזאַ אופן: איך האָב אָנגעהויבן פון ערשטן קאַפּיטל ביז אַן ערך צען קאַפּיטלאַך, דערנאָך האָב איך ווידער אָנגעהויבן פון ערשטן; פון צענטן ביז דעם צוואַנציגסטן, און ווידער פון צענטן א. אַז. וו. אַזוי ערנאָך האָב איך אָפּגעלערנט גאַנץ עשרים־וארבע. פון עשרים־וארבע בין איך בּאַלד איבּערגעגאַנגען צו השכלה־ספרים. יאָסל דעם גבירס האָט געהאַט אַ סך השכלה־ספרים, און מיר האָבן שטאַרק גענומען לעזן. מיר פלעגן שיקן קיין בּיאַליסטאָק נאָך השכלה־ביכער אויף ניק־געלט.

געווען דעמאָלט אַ גרויסער משכיל, ר' אליעזר האַלבערשטאַם, ר' איצעלע זאַבּלוּדאָווסקים אַן איידעם. יענער האָט געשטיצט די השכלה־בּאַוועגונג, און בּיאַליסטאָק האָט געהאַט אַ שם פאַר אַ גרויסער השכלה־שטאָט.

פאַנאַטישע יונגע־לייט האָבן אַוועקגעוואָרפן דאָס לערנען און זיך גענומען צו השכלה מיט דער שטיצע פון האַלבערשטאַם. דאָס איז געווען די בּאַרימטע צייט פון גטן צווישן מאַן און ווייב צוליב דער השכלה. „שווערן האָבן אָפּגעגט זייערע איידעמס", מחמת די טעכטער האָבן קיין דעה נישט געהאַט. דער טאַטע האָט געזאָגט, אַז איר מאַן איז געוואָרן אַן אַפּיקורס, מוז מען אים אָפּגטן.

אין אָט דער צייט האָבן מיר גענומען אויסשרייבן אַלע השכלה־ספרים און פלעגן צאָלן גוט געלט פאַרן לעזן. איבּערגעלעזן אַ בּוך — אַוועקגעשיקט נאָך אַ צווייטן. מען האָט אונז אַריינגעשיקט אַ געשריבּענעם קאַטאַלאָג פון אַלע נייע השכלה־ספרים. איך האָב געוואָלט אָנהויבן לערנען רוסיש, נאָר אין קאַמעניץ איז נישט געווען קיין לערער, און דער טאַטע וואָלט מיך דאָס אוראַי נישט געלאָזט.

צו דער צייט האָב איך שוין געקאָנט שרייבן לשון־קודש און האָב זיך „אויסגעצייכנט" מיט מיין לשון. דעם טאַטן האָט דאָס שרעקליך געקריינקט. ער האָט אָבער געזעהן, אַז ער קאָן גאָרנישט העלפן, און די האָפענונג, וואָס ער האָט געלעגט אויף דער שנור, אַז זי וועט מיך מאַכן פאַר אַ

חסיד, איז אינגאַנצן צערונען געוואָרן. פאַרקערט, מיין ווייב איז געוואָרן אָפּגעקילט צו חסידות. אירע רעיונות, וואָס האָבן זיך נאָר געדרייט אַרום פּרנסה און מאַכן אַ לעבן, האָבן איר אונטערגעזאָגט, אַז די ווייבער, וואָס האָבן מאַנען חסידים, ווערן ממש פאַרשוואַרצט. די מאַנען ליגן גאַנצע טעג און נעכט אין חסידים־שטיבל, טאַנצן און זינגען, עסן און טרינקען, און די ווייבער שטאַרבן פון הונגער. זי האָט געזעהן, ווי חסידים האָבן געהוליעט בּאַ מיין טאַטן דעם גאַנצן שבת צו נאַכטס, געגעסן און געזונגען, און די ווייבער מיט די קינדער זייערע זיינען געלעגן אין דערהיים כּמעט ווי הונגעריגע, פאַרחושכטע.

זי האָט אויך געזעהן, אַז איך וואָלט וועלן פאַרדינען געלט, אַז איך וויל זיך איינאָרדענען אַ רעכט לעבן, און אָט דער חשק וואָלט בּאַ מיר קיינמאָל נישט געווען, ווען איך וואָלט געווען אַ חסיד. און איצט האָט זי אויך שולדיג געמאַכט מיין טאַטן, וואָס האָט מיך נישט בּאַזאָרגט מיט עפּעס אַ תּכלית, אַז איך זאָל קאָנען געבן אַ ווייב פּרנסה.

בּעת בּאַ אירן האָט זיך שטאַרק גענומען אַנטוויקלען בּילדונג, און פיל אידן האָבן אָפּגעגעבן די קינדער אין גימנאַזיע, אין יענער צייט, ווען מען האָט שוין געזעהן אידישע דאָקטוירים, אינזשענערן, יוריסטן — האָב איך זעהר געקלאָגט דערויף, וואָס דער טאַטע האָט מיך אומגליקליך געמאַכט. נישט קיין רב און נישט קיין דאָקטאָר. נאָר אין רעכטן מיטן דאגהנען האָט זיך אונטערגערוקט אַ נייע צרה, נאָך אַ גרעסערע, און מען האָט שוין פון פּרנסה גאָרנישט געקלערט. איך מיין דאָ די גרויסע כאָלערע פון 1866־טן יאָר, וואָס האָט פאַרצוקט דריי מיליאָן מענשן אין אַ פּאָר חדשים צייט.

קאַפּיטל XXVII

די כאָלערע. — אַמאָליגע סגולות צו כאָלערע. — דעם רבס טויט. — דער קלאַנג, אַז ער איז לעבעדיג געוואָרן. — איך זוך אַ בעלן אויף דער קראָם. — וואַכנאָוויטש. — איך וויל ווערן ראַבינער. — פּעטש.

די כאָלערע איז פון בריסק, פּונקט ווי אַ לעבעדיג באַשעפעניש, גלייך געקומען קיין קאַמעניץ. די עפּידעמיע האָט זיך שרעקליך פאַרשפּרייט. אין בריסק זיינען געשטאָרבן פון אלול ביז כסלו מער פון צוויי טויזנט מענשן, און אויך אין קאַמעניץ איז געווען נישט ווייניגער שרעקליך. פון די ערשטע איז געשטאָרבן דעם רבס אַן אייניקל, ר׳ שמחהס טאָכטער, אַ ווייבל, און נאָך איר האָט מען גענומען שטאַרבן אין דעם קליינעם קאַמעניץ צו צוויי, דריי אַ טאָג. אַמאָל האָט דערגרייכט ביז אַכט אַ טאָג. אַז מען איז אויפגעשטאַנען אין דערפריה, האָט מען שוין געהערט פון נייע געשטאָרבענע.

עס איז, פאַרשטייט זיך, קיין וואונדער נישט, וואָס מען איז אַזוי פיל געשטאָרבן. פון דעזינפעקציע האָט מען נאָך דעמאָלט קיין שום באַגריף נישט געהאַט, די מגפה־מתים האָט מען מטהר געווען אין דערהיים, און נישט אויפן בית־עולם. געוויינליך, האָט מען מטהר געווען מיט וואַרעם וואַסער, וואָס פלעגט זיך צעטראָגן אומעטום, און עס איז מער וואונדער, וואָס אַלע זיינען נישט אויסגעשטאָרבן. מען איז אָבער אַזוי אויך גענוג געפאַלן.

באַם טאַטן איז געשטאָרבן אַ שוועסטער פון פערצען יאָר און אַ טאָכטערל פון צוויי יאָר. אירן האָבן אַפילו נאָך דעם אַלעם אָנגענומען זעהר וויכטיגע מיטלען, דהיינו, מען האָט חתונה געמאַכט אויפן בית־עולם אַ שטומע מויד, אַ קאַליקע, מיט אַ בלינדן בחור. דאָס האָט מען געשטעלט אויפן בית־עולם אַ חופּה, אַז פון זיי זאָל אַרויסקומען אַ גוטער דור. ווידער איז מען געגאַנגען, געדיינק איך, פרייטאָג איבער דער גאַנצער שטאָט מיט

ספרי־תורות, להבדיל, אַ מין פּראָצעסיע, און מען האָט געזאָגט קטורת. די אַלע סגולות האָבן אָבער נישט געהאָלפן.

מען האָט נאָך דערמאָלט נישט געוואוסט פון די לעצטע סגולות, וואָס זיינען געבּרויכט געוואָרן אין פּוילן, אין לובלין, מיט אַ פופצן יאָר צוריק, ווען ס'איז געווען די כאָלערע. דערמאָלט האָבן זיך אַלע אָנגעטאָן פינגערלאַך פון אַ לולב און מען האָט איינגעשפּאַנט פיר מיידלאַך אין אַ סאָכע און פאַראַקערט אַ שטיק ערד אין דער זייט שטאָט, פון וואַנען די כאָלערע איז געגאַנגען. מען האָט אויך אָוועקגעשטעלט אַ גוי אויפן בית־עולם, געצאָלט אים דריי רובל אַ טאָג, אַז ער זאָל שטיין בּאַם טויער פון בית־עולם, און ווען מען וועט ברענגען אַ מת, זאָל ער זאָגן:

— טו ניעמאַ מיעסטאַ.

האָט דער גוי, ער האָט דאָך אַ גויאישן קאָפּ, געזאָגט פּונקט פאַרקערט, ווען מען האָט געבּראַכט אַ מת:

— טו יעסט דאָסיטש מיעסטאַ, איר קאָנט ברענגען אַלע זשידעס אַהער.

אָבער בּאַ אונז אין קאַמעניץ, ווי געזאָגט, האָט מען פון דעם פאַראַקערן אַ זייט שטאָט מיט מיידלאַך נאָך דערמאָלט נישט געוואוסט און אַפילו פון לובלינער פינגערלאַך האָט מען אויך נישט געוואוסט, און דער אַסעסער מיטן איספּראַווניק האָבן אַזוי געוואוסט, וואָס פאַרצונעמען, ווי מיר ווייסן געננוי, וואָס עס טוט זיך אויף דער לבנה. נאָר איך קאָן מיך נישט איינהאַלטן און מוז דערציילן ממש פון אַ וואונדער: אין זאַסטאַוויע איז קיין איין מענש נישט געשטאָרבן, אַזוי ווי עס וואָלט געווען אָפּגעצוימט פאַרן מלאך המות, ער זאָל אַהין נישט קאָנען קומען. דאָס איז עפּעס אַ מאָרנע אומ־פאַרשטענדליכע ערשיינונג געווען. פון דער אַנדער זייט, אין וויסאָקי, איז געווען די כאָלערע גרויס, אין קאַמעניץ נישט קלענער, און די זאַסטאַוויער פלעגן אַ גאַנצן טאָג זיין אין קאַמעניץ, נאָר בּאַנאַכט פלעגן זיי גיין אַהיים שלאָפן, און אַ ל ע ז י י נ ע ן ג ע ו ו ע ן ג אַ נ ץ...

דעם ערשטן טאָג סוכּות איז אין אַ שעה צייט געשטאָרבן פון כאָלערע מיין פעטער דער רב. געוויינליך, איז געקומען די גאַנצע שטאָט און מען האָט פאַרגאָסן טייכן טרערן. בּאַם פעטער איז געווען פול די שטוב, און איך געדיינק, אַז אַ פינגער האָט זיך בּאַ אים אַ ריר געטאָן, האָט מען אָנגעהויבן צו שרייען, אַז דער צדיק לעבּט נאָך. די פענסטער זיינען געווען אָפן און איבּערן שטאָט האָט זיך בּאַלד פאַרשפּרייט דער קלאַנג, אַז דער צדיק איז לעבּעדיג געוואָרן. אָבּער אין אַ פּאָר שעה אַרום איז געווען די לויה.

אַז איך בין געקומען אַהיים, האָט מיך געפרעגט די באָבע ביילע־ראַשע, מיט איר האַרציגן קול:

— חצקל, דו ביסט דאָך געווען נעבן פעטער. ס׳איז אמת, וואָס מען זאָגט, אַז דער רב האָט זיך אויפגעזעצט און געזאָגט: „ווײנט ניִשט, קינדערלאַך, מיט מיר וועט פאַרשלאָסן ווערן די ערד?“

איך דערצייל איר, ווי דאָס איז געווען. אָבער עס האָט נישט געהאָלפן, די גאַנצע שטאָט האָט באַשטעטיגט דעם קלאַנג. נאָר אין דער נאַכט זיינען געשטאָרבן פּופּצען מענשן מיט אַמאָל און ס׳האָט זיך ערשט רעכט אָנגעהויבן צו פאַרגרעסערן די כאָלערע. איבער דעם איז די מעשה מיטן רב פאַרשטיקט געוואָרן. געדויערט האָט די עפּידעמיע אפשר ביז חנוכה־צייט. אַלע מענשן זיינען געשטאַנען באַם טיר פון טויט. אָט שטייט מען דאָ און אָט איז מען שוין אויפן עולם האמת.

די גאַנצע צייט האָט קיינער אין זינען נישט געהאַט קיין פּרנסה, אַלע האָבן געגעבן צדקה פאַר אָרימע־לייט, און אַ סך האָבן פאַרקויפט פון זיך דאָס לעצטע העמד אויף ברויט.

שטאָט האָט אַפילו געהאַט אַ שטוב מיט טעפּ הייסע וואַסער, און עס איז געווען אַ גאַנצע קאָמפּאַניע „רייבער“, וואָס האָבן געאַרבעט גאַנצע טעג און נעכט, געריבן און געוואַרעמט די קראַנקע. אָבער די גאַנצע קאָמ־פּאַניע איז אויסגעשטאָרבן ביז איינעם צוזאַמען מיטן רעכטן אָנפירער פון דער דאָזיגער קאָמפּאַניע „רייבער“, יאָסל, אַ גרויסער גבור. נאָך דער כאָלערע איז שטאָט געבליבן כמעט ווי ליידיג.

אָבער אַ צרה — אַ צרה, און פּרנסה מוז מען דאָך האָבן, האָט מען פון דאָס ניי אָנגעהויבן זוכן פּרנסה, און דער טאַטע האָט, נעבעך, געמוזט אַוועקוואַרפן זיינע חסידים מיט דעם חסידים־שטיבל און אַרויספאָרן אין הויף וואַכנאָוויטש, וואָס דער זיידע האָט געדונגען באַם טורנער גראַף, דריי מייל ווייט פון קאַמעניץ.

און איך בין פאַרבליבן אין קאַמעניץ מיט מיין קרעמל. אָבער מיר האָבן איינגעזעהן, אַז מיר וועלן אַזוי זיצן אין קראָם ביז מיר וועלן אויפעסן דאָס גאַנצע געלט. נישט מיר האָבן געהאַט סחורה פאַרן פויער, און נישט מיר האָבן אים געקאָנט שלעפּן פאַרן אַרבל, ווי עס האָט זיך געפאָדערט. מיר האָבן געמוזט וואַרטן ביז די פויערים וועלן אַליין אַריינקומען, און עס איז נעגאַנגען קאַפּויר.

נישט קוקנדיג אויף דעם, וואָס מיר זיינען געווען קנאַפּע בעלי־הוצאות, ווייל פון אַלע עסן־פּראָדוקטן האָט דער טאַטע אונז צוגעשיקט פון הויף, און מיר זיינען געווען אינגאַנצן זאַלבענאַנד מיט אַ דינסט, דאָך איז באַ אונז אַוועק פיל געלט. איך האָב קיינמאָל נישט געוואוסט פון קאַרגן. אַזאַ

„פאַמיליען־פּעלער" האָב איך שוין געהאַט, און עס איז געווען ריטליך, אַז מיר וועלן נישט קאָנען עקסיסטירן.

גאָט וואַרפט נישט אַראָפּ דעם מענשן אַ בייטל געלט פון הימל, און ברויט וואַקסט אויך נישט אויף בוימער פאַר די מענשן. איידער דאָס ברויט קומט צום מענשנס מויל, דאַרף מען אויף דעם גוט אַרבעטן, אַקערן און מיסטיגן, זייען, שניידן, טריקענען און דרעשן און ווייטער טריקענען, און מאָלן, און זיפּן, און קנעטן, און באַקן — און ערשט דעמאָלט קומט אַרויס פאַרטיג ברויט. ווי עס זעהט אויס, מוז דער מענש גוט אַרבעטן ביז ער באַקומט דאָס שטיקל ברויט. און אַז מיר זיצן דאָ אין קראָם און קוקן איינע אויף די אַנדערע, און די פּויערים מיט די פּויערטעס ווילן מיר נישט שלעפּן פאַרן אַרבל — וועלן מיר אַוודאי נישט לייזן און וועלן דאַרפן צאָלן קראָם־געלט און דירה־געלט סתם אַזוי, אין דער וועלט אַריין.

פונדעסטוועגן האָבן מיר זיך געהאַלטן אין דער קראָם. איין „רעפאָרמע" האָבן מיר געמאַכט: מיר האָבן צוגענומען אַ מיידל, וואָס זאָל שלעפּן די פּויערטעס אין קראָם אַריין. אָבער דאָס האָט קנאַפּ וואָס געהאָלפן.

צו דער צייט האָט מיין ווייב געבוירן דאָס ערשטע קינד. און דער ברית, וואָס איז געפּראַוועט געווען אויפן גרויסן שטייגער מיט ווײַנען און נדבות, האָט געמאַכט אַ קבר פון דער קראָם. די קראָם איז שוין אינגאַנצן אָפּגעלאָזט געוואָרן. מיר האָבן זיך פאַרלאָזט אויף דעם מיידל, וואָס האָט, אַפּנים, געהאַט גאַנץ לאַנגע הענט, זאָל זי מיר איצט מוחל זיין, און ביני לביני, איז געווען נישט גוט. מיין ווייב האָט שוין אַ קינד און קאָן שוין נישט אַזוי אַרבעטן אין קראָם. און איך האָב געהאַלטן, אַז אַזאַ מין געשעפט איז גלאָט פאַר מיר נישט פּאַסיג, אַז איך קאָן מיך נישט צוגעוויינען צו די פּויערים מיט די פּויערטעס, עס האָט מיר געעקלט פונם פּריון מיט די קונים, און באַ מיר איז געבליבן, מיר זאָלן פאַרקויפן די קראָם און אַרויס־פאָרן צום טאַטן אין הויף. מיין כּונה איז געווען, איך זאָל זיך נעמען צו שטודירן אויף ראַבינער, און וועגן דעם קיינעם נישט דערציילן דערווייל, מיין ווייב אויך נישט ...

איך האָב געזוכט אַ בעלן אויף דער קראָם און נישט געפונען. נאָך גרויסע צרות האָב איך ווי עס איז אַוועקגעגעבן מיינער אַ קרובה דאָס ביסל סחורה פאַר אַ דריטל געלט, וואָס זי האָט מיר ערשט אָפּגעצאָלט צו ביסלעכווייז, און איך בין אַרויסגעפאָרן צום טאַטן אין הויף קיין וואַכנאָוויטש.

דעם טאַטן, ווי אַ הייסן חסיד, איז שרעקליך אומעטיג געווען אויפן ישוב. פלעגט ער פרייטאָג צו נאַכטס און אַ גאַנצן שבת מאַכן זיך אַליין

פרייליך. אַז אָך און וויי: ער פלעגט זינגען, און די קינדער פלעגן טאַנצן. די שמחה איז געווען אַ געמאַכטע, און דעם שמייכל זיינעם האָט ער שוין פאַרלאָרן. און מען האָט געזעהן, אַז ער צאַנקט, ער גייט אויס, ווי אַ ליכט, אין דעם פאַרגליווערטן דאָרף־לעבן אָהן די חסידים.

איך האָב זיך אַריינגעגנומען אין קאָפּ, אַז איך זאָל מיך צוגרייטן צום עקזאַמען אויף ראַבינער. איך בין געפאָרן קיין בריסק, האָב זיך דאָרטן באַקאַנט מיט אַ שרייבער, אַ באַוואוסטער משכיל, וואָס האָט געשטיצט די אַלע יונגע־לייט, וועלכע האָבן זיך גענומען צו השכלה. איך בין אים געפעלן געוואָרן. נאָר די רוסישע שפראַך מוז איך קענען. ער האָט מיר אָנגעוויזן, וועלכע ביכער איך זאָל לערנען און האָט מיר אַפּילו אייניגע ביכער געגעבן. איך האָב אויך געקויפט אַ רוסישן ווערטער־בוך און בין געקומען אַהיים. מען דאַרף זיך ערנסט צוגרייטן. איך האָב געוואוסט, אַז דער טאַטע וועט זיין דאַגעגן, וואָס איך זאָל לערנען זיך רוסיש, ווער רעדט זיין אַ ראַבינער — אַוודאי און אַוודאי נישט. אָבער איך האָב גערעכנט, אַז ער וועט זיך דאָך שטאַרק נישט שטעלן. נאָר אַז ער האָט פאָרט באַמערקט, אַז איך לערן מיך רוסיש, האָט ער מיר געגעבן צוויי פעטש און געזאָגט:

— מיר לעבן, נאָט צו דאַנקען, און מיר קענען נישט קיין רוסיש. דו ווילסט רוסיש. פאַר קיין פאַל וועל איך דיך נישט לאָזן!..

קאַפּיטל XXVIII

מיין באָבעס פּלוצליכער טויט. — דער רושם פונם טויט אויף דער משפּחה און אויף דעם שטעטל. — איר לויה. — דעם זיידנס יאָמער. — דאָס זיצן שבעה. — דער באָבעס גרויסער נאָמען. — אירע שיינע מעשים. — אונזער משפּחה צעפאַלט זיך נאָך איר טויט.

נאָך פאַרן אַרויספאָרן קיין וואַכנאָוויטש האָבן מיר איבערגעלעבט אַ גרויס אומגליק.

איינמאָל, באַנאַכט, האָט מען אונז אָנגעקלאַפּט אין די לאָדן:

— משה! משה! שטיי אויף, די מאַמע איז פאַרבײַ!

עס איז געוואָרן אַ געוויין, און מיר אַלע, טויט־דערשראָקענע, האָבן זיך גענומען אין דער־גיך אָנטון: אָבער די הענט ציטערן, זיי ווערן ווי פּאַראַליזירט. דער טאַטע, די מאַמע, איך און מיין ווייב און אַלע ברידער, שוועסטער — האָבן דאָך ווי עס איז אַרויסגעכאַפּט די זאַכן אויף זיך, וויינענדיג אויפן קול. נאָר דער טאַטע וויינט נישט. בלאָס איז ער, די אויגן בלישטשען מיט אַ פייכטקייט. מיר לויפן גיכער צו דער טייערער באָבען. פון גרויס געלויף פאַלט מען אויף די שטיגן פון גאַניק, מען הויבט זיך אויף און מען לויפט ווייטער אין שטוב. נאָר די באָבע האָבן מיר שוין געפונען אַ טויטע. פּלוצלינג האָט איר געטראָפן אַ בלוט־שטורץ. דאָס גאַנצע בלוט איז איר אַרויס פון האַלז מיט איין מאָל, און אין אַ פערטל שעה איז זי שוין געווען טויט. אין שטוב האָבן מיר געפונען אַלע קינדער מיט די אייניקלאַך, קליינע און גרויסע, דעם זיידנס ברידערס און די שוועסטערס פאַמיליע. אַלע זיינען שוין געווען, און די געוואַלדן מיט די געוויינען האָבן אויפגעהויבן כמעט די גאַנצע שטאָט. עס זיינען זיך צונויפגעקומען פרעמדע ווייבער און דאָס געוויין איז גרעסער געוואָרן, פּונקט ווי אַ גאַנצע שטאָט וואָלט אויסגעשאָכטן געוואָרן פון אַ שונא.

דער זיידע טוט נאָך און חלשט, ווערט נאָך אַ גרעסער געשריי מיט אַ געוויין — אַלע לויפן מינטערן דעם זיידן. יאַשקע דער רופא מיט די איבעריגע צוויי רופאים לאָזט מען שוין נישט אַרויס פון שטוב. זיי דאַרפן היטן דעם זיידן, ווען ער הויבט אָן צו חלשן. די באָבע ליגט אויף דער ערד, און דער זיידע פאַלט אויך אויף דער ערד. ער לייגט זיך אין דער ברייט, אַנטקעגן דער באָבען, שפּאַרט אָן זיין קאָפּ אויף איר קאָפּ און באַגיסט זי מיט טייכן טרערן. ער איז שטענדיג געווען אַ בעל־בכי. נאָר איצט האָט זיך עפּעס געעפנט אַ גאַנצער קוואַל, וואָס גיסט און גיסט און וויל נישט אויפהערן. און זיין פאַרכליפּן זיך צערייצט נאָך מער די גאַנצע פאַמיליע. די געוויינען און די גוואַלדן שטאַרקן זיך פון מינוט צו מינוט און איצט שלאָפט שוין נישט די גאַנצע שטאָט, אַלע קרעכצן אויף דער צדקת און דער חכמה, וואָס האָט נישט געהאַט קיין איין שונא אין לעבן.

פאַרטאָג איז שוין געווען די גאַנצע שטאָט אַרום שטוב און אין שטוב, אויפן גאַניק און אַרום אַלע פענסטער. און די געוויינען האָבן די הימלען געריסן.

דער טאַטע האָט באַלד אַוועקגעשיקט אַ רייטער קיין טשעכטשאָווע נאָך דער שוועסטער מיטן שוואָגער בערל־בענדעט. אין אַ דריי שעה אַרום איז שוין געקומען צופאָרן בערל־בענדעט מיט דבורהן און אַלע זייערע קינדער און אייניקלאַך, וועלכע האָבן צוגעגעבן פרישע טענער צום געוויין.

און עס איז אייגנטליך געווען אויף וואָס צו קלאָגן, וואָרום אָט די דאַ־רעטשקע, קליינע אידענע האָט געהאַלטן פעסט אין אחדות די גאַנצע פאַמיליע אונזערע, דאָס האָט איר גוטער גייסט אַריינגעגעבן אין יעדן פון אונז שלום, דאָס האָט זי אונז געלערנט, אַז מען דאַרף ליבן איינער דעם צווייטן, דאָס האָט זי אַכטונג געגעבן, אַז אונזער גרויסע משפּחה זאָל זיך האַלטן שיין, ציכטיג און גוט. דאָס האָט זי מיט אונז איינגעטענעט, אַז מען דאַרף קיינמאָל נישט געברויכן קיין כעס, אַז מען דאַרף דאָס רוב אַלץ אָננעמען פאַר ליב, און אַז מען דאַרף האָפן און די האָפענונג נישט פאַרלירן! און אָט ליגט זי, די ליבע, טייערע באָבע מיינע, אַ צוגערעקטע מיט שוואַרצן און מער וועט זי שוין נישט אויפשטיין פון דער ערד.

עס איז געוואָרן טאָג, אָבער באַ אונז אַלעמען איז אַ פינסטערע נאַכט, נישטאָ קיין מענשליכע כחות איבערצוטראָגן די מאוימדיגע סצענע, ווי די באָבע ליגט אויף דער ערד, און דער זיידע ליגט דערנעבן מיטן קאָפּ אויף

איר קאָפּ און גיסט מיט טרערן, ווי פון אַ קוואַל, און כליפּעט ווי אַ קליין קינד, און אַלע וויינען מיט.

דער זיידע ווערט אַלע מאָל אַנטשוויגן, לויפט מען צו אַ קוק טון, זעהט מען, אַז ער האָט געחלשט. ווערט אַ גרויס געוויין, לויפן שוין די רופאים מיט די פלעשלאַך און מיט קאַלט וואַסער. זיי מינטערן אים, ער קומט צו זיך און פאַלט ווידער אויף דער ערד צו קאָפּן דער באָבען און גיסט ווידער מיט טרערן , ווי פון אַ קוואַל, און כליפּעט ווידער ביז עס ווערט שטיל.

דערנאָך זיינען געקומען ווייבער פון „חברה־קדישא" מטהר זיין. מען האָט באַראַרפט ליידיג מאַכן די שטוב, און אַלע הויבן אָן אַרויסצוגיין, אָבער מען קאָן דעם זיידן נישט אָפּרייסן פון דער טויטער באָבען, פּונקט ווי זיין קאָפּ וואָלט צוגעשמידט געוואָרן צו איר קאָפּ. ער האָט זיך נישט געלאָזט נעמען און איז לאַנג געלעגן. אַלע מאָל איז ער בלאַסער און בלאַסער געוואָרן און מען האָט געזעהן בחוש, אַז ער קאָן דאָ אויסגיין. רעמאָלט איז שוין צוגעגאַנגען דער בן־יחיד אריה־ליב און בערל־בענדעט, צוויי געזונטע יונגען, און מען האָט אים מיט געוואַלד אַראָפּגענומען פון איר קאָפּ. אָבער ער חלשט. עס ווערט דער געוואַלד אַזוי גרויס, אַזוי ווי בײַ אַ שרפה, און מענשן זיינען אַרומגענומען פון פייער. צו דעם געוואַלד זיינען אַריינגעלאָפן אַלע אירן פון דרויסן, מיט גרויס מאַטערניש האָט מען דעם זיידן אַוועקגעטראָגן אין אַן אַנדער חדר און אַריינגעלעגט אין אַ בעט. ער האָט זיך אָבער אַראָפּגעוואָרפן אויף דער ערד און האָט נאָר געוואָלט ליגן אויף דער ערד, שרייענדיג:

— איך וויל גיין אין דער ערד אַריין צוזאַמען מיט מיין ביילע־ראַשען.

אַז מען האָט איר צורעכט געמאַכט כּרין וכּרת, האָט זיך דערנאָך אָנגעהויבן אַ נייע שרעקליכע סצענע מיטן געזעגענען זיך פון דער גאַנצער פאַמיליע. אַלע זיינען צוגעפאַלן צו איר און מען האָט אָנגעהויבן צו בעטן איר מחילה, ווי דער שטייגער איז, אַז זי זאָל זיין אַ גוטע בעטערין אויף יענער וועלט, ווי זי איז געווען דאָ אויף דער וועלט. און דער זיידע האָט זיך ווייטער געלעגט אויף דער נאַסער ערד, וואָס איז געווען דורכגעווייקט פון טהרה־וואַסער, זיין קאָפּ אויף איר קאָפּ. דאָס איז עפּעס געווען אַ שרעקליכע שעה.

צו דער לויה איז געקומען די גאַנצע שטאָט. אַלע קראָמען, אַלע שיינקען זיינען צוגעמאַכט געוואָרן, און עס איז נישט געבליבן איין פרוי אין שטוב אַפילו פון זאַסטאַווע. פריהער האָט מען געטראָגן די באָבע, און דערנאָך האָבן אַלע זין, איידעמס, שוואָגערס און ברידער געטראָגן דעם זיידן נאָך

איר אונטער די הענט, האַלב פֿאַרחלשט, און די רופֿאים זײַנען נאָכ־געגאַנגען באַם זײַט מיט פֿלעשלאַך אין די הענט.

אין מײַן לעבן אין קאַמעניץ האָב איך געזעהן צוויי גרויסע לוויות. איינע — דעם פֿעטערס, דער קאַמעניצער רבֿ, וואָס איז געשען סוכּות־צײַט, און עס איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען די גאַנצע שטאָט; די צווייטע איז געווען דער באָבעס לוויה, נאָך אַ גרעסערע דערמיט, וואָס לחלוטין אַלע ווײַבער זײַנען געקומען צו דער לוויה, וואָס דאָס איז נישט געווען באַם רבֿ, מחמת דעם אַמאָלינן מנהג, צוליב וועלכן פֿרעמדע ווײַבער פֿלעגן נישט גיין אויף אַ מאַנסבילס לוויה.

באַם אַרײַנלייגן דעם מת אין קבֿר איז פֿאָרגעקומען וואָס שרעקליכעס. דער זיידע האָט זיך עפּעס אַזוי ווי געריסט פֿון זינען, האָט זיך מיט אַמאָל אַ וואָרף געטאָן צום קבֿר און האָט נישט געלאָזט זײַן בײַלע־ראַשע אַרײַנ־לייגן אין דער ערד אַרײַן. מיט גרויס שוועריגקייטן איז אָנגעקומען אָפּ־צורײַסן אים פֿון איר, און אַז מען האָט זי אַרײַנגעלעגט אין קבֿר, האָט ער זיך נאָך אַמאָל אַ וואָרף געטאָן צו איר און געשריען מיט געוואַלדיגע קולות:

— איך וויל זײַן אין דער ערד מיט בײַלע־ראַשען!..

און האָט געחלשט. דאָס האָט געהאָלפֿן, און מען האָט אים אָפּגעריסן פֿון קבֿר.

צוריק פֿון דער לוויה האָט מען ווײַטער געטראָגן דעם זיידן ביז אין שטוב אַרײַן און מען האָט אים געלעגט אין אַ בעט אַרײַן. אָבער ער האָט זיך ווײַטער אַ וואָרף געטאָן אויף דער ערד און האָט זיך בשום אופֿן נישט געלאָזט נעמען אין בעט אַרײַן. און אַזוי איז ער אַ האַלב פֿאַרחלשטער אײַנגעשלאָפֿן. די רופֿאים האָבן געזאָגט, אַז מען זאָל אים לאָזן איבער־שלאָפֿן, די זײַטיגע זײַנען אַרויס פֿון דעם חדר און איבערגעלאָזט נעבן אים די זין, טעכטער, שניר און אײדעמס. איצט האָט מען געוויינט שטילער־הייט, און אַזוי ווײַנענדיג, איז מען אָפּגעשוואַכט געוואָרן. דעמאָלט האָט מען זיך צעלייגט אויף דער ערד, און די טרערן האָבן זיך געגאָסן און געגאָסן.

דער זיידע האָט זיך אַלע מאָל אויפֿגעכאַפּט און האָט געשריען, אַז מען זאָל אים באַגראָבן צוזאַמען מיט בײַלע־ראַשען. אַפּנים, אַז ער האָט באַקומען היץ, און פֿון היץ האָט ער אָפּטער אויסגעשריען:

— ראַזבאָיניקעס! וואָס האָט איר באַגראָבן בײַלע־ראַשען אָהן מיר!

דעם גאַנצן פֿינסטערן מעת־לעת האָט קיינער פֿון דער פֿאַמיליע נישט גענומען עפּעס אין מויל אַרײַן, אַפֿילו אַ גלעזל טיי נישט. אַפֿילו קליינע

קינדער, זעקס־יאָריגע, האָבן אויך נישט טועם טעם געווען פון קיין עסן און טרינקען.

די צווייטע נאַכט איז אַזוי שרעקליך געווען ווי די ערשטע. מער פון זיבעציג נפשות זיינען געלעגן אויף דער ערד און האָבן אַלץ געוויינט. די טרערן האָבן זיך געגאָסן אויף דער פּאָדלאָגע און האָבן פייכט געמאַכט דאָס האָלץ.

די נאַכט איז דער זיידע עטוואָס געשלאָפן, און פאַרטאָג האָט ער זיך אויפגעכאַפּט. אים איז עטוואָס גרינגער געווען.

— אָבער, ביילע־ראַשע, — הויבט ער אָן צו שרייען — נעם מיך צו דיר, דו ביסט דאָך געווען אַזאַ נעטרייע ווייב מיטן לייב און לעבן! וויין מיר איצט דיין לעצטע געטריישאַפט און בעט באַ גאָט, ער זאָל מיך צונעמען אַהין, וואו דו ביסט!

און ווידער וויינט ער, און ווידער כליפּעט ער, און ווידער צאַפּעלט ער זיך און נאָך אים די גרויסע מיט די קליינע, און די געוויינען מישן זיך אַזוי צוזאַמען, פונקט ווי ערב יום־כפּור צום בענשן.

דער זיידע האָט ביידע טעג נישט געדאַוונט. די קינדער, וואָס האָבן געהאַט אַן איינענעם גרויסן מנין, האָבן געדאַוונט אין דערפריה און מנחה און מעריב. באַם דאַוונען האָט מען אויך געוויינט. דער טאַטע האָט געדאַוונט פאַרן עמוד. ער, וואָס האָט געקאָנט זיין שטאַרק און נישט וויינען, האָט געזאָגט די ווערטער שטיל און האַרציג, וואָס וואָלט געקאָנט רירן מער ווי געוויין. געדאַוונט האָט מען אויפן אויבער־שטיבל אין דער באָבעס שלאָף־צימער, און אויפן דריטן טאָג האָט מען שוין געדאַוונט אונטן, אין דער גרויסער שטוב. וואָרום דער זיידע וואָלט נישט געקאָנט איבערטראָגן דאָס דאַוונען אין שלאָף־צימער. איצט האָט ער אָנגעהויבן דאַוונען פאַרן עמוד, אָבער ער פלעגט זיך דאָך פאַרגיין וויינענדיג, ווי אַ קליין קינד, און פלעגט אָנהויבן חלשן. מען האָט אים געמוזט צו־נעמען פון עמוד.

מען האָט דאָך געמוזט אויסנעפונען אַ תּרופה צו די געוויינען. וואָרום מען האָט פשוט געקאָנט שטאַרבן פון צער און אַנגסט. די שטאָט־בעלי־בתּים זיינען געקומען מנחם־אבל זיין און האָבן פאַראָרדענט, אַז די דינסט זאָל שטעלן דעם גרויסן סאַמאָוואַר, מען האָט אָנגעהויבן דערלאַנגען אַלעמען טיי מיט זעמל. אָבער מען האָט קוים געפועלט, אַז מען זאָל טרינקען טיי. דער זיידע האָט זיך פון טיי אויך אָפּגעזאָגט.

— איך וויל שטאַרבן, — האָט ער געטענעט. — איך וויל זיין נעבן ביילע־ראַשען.

בײַ דער דריטער נאַכט איז ער אַפּילו אײַנגעשלאָפֿן, אָבער ער איז געװען גאָר שלאָף אין געזונט, און יאָשקען דעם רופֿא האָט מען נישט אָפּגעלאָזט. די משפּחה, נישט קאָנענדיק אײַנשלאָפֿן, האָט זיך אױסגעזעצט אױף דער ערד, און יעדער האָט באַזונדער אָנגעהױבן דערצײלן מעשׂיות פֿון דער באָבע בײלע־ראַשען, פֿון אירע זעלטענע מעלות, פֿון איר גרױס האַרץ, פֿון איר הײסקײט און איבערגעגעבנקײט צו אײגענע און צו פֿרעמדע. מען האָט דערצײלט, װי זי האָט אײַנגעפּלאַנצט שלום צװישן אַלעמען.

אַז עס האָט חתונה געהאַט אַ טאָכטער, צי אַ זון אָדער אַן אײניקל, האָט זי באַלד נאָך שבעת־ימי־המשתּה געבעטן צו זיך דאָס פּאָרל, נאָר יעדן פֿון זײ באַזונדער. פֿאַר דער טאָכטער, דאָס יונגע װײַבל, האָט זי לאַנג גערעדט װעגן דעם, אַז דער מאַן איז דער קאָפּ פֿון שטוב, ער דאַרף געבן פּרנסה, ער דאַרף ערציִען די קינדער, און דער גאַנצער כּבוד פֿון דער פֿרוי איז אױך נאָר דער מאַן.

— דאַרפֿסט, — האָט זי אײַנגעטענעט מיטן קינד צי מיטן אײניקל — אױסערדעם װאָס דו האָסט ליב דעם מאַן, אױך אים װ ײַ ז ן די ליבע. געװײנליך, דעם װאָס מען האָט ליב, װיל מען אים נאָר פֿאַרשאַפֿן פֿאַר־גענינגן, און מען װיל אים, חלילה, נישט מצער זײַן. ער דאַרף אָבער ז ע ה ן און ש פּ י ר ן, אַז ער איז בײַ דיר טײַער, װי דאָס אױג פֿון קאָפּ, און טאָמער איז ער, חלילה, צו דיר שלעכט און װײַזט דיר נישט קײן געטרײַשאַפֿט, זאָלסטו אױף דעם נישט קוקן און זיך נישט רעכענען מיט דעם, װעט ער סוף כּל סוף מוזן װערן צו דיר גוט, װען ער זאָל אַפֿילו זײַן דער ערגסטער. אױך זאָלסטו מבֿטל זײַן דײַן דעה אַנטקעגן דײַן מאַנס דעה, װי עס שטײט אין פּרק, אַז דו זאָלסט מבֿטל זײַן דײַן דעה קעגן דײַן חבֿרס דעה, כּדי ער זאָל מבֿטל זײַן זײַן דעה קעגן דײַן דעה — און בפֿרט אַ מאַן! אױבֿ דו װילסט, אַז דײַן מאַן זאָל זיך אײַנגאַנצן צו דיר איבערגעבן, זאָלסטו פֿריִער װערן אײַנגאַנצן צו אים איבערגעגעבן, און װאָס ער רעדט, זאָל זײַן בײַ דיר קודש־קדשים... אַז ער זאָגט נאַכט און דו זעהסט, אַז עס איז טאָג, זאָלסטו אױך זאָגן נאַכט... װעט ער פֿאָרט פֿאַרשטײן זײַן פֿעלער, מחמת דײַן גוטסקײט און װעט דיך האַלט האָבן װי דאָס לעבן. צו אַ מאַן דאַרף מען רײדן מיט װײכע רײד און מען דאַרף אים נישט אַרױסװײַזן דעם שׂכל, דאָס הײסט, מען דאַרף זיך פֿאַר אים נישט חנדלען מיטן שׂכל, װעט ער שטענדיק זאָגן, אַז דו ביסט אַ קלוגע, און דו װעסט טאַקע זײַן אַ קלוגע. טאָמער װעסטו אים װײַזן אין עפּעס אַן ענין אַ גלײַכע זאַך, און ער װעט דיך נישט פֿאָלגן און טון אַקוראַט קרום און נאַריש, אַזױ אַז ער װעט זיך פֿאַר דיר מודה זײַן, אַז ער האָט חרטה —

זאָלסטו נישט ווייזן, אַז דיר טוט דאָס הנאה און זאָלסט אים, חלילה, נישט ערגערן, נישט אויסעסן דאָס האַרץ, נאָר אַדרבה, שטאַרקן אים, טרייסטן אים, מוטיגן אים — וועט ער שוין אַליין בעסער איינזעהן, אַז ווען מען פאָלגט נישט, האָט מען חרטה. דו דאַרפסט זעהן דיין מאַן באַשיינען און באַקרוינען און שטאַרקן אים, ער זאָל האָבן מוט צו פירן זיינע געשעפטן. ווען, חלילה, דאָס געשעפט גייט נישט גוט און ער קאָן, חלילה, קיין פרנסה נישט געבן, זאָלסטו אים, חלילה, קיין שלעכט וואָרט נישט ריידן, אַדרבה, זאָלסט אים טרייסטן און שטאַרקן, ער זאָל באַ זיך נישט זיין געפאַלן. וואָרום טאָמער, חלילה, רעדסטו אים אַ שלעכט וואָרט אָדער דו פיינסט אים, פאַרלירט ער זיין מוט און עס קומט צו אַ שלעכט לעבן.

אָט אַזוי האָט זי גערעדט מיט יעדער יונגער פרויענצימער — אַ טאָכטער צי אַ שנור, צי אַן איניקל. דערביי האָט זי אויך געבעטן, אַז זי זאָל איר שטענדיג דערציילן, ווי דער מאַן פירט זיך מיט איר, און האָט אַלץ פאַרגלעט, פאַרפיינערט, ווען עס איז נישט געגאַנגען גוט.

מיט די מאַנסבלען נאָך זייער חתונה האָט זי ווידער גערעדט אויף אַן אַנדער שטייגער, אַז ער דאַרף האַלטן טייער דאָס ווייב ווי „אַן אויג אין קאָפ“, ער דאַרף שטענדיג געדיינקען, אַז דאָס ווייב ליידט, נעבעך, מיטן טראָגן און מיטן האָבן, וואָס דאָס זיינען אַזעלכע יסורים, וועלכע אַ מאַנסביל קאָן זיך גאָר נישט פאָרשטעלן.

— דו מאַכסט זיך דערנאָך אַ ברית, דו ווערסט אַ טאַטע אָהן ווייטיג, אָהן יסורים, אָבער וויפיל קאָסט עס דעם ווייב? היינט דערנאָך — זויגן דאָס קינד, וויפיל נעכט קאָן זי נישט שלאָפן? דאָס ליגט אַלץ אויף איר! דו גייסט זיך אַוועק אין גאַס, אין געשעפט, פאַררעדסט זיך מיט מענשן, גייסט אין בית־המדרש, דאַוונסט און לערנסט, און רעדסט און פאַר־ברייננגסט זיך די צייט, און דאָס ווייב זיצט צוגעבונדן אין שטוב נעבן קינד. דאָס קינד ציהט איר אַרויס דאָס בלוט, דעם מאַרך פון די ביינער, און אַז טאָמער ווערט, חלילה, קראַנק אַ קינד, וויפיל געזונט נעמט עס באַ איר צו? נישט זי עסט, נישט זי טרינקט און נישט זי שלאָפט. דיר קאָסט עס אַפילו אויך געזונט, אָבער ווי קאָן מען דאָס פאַרגלייכן מיט אירע יסורים? הויבסט זיך אויף און דו גייסט זיך גאָר אַוועק. און ווי איז נאָך, אַז גאָט העלפט מיט עטליכע קינדער? וואָס ווערט פונם ווייבל? אַפילו צו ליבע דאַרף מען דאָס אַלץ גוט פאַרשטיין, וועסטו רעכט שאַנעווען און טייער האַלטן דאָס ווייב. אַז מען איז טריי דעם ווייב, איז דאָס לעבן זיס.

ביידע צוזאַמען, ווידער, האָט זי געזאָגט, אַז אין שטוב דאַרף זיין שטיל, און די קינדער טאָרן קיינמאָל נישט באַמערקן קיין קריג צווישן מאַן און ווייב. חלילה וחס! דאָס מאַכט קאַליע דעם כאַראַקטער פון די

קינדער און אגב װעלן זײ אױפֿהערן צו פֿאָלגן און צו אַכטן די עלטערן.

עס פֿאַרשטײט זיך, אַז מיט מיר האָט זי אױך אײנגעטענעט דאָסזעלבע. נאָר איך האָב מיך געװאָלט קלינגן פֿאַר איר און האָב איר געזאָגט, אַז איך האָב געפֿונען אַ ספֿר, אין װעלכן עס װערט זעהר גוט גערעדט װעגן דעם, װי אַזױ מאַן און װײַב דאַרפֿן לעבן. דער דאָזיגער ספֿר הײסט „קרית סופֿר״ פֿון מרדכי־אהרן גינצבורג. דאָרט זײַנען פֿאַראַן בריף, װעלכע אײנער שרײַבט צו זײַן חבֿר, װאָס איז אַ חתן געװאָרן, װי אַזױ ער זאָל זיך פֿירן מיט דעם װײַב. איך האָב איבערגעלעזן די בריף פֿאַר דער באָבען און זײ זײַנען איר זעהר געפֿעלן געװאָרן. זי האָט מיר געראָטן, איך זאָל דאָס איבערלעזן פֿאַר מײַן יונג װײַבל און איך האָב זי געפֿאָלגט.

אַזױ האָט יעדער דערצײלט, װי די באָבע פֿלעגט אײַנפּלאַנצן שלום צװישן מאַן און װײַב, און איר אַרבעט האָט געהאַט אַ גרױסע פּעולה. אין אונזער משפּחה איז טאַקע געװען אַ גוט לעבן צװישן מאַן און װײַב. מען האָט, חלילה, קײן שלעכט װאָרט נישט געהערט פֿון אײנעם צום צװײטן.

בײַסלעכװײַז האָט זיך דער זײדע גענומען אױסצוכן, קומען צו זיך. ער האָט שױן געקאָנט טרינקען אַ גלאָז טײ, אָבער בײַ יערן זופּ האָט ער זיך פֿונאַנדערגעװײנט.

— בײלע־ראַשע ליגט אין דער ערד, און איך קאָן נאָך טרינקען טײ.

די אַלע פֿון שטאָט, װאָס זײַנען פֿריהער געקומען מנחם־אָבל זײַן, זײַנען נאָרנישט צוגעגאַנגען צום זײדן. איצט, אַז ער איז עטװאָס געקומען צו זיך, האָט מען זיך שױן געפּרובט נעמען צו אים, װירקן אױף אים, באַװײַזנדיג, אַז ער איז זינדיג מיט דעם, װאָס ער איז אַזױ מתרעם קעגן גאָט. אַ מענש טאָר זיך אַלײן דאָס לעבן נישט נעמען. ה׳ נתן, ה׳ לקח, גאָט האָט געגעבן און גאָט האָט צוגענומען. דוד המלך האָט געװײנט, װען דאָס קינד איז געװען קראַנק, אָבער דערנאָך, אַז דאָס קינד איז געשטאָרבן, האָט ער זיך אײַנגעװאַשן און האָט געהײסן שפּײַזן. דער זײדע האָט שױן װײניגער געװײנט און אַלץ דערצײלט װעגן אירע שבֿחים, װי זי האָט אים באַהאַנדלט, װאָס פֿאַר אַ גאָלדן װײַב דאָס איז געװען, ס׳אַראַ האַרץ זי האָט געהאַט א. אַז. װ.

דעם זעקסטן טאָג איז דער זײדע שױן אױפֿגעשטאַנען אַביסל רוהיגער. מען האָט געמאַכט טײ, און אַלע האָבן צוגעביסן. ער האָט שױן אױך עפּעס געגעסן. אין שטאָט האָט מען שױן געװאוסט, אַז אהרן־לײזער איז עטװאָס רוהיגער. ער ליגט שױן נישט אײן אַזױ די װעלט. מען קאָן שױן פֿרײַער קומען צו אים מנחם־אבל זײַן, מען װעט שױן קאָנען רײדן, אױס־

רײדן אַ װאָרט מיט אים און אים כאָטש דערצײלן עפּעס אַזױנס, װאָס ער האָט נאָך פֿון זײַן בײלע־ראַשען נאָרנישט געװאוסט.

האָבן אָנגעהױבן צו גײן מאַסן מענשן פֿון עלף אַזײגער אָן. איבערן טאָג זײַנען געקומען הונדערטער מענשן, מאַנסבּלען און װײַבער, מנחם־אָבל זײַן.

אײנער פֿון די, װאָס זײַנען געקומען מנחם־אָבל זײַן, האָט דערװײל דערצײלט, װי אײנמאָל האָט ער נישט געקאָנט דורכקומען מיט זײַן װײַב, עס איז אַװעק אַ קריג, און ער איז געקומען צו בײלע־ראַשען זיך באַקלאָגן אױף זײַן װײַב.

— מיט איר חכמה האָט זי מיר געמאַכט װײכער דאָס האַרץ און אגב האָט זי מיר דעם װײַבס חטאים געמאַכט פֿיל גרינגער. דערבײַ האָט זי מיר אַזױ מאָדנע גוט גערעדט און פֿאַרגעשטעלט די זיסקײט פֿון אַ גוט לעבן צװישן מאַן און װײַב, דאָס פֿאַרגעניגן דערפֿון, און פֿאַרקערט, דעם גיהנום פֿון אַ שלעכט לעבן, די האַרץ־װײטיקן מיט די פּלאָגן, אַז איך האָב געזעהן בחוש, אַז איך מוז שױן די רגע גוט װערן מיט דעם װײַב, װאָס מיט אַ מינוט פֿריהער איז בײַ מיר רעכט געװען זי צו גטן. און אַז איך בין אַװעקגעגאַנגען, האָט זי געשיקט בעטן מײַן װײַב אױף אַ באַשטימטע שעה, װען אהרן־לײזער איז נישטאָ אין דער־הײם, און האָט מיט איר אױך אַזױ אײנגעטענעט מיט איר חכמה, אָנגעזאָגט, װי זי זאָל זיך פֿירן װײטער און עס איז בײַ אונז אַװעק אַ בעסער לעבן. מיר האָבן זיך בײדע אומ־געקוקט, אַז מיר קריגן זיך פֿאַר גאָרנישט. אַמאָל בין איך אומגערעכט, אַמאָל זי. צוליב װאָס? פֿאַרװאָס? און פֿון דעמאָלט אָן לעבן מיר זיך גאָט צו דאַנקען זעהר אַ גוט לעבן שױן נײַן יאָר. מיר זײַנען בײדע געקומען זי באַדאַנקען. זאָל איר גאָט געבן אַ ליכטיגן גן־עדן. זי האָט אונז ממש געראַטעװעט מיט איר חכמה און צדקות.

אַזױנע מעשׂיות האָבן זײ אָנדערצײלט פֿיל. מען האָט געזאָגט, אַז אין איר צײט איז קײן גט אין קאַמעניץ נישט געװען. זי האָט אַלץ אָפּגעהיט דערפֿון, נישט דערלאָזט צו דעם און האָט אַלץ געזײט שלום צװישן אַלעמען. איצט, בעת גטן מערן זיך, װי שװאָמען נאָך אַ רעגן, בעת די שטימונג איז אַזאַ, אַז יעדערער װיל צערײסן מיט אַמאָל אַ געלעבערט אָרט, אײדער צו פֿאַרלאַטן עס, װי מען האָט זיך אַמאָל געפֿירט — איצט, זאָג איך, קלינגט די מעשׂה מיט דער באָבע אַביסל נאַאיװ, אָבער זי האָט פֿאָרט געהאַט גרױס טאַלענט און גרױסן כּח צו פֿאַרגלעטן, פֿאַרריכטן און אױפֿשטעלן אַ שלעכט לעבן. צו איר פֿלעגן קומען דערװאַקסענע קינדער זיך באַקלאָגן אױף אַ שטיף־מוטער. דעמאָלט האָט זי געשיקט רופֿן די שטיף־מוטער און

מיט איר חכמה און האַרציגקייט געווירקט, אַז יענע זאָל בעסער ווערן, זאָל זיך נישט שטעלן אַזוי קעגן יתומים, און די קינדער זיינען דערנאָך געקומען באַראַנקען ביילע־ראַשען.

אָט אַזוי איז בּאַ איר געווען פול די שטוב מיט אַזוינע ענינים. דער — אַריין, דער אַרויס, — דעם גאַנצן טאָג, אָבער אַלץ אין דער צייט, ווען אהרן־לייזער איז געווען בּאַ די פּריצים. זי האָט געבעטן, אַז ווען איר מאַן איז אין דערהיים, זאָלן זיי צו איר אַזוי אָפט נישט קומען, ווייל זי וויל אים נישט שטערן די רוה אין די עסקים זיינע.

אויך האָט מען אָנגעהויבן דערציילן פון אירע שטילע צדקות, וואָס זי האָט געגעבן, און דער מאַן האָט נישט געוואוסט. זי האָט נישט געוואָלט, אַז מען זאָל וויסן. זי האָט געשטיצט געפאַלענע בעלי־בתים, וועלכע זיינען געבליבן אָהן ברויט. זי פלעגט זיי שיין אַריינשיקן פון אַלע „יאַרושינעס", וואָס די פּריצים פלעגן איר אַריינשיקן גאַנצע פורן: קאַרטאָפל, קרויט, בוריקעס, מערן, ציבעלעס, פרוכטן א. ד. גל.

די באָבע האָט אַלעמאָל געזאָגט דעם זיידן, אַז ס'איז שוין נישטאָ מער קיין יאַרושינעס, און ער האָט שוין געזעהן, אַז מען זאָל צושיקן פון דאָס ניי פון פריץ. באַקומענדיג נייע יאַרושינעס, פלעגט זי באַלד ווידער צושיקן אַלע בכבודע געפאַלענע בעלי־בתים. אויך האָט זי אין הקדש אַריינגעשיקט שטענדיג פון אַלץ. אין הקדש פלעגט זי אויך שיקן פלייש. באַם זיידן פלעגט מען איבערן ווינטער קוילען אַ גאַנצן אָקס, אַ סך שעפּסן און קעלבער, קיין פלייש האָט כמעט גאַרנישט געקאָסט, און זי פלעגט באַלד מאַכן אַ סך הכל מיט דעם: צעטיילן דער פאַמיליע, די בכבודע אָרימע אידן, אין הקדש א. אַז. וו.

דער זיידע האָט זיך קיינמאָל נישט געכאַפּט, וואָס בּאַ אים פלעגט עפּעס אַלץ אַוועקגיין אַזוי פיל. ער איז געווען זעהר אַ פאַרנומענער מענש.

אויך פלעגט זי זעצן פיל גענז און פרעגלען שמאַלץ, און אין דער־זעלבער צייט, ווען זי האָט צעטיילט דער פאַמיליע, האָט זי נאָך מער געטיילט די אָרימע.

זומער פלעגט זי אָנפּרעגלען פיל איינגעמאַכטס און פאַרשיידענע סאָקן. אויף איינגעמאַכטס אַליין פלעגט בּאַ איר אַוועקגיין גאַנצע זעכציג פונט צוקער! און אַז עמיצער איז קראַנק געוואָרן אין שטאָט, איז מען געקומען צו איר נאָך איינגעמאַכטס. דער דאַרף דאָס צו קאָסטאַרקע, אַ צווייטער צו דערקוויקן דאָס האַרץ. און אָט אַזוי האָט זי אַלץ עוסק געווען אין דעם אַלעם.

זי האָט געהאַט די גאַנצע שטאָט אויפן קאָפּ מיט די אַלע געפאַלענע און נויט־באַדערפטיגע. נאָר געלט האָט זי וויניג געגעבן צדקה, זי האָט באַדאַרפט

האָבן אַ סך געלט פֿאַר דער גאַנצער פֿאַמיליע, און דער מאַן האָט איר נישט געגעבן אַזוי פֿיל, וויפֿיל זי האָט באַדאַרפֿט. אַז זי האָט אים אַמאָל געזאָגט:

— אהרן־לייזער, איך דאַרף האָבן פֿינף און צוואַנציק רובל.

— איך האָב נישט! — פֿלעגט ער זיך קאָנען דערויף אַ זאָג טון, בעת ער האָט איר יאָ געקאָנט געבן.

און זי האָט אים שוין דאָס אַנדערע וואָרט נישט גערעדט, האָט זיך געמאַכט אַ פֿרייליכע מינע, ווי ס'איז גאָרנישט געשען, ווי זי האָט גאָר אויף אים קיין פֿאַרדראָס נישט. זי האָט דאָך אָבער פֿאָרט באַדאַרפֿט האָבן געלט, פֿלעגט זי לייען באַם שוואָגער מרדכי־ליבן. אָנשטאָט געלט פֿלעגט איר אהרן־לייזער אַריינשיקן צום שיינק אַ פֿאַס בראָנפֿן פֿאַר הונדערט רובל, און אַז זי האָט אים אין עטליכע טעג אַרום געזאָגט, אַז זי דאַרף האָבן ווידער בראָנפֿן, פֿלעגט ער שוין באַלד הייסן ברייִנגען פֿון פֿריִק. און מיט בראָנפֿן פֿלעגט זי צאָלן דעם שוואָגער די גמילות־חסדים.

דעם מאַן איז זי קיינמאָל נישט געווען דאַנקען — נישט מיט אַ וואָרט און נישט מיט אַ תּנועה. האָט ער געזאָגט יאָ — איז יאָ, האָט ער געזאָגט ניין — איז ניין, און דערפֿאַר פֿלעגט זיך אים וועלן פֿאָלגן זי שטענדיק, און אַז ער פֿלעגט באַגיין קעגן איר אַן עוולה, פֿלעגט ער זי איבערבעטן:

— איך זאָג דיר דעם אמת, מיין ליב ווייב, אַז ווען איך פֿאָלג דיך נישט, פֿאַל איך שטענדיק מיאוס אַריין.

און זי האָט אים באַלד פֿאַרגלעט מיט אַ ווערטל, מיט אַ שמייכעלע.

— נישקשה, דו האָסט קיין עין־הרע געגנוג שכל. מען דאַרף דיך, חלילה, נישט לערנען, און אַזאַ אידענע, ווי איך, דאַרף דיך אַוודאַי נישט לערנען. נאָר אַ מענש, דער קלינסטער אַפֿילו, קאָן אַמאָל טון אַ נאַרישקייט... אַ מענש איז נישט קיין מלאך. נישקשה, נישקשה...

אָט אַזאַ ווייב האָט געהאַט דער זיידע און נישט אומזיסט האָט ער אַזוי איינגעלעגט די וועלט, ווען זי איז געשטאָרבן.

אַז מען איז אויפֿגעשטאַנען פֿון שבֿעה האָט די גאַנצע פֿאַמיליע געהאַט געשוואָלענע אויגן פֿון וויינען און טויטע פּנימער, פֿאַרמאָרעטע פֿון הונגער...

אָט אַזוי האָט זיך אַמאָל געפֿירט און געלעבט אַ אידישע פֿרוי, וואָס פֿון די אומגעהויערע מעלות אירע איז באַ די הייַנטיגע אידישע פֿרויען כּמעט קיין זכר נישט געבליבן. זיי זיינען אַמאָל געווען נישט קיין סך, הייַנט גאָרנישט.

איך האָב שוין ערגעץ גערעדט וועגן דער באַרייטונג פון מיין שטילער און האַרציגער באָבען אין אונזער משפחה. די באַרייטונג וועט אָבער ווערן מער קענטיג פאַרן לעזער, ווען איך וועל זאָגן, אַז נאָך דער באָבעס טויט איז צעפאַלן געוואָרן אונזער גרויסע משפחה. עס איז צערונען געוואָרן דער אחדות, מען איז געוואָרן קעלטער און פון „צאַרסקן פאָלק" איז געוואָרן אַ תל... אויב דער „צאַרסקער פאָלק" האָט געהאַט אַ פאָלקאָווניק, וואָס אָהן דעם וואָלט ער, פאַרשטייט זיך, נישט זיין קיין צאַרסקער פאָלק — איז דאָס געווען אַ שטילער, אומבאַמערקטער פאָלקאָווניק — מיין באָבע, וואָס האָט געהיט אירע סאָלדאַטן מיט מסירת נפש. און דער זיידע איז נאָר געווען אַ בראַווער, אַ גוטער און אַ רוישיגער קאַפּיטאַן!

קאַפּיטל XXIX

חסידות און מתנגדות. — וואָס פאַר אַ רייץ ליגט עס אין חסידות, וואָס האָט אויפגערירט די גאַנצע אידישע וועלט? — מתנגדות אַלס שיטה. — דער שולחן־ערוך. — די חסרונות פון מתנגדות. — חסידות. — דער בעל־שם. — די צוגענגליכקייט פון חסידות פאַר אַלע שיכטן פון פאָלק. — ר׳ משה־חיים לוצאַטו. — מסילת ישרים. — די דעמאָקראַטישע אויפפירונג פון חסידים. — דער רבי און די חסידישע שמחות. — די חסרונות פון חסידות. — דער סך־הכל.

מיט מיין באָבעס טויט האָט זיך אייגנטליך באַראַפט שליסן דער ערשטער טייל פון מיינע זכרונות. איך פיל אָבער, אַז עס מוז וואָס געזאָגט ווערן וועגן חסידות און מתנגדות. ווי דער לעזער האָט באַמערקט, איז אין מיין בוך אַ סך מאָל באַרירט געוואָרן דער קאַמף צווישן חסידות און מתנגדות. אָט דער קאַמף, וועלכן איך האָב אַליין באַראַפט דורכטראָגן אויף מיינע פּלייצעס, האָט מיך געקאָסט נישט ווייניג געזונט, און דעריבער, ווילנדיג נישט ווילנדיג, מוז איך דאָך איין מאָל שטעלן אין כלל די פראַגע: וואָס פאַר אַ רייץ ליגט עס אין דעם חסידות, וואָס האָט אויפגערירט די גאַנצע אידישע וועלט און וואָס האָט איבערגעצויגן צו זיך אַ געוואַלדיגע צאָל אידן אין די שטעט און שטעטלאַך? אין וואָס פאָרט ליגט זיין קראַפט? פאַרוואָס האָט דער חסידיזם געקאָנט אַפילו באַ מתנגדישע רבנים צונעמען די קינדער און אָנמאַכן אַן אמתן חורבן אין אַ מתנגדישער משפחה? איך וועל מיך פּרובן נאָך מיינע כחות נאָך צו פאַרענטפערן די ראָזיגע פראַגע. מחמת נישט אַלע ווייסן בכלל דעם תמצית פון חסידות און אַפילו פון מתנגדות, וועלן מיר פּרובן דעם ענין עטוואָס פאַרברייטערן און קלאָרער מאַכן.

מתנגדים פירן זיך לויט דעם שולחן־ערוך, אין וועלכן עס קומען אַריין אַלע דינים פון תורה שבכתב און תורה שבעל־פה. דאָס זיינען אַלץ דינים—מעשים, וואָס דער מענש דאַרף טון און וואָס ער דאַרף נישט טון; אָבער דער שולחן־ערוך האָט נישט געשריבן, וואָס דער מענש

דאַרף טראַכטן און דיינקען, ווי די גמרא זאָגט, רחמנה לבי בעי, דאָס הייסט, גאָט פאָדערט דאָס האַרץ. וועגן דעם איז אין שולחן־ערוך גאָרנישט דערמאָנט. און אַזוי האָבן די גאונים נאָכן שולחן־ערוך געשריבן, וואָס אַ איד דאַרף טון, ווי ער דאַרף זיך פירן און אַלץ שווערער געמאַכט די שווערע אידישע דינים, וואָס איז געווען אוממעגליך איבער־צוטראָגן.

הגם דער באַרימטער ספר חובת־הלבבות, וואָס איז פאַרפאַסט פון רבינו בחיי הזקן, מיט אַכט הונדערט יאָר צוריק און רעדט אַרום מיט זעהר קלאָרע און דייטליכע ווערטער, ווי אַזוי דער מענש דאַרף נאָר רייניגן דאָס האַרץ מיט גוטע מדות, דאָך נישט קוקנדיג אויף דעם, וואָס דער ספר איז זעהר אָנגענומען, טייער און פאָפולער באַ אידן ביז היינטיגן טאָג, האָט דער שולחן־ערוך, וואָס איז אַרויס פיל שפעטער פון חובת־הלבבות, פונדעסטוועגן פאַרנומען באַ אידן דעם הויפט־פלאַץ. דער שולחן־ערוך איז געוואָרן באַ זיי דער גאַנצער עיקר פון אידישקייט און געוויזן מצוות־מעשים, דאָס הייסט נאָר טון מצוות בפועל ממש, אָבער נישט רייניגן. די מצוות, וואָס זיינען שייך צו דער נשמה, צו דער פסיכיק פון מענשן, ווי גאוה, ענוה, אהבה, שנאה קנאה, כעס, חניפה, שלום וריב וכדומה, לויט דעם זין פון דער תורה און נביאים זיינען געוואָרן באַ אידן אַ תפל, אַ מין בייוואַך, אויף וועלכע מען קאָן קוקן מיט פאַרדראָס, מיט האַרץ־ווייטיג, אָבער דאָך פאַרביילאָזן פאַרביי אויג.

לויט דעם שולחן־ערוך מיט די איבעריגע גאונישע ספרים, דאַרף אַ איד דאַווענען און לערנען, און פאַסטן, און זיך פייניגן און גאָר קיין הנאה נישט האָבן פון דער וועלט, אַזוי ווי מען דערציילט פון ווילנער גאון, וועלכער האָט געפירט אַ גרויסע מחלוקת מיט די חסידים. אַז ער פלעגט אָפּריכטן גלות, פלעגט ער ברויט נישט עסן, נאָר שלינגען, כדי ער זאָל קיין טעם פון עסן נישט פילן.

און די פרומע מתנגדים האָבן טאַקע געדאַווענט פיל און געלערנט פיל, און געטאָן מצוות פיל, און האָבן זיך פיל געפייניגט, און פיל געוויינט, און נאָך אַלעם זיינען זיי געווען אין גרויס שרעק פאַר די מלאכי־חבלה, וואָס פייניגן דעם מענשן אויף יענער וועלט מיט די שרעקליכסטע יסורים, וואָס אַ מויל קאָן נאָר אויסריידן.

דער פרומער מתנגד איז שטענדיג געווען פאַרטרויערט, פאַרחושכט און דערשלאָגן: פון דער וועלט האָט ער נישט געטאָרט געניסן און פאַר יענער וועלט האָט ער מורא געהאַט, און ער איז קיינמאָל נישט יוצא געווען פאַרן שולחן־ערוך און פאַר די ספרים פון די גאונים. ער

איז שטענדיג געווען הינטערשטעליג אין אמונה־זאכן און האט זיך געשראקן פאר דער הינטערשטעליגקייט.

און ווער רעדט — יענע מתנגדים, וואס האבן נישט געהאט קיין שטארקע פרומע נאטורן, זיינען אוראי געווען דערשלאגן פון זייער שוואכער אידישקייט און האבן שטענדיג געלעבט אין איין אימה און פחד פאר דעם דין וחשבון פון בית־דין של מעלה, וועלכער באשטראפט שרעקליך פאר יעדע מינדסטע עבירה.

אזוי האט זיך יעדער מתנגד ארומגעטראגן מיט זיין אמונה־צער, און קיין ברעקל שמחה איז בא זיי נישט געווען צו זעהן. א פארצאגט פאלק, וואס ליידט גלות און צרות, און אויסדערדעם האבן זיי א יענע וועלט, נאכן טויט, נאך מיט גרעסערע יסורים, וואס די יסורים פון דער וועלט זיינען א טראפן אין ים אנטקעגן יענע.

לויט דער שיטה פון מתנגדים קאן אן עם־הארץ, א איד, וואס קאן נישט לערנען, אוראי קיין ערליכער איד נישט זיין. ער מוז לערנען און וויסן אט די אלע דינים, ער דארף בכלל לערנען, לערנען און לערנען. עס פארשטייט זיך, אז אן עם־הארץ האט בא קיינעם קיין ווערט נישט, ער ווערט געהאסט, און אויב ער איז אן ארימאן, וואס צוליב דעם דארף מען אים געווים מוחל זיין זיין עם־הארצות, ווערט ער נאך דערצו געהאלטן פאר א נעמיין באשעפעניש. אזא איד איז בא זיך גענוג געפאלן, ווארום ער איז נישט מער, ווי א בן־אדם, און די איבעריגע זיינען בני־אלהים.

אין אט דער נידעריגער מדרגה האבן זיך שטענדיג געפונען בעלי־מלאכות. בעלי־מלאכות זיינען פון ארימע עלטערן. די ארימע עלטערן האבן אפגעגעבן די קינדער יונג צו דער ארבעט. די קינדער האבן דעריבער נישט געקאנט לערנען, זיינען געווען עם־הארצים און נאך ארימע־לייט! איז בא מתנגדים א בעל־מלאכה פארערכנט געווען ווי א געמיין באשעפעניש. עס פארשטייט זיך, אז פון אזא באציהונג צו א פשוטן אידן, וואס האט זיך, נעבעך, צוליב דלות געמוזט אפרייסן פון לערנען, האט זיך בא די מתנגדים געמוזט שטארק אנטוויקלען דאס געפיל פון גאוה.

הערשט טאקע שרעקליך דאס געפיל פון גאוה בא מתנגדים. א קליינינג־קייט — כבוד! יאגן זיי זיך נאך כבוד אויף אלערליי אופנים. יעדער מתנגד מעסט מיט א מאס זיין יחוס און דעם חברס יחוס. דער יחוס באשטייט פון צוויי סארטן: רייכקייט־יחוס און תורה־יחוס. גייט עס אזוי: ווער עס קאן בעסער לערנען, צי ווער עס האט טויזנט רובל האלט זיך גרויס קעגן דעם, וואס האט הונדערט רובל, און דער, וואס האט צען טויזנט רובל, האלט זיך גרויס קעגן דעם, וואס האט טויזנט א. אז. וו.

איצט איז פֿאַרשטענדליך די נידעריגע און דערשלאָגענע מרגנה, אין װעלכער עס געפֿינען זיך אין די שולן און בתּי־מדרשים די אָרימע־לייט (סוף כּל סוף פֿאַלט די חרפּה פֿון עם־הארצות גאָר אויפֿן אָרימאַן, װאָרום אָן די עם־הארצות פֿון גביר פֿאַרגעסט מען צוליב זײַן געלט). מיט זײ שעמט מען זיך צו ריידן, פֿאַר זײ זיינען אויסגעטיילט ערטער נעבן טיר און מען קוקט זיך נישט אום אויף זײ.

אויך פֿעלט בײַ מתנגדים די מדה פֿון אַחדות און שלום. יעדערער לעבט פֿאַר זיך און קיינער װיל נישט װיסן, װאָס דער אַנדערער מאַכט. אַז דאָס געפֿיל פֿון גאוה איז שטאַרק אַנטװיקלט, אַנטװיקלט זיך שוין בּמילא דאָס געפֿיל פֿון קנאה, און אַזוי פֿאַרגינט מען נישט בײַ מתנגדים איינער דעם אַנדערן נישט יענעמס געלט, נישט יענעמס כּבוד, נישט יענעמס יחוס. און שטענדיג איז בײַ זײ קריג און מחלוקת סײַ אין די שטאָטישע ענינים, סײַ אין פּריװאַטן לעבן און סײַ אין די בתּי־מדרשים.

די בתּי־מדרשים זיינען בײַ אידן דאָס איינציגע אָרט, װאו מען קלויבט זיך צונויף. אַמאָל פֿלעגט מען פֿאַרברענגען דעם גרעסטן טייל צייט אין בית־המדרש. דרײַ מאָל אין טאָג דאַװנען, לערנען און גלאַט שמועסן. אַזוי איז דער בית־המדרש דער איינציגער „קלוב" בײַ אידן. נאָר צוליב דער מתנגדישער שיטה איז איינגעפֿירט, אַז יעדער האָט זײַן באַשטימט אָרט, װאָס ער קויפֿט פֿאַר געלט, און אַז ער קומט אין בית־המדרש צום דאַװנען, שטעלט ער זיך אויף זײַן פּלאַץ, װאָס הייסט „שטאָט". יעדער האָט אין בית־המדרש זײַן שטאָט, װאָס גייט איבער צו די קינדער בירושה. די „שטעט" שפּילן אַ גרויסע ראָליע אין דעם ענין פֿון כּבוד און יחוס. אַ מתנגד קאָן זיך אָנטון די גרעסטע שװעריגקייטן, אַבי ער זאָל האָבן אין בית־המדרש אַ העכערע שטאָט פֿון זײַן חבר, אָדער כאָטש נישט קיין קלענערע.

אין די שטעטלאַך, אין מיינע קינדערשע יאָרן, געדיינק איך, אַז דער פּרייז פֿון אַ שטאָט אין מזרח איז געװען אַזוי גרויס װי דער פּרייז פֿון אַ הויז. די דאָזיגע „שטעט" האָבן נישט װיינינ בלוט קאַליע געמאַכט דעם מתנגד, און דער, װאָס װעט אַמאָל שרייבן די געשיכטע פֿון זײ, װעט האָבן אַזאַ מאַטעריאַל, װאָס װעט אים ניכער דערמאָנען אין אַ דראַבנער העסליכער מלחמה, איידער אין אַן ענין, װאָס איז שייך צו אמונה, צו אַ שול.

די אָרימע־לייט, װי געזאָגט, שטייען בײַם סאַמע טיר. זײ האָבן נישט קיין אָרט, װאו צו זיצן, פּונקט װי זײ װאָלטן געװען שטיינער און נישט קיין מענשן. און קיין איין מתנגד האָט זיך זיכער — כאָטש אויף אַ רגעלע — נישט פֿאַרקלערט, צי איז דאָס פּאַסיג פֿאַר גאָטס הויז, אַז מענשן זאָלן ראָרט

געטיילט ווערן אויף „שענער“ און אויף „מיאוסער“, אויף רייכער און אויף אָרימער.

אַפילו בײַ די עליות צו דער תּורה איז ווייטער כּבוד. מען טיילט די בעלי־בתּים עליות, און אין די עליות זײַנען אויך דאָ מדרגות, ווי למשל, שלישי, ששי, וואָס זײַנען די העכסטע מדרגות. און שביעי, אחרון, מפטיר, וואָס זײַנען שוין פון אַ קלענערער מדרגה, און רביעי, חמשי — פון נאָך אַ קלענערער. דער גבאי, וואָס שטייט בײַ דער תּורה און טיילט די עליות, וועגט דעם כּבוד פון יעדן בעל־הבית און קנייטשט גוט דעם שטערן, צי פּאַסט די און די פּרשה פון אונזער הייליגער תּורה, וואו יעדעס וואָרט איז אַן אוצר, פאַר דעם און דעם בעל־הבית, ווי משונה דאָס איז! און דאָס רוב מסתּמא „פּאַסט“ זי נישט, קריגט מען זיך, שלאָגט מען זיך אַפילו, און מיט שנאה־קנאה איז אָנגעפילט די אַטמאָספערע פון אַ מתנגדים־שול.

עליות זײַנען פאַראַן אינגאַנצן אַכט, צווישן די פּאָר הונדערט ראַוונער זײַנען אָבער פאַראַן אין יעדער שול בײַ עטליכע צענדליג גבירים נגידים, גרויסע בעלי־בתּים און „שיינע“ אידן, וואָס ווילן אומבאַדינגט אַן עליה — צעטיילט מען בײַ מתנגדים די פּסוקים פון דער תּורה און מען רופט אויף נאָך ששי נישט פּרשהווייז, נאָר פּסוקימווייז.

די אָרימע־לייט ווערן כּמעט קיינמאָל נישט אויפגערופן צו דער תּורה. ווי אידן, און ווי פרומע אידן, פאַרשאַפט עס זיי, פאַרשטייט זיך, אַ סך צער און פאַרדראָס, און דערפון מסתּמא האָט זיך דאָס גענומען, וואָס דאָס רוב האָבן אָרימע מענשן און בעלי־מלאכות אײַנגעאָרדנט מנינים פאַר זיך, וואו זיי קאָנען געניסן אַן עליה און אָפּאָטעמען פרײַ פון די חרפּות, וואָס זיי האָבן אויסצושטיין אין די שולן און בתּי־מדרשים.

אַלזאָ, איז אין בית־המדרש בײַ די מתנגדים נישטאָ קיין אחדות און קיין שלום, און קיין שמחה. אַזוי ווי אין דער־וואָכן, אַזוי איז שבת און יום־טוב. יעדער מתנגד גייט נאָכן דאַוונען אַהיים, עסט אָפּ מיט זײַן פאַמיליע און גייט שלאָפן. מען זינגט נישט, מען טאַנצט נישט, מען פרייט זיך נישט. אָדער געדאַוונט, אָדער געלערנט, אָדער עפּעס געטאָן, אָדער געגעסן, אָדער געשלאָפן. זאַכן, וואָס זאָלן זײַן אויסער דאַוונען, אויסער לערנען, אויסער עסן און שלאָפן, טאָרן נישט זײַן. עס פאַרשטייט זיך, אַז פון דעם אַלעם איז דער מתנגד אַרײַנגעפאַלן אין אַ שרעקליכער טרוקנקייט, אין אַ מין ווייסטעניש, וואו שמחה, עקסטאַז און אמתע לעבנס־באַגייסטערונג האָבן גאָרנישט געקאָנט זײַן.

דאָס זײַנען אין קורצן די חסרונות פון מתנגדות, אַלס אַזעלכעס: אָפּגעזונדערטקייט, אָפּגעטיילטקייט, אימה פאַר יענער־וועלט,

אַבסאָלוט אָ ה ן דער וועלט, האַס און פאַראַכטונג צו אומשולדיגער עם־האַרצות, וואָס איז געפאַלן בלויז אויף ן אָ רימאַ ן, מחמת דעם גביר, דעם עם־הארץ, האָט מען מוחל געווען. האַס און פאַראַכטונג צום אָרימען בכלל, אַלס אַזעלכן, גאווה, קנאה, שנאה, מחלוקת, יחוס, און איבערהויפּט, טרוקנקייט, לעבנסלאָזיגקייט, אָהן שמחה, אָהן פרייד, אָהן עקסטאַז, — אָט די אַלע זאַכן, וואָס זיינען שטענדיג אַזוי צום האַרצן די דעמאָקראַטישע טיילן פון פאָלק. עס פאַרשטייט זיך, אַז בײַ אַזוינע באַדינגונגען האָט בײַ אידן געמוזט אַרויסשפּרינגען עפּעס אַ נייע שיטה, אַן איבערקערעניש, אַ נייעס, וואָס איז טאַקע באַלד געקומען.

געקומען איז עס מיט אַ הונדערט־זיבעציג יאָר צוריק, — מיטן בעל־שם, וועמען עס האָט געלונגען צו זיין דער פאָטער פון דער איבערקערעניש. דער בעל־שם האָט געאַרבעט אין צוויי פונקטן: פון איין זייט האָט ער פאַרגרינגערט דעם יאָך פון אמונה, וואָס איז געווען אוממעגליך אַריבער־צוטראָגן, און אַז מען האָט אים שוין יאָ אינגאַנצן אָפּגעהיט און געטראָגן אויף זיך, איז מען נאָך אַלץ נישט געווען זיכער מיט יענער וועלט; פון דער צווייטער זייט, ווידער, האָט ער געזוכט צו פאַרשטאַרקן דאָס אידנטום אין דעם זין, אַז די איראָפּייאישע בילדונג, וואָס האָט זיך שוין דעמאָלט אָנגעהויבן אַריינצושפּאַרן צו אַלע פעלקער, זאָל נישט קאַליע מאַכן די אידן אַלס פאָלק.

און נאָך דעמאָלט האָט דער גאונישער בעל־שם פאַרשטאַנען די אומ־געהויערע באַדייטונג פון דער תּלמודישער פראַזע, וועלכע ער האָט אָפּ־געפרישט און פאַרשפּרייט צווישן זיינע אָנהייגנער: בעבור שלשה דברים ננאל ישראל, עבור שלא שינו את בגדיהם ולשונם, ושמותיהם — צוליב דריי זאַכן זיינען אידן אויסגעלייזט געוואָרן, ווייל זיי האָבן נישט אומגעביטן זייער שפּראַך, זייערע נעמען און זייערע קליידער.

דער בעל־שם האָט זיך אויך באַצויגן מיט זיין שיטה אויף דער תּורה, נביאים, כּתובים און תּלמוד.

קודם־כּל האָט דער בעל־שם צעבראָכן די שוואַרצע וואַנט, וואָס מתנגדים האָבן אַוועקגעשטעלט צווישן אירדישקייט און שמחה, צווישן אמונה און לעבן. ער האָט געזאָגט, אַז גאָט האָט הנאה פון שמחה, פון לעבן און אַז אַפילו עסן און טרינקען איז אויך לשם שמים. די כּהנים, צום ביישפּיל, האָבן באַדאַרפט עסן די קרבּנות אין הייליגן אָרט, אין אוהל־מועד. אַז אַ איד דאַרף דינען גאָט מיט שמחה, שטייט אין דער תּורה אין דברים בײַ דער תּוכחה אין פסוק מ״ד: תּחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה ובטוב לבב — ווייל דו האָסט נישט געדינט גאָט מיט שמחה און

מיט האַרץ, דערפאַר האָסטו די תוכחה. אויך געפינען מיר אין שמואל: ופגעת חבל נביאים יורדים מהבמה ולפניהם נבל, ותוף, וחליל, וכנור — והמה מתנבאים. שמואל האָט געזאָגט צו שאול'ן: אַז דו וועסט גיין, וועסטו באַגעגענען אַ מחנה נביאים גייען פון הייליגן אָרט, און באַ זיי איז אַ פּויק מיט אַ פייפל און אַ פידל, און זיי זאָגן נביאות. ווייזט דאָך אויס, אַז די נביאים האָבן אַנדערש נישט געקאָנט נביאות זאָגן, נאָר ווען זיי האָבן געשפילט. אין דברי־הימים איז אויך פאַראַן: ווען דוד האָט מנדב געווען פיל גאָלד און זילבער אויפן בית־המקדש, האָט ער געזאָגט אין זיין תפילה: ועתה עמך הנמצא פה ראיתי בשמחה להתנדב לך — דיין פאָלק, וואָס געפינט זיך דאָ, האָב איך געזעהן, אַז זיי זיינען זיך מיט שמחה מנדב צו דיר. אין תהילים מ"ג: ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי, ואודך בכנור אלהי, תרננה שפתי כי אזמרה לך, ונפשי אשר פדית — איך וועל קומען צום מזבח פון גאָט מיט מיין פרייד און איך וועל לויבן מיט מיין פידל דיך, גאָט, מיינע לעפצן וועלן זינגען און מיין נפש וועט זינגען צו דיר, וואָס דו האָסט מיך אויסגעלייזט. נאָך איז פאַראַן אין תהילים ס"ח: צדיקים ישמחו, יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה — די צדיקים פרייען זיך פאַר גאָט און פרייען זיך אין שמחה. אויף דעם זאָגט דער מדרש: כשתהיה עומד להתפלל יהא לבך שמח עליך שאתה מתפלל לאלהים שאין כיוצא בו. כי זאת היא השמחה האמתית. יהי לבי של אדם עלז ואין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה — ווען דו וועסט שטיין און דאַווענען, זאָל דיין האַרץ אין דיר זיך פרייען, וואָס דו דאַוונסט צו אַזאַ גאָט, וואָס איז זיין גלייכן נישטאָ, וואָרום נאָר דאָס איז די אמתע שמחה, ווען דאָס האַרץ פון מענשן איז דורכגעדרונגען מיט פרייד. אין תהילים ק': עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה — דינט גאָט מיט שמחה און קומט פאַר אים מיט געזאַנג. דערויף זאָגט די גמרא אין שבת ס'ו: אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה — די שכינה רוהט נישט אַנדערש, נאָר בעת דער שמחה פון אַ מצוה. תהילים ק"ד: יערב עליו שחי ואנכי אשמח בה' — פאַר גאָט זיינען זים מיינע רייד און איך פריי מיך מיט גאָט. אין תהילים קמ"ט: ישמח ישראל בעושיו בני ציון יגילו במלכם — ישראל פרייט זיך מיט זיין באַשעפער, די בני־ציון פרייען זיך מיט זייער מלך. שיר השירים: משכני אחריך נרוצה, הביאני המלך חדריו, נגילה ונשמחה בך — ציה מיך, גאָט, איך וועל דיר נאָכלויפן; דער מלך האָט מיך געבראַכט אין זיינע חדרים, וועלן מיר זיך פרייען און פאַרגעניגן האָבן מיט דיר.

דער באַרימטער ר' משה־חיים לוצאַטו, וואָס איז נאָך געווען פאַרן בעל־שם, האָט געשריבן אין זיין „מסילת ישרים", אַז אַ איד דאַרף נאָר רייניגן דאָס האַרץ פאַר גאָט. שוין אין דער הקדמה זאָגט ער: „שירמו

רוב בני אדם, שהחסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה, ודוים אַרוכים מאוד, צומות קשים — כּלם דברים, אשר אין השכל נח בּהם ואין הרעת שקטה, והחסידות האמתּית הנרצה והנחמר רחוק מציור שכּלנו״ — דאָס רוב מענשן מיינען, אַז חסידות איז אָנגעווענדט בּלויז אויף זאָגן פיל מזמורים מיט לאַנגע ודוים, מיט שווערע תּעניתים — אַזעלכע זאַכן, וואָס דער שכל איז זיי נישט משיג. אין פּרק י״ח בּאַ דער ערקלערונג פון מדות חסידות, זאָגט ער, אַז מענשן האָבּן קאַליע געמאַכט דעם רוח החסידות אין די אויגן פון המון און אויך בּאַ די משׂכּילים, וועלכע מיינען, אַז חסידות בּאַציהט זיך צו אַזעלכע נאַרישקייטן אָדער אַזעלכע זאַכן, וואָס דאָס איז קעגן שכל הישר. זיי גלויבּן, אַז דאָס גאַנצע חסידות בּאַלאַנגט נאָר אין זאָגן פיל בּקשות, אין געוויינען, אין בּוקעניש מיט משונהדיגע פּייניגונגען, וואָס דער מענש זאָל זיך טויטן דורך זיי. ניין, נישט דאָס איז חסידות! און ער רעכנט אויס די גוטע מדרגות, וואָס דער מענש דאַרף בּאַזיצן, און אַז דאָס וואָרט חסיד איז די העכסטע מדרגה, העכער פון צדיק, און חסידות איז דורך שׂמחה מיטן האַרץ, מיטן גייסט. ואמרו חז״ל: אין השכינה שורה לא מתּוך עצבות— די גמרא זאָגט: די שכינה רוהט נישט אויף טרויער.

און דער בּעל־שם האָט פאַרטיפט און פאַרבּרייטערט דעם געדאַנק, אַז אַ איד דאַרף דינען גאָט נאָר מיט שׂמחה, דער מענש טאָר גאָר נישט צולאָזן קיין מרה־שחורה, קיין טרויער. ער דאַרף שטענדיג זיין לוסטיג און פריילֹיך, און דאָס הייסט מיט אַן אמת דינען גאָט. ווייטער דאַרף אַ איד זיך דערווייטערן פון אַלע שלעכטע מדות, בּאַזונדערס פון גאוה, וואָס דאָס איז די מוטער פון אַלע שלעכטע מדות. אידן דאַרפן לעבּן אין אחדות און שלום. עס דאַרף נישט זיין קיין גרעסער, קיין קלענער — און דעמאָלט וועט קומען די גאולה.

אָבּער אַזוי ווי אידן לעבּן נישט דערווייל אין זייער לאַנד, זיי זיינען צעוואָרפן איבּער מדינות און שטעט, זאָל יעדער טייל, יעדער קבוץ אידן אויסקלייבּן פאַר זיך אַ רבּי, וואָס זאָל שטיין אַבּסאָלוט בּראש פון דעם קבוץ, און זיינע ווערטער דאַרפן זיין הייליג פאַר אַלעמען! מען טאָר אים נישט ווידערשפּעניגן אויף אַ האָר. ווי די גמרא זאָגט: ראש השנה כ״ה ע״ב „ירובּעל בּדורו כּמשה בּדורו דן בּדורו כּאהרן בּדורו, יפתח בּדורו כּשמואל בּדורו, ללמדך שאפילו קל שבּקלים שנתמנה פּרנס על הציבּור, הרי הוא אביר שבּאבירים״ — ירובּעל אין זיין דור איז, ווי משה אין זיין דור, דן אין זיין דור איז, ווי אהרן אין זיין דור, יפתּח אין זיין דור איז, ווי שמואל אין זיין דור — פון דאַנען איז געדרונגען, אַז אַפילו אַ קל

שבקלים, דער גרינגסטער (דער קלענסטער) מענש, אַז ער ווערט אויפ־גענומען פאַר אַ פירער באַ אַ צבור, איז ווי דער גרעסטער מענש.

יערער געראַנק פון אַ אידן, וואָס געפינט זיך אין קבוץ, דאַרף נאָר זיין געצילט צו אָט דעם מענשן, פאַר אים דאַרפן זיי אַנטרעקן אַלע זייערע סודות, פאַר אים דאַרפן זיי עפענען זייערע ליידן און פריידן, זייער האַרץ און נשמה, און נאָר אַזוי וועט קאָנען באַ אידן זיין אחדות און שלום. און אויף שלום שטייט די וועלט.

עס פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיגע ווערטער זיינען געווען אַקוראַט צו־געפאַסט צו דער טרוקענער, מרה־שחורהדיגער מתנגדישער צייט. זיי זיינען געווען ווי אַ גוטער רעגן אויף אַ פאַרטריקנט פעלד. און אידן האָבן זיך אַ שאָט געטאָן צו חסידות. ריזעלבע אמונה, דערזעלבער רת, דער־זעלביגער שולחן־ערוך, נאָר אַ לייכטערער, אַ לייכטער לעבן, אַ לייכטערער אמונה־יאָך מיט שמחה, התפעלות און עקסטאַז. און איבערהויפט — אַלע גלייך, אַלע גלייך — נישטאָ קיין יחוס.

איצט דאַרף מען זיך נישט פּייניגן ביז אין טויט אַריין און זיך נישט מצער זיין, נאָר פאַרקערט, עסן די בעסטע מאכלים און טרינקען די בעסטע ווייגען — אַבי זאָל נאָר זיין. מיטן עסן און טרינקען די בעסטע וויינען קאָן מען אַזוי גוט דינען גאָט, ווי מיטן דאַווגען און מיטן לערנען, אַבי מען עסט נאָר לשם־שמים, מיט אַ פרייליך האַרץ, מיט שמחה, תענוג. אַ איר דאַרף תמיד זיין לוסטיג און פריילין, אַ איר דאַרף נישט זיין באַ זיך געפאַלן מיט זיין אידישקייט, ווען ער קאָן אַפילו נישט לערנען. מען קאָן דינען גאָט מיטן געראַנק, מיטן געפיל, אַפילו מיט אַ קרעכץ.

באַ די מתנגדים זיינען אַפילו די לומדים געפאַלן באַ זיך אין די ענינים פון אידישקייט. זיי האַלטן פון רעם, וואָס דער תנא ר' זירא האָט געזאָגט אין דער גמרא שבת קי״ב: אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים, ולא כחמור של ר' דוסא ור' פנחס בן יאיר, אלא כחמורים סתם — אויב די ערשטע זיינען קינדער פון מלאכים, זיינען מיר קינדער פון מענשן, און אויב די ערשטע זיינען קינדער פון מענשן, זיינען מיר חמורים, אייזלען, און אַפילו נישט דער אייזל פון ר' חנינא בן דוסא און פון ר' פנחס בן יאיר, נאָר פּראָסטע אייזלען...

אָבער לויט דער שיטה פון בעל־שם, זיינען אידן זעהר גרויס, מען דאַרף אייגנטליך נישט האָבן קיין גאונות און קיין אויסערגעוויינליכע פּייהיג־קייטן. זיינען זיי דאָ, איז אַוראַי גוט, אַנישט — שאַרט אויך נישט. אַלע אידן קאָנען זיין צדיקים, די עמי־הארצים ווי די לומדים, נאָר אַ גוט האַרץ

פּאַרמאָגן איז שוין נענוג. די מתנגדים האַלטן פון דעם פסוק: „ולא עם־הארץ חסיד" — אַן עם־הארץ קאָן קיין חסיד נישט זיין, דאָס איז נישט ריכטיג. אַן עם־הארץ מיט אַ גוט האַרץ קאָן זיין אַ גרעסערער איד, אַ גרעסערער חסיד, איידער דער גרעסטער תּלמיד־חכם.

ווי געזאָגט, האָבן זיך אידן אַ שאָט געטאָן צו חסידות. פאַר פּראָסטע אידן איז דאָך דאָס חסידות געווען ממש אַ גליק. זיין אַקציע האָט זיך איצט אינגאַנצן געהויבן. אויסערדעם, איז ער פריהער אין בית־המדרש גאָר קיין מענש נישט געווען, נישט בײַ זיך און נישט בײַ אַנדערע. און דאָ, אין חסידים־שטיבל, ווי מען רופט דעם חסידישן בית־המדרש, איז ער גלייך מיטן גרעסטן תּלמיד־חכם. אָרימע־לייט ווידער זיינען גלייך מיט די גרעסטע גבירים. לומדים מתנגדים האָט דאָס חסידות אויך צופרידנגעשטעלט דערמיט, וואָס זיי האָבן זיך געקאָנט באַפרייען פון מרה־שחורה, זיינען געוואָרן רוישנדיגער, רירעוודיגער און טיף־דיינקערישער, וואָס זיי האָבן פריהער נישט געקאָנט. פאַר זיי האָט זיך אויך געעפנט אַ נייַ פּעלה פון מיסטיק און קבלה, וואָס די פּאָעזיע פון דעם טרינקט אָן ווי מיט גוטן וויין.

און נאָך אַלעמען האָט גערייצט און געצויגן די פרייע חסידישע שטימונג. אַ מתנגד טוט שטענדיג און דאגהט. אַז עס קומט פאַר יום־טוב, מוז ער זיך מאַכן אַ שיינעם מלבוש, וואָרום אין בית־המדרש קוקט מען שטאַרק אויף מלבושים. טאָמער האָט אַ מתנגד נישט קיין שיינעם מלבוש, שעמט ער זיך פאַר דעם צווייטן, וואָס גייט אין אַ שענערן מלבוש. בײַ די חסידים איז די דאגה פון מלבושים אַראָפּ אינגאַנצן, ווי בכלל דאגות. דאָרט, אין חסידים־שטיבל, שפּילן שיינע קליידער קיין ראָליע נישט. מען קוקט זיך גאָר נישט אום, אין וואָס פאַר אַ קאַפּאָטע דער אָדער יענער חסיד גייט. אַלע זיינען גלייך.

אין חסידים־שטיבל איז נישטאָ קיין חזקה־שטעט, נישטאָ אינגאַנצן קיין שטעט, יעדערער שטעלט זיך דאַווגען, וואו עס קומט אים אויס, און אין כלל שטייט מען נישט בײַ חסידים אויף איין אָרט בײַם דאַווגען. מען דרייט זיך, מען וואַרפט זיך, דער טעמפּעראַמענט לאָזט נישט איינשטיין. מען מוז זיך באַוועגן. גייען טאַקע אום חסידים בשעת זיי דאַווגען. איינער שטייט פריהער אין מזרח, דערנאָך בײַם טיר, דערנאָך אין דרום, אין צפון — מיט איין וואָרט, מען דרייט זיך.

און אויך היטן זיי נישט דאָס דאַווגען בצבור; די האַלטן „ברוך שאמר", און יענע „ישתּבּח", און די „שמונה עשרה", און דער רויכערט אַ לולקע. רויכערן איז בײַ זיי אויך אַ מצוה.

און דאָ אין אַ ווינקל שטייען עטליכע חסידים. איינער האַלט אין האַנט אַ פלעשל בראָנפן מיט אַ קעלישאָק און טרינקט מיט אַן עדה אידן לחיים —

די האָבן שוין אָפּגעראַוונט נאָך פּאַרן עולם. קאָצקער חסידים קאָנען זיך מאַכן לחיים, אַפּילו נאָך פאַרן דאַוונען, און מיטן קומט נאָך איינער אָן מיט אַ נגונדל, און עטליכע אינגלאַך העלפן אים צו — און עס איז פריילעך.

גאוה איז בכלל בּאַ חסידים נישט פאַראַן, אַזוי ווי דאָס וואָלט גאָר אויף דער וועלט נישט געווען. אַלע זיינען גלייך, אָרימע מיט רייכע, עמי־הארצים מיט לומדים, יונגערע מיט עלטערע. דאָס רוב „רוצן" זיך חסידים, און זיי קאָנען גאָר נישט פאַרלייַדן, אַז מען „אירצט" זיך. אירצן זיך איז בּאַ זיי אַ מין אַנטי־חסידות.

נאָר דער, וואָס קאָן גוט זאָגן, האָט אַ זיסן קול, מיט האַרץ, מיט כּוונה, ווערט זעהר געשעצט בּאַ חסידים. אויך דער, וואָס האָט אין זיך אַ סך שמחה, קאָן מאַכן אַ שנאַפּס און כאַפּן אַ טענצל, ווערט אויך שטאַרק געליבּט. און אַז אים פאַרווילט זיך טאַנצן, שלעפּט ער מיט אַלע חסידים און מען גייט. ער מעג זיין אַ יונגערמאַן, אָדער אַן אָרימאַן, אָדער אַ פּראָסטער יונג. עס מאַכט נישט אויס. ער שלעפּט שוין אַריין אין טאַנץ דעם גרעסטן גביר, דעם גרעסטן למדן, דעם עלטסטן זקן, און מען טאַנצט אין אַ גלאַטן מיטוואָך. און טאָמער פוילט זיך צו אַמאָל אַ רייכער זקן, וואָס דאָס טרעפט אייגנטליך זעלטן, קריגט ער אַ קלאַפּ אין פּלייצע און מען ציהט אים פאַר דער באָרד ביז ער נעמט טאַנצן. און ער מוז מאַכן אַ שנאַפּס אויך, ווערט ער שוין בּגלופנדיג און טאַנצט אויף וואָס די וועלט שטייט.

בּאַ די חסידים איז שטענדיג יום־טוב און שטענדיג פריילעך. ווען איינער האָט יאָר־צייט, רייסן שוין בּאַ אים די חסידים אין שטיבל שנאַפּס. טאָמער איז ער אַן אָרימאַן, געבּן די נגידים פאַר אים שנאַפּס, און ווען אַ שטיקל נגיד האָט יאָר־צייט, מוז ער שוין געבּן שנאַפּס לרוב, און דער עולם טרינקט נאָכן דאַוונען און עס איז לעבּעדיג. אין גרונד איז בּאַ זיי יעדער טאָג אַ מין יום־טוב. דאָ איז יאָר־צייט נאָכן רבּין, מאַכט מען אַ סעודה און מען טרינקט, און מען עסט, און מען זינגט, דאָ איז אַ גאַסט — איז ווידער דאָסזעלבּע, דאָ פאַרווילט זיך גלאַט איינעם הוליען א. אַז. וו.

דער שבּת וואָס פאַר סליחות, בּעת אויף אַלע מתנגדים ציהט זיך אַרויף אַ גרויסע מרה־שחורה און מען ריכט זיך אויפן יום־הדין, בּעת מען זאָגט פאַרנאַכט אין די בּתּי־מדרשים דעם יאָמערדיגן למנצח, איז דאָ, אין חסידים־שטיבל, ערשט אַן אמתע שמחה. אין דעמזעלבּן שבּת פאַרנאַכט זינגט מען בּאַ די חסידים זמירות בּיז שפּעט אין דער נאַכט אַריין, נאָך שפּעטער ווי אַלע שבּת, און שבּת צו נאַכטס ווערט געקאָכט אַ קרופּניק מיט פלייש, מען בּריינגט שנאַפּס מיט בּיר (דעם קרופּניק קאָכט

מען אין חסידים־שטיבל, אָדער באַ אַ שכן), און דער עולם זינגט פאַר־שיידענע נגונים דעם גאַנצן אָוונט ביז האַלבע נאַכט. דעמאָלט קומען זיך שוין אויף אַלע חסידים, מען זאָגט סליחות קורץ און מונטער, און אין אַ האַלבע שעה איז מען שוין פאַרטיג מיט סליחות. דערנאָך גרייט מען צום טיש. אויב דער קרופניק איז פאַרטיג, גייט מען עסן, אַנישט זינגט מען און מען טאַנצט מיט כּונה.

און אַזוי הוליעט מען אָפּ ביז פאַרטאָג. אין דער נאַכט איז מען מסדר דאָס פאָרן צום רבין, וויפיל פורן מען וועט דאַרפן האָבן א. ד. ג. די אָרימע רוקן זיך צו די רייכערע. יעדער אָרימער באַשטעלט זיך אַ רייכן אויף צו פאָרן, און אינטערעסאַנט: דער אָרימאַן קלויבט אויס דעם נגיד, און נישט דער נגיד דעם אָרימאַן. און אַז דער אָרימאַן קלויבט זיך אויס, לאָמיר זאָגן, חיימען, טאָר אים שוין חיים נישט אָפּזאָגן. פאַרקערט, דער נגיד גיט אים נאָך אַ קלאַפּ אין פּלייצע, דער אָרימאַן גיט אים צוריק, און מען מאַכט זיך אַ געלעכטער. צום גרעסערן נגיד רוקן זיך צו צוויי אָרימע חסידים, און גאָר צו אַ גרויסן נגיד — אַ דריי, פיר. מיין פאָטער האָט שוין געהאַט זיינע חזקה־חסידימלאַך: אברהם, הירש און מאָטקע, וואָס זיינען שוין מיט אים געפאָרן אַלע ראש־השנה צום רבין.

צום רבין פאָרן אויף ראש־השנה מער ווי אַ דריטל חסידים, און די איבעריגע, וואָס פאָרן נישט, קומען זיך אַלע אויף צום באַלייטן די אַוועקפאָרער. מען גיט זיי מיט קוויטלאַך־בקשות צום רבין, אין וועלכע עס ווערן אויסגעשריבן די בקשות, וואָס דער אָדער יענער פאַרלאַנגט פון רבונו־של־עולם.

און ווי אַזוי חסידים לעבן אַ גאַנץ יאָר, האָב איך, דוכט מיר, גענוג באַשריבן אויפן געהעריגן אָרט אין מיינע זכרונות.

ווי איך האָב שוין געזאָגט, איז דאָס חסידות צוגעפּאַסט פאַר אַלע טיילן און קלאַסן פון פאָלק, פאַרן אָרימאַן, פאַרן גביר, פאַרן עם־הארץ און פאַרן למדן, פאַרן אַלטן און פאַרן יונגען. דעם נגידישן חסיד איז ממש מקנא צו זיין. אים איז בעסער פאַרן גרעסטן גביר פון מתנגדים. און נישט נאָר באַ אידן, אַ רייכער און פרומער קריסט האָט געוויס נישט דעם תענוג פון אַ רייכן חסיד. באַ דעם לעצטן איז די שטוב פול מיט געזאַנג, מיט עקסטאַז און גרויסער שמחה.

נאָר איך האָב דאָך קיין חסיד נישט געקאָנט ווערן. צו חסידות איז נישט געלעגן מיין האַרץ. ערשטנס, האָט מיך אָפּגעשטויסן פון חסידות

דער עניןְ רבּי, וואָס איז שרעקליך פרעמד דעם כאַראַקטער פון אַ מתנגד. אַ רבי אַן און פאַר זיך איז נאָך אפשר צו דערליידן. נאָר דער קאָך, וואָס אַרום אים, די אומגעהויערע באַרייטונג זיינע און דאָס, וואָס די רבישאַפט גייט איבער בירושה, ווי בּאַ אַ קיסר, שטויסט אָפּ אינגאַנצן. איך קאָן בשום אופן נישט גלויבן, אַז עס זאָל זיין אַ מענש, נישט נאָך קיין אויסגעקליבענער, נאָר בירושה, פאַר וועלכן מען זאָל קאָנען אויסריירן דאָס האַרץ, פאַרטרויען אַלע פעלערן, וואָס קומען דורך דער נאַטור, אָדער דורך געוויינהייט. און אָט דער מענש, ווידער, זאָל אים לערנען ווי אַזוי זיך אויסצובעסערן, אָפּצוגעוויינען זיך פון זיין שלעכטער נאַטור, פון זיינע שלעכטע געוויינהייטן א. אַז. וו. און עס זאָל זיך וועלן אים פאָלגן.

ווידער האָט מיך אָפּגעשטויסן פון חסידות אינגלוויז דאָס, וואָס איך האָב מיך אָנגעזעהן בּאַ אָרימע חסידים דאָס שלעכטע לעבן פון זייערע ווייבער. די מאַנען, די חסידים, זיינען שטענדיג פריילעך, לוסטיג, עסן, טרינקען, טאַנצן און זינגען מיט חסידים, און זייערע ווייבער און קינדער זיצן אין דערהיים אין קעלט און אין הונגער.

געווען חסידים אַרבעטער, וואָס פלעגן פאַרדינען אינגאַנצן צען גילדן אָדער צווי רובל אַ וואָך. זיי פלעגן וואַשן שעפּסענע פעלכלאַך בּאַם טייך אום ווינטער, און די ווייבער מיט די קינדער זייערע פלעגן ליידן הונגער און קעלט. אָבער נאָך דער אַרבעט פלעגן זיי, די מאַנסלייט, גיין אין שטיבל, פלעגן זיך מאַכן פריילעך, הוליען און זינגען, און זיי האָבן זיך, אַפּנים, ווייניג מצער געווען דערפון, וואָס דאָס ווייב און קינדער זיצן אין אַ קאַלטער דירה און הונגערן.

און דאָס האָט מיר פאַרשטערט די שמחה. פּסיכאָלאָגיש איז אפשר דער קבּצן גערעכט: וואָס וועט שוין זיין, אַז ער וועט זיצן אין דערהיים מיט די פאַרקומערטע ווייב און קינדער? וועט ער זיי דען דערוואַרעמען? וועט ער זיי פריילעכער מאַכן? אָבער אויף מיר האָט עס שטאַרק געווירקט און מיר זיינען בעסער געווען געפעלן די כמאַרנע מתנגדים, וואָס פרייען זיך נישט, וואָס טאַנצן נישט און זינגען נישט, אָבער דערפאַר זיינען זיי מער נעבן זייערע ווייב און קינדער און טראָגן אויף זיך דעם שווערן יאָך פון פרנסה.

קעגן חסידות האָב איך געהאַט, פאַרשטייט זיך, טעאָרעטישע אַרגומענטן אויך, ווי איך האָב שוין געשריבן, נאָר דאָ איז וויכטיג צו דערמאָנען די פּראַקטישע זייט, צוליב וועלכער איך האָב, אַפּנים, הויפּטזעכליך נישט געקאָנט מושוה ווערן מיט דער שיטה. און נאָך וואָס: מען דאַרף זיך קאָנען פאַרגעסן אָן דעם פּראַקטישן לעבן און איבערגעבן זיך אינגאַנצן צו געזאַנג

און זאָרגלאָזיגקייט. איך האָב דאָס נישט געקאָנט, און פון מיר האָט קיין חסיד נישט געקאָנט אַרויס.

נאָך אַ פעלער אין חסידות מוז איך דערמאָנען, וואָס האָט אויף מיר דעמאָלט שלעכט געווירקט. בײַ חסידים האָבן קיין גרויסע למדנים נישט געקאָנט אַרויסקומען. אַ גוט חסידיש אינגל מיט אַ גוט קעפּל איז פאַרפאַלן געגאַנגען. ער האָט נישט געלערנט, בײַ אים זיינען אַוועק די טעג אין נאָרנישט, און דאָס האָט זעהר וויי געטאָן.

מתנגדישע קינדער האָבן אָבער אַ סך געלערנט, האָבן טאַקע אַ סך געקענט און מיט זיי האָט מען זיך געצאַצקעט. אַ מתנגדיש אינגל האָט געהאָרעוועט. און מיר האָט זיך אויך געוואָלט האָרעווען און קענען. און איך בין אַזוי אינגאַנצן דערווייטערט געוואָרן פון חסידות...

אינהאַלט:

שלום־עליכמס בריף צו יחזקאל קאָטיק 9

קאַפּיטל I: מיין שטעטל. — דער סלופּ. — די אַמאָליגע „סקאַזקע“. — וויסאָקע. — אַמאָליגע מסחרים. — אידן און פּריצים. — דער רוסישער און פּוילישער קלויסטער. — דער רוסישער און פּוילישער גלח. — אָסערעוווסקי. — אָסערעוווסקיס יורש. — דער אַסעסער. — אין וואָס פלעגט בײַ אידן אַוועק דער טאָג. — די קאַרגע גבירים. — די בכבודע פאַמיליעס פון שטעטל. — שעבסל דער קלעזמער. — מרדכי ליב. — ר' שמחה לייזער. — שבת אין שטעטל. — שטעטלשע אינטריגאַנטן. — אַמאָליגע מחלוקתן. — איטשע שייטעס דער מסור. — זאַסטאַוויע. — מלמדים. — אַמאָליג לערנען. — די גוים. — דער דאָקטאָר. — רופאים. — די תלמוד־תורה. — די באָד. — די מקוה. — דער טייך. — קאַמעניצער שווימער. — דער הקדש. — דער רב. — מגידים. — דער בית־עולם. — חברה קדישא 13

קאַפּיטל II: דער עלטער־זיידע ר' וועלוול. — מיין זיידע אהרן־לייזער. — ר' יודל. — אהרן־לייזערס יוגנט. — די חתונה. — די באָבע ביילע־ראַשע. — אהרן־לייזערס פאַרענדערונג. — דעם עלטער־זיידנס טויט. — דער איספּראַווניק. — זיינע באַציהונגען צום זיידן. — דער זיידע אלס פּרנס־חודש. — דער באָבעס עצות. — דער זיידע אַ איסבאַרשטשיק. — דער שרייבער. — די מחלוקת צוליב דעם שרייבער. — דעם זיידנס השפּעה. — דער זיידע מיט די פּריצים. — דער רעוויזאָר. — אַ נייער איסבאַרשטשיק. — מחלוקת אין שטאָט. — דער נייער איספּראַווניק. — מיין זיידע ווידער איסבאַרשטשיק 68

קאַפּיטל III: די „בהלה“. — אייזיקל דער קצב 88

קאַפּיטל IV: מיין פאָטער משה. — זיין נייגונג צו חסידות. — דער שידוך. — ר' לייזער דער גראָדנער רב. — מיין מוטער. — מיין פאָטער אלס הייסער חסיד. — זיין אַנטלויפן צום רבין. — זיין קאַמף מיטן זיידן. — די אַרענדע. — דער רעוויזאָר. — קאַמעניצער חסידים. 97

קאַפּיטל V: ר' ישראל. — זיין געזאַנג. — זיינע קאָמפּאָזיציעס. — זיין ראָל צווישן חסידים. — ר' ישראל אלס מאַטעמאַטיקער. — דאָס געוועט. — זיין פּוילישער פּאַטריאָטיזם. — זיינע מאַרשן לכבוד דעם פּוילישן נצחון. — דער אָפּמאַך מיט אַ חסיד. — דער געווינס. — ר' ישראלס טויט. 116

קאַפּיטל VI: אונזער משפּחה. — די באָבע. — איר ליבע צום מאַן. — איר שטיל און פרום באַגיין זיך מיט מענשן. — ר' יודל. — שטאָטישע ענינים. — ר' ליפּע. — דער תקיעת־כּף 127

קאַפּיטל VII: דער אקציז. — דער באַראָן גינצבורג. — דער בן־יחיד. — דער סקאַנדאַל מיטן אַסעסער. — דער איספּראַווניק האַלט דעם ייִדנס צד. — ר׳ ליפּע צעריסן דעם תּקיעת־כּף 134

קאַפּיטל VIII: מיין ערשטער מלמד. — מיינע קשיות. — דער צווייטער מלמד. — מיין פעטער ישראל. — דער עלוי ישראל. — ווי דער עלוי ישראל האָט אונז געשמיסן אין פעלד. — בײַ מאָטע דעם מלמד. — דער גיהנם. — די ווינטער־אָוונטן. — מעשיות מיט כּשוף. — מיין פרומקייט. — דער דבוק. — ר׳ ליפּע צוקערמאַן 138

קאַפּיטל IX: די „כאַפּערס“. — אהרן־לייבעלע, חצקל און מאָשקע. — יאָסעלע. — אמאָליגע דינסט 150

קאַפּיטל X: זאַסטאַוויע. — די גרויסע מחלוקת. — די שבועה. — אויסגענאַרט. — דעם ייִדנס קאַמף. — דער שלום. — די פּריצים מיט די פּויערים. — דאָס שמייסן פּויערים 160

קאַפּיטל XI: מיין מוטער. — ר׳ לייזער. — מיין מוטערס ליידן. — דער קאַמעניצער רב. — דער באָבעס עצה 170

קאַפּיטל XII: די פּריצים. — בערל בענדעט. — טשעכטשאָווע. — סיכאָווסקי. — בערל בענדעטס טרייקייט. — דער בלבול. — דער קריג צווישן דעם פּריץ מיט דער פּריצטע. — באָגאָסלאַווסקי. — דער סוף פון בלבול 178

קאַפּיטל XIII: בערל־בענדעטס לעבן. — זיין טאָכטערס חתונה. — דער פּוילישער אויפשטאַנד. — געוואָלט שמייסן די פּריצטע. — בערל־בענדעט האָט זי אַרויס־געראַטעוועט. — שמואל 194

קאַפּיטל XIV: ראש־השנה און יום־כּפּור. — די אימה. — מלקות. — דאָס בענטשן די קינדער. — דער פּחד אין די שולן. — בײַ די חסידים. — סוכּות. — שמחת־תּורה. — ימים־טובים בכלל. — ווי אַזוי בײַ אונז פלעגט צוגיין אַ יום־טוב . . 201

קאַפּיטל XV: מיין פאָטער מיט זיין חסידות. — מיינע מלמדים. — דער רבי גע־שטאָרבן! — די מסירה. — טווערסקי. — ר׳ ליב. — דאָס קנסענען 214

קאַפּיטל XVI: מיין לערנען. — אַמאָליגע מוכרי־ספרים. — מיין ערשטע חברה. — ישראל ווישניאַק. — דאָס עקזאַמענירן ישראלן. — ישראלס קאַריערע. — בײַ וואָס ער איז געבליבן שטיין 230

קאַפּיטל XVII: די ווייטערדיגע מלמדים. — ר׳ אפרים דער מלמד. — זיינע „נייע“ מעשיות. — אַמאָליגע מלבושים. — די אַרויסגעטריבענע רבנים. — אונזער ליבע צום רבין. 237

קאַפּיטל XVIII: מיין „רבי“ ר׳ יצחק־אשר. — אונזער „לערנען“. — מיין ערשטע רעוואָלוציע. — עס וואַקסט מיין נאָמען אין שטאָט. — דער פינאַל. 242

קאַפּיטל XIX: דער נישביצער חסיד. — „מי השלח“. — מיין קשיא. — דער ענטפער פון די חסידים. — די באַקאַנטשאַפט מיטן מגידס זון. — דער „המגיד“. — דער קלאָץ־זעגער. — אונזערע פאַרזאַמלונגען. — דער אָנהויב פון מיינע געזעלשאַפט־ליכע אַרבעטן 251

קאַפּיטל XX: מען רעדט מיר שוין שדוכים. — דאָס פאַרהערן מיך. — ר׳ יחזקאל דעם רבס זון. — דער יחוס. — מיין אומבאַקאַנטע כּלה. — דער בריף. — די פּעטש. — מיין פעטער. — דאָס לעבן מיט אים. — דאָס גרייטן זיך צום וכּוח. . 257

קאַפּיטל **XXI**: דער מאַניפעסט פון דער פּויערים־באַפרייאונג. — דאָס שמייסן די פּויערים. — דער רושם פון מאַניפעסט אויף די פּריצים. — די שווערע צייט פאַר אידן. — מיין זיידע מיט די פּריצים. — דער פּוילישער אויפשטאַנד. — „וויזענטאַ ראַסיאַ“. — די פּוילישע בונטאָווששיקעס. — די באַציהונגען פון די פּוילישע רעוואָלוציאָנערן צו אידן. — אָגינסקי. — די אונטערדריקונג פון דעם אויפשטאַנד. — די נקמה פון די פּויערים 267

קאַפּיטל **XXII**: מיין פעטער אַלם בעל־מופת. — בערל־בענדעט און סיכאָווסקי. — דער קלאַנג וועגן מופת. — זיין שם אין דער סביבה. — דעם זיידנס פּלאַן. — די לאַגע פון אידן נאָכן אויפשטאַנד 277

קאַפּיטל **XXIII**: ערב מיין חתונה. — געזעהן די כלה. — דאָס שטעלן פריהער דעם פּוס. — „גלייך, גלייך!“ — אַן עסק מיט חסידים און מתנגדים באַ מיין חתונה. — די דרשה 285

קאַפּיטל **XXIV**: ראש־השנה צום רבין. — דער כעס פון טאַטן, וואָס איך בין נישט געפאָרן צום רבין. — מיינע צרות צוליב חסידות. — דער קאַמף מיט חסידות. — דער וכּוח. — דער רושם פון וכּוח אויף די הויזיגע 289

קאַפּיטל **XXV**: דער וכּוח מיט די חסידים. — איך וויל פאָרן קיין וואָלאָזשין. — דער פאָטער איז קעגן. — דאָס אונטערהעצן דאָס ווייב קעגן מיר. — מיין ווייב ווערט קראַנק. — מיר זיינען ברוגז. — אונזער שלום. — מיין איבערגעבן זיך צו לערנען. — „קלייבט, קינדערלאַך, רענדלאַך!“ — דער „פּאַלאַץ“. — „חצקלס דור“ 297

קאַפּיטל **XXVI**: די קראָם. — מיין פאָרן קיין קאָברין. — ר' יאָשעס הויז. — די איידעמס: דער משכּיל לייזער און דער עלוי זלמן־סענדער. — צוויי הייזער. — דאָס ערשטע מאָל באַקען איך מיך טיפער מיטן תנ"ך. — דער רושם פון תנ"ך. — די פאַרענדערונג אין מיר. — דאָס פאָרן אהיים. — מיינע הויכע מחשבות. — די קראָם גייט קאַפּויר. — השכלה־ספרים. — ווידער מיין טאַטע 306

קאַפּיטל **XXVII**: די כאָלערע. — אַמאָליגע סגולות צו כאָלערע. — דעם רבס טויט. — דער קלאַנג, אַז ער איז לעבעדיג געוואָרן. — איך זוך אַ בעלן אויף דער קראָם. — וואַכנאָוויטש. — איך וויל ווערן ראַבינער. — פּעטש 314

קאַפּיטל **XXVIII**: מיין באָבעס פּלוצליכער טויט. — דער רושם פונם טויט אויף דער משפּחה און אויף דעם שטעטל. — איר לויה. — דעם זיידנס יאָמער. — דאָס זיצן שבעה. — דער באָבעס גרויסער נאָמען. — אירע שיינע מעשים. — אונזער משפּחה צעפאַלט זיך נאָך איר טויט 319

קאַפּיטל **XXIX**: חסידות און מתנגדות. — וואָס פאַר אַ רייץ ליגט עס אין חסידות, וואָס האָט אויפגערירט די גאַנצע אידישע וועלט? — מתנגדות אַלס שיטה. — דער שולחן־ערוך. — די חסרונות פון מתנגדות. — חסידות. — דער בעל־שם. — די צוגענגליכקייט פון חסידות פאַר אַלע שיכטן פון פאָלק. — ר' משה־חיים לוצאַטו. — מסילת ישרים. — די דעמאָקראַטישע אויפפירונג פון חסידים. — דער רבי און די חסידישע שמחות. — די חסרונות פון חסידות. — דער סך־הכּל 331

אהרון איזאַקס אַווטאָביאָגראַפיע

יידיש — נחום שטיף

אהרון איזאַק, געבוירן אין דייטשלאַנד אין דער ערשטער העלפט פון XVIII־טן יאָרהונדערט, דערציילט זיינע לעבנס־זכרונות אין דעם יידיש, ווי מען האָט גערעדט דאַמאָלס אין דייטשלאַנד. ער שילדערט דאָס יידישע לעבן אין מעקלענבורג, לייפּציג און אין אַנדערע קאַנטן פון דייטשלאַנד. אהרון איזאַק איז געווען דער ערשטער ייד, וואָס האָט, אויסוואַנדערנדיג פון דייטשלאַנד, באַקומען אַ דערלויבעניש צו וואוינען אין שוועדן. ער האָט נאָכגעצויגן נאָך זיך קיין שוועדן אַנדערע יידן פון דייטשלאַנד און זיי געהאָלפן זיך באַזעצן דאָרט. ער האָט פאַר יידן געעפנט „אַ ניילאַנד" — שוועדן, וואו ביז אים האָבן יידן ניט געטאָרט קיין פוס שטעלן. זיין וועג איז געווען ניט קיין גרינגער. ער האָט אויסגעדינט אַלע עבודה־זרהס: לויט זיין פּראָפעסיע אַ שטעמפּל־גראַווירער, איז ער געוואָרן אַ סוחר, געהאַנדלט מיט צירונג, מיט גאַלאַנטעריי, אַפילו מיט צינג, געווען אויך אַ צושטעלער באַ דער אַרמיי (אין שוועדיש־רוסישן קריג). און אַדאַנק זיין זעלטענער ערליכקייט און גרויסער ענערגיע האָט ער זיך סוף כל סוף דערשלאָגן צו אַ גרויס אָנזעהן.

◆

בער באָלעכאָווער / זכרונות

(אַ יידישע און אַ העבּרעאישע אויסגאַבּע)

צום ערשטן מאָל פאַרעפנטליכט מיט איינלייטונג און הערות פון ד"ר מ. ווישניצער

אַ יידישער סוחר פון XVIII־טן יאָרהונדערט דערציילט זיינע איבערלעבונגען אויף אַ בולטן אופן. ער גיט איבער קלאָר דאָס לעבן פון אַ קליין יידיש־גאַליציש שטעטל אין זיין צייט, דערציילט די פאַרשיידענע צרות, וואָס די יידן האָבן זיך דאַמאָלס אָנגעליטן סיי מצד דער פוילישער רעגירונג, סיי פון ווילדע באַנדעס, וואָס פלעגן מאַכן אָנפאַלן אויפן שטעטל, הרגענען, רויבן, פאַרברענען די הייזער וכדומה. בער באָלעכאָווער גיט אַ סך מאַטעריאַל פאַרן יידישן היסטאָריקער וועגן דער דאַמאָלדיגער סאָציאַלער און עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן און איבער זייערע בילדונגס־פאַרהעלטענישן.

מ. זילבערפאַרב

דאָס יידישע מיניסטעריום און די נאַציאָנאַלע אווטאָנאָמיע אין אוקראַינע

דער בוך — דאָס איז די געשיכטע פונם מיניסטעריום פאַר יידישע ענינים אין אוקראַינע. אינגאַנצן האָט עס עקסיסטירט ניט מער, ווי איין יאָר, פונם 15־טן יולי 1917 ביז דעם 18־טן יולי 1918. דאָס איז אָבער געווען ניט קיין געוויינטליכע צייט, נאָר אַ יאָר מלחמה פאַר נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אווטאָנאָמיע בכלל, און פאַר יידישער אַווטאָנאָמיע בפרט. דאָס יידישע פאָלק איז געשטאַנען בראש פון דער באַוועגונג. ניט אַזוי גרינג אָבער איז געווען דורכצופירן די יידישע נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלע אַווטאָנאָמיע אין לעבן, ניט ווייניג מניעות האָט מען באַדאַרפט בייקומען פון אויסן און אינעווייניג. דער ערשטער יידישער מיניסטער, דער מחבר פון דעם דאָזיגן ווערק, וואָס האָט געמוזט דורכמאַכן דעם שווערן וועג, דערציילט אָביעקטיוו און אויספירליך די גאַנצע געשיכטע פון ערשטן טאָג אָן ביז די שווערע האַנט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דער יידישער אַווטאָנאָמיע. דער בוך איז רייך מיט אַ סך דאָקומענטן און מאַטעריאַלן.

◆

יעקב לעשצינסקי

דאָס יידישע פאָלק אין ציפערן

(יידן אין דער גאָרער וועלט)

„דאָס יידישע פאָלק אין ציפערן" איז דער ערשטער וויסנשאַפטליכער בוך אויף יידיש, וואָס באַהאַנדלט אַזאַ וויכטיגע פראַגע, ווי די צאָל יידן אין דער גאָרער וועלט ביז די סאַמע לעצטע יאָרן. דאָס ערשטע מאָל קאָן דער לעזער געפינען אין אַ יידיש בוך, ווי אַזוי די יידן זיינען פאַרשפּרייט און צעטיילט צווישן פאַרשיידענע פעלקער און לענדער, וויפיל יידן וואוינען אין גרויסע שטעט, שטעטלאַך און דערפער. אַ חוץ דעם, ווערט געניי באַהאַנדלט די קאָנצענטראַציע פון די יידן אין גרויסע קהלות און ס'ווערט אָנגעוויזן אירע סבות. דער בוך איז זעהר רייך מיט דאָקומענטאַלע ציפערן, אין אים געפינט זיך 57 ספעציעלע טאַבעלעס מיט אַ גרויסער ביילאַגע־טאַבעלע. „דאָס יידישע פאָלק אין ציפערן" איז אי אַ האַנט־בוך, אי אַ לערן־בוך, אי אַ לייענבוך.

מ. גידעמאַן

יידישע קולטורגעשיכטע אין מיטלאַלטער

(יידן אין דייטשלאַנד דאָס XIV און XV יאָרהונדערט)

יידיש — נחום שטיף

מיט גרויס קענטעניש האָט גידעמאַן אויסגעפאָרשט די אַלע צעזייטע און צעשפּרייטע קוועלן, וואָס האָבן אַ שייכות צום יידישן לעבן אין דייטשלאַנד אין XIV־טן און XV־טן יאָרהונדערט. אין זיין באַרימטן בוך באַקענען מיר זיך מיט די יידישע מנהגים, מיטן משפּחה־לעבן, מיטן קולטורעלן און עקאָנאָמישן מצב פון די יידן אין יענער צייט; מיר באַקענען זיך אויך מיט די באַציהונגען פון די אומות העולם צו די יידן און ווי אַזוי די יידן האָבן זיך באַצויגן צו דער אַרומיגער וועלט, און זייער קעגנזייטיגע ווירקונג. אַראַנק דעם באַקומט די אַלטע פאַרגאַנגענע צייט אַ גאַנץ באַזונדערן אַקטועלן אינטערעס און לעבט אויף פאַר אונזערע אויגן. מיר זעהען קלאָר פאַר זיך דעם גאַנצן קולטור־היסטאָרישן וועג, וואָס דאָס יידישע פאָלק האָט דורכגעמאַכט אין יענע פינסטערע צייטן. פון גרויס חשיבות זיינען גידעמאַנס הערות, בפרט די, וואו ס׳רעדט זיך וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער שפּראַך, וואָס האָט גאָר אַ גרויס באַרייטנרן ווערט פאַר די שפּראַכפאָרשער.